

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικών και Καποδιστριακών
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

Διεργασίες Επιπολιτισμοποίησης από τη Σκοπιά της Κοινωνίας Υποδοχής: Ο Ρόλος
Ιδεολογικών, Διομαδικών και Υπαρξιακών Παραγόντων

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Γιώργος Τσουβέλας (Α.Μ.: ΥΔΨ055)

Αθήνα, Μάιος 2018

Σημείωμα του συγγραφέα

Το δοκίμιο αυτό αποτελεί διδακτορική διατριβή που συντάχθηκε για το Τμήμα Ψυχολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και υποβλήθηκε τον Μάιο του 2018. Τριμελής συμβουλευτική επιτροπή: Αναπλ. Καθηγητής Βασίλης Παυλόπουλος (επόπτης), Αναπλ. Καθηγητής Γεράσιμος Προδρομίτης, Αναπλ. Καθηγήτρια Λίσσυ Κανελλοπούλου.

Ο συγγραφέας βεβαιώνει ότι το περιεχόμενο της παρούσας διατριβής είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και ότι έχει γίνει η κατάλληλη αναφορά στην εργασία τρίτων, όπου κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο, σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

Η παρούσα διατριβή χρηματοδοτήθηκε με υποτροφία από το Κοινωνικό Φιλανθρωπικό Ίδρυμα «Αλέξανδρος Σ. Ωνάσης» για τα έτη 2013-2017.

-Και τώρα σε καταριέται η γη που άνοιξε το στόμα της για να δεχτεί τα αίματα του αδερφού σου από το χέρι σου. Όταν θα καλλιεργείς τη γη, δεν θα σου χαρίζει ποτέ τη δύναμή της. Περιπλανώμενος και φυγιάς θα είσαι στη γη. [...]

-Το άδικο μου είναι πολύ μεγάλο για να το σηκώσω. Ναι με έδιωξες σήμερα από το πρόσωπο της γης: Πρέπει να κρυφτώ από το πρόσωπό σου; Θα είμαι περιπλανώμενος, φυγιάς πάνω στη γη: όποιος με βρει θα με σκοτώσει.[...]

Ο Γιαχβέ βάζει ένα σημείο στον Κάιν: ώστε να μην τον χτυπήσει όποιος τον βρει [...] «Ο Γιαχβέ του λέει: -Έτσι κάθε φονιάς του Κάιν επτά φορές θα υποστεί εκδίκηση [...]

«Ο Κάιν εξέρχεται μακριά από το πρόσωπο του Γιαχβέ. Κατοικεί στη χώρα Νωδ ανατολικά της Εδέμ [...] Νωδ σημαίνει “φυγή”, “περιπλάνηση”. Συνεπώς ο Κάιν εγκαταστάθηκε σε μια αντίφαση: να κάθεται στον τόπο της φυγής του χωρίς να είναι περιπλανώμενος.

Marie Balmary, «Άβελ ή το πέρασμα της Εδεμ»

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή

Βασίλης Παυλόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (Επόπτης)

Λίσσυ Κανελλοπούλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (Μέλος Τριμελούς Επιτροπής)

Γεράσιμος Προδρομίτης, Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο (Μέλος Τριμελούς Επιτροπής)

Χρυσή Χατζηχρήστου, Καθηγήτρια, Τμήμα Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Φρόσω Μόττη-Στεφανίδη, Καθηγήτρια, Τμήμα Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Σπύρος Τάνταρος, Καθηγητής, Τμήμα Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Αντωνία Παπαστυλιανού, Καθηγήτρια, Τμήμα Φιλοσοφίας - Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Περίληψη

Η παρούσα διατριβή μελέτησε τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης από τη σκοπιά της κοινωνίας υποδοχής. Το θεωρητικό υπόβαθρο συνδύασε μοντέλα της Διαπολιτισμικής και της Κοινωνικής Ψυχολογίας για τις διομαδικές σχέσεις και επιχείρησε μια σύνθεση ιδεολογικών, διομαδικών και υπαρξιακών παραμέτρων στις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης στα μέλη της κοινωνίας υποδοχής. Υλοποιήθηκαν τέσσερις μελέτες που επιχείρησαν να διερευνήσουν την επίδραση ιδεολογικών, υπαρξιακών και διομαδικών παραμέτρων αναφορικά με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής απέναντι σε μετανάστες, γενικά, και σε διακριτές μεταναστευτικές ομάδες, ειδικότερα. Στην Έρευνα 1 ($N = 401$ φοιτητές και εργαζόμενοι) διερευνήθηκαν οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης απέναντι σε μετανάστες. Πιο επιθυμητή προσδοκία επιπολιτισμοποίησης για τους μετανάστες ήταν ο Ατομοκεντρισμός και η Εναρμόνιση ενώ η λιγότερο επιθυμητή η Αφομοίωση. Η αποδοχή της κοινωνικής κυριαρχίας συνδέθηκε αρνητικά με τον Ατομοκεντρισμό και θετικά με την Αφομοίωση και την Περιθωριοποίηση, ενώ ο δεξιός αυταρχισμός συσχετίστηκε αρνητικά με την Συναλλακτική Εναρμόνιση και θετικά με τον Διαχωρισμό. Ο έκδηλος και λανθάνων ρατσισμός συνδέθηκε με τις αρνητικές ως προς την διομαδική έκβαση προσδοκίες της Αφομοίωσης, του Διαχωρισμού και της Περιθωριοποίησης. Βρέθηκε ότι η ευκρινής θνητότητα έχει ρυθμιστικό ρόλο στις παραπάνω συσχετίσεις μέσα από την επίταση της συμβολής του έκδηλου ρατσισμού στην πρόβλεψη των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης και την υποχώρηση της συμβολής του λανθάνοντα ρατσισμού. Στη Έρευνα 2 ($N = 420$ φοιτητές) διερευνήθηκε ο ρόλος κοινωνιοψυχολογικών παραμέτρων στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης για Αλβανούς, Αμερικανούς και Πακιστανούς μετανάστες στην Ελλάδα. Εντοπίστηκε διαφοροποίηση όσον αφορά τις προσδοκώμενες και, κυρίως, τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης μεταξύ θετικά αξιολογούμενων και υποτιμημένων μεταναστευτικών ομάδων. Επιπλέον, προέκυψε διαφορετική διομαδική έκβαση ως προς την επιπολιτισμική σύγκλιση: συχνότερη εμφάνιση του συναινετικού μοντέλου για τους Αμερικανούς και Αλβανούς μετανάστες, αφενός, και του συγκρουσιακού και του προβληματικού μοντέλου για τους Πακιστανούς μετανάστες, αφετέρου. Οι ιδεολογικές, υπαρξιακές και διομαδικές παράμετροι προέβλεψαν τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης διαφορετικά ανά μεταναστευτική ομάδα. Ισχυρός προβλεπτικός παράγοντας αναδείχτηκε η

αποδοχή της κοινωνικής κυριαρχίας. Όπως αναμενόταν, ο εποικοδομητικός πατριωτισμός προέβλεψε την εναρμόνιση, ενώ –αντίθετα με το αναμενόμενο– ο τυφλός πατριωτισμός προέβλεψε την πολυπολιτισμική ιδεολογία. Στην Έρευνα 3 ($N = 450$ φοιτητές) διερευνήθηκαν οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης για μια υποτιμημένη μεταναστευτική ομάδα (Πακιστανοί) σε διομαδικό και διατομικό επίπεδο. Οι Έλληνες συμμετέχοντες, ως προς τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό, ανέφεραν υψηλότερη προτίμηση για υιοθέτηση της γλώσσας και των αξιών της χώρας υποδοχής από τους Πακιστανούς μετανάστες, καθώς και για διατήρηση των ηθών και εθίμων, της υπηκοότητας και της θρησκείας της μεταναστευτικής ομάδας. Οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης διαφοροποιήθηκαν στο διατομικό και διομαδικό επίπεδο. Σημαντικοί προβλεπτικοί παράγοντες και στα δύο επίπεδα αναδείχθηκαν ο προσανατολισμός κοινωνικής κυριαρχίας και η προσλαμβανόμενη διομαδική απειλή. Στην Έρευνα 4 ($N = 529$ φοιτητές) μελετήθηκαν οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης για Αλβανούς και Πακιστανούς μετανάστες και Σύριους πρόσφυγες. Διαπιστώθηκε σημαντική διαφοροποίηση όσον αφορά τη συμβολή ιδεολογικών, διομαδικών και υπαρξιακών παραμέτρων στην πρόβλεψη των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης ανάλογα με την υπό μελέτη μεταναστευτική ομάδα. Για την ομάδα των Αλβανών, συστηματικοί προβλεπτικοί παράγοντες για τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης αναδείχθηκαν μεταβλητές που σχετίζονταν με οικονομικές παραμέτρους (διομαδικός ανταγωνισμός, οικονομική αβεβαιότητα, ρεαλιστική απειλή). Για την ομάδα των Σύριων σημαντικοί προβλεπτικοί παράγοντες αναδείχθηκαν για τον Ατομοκεντρισμό και την Αφομοίωση, η προκατάληψη και για την Περιθωριοποίηση και την Συναλλακτική Εναρμόνιση, η ρεαλιστική απειλή. Τέλος για την ομάδα των Πακιστανών προβλεπτικοί παράγοντες αναδείχθηκαν ο διομαδικός ανταγωνισμός και η πρόσληψη της διομαδικής απειλής. Σε αυτή την ομάδα η Περιθωριοποίηση προβλέφθηκε σημαντικά από τις περισσότερες διομαδικές παραμέτρους (τυφλός πατριωτισμός, επαφή, ρεαλιστική απειλή, προκατάληψη και λανθάνων ρατσισμός). Εν γένει, όπως προκύπτει από τις αναλύσεις ανά ομάδα και συνολικά, ισχυροί προβλεπτικοί δείκτες αναδείχθηκαν οι διομαδικές παράμετροι, ιδιαιτέρως της διομαδικής απειλής και της επαφής.

Λέξεις-κλειδιά: Επιπολιτισμοποίηση, μετανάστευση, διομαδικές σχέσεις, ιδεολογία, υπαρξιακό άγχος, κοινωνία υποδοχής

Host National Acculturation Processes: The Role of Ideological, Intergroup, and Existential Parameters

Abstract

This dissertation examined the acculturation processes from the host society point of view. The theoretical background drew on intergroup relations models of Cross-Cultural and Social psychology and attempted a synthesis of ideological, intergroup and existential parameters in the acculturation processes for the host society members. Four studies were carried out to investigate the influence of ideological, existential and intergroup parameters on the acculturation expectations of the host society towards immigrants in general and distinct immigrant groups. In Study 1 (N = 401 students and employees), the acculturation expectations for immigrants were examined. The most desirable acculturation expectation for immigrants was Individualism and Integrationism, while the less desirable was the Assimilationism. Acceptance of social dominance was negatively associated with Individualism and positively with Assimilationism and Exclusionism while right-wing authoritarianism was negatively correlated with Integrationism-transformation and positively with Segregationism. Blatant and latent racism were associated with the negative -with regard to the intergroup outcome- expectations of Assimilationism, Segregationism and Exclusionism. It was found that mortality salience has a moderating role in the above correlations through the increase of the contribution of blatant racism to the prediction of the acculturation expectations and the decline of the contribution of latent racism. In Study 2 (N = 420 students), the role of sociopsychological parameters in the acculturation expectations for Albanians, Americans and Pakistani immigrants in Greece was investigated. Differentiation between the expected and the perceived acculturation strategies among valued and devalued immigrant groups was identified. In addition, a different intergroup outcome emerged in terms of intercultural convergence: a more frequent occurrence of the consensus model for Americans and Albanian immigrants on the one hand, and the conflictual and problematic model for Pakistani immigrants on the other. Ideological, existential and intergroup

parameters predicted the acculturation expectations differently per immigrant group. A strong predictive factor was the acceptance of social dominance. As expected, constructive patriotism predicted Integration, while - contrary to what was expected - blind patriotism predicted multicultural ideology. In Study 3 (N = 450 students), acculturation expectations for an undervalued immigrant group (Pakistani) at both intergroup and interpersonal levels were investigated. In terms of acculturation orientation, the Greek participants reported a higher preference for adopting the language and values of the host country by Pakistani immigrants, as well as for maintaining the morals and customs, the citizenship and the religion of the immigrant group. Acculturation expectations were different at the interpersonal and the intergroup level. Significant predictive factors at both levels were social dominance orientation and perceived intergroup threat. In Study 4 (N = 529 students), acculturation expectations for Albanian and Pakistani immigrants and Syrian refugees were investigated. Significant differentiation regarding the contribution of ideological, intergroup and existential parameters to the prediction of acculturation expectations according to the studied migrant group was found. For the Albanian group, statistically significant predictive factors for acculturation expectations were variables related to economic parameters (intergroup competition, economic uncertainty, realistic threat). For the Syrians, significant predictive factors were prejudice (for Individualism and Assimilation) and realistic threat (for Exclusionism and Integrationism-transformation). Finally, for the Pakistani group, intergroup competition and perception of intergroup threat emerged as predicting factors. In this target group Exclusionism was significantly predicted by most of the intergroup parameters (blind patriotism, contact, realistic threat, prejudice and latent racism). In sum, through the analyses per group and overall, strong predictive indicators were intergroup parameters, in particular intergroup threat and contact.

Key words: Acculturation, immigration, intergroup relations, ideology, existential anxiety, host community

Περεχόμενα

Περίληψη.....	4
Πρόλογος.....	11
Μετανάστευση	13
Η Ελλάδα ως Χώρα Αποστολής και Υποδοχής Μεταναστών	18
Απόδοση Ιθαγένειας και Μεταναστευτική Πολιτική.....	26
Η Μετανάστευση στην Ελλάδα σε Αριθμούς.....	41
Επιπολιτισμοποίηση.....	54
Διαδραστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης	57
Μοντέλα Αμοιβαίας Επιπολιτισμοποίησης.....	71
Κοινωνιοψυχολογικές Προσεγγίσεις της Επιπολιτισμοποίησης	77
Ιδεολογικές Παράμετροι	77
Κοινωνιοψυχολογικές Θεωρίες των Διομαδικών Σχέσεων	89
Υπαρξιακό Άγχος, Διομαδικές Σχέσεις και Μετανάστευση.....	112
Θεωρία Διαχείρισης του Τρόμου	117
Οικονομική Αβεβαιότητα	157
Ερευνητικοί Στόχοι και Υποθέσεις	161
Έρευνα 1 – Προσδοκίες Επιπολιτισμοποίησης: Υπαρξιακοί, Ιδεολογικοί και Διομαδικοί Παράγοντες	172
Ερευνητικοί Στόχοι και Υποθέσεις	174
Μέθοδος	176
Αποτελέσματα.....	182
Συζήτηση.....	198

Έρευνα 2 – Προσδοκίες Επιπολιτισμοποίησης για Μεταναστευτικές Ομάδες Διαφορετικού Status: Ιδεολογικοί, Υπαρξιακοί και Διομαδικοί Παράγοντες.....	207
Ερευνητικοί Στόχοι και Υποθέσεις.....	210
Μέθοδος.....	212
Αποτελέσματα.....	219
Συζήτηση.....	247
Έρευνα 3 – Πολιτισμικοί Προσανατολισμοί και Προσδοκίες Επιπολιτισμοποίησης για Μεταναστευτικές Ομάδες Χαμηλού Status σε Διομαδικό και Διαπροσωπικό Επίπεδο: Ιδεολογικοί, Υπαρξιακοί και Διομαδικοί Παράγοντες.....	272
Ερευνητικοί Στόχοι και Υποθέσεις.....	277
Μέθοδος.....	280
Αποτελέσματα.....	286
Συζήτηση.....	313
Έρευνα 4 – Πολιτισμικοί Προσανατολισμοί και Προσδοκίες Επιπολιτισμοποίησης για Μετανάστες και Πρόσφυγες: Αίσθημα Απειλής, Ιδεολογία και Διομαδικοί Παράγοντες.....	336
Ερευνητικοί Στόχοι και Υποθέσεις.....	342
Μέθοδος.....	344
Αποτελέσματα.....	353
Συζήτηση.....	390
Γενική Συζήτηση – Συμπεράσματα	421
Κριτική αποτίμηση θεωριών επιπολιτισμοποίησης στην κοινωνία υποδοχής	453
Συμβολή της παρούσας μελέτης	457
Περιορισμοί και Προτάσεις	460
Βιβλιογραφία	476
Παράρτημα.....	533

Πρόλογος

Στην υλοποίηση αυτής της διατριβής συνέβαλαν αρκετοί σημαντικοί για εμένα άνθρωποι από την ακαδημαϊκή και την προσωπική μου σφαίρα.

Θέλω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον Αναπληρωτή Καθηγητή Βασίλη Παυλόπουλο, επόπτη της παρούσας διατριβής, για την συνεχή και με συνέπεια υποστήριξη του καθ' όλη της διάρκειας εκπόνησης της διατριβής. Τον ευχαριστώ ολόψυχα για το ότι με αντιμετώπισε με σεβασμό και υπομονή και με δίδαξε να εργάζομαι συστηματικά και με σοβαρότητα στο χώρο της έρευνας.

Θέλω να εκφράσω ιδιαίτερες ευχαριστίες στα μέλη της Συμβουλευτικής Επιτροπής αυτής της διατριβής, στον Αναπληρωτή Καθηγητή Γεράσιμο Προδρομίτη και στην Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Λίσσυ Κανελλοπούλου, για τις καίριες επισημάνσεις και τη βοήθειά τους.

Ξεχωριστές ευχαριστίες θέλω να εκφράσω στον Καθηγητή Richard Bourhis για το χρήσιμο υλικό και την κλίμακα HCAS που μου παραχώρησε, καθώς και τους Καθηγητές Tom Pyszczynski και Jeff Greenberg για τη χρήσιμη ανατροφοδότηση που μου παρείχαν αναφορικά με την επίδραση της θεωρίας διαχείρισης του τρόμου στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης σε ένα κρίσιμο για την διατριβή στάδιο.

Ευχαριστώ τη Νάγια-Έρση Αστρίτη, την Άρτεμη Γρίβα, τη Θάλεια Μάσσου, τη Ράνια Θεοδώρου, την Ευαγγελία Κατέρη, τον Στέφανο Φώκο, τον Γιώργο Κανδύλη και τον Πρόδρομο Τζανετάκο, με τους οποίους συναντηθήκαμε στην πορεία εκπόνησης μιας διδακτορικής διατριβής, για τη χρήσιμη ανατροφοδότηση και τη στήριξη τους σε δύσκολες και κομβικές στιγμές. Τους ευχαριστώ θερμά για τα σχόλια, τις επισημάνσεις, τις απορίες που εξέφρασαν και την ηθική τους συμπαράσταση.

Ευχαριστώ το Κοινοφελές Ίδρυμα «Αλέξανδρος Σ. Ωνάσης» για τη σημαντική οικονομική υποστήριξη μέσα από την παροχή υποτροφίας για διδακτορικές σπουδές.

Ευχαριστώ θερμά όλους τους Καθηγητές που δέχτηκαν να με βοηθήσουν στη διαδικασία συλλογής δεδομένων και ιδιαίτερα τους Σπύρο Τάνταρο, Αντωνία Παπαστυλιανού, Τηλέμαχο Ιατρίδη, Όλγα Θεμελή, Μαίρη Λουμάκου, Πέτρο Ρούσσο, Μάριο Πουρκό, Θάλεια Δραγώνα, Γιώργο Τσιώτα, Ηλία Κουρκούτα, Μαρία Μαρκοδημητράκη, Μαριάνθη Κοτέα, Αλέξη Αρβανίτη, Αργυρούλα Καλαϊτζάκη, Γεώργιο Ψυχάρη, Νίκο Παπαδάτο, Ολίβια Κυριακίδου και Γιώργο Κουλιεράκη.

Θα απευθύνω ένα ειλικρινές ευχαριστώ σε όλους τους συμμετέχοντες (φοιτητές και εργαζόμενους) που αφιέρωσαν τον χρόνο τους για να συμπληρώσουν τα ερωτηματολόγια της μελέτης και για την χρήσιμη ανατροφοδότηση που μου έδωσαν είτε στις δια ζώσης χορηγήσεις είτε μέσα από τις διαδικτυακές φόρμες.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες θέλω να εκφράσω στον Δημήτρη Ραϊζή για την σημαντική βοήθειά του στην εξέλιξή μου και για την πολύτιμη συνεισφορά του στη φιλολογική επιμέλεια της παρούσας διατριβής.

Ευχαριστίες θέλω επίσης να εκφράσω στον Καθηγητή Δημήτρη Χριστόπουλο για τις καίριες επισημάνσεις του αναφορικά με τις μεταναστευτικές πολιτικές.

Θέλω να εκφράσω ευχαριστίες σε ανθρώπους που συνέβαλαν στην εξέλιξή μου ως επαγγελματία ψυχολόγου και ως ερευνητή. Αυτοί είναι οι Γιώργος Νικολαΐδης, Φανή-Θεώνη Τριανταφύλλου, Ορέστης Γιωτάκος και ο Ομότιμος Καθηγητής Ψυχιατρικής Βασίλης Κονταξάκης. Επίσης, ευχαριστώ τον ψυχοθεραπευτή Δημήτρη Ρούκα επειδή με έμαθε να βάζω προτεραιότητες και να διατηρώ την στοχοπροσήλωσή μου στα σημαντικά θέματα της ζωής.

Τέλος, οφείλω ευγνωμοσύνη στους γονείς μου, στην αδερφή μου και στη σύντροφό μου που συμμάχησαν, χωρίς να το γνωρίζουν, στην ολοκλήρωση αυτού του ταξιδιού.

Διεργασίες Επιπολιτισμοποίησης από τη Σκοπιά της Κοινωνίας Υποδοχής: Ο Ρόλος
Ιδεολογικών, Διομαδικών και Υπαρξιακών Παραγόντων

Μετανάστευση

Οι μετακινήσεις ατόμων ή ομάδων εντός και μεταξύ κρατών, εθνών και πολιτισμών είναι φαινόμενα τόσο παλιά όσο η ίδια η ιστορία της ανθρωπότητας (Παυλόπουλος & Μπεξεβέγκης 2008) ενώ, στις μέρες μας, η μετανάστευση αποτελεί μία από τις πλέον σύνθετες όσο και αμφιλεγόμενες προκλήσεις που καλούνται να διαχειριστούν οι περισσότερες σύγχρονες κοινωνίες, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα. Η συστηματική μελέτη, η ενσωμάτωση πληθυσμών σε τοπικό και υπέρ-τοπικό επίπεδο και η ουμανιστική αντίληψη που προέρχεται από αξιακές τοποθετήσεις περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αποτελούν σχεδόν μονόδρομο στη διαμόρφωση των όποιων εθνικών και υπερεθνικών μεταναστευτικών πολιτικών (Αφουξενίδης, 2012).

Σύμφωνα με τη Μακρυνιώτη (2013), κατά το διάστημα 1820 έως 1913 περισσότεροι από 50 εκατομμύρια Ευρωπαίοι, κυρίως από τη Βρετανία, μετανάστευσαν στις Ηνωμένες Πολιτείες, στον Καναδά, στη Νότια Αμερική, στην Αυστραλία και στη Νότια Αφρική. Επιπρόσθετα, κατά τη δεκαετία του '50 οι Ευρωπαίοι, προερχόμενοι κυρίως από χώρες της Δυτικής Ευρώπης, αποτελούσαν περισσότερο από το μισό του συνόλου των μεταναστών παγκοσμίως (Μακρυνιώτη, 2013). Μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και μέχρι τη δεκαετία του '60 η μετανάστευση στην Ευρώπη συνδέεται με την ανοικοδόμηση των χωρών και την επιστροφή των αποίκων και του εργατικού δυναμικού από τις αποικίες. Από τα μέσα της δεκαετίας του '70 οι διεθνείς μεταναστευτικές ροές έχουν γίνει περισσότερο παγκόσμιες και ετερογενείς στη σύνθεσή τους: η Ασία, η Αφρική και η Λατινική Αμερική είναι πλέον οι κύριες χώρες προέλευσης (Arango, 2004. Hatton & Williamson, 2005. Χλέτσος, 2003).

Η μετανάστευση είναι ένα πολυπαραγοντικό φαινόμενο με διαστάσεις οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές, κλιματολογικές, τεχνολογικές και πολιτισμικές. Κατά τη δεκαετία του '90 συχνά φωτιζόταν, στο πλαίσιο των ρητορικών για την μετανάστευση, η διάσταση των οικονομικών αιτίων, ενώ πλέον είναι σαφές ότι πρόκειται για ένα πολυδιάστατο και δυναμικό φαινόμενο που συχνά δεν υπόκειται σε ακριβείς προβλέψεις. Μια μη προβλέψιμη κατάσταση είναι για παράδειγμα η κλιμάκωση ενός πολέμου σε γειτονική χώρα, όπως συνέβηκε και με τις προσφυγικές ροές προς την Ελλάδα το 2016 (Σπυροπούλου & Χριστόπουλος, 2016). Η επικράτηση δικτατορικών καθεστώτων σε αρκετές χώρες και το ξέσπασμα πολεμικών συγκρούσεων σε κάποιες περιοχές, επηρεάζουν σημαντικά τις αποφάσεις μετακίνησης του πληθυσμού. Εκτιμάται ότι η διόγκωση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων μεταξύ των φτωχότερων και των πλουσιότερων χωρών του κόσμου πρόκειται να επιτείνει το φαινόμενο της μετανάστευσης κατά τα επόμενα χρόνια (Arango, 2004).

Σύμφωνα με τους Μαρβάκη, Παρσάνογλου και Παύλου (2009), μπορούμε να μιλήσουμε για δύο προσανατολισμούς αναφορικά με την εννοιολόγηση της μετανάστευσης. Στην πρώτη κατηγορία υπάγεται η οπτική της σύνδεσης των μεταναστών με προβλήματα είτε μέσω της αναγνώρισης των μεταναστών ως πρόβλημα, είτε ως προβλήματα που προκαλούν οι μετανάστες και συνιστά μια ξενοφοβική προσέγγιση. Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσεται η θεματική των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες, η οποία συνιστά μια περισσότερο δημοκρατική προσέγγιση στο μεταναστευτικό. Μέσα από τα δύο κυρίαρχα ρεύματα εννοιολόγησης της μετανάστευσης και συνοψισής της κάτω από την ομπρέλα του μεταναστευτικού προβλήματος φωτίζεται η ανάγκη διαχείρισης, ρύθμισης και αντιμετώπισής του, ενώ αποσιωπώνται όψεις που σχετίζονται με τον πολυδιάστατο χαρακτήρα σύνθετων κοινωνικών, ιστορικών και

πολιτικών φαινομένων, που συνδέονται με την μετανάστευση (Μαρβάκη, Παρσάνογλου, & Παύλου 2009).

Από την κοινωνική κατασκευή μιας επινοημένης απεικόνισης της μετανάστευσης μέσα από όρους διαφορετικότητας / κατωτερότητας / επικινδυνότητας σε ένα επικρατή μύθο μονοπολιτισμικού πλαισίου που δικαιολογεί την ανωτερότητα της κοινωνίας υποδοχής, αποσιωπούνται δομές και σχέσεις κυριαρχίας. Η όποια «αυτονομία των μεταναστών» ως δρώντων ατόμων στην κοινωνία υποδοχής δεν ταιριάζει σε αυτό το διπολικό σχήμα «οι μετανάστες ως πρόβλημα» και «τα προβλήματα των μεταναστών» (Μαρβάκης, 2004).

Φαινόμενα που συνδέονται με τη μετανάστευση στην Ελλάδα, σύμφωνα με το Μαρβάκη (2004), αναγνωρίζονται ως ξενόφερτα προβλήματα που έχουν εισβάλει ή έχουν επιβληθεί ή έχουν προστεθεί αιφνιδιαστικά στην ελληνική κοινωνία από την ίδια την παρουσία των μεταναστών. Αντίθετα, σύμφωνα με το Μαρβάκη (2001), η μετανάστευση προς την Ελλάδα θα είναι σκόπιμο να αναλυθεί ως κοινωνικό φαινόμενο που αναπτύσσεται και εκδηλώνεται μέσα στην ελληνική κοινωνία την οποία διατρέχει ως ενδογενές της στοιχείο. Συνεπώς *«η αντιμετώπιση των μεταναστών αντανακλά συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας και δεν αποτελεί μια προσπάθεια αντιμετώπισης εξωτερικών ή έξωθεν προερχόμενων προβλημάτων»* (σ. 98).

Όπως υποστηρίζουν οι Παύλου και Χριστόπουλος (2004), ανάμεσα στα πολιτικά αλλά και επιστημονικά προβλήματα του κυρίαρχου λόγου σχετικά με τη μετανάστευση εντοπίζεται η πολλαπλώς προβληματική και εργαλειακή χρήση εννοιών όπως ο «πολιτισμός» και η «ταυτότητα». Οι έννοιες αυτές υποκρύπτουν και αναπαράγουν σχέσεις εξουσίας ή εκμετάλλευσης και όχι σχέσεις «διαφορετικών» ή «Άλλων», όπως ένας επιφανειακός συμπονετικός λόγος αφήνει συχνά να εννοηθεί. Ο λόγος αυτός ακριβώς, επειδή αποπολιτικοποιεί τις εντάσεις γύρω από τα μείζονα κοινωνικά και ταξικά

ζητήματα, τα οποία αναδεικνύει η μετανάστευση, απειλεί την κοινωνική συνοχή και συμβίωση στην αναδυόμενη πολυεθνική ελληνική κοινωνία. Κρύβοντας τους πραγματικούς -άνισους- όρους της συμβίωσης μεταναστών και γηγενών, ουσιαστικά εθελοτυφλεί ενώπιον της ανισότητας.

Παρότι οι παραπάνω συγγραφείς αναφέρονται κυρίως στο πλαίσιο του δημόσιου λόγου - ωστόσο και σε επίπεδο μελετών - συχνά κατά τα προηγούμενα χρόνια διεξάγονταν μεγάλα ερευνητικά προγράμματα τα οποία μελετούσαν αποκλειστικά διεργασίες επιπολιτισμοποίησης μόνο από την πλευρά των μεταναστών, σαν η διαδικασία της επιπολιτισμοποίησης να αποτελεί ένα ζήτημα ατομικής ευθύνης που υλοποιείται με ισότιμους όρους για κάθε μετανάστη, κάθε μεταναστευτικής ομάδας. Σε αυτό το επίπεδο η παρούσα διατριβή προσπαθεί να συμβάλει μελετώντας τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης στην κοινωνία υποδοχής και την ερμηνεία αυτών των στάσεων μέσα από δυναμικά μοντέλα της κοινωνικής ψυχολογίας.

Σύμφωνα με τους Παύλου και Χριστόπουλο (2004), η κατανόηση της εσωτερικής διαφοροποίησης των μεταναστών και των αντίστοιχων στρατηγικών διαχείρισης της «ένταξης» έχει ιδιαίτερη σημασία. Οι μετανάστες δεν είναι «μια» ομάδα, αλλά με την πάροδο του χρόνου, οι ίδιες οι μεταναστευτικές κοινότητες γνωρίζουν τομές και διαιρέσεις που, σε τελευταία ανάλυση, παραπέμπουν σε διαφορετικές προϋποθέσεις κοινωνικής ένταξης και θέσεις στην παραγωγική διαδικασία. Επίσης, διακρίνονται διαδρομές ένταξης των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία με τη συγκρότηση και άνθηση διεθνικών και τοπικών κοινωνικών δεσμών και δικτύων. Αναφορικά με όσα αναφέρθηκαν πιο πάνω μέσα από τις μελέτες της διατριβής, προσπαθήσαμε να φωτίσουμε την διαφοροποίηση των στάσεων της κοινωνίας υποδοχής, όχι μόνο απέναντι σε μια γενική – αχρονική έννοια του μετανάστη, αλλά και σε μεταναστευτικές ομάδες με διαφορετικά χαρακτηριστικά και διομαδική επαφή με την κοινωνία υποδοχής.

Σύμφωνα με τη Βεντούρα (2004), η μετανάστευση πριμοδοτεί διαρκώς μια κοινωνική διαδικασία επαναπροσδιορισμού των θέσεων, των ρόλων και του status. Μέρος της κοινωνίας υποδοχής, φοβούμενο ότι θα ανατραπεί η θέση του στις υπό διαμόρφωση νέες κλίμακες ιεραρχίας και ότι θα χάσει τα προνόμια που συνδέονται με την εθνικότητα – υπηκοότητα στον εργασιακό τομέα αλλά και σε άλλους τομείς δικαιωμάτων, αυτοπροσδιορίζεται ως πλειονότητα και προσπαθεί να επιβάλλει έναν αρνητικό προσδιορισμό και μια κατώτερη θέση στους μετανάστες στιγματίζοντάς τους. Ο ρατσισμός σηματοδοτεί συνεπώς τις απόπειρες να ανακοπεί η πλήρης συμμετοχή των μεταναστών μιας χώρας στην οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική ζωή της. Οι μετανάστες εμφανίζονται ως μια πρόσθετη απειλή στην επισφαλή κοινωνική συλλογικότητα και αλληλεγγύη (Βεντούρα, 2004).

Στην απαξίωση της έννοιας της ασφάλειας αναφέρεται ο Μαρβάκης (2004), σύμφωνα με τον οποίο παρατηρείται σταδιακά μια συστηματική εκτροπή των συλλογικών συνειρμών αναφορικά με την έννοια της ασφάλειας και συμπυκνώνεται σχεδόν αποκλειστικά στην αστυνομική της διάσταση. Απόρροια των παραπάνω είναι η αποσιώπηση της κοινωνικής διάστασης της ασφάλειας στο δημόσιο λόγο. Η έννοια της ασφάλειας απορροφάται πλήρως από μια γενικευμένη κουλτούρα ελέγχου (Μαρβάκης, 2004). Στο ιστορικό-κοινωνικό συγκείμενο κοινωνικής και εργασιακής ανασφάλειας επιχειρείται μια λανθάνουσα εγκληματοποίηση της φτώχειας και της μετανάστευσης. Ήδη από το 2004 ο Μαρβάκης αναφερόταν στο ότι η ελληνική κοινωνία αντιμετωπίζοντας τους μετανάστες μέσα από πολλαπλή απαξίωση «εξασκείται» αλλά και εθίζεται σε επικίνδυνες πολιτικές και πρακτικές, οι οποίες υποσκάπτουν βασικά στοιχεία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Κατά τα επόμενα χρόνια εμφανίστηκε σημαντική άνοδος ακροδεξιών πρακτικών και ρητορικής, αλλά και είσοδος στην ελληνική βουλή ενός μέχρι πρότινος περιθωριακού ναζιστικού πολιτικού μορφώματος. Οι μετανάστες συχνά

αποτελούν την «πρώτη ύλη», στην οποία με θεσμικό τρόπο, εφαρμόζονται αλλαγές οι οποίες δρομολογούνται για το σύνολο της κοινωνίας (Μαρβάκης 2004). Όπως ορθά επισημαίνει ο Χριστόπουλος (2009), η ασφαλής κοινωνία έχει αστυνομία, αλλά έχει και σχολεία, που δεν απαξιώνουν την ταυτότητα των μεταναστών, έχει αξιοπρεπή περίθαλψη όλων των ανθρώπων, αποτελεσματική εργασιακή νομοθεσία και άλλα συναφή.

Η Ελλάδα ως Χώρα Αποστολής και Υποδοχής Μεταναστών

Έλληνες ως μετανάστες τότε και τώρα. Ο όρος «μετανάστευση» στην Ελλάδα ταυτιζόταν για αρκετά χρόνια αποκλειστικά με το φαινόμενο της εξόδου από τη χώρα και κατά συνέπεια, δεν καταγράφεται στο γλωσσικό επίπεδο η διαφοροποίηση μεταξύ μετανάστευσης προς τα έξω (emigration) και προς τα μέσα (immigration) (Διαμαντούρος, 2004). Κατά τον 20^ο αιώνα η Ελλάδα αποτελούσε κυρίως μια χώρα αποστολής μεταναστών. Σύμφωνα με τη Lazaretou (2016), παρατηρούμε τρεις διακριτές περιόδους μετανάστευσης Ελλήνων προς χώρες του εξωτερικού: η πρώτη περίοδος είναι από το 1903 έως το 1917, η δεύτερη από το 1960 έως το 1972 και η τρίτη από το 2010 έως και σήμερα.

Από τις αρχές του 20^{ού} αιώνα έως λίγο πριν τα μέσα του περίπου 482.000 Έλληνες είχαν μεταναστεύσει σε μακρινούς προορισμούς - όπως ΗΠΑ, Καναδάς, Κούβα, Βραζιλία, Αυστραλία και Νοτιοαφρικανική Ένωση - από τους οποίους σχεδόν 9 στους 10 στις ΗΠΑ. Επίσης, μεταξύ 1932 και 1937 οι ελληνικές μεταναστευτικές ροές, περίπου 83.000 άτομα, κατευθύνονται προς μεσογειακές και άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Λιανός & Καβουνίδη, 2012). Μεταξύ της δεκαετίας του '60 και των μέσων του '70 οι ελληνικές μεταναστευτικές ροές διαμορφώνονται ως εξής: 259.200 στη Γερμανία, 57.600 στις ΗΠΑ, 21.700 στην Αυστραλία και 14.200 στον Καναδά. Η μετανάστευση προς τη Γερμανία ήταν νέο φαινόμενο για τους Έλληνες, σε αντίθεση προς τις άλλες τρεις χώρες, όπου υπήρχαν ελληνικές κοινότητες από τα προηγούμενα μεταναστευτικά ρεύματα (Λιανός & Καβουνίδη, 2012). Η μετανάστευση των Ελλήνων φαίνεται να έχει σημαντική

συνεισφορά και στην οικονομία της Ελλάδας την περίοδο εκείνη, αφού οι μετανάστες έστελναν πίσω στη χώρα τους ένα μέρος του μισθού τους με τη μορφή εμβασμάτων (Χλέτσος, 2003).

Σύμφωνα με τις Triantafyllidou και Mantanika (2016), κατά την περίοδο 2008 έως 2013 περίπου 223.000 κάτοικοι Ελλάδας ηλικίας 25-39 ετών μετανάστευσαν σε χώρες του εξωτερικού για αναζήτηση εργασίας ή για ανεύρεση καλύτερων συνθηκών απασχόλησης. Όπως προκύπτει από μελέτη των Labrianidis και Pratsinakis (2016) το 75% είναι απόφοιτοι πανεπιστημίου και το ένα τρίτο από αυτούς είτε κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου, είτε απόφοιτοι ιατρικών και πολυτεχνικών σχολών. Παράλληλα, όπως αποτυπώνεται από την παραπάνω μελέτη, σε αυτό το τρίτο κύμα μετανάστευσης συναντούμε, για πρώτη φορά στην ιστορία της μετανάστευσης Ελλήνων προς το εξωτερικό, άτομα άνω των 40 ετών (12%) να μετακομίζουν σε άλλα κράτη. Σε αυτό το τρίτο κύμα μετανάστευσης, άτομα με κατώτερο και μέσο εκπαιδευτικό επίπεδο μεταναστεύουν προς τη Βρετανία και την Ολλανδία, ενώ άτομα με υψηλή εξειδίκευση μετακομίζουν κυρίως προς την Αγγλία αλλά και νέους προορισμούς, όπως την Ελβετία. Το 80% των ροών κατευθύνεται προς Ευρωπαϊκές χώρες, όπως Αγγλία και Γερμανία, ενώ εκτός Ευρώπης προορισμοί είναι οι ΗΠΑ και η Αυστραλία (Triantafyllidou & Mantanika, 2016).

Ελλάδα ως χώρα υποδοχής μεταναστών και προσφύγων. Όπως επισημαίνει ο Παρσάνογλου (2009), μια από τις αφηγήσεις που κυριαρχούν στο δημόσιο αλλά και εξειδικευμένο / επιστημονικό λόγο, είναι ότι «η Ελλάδα μετατράπηκε πρόσφατα από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών». Η αφήγηση αυτή αναπαράγεται συχνά και στο επιστημονικό πεδίο της κοινωνικής ψυχολογίας (Sapountzis, 2013. Σαπουντζής 2013. Φιγγου & Σουρβίνου 2013). Ωστόσο, πριν (κατά-)κρίνουμε την τοποθέτηση υποστηρίζοντας σκεπτόμενοι, ότι εξυπηρετεί ιδεολογικές και πολιτικές σκοπιμότητες, αξίζει να επισημανθεί ο σύντομος χρόνος ζωής της κοινωνιοψυχολογικής ματιάς στην

Ελλάδα και επιπροσθέτως η έλλειψη διαλόγου της ψυχολογίας με τα επιστημονικά πεδία της πολιτικής, της νομικής και της ιστορικής επιστήμης σε θέματα μειονοτήτων και μεταναστευτικού.

Σύμφωνα με τον Παρσάνογλου (2009), η Ελλάδα ως κοινωνικο-πολιτισμικός χώρος δεν υπήρξε ποτέ κλειστός, ομοιογενής, στατικός και οικονομικά εσωστρεφής. Η κινητικότητα της εργασίας συνιστά σε όλη την ιστορία του ελληνικού κράτους πρώτη ύλη ευρύτερων κοινωνικών δυναμικών, που απαντάται ακόμα και σήμερα σε κάθε πτυχή της κοινωνικής μορφολογίας, από τις ιδιαιτερότητες των ταξικών συσχετισμών έως την ανάπτυξη των πόλεων και τις μορφές της εθνικής και εθνοκεντρικής ιδεολογίας. Αν εξετάσουμε τη μετανάστευση στη βάση της σύγχρονης διοικητικής ρύθμισης και ελέγχου της εισόδου αλλοδαπών πολιτών στην χώρα, τότε όντως η Ελλάδα μετατράπηκε πρόσφατα σε χώρα υποδοχής· ωστόσο αν εξετάσουμε το φαινόμενο στη βάση της κινητικότητας της εργασίας στην ιστορική της προοπτική, τότε η νέα μετανάστευση, από το '70 και μετά, αποτελεί απλώς ένα νέο μέρος σε μια ακολουθία παρόμοιων επεισοδίων.

Στη συνέχεια θα αναδειχθεί η ιδιαιτεροτητα της μετανάστευσης που εμφανίστηκε μετά το '70 στην Ελλάδα, πραγματοποίησε μια έντονη κορύφωση τη δεκαετία του '90 και άλλαξε μορφή το 2015.

Η μετανάστευση προς την Ελλάδα αντιμετωπίστηκε από τον κρατικό διοικητικό μηχανισμό κυρίως ως ένα «ιστορικό ατύχημα» (Παρσάνογλου, 2009). Διατυπώσεις όπως της Λαφαζάνη (1999), «η μετανάστευση ξάφνιασε την ελληνική κοινωνία» ή του Παπαδόπουλου (2003), «όταν στις αρχές της δεκαετίας του '90 η Ελλάδα μετατράπηκε από χώρα αποστολής μεταναστών σε χώρα υποδοχής, ήταν εύλογη η απειρία της ελληνικής πολιτείας και η αμηχανία της κοινωνίας» αποτελούν δύο κεντρικές ρητορικές, που συνομολογούν την υποτιθέμενη καινοφάνεια της μετανάστευσης στη χώρα μας. Μέσα από αυτήν την οπτική προβάλλεται μια διαχρονική κοινωνικοοικονομική ομοιογένεια, που

υπονοείται στα πλαίσια μιας τέτοιας θεώρησης, παρουσιάζεται ο ελληνικός κοινωνικο-ιστορικός σχηματισμός ως στατικός, ενώ παράλληλα παρουσιάζεται μια γραμμική εξελικτική πορεία προς την εθνική ολοκλήρωση. Η νέα μετανάστευση, από την άλλη, παρουσιάζεται ως ρήγμα σε αυτήν την πορεία. Μια αποδόμηση της έννοιας του ξαφνιάσματος της ελληνικής κοινωνίας και πολιτείας από την μετανάστευση προς την Ελλάδα επιχειρεί ο Χριστόπουλος (2009), στο άρθρο του «πρώτη φορά μας ξανα-συμβαίνει».

Σύμφωνα με τον Διαμαντούρο (2004), η μετανάστευση του '90 προς την Ελλάδα αποτελεί ένα από τα κεντρικά χαρακτηριστικά ποιοτικού μετασχηματισμού της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας. Η μετανάστευση του '90 προέκυψε κατά βάση από τις ανακατατάξεις στον ευρύτερο γεωπολιτικό χώρο των Βαλκανίων και της Ανατολικής Ευρώπης. Ωστόσο, αξίζει να επισημανθεί ότι μαζική «εισβολή» ως συλλογική κοινωνική εμπειρία προϋπήρξε τη δεκαετία του 1950 με 100.000 Αιγυπτιώτες και Κωνσταντινοπολίτες και το 1974 με 24.000 Κυπρίους. Κάποιες από αυτές τις ομάδες ήταν αόρατες λόγω της δυνατότητάς τους να μην διαφοροποιούνται από τα μικροαστικά και μεσαία στρώματα της πόλης, είτε λόγω προηγούμενης ή άμεσης κτήσης ιθαγένειας (π.χ. Ρουμάνοι το 1960), είτε επειδή έχουν αποσβεστεί ως «ξένοι» από τη συλλογική μνήμη (Μπαλτσιώτης, 2004).

Μέσα από μια ιστορική ματιά, από την ίδρυση του ελληνικού κράτους, τόσο η στελέχωση του διοικητικού μηχανισμού όσο και η ανάπτυξη των αστικών κέντρων βασίστηκαν εξολοκλήρου σε οργανωμένες - ή μη - μεταναστευτικές ροές. Στο πλαίσιο του διοικητικού σχηματισμού του νέου κράτους υπήρξε κύμα διοικητικής και επιστημονικής στελέχωσης από την Βαυαρία και άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, ενώ στις πόλεις υπήρξε έντονη δημογραφική και οικονομική ανάπτυξη μέσω μεταναστευτικών ροών από την οθωμανική αυτοκρατορία (Παρσάνογλου, 2009).

Αξίζει να επισημανθεί ότι στην Εθνοσυνέλευση του 1844 τέθηκαν με ένταση ζητήματα ιθαγένειας, εκλογικών δικαιωμάτων και αντιπροσώπευσης των ετεροχθόνων και μάλιστα ο πληθυσμός αυτός περιγραφόταν ως «ξένοι», «μετανάστες» κ.α. (Παρσάνογλου, 2009).

Επίσης, τα αστικά κέντρα που προέκυψαν στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος ήταν συνέπεια πυκνών και αλληπάλληλων μεταναστευτικών κινήσεων. Παράλληλα με την κινητικότητα των ετεροχθόνων, υπήρξε κινητικότητα αλλοδαπών που δεν συμπεριλαμβάνονταν στην ευρεία έννοια του ελληνικού γένους (π.χ. Ιταλοί, Γάλλοι, Γερμανοί πρόσφυγες) (Παρσάνογλου 2009). Κατά την περίοδο του εκσυγχρονισμού του Χαρίλαου Τρικούπη, εργάζονται στην Ελλάδα πολυάριθμοι οικονομικοί μετανάστες από χώρες όπως Ισπανία, Ιταλία, Μάλτα, Μαυροβούνιο και Γαλλία. Το 1917 οι αλλοδαποί εξειδικευμένοι εργάτες αποτελούν το 10% του εργατικού δυναμικού της Αθήνας και του Πειραιά (Ζολώτας, 1926).

Σημείο σταθμός για την κατανόηση του μείζονος ζητήματος διαχείρισης προσφυγικών ροών ήταν η συνθήκη της Λωζάννης το 1923, ακριβώς μετά την Μικρασιατική καταστροφή (Pavlopoulos & Motti-Stefanidi, 2017). Σχεδόν 1.300.000 Έλληνες από την Ανατολία και 500.000 Μουσουλμάνοι από την Ελλάδα αναγκάστηκαν να γίνουν πρόσφυγες και να μετεγκατασταθούν. Πέρα από τον ανυπολόγιστο ανθρώπινο πόνο και την ταλαιπωρία, μια παρενέργεια από τη σύμβαση της Λωζάννης ήταν η διαμόρφωση μιας έντονης ομοιογένειας στην Ελλάδα αναφορικά με τη γλώσσα, τη θρησκεία και την εθνική αίσθηση του ανήκειν (Pavlopoulos & Motti-Stefanidi, 2017). Στην συνέχεια, μετά την μικρασιατική καταστροφή, σύμφωνα με τον Βεργόπουλο (1978), η Ελλάδα αναπτύχθηκε όχι παρά τη Μικρασιατική καταστροφή αλλά εξαιτίας της. Η έλευση των προσφύγων υπήρξε μια πολύμορφη, αντιφατική και επώδυνη διαδικασία

κοινωνικού αποκλεισμού, αλλά και ένταξης με πολλαπλές κοινωνικοοικονομικές παραμέτρους και επιπτώσεις (Παρσάνογλου, 2009).

Κατά τα πρώτα χρόνια της έλευσης των προσφύγων από τη Μικρά Ασία, οι νεοαφιχθέντες δεν νοούνταν ως ισότιμοι εθνικά και πολιτικά: *«Συμπονούμεν και συμπαθούμεν τους πρόσφυγας ως ανθρώπους και αδελφούς δυστυχήσαντας και παθόντας, αλλά δεν τους θέλομεν ούτε ως ψηφοφόρους, ούτε ως εκλογείς, ούτε ως εκλεξιμούς, ούτε ως πολίτας δικαιουμένους να κυβερνήσουν την Ελλάδα»* (Η Καθημερινή, 30.7.1928 όπως αναφέρεται στην Ελευθεροτυπία 24.01.2010).

Από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και μετά, οικονομικοί και πολιτικοί λόγοι συνέβαλαν στην διόγκωση μεταναστευτικών ρευμάτων από την ελληνική ύπαιθρο προς τις χώρες της βορειοδυτικής Ευρώπης και τα αστικά κέντρα της Ελλάδας (Παρσάνογλου 2009). Αναφορικά με τον μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών μέσα στα τελευταία 90 χρόνια, ο Διαμαντούρος (2004) επισημαίνει ότι ο μετασχηματισμός αυτός ανέδειξε παράλληλα μια σειρά μειζόνων προκλήσεων σε ό,τι αφορά κατεστημένες και ιδεολογικά παγιωμένες αντιλήψεις, πάνω στις οποίες στηρίχτηκε η συγκρότηση και περαιτέρω οικοδόμηση της νοερής κοινότητας του ελληνικού έθνους, ιδίως μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών, που ακολούθησε και στην ουσία επισφράγισε το τέλος του ελληνικού αλυτρωτισμού στη δεκαετία του '20.

Μετά το τέλος του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου και του εμφύλιου διχασμού η ελληνική κοινωνία μαζί με τη Νορβηγία, την Πορτογαλία και τη μεταπολεμική Πολωνία αποτελούσε μία από τις εθνολογικά, θρησκευτικά και γλωσσικά ομοιογενέστερες της ευρωπαϊκής ηπείρου (Διαμαντούρος 2004). Η ομοιογένεια αυτή ήταν το άμεσο προϊόν, αφενός, της επιτυχούς Αφομοίωσης (πολιτισμικής, πολιτικής και κοινωνικής) της συντριπτικής πλειονότητας των μειονοτικών της πληθυσμών, συμπεριλαμβανομένων και των προσφύγων που εντάχθηκαν στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας κατά την

κρίσιμη δεκαετία '13-'23 και, αφετέρου, της πλήρους (Τσάμηδες, Ρουμανίζοντες Βλάχοι) ή μερικής (Σλαβομακεδόνες) αποβολής ή αποχώρησης, κάτω από τις ανώμαλες συνθήκες της Κατοχής και του Εμφυλίου, ορισμένων μικρότερου μεγέθους μειονοτικών ομάδων (Διαμαντούρος 2004).

Στη συνέχεια εμφανίζεται το νέο ρεύμα μετανάστευσης που ξεκινάει από το '70 και κλιμακώνεται την δεκαετία του '90. Όπως επισημαίνει ο Διαμαντούρος (2004), «ο σωρευτικός συνδυασμός (α) της εξωτερικής μετανάστευσης των δεκαετιών 1960-1980, (β) της μαζικής εσωτερικής μετανάστευσης των μεταπολεμικών δεκαετιών που οδήγησε στον υδροκεφαλισμό και την απόλυτη ηγεμονία της μείζονος Αθήνας έναντι της υπόλοιπης χώρας, (γ) των ευρύτερων κοινωνικών προεκτάσεων και επιπτώσεων της πολιτικής ενσωμάτωσης, κατά την εικοσαετία 1970-1990, των εκτεταμένων εκείνων κοινωνικών στρωμάτων που το μετεμφυλιακό κράτος και το αυταρχικό καθεστώς των συνταγματαρχών περιθωριοποίησαν συστηματικά και, τέλος, (δ) του τεράστιου και, πάνω απ' όλα, τελείως πρωτόγνωρου για τα ελληνικά δεδομένα μεταναστευτικού κύματος της δεκαετίας του 1990, δημιούργησε μια νέα κοινωνική πραγματικότητα που διαφέρει ριζικά, σε ποιοτικό επίπεδο, από εκείνη του πρόσφατου και απώτερου παρελθόντος» (σ. 12). Αν μάλιστα λάβει κανείς υπόψη ότι, η συντριπτική πλειονότητα του κύματος αυτού αποτελείται από άτομα που δεν ταυτίζονται, από γλωσσικής, εθνοτικής, εθνικής και θρησκευτικής άποψης, με τον κυρίαρχο πληθυσμό της χώρας, η σημασία αυτής της αλλαγής αποκτά σε μακροϊστορικό, αλλά και συστημικό επίπεδο ακόμα μεγαλύτερες διαστάσεις (Διαμαντούρος, 2004).

Η πολιτισμική προσαρμογή στις μεγάλες αυτές αλλαγές χαρακτηρίζεται από αξιοσημείωτη έως και εντυπωσιακή καθυστέρηση, τόσο στο επίπεδο της κοινωνίας, όσο και, ιδίως, σε εκείνο των κρατικών μηχανισμών και της δημόσιας διοίκησης. Σύμφωνα με το Διαμαντούρο (2004), μεγάλο μέρος της καθυστέρησης αυτής οφείλεται σε αντιστάσεις,

που εκπορεύονται και αντλούν την ανθεκτικότητά τους στην αλλαγή από την κυρίαρχη εικόνα- πρόσληψη της ελληνικής κοινωνίας ως αμιγώς ομοιογενούς.

Η πρόσληψη αυτή αποτελεί προϊόν της προσπάθειας του ελληνικού κράτους να αντιδράσει αποτελεσματικά στις μεγάλες προκλήσεις και τα συνακόλουθα διακυβεύματα, που αναδύθηκαν μέσα από το διπλασιασμό σχεδόν του εδάφους του μετά τους Βαλκανικούς πολέμους, τη μαζική αύξηση των κατοίκων του μετά την ανταλλαγή πληθυσμών που ακολούθησε την ελληνική ήττα στη Μικρά Ασία, το γενικότερο κλίμα οξείας ανασφάλειας, φόβου, εσωστρέφειας και αμυντικών στάσεων που η επικράτηση των Μπολσεβίκων στη Ρωσία, η συνακόλουθη παγκόσμια κρίση των φιλελεύθερων θεσμών και η άνοδος αντιδημοκρατικών κινημάτων της αριστεράς και της δεξιάς δημιούργησε στον ευρύτερο αστικό κόσμο της Ευρώπης κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου και το τέλος του ελληνικού αλυτρωτισμού και της αναθεωρητικής τάσης ως προς τα σύνορα της επικράτειας.

Σε συνάρτηση με τις παραπάνω ιστορικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, αναδύθηκε η λογική της Αφομοίωσης των πολιτισμικά ετερόκλητων πληθυσμών που εντάσσονταν πλέον στην επικράτειά του, και το άρρηκτα συνδεδεμένο με αυτήν τη λογική ιδεολόγημα της εθνικής ομοιογένειας που το ελληνικό κράτος, ανεξαρτήτως πολιτικού καθεστώτος, υιοθέτησε και εφάρμοσε με συστηματικότητα κατά τις επόμενες πέντε περίπου δεκαετίες. Η πολιτικές της Αφομοίωσης αποτέλεσαν ταυτόχρονα προϊόν των ιστορικών συνθηκών, αλλά και καταφανή απόδειξη της ικανότητάς του κράτους να εφαρμόζει με επιτυχία και συχνά στυγνή αποτελεσματικότητα μια πολιτική με σαφείς «εθνικούς» στόχους (Διαμαντούρος, 2004).

Ωστόσο, με την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή κοινότητα αρχίζει να διαφαίνεται η έντονη πολιτική και πολιτισμική αμφιθυμία. Τόσο η ελληνική κοινωνία, όσο και ο κρατικός μηχανισμός, έρχονται αντιμέτωποι με ένα νομικό πολιτισμό σταθερά

εστιασμένο στη συστηματική και σθεναρή υπεράσπιση της ετερότητας και της άμεσα συνδεδεμένης με αυτήν έννοιας των πολλαπλών ταυτοτήτων, της πολιτισμικής (γλωσσικής και θρησκευτικής) διαφοράς και των δικαιωμάτων του ατόμου και των μειονοτήτων.

Συνεπώς, η ελληνική κοινωνία και ο διοικητικός της μηχανισμός συγκρούονται μετωπικά με τη λογική της Αφομοίωσης και το ιδεολόγημα της ομοιογένειας, με τις οποίες είχε «επιτυχώς» γαλουχηθεί η ελληνική κοινωνία επί μισό και πλέον αιώνα (Διαμαντούρος, 2004).

Στο ζήτημα των μεταναστευτικών πολιτικών θα αναφερθούμε αναλυτικά σε ξεχωριστή ενότητα. Ωστόσο, σε συνάρτηση με την κατασκευή της ομοιογένειας και την ανάδειξη δικαιωμάτων συμμετοχής των μεταναστών, κρίνεται σκόπιμο να γίνει μια διαχρονική ανασκόπηση της έννοιας του Έλληνα πολίτη και του πώς από τον αιώνα της συμπερίληψης και το «Έλληνας γίνεσαι», ακολούθησε το «Έλληνας γεννιέσαι», στην συνέχεια αναδείχτηκαν ζητήματα αποδημίας και ομογένειας και φτάσαμε στο «Έλληνας γεννιέσαι και γίνεσαι» (Χριστόπουλος, 2012).

Απόδοση Ιθαγένειας και Μεταναστευτική Πολιτική

Στο πρώτο μέρος της παρούσας ενότητας θα αναφερθούμε διαχρονικά κυρίως στο ζήτημα της απόδοσης ιθαγένειας και στην συνέχεια θα επιχειρηθεί μια σύνθεση της μεταναστευτικής πολιτικής της Ελλάδας

Το θέμα της ιθαγένειας είναι ένα καίριο ζήτημα που σχετίζεται στενά με θεμελιώδεις πολιτικές και ρητορική που σχετίζεται με την μετανάστευση. Προκειμένου να κατανοήσουμε την πολιτική ιθαγένεια που ακολουθούνταν τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα, θα πρέπει να ανατρέξουμε τόσο στη συγκρότηση του ελληνικού κράτους δύο αιώνες πριν, όσο και στην εθνική ιδεολογία, όπως αυτή διαμορφώνεται κατά τα τελευταία χρόνια (Μπαλτσιώτης 2004). Μέσα από την σύντομη ανασκόπηση που θα ακολουθήσει θα γίνουν περισσότερο κατανοητές οι αντιφάσεις, οι συνέχειες και οι πρακτικές απόδοσης

ή αφαίρεσης της ιθαγένειας και το πώς αυτό είναι στενά συνυφασμένο με αναπαραστάσεις της διοικητικής και κυβερνητικής εξουσίας.

Οι Έλληνες, κατά τα τέλη του 18ου αιώνα, ως έθνος, συνήθως συνιστούν υποσύνολο του ορθόδοξου χριστιανικού γένους. Σύμφωνα με Νομική Διάταξη της Ανατολικής Χερσονήσου το 1821, Έλληνες είναι «όσοι κάτοικοι της Ελλάδος πιστεύουν εις Χριστόν». Πολίτες σύμφωνα με τα επαναστατικά Συντάγματα είναι αυτοί που είναι αυτόχθονες και χριστιανοί και όσοι ξένοι έρθουν και συναγωνιστούν ή συγκατοικήσουν. Το Ηγεμονικό Σύνταγμα του 1832 αποκλείει την πολιτογράφηση των αλλοεθνών. Ωστόσο, ο νόμος περί ελληνικής ιθαγένειας του 1835 προσθέτει δίπλα στο δικαίωμα του αίματος ενισχυμένα στοιχεία δικαίου του εδάφους και ορίζει ότι όποιος γεννηθεί από ξένους γονείς στην Ελλάδα έχει το δικαίωμα με την ενηλικίωση να αιτηθεί το δικαίωμα της ιθαγένειας (Μπαλτσιώτης, 2004). Το γλωσσικό κριτήριο καθιερώνεται με το Σύνταγμα του 1823. Το κριτήριο της γλώσσας, ωστόσο, θα απέκλειε μεγάλο τμήμα του πληθυσμού και στο εσωτερικό αλλά και σε επόμενη επέκταση του ελληνικού κράτους. Ωστόσο, μετά το συνέδριο του Βερολίνου το 1878 η υπαγωγή στο έθνος αποκτά αμιγώς εκκλησιαστικά και εκπαιδευτικά κριτήρια (Μπαλτσιώτης, 2004).

Στην επαναστατική Ελλάδα ο όρος έθνος δεν δηλώνει τη γλώσσα ή την καταγωγή, αλλά την κοινή συγκρότηση / ένταξη / υπαγωγή ορισμένου πληθυσμού σε ένα κράτος. Προϋπόθεση της ένταξης είναι η πίστη στο Χριστό και στην πολιτική Επανάσταση (Δημούλης, 2001). Η ελληνική ιθαγένεια στα πρώτα Συντάγματα είναι ανοιχτή και ευρύχωρη και περιλαμβάνει τους «φιλέλληνες» και τους επαναστατήσαντες. Μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο κάθε απόκλιση από τη νόρμα του ορθόδοξου Έλληνα, όπως προσδιορίζεται από την εποχή εκείνη, επιφέρει αποκλεισμό από το γένος-έθνος. Αλλά και ο κανόνας αυτός γνώρισε παραβιάσεις, εξαιρέσεις, εξελίξεις. Η πιο γνωστή και σημαντική από άποψη θρησκευματος αφορά τους Αλβανούς. Στη βάση των θεωριών που υπήρχαν

τον 19ο αιώνα περί «φυλετικής συγγένειας» Ελλήνων και Αλβανών, όλοι οι «Αλβανοί» - μάλιστα και οι μουσουλμάνοι - θεωρήθηκαν Έλληνες ή ομογενείς, μέχρι και τη δημιουργία του αλβανικού κράτους. Σύμφωνα με ελληνικό νόμο του 1904 στη στρατιωτική σχολή Ευελπίδων μπορούσαν να εισέλθουν Έλληνες και Αλβανοί, ως Έλληνες το γένος. Θεωρεί δηλαδή ο νομοθέτης του Ελληνικού Βασιλείου τους Αλβανούς ως ομογενείς. Βασιλικό Διάταγμα της 10ης Αυγούστου 1904 «Περί Εισαγωγής και εκπαιδεύσεως εν τω Στρατιωτικώ Σχολείω των Ευελπίδων αλλοδαπών ελληνικής ή αλβανικής καταγωγής» (Φ.Ε.Κ. 184 Α', 14-08-1904): *«Αλλοδαποί ων ο πατήρ ή η μήτηρ είναι ομογενείς, ήτοι Έλλην ή Αλβανός την καταγωγήν, επιτρέπεται να εισάγονται και εκπαιδεύονται εν τω στρατιωτικώ σχολείω»*. Οι Έλληνες και οι Αλβανοί του εξωτερικού, που δεν έχουν την Ελληνική ιθαγένεια, θεωρούνται για το νομοθέτη του 1904 εξίσου ομογενείς και είναι αδελφοί στην καταγωγή και έτσι θεωρείται ότι οι Αλβανοί μπορούν να υπαχθούν στο ελληνικό έθνος. Με Βασιλικό Διάταγμα του 1904 οι Έλληνες και οι Αλβανοί θεωρούνται εξίσου ομογενείς. Ο Αλβανός εκλαμβάνεται ως προεθνική κατηγορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και μπορεί να υπαχθεί στο ελληνικό έθνος, ήδη σε περίοδο που έχει προχωρήσει η συγκρότηση του αλβανικού έθνους.

Όπως αναφέρει ο Μπαλτσιώτης (2004), ο Παπαρηγόπουλος είχε κατανοήσει ότι προωθώντας την έννοια της πολιτισμικής ενότητας θα μπορούσε να εφοδιάσει με ένα δεσμό το ελληνικό κράτος προκειμένου να διευκολυνθεί η επιπολιτισμοποίηση των Αλβανών, των Βλάχων και των Σλάβων που ζούσαν σε αυτό. Σύμφωνα με τον Veremis (2003), η σημερινή πολιτισμική ομοιογένεια των Ελλήνων χρωστάει πολλά στην ανοιχτή και ευέλικτη έννοια του τι συνιστούσε «ελληνικότητα» στην εποχή της Μεγάλης Ιδέας.

Αναφορικά με την πολιτογράφηση, οι αλλογενείς αλλοδαποί που μένουν στην Ελλάδα πολιτογραφούνται πολύ δύσκολα και σε πολύ μικρούς αριθμούς, ακόμα κι αν προέρχονται από χώρες της Δύσης (Χριστόπουλος, 2012). Το 1955 Έλληνας υπήκοος είναι

ο γεννημένος από Έλληνα πατέρα και η ιθαγένεια δεν αποδίδεται σε τέκνα ορθόδοξου που δεν παντρεύτηκε με ορθόδοξο γάμο αλλοδαπή. Αλλαγή στην πολιτική της ιθαγένειας εντοπίζεται στις αρχές της δεκαετίας του '80. Ωστόσο και τότε παραμένει η απουσία θέσπισης προϋποθέσεων πολιτογράφησης εκτός από αυτή των χρονικών ορίων παραμονής στη χώρα και η απόλυτη και χωρίς έλεγχο ευχέρεια της διοίκησης στις αποφάσεις. Κατά τις αρχές της δεκαετίας του '90 δεκάδες χιλιάδες μετανάστες και «παλιννοστούντες» καταφθάνουν στην χώρα, ενώ χιλιάδες αιτούντων ασύλου παραμένουν υπό καθεστώς ανοχής (Μπαλτσιώτης 2004). Τη δεκαετία του '90 πολιτικοί πρόσφυγες που δεν είχαν επαναπατριστεί, «ομογενείς» από πλούσιες και ομογενείς και αλλοδαποί από φτωχές χώρες ανακαλύπτουν ότι η ελληνική ιθαγένεια αποτελεί πλέον μια ισχυρή ιθαγένεια, που συνδέεται και θα συνδέεται και στον μέλλον με την ιδιότητα του Ευρωπαίου πολίτη. Η πολιτική της ιθαγένειας μεταβάλλεται ακόμη περισσότερο το 1995-1996.

Σύμφωνα με τον Μπαλτσιώτη (2004), στο ελληνικό δίκαιο δεν υπάρχει κανένας ορισμός του ομογενούς. Η πρώτη εγκύκλιος του υπουργείου Εσωτερικών το 1960 αναδεικνύει ως πρωτεύον την εθνική συνείδηση. Στην επόμενη εγκύκλιο, μετά από πέντε έτη, ως ομογενής ορίζεται αυτός που έχει ελληνική εθνικότητα, που ανήκει στο ελληνικό έθνος, ο συνδεόμενος δηλαδή με το έθνος μέσω της κοινής γλώσσας, της κοινής θρησκείας, των κοινών παραδόσεων και κυρίως μέσω της συνείδησης κοινών ιστορικών πεπρωμένων, δηλαδή μέσω της ελληνικής συνείδησης. Στην συνέχεια, το 1993, αντίστοιχη εγκύκλιος ορίζει ότι η φυλετική καταγωγή ή η εθνική προέλευση δεν προσδιορίζει από μόνη της την έννοια του ομογενούς ή αλλογενούς, αλλά αποτελεί επικουρικό στοιχείο συνεκτίμησης για τον χαρακτηρισμό του προσώπου ως αλλογενούς. Το 2001 ομογενής είναι αυτός που έχει ελληνική ιθαγένεια, συνδέεται με το ελληνικό έθνος, με κοινή συνήθως ιστορία, γλώσσα θρησκεία, με κοινές παραδόσεις, με κοινά ήθη

και έθιμα (Μπαλτσιώτης 2004). Περισσότερα για τις αντιφάσεις του ορισμού της ομογένειας υπάρχουν στο Χριστόπουλος (2012).

Μία από τις αντιφάσεις της ελληνικής διοίκησης αναφορικά με την ομογένεια είναι η παρουσία διαφορετικών κατηγοριών ομογένειας με διαφορετικά δικαιώματα. Συνεπώς υπάρχουν αυτοί που περιμένουν την κτήση / διαπίστωση της ιθαγένειας (π.χ. Πόντιοι), άλλοι με άρνηση απόδοσης ιθαγένειας (όπως οι Βορειοηπειρώτες) αλλά με χορήγηση Ειδικού Δελτίου Ταυτότητας Ομογενούς, προβλέπεται απλή πράσινη κάρτα για άλλους (Σλαβομακεδόνες της Βουλγαρίας και Βλάχους της Ρουμανίας) είτε απλή θεώρηση εισόδου και καθεστώς ανοχής (για τους Σαρακατσάνους της Βουλγαρίας). Το 2001 δίνεται η δυνατότητα στους οιοσδήποτε ομογενείς στην ελληνική ιθαγένεια.

Η καταγωγή και το αίμα στην Ελλάδα παραπέμπουν συχνά στη έννοια του γένους, υποκρύπτοντας ή καταδεικνύοντας σε άλλες περιπτώσεις ένα θρησκευτικό κριτήριο. Σε αυτό το σημείο, σύμφωνα με τον Μπαλτσιώτη (2004), έγκειται η συγκριτικά αυξημένη ανορθολογικότητα και αγκύλωση που διέπει την ελληνική ιθαγένεια και σχετίζεται με τη συγκρότηση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας.

Κατά το Μπαλτσιώτη (2004), η πολιτική αυτοπαγιδεύτηκε στο σχήμα που θέλει να εντάξει μόνο μέσω του γένους και το «ανάδελφον». Το ανάδελφον εκφράζει μόνο ένα ιστορικό στιγμιότυπο που εμφανίζεται το 1922 και εδραιώνεται μετεμφυλιακά. Η συνεχιζόμενη χρήση του γένους που κατηγοριοποιεί εντάσσοντας ή αποκλείοντας από την ιθαγένεια ένα σημαντικό τμήμα των κατοίκων της Ελλάδας, επειδή δεν μπορούν να ανήκουν σε αυτό, μπορεί να οδηγήσει σε σημαντικές κοινωνικές συγκρούσεις και να λειτουργήσει ενάντια εν τέλει σε αυτό που αποκαλείται «εθνικό συμφέρον».

Με τον τελευταίο νόμο για την απόκτηση της ιθαγένειας από παιδιά μεταναστών αναδεικνύεται μια ελπίδα για ένταξη στην πολιτική κοινότητα της Ελλάδας ατόμων που μετέχουν «της παιδείσεως της ημετέρας» κατά Ισοκράτη.

Η παραχώρηση δικαιωμάτων του πολίτη στους μετανάστες προϋποθέτει την επανεννοιολόγηση της ιδιότητας του έλληνα πολίτη, τόσο ως προς τον ιδεολογικό πυρήνα της ιθαγένειας -που υποφέρει από παρωχημένες αγκυλώσεις εθνοθησκευτικής καθαρότητας-, όσο και ως προς την πραγματική πρόσβαση στα κοινωνικά και δημόσια αγαθά για τις αποκλεισμένες και μειοψηφικές κοινωνικές ομάδες των ελλήνων πολιτών (Παύλου & Χριστόπουλος, 2004).

Στην συνέχεια θα επιχειρηθεί μια συνοπτική ανασκόπηση μεταναστευτικών και ενταξιακών πολιτικών της Ελλάδας για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς στην επικράτειά της.

Κάνοντας μια συνοπτική αναφορά των χρονικών της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής, η περίοδος 1990 έως 1997 θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια περίοδος παρανομίας και άρνησης· ακολουθεί η περίοδος 1997 έως 2000 που αποτελεί την περίοδο της προσωρινής ανοχής και της εγκληματοφοβίας, συνεχίζει η περίοδος 2001 έως 2004 που αποτυπώνεται μια υποτυπώδης μεταναστευτική πολιτική (Παύλου 2009). Ακολουθεί η περίοδος 2005 έως 2007, που συνιστά την περίοδο της θετικής μεταστροφής του δημόσιου λόγου. Στη συνέχεια εμφανίζεται η περίοδος 2008 έως 2014, που αποτελεί την περίοδο της κρίσης, της ρατσιστικής βίας και της ξενοφοβίας, με σημαντική πολιτική άνοδο ακροδεξιών στοιχείων στην ελληνική πολιτική πραγματικότητα, αλλά και νομιμοποίηση ρατσιστικού λόγου από πιο κεντρώα πολιτικά κόμματα. Ενδεικτικά παραθέτουμε απόσπασμα από την ομιλία του τότε πρωθυπουργού στις 5-12-2013 στη Βουλή: *«Και σας θυμίζω ότι, μέχρι πριν λίγο, στους Ευρωπαϊκούς θεσμούς δεν τολμούσαν καν να πουν τη λέξη λαθρομετανάστευση! Τώρα, μαζί με άλλες χώρες του μεσογειακού Νότου, τη βάλουμε ως προτεραιότητα στην ατζέντα. Και με τακτικές «αποτροπής» επιπλέον, που μέχρι σήμερα επίσης απαγορεύονταν. Και με πολιτική μαζικών επαναπατρισμών.»* (Χριστόπουλος, 2015).

Στην περίοδο αυτή η ομάδα των Αλβανών μεταναστών στοχοποιείται λιγότερο, υπάρχει μεγαλύτερη στοχοποίηση των Ασιατών μεταναστών και εμφανίζονται έντονα αιτήματα Αφομοίωσης μεταναστών στο ελληνικό έθνος (Παύλου, 2009). Από το 2007 και μετά αρχίζει να εμφανίζεται μια ανοδική τάση κρουσμάτων καταγγελλόμενης ρατσιστικής βίας και διαχείριση του μεταναστευτικού μέσω της επαναπρόωθησης. Σύμφωνα με τον Παύλου (2009), στην Ελλάδα παρατηρούμε από τη μια αναλογικά μεγάλη συμμετοχή των δημοσίων λειτουργών σε περιστατικά βίας και αφετέρου ατιμωρησία και αδράνεια του δικαστικού συστήματος ως προς τη διερεύνηση και απόδοση ρατσιστικών κινήτρων σε αντίστοιχα εγκλήματα. Κομβικό ρόλο στην απευαισθητοποίηση του κοινού και την ηθική νομιμοποίηση αντίστοιχων δράσεων έχουν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης -διαμορφωτές της κοινής γνώμης-, που αναπαραγάγουν και διαιωνίζουν το ρατσιστικό λόγο κυρίως μέσα από την παροχή βήματος σε πολιτικούς εκπροσώπους του ακροδεξιού χώρου. Από το 2015 έως σήμερα είναι η περίοδος της κρίσης υποδοχής προσφύγων και μεταναστών (Χριστόπουλος 2015) η οποία χωρίζεται σε δύο διακριτές περιόδους. Από το 2015 έως το Μάρτιο του 2016 επικρατεί η άποψη ότι η Ελλάδα είναι μια χώρα transit για μετάβαση μεταναστών και προσφύγων προς τις υπόλοιπες Ευρωπαϊκές χώρες και από το 2016 έως σήμερα είναι η περίοδος κατά την οποία υλοποιείται η συμφωνία με την Τουρκία και η χώρα αντιμετωπίζει έντονες δυσκολίες στην διαχείριση και εγκατάσταση ανθρώπων που έχουν εγκλωβιστεί εντός της επικράτειας.

Στη συνέχεια θα πραγματοποιηθεί μια συνοπτική ανασκόπηση της μεταναστευτικής πολιτικής από τη δεκαετία του '90 και μετά. Σύμφωνα με τον Χριστόπουλο (2015), μια πρώτη απόπειρα διαχείρισης του μεταναστευτικού ήταν η έκδοση των προεδρικών διαταγμάτων το 1997/98, που νομιμοποίησε ένα σημαντικό τμήμα του μεταναστευτικού πληθυσμού. Το 2000 εκδίδεται ο πρώτος νόμος που επιχειρεί να αντιμετωπίσει συνολικά το μεταναστευτικό στην Ελλάδα. Ωστόσο, η συγκεκριμένη νομοθετική πράξη

ακολουθήθηκε από υπερβολικά μεγάλο αριθμό τροπολογιών τα αμέσως επόμενα χρόνια και εμφάνιζε μεγάλες γραφειοκρατικές αγκυλώσεις, που εντάθηκαν από το συγκεκριμένο νομικό πλαίσιο. Ωστόσο, στη βάση αυτής της νομοθετικής πράξης αποτυπώνεται ένα σημαντικό κύμα νομιμοποιήσεων ενός σημαντικού αριθμού μεταναστών. Το 2004 η Ελλάδα καταρτίζει έναν Κώδικα Ιθαγένειας, χωρίς ωστόσο αυτή η νομοθετική πράξη να έχει σημαντικό αντίκτυπο στους μετανάστες και στο διοικητικό μηχανισμό. Το 2005 έρχεται ο μεταναστευτικός νόμος με τον οποίο η ελληνική πολιτεία αποφασίζει, για μια ακόμη φορά, ότι η πόρτα έκλεισε. Μετά το τελευταίο κύμα νομιμοποιήσεων, το ελληνικό κράτος πήρε τη μεγάλη απόφαση με στόχο να την κρατήσει: «όσοι μπήκαν-μπήκαν, εφεξής, όσοι μπαίνουν, μένουν παράνομοι» (Χριστόπουλος, 2015). Ο Έλληνας νομοθέτης αποφασίζει ότι, από το 2005, όσοι μπαίνουν στη χώρα ουσιαστικά είναι καταδικασμένοι στην παρανομία. Ο νόμος του 2005 εισάγει συνολικά 30 διαφορετικούς τύπους άδειας παραμονής.

Το 2010 έρχεται η πρώτη πραγματική τομή στον Κώδικα της Ελληνικής Ιθαγένειας με στόχευση τα παιδιά που γεννιούνται εδώ να μπορούν να γίνονται ελληνόπουλα στη διάρκεια της παιδικής τους ηλικίας και οι μεγάλοι να μπορούν να πολιτογραφηθούν μέσα από ένα εύτακτο καθεστώς. Σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα το Συμβούλιο της Επικρατείας αποφασίζει για την αντισυνταγματικότητα του συγκεκριμένου νόμου. Το 2011 ψηφίζεται ένας ακόμα νόμος που δίνει τη δυνατότητα εξατομικευμένων τακτοποιήσεων στο όνομα των λεγομένων «εξαιρετικών λόγων». Οι λόγοι αυτοί, στην πράξη, κάθε άλλο παρά εξαιρετικοί είναι, καθώς ο πληθυσμός που δεν είναι νομικά τακτοποιημένος συνεχίζει να είναι πολύ μεγάλος (Χριστόπουλος, 2015). Σε κάθε περίπτωση, ο μηχανισμός των «εξαιρετικών λόγων» είναι ο μόνος που διαθέτει η ελληνική έννομη τάξη για να νομιμοποιήσει ανθρώπους χωρίς χαρτιά. Το 2012 ξεκινάει ο Ξένιος Δίας με αποτέλεσμα την κράτηση περίπου πέντε χιλιάδων ανθρώπων στα διάφορα κέντρα

ανά την Ελλάδα σε συνθήκες άθλιες. Παράλληλα, με εξαιρετικά αργούς ρυθμούς, ενεργοποιείται ένας νέος μηχανισμός εξέτασης των αιτήσεων ασύλου, που εκκρεμούσαν την τελευταία δεκαετία, καθώς η Ελλάδα συστηματικά απέχει από το να παρέχει άσυλο στους αιτούντες. Επιπροσθέτως από τα πρώτα χρόνια της κρίσης ως σήμερα, δεκάδες χιλιάδες μεταναστών που ήταν νομικά τακτοποιημένοι εκπίπτουν της νομιμότητας καθώς δεν μπορούν να συγκεντρώσουν τις προϋποθέσεις που έχει θέσει ο νόμος του 2005 (Χριστόπουλος, 2015).

Τον Μάρτη του 2014 ψηφίζεται ένας νέος μεταναστευτικός νόμος, που κωδικοποιεί τη νομοθεσία προσπαθώντας στοιχειωδώς να εξορθολογίσει κάποια από τα προηγούμενα (Χριστόπουλος, 2015). Η ευρωπαϊκή πολιτική του σφραγίσματος των εξωτερικών συνόρων της ΕΕ έχει ως αποτέλεσμα τις τραγωδίες με τις οποίες η ελληνική κοινή γνώμη εξοικειώνεται, ενώ η ίδια η ΕΕ, εκεί που «εκφράζει την οδύνη της» για τις ανθρώπινες απώλειες, έχει αρχίσει ήδη να τις αντιμετωπίζει με συγκατάβαση, ως και κρυφή επιδοκιμασία, καθώς δεν της κατοφάνεται να περνάει το μήνυμα της αυξημένης επικινδυνότητας από την είσοδο στο έδαφός της των φτωχών και κατατρεγμένων της Ανατολής και του Νότου (Χριστόπουλος, 2015).

Όπως απαισιόδοξα επισημαίνει ο Χριστόπουλος (2015), η ελληνική μεταναστευτική πολιτική δικαιώθηκε, αφού μέσα από νεοφιλελεύθερες πολιτικές, όσο η αγορά εργασίας θέλει φθηνά χέρια, τόσο καλωσορίζει τους κατά τα λοιπά «παράνομους» μετανάστες και, όταν δεν τους θέλει, τους κρατά σε «κέντρα κράτησης» ή απλώς παλεύει να τους ξεφορτωθεί, κάτι που δεν μπορεί να κάνει το ευρωπαϊκό κράτος με τους πολίτες του.

Τα πρώτα χρόνια του 21^{ου} αιώνα σημειώνεται μια μεταστροφή της ρητορικής για την μετανάστευση από τα αρνητικά στερεότυπα του «λαθρομετανάστη» και του «Αλβανού» σε πιο θετικές στάσεις, σύμφωνα με τις οποίες οι μετανάστες στήριζαν την

ελληνική οικονομία, την ένταξη της χώρας στην Οικονομική Νομισματική Ένωση και τους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας το 2004, ενώ παράλληλα ενεργοποιούνται και υλοποιούνται μαζικά προγράμματα νομιμοποίησης (Παύλου, 2009). Ωστόσο, σύμφωνα με τον Παύλου (2009), η πραγματική εικόνα είναι πιο σύνθετη, αφού δεν έχουν αλλάξει οι όροι εκμετάλλευσης και οι διακρίσεις που υφίστανται οι μετανάστες, τόσο από τον εργοδότη και το κράτος, όσο και από τους δημόσιους λειτουργούς που διαχειρίζονται θέματα μετανάστευσης. Η παράδοξη εικόνα είναι ότι, ενώ η μεταναστευτική πολιτική προβάλλει τον ενταξιακό προσανατολισμό της, εντούτοις στην πραγματικότητα παραμένει αντι-ενταξιακή (Παύλου, 2009).

Η ωφελμιστική οπτική της χρησιμότητας των μεταναστών στην ελληνική οικονομία οδήγησε προοδευτικά στην αντικατάσταση του όρου «λαθρομετανάστης», από τον όρο σε «οικονομικός μετανάστης», γεγονός που λειτούργησε ως διαβατήριο για το πέρασμα στην πλήρη αποδοχή της έννοιας του «μετανάστη» (Παύλου, 2009), και στη συνέχεια, το 2013, στην επαναφορά του όρου «λαθρομετανάστης» (Χριστόπουλος, 2015). Η μετάβαση στο πλαίσιο του δημόσιου λόγου από το «οικονομικός μετανάστης» στο «μετανάστης» αποτυπώνει την αποδοχή του ότι κάποιο κομμάτι των μεταναστών «ήρθε στη χώρα για να μείνει». Παρότι η μεταβολή αυτή συντελέστηκε μέσα σε μια δεκαπενταετία, σύμφωνα με τον Παύλου (2009), η ρητορεία αυτή παρέμεινε πατερναλιστική, λαϊκιστική και κενή. Όπως επισημάνθηκε και πιο πάνω, παρά την παραχώρηση της ιστορικά θετικά φορτισμένης λέξης «μετανάστης» και στους αλλογενείς με τα χρόνια, κατά τα τελευταία χρόνια ο όρος αυτός έχει αρχίσει να αποκτά αρνητική φόρτιση σηματοδοτώντας μια νέα περίοδο ξеноφοβίας και βίας. Σύμφωνα με τον Παύλου (2009), σε αυτή τη νέα περίοδο αποτυπώνεται, σε σημαντικό βαθμό, συγκράτηση της δυναμικής της διεκδίκησης δικαιωμάτων και πολιτικής συμμετοχής των μεταναστών και σε επιβεβαίωση και

εδραίωση σχέσεων εξουσίας και εκμετάλλευσης, παρά στις κραυγαλέες αντιφάσεις του συστήματος.

Η ευρωπαϊκή έρευνα για τις πολιτικές ένταξης (MIPEX II, 2007) κατέταξε τη χώρα στις τελευταίες θέσεις μαζί με την Κύπρο, τη Λετονία και την Αυστρία. Τα ασθενέστερα σημεία της ελληνικής νομοθεσίας είναι η σχεδόν μηδενική πολιτική συμμετοχή και η πολιτική της ιθαγένειας. Η ουσιαστική ένταξη των μεταναστών και εν γένει η αποδοχή της εθνο-γλωσσικής ετερότητας στην ελληνική κοινωνία άπτεται και της εξάλειψης αντιλήψεων που συνδέουν την ιδιότητα του πολίτη με την καταγωγή, του κυρίαρχου ουσιοκρατικού ορισμού της εθνικής ταυτότητας (Παύλου & Σκουλαρίκη, 2009 σελ.14).

Σχολιάζοντας ο Παύλου (2009) τις πολιτικές ένταξης μεταναστών στην Ελλάδα, υποστηρίζει ότι σε ένα πρώτο επίπεδο η συμμετοχή των μεταναστών στην κοινωνία παραμένει ένα πολιτισμικό happening ή διαπραγματεύσιμη ποσόστωση και δεν έχει ως απόρροια μια ισότιμη πολιτική παρουσία. Η Αφομοίωση ή η Περιθωριοποίηση / υποτέλεια μπορεί να συνιστούν μια διπλή εκδοχή της έκβασης αυτών των πολιτικών. Σύμφωνα με τον Παύλου (2009), επικρατούν έντονες αντιφάσεις στο δημόσιο λόγο και τις πολιτικές για τους μετανάστες στην Ελλάδα.

Το μεταναστευτικό υπόδειγμα της Ελλάδας ήταν οι μετανάστες, αντί να εντάσσονται στην χώρα υποδοχής, να περιθωριοποιούνται συστηματικά και να υιοθετείται μια omerta σε ό,τι αφορά τα δικαιώματά τους, ως αποτέλεσμα σχέσεων κυρίαρχων / υποταγμένων και απουσίας μεταναστευτικής πολιτικής. Σε συνάρτηση με τα προηγούμενα, μπορεί να γίνει κατανοητό πλέον σε ποιο πλαίσιο υπάρχουν δυσκολίες και αντιφάσεις στην εφαρμογή νόμων και οδηγιών, συχνά προερχόμενων από την Ευρωπαϊκή Ένωση, για σεβασμό σε ανθρώπινα δικαιώματα, σε ένα κράτος που είναι αυταρχικό απέναντι στα ατομικά δικαιώματα των πολιτών του. Συχνά η πολυπολιτισμικότητα για

φιλελεύθερους (προοδευτικούς) και δημοκρατικούς δεν είναι παρά το δόλωμα που καλύπτει την ομογενοποίηση των πνευμάτων (Τσιμπιρίδου, 2009).

Εντοπίζεται έντονα στην Ελλάδα αντιφατικός δημόσιος πολιτικός λόγος, που από τη μια υιοθετεί τις οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις νοοτροπίες και από την άλλη δεν κάνει καμία ενέργεια για τον εκσυγχρονισμό των υπηρεσιών που θα διευκόλυναν την ισότιμη αντιμετώπιση των νέων μεταναστευτικών συμπολιτών μας (Τσιμπιρίδου, 2009).

Η διαχείριση της ετερότητας διαπνέεται από το ιδίωμα του ελληνικού εθνοκεντρισμού για τον αποκλεισμό του άλλου, όπως αποτυπώνεται μέσα από τα μεγάλα αφηγήματα και τις σχέσεις της καθημερινότητας. Παράλληλα και σε αντίθεση πολλές φορές συνυπάρχουν στο πλαίσιο του δημοσίου λόγου, αλλά και της ιδεολογίας, αντιφατικές καπιταλιστικές αξίες, όπως ο απόλυτος Ατομοκεντρισμός, η συνεχής αναζήτηση προσωπικού κέρδους στην λογική της επιβίωσης του ισχυρότερου και ενός είδους κοινωνικο-οικονομικός ρατσισμός – συχνά με το μανδύα του λανθάνοντος ρατσισμού – που προτάσσει λογικές αφανισμού του φτωχού και του κοινωνικά αδύναμου στο πλαίσιο της προτεραιότητας της ατομικής πρωτοβουλίας. Αυτό το μείγμα «παγκόσμιων αξιών» ενός νομικού πλαισίου και μιας γραφειοκρατίας εχθρικών προς τους πολίτες και έλλειψης αξιοκρατίας ωθεί στην καθιέρωση απαξιωτικών χαρακτηρισμών των μεταναστών, τόσο σε επίπεδο αναπαραστάσεων, όσο και σε επίπεδο καθημερινής πρακτικής. Επιπρόσθετα αναδεικνύονται έντονες αντιφάσεις σε επίπεδο πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς μαζί με τις γενναίες χρηματοδοτήσεις έφταναν αμφίσημες οδηγίες για την καθιέρωση νοοτροπιών ανοχής και ενσωμάτωσης του άλλου, με αποτέλεσμα να υιοθετείται ένας ανώδυνος λόγος για «πολιτισμική διαφορετικότητα» αλλά στην πραγματικότητα να οδηγούνται οι μετανάστες σε Περιθωριοποίηση και αποκλεισμό. Ενώ σε γλώσσα Ευρωπαϊκών πολιτικών προωθείται το δικαίωμα στη διαφορά, διαπιστώνεται μια αδιαφορία για τις κοινωνικές ανισότητες, με αποτέλεσμα να

αναδεικνύεται το θέμα της μετανάστευσης όχι ως κοινωνικό ζήτημα αλλά ως ατομικό / πολιτισμικό (Τσιμπιρίδου, 2009).

Σύμφωνα με τον Χριστόπουλο (2004), την εποχή της Ευρώπης των εθνοτήτων επιχειρήθηκαν τρεις διακριτές πολιτικές για τις μειονότητες: έξωση, Αφομοίωση, προστασία. Στην πολιτική της έξωσης η ομάδα προσλαμβανόταν ως εσωτερικός εχθρός και με διάφορα μέσα τα κράτη κατανάγκαζαν τις μειονότητες να φύγουν από την επικράτειά τους για να επιτύχουν την εθνική ομογενοποίηση των εδαφών τους. Στην περίπτωση της Ελλάδας, η πρακτική τους έξωση νομιμοποιήθηκε μέσω της αμοιβαιότητας: οι ανταλλαγές πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας πρώτα και Τουρκίας στην συνέχεια.

Η επόμενη είναι η πολιτική της Αφομοίωσης. Στην Ευρώπη των εθνοτήτων, οι συνειδησιακές υπαγωγές και πολιτισμικές αναφορές των πολιτών κάθε άλλο παρά αδιάφορες είναι, υψώνοντας ένα αδιάβλητο στεγανό εντός του οποίου η συνταγματικά κατοχυρωμένη ελευθερία της συνείδησης μαραζώνει. Ο πολίτης οφείλει να αφομοιώσει την κυρίαρχη εθνική ιδεολογία, την κυρίαρχη γλώσσα και κουλτούρα και να αποποιηθεί όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που παραπέμπουν σε μια μειονοτική ταυτότητα ή ιδιοσυγκρασία. Η Αφομοίωση είναι η διαδικασία που παρέχει χαρακτηριστικά ενός ασφαλούς ιστορικού δρόμου στο πλαίσιο του καπιταλιστικού καταμερισμού εργασίας των ευρωπαϊκών εθνικών κρατών (Χριστόπουλος, 2004).

Η τρίτη πολιτική που εφάρμοσαν τα εθνικά κράτη σε σχέση με τις μειονότητες είναι αυτή της προστασίας τους. Η προστασία των μειονοτήτων αποσκοπεί στο να εξασφαλίσει τα συγκεκριμένα στοιχεία που έχουν ενταχθεί σε ένα κράτος, ο πληθυσμός των οποίων διαφέρει από τον υπόλοιπο στη φυλή, τη γλώσσα ή τη θρησκεία, τη δυνατότητα να ζούνε ειρηνικά μαζί, να συνεργάζονται φιλικά μαζί του, την ίδια στιγμή που διατηρούν τα χαρακτηριστικά που τα διαφοροποιούν από την πλειοψηφία. Μέσα από

μια πιο κυνική αποτίμηση θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι τα κράτη επιφύλαξαν μια μειονοτική προστασία για την επίτευξη της ειρήνης, εκεί που δεν κατάφεραν να εφαρμόσουν τις δύο προηγούμενες στρατηγικές, της έξωσης και της Αφομοίωσης (Χριστόπουλος, 2004).

Στο νέο μεταναστευτικό φαινόμενο της δεκαετίας του '90, η στρατηγική της έξωσης που νόμιμα ή παράνομα – σπανίως ανθρώπινα – ασκούν τα σύγχρονα συνταγματικά κράτη απέναντι στους μετανάστες έρχεται για ακόμη μια φορά να αναδείξει πόσο πολλά ξεχωρίζουν τους πολίτες από τους ανθρώπους στις σύγχρονες δημοκρατίες.

Η Αφομοίωση είναι μια πολιτική διαδικασία που στοχεύει στην όμοια στράτευση των υποκειμένων στους κυρίαρχους κώδικες συμπεριφοράς, αλλά και στα ιδανικά μιας πολιτικής κοινότητας. Οι άνθρωποι παρότι θα ήθελαν να συγκρατήσουν αυτά που τους ενώνουν σε επίπεδο πολιτισμού, πολύ συχνά αντισταθμίζουν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που τους παρέχει η κοινωνία υποδοχής με αποτέλεσμα σταδιακά να οδηγούνται και στην άνευ όρων προσχώρηση στις αξίες της κοινωνίας υποδοχής (Χριστόπουλος, 2004).

Το αφομοιωτικό μονοπολιτισμικό μοντέλο αποτυπώνεται έντονα και στο εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο παραμένει εγκλωβισμένο στη λογική του μονοπολιτισμικού υποδείγματος, αγνοώντας την παρουσία σημαντικότερου αριθμού μεταναστών στις βαθμίδες της βασικής και μέσης εκπαίδευσης. Συνεπώς είναι διακύβευμα για τα επόμενα χρόνια η κοινωνία υποδοχής να αναστοχαστεί αυτόν τον πληθυσμό μέσα από μια πιο προσεκτική, δίκαιη, δημιουργική και μακροπρόθεσμη αξιοποίηση του πλούσιου δυναμικού που αντιπροσωπεύει η κοινότητα των μεταναστών και η συνακόλουθη ενσωμάτωσή τους με τους όρους αυτούς στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο (Διαμαντούρος, 2004). Η εκπαίδευση στην εποχή της νέας μετανάστευσης αντί για «διαπολιτισμική» για όλους τους μαθητές, και παρά τις κατά καιρούς εξαγγελίες και

νομοθετικές ρυθμίσεις, έχει καταστεί εξόχως αφομοιωτική για τους μετανάστες της δεύτερης και τρίτης γενιάς (Παύλου & Χριστόπουλος, 2004).

Σύμφωνα με τον Χριστόπουλος (2004), σε χώρες που έχουν υιοθετήσει το συντηρητικό γαλλικό μοντέλο, όπως η Ελλάδα, η προοπτική της Αφομοίωσης, αποτελεί σύμφωνα με τον συγγραφέα, έναν μάλλον ασφαλή δρόμο για την ένταξη των μειονοτήτων και των μεταναστών στην πολιτική κοινότητα, τη συμμετοχή τους σε αυτή και προφανώς την δυνητική τους απόλαυση του κοινωνικού της πλούτου. Η Αφομοίωση ουσιαστικά σηματοδοτεί και υπαγορεύει την εγκατάλειψη των ετεροτήτων στο όνομα της συμμετοχής και της ισότητας. Παρολαυτά μιλάμε για κατ'επίφασιν ισότητα, αφού σε αυτές τις πολιτικές και πρακτικές οι μετανάστες γίνονται δεκτοί ως άνισοι. Η προοπτική της ένταξης μέσω της άρσης των ανισοτήτων αποδεικνύεται κοστοβόρα σε ένα μικρό και μέσο επίπεδο. Η νεοφιλελεύθερη εκδοχή της ρεπουμπλικανικής Αφομοίωσης, που εφαρμόζεται και στην Ελλάδα, αδιαφορεί απέναντι στις ανισότητες που υφίστανται οι μετανάστες και υποσκάπτει τα θεμέλια της επιτυχίας της (Χριστόπουλος, 2004).

Η συγκρότηση της ελληνικής πολιτικής κοινότητας προσφεύγει στις στρατηγικές της Αφομοίωσης διότι μπορεί να διανοηθεί μη αφομοιωμένους πολίτες, ωστόσο, από την άλλη πλευρά, δεν μπορεί να διανοηθεί ότι κάποιοι πολίτες είναι αφομοιώσιμοι. Αυτοί είναι οι άνθρωποι που δεν υπάγονται στο ορθόδοξο γένος (Χριστόπουλος, 2004). Μέσα στις σύγχρονες μεταναστευτικές ροές διαπιστώνουμε ότι, μετά τη Αφομοίωση των Αλβανών μεταναστών, στοχοποιούνται περισσότερο μετανάστες από το Πακιστάν και Ασιατικές χώρες, που μέσα από αυτή τη λογική ίσως να αποτελούν σε επίπεδο ρητορικής μη αφομοιώσιμες ομάδες.

Η δομική αντίφαση του ελληνικού μοντέλου είναι ότι από τη μια πλευρά βλέπει στην Αφομοίωση τον μονόδρομο για την κοινωνική ένταξη ενώ, από την άλλη, πεισματικά την αρνείται για κάποιους, στο όνομα της ακτινοβολίας της προεθνικής,

οργανικής και στατικής κατηγορίας του γένους. Το αδιέξοδο είναι μοιραίο για τους μετανάστες, που συχνά δεν μπορούν ούτε ξένοι να μείνουν ούτε Έλληνες να γίνουν (Χριστόπουλος, 2004).

Η Μετανάστευση στην Ελλάδα σε Αριθμούς

Ένα μείζον πρόβλημα στην ελληνική διοίκηση είναι ότι δεν υπάρχουν συστηματικά αρχεία καταγραφών ούτε για τους μετανάστες ούτε για τις μεταναστευτικές ροές. Ως απόρροια αυτού συχνά έχουμε στη διάθεσή μας παλιά δεδομένα, τα οποία συχνά δεν καταγράφονται με συστηματικό τρόπο, με αποτέλεσμα σε αρκετές περιπτώσεις στους όποιους διαθέσιμους δείκτες να μην μπορεί να γίνει εκτίμηση αλλαγών σε βάθος χρόνου. Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat (2012), το 2011 στην Ελλάδα ζούσαν 956.000 μετανάστες, αποτελώντας το 8,5% του συνολικού πληθυσμού. Από αυτούς, οι 153.000 (1,4%) προέρχονται από χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και οι 803.000 (7,1%) από χώρες εκτός ΕΕ. Στοιχεία του 2008 δείχνουν ότι, από τους μετανάστες που προέρχονται εκτός της «Ευρώπης των 27» με συνήθη διαμονή στην Ελλάδα, η πλειοψηφία είναι Αλβανοί (69,48% του συνόλου των υπηκόων τρίτων χωρών), ενώ με χαμηλότερα ποσοστά ακολουθούν Ουκρανοί (3,9%), Γεωργιανοί (3,16%), Πακιστανοί (3,01%), Ρώσοι (2,32%), Αιγύπτιοι (2,51%), Μολδαβοί (2,08%) και Ινδοί (2,17%) (Υπ. Εσωτερικών–ΕΜΝ, 2009). Η μέση ηλικία των μεταναστών στην Ελλάδα είναι 44 (όσοι προέρχονται από χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης) και 32,2 έτη (χώρες εκτός ΕΕ) (Eurostat, 2011). Είναι κυρίως απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (32,6%) οι οποίοι, μαζί με τους αποφοίτους γυμνασίου (26,7%), αποτελούν το 59,3% του συνόλου των οικονομικών μεταναστών. Το 13,4% είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, το 16% έχει απολυτήριο δημοτικού, ενώ το 9,2% είναι αναλφάβητοι. Η συντριπτική πλειοψηφία (82,5%) δηλώνει ότι ο λόγος μετανάστευσης και εγκατάστασης στην Ελλάδα είναι η εργασία, ενώ άλλοι λόγοι είναι η οικογενειακή συνένωση (11,8%), η συζυγική σχέση με πολίτες της ΕΕ (2,7%) και οι

σπουδές (0,6%). Μέχρι πρόσφατα, η ένταξη των μεταναστών στο εργατικό δυναμικό της χώρας συσχετιζόταν με την ανάπτυξη ορισμένων κλάδων οικονομικής δραστηριότητας, στους οποίους επιδείκνυαν μεγάλη συγκέντρωση απασχόλησης, όπως ο κατασκευαστικός κλάδος (32,1%), η μεταποίηση (14,6%), ο τουρισμός (10,3%), ενώ μεγάλο ποσοστό εργάζεται ως οικιακό προσωπικό (17,4%). Σύμφωνα με τις Triantafyllidou και Mantanika (2016), κατά το διάστημα 2015-2016 οι περισσότεροι μετανάστες απασχολούνταν στον τριτογενή παραγωγικό τομέα. Οι ανασφάλιστοι μετανάστες αποτελούν το 12,9% του μεταναστευτικού πληθυσμού, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στο γηγενή πληθυσμό είναι 3,5%. Η άμεση συμβολή των μεταναστών στη δημιουργία του ΑΕΠ της χώρας ανήλθε το 2004 σε 2,3%-2,8%. Τα άτομα που καταγράφονται στα στοιχεία αυτά έχουν δικαίωμα ιδιοκτησίας συντελεστών παραγωγής, μπορούν να καταναλώνουν, να αποταμιεύουν, να μεταβιβάζουν εισοδήματα και είναι υποχρεωμένα να πληρώνουν φόρους και εισφορές (Ζωγραφάκης και συν., 2008). Το 90,2% ενοικιάζει κατοικία ενώ το 5% διαθέτει ιδιόκτητη κατοικία. Μεγάλο μέρος των παιδιών των μεταναστών φοιτά στο δημοτικό (42%) και στο γυμνάσιο (23%), ενώ ένα μικρότερο ποσοστό λαμβάνει προσχολική εκπαίδευση (16%). Αντιθέτως, τα επίπεδα φοίτησης των παιδιών των μεταναστών στο λύκειο (11%) και στην ανώτατη εκπαίδευση (6,5%) είναι ιδιαιτέρως χαμηλά (Ζωγραφάκης και συν., 2009, σ. 47-81). Το 2009 13.619 μετανάστες απέκτησαν την ελληνική ιθαγένεια, ενώ την ίδια χρονιά εκδόθηκαν 126.145 αποφάσεις απέλασης (Υπ. Εσωτερικών – ΕΜΝ, 2009). Τέλος, ενώ σε όλες τις χώρες της ΕΕ οι μετανάστες πλήττονται περισσότερο από τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό σε σχέση με το γηγενή πληθυσμό, το 2008 το ποσοστό των μεταναστών που κινδύνευε με φτώχεια ή κοινωνικό αποκλεισμό ήταν υψηλότερο στην Ελλάδα (45%), ενώ ακολουθούσαν η Γαλλία (41%), η Σουηδία (39%) και η Σλοβενία (37%) (Eurostat, 2011). Στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής μελετήθηκαν σε διαφορετικούς ερευνητικούς σχεδιασμούς οι στάσεις

απέναντι σε τρεις διακριτές μεταναστευτικές ομάδες, στις οποίες θα αναφερθούμε πιο αναλυτικά στις επόμενες υποενότητες. Μέσα από τις παρακάτω ενότητες θα επιχειρήσουμε να δώσουμε κάποια πιο πρόσφατα δεδομένα για τις συγκεκριμένες μεταναστευτικές ομάδες.

Μετανάστες από την Αλβανία. Όπως προκύπτει από την τελευταία απογραφή του 2011, καταγράφηκαν 480.804 Αλβανοί μετανάστες στην Ελλάδα. Από τη δεκαετία του '90 και μετά οι Αλβανοί αποτελούν, σταθερά, τη μεγαλύτερη πληθυσμιακή ομάδα μεταναστών στην ελληνική επικράτεια. Σύμφωνα με τους Μάνος, Παπαδοπούλου και Μακρυγιάννη (2017), μέχρι σήμερα η μετανάστευση των Αλβανών έχει παρουσιάσει δύο σημαντικές περιόδους αιχμής, κυρίως, ως αποτέλεσμα μεγάλων πολιτικών αλλαγών και / ή οξυμένων κοινωνικοπολιτικών και οικονομικών αναταραχών στη γείτονα χώρα (Μπαλαμπανίδης, 2016). Η πρώτη περίοδος μαζικής έλευσης καταγράφεται μετά την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, όταν μεγάλος αριθμός Αλβανών (που αντιστοιχούσε συνολικά περίπου στο 1/5 του συνολικού πληθυσμού) μετανάστευσε στην Ελλάδα, την Ιταλία, τη Γερμανία και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Η δεύτερη περίοδος εξόδου από τη χώρα πραγματοποιείται μετά την κατάρρευση των οικονομικών πυραμίδων το 1997. Κατά παρόμοιο τρόπο και στο πλαίσιο των παραπάνω γεγονότων, ένας μεγάλος αριθμός Αλβανών μετακινείται σε διάφορες χώρες των Βαλκανίων (Μάνος, Παπαδοπούλου, & Μακρυγιάννη 2017). Παράλληλα, παρατηρείται εισροή Ελλήνων ομογενών από την Αλβανία, οι οποίοι καταχωρίζονται ως «Βορειοηπειρώτες». Πρόκειται για Αλβανούς πολίτες, οι περισσότεροι από τους οποίους εντάσσονται στα μέλη της ελληνικής εθνικής μειονότητας της νότιας Αλβανίας και οι οποίοι θεωρούνται ότι είναι ελληνικής εθνικότητας και αλβανικής υπηκοότητας. Από την πλευρά του ελληνικού κράτους αναγνωρίζονται ως ομογενείς και λαμβάνουν Ειδικό Δελτίο Ταυτότητας Ομογενούς (ΕΔΤΟ)· υπολογίζονται, περίπου, στους 189.000. Ο

μεγαλύτερος αριθμός των Αλβανών μεταναστών επέλεξε την Ελλάδα ως μεταναστευτικό προορισμό λόγω της γεωγραφικής εγγύτητας και της αντίληψης περί ανεπτυγμένης χώρας-μέλους της ΕΕ (Μάνος, Παπαδοπούλου, & Μακρυγιάννη, 2017).

Μέχρι το ξέσπασμα της κοινωνικής και οικονομικής κρίσης δεν είχαν σκοπό να μετακινηθούν σε κάποια άλλη χώρα της ΕΕ, καθώς, μέχρι και τα μέσα-τέλη της δεκαετίας του 2000, η ελληνική οικονομία χαρακτηριζόταν από υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης (Μπαλαμπανίδης 2016). Παρά τη σημαντική οικονομική ύφεση της Ελλάδας από το 2010 και μετά, την ανεργία να εκτινάσσεται σε εξαιρετικά υψηλά επίπεδα, τους μισθούς να μειώνονται και τις ανάγκες σε εργατικό δυναμικό να περιορίζονται δραματικά, η εισροή μεταναστών συνεχίστηκε. Ενδεικτικά, μέχρι το 2011, ο αριθμός των από την Αλβανία προερχομένων ανερχόταν σε 50-70.000 ετησίως (Μπαλαμπανίδης 2016).

Αρκετοί Αλβανοί μετανάστες ακολουθούν το μοντέλο της σταδιακής διαγενεακής μετανάστευσης, όπου τα παιδιά είτε παραμένουν πίσω με συγγενείς είτε μεταναστεύουν πριν από τους γονείς (Suarez- Orozco & Suarez-Orozco, 2001). Προς αυτή την κατεύθυνση είναι και τα διαθέσιμα δεδομένα, σύμφωνα με τα οποία οι μετανάστες αλβανικής εθνικότητας κατέχουν το 80% των αδειών που εκδόθηκαν με σκοπό την επανένωση της οικογένειας (Κόντης, 2006).

Με βάση τα στοιχεία της απογραφής του 2011, ο μισός περίπου μεταναστευτικός πληθυσμός συγκεντρώνεται στον νομό Αττικής (193.521). Στην πλειοψηφία, οι Αλβανοί συγκεντρώθηκαν κατά τα τελευταία χρόνια σε αστικές περιοχές και, κυρίως, στα δύο μεγαλύτερα αστικά κέντρα της χώρας: στην περιφερειακή ενότητα της Αθήνας (60.497 στο Δήμο Αθηναίων) και στην περιφερειακή ενότητα της Θεσσαλονίκης (12.893 στο δήμο Θεσσαλονίκης).

Σύμφωνα με το Ελληνικό Φόρουμ Μεταναστών, 100.000 Αλβανοί μετανάστες έχουν τελειώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, 20.000 είναι απόφοιτοι ανώτατης

εκπαίδευσης και αρκετοί από αυτούς είτε έχουν μάθει εμπειρικά την ελληνική γλώσσα, είτε έχουν παρακολουθήσει προγράμματα κατάρτισης για την εκμάθησή της. Τα επίσημα στοιχεία για το μορφωτικό επίπεδο των μεταναστών στην Ελλάδα δείχνουν ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των προερχόμενων από την Αλβανία είναι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ παρόμοια με των γηγενών Ελλήνων (11-12%) φέρονται να είναι τα ποσοστά όσων έχουν φοιτήσει σε ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (Κόντης, 2006. Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη, 2001).

Η πρώτη γενιά μεταναστών ακολούθησε ένα έντονα αφομοιωτικό μοντέλο, με αποτέλεσμα να είναι προτεραιότητα για τα παιδιά των Αλβανών να μάθουν την ελληνική γλώσσα, χωρίς να δίνεται το ίδιο ενδιαφέρον για την διατήρηση της Αλβανικής γλώσσας. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια έντονη κινητικότητα των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς για την εκμάθηση της μητρικής τους γλώσσας (Gogonas 2009, 2010). Η δημόσια χρήση των αλβανικών δεν θεωρείται, πλέον, ως μία απορριπτέα ή στιγματισμένη πρακτική (Μάνος, Παπαδοπούλου, & Μακρυγιάννη, 2017). Αντίθετα αποτελεί ένα πρόσθετο προσόν γλωσσομάθειας, μια ακόμη γλώσσα στο βιογραφικό, η γνώση της οποίας βελτιώνει τις δεξιότητες και αυξάνει / βελτιώνει την ανάδειξη ενός επαγγελματικού προφίλ, κάτι που μπορεί να ανοίξει εργασιακούς δρόμους. Η τάση αυτή έρχεται σε αντίθεση με τη στάση που ακολουθούσαν τα πρώτα χρόνια της διαβίωσης στην Ελλάδα οι μετανάστες γονείς αλλά και τα ίδια τα παιδιά (Ευθυμιάδου 2014, Κοιλιάρη 2014).

Αναφορικά με το φύλο υπάρχει περίπου ίση αντιπροσώπευση ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες. Ανεξάρτητα από το εκπαιδευτικό τους επίπεδο, οι περισσότεροι Αλβανοί μετανάστες απασχολούνται στην οικοδομή, στις μεταφορές και στον αγροτικό τομέα, ενώ οι γυναίκες εργάζονται ως οικιακές βοηθοί ή στη φροντίδα ηλικιωμένων (Κασιμάτη, 2003), ως εργάτριες σε βιοτεχνίες και καθαρίστριες (Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη, 2001). Το υψηλό ποσοστό στην κατηγορία «οικιακά» σχετίζεται με την εργασία των Αλβανίδων

γυναϊκών στην οικιακή εργασία (Anthias & Lazaridis, 2000. Cavournidis 2003. Hatziprokopiou, 2003. Lazaridis, 2000). Η γυναικεία εργασία έχει ταυτισθεί με την οικιακή εργασία. Η γυναικεία εργασία συνδέεται, επίσης, με την παροχή υπηρεσιών, αυτό που οι ίδιες αποκαλούν «σέρβις» σε καφετέριες, ψητοπωλεία, κρεοπωλεία και, γενικότερα, στο χώρο του τουρισμού και της εστίασης.

Πολλοί από αυτούς διαμοιράζουν το χρόνο τους ως αμειβόμενοι εργαζόμενοι το πρωί ενώ το απόγευμα κάνουν δεύτερες, δικές τους δουλειές. Ένα ποσοστό που αφορά, κατά κύριο λόγο, την πρώτη μεταναστευτική γενιά είναι αυτοαπασχολούμενοι. Η διαφοροποίηση των Αλβανών σε σχέση με τις άλλες μεταναστευτικές ομάδες σχετίζεται με τη σημαντική παρουσία μαθητών, που αναδεικνύει την ύπαρξη πολυπληθούς δεύτερης γενιάς, η οποία συμμετέχει με διαφορετικούς όρους στην αγορά εργασίας απ' ότι η πρώτη (Μάνος, Παπαδοπούλου, & Μακρυγιάννη, 2017).

Το τρίπτυχο «γεωργία, οικοδομή, τουρισμός» όχι μόνο περιγράφει τους κύριους τομείς απασχόλησης των Αλβανών μεταναστών, αλλά εξιστορεί και τα στάδια της επαγγελματικής εξέλιξης και της κοινωνικοοικονομικής ανέλιξης τους κατά τη διάρκεια της μεταναστευτικής τους πορείας και της μακρόχρονης διαβίωσής τους στην Ελλάδα. Όπως προέκυψε από την μελέτη των Μάνος, Παπαδοπούλου και Μακρυγιάννη (2017), οι ίδιοι οι Αλβανοί θεωρούν ως ανέλιξη και, κατ' επέκταση, ένδειξη ένταξης τη μετάβαση από τις χειρωνακτικές εργασίες σε αυτές που εμπεριέχουν παροχή υπηρεσιών και, κατά συνέπεια, κοινωνικές δεξιότητες και ικανότητες επικοινωνίας και διαπροσωπικής επαφής.

Η μεταναστευτική ομάδα που έχει πληγεί από την κρίση περισσότερο από τους γηγενείς Έλληνες είναι οι Αλβανοί (Χριστόπουλος, 2015). Μετά την οικονομική ύφεση της Ελλάδας, τα στοιχεία για την ανεργία του 2013 έδειξαν ότι ο μέσος όρος ήταν 28% και επιμερίζεται σε 24% για τους Έλληνες και σε 40,3% για τους αλλοδαπούς, επιβαρύνοντας δυσανάλογα τους Αλβανούς μετανάστες (Παπαστεργίου & Τάκου, 2013).

Όπως σημειώνεται σε έρευνα του Ινστιτούτου Στατιστικής της Αλβανίας (INSTAT & IOM, 2014), η επιστροφή Αλβανών υπηκόων παρουσίασε αύξηση από το 2009 και αποτελεί συνέπεια της οικονομικής κρίσης. Συνολικά καταγράφηκαν 133.544 Αλβανοί (98.414 άντρες και 35.130 γυναίκες) το διάστημα 2009 - 2013. Από αυτούς οι επιστρέψαντες από την Ελλάδα αποτελούν το 61%, ενώ αυτοί που επέστρεψαν από Ιταλία το 32,7%. Η επιστροφή περιγράφεται, στη συντριπτική της πλειοψηφία, ως εθελούσια (Μάνος, Παπαδοπούλου, & Μακρυγιάννη, 2017).

Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Χριστόπουλος (2015), οι Αλβανοί παρουσίασαν εξαρχής τις πιο θετικές επιδόσεις ενσωμάτωσης στην ελληνική κοινωνία, τόσο στο χώρο της ταξικής κινητικότητας, όσο και της πολιτισμικής-γλωσσικής ένταξης. Ωστόσο, το αποτέλεσμα είναι ότι η μεταναστευτική ομάδα που, ως τέτοια, έκανε τα πιο θεαματικά βήματα ανόδου στην ιεραρχία του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού είναι και η πιο έκθετη στην ανεργία και την κρίση. Πλέον, και οι δύο γενιές Αλβανών μεταναστών τοποθέτησαν ψηλά τον πήχη των προσδοκιών τους, μάλιστα πολύ ψηλότερα από όταν πρωτοήρθαν στην Ελλάδα. Η κρίση, που ουσιαστικά ξεπαστρεύει τη μεσαία τάξη γενικά, κάνει το ίδιο και με ένα μεγάλο κομμάτι των μεταναστών: εκείνους που όπως-όπως κατάφεραν και αναρριχήθηκαν περισσότερο (Χριστόπουλος, 2015).

Μετανάστες από το Πακιστάν. Τα στοιχεία για τους Πακιστανούς μετανάστες στην Ελλάδα προέρχονται κυρίως από την μελέτη του Tonchev (2007). Οι ασιατικές κοινότητες στην Ελλάδα αναπτύσσονται εδώ και τρεις δεκαετίες περίπου, από την εμφάνιση των πρώτων Πακιστανών και Φιλιπινέζων, τους οποίους ακολούθησαν οι Ινδοί, Κινέζοι, Μπανγκλαντέςιοι, κ.ά. Σύμφωνα με τον Tonchev (2007) οι όποιες νομιμοποιήσεις επιχειρήθηκαν το 1997 και το 2001 στην Ελλάδα άφησαν πολλούς Ασιάτες μετανάστες σε καθεστώς αβεβαιότητας. Εκτιμάται πως στην παρούσα φάση οι Ασιάτες στην Ελλάδα είναι τουλάχιστον 130.000.

Οι Πακιστανοί κατέφθασαν στις αρχές της δεκαετίας του 1970 μετά από διακρατική συμφωνία Ελλάδας-Πακιστάν και απασχολήθηκαν αρχικά στα ναυπηγεία του Σκαρμαμαγκά. Μέχρι το 1991 οι Πακιστανοί, Φιλιππινέζοι και Βιετναμέζοι ήταν οι πρώτες ευδιάκριτες ασιατικές κοινότητες μεταναστών που σχηματίστηκαν στην Ελλάδα. Την περίοδο 1991 έως 2003 υπήρξε μια σταδιακή αύξηση της μεταναστευτικής ροής Πακιστανών μαζί με άλλους Ασιάτες μετανάστες, προς την Ελλάδα (Tonchev, 2007).

Σε σύγκριση με τις υπόλοιπες ασιατικές κοινότητες, η κοινότητα των Πακιστανών είναι περίπου τριπλάσια σε μέγεθος (από 40.000 έως 50.000 άτομα) έναντι των 15.478, που ήταν επίσημα καταγεγραμμένοι στην Έρευνα Εργατικού Δυναμικού κατά το πρώτο τρίμηνο του 2006 (Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης όπως αναφέρεται στο Tonchev, 2007). Στο τέλος του 2004 οι μετανάστες από το Πακιστάν ήταν 9.945 σύμφωνα με την ΕΣΥΕ, ενώ εγγεγραμμένοι στο ΙΚΑ ήταν 9.516 (95,7%) (Tonchev, 2007). Ωστόσο, σύμφωνα με στοιχεία της Πρεσβείας του Πακιστάν, μια εκτίμηση για το αριθμό των Πακιστανών μεταναστών στην Ελλάδα το 2014, ο αριθμός φτάνει τις 70.000 (Khokhar, n.d.).

Οι Πακιστανοί εργάζονται κυρίως στην μεταποίηση, ενώ δραστηριοποιούνται επίσης στις κατασκευές και στον τομέα των υπηρεσιών - όπως συνεργεία αυτοκινήτων, πρατήρια βενζίνης, κ.ά.. Συγχρόνως, αυξάνεται συνεχώς η παρουσία τους στα Internet cafés και κέντρα τηλεπικοινωνιών, στα οποία απευθύνονται πολλοί μετανάστες. Η πλειοψηφία των Πακιστανών (περίπου 90%), όσοι δηλαδή εργάζονται σε βιοτεχνίες, βρίσκονται στην Αττική, ενώ όσοι εργάζονται σε αγροκτήματα διαμένουν στο Μαραθώνα Αττικής, τη Βοιωτία, την Εύβοια και άλλους νομούς (Tonchev, 2007).

Αναφορικά με την οικογενειακή τους κατάσταση, τα υψηλότερα ποσοστά άγαμων ανδρών εντοπίζονται στις κοινότητες των Πακιστανών, ενώ παράλληλα υψηλό ποσοστό έγγαμων Πακιστανών βρίσκεται στην Ελλάδα χωρίς τη σύζυγό του - κάπου στο 78%

(Tonchev, 2007). Η αναλογία ανδρών-γυναικών διαμορφώνεται στους 18:1 στους διαμένοντες και 37,5:1 στους εργαζόμενους μετανάστες. Οι περιπτώσεις οικογενειακής συνένωσης στους Ινδούς και τους Πακιστανούς δεν ξεπερνούν το πενήντο 2%. Στην συντριπτική τους πλειοψηφία, όσοι Πακιστανοί έχουν οικογένειες στην πατρίδα τους επιθυμούν την οικογενειακή συνένωση, αλλά έρχονται αντιμέτωποι με σοβαρότατες δυσκολίες. Το ποσοστό αναλφαβητισμού στους Πακιστανούς (13,8%) ξεπερνά το μέσο όρο όλων των μεταναστών (9,2%), ενώ οι μεγαλύτερες ομάδες εντοπίζονται σε εκείνους που έχουν παρακολουθήσει δημοτικό σχολείο – 30,6% και 35,8%, αντίστοιχα (Tonchev, 2007).

Οι περισσότεροι Πακιστανοί που βρίσκονται στην Ελλάδα είναι από το βόρειο Punjab και ειδικότερα από το Gujrat. Οι Πακιστανοί στην Ελλάδα ομιλούν την Punjabi ως μητρική τους γλώσσα, ενώ είναι εξοικειωμένοι και με την Urdu που είναι η επίσημη γλώσσα της χώρας τους (Tonchev, 2007). Περίπου οι μισοί Πακιστανοί φέρονται διατεθειμένοι να παραμείνουν στην Ελλάδα, ενώ οι άλλοι μισοί θα ήθελαν να μετεγκατασταθούν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες (μελέτη ΙΔΟΣ όπως αναφέρεται στο Tonchev, 2007). Ωστόσο, δεδομένης της Περιθωριοποίησης, λίγοι Πακιστανοί έχουν μακροπρόθεσμα επαγγελματικά ή οικογενειακά κίνητρα να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία.

Μετανάστες από τις ΗΠΑ. Σύμφωνα με την απογραφή του 2011, κατά το τελευταίο έτος, πριν την καταγραφή, είχαν εγκατασταθεί στην Ελλάδα 4.926 μετανάστες από τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής στην Ελλάδα. Σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ αποτελούν το 1,8% του μεταναστευτικού πληθυσμού της Ελλάδας. Αναφορικά με τις ηλικίες τους, οι περισσότεροι ήταν υπερήλικες άνω των 60 ετών (1.779) ενώ αρκετοί ήταν μεταξύ των ηλικιών 20 έως 40 ετών (1.551) (ΕΛΣΤΑΤ, 2014). Αναφορικά με την διαμονή, το 63% μένει σε αστικά κέντρα σε σύγκριση με το 37% που μένει σε αγροτικές περιοχές.

Από τους εγκατασταθέντες στην Ελλάδα από τις ΗΠΑ, το 9,1% του συνόλου του μεταναστευτικού πληθυσμού είχε επίσης ελληνική υπηκοότητα. Από αυτή την ομάδα οι περισσότεροι είναι για επαναπατρισμό / παλιννόστηση και για οικογενειακή επανένωση. Οι αμερικανοί υπήκοοι χωρίς την ελληνική υπηκοότητα αποτελούν το 1,8% του συνολικού μεταναστευτικού πληθυσμού στην Ελλάδα (ΕΛΣΤΑΤ, 2014). Αναφορικά με την οικογενειακή κατάσταση, οι περισσότεροι (50%) είναι έγγαμοι, 39% άγαμοι, 6% χήροι ή με σύμφωνο συμβίωσης και 5% διαζευγμένοι. Αναφορικά με τον αριθμό των μελών του νοικοκυριού των οικογενειών με Αμερικανική υπηκοότητα στην Ελλάδα, 41% είχε 3 και 4 μέλη και 30% είχε 2 μέλη. Αναφορικά με το εκπαιδευτικό επίπεδο, 23% είχαν απολυτήριο Λυκείου, 18% πτυχίο ΑΕΙ, 15% απολυτήριο Δημοτικού, 9% απολυτήριο Γυμνασίου, 8% πτυχίο μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, 7% μεταπτυχιακό. Αναφορικά με την κατάσταση απασχόλησης, 58% είναι κάτω των 15 ετών και οικονομικά μη ενεργοί, 26% είναι μισθωτοί, 9% είναι αυτοαπασχολούμενοι και 4% είναι εργοδότες. Αναφορικά με τις επικρατέστερες επαγγελματικές ενασχολήσεις, οι επικρατέστερες κατηγορίες ιεραρχικά ήταν: βοηθοί πωλήσεων σε καταστήματα, καθηγητές ξένων γλωσσών, σερβιτόροι εστιατορίων, καθηγητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, διευθυντές εστιατορίων και λιανικού και χονδρικού εμπορίου, γραμματείς, καταστηματάρχες, οδηγοί αυτοκινήτων, δάσκαλοι πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, υπάλληλοι γενικών καθηκόντων και διδακτικό προσωπικό ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων (ΕΛΣΤΑΤ, 2014).

Πρόσφυγες στην Ελλάδα. Σύμφωνα με την συνθήκη της Γενεύης πρόσφυγας είναι κάποιος «που βρίσκεται εκτός της χώρας καταγωγής του ή του τόπου κατοικίας του, έχει δικαιολογημένο φόβο δίωξης για λόγους φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, συμμετοχής σε ορισμένη κοινωνική ομάδα ή λόγω πολιτικών πεποιθήσεων και εξαιτίας αυτού του φόβου δίωξης αδυνατεί ή δεν επιθυμεί να απολαμβάνει την προστασία αυτής της χώρας ή την επιστροφή σ' αυτήν.» Μέχρι να του αναγνωρισθεί νομικά η ιδιότητα του πρόσφυγα

από μία χώρα, ένας άνθρωπος μπορεί να βρίσκεται υπό το καθεστώς του «αιτούντος άσυλο».

Στην παρούσα ενότητα θα παραθέσουμε κάποια βασικά στοιχεία αναφορικά με τις προσφυγικές ροές προς την Ελλάδα. Σύμφωνα με την έκθεση της Ύπατης Αρμοστείας του Ο.Η.Ε. για την μετανάστευση στην Ελλάδα, κατά το 2015 856.700 πρόσφυγες και μετανάστες πέρασαν από την Ελλάδα μέσω του Αιγαίου από την Τουρκία. Από αυτές τις ροές εκτιμάται ότι ο μισός πληθυσμός ήταν πρόσφυγες από τη Συρία. Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία 30.239 βρίσκονται στην κατηγορία των προσφύγων και μεταναστών και 26.141 κατέθεσαν αίτηση ασύλου στην Ελλάδα.

Στην συνέχεια θα επιχειρηθεί μια περιγραφή των χαρακτηριστικών των προσφύγων που βρίσκονται στην Ελλάδα. Ο αριθμός των προσφύγων που έφτασε στην Ελλάδα το 2015 ήταν 856.723. Πρόκειται για ένα προσφυγικό κύμα είκοσι φορές μεγαλύτερο από αυτό της προηγούμενης χρονιάς (41.065). Ωστόσο η ροή κατά το 2016 μειώθηκε στους 173.450 και για τους 2 πρώτους μήνες του 2017 ο αριθμός βρίσκεται στους 2.345 σύμφωνα με στοιχεία της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ. Οι περισσότεροι από τους πρόσφυγες που έφτασαν στην Ελλάδα το 2015 προέρχονταν, όπως ήταν αναμενόμενο, από τη Συρία (το 57%). Το 90% των εισερχομένων προέρχονταν από *prima facie* χώρες προσφύγων (Συρία, Αφγανιστάν, Ιράκ) (Σπυροπούλου & Χριστόπουλος, 2016).

Τα σημεία υποδοχής ήταν ελληνικά νησιά του Αιγαίου, με τη Λέσβο να αποτελεί την κυριότερη πύλη εισόδου για τους πρόσφυγες (506.919). Οι περισσότερες αφίξεις σημειώθηκαν στη Λέσβο και ακολουθούσαν η Χίος, η Σάμος η Λέρος, το Αγαθονήσι, η Κάλυμνος, η Κως, η Σύμη και η Τήλος. Λόγω της απουσίας ασφαλών οδών κατά την μετακίνηση το 2015 καταγράφηκαν οι περισσότεροι θάνατοι. Το 30% των

καταγεγραμμένων νεκρών στο Αιγαίο ήταν παιδιά (Σπυροπούλου & Χριστόπουλος, 2016).

Σχετικά με τα δημογραφικά στοιχεία, το 2015 και 2016 η πλειονότητα των ανθρώπων που έφτασαν στα ελληνικά νησιά είναι άνδρες σε ποσοστό 55% και 42,1% αντίστοιχα. Γυναίκες ήταν το 17% και 21,1% του συνόλου και παιδιά 28% και 36,7% (UNHCR, 2017). Η μεταναστευτική ροή είναι κατά μείζονα λόγο προσφυγική και αυτό δεν προκύπτει μόνο από τις ιθαγένειες (Σύριοι, Ιρακινοί, Αφγανοί) αλλά και από τη σύνθεση του πληθυσμού: τα 4/10 είναι παιδιά ενώ 2/10 γυναίκες. Η ανακύπτουσα σύνθεση αποτυπώνει μια κατάσταση ανθρώπων που φεύγουν διωγμένοι από τα σπίτια τους (Σπυροπούλου & Χριστόπουλος, 2016).

Μέχρι τα τέλη του Νοεμβρίου του 2015, 507.745 πρόσφυγες είχαν περάσει τα σύνορα από την Ειδομένη. Η συντριπτική πλειοψηφία των προσφύγων αναζητούσε διέξοδο προς τις χώρες της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης (Γερμανία και Σουηδία). Σύμφωνα με μελέτη της UNHCR με προσωπικές συνεντεύξεις σε δείγμα 1245 Σύρων προσφύγων, κατά το διάστημα Απρίλιος έως Σεπτέμβριος του 2015 οι Σύριοι πρόσφυγες που πέρασαν τα θαλάσσια σύνορα το 2015 βρίσκονται στην ηλικιακή ομάδα 18-35 (69%), το 21% βρίσκεται στην ομάδα 36-59 και μόλις το 5% είναι παιδιά ηλικίας 12-17. Εννέα στους δέκα δεν είχαν μαζί τους κανένα ταξιδιωτικό έγγραφο. Αναφορικά με την θρησκεία, 85% των ερωτηθέντων δήλωσαν πως είναι Σουνίτες Μουσουλμάνοι, ενώ ένα 6% δήλωσε πως είναι Χριστιανοί. Αναφορικά με το επίπεδο εκπαίδευσης, 43% των ερωτηθέντων προσφύγων δήλωσε πως είναι απόφοιτοι πανεπιστημίων, ενώ επίσης 43% έχει ολοκληρώσει την δευτεροβάθμια εκπαίδευση στη Συρία. Αναφορικά με την πρόθεση για παραμονή στην Ελλάδα, το 90,8% δήλωσε πως επιθυμεί να ζητήσει άσυλο σε μία άλλη χώρα της ΕΕ, με μόλις το 2,7% να θέλει να πράξει κάτι τέτοιο στην Ελλάδα. Ωστόσο, μετά το κλείσιμο της βαλκάνιας οδού, τα αιτήματα για χορήγηση ασύλου αυξήθηκαν και

για την Ελλάδα. Ειδικότερα το 2014 κατατέθηκαν 9.433, το 2015 13.192 και το 2016 51.091 αιτήματα για χορήγηση ασύλου (Υπηρεσία Ασύλου 2016). Μείζον ζήτημα για την ελληνική κοινωνία το 2015, σύμφωνα με τους Σπυροπούλου και Χριστόπουλο (2016), είναι οι 50.000 εγκλωβισμένοι πρόσφυγες ύστερα από το κλείσιμο της βαλκανικής οδού το Φλεβάρη του 2015 (Triantafyllidou & Mantanika, 2016). Συνεπώς οι άνθρωποι αυτοί δεν έχουν πιθανότητα να φύγουν, τουλάχιστον στο άμεσο προβλέψιμο μέλλον. Η ελληνική κοινωνία υποδοχής οφείλει να αντιληφθεί ότι η χώρα δεν αποτελεί απλώς ένα σταθμό transit για τους πρόσφυγες και να κατανοήσει ότι έχει γίνει χώρα προορισμός «έστω και από ατύχημα» (AIRE ECRE report, 2016. Σπυροπούλου & Χριστόπουλος, 2016). Την ίδια στιγμή οι πρόσφυγες καλούνται να λειτουργήσουν ως πληθυσμός μιας χώρας που έχει κανόνες και να αποδεχτούν, ότι το ταξίδι τους για την Ευρώπη- αν όχι για όλους, για αρκετούς από αυτούς τελείωσε στην Ελλάδα (Σπυροπούλου & Χριστόπουλος, 2015).

Επιπολιτισμοποίηση

Οι πρώτοι που αναφέρθηκαν στον όρο επιπολιτισμός ήταν οι Redfield, Linton και Herskovits (1936) που υποστήριξαν ότι *«μέσα από τον επιπολιτισμό κατανοούμε τα φαινόμενα που προκύπτουν όταν ομάδες ατόμων που έχουν διαφορετικούς πολιτισμούς έρχονται σε συνεχή και άμεση επαφή, με επακόλουθες αλλαγές στα αρχικά πολιτισμικά πρότυπα και των δύο ομάδων»* (p. 149). Σύμφωνα με τους Bourhis et al. (1997a), ο όρος επιπολιτισμός επινοήθηκε από τους ανθρωπολόγους προκειμένου να περιγράψει τη διαδικασία της αμφίδρομης αλλαγής που λαμβάνει χώρα όταν δύο εθνοπολιτισμικές ομάδες έρχονται σε επαφή. Κατά τον Sam (2006), οι αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στην κοινωνία υποδοχής και στους μετανάστες, σύμφωνα με την διαπολιτισμική ψυχολογία, ορίζονται ως επιπολιτισμός.

Η έννοια του επιπολιτισμού συνοψίζει τα φαινόμενα που συνδέονται με τη διαπολιτισμική επαφή καθώς και με τις αλλαγές που προκύπτουν από αυτήν (Sam, 2006. Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης 2008). Συχνά, μάλιστα, γίνεται ξεχωριστή αναφορά στις μεταβολές που επιφέρει ο επιπολιτισμός σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο (Berry, 1990).

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η προσαρμογή των μεταναστών – παρά τις όποιες ατομικές διαφορές – αποτελεί περισσότερο μια διομαδική παρά ενδοατομική διαδικασία. Επομένως, δεν μπορούμε να κατανοήσουμε την επιπολιτισμική προσαρμογή μόνο μέσα από ατομικά χαρακτηριστικά (π.χ. διαστάσεις προσωπικότητας) αποκλείοντας μεταβλητές επιπέδου της ομάδας (π.χ. συλλογική ταυτότητα, αξίες, προσλαμβανόμενη προκατάληψη). Η επιπολιτισμοποίηση συνιστά μια αμφίδρομη διαδικασία, αφού δεν είναι μόνον οι μετανάστες που καλούνται να «προσαρμοστούν» αλλά και η κοινωνία υποδοχής (Bourhis et al., 1997a). Μεταβολές λαμβάνουν χώρα και στην πλειοψηφούσα ομάδα της κοινωνίας υποδοχής, έστω και αν αυτές είναι λιγότερο εμφανείς. Χαρακτηριστικό γνώρισμα των

διομαδικών σχέσεων ανάμεσα στην κοινωνία υποδοχής και την μεταναστευτική κοινότητα είναι η έντονη ασυμμετρία.

Τα πρώτα μοντέλα επιπολιτισμοποίησης ήταν μονοδιάστατα και εστιασμένα αποκλειστικά στις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης των μεταναστών (Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey, & Barrette 2010). Σύμφωνα με αυτά τα μοντέλα οι μετανάστες αναπόφευκτα όφειλαν να μετακινηθούν από την κουλτούρα της χώρας προέλευσης προς μια διπολιτισμική κατάσταση, κατά την οποία θα διατηρούσαν στοιχεία της δικής τους κουλτούρας και θα υιοθετούσαν πολιτισμικά στοιχεία από την χώρα υποδοχής και, κατά το τελικό στάδιο της προσαρμογής, θα οδηγούνταν στην πλήρη Αφομοίωση στην κουλτούρα της κοινωνίας υποδοχής (Sam, 2006).

Στο χώρο της διαπολιτισμικής ψυχολογίας ιδιαίτερα σημαντική ήταν η θεωρητική τοποθέτηση και η επιρροή του μοντέλου του Berry, ο οποίος πρότεινε την μετάβαση από μονοδιάστατα σε δισδιάστατα μοντέλα. Ο Berry (1974, 1980), ήταν από τους πρώτους που αναφέρθηκαν σε τρεις άξονες της επιπολιτισμοποίησης: την επιθυμία για πολιτισμική διατήρηση από τα μέλη της μεταναστευτικής ομάδας, την προτίμηση των μελών της μεταναστευτικής ομάδας για διαπολιτισμική επικοινωνία με άλλες ομάδες και την κοινωνία υποδοχής και το ρόλο που έχουν οι πολιτικές και οι στάσεις της κοινωνίας υποδοχής να περιορίζουν ή να διευκολύνουν την έκφραση και την επίτευξη αυτών των δύο στόχων. Σύμφωνα με τους Horenczyk, Jasinskaja-Lahti, Sam, και Vedder (2015) ο Berry άσκησε επιρροή στην μελέτη των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης από την σκοπιά των μεταναστών.

Σύμφωνα με το δισδιάστατο μοντέλο επιπολιτισμοποίησης του Berry (1997), η διατήρηση της μεταναστευτικής πολιτισμικής κληρονομιάς και η επιθυμία για επαφή με την κοινωνία υποδοχής αποτυπώθηκαν ως δύο ανεξάρτητες διαστάσεις, από τη σύνθεση των οποίων προκύπτουν τέσσερις στρατηγικές για τους μετανάστες. Συνεπώς η

προσπάθεια ή όχι των μεταναστών για επαφή με την κοινωνία υποδοχής δεν εξαρτάται από την διατήρηση ή την απώλεια της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας προέλευσης (Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey, & Barrette 2010).

Ωστόσο, όπως υποστηρίζουν οι Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey και Barrette (2010), το μεγαλύτερο μέρος των μελετών στην επιπολιτισμοποίηση έχει εμφανίσει μια μεροληπτική τοποθέτηση αναφορικά με την διερεύνηση και τεκμηρίωση μοντέλων επιπολιτισμοποίησης που εστιάζουν αποκλειστικά στην σκοπιά των μεταναστών, χωρίς να δίνεται εξίσου σημαντική βαρύτητα στις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης από τη σκοπιά της κοινωνίας υποδοχής. Επίσης, κατά το παρελθόν, σε επίπεδο πολιτικών και ρητορικών για την μετανάστευση, ομάδες μεταναστών έως και «κατηγορούνταν» ότι δεν επέλεξαν τις «σωστές» στρατηγικές ή ότι δεν εντάσσονταν αποτελεσματικά στον πολιτισμό και τις αξίες της κοινωνίας υποδοχής (Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey, & Barrette 2010).

Το Διαδραστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης παρέχει ένα θεωρητικό πλαίσιο, μέσα από το οποίο μπορούμε να ερμηνεύσουμε με μεγαλύτερη πληρότητα τις διεργασίες που χαρακτηρίζουν τις σχέσεις μεταξύ της κοινωνίας υποδοχής και των μεταναστευτικών ομάδων (Bourhis, Moise, Perreault, & Senecal, 1997). Οι μελέτες του Bourhis έδωσαν ιδιαίτερη βαρύτητα στις αλλαγές που συμβαίνουν στην κοινωνία υποδοχής και στην αμοιβαιότητα των επιπολιτισμικών διεργασιών. Επίσης, ο Bourhis και οι συνεργάτες του ήταν οι πρώτοι που δημιούργησαν ένα μέσο αξιολόγησης των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής (Bourhis et al., 1997b, 2009. Bourhis & Montreuil, 2013. Montreuil & Bourhis, 2001) και διατύπωσαν ένα συνεκτικό μοντέλο αμοιβαιότητας που αναφέρεται τόσο στην αλληλεπίδραση, όσο και στο πολιτικό, θεσμικό και ιδεολογικό πλαίσιο, εντός του οποίου, μέσα από τις ασύμμετρες σχέσεις συνδιαμορφώνονται οι δυναμικές διεργασίες επιπολιτισμοποίησης σε μια κοινωνία υποδοχής.

Στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής που επιχειρεί να διερευνήσει τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης από τη σκοπιά της κοινωνίας υποδοχής, κρίθηκε σκόπιμο να μελετηθούν οι διεργασίες με βάση το θεωρητικό μοντέλο του Bourhis, το οποίο και θα περιγραφεί στην συνέχεια.

Διαδραστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης

Σύμφωνα με τους Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey και Barrette (2010), ο όρος «κοινωνία υποδοχής» λανθάνει πίσω από τους μύθους των εθνικών κρατών του 19^{ου} αιώνα και αποτελεί κατά μία έννοια έναν τρόπο αναφοράς στα προγονικά «ιδρυτικά μέλη» μιας δεδομένης χώρας ή περιοχής. Ο όρος «κοινωνία υποδοχής» υποδηλώνει μια κατηγοριοποίηση ανάμεσα σε μια επικρατούσα ομάδα και στους μετανάστες ως εξωτερικές ομάδες. Η παραμονή των μεταναστών εντός της επικράτειας μπορεί να προσλαμβάνεται ως προσωρινή ή ως σταθερή.

Για την κοινωνία υποδοχής ήταν πιο εύκολο να αφομοιώσει τους μετανάστες όταν οι πολιτιστικές τους διαφορές περιορίζονταν αποκλειστικά σε διαφορετικότητα «εξωτικών» happenings, που μπορεί να σχετίζονται με εθνικές κουζίνες, διαφορετικές μουσικές και χορούς. Ωστόσο, οι μετανάστες ως ομάδα, εν όψει της δημογραφικής τους δύναμης και μέσω της παραμονής τους, συχνά εκφράζουν την επιθυμία να διατηρήσουν την διακριτότητά τους ως προς τον πολιτισμό, τη γλώσσα και τη θρησκεία.

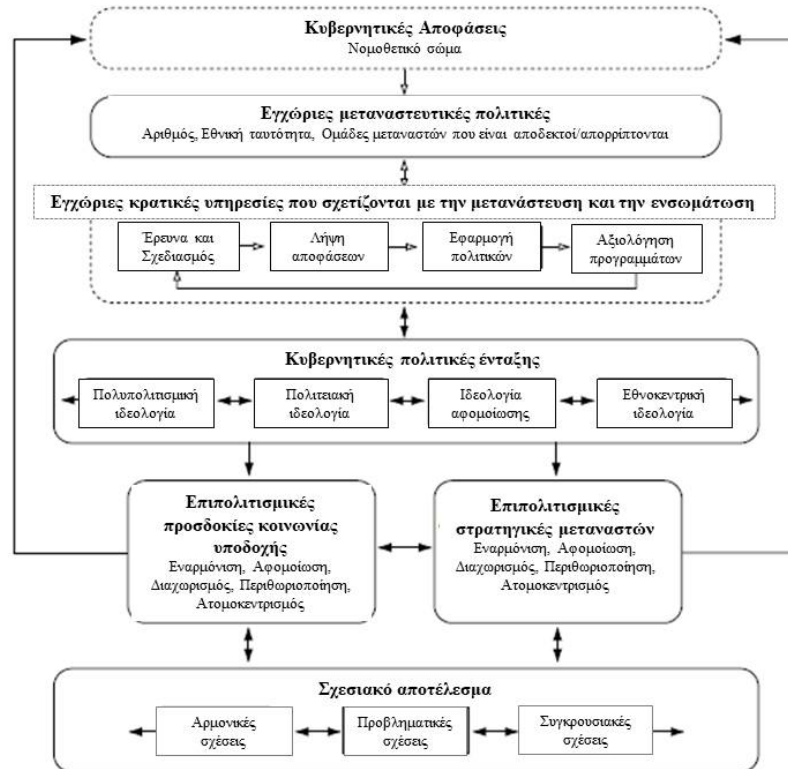
Οι μετανάστες που διατηρούν την γλώσσα και τον πολιτισμό τους συχνά αποτελούν πρόκληση για την κοινωνία υποδοχής στο συμβολικό επίπεδο που συνδέεται με την εθνική ταυτότητα, ενώ παράλληλα οι πιέσεις των μεταναστών για ισότιμη συμμετοχή στην απασχόληση και στη στέγαση πυροδοτούν στην κοινωνία υποδοχής, κάποιες φορές, προσλαμβανόμενη ρεαλιστική σύγκρουση συμφερόντων για ολόκληρη την ομάδα των μεταναστών ή για την συγκεκριμένη στοχοποιημένη μεταναστευτική ομάδα (Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey, & Barrette 2010).

Λαμβάνοντας υπ' όψιν τις παραπάνω διομαδικές προκλήσεις μπορούμε να ερμηνεύσουμε - και όχι να νομιμοποιήσουμε - την πόλωση στάσεων της κοινωνίας υποδοχής σε θέματα όπως: συζήτηση για την υιοθέτηση περισσότερο περιοριστικών νόμων για την μετανάστευση, αντιδράσεις απέναντι σε πλουραλιστικές πολιτικές και κοινωνικές πολιτικές που σχετίζονται με ευπαθείς ομάδες και τους μετανάστες, ρητορικές εργασιακού ανταγωνισμού και απώλειας εργασίας των μελών της κοινωνίας υποδοχής λόγω της ύπαρξης χαμηλά αμοιβόμενου μεταναστευτικού προσωπικού, υψηλοί δείκτες εγκληματικότητας που σχετίζονται με γειτονιές στις οποίες διαμένουν μετανάστες, εγκλήματα μίσους κατά των μεταναστών, διαδηλώσεις που καταγγέλλουν το ρατσισμό κατά των μεταναστών και / ή τυφλές τρομοκρατικές επιθέσεις κατά των μελών της κοινωνίας υποδοχής (Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey, & Barrette 2010).

Στη συνέχεια θα γίνει αναφορά στις τέσσερις διαστάσεις του Διαδραστικού Μοντέλου Επιπολιτισμοποίησης. Η επιπολιτισμοποίηση ορίζεται μέσα από τις εξής διαστάσεις: α) εθνικές πολιτικές για την μετανάστευση και ενταξιακές πολιτικές που εφαρμόζονται στην κοινωνία υποδοχής, β) επιπολιτισμικές προσδοκίες που υιοθετούνται από τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής αναφορικά με συγκεκριμένες ομάδες μεταναστών, γ) επιπολιτισμικές στρατηγικές που υιοθετούνται από μετανάστες εντός της χώρας υποδοχής και δ) διαπροσωπικές και διομαδικές σχέσεις που είναι αποτέλεσμα του συνδυασμού ανάμεσα στις επιπολιτισμικές προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής και των επιπολιτισμικών στρατηγικών που τείνουν να εφαρμόζουν οι μετανάστες, αντί της διπλής ταυτότητας και της επιθυμίας για διομαδική επαφή (Arends-Troth & van de Vijver, 2006. Berry, 1997. Navas et al., 2005. Van Oudenhoven, Ward, & Masgoret, 2006).

Στο πλαίσιο αυτής της διατριβής, όταν αναφερόμαστε σε διεργασίες επιπολιτισμοποίησης στην κοινωνία υποδοχής, θα αναφερόμαστε με τον όρο προσδοκίες

ενώ όταν αναφερόμαστε σε διεργασίες επιπολιτισμοποίησης στην μεταναστευτική ομάδα θα αναφερόμαστε με τον όρο στρατηγικές.

Σχήμα 1. Διαδραστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης (Bourhis, Moise, Perreault, & Senecal, 1997).

Αναφορικά με τις μεταναστευτικές πολιτικές οι Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey και Barrette (2010), υποστηρίζουν ότι στα δημοκρατικά κράτη που υιοθετούνται πολιτικές οι οποίες αντικατοπτρίζουν την πλουραλιστική ιδεολογία, αναμένεται οι μετανάστες να υιοθετήσουν στην δημόσια σφαίρα τις αξίες της κοινωνίας υποδοχής, όπως ορίζονται μέσα από το Σύνταγμα ή μέσα από Διεθνείς συμβάσεις για τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των ανθρώπων.

Οι μετανάστες - πολίτες αυτών των κρατών θα έχουν την δυνατότητα στην ιδιωτική σφαίρα να είναι ελεύθεροι να ζουν διατηρώντας κάποια αυτονομία αναφορικά με

τις γλωσσικές / πολιτιστικές / θρησκευτικές κοινότητες αλλά και να διατηρούν τις αξίες τους σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο, με την προϋπόθεση ότι οι δραστηριότητές τους διεξάγονται εντός των ορίων των αστικών και ποινικών νόμων. Σύμφωνα με την Kymlicka (1995), οι χώρες που υιοθετούν την πλουραλιστική ιδεολογία αναμένεται να είναι διατεθειμένες να στηρίξουν οικονομικά και κοινωνικά την γλωσσική και πολιτισμική διαφορετικότητα των εθνικών μειονοτήτων και, σε μικρότερο βαθμό, των μεταναστευτικών κοινοτήτων. Επίσης, χώρες που υιοθετούν την πλουραλιστική ιδεολογία συχνά χρηματοδοτούν πολιτικές διαφορετικότητας, όπως θεσμοθέτηση διγλωσσίας και εφαρμογή πολιτικών πολυπολιτισμικότητας στην εκπαίδευση και στην υγειονομική περίθαλψη (Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey, & Barrette, 2010). Υπόδειγμα χώρας με πλουραλιστική ιδεολογία είναι ο Καναδάς.

Στις χώρες που υιοθετείται πολιτειακή ιδεολογία αναμένεται οι μετανάστες να υιοθετήσουν τις αξίες της χώρας υποδοχής στη δημόσια σφαίρα αναγνωρίζοντας ότι το κράτος δεν πρέπει να παρεμβαίνει στις αξίες της ιδιωτικής σφαίρας και στις προσωπικές δραστηριότητες των πολιτών που συμμορφώνονται με τους ποινικούς και τους αστικούς νόμους. Υπόδειγμα χώρας με στοιχεία πολιτειακής ιδεολογίας είναι η Αγγλία (Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey, & Barrette, 2010).

Σε χώρες που υιοθετείται η αφομοιωτική ιδεολογία αναμένεται οι μετανάστες να υιοθετήσουν αξίες της κοινωνίας υποδοχής που ανήκουν στην δημόσια σφαίρα και ορίζονται από το Σύνταγμα και τους νόμους. Ωστόσο, στις χώρες που υιοθετούν αφομοιωτική ιδεολογία αναμένεται οι μετανάστες να εγκαταλείψουν την πολιτισμική και γλωσσική τους κληρονομιά για να υιοθετήσουν τον πολιτισμό και τις αξίες της κυρίαρχης κοινωνίας υποδοχής. Ορισμένες χώρες αναμένουν ότι αυτή η γλωσσική και πολιτισμική Αφομοίωση θα πραγματοποιηθεί οικειοθελώς και σταδιακά στις επόμενες γενιές.

Υπόδειγμα χώρας με αφομοιωτικό προσανατολισμό είναι οι ΗΠΑ (Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey, & Barrette, 2010).

Τέλος, σε χώρες που υιοθετείται η εθνοκεντρική ιδεολογία καθορίζεται ποιος μπορεί και «πρέπει» να είναι πολίτης της χώρας με βάση κριτήρια αποκλεισμού όπως καταγωγή ή θρησκεία. Σε χώρες με εθνοκεντρική ιδεολογία μπορεί να διατηρείται το «δίκαιο του αίματος», όπου μόνο τα μέλη των προγονικών εθνοτικών ή φυλετικών ομάδων μπορούν να έχουν πλήρη πρόσβαση στην ιδιότητα του πολίτη. Η εθνοκεντρική ή αυτοχθονική ιδεολογία ορίζει, ότι το έθνος συγκροτείται και αναπαράγεται μέσα από προγονικούς δεσμούς αίματος και συγγένειας (Esses, Dovidio, Semanya, & Jackson, 2005). Οι μετανάστες που δεν μοιράζονται αυτούς τους κοινούς δεσμούς συγγένειας δεν τυγχάνουν της πρόσβασης στην ιδιότητα του πολίτη ή τους αρνείται η πρόσβαση στη δημόσια εκπαίδευση και τις υπηρεσίες υγείας, ίσως απομονώνονται σε συγκεκριμένες περιοχές και υφίστανται εργασιακό αποκλεισμό από τη δημόσια διοίκηση και από ιδιωτικές επιχειρήσεις. Στοιχεία εθνοκεντρικής ιδεολογίας εμφανίζουν οι χώρες της Γερμανίας, του Ισραήλ (Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey, & Barrette, 2010) καθώς και της Ελλάδας και της Κύπρου.

Προσδοκίες κοινωνίας υποδοχής. Τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής, ίσως βιώνουν τις διεργασίες της επιπολιτισμοποίησης είτε μέσω της άμεσης επαφής με μετανάστες στο χώρο του σχολείου ή στον εργασιακό χώρο είτε έμμεσα μέσα από έντυπα και ψηφιακά μέσα μαζικής ενημέρωσης. Το Διαδραστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης υποστηρίζει, ότι τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής υιοθετούν έξι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης: Εναρμόνιση, Συναλλακτική Εναρμόνιση, Αφομοίωση, Διαχωρισμό, Περιθωριοποίηση και Ατομοκεντρισμό. Οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης αξιολογούνται μέσα από την Κλίμακα Επιπολιτισμοποίησης της Κοινωνίας Υποδοχής (HCAS, Montreuil & Bourhis, 2001).

Την προσδοκία της Εναρμόνισης υποστηρίζουν τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής που υποστηρίζουν ότι οι μετανάστες μπορούν να διατηρήσουν στοιχεία της κουλτούρας της χώρας προέλευσης παράλληλα με την υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων από την χώρα υποδοχής. Τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής που υποστηρίζουν την παραπάνω επιπολιτισμική προσδοκία αναμένεται να αξιολογούν θετικά μια σταθερή διπολιτισμική / διγλωσσική επικοινωνία μεταξύ των δύο ομάδων και να προσβλέπουν σε μια θετική επίδραση αυτής της επικοινωνίας στον πολιτισμικό πλουραλισμό της κοινωνίας υποδοχής (Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey & Barrette, 2010).

Η Συναλλακτική Εναρμόνιση αποτελεί μια προσδοκία σύμφωνα με την οποία τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής όχι μόνο αποδέχονται και αξιολογούν θετικά την γλωσσική και πολιτισμική συμβολή της ομάδας των μεταναστών, αλλά υποστηρίζουν ότι είναι διατεθειμένοι να προβούν σε θεσμικές αλλαγές και σε επίπεδο πρακτικών προκειμένου να διευκολύνουν την ένταξη των μεταναστών (Bourhis & Montreuil, 2013). Στο αρχικό μοντέλο των Bourhis et al. (1997a) δεν υπήρχε η προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης, αλλά προστέθηκε αργότερα. Η διάκριση αυτή αποτυπώνει με μεγαλύτερη σαφήνεια την πρόθεση - όπως αποτυπώνεται στην αρχαία ελληνική γλώσσα από τη σημασιολογική διαφορά ανάμεσα στο προαιρούμαι [=δίνω την συναίνεσή μου] (Εναρμόνιση) και στο βούλομαι [=εμπρόθετα στηρίζω] (Συναλλακτική Εναρμόνιση).

Τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής που προτιμούν την προσδοκία του Ατομοκεντρισμού αναμένεται να βλέπουν τόσο τους εαυτούς τους όσο και τους μετανάστες περισσότερο ως άτομα παρά ως μέλη εθνικών ομάδων (Bourhis & Montreuil, 2013). Σημαντικές αξίες για τον Ατομοκεντρισμό είναι οι προσωπικές ικανότητες και τα ατομικά επιτεύγματα και τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής που υποστηρίζουν τον Ατομοκεντρισμό αναμένεται να αλληλεπιδρούν με μετανάστες στον ίδιο βαθμό με τον

οποίο αλληλεπιδρούν και με μέλη της κοινωνίας υποδοχής (Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey, & Barrette, 2010).

Τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής που θα επιλέγουν την προσδοκία της Αφομοίωσης, του Διαχωρισμού και της Περιθωριοποίησης διαμοιράζονται μεταξύ τους πεποιθήσεις απόρριψης της πολιτισμικής κληρονομιάς των μεταναστών, αλλά το εκφράζουν με διαφορετικούς τρόπους.

Η προσδοκία της Αφομοίωσης σχετίζεται με την έννοια της πλήρους ενσωμάτωσης των μεταναστών και τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής αναμένουν οι μετανάστες να εγκαταλείψουν τη γλωσσική και πολιτισμική ταυτότητά τους προκειμένου να υιοθετήσουν την κουλτούρα και τη γλώσσα της κοινωνίας υποδοχής (Bourhis & Montreuil, 2013). Η προσδοκία του Διαχωρισμού αναφέρεται στην επιθυμία της κοινωνίας υποδοχής για τη διατήρηση της πολιτισμικής κληρονομιάς των μεταναστών με την προϋπόθεση ότι οι μεταναστευτικές ομάδες θα κρατούν απόσταση από την κοινωνία υποδοχής και δεν θα επιθυμούν να αλλάξουν, εξασθενίσουν ή «μολύνουν» τον πολιτισμό και τις αξίες της κοινωνίας υποδοχής (Bourhis & Montreuil, 2013). Τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής που θα επιλέγουν την προσδοκία του Διαχωρισμού αναμένεται να αποφεύγουν διαπολιτισμικές επαφές με μετανάστες, να προτιμούν οι μετανάστες να παραμένουν μαζί σε ξεχωριστές αστικές / περιφερειακές περιοχές και να εκφράζουν μια αμφιθυμία αναφορικά με το καθεστώς παραμονής των μεταναστών και την αντιμετώπισή τους ως ισότιμων μελών της κοινωνίας αναφορικά με τα δικαιώματα. Η προσδοκία του Διαχωρισμού υιοθετείται από μέλη της κοινωνίας υποδοχής που αρνούνται το δικαίωμα στους μετανάστες να υιοθετήσουν πολιτισμικά στοιχεία της κοινωνίας υποδοχής. Τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής που προτιμούν την Περιθωριοποίηση αναμένεται να είναι αρνητικά διακείμενα αναφορικά με τη διατήρηση της γλώσσας, της κουλτούρας ή της θρησκείας των μεταναστών, ενώ παράλληλα θα πιστεύουν ότι κάποιοι μετανάστες έχουν

ήθη, έθιμα και αξίες που δεν θα μπορέσουν ποτέ να γίνουν κοινωνικά αποδεκτά από την κοινωνία υποδοχής (Bourhis & Montreuil, 2013).

Επιπολιτισμικές στρατηγικές μεταναστών. Το Διαδραστικό Μοντέλο

Επιπολιτισμοποίησης υποστηρίζει ότι οι επιπολιτισμικές προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής επιδρούν σε σημαντικό βαθμό στις επιπολιτισμικές στρατηγικές που θα ακολουθήσουν οι μεταναστευτικές μειονοτικές ομάδες. Οι Bourhis et al. (1997), κάνοντας μια προσαρμογή στο μοντέλο του Berry (1997), υποστηρίζουν ότι οι μεταναστευτικές μειονότητες μπορούν να επιλέξουν πέντε επιπολιτισμικές στρατηγικές (Εναρμόνιση, Αφομοίωση, Διαχωρισμό, Περιθωριοποίηση, Ατομοκεντρισμό). Οι μετανάστες που υιοθετούν την Εναρμόνιση επιθυμούν τη διατήρηση ορισμένων πτυχών της κουλτούρας προέλευσης και παράλληλα υιοθετούν πολιτισμικά στοιχεία από την κοινωνία υποδοχής. Όσοι επιλέγουν την στρατηγική του Διαχωρισμού θα τείνουν να διατηρούν τη γλώσσα και τη θρησκεία της χώρας προέλευσης, ενώ θα απορρίπτουν και δεν θα υιοθετούν ακόμα και βασικά πολιτισμικά στοιχεία της κοινωνίας υποδοχής (Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey & Barrette, 2010). Οι μετανάστες που επιλέγουν την στρατηγική της Αφομοίωσης επιθυμούν να εγκαταλείψουν τον πολιτισμό και τη γλώσσα της χώρας προέλευσης με στόχο να υιοθετήσουν την κουλτούρα και τη γλώσσα της κοινωνίας υποδοχής. Κάποιες ομάδες μεταναστών μπορεί να αισθάνονται Περιθωριοποίηση που σχετίζεται τόσο με την αποξένωση από την κουλτούρα της χώρας προέλευσης όσο και την απόρριψη της κοινωνίας υποδοχής, υποπίπτοντας στον κίνδυνο της ψυχολογικής «ανομίας». Η στρατηγική του Ατομοκεντρισμού υιοθετείται από μετανάστες που ορίζουν τον εαυτό τους και τους άλλους με βάση τα προσωπικά χαρακτηριστικά και επιτεύγματα παρά από την ιδιότητά τους ως μέλους μιας κατηγορίας / ομάδας. Τα μέλη της μεταναστευτικής ομάδας που επιλέγουν τη στρατηγική του Ατομοκεντρισμού δεν ενδιαφέρονται στενά για τη διατήρηση της κουλτούρας της χώρας προέλευσης ή την υιοθέτηση της κουλτούρας της

χώρας υποδοχής, καθώς εμπλέκονται περισσότερο με την επίτευξη των προσωπικών τους στόχων στη χώρα υποδοχής (Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey, & Barrette, 2010).

Όπως υποστηρίζουν οι Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey και Barrette (2010), φέρνοντας ως παράδειγμα τις περιοχές του Κεμπέκ και της Καλιφόρνιας, σε σύνθετα πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα, όπως ο Καναδάς και οι ΗΠΑ, αρκετοί μετανάστες που μετεγκαταστάθηκαν με στόχο να βελτιώσουν την προσωπική τους μοίρα και αυτή των απογόνων τους μπορεί να επιλέξουν την προσδοκία του Ατομοκεντρισμού. Ωστόσο στην Ελλάδα, λόγω της πολιτισμικής και εθνικής ομογενοποίησης από την αρχή του 20^{ού} αιώνα, και των οικονομικών εξελίξεων τη δεύτερη δεκαετία του 20^{ού} αιώνα, τον Ατομοκεντρισμό μάλλον θα τον αναμένουμε περισσότερο ως προσδοκία της κοινωνίας υποδοχής παρά ως επιπολιτισμική στρατηγική που επιλέγεται από μετανάστες. Ωστόσο, κοιτώντας μπροστά, μετά την πρόσφατη θεσμική αλλαγή για απόδοση ιθαγένειας σε παιδιά μεταναστών, αναμένουμε ότι, μέσα από τη συμπερίληψη αλλοδαπών στην ελληνική υπηκοότητα, η στρατηγική του Ατομοκεντρισμού θα έχει νόημα να μελετηθεί διαχρονικά κατά τα επόμενα χρόνια στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς στην Ελλάδα.

Τομείς επιπολιτισμικού προσανατολισμού. Η περισσότερη έρευνα για τον επιπολιτισμό έχει επικεντρωθεί σε δημόσιες και ιδιωτικές πολιτιστικές συμπεριφορικές εκφράσεις όπως η χρησιμοποιούμενη γλώσσα, η επιλογή φίλων, οι πρακτικές εορτασμού των διακοπών και ειδικών περιστάσεων (ήθη και έθιμα), καθώς και οι μαγειρικές προτιμήσεις (Arends-Tóth & van de Vijver, 2007). Μεγάλη έμφαση έχει δοθεί στην γλώσσα (Allen et al., 2008. Caetano, Ramisetty-Mikler, Wallisch, McGrath, & Spence, 2008. Epstein, Botvin, & Diaz, 1998). Η γλώσσα αποτελεί σημαντικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας (Schildkraut, 2011) και ως εκ τούτου οι μετανάστες που δεν μιλούν την γλώσσα της κοινωνίας υποδοχής συχνά έρχονται αντιμέτωποι με επιθετικότητα από μέλη της κοινωνίας υποδοχής (Barker et al., 2001; Cornelius, 2002).

Αναφορικά με την ταξινόμια των επιπολιτισμικών προσανατολισμών σε διαστάσεις, οι Schwartz, Vignoles, Brown και Zagefka (2014) έχουν επισημάνει τρεις διακρίσεις που εντοπίζονται στη βιβλιογραφία. Σύμφωνα με την πρώτη η επιπολιτισμοποίηση λαμβάνει χώρα σε γενικούς τομείς που περιλαμβάνουν συναισθηματικές, συμπεριφορικές και γνωστικές διαστάσεις (Ward, 2001). Σύμφωνα με τον Ward (2001) συναισθηματικές διαστάσεις του επιπολιτισμού συμπεριλαμβάνουν το άγχος και τους τρόπους αντιμετώπισης καταστάσεων άγχους, οι συμπεριφορικές διαστάσεις σχετίζονται με όρους πρακτικών σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο και οι γνωστικές διαστάσεις σχετίζονται με όρους διομαδικών δυναμικών και πρόσδεσης στην πολιτισμική κληρονομιά της χώρας προέλευσης και της κοινωνίας υποδοχής. Ωστόσο οι Castillo και Caver (2009) χρησιμοποιούν τους όρους κάπως διαφορετικά. Σύμφωνα με τους Castillo και Caver (2009) η συναισθηματική διάσταση αναφέρεται σε διεργασίες κοινωνικής ταυτότητας και πρόσδεσης στην πολιτισμική κληρονομιά της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής, οι συμπεριφορικές αναφέρονται σε πολιτισμικές πρακτικές της κοινωνίας υποδοχής και της κοινωνίας προέλευσης των μεταναστών και οι γνωστικές διαστάσεις αναφέρονται σε συγκεκριμένες αξίες και πεποιθήσεις (π.χ. Ατομοκεντρισμός, κολεκτιβισμός) και σχετίζονται με την κληρονομιά στο πλαίσιο της χώρας προέλευσης ή της κοινωνίας υποδοχής. Στη συνέχεια οι Costigan (2010) και Schwartz et al. (2010) υποστηρίζουν ότι ο επιπολιτισμός διακρίνεται στις διαστάσεις των πρακτικών, των αξιών και των ταυτίσεων.

Έκβαση διομαδικών σχέσεων. Σύμφωνα με το Διαδραστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης των Bourhis et al. (1997a, b), οι διομαδικές σχέσεις ανάμεσα στην μεταναστευτική ομάδα και στην ομάδα της κοινωνίας υποδοχής αποτυπώνουν το ταίριασμα μεταξύ των επιπολιτισμικών προσδοκιών της μιας ομάδας (κοινωνίας υποδοχής) και των επιπολιτισμικών στρατηγικών της άλλης ομάδας (μεταναστευτική

ομάδα). Το Διαδραστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης διακρίνει τρεις πιθανούς τύπους ταιριάσματος: τη συναινετική, την προβληματική και τη συγκρουσιακή διομαδική επαφή (Bourhis et al., 1997). Το αποτέλεσμα της διομαδικής επαφής περιλαμβάνει διαστάσεις όπως διαπολιτισμική και διγλωσσική επαφή, διομαδικές δυσκολίες στην κατανόηση, προκατάληψη, δημιουργία στερεοτύπων, κοινωνικές και θεσμικές διακρίσεις στην εργασία, στην εύρεση οικίας και στην εκπαίδευση.

Η συναινετική επαφή αναμένεται ότι θα σχετίζεται με χαμηλότερα επίπεδα επιπολιτισμικού στρες, χαμηλότερα επίπεδα διομαδικής έντασης, πιο θετικές διεθνικές / διομαδικές στάσεις, λιγότερα αρνητικά στερεότυπα και χαμηλότερα επίπεδα διακρίσεων (Brown & Zagefka, 2011). Αντίθετα το συγκρουσιακό θα έχει την πιο δυσμενή έκβαση σε όλους τους δείκτες της διομαδικής επαφής. Μια συναφή θεωρητική τοποθέτηση με το μοντέλο επιπολιτισμικής σύγκλισης που θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια, διατύπωσαν και οι Piontkowski et al. (2002). Όπως προτείνεται από το συγκεκριμένο μοντέλο ο καλύτερος προβλεπτικός δείκτης για την έκβαση των διομαδικών σχέσεων δεν θα είναι απλώς το ταίριασμα των πραγματικών στάσεων της κάθε ομάδας αλλά το ταίριασμα μεταξύ της επιθυμίας και των πεποιθήσεων της ίδιας ομάδας για το τι θέλει η άλλη ομάδα. Εμπειρική τεκμηρίωση για το παραπάνω μοντέλο συναντούμε τόσο σε συγχρονικές (Zagefka & Brown, 2002. Pfafferott & Brown, 2006) όσο και σε διαχρονικές μελέτες (Zagefka, Binder, & Brown, 2010). Όπως επισημαίνουν και οι Brown και Zagefka (2011), η ψυχολογική απόκριση του ατόμου στην πραγματικότητα μεσολαβείται από υποκειμενικές προσλαμβάνουσες της πραγματικότητας, και ως εκ τούτου η αξιολόγηση του ταιριάσματος ανάμεσα στις προτιμώμενες και προσλαμβανόμενες στρατηγικές είναι πιο σημαντική από τις άμεσες μετρήσεις για την πρόβλεψη της επιπολιτισμικής έκβασης. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης επιχειρούμε να αξιοποιήσουμε στοιχεία από τα δύο μοντέλα βασιζόμενοι στη θεωρητική τοποθέτηση των Brown και Zagefka (2011), όπως

αναφέρθηκε πιο πάνω. Η προσαρμογή που επιχειρείται συνίσταται στην χρησιμοποίηση μετρήσεων για τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης και προσλαμβανόμενων στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης από την κοινωνία υποδοχής.

Συνεπώς, τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής που επιλέγουν την προσδοκία της Εναρμόνισης είναι πιο πιθανό να υποστηρίζουν πλουριαλιστικές ιδεολογίες αναφορικά με την ένταξη των μεταναστών. Τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής που επιλέγουν την Αφομοίωση αναμένεται να υποστηρίζουν δημόσιες πολιτικές που θα εστιάζουν σε πολιτειακές αποχρώσεις του επιπολιτισμού και θα συνεξαρτώνται από το ιδεολογικό υπόβαθρο. Όσοι επιλέγουν το Διαχωρισμό είναι πιο πιθανόν να υποστηρίζουν από αφομοιωτικές έως εθνοκεντρικές πολιτικές. Επίσης, όσοι επιλέγουν την Περιθωριοποίηση αναμένεται να υποστηρίζουν πολιτικές που εκφράζουν εθνοκεντρικές πολιτικές. Τέλος, όσοι επιλέγουν τον Ατομοκεντρισμό είναι πιο πιθανόν να υποστηρίζουν περισσότερο πολιτικές που βρίσκονται στο φάσμα του πλουραλισμού και της πολιτειότητας παρά της Αφομοίωσης και του εθνοκεντρισμού (Bourhis, Moise, Perreault, & Senecal, 1997).

Όπως επισημαίνουν οι Bourhis, Moise, Perreault και Senecal (1997), οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης δεν είναι κοινές για όλες τις μεταναστευτικές ομάδες και συνεξαρτώνται από την εθνοπολιτισμική προέλευση των μεταναστών, το βαθμό με τον οποίο ταυτίζονται με την κοινωνία υποδοχής και τη διομαδική αλλά και διατομική επαφή με μέλη της κοινωνίας υποδοχής (Bougie & Bourhis, 1996).

Όπως εύστοχα υποστηρίζουν οι Bourhis, Moise, Perreault και Senecal (1997), οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης ακόμα και για την ίδια μεταναστευτική ομάδα είναι δυνατόν να μεταβάλλονται στο χρόνο ως απόρροια αλλαγών σε δημογραφικούς, οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες. Συνεπώς, οι προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής απέναντι σε μια συγκεκριμένη μεταναστευτική ομάδα μπορεί να είναι περισσότερο στη σφαίρα της Εναρμόνισης στην αρχή αλλά, μετά την έλευση μεγάλου αριθμού

μεταναστών, τόσο οι πολιτικές ρητορικές όσο και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης μπορούν να προσανατολίζουν προς την δημιουργία αρνητικών στάσεων και να αποτυπωθεί μια μετατόπιση προς λιγότερο ανεκτικές προσδοκίες, με αποτέλεσμα δυσμενέστερες επιπτώσεις για τις διομαδικές σχέσεις.

Αντίστοιχα, διαφορετικές μεταναστευτικές ομάδες αναμένεται να εμφανίζουν τάσεις για υιοθέτηση διαφορετικών επιπολιτισμικών στρατηγικών, ανάλογα με την εθνοπολιτισμική τους προέλευση, το υπόβαθρο της κοινωνικής τους τάξης, την ηλικία, το φύλο, το αν είναι πρώτη ή δεύτερη μεταναστευτική γενιά, το βαθμό ταύτισης με την μεταναστευτική ομάδα, το βαθμό επαφής με την κοινωνία υποδοχής, τις πολιτικές ένταξης και το μοντέλο της κινητικότητας προς τα πάνω ή προς τα κάτω που βιώνουν συγχρονικά και διαχρονικά ως ομάδα στην κοινωνία υποδοχής.

Ένας ακόμα άξονας του Διαδραστικού Μοντέλου Επιπολιτισμοποίησης είναι η θέση ανθεκτικότητας που διαμοιράζονται οι δύο ομάδες. Η κοινωνία υποδοχής διατηρεί μια ισχυρή θέση ανθεκτικότητας, ενώ οι μεταναστευτικές ομάδες έχουν χαμηλή έως μέτρια ανθεκτικότητα εντός της επικράτειας. Η ομαδική ανθεκτικότητα αποτελεί ένα πλαίσιο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί προκειμένου να συγκρίνουμε τις σχετικές δυνάμεις και αδυναμίες των μεταναστευτικών ομάδων και της κοινωνίας υποδοχής σε πολυπολιτισμικά πλαίσια (Giles, Bourhis, & Taylor, 1977).

Η ανθεκτικότητα της μεταναστευτικής ομάδας είναι εκείνο το στοιχείο που κάνει την ομάδα να λειτουργεί και να δρα ως μια διακριτή και συλλογική οντότητα εντός της κοινωνίας υποδοχής. Οι δημογραφικές μεταβλητές σχετίζονται με τον αριθμό των μεταναστών και την τοποθέτησή / διαμονή τους σε συγκεκριμένες αστικές ή αγροτικές περιοχές. Οι παράγοντες θεσμικού ελέγχου αναφέρονται στο βαθμό που η μεταναστευτική ομάδα έχει αποκτήσει εκπροσώπηση στα κέντρα λήψης αποφάσεων της κοινωνίας υποδοχής στην εκπαίδευση, στις επιχειρήσεις, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, στον

πολιτισμό και στην κυβέρνηση. Μεταβλητές status σχετίζονται με το κοινωνικό κύρος της μεταναστευτικής ομάδας, το κοινωνικο-οικονομικο-ιστορικό της status και το κύρος της γλώσσας της σε τοπικό και διεθνές επίπεδο. Ο συνδυασμός των παραπάνω παραγόντων συμβάλλει στη δύναμη και την ανθεκτικότητα των μεταναστευτικών ομάδων έναντι της κοινωνίας υποδοχής (Harwood, Giles, & Bourhis, 1994). Συνεπώς, λόγω της πλεονεκτικής θέσης της κοινωνίας υποδοχής αναφορικά με δημογραφικούς και θεσμικούς παράγοντες και παράγοντες ισχύος / status αναμένεται ότι οι διεργασίες επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής θα έχουν μεγαλύτερη επίδραση στις στρατηγικές που θα ακολουθήσουν οι μετανάστες και όχι το αντίστροφο.

Συνεπώς, οι μεταναστευτικές ομάδες που έχουν χαμηλή ανθεκτικότητα, σε κοινωνίες υποδοχής που υιοθετούνται οι προσδοκίες του Διαχωρισμού και της Περιθωριοποίησης, θα είναι πιο ευπαθείς από ό,τι μεταναστευτικές ομάδες με μεσαία επίπεδα ανθεκτικότητας. Αντίθετα, όσο πιο δυνατές είναι κάποιες μεταναστευτικές ομάδες αναφορικά με την ανθεκτικότητά τους, τόσο πιο πιθανό είναι να υιοθετήσουν στρατηγικές που αναφέρονται στις δικές τους προτεραιότητες, από όσο αυτές που καθορίζονται από την κοινωνία υποδοχής. Επίσης, οι στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης των μεταναστών είναι δυνατόν να αλλάζουν σε συνάρτηση με τη βελτίωση της ανθεκτικότητας της μεταναστευτικής ομάδας σε βάθος χρόνου. Για παράδειγμα, καθώς βελτιώνεται η ανθεκτικότητα μιας μεταναστευτικής ομάδας χάρη στη διαρκή μετανάστευση και τον ενισχυμένο θεσμικό της έλεγχο που αποκτήθηκε εντός της κοινωνίας υποδοχής, οι επιπολιτισμικές στρατηγικές μπορεί να μετατοπιστούν από την Αφομοίωση προς την Εναρμόνιση. Κάτι ανάλογο συμβαίνει στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια από παιδιά Αλβανών μεταναστών δεύτερης και τρίτης γενιάς (Manos, Papadopoulou, & Makrygianni, 2017).

Γενικά, πολιτικές ένταξης που εμπεριέχουν ιδεολογίες πλουραλισμού και πολιτειότητας είναι περισσότερο πιθανόν να έχουν θετικό αντίκτυπο στις διομαδικές σχέσεις σε σύγκριση με πολιτικές που αναπαριστούν ιδεολογίες Αφομοίωσης. Αντίθετα, πολιτικές Διαχωρισμού και Περιθωριοποίησης που αναπαριστούν εθνοκεντρική ιδεολογία, είναι πιο πιθανόν να οδηγούν σε συγκρουσιακές διομαδικές σχέσεις μεταξύ κοινωνίας υποδοχής και μεταναστευτικών ομάδων. Ωστόσο, σύμφωνα με το Διαδραστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης, ακόμα κι όταν οι πολιτικές έχουν ένα χαρακτήρα πλουραλιστικής και πολιτειακής ιδεολογίας, μέρος της κοινωνίας υποδοχής είναι πιθανόν να συνεχίζει να υιοθετεί προσδοκίες Διαχωρισμού και Περιθωριοποίησης απέναντι σε συγκεκριμένες ομάδες μεταναστών. Παράλληλα αναμένουμε ότι, ακόμα κι αν υιοθετούνται οι προαναφερθείσες πολιτικές, ένα μέρος των μεταναστευτικών ομάδων θα εξακολουθήσει να επιλέγει στρατηγικές Διαχωρισμού και Περιθωριοποίησης. Ωστόσο, σε μεταναστευτικές ομάδες με μέτρια ανθεκτικότητα η συστηματική προτίμηση – διαχρονικά– στρατηγικών Διαχωρισμού από τους μετανάστες δύναται να μετατοπίσει τις στάσεις της κοινωνίας υποδοχής από την Εναρμόνιση προς το Διαχωρισμό και την Περιθωριοποίηση, αλλά αυτό δεν αποτελεί τη συνηθισμένη πορεία αλληλεπίδρασης (Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey, & Barrette, 2010).

Μοντέλα Αμοιβαίας Επιπολιτισμοποίησης

Μοντέλο Επιπολιτισμικής Σύγκλισης. Σύμφωνα με το Μοντέλο της Επιπολιτισμικής Σύγκλισης των Piontkowski, Rohmann και Florack (2002), εκτός από τις πραγματικές στάσεις των δύο ομάδων, είναι σημαντικό να συναξιολογηθεί ο τρόπος με τον οποίο προσλαμβάνονται οι επιπολιτισμικές στρατηγικές που χρησιμοποιούν οι μετανάστες από την κοινωνία υποδοχής και το αντίστροφο. Όπως υποστηρίζουν οι Piontkowski, Rohmann και Florack (2002), οι προσλαμβανόμενες αποκλίσεις στις στάσεις μπορεί να είναι πιο σημαντικές από τις πραγματικές για την πρόβλεψη διομαδικών

στάσεων. Στην ίδια κατεύθυνση είναι και η τοποθέτηση των Brown και Zagefka (2011), οι οποίοι υποστηρίζουν ότι ο καλύτερος δείκτης για την πρόβλεψη των αρμονικών ή συγκρουσιακών διομαδικών σχέσεων δεν είναι οι επιπολιτισμικές στάσεις της μίας ομάδας αλλά η σύγκλιση ανάμεσα στις προτιμήσεις και των δύο ομάδων. Οι βασικές υποθέσεις του Μοντέλου Επιπολιτισμικής Σύγκλισης και του Διαδραστικού Μοντέλου Επιπολιτισμοποίησης είναι κοινές.

Συγκεκριμένα, το μοντέλο Επιπολιτισμική Σύγκλιση θεωρεί ότι οι κυρίαρχες και οι μη-κυρίαρχες ομάδες διαφέρουν ως προς το βαθμό στον οποίο μπορούν να ελέγξουν τη διαδικασία της επιπολιτισμοποίησης (Horenczyk, Jasinskaja-Lahti, Sam, & Vedder, 2015). Ωστόσο, σε αυτό το επίπεδο διαπραγμάτευσης των διομαδικών σχέσεων οι σχέσεις είναι ασύμμετρες, με την κοινωνία υποδοχής να έχει περισσότερη ισχύ και εξουσία, ώστε να καθορίζει εάν επιτρέπεται η μη-κυρίαρχη ομάδα να διατηρεί τη δική της κουλτούρα, να έχει σχέσεις με την κυρίαρχη ομάδα και να επιβάλλει στους μετανάστες τις δικές της προσδοκίες όσον αφορά τη «σωστή» στρατηγική επιπολιτισμού (Piontkowski et al., 2002).

Ακολουθώντας τις υποθέσεις του Διαδραστικού Μοντέλου Επιπολιτισμοποίησης, οι Piontkowski et al. (2002) υποστηρίζουν ότι η μεγαλύτερη απόκλιση στις επιπολιτισμικές στάσεις μεταξύ κοινωνίας υποδοχής και μεταναστευτικής κοινότητας θα έχει ως αποτέλεσμα προσλαμβανόμενες προβληματικές και συγκρουσιακές διομαδικές σχέσεις. Ιδιαίτερα στην περίπτωση της απόκλισης στην πολιτισμική διατήρηση, οι μετανάστες προτιμούν σε μεγαλύτερο βαθμό τη διατήρηση της πολιτισμικής τους ταυτότητας σε σύγκριση με το αποδεκτό επίπεδο της πολιτισμικής διατήρησης, όπως προσλαμβάνεται από τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής (Rohmann, Florack, & Piontkowski, 2006).

Μια μείζων διαφορά ανάμεσα στο Διαδραστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης και το Μοντέλο Επιπολιτισμικής Σύγκλισης είναι ότι, ενώ το πρώτο χρησιμοποιεί περισσότερο την έννοια της πολιτισμικής διατήρησης, το άλλο χρησιμοποιεί την έννοια της πολιτισμικής επαφής όπως ορίζεται στο μοντέλο του Berry μέσα από δύο διαστάσεις: α) πολιτισμική διατήρηση (από την πλευρά των μεταναστών) και β) κοινωνική επαφή και συμμετοχή (επιθυμία για εμπλοκή σε επαφή με την κοινωνία υποδοχής) (Horenczyk, Jasinskaja-Lahti, Sam, & Vedder, 2015).

Σύμφωνα με τους υποστηρικτές του Μοντέλου της Επιπολιτισμικής Σύγκλισης, η διαφοροποίηση των επιπολιτισμικών στάσεων θα πρέπει να αξιολογείται ξεχωριστά για αυτές τις δύο διαστάσεις. Σύμφωνα με το μοντέλο, η απόκλιση στην διατήρηση της κουλτούρας αναμένεται να έχει ισχυρότερη επίδραση στο επίπεδο των διομαδικών σχέσεων σε σχέση με την απόκλιση στο επίπεδο της επαφής, καθώς η ασυμφωνία στο επίπεδο της κουλτούρας σχετίζεται πιο έντονα με την ταύτιση με την ομάδα (Florack & Piontkowski, 2000). Το μοντέλο δεν περιλαμβάνει την στρατηγική / προσδοκία του Ατομοκεντρισμού. Η καινοτομία στο μοντέλο είναι η εισαγωγή του δείκτη της προσλαμβανόμενης απειλής για τις προβληματικές και συγκρουσιακές σχέσεις (Horenczyk, Jasinskaja-Lahti, Sam, & Vedder, 2015).

Οι Piontkowski et al. (2002) υποστηρίζουν ότι η σύγκλιση ανάμεσα στην επιπολιτισμική επιθυμία της μία ομάδας και την προσλαμβανόμενη επιθυμία για την άλλη ομάδα αποτελούν ισχυρότερο προβλεπτικό δείκτη των διομαδικών σχέσεων από τις αυτοαναφερόμενες επιπολιτισμικές στάσεις των δύο ομάδων.

Μέσα από το Μοντέλο Επιπολιτισμικής Σύγκλισης φωτίστηκε τόσο ο ρόλος των προσλαμβανόμενων στρατηγικών όσο και η σημασία της προσλαμβανόμενης διομαδικής απειλής στις διομαδικές σχέσεις και τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης (Piontkowski et al., 2002). Σύμφωνα με μελέτη των Rohmann et al. (2006), η πολιτισμική απόκλιση

συνέβαλε ανεξάρτητα στην πρόβλεψη της ρεαλιστικής και συμβολικής διομαδικής απειλής και στο διομαδικό άγχος, τόσο για τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής όσο και για τα μέλη των μειονοτικών ομάδων.

Επιπρόσθετα, από πειραματικές μελέτες που επιχειρούσαν να διερευνήσουν τη σχέση ανάμεσα στην πρόσληψη της απειλής και στις επιπολιτισμικές προσδοκίες / στρατηγικές (Florack, Piontkowski, Rohmann, Balzer, & Perzig, 2003. Rohmann, Piontkowski, & van Raudenborgh, 2008), προέκυψε ότι η προσλαμβανόμενη απειλή επιδρούσε στις στάσεις της κοινωνίας υποδοχής αναφορικά με την επιπολιτισμοποίηση (Florack et al., 2003), ενώ η απόκλιση στις επιπολιτισμικές στάσεις οδηγούσε σε υψηλότερη πρόσληψη της διομαδικής απειλής.

Σε συνάρτηση με τα παραπάνω ευρήματα, οι Horenczyk, Jasinskaja-Lahti, Sam, και Vedder (2015) υποστηρίζουν ότι υπάρχει μια αμοιβαιότητα ανάμεσα στις επιπολιτισμικές στάσεις και στην προσλαμβανόμενη διομαδική απειλή. Η απειλή μπορεί να λειτουργήσει με δύο τρόπους· είτε να προηγείται και να επηρεάζει τις συμπεριφορές μεταξύ ομάδων, είτε να είναι αποτέλεσμα των δυσμενών αλληλεπιδράσεων μεταξύ των ομάδων (Piontkowski et al., 2002. Rohmann et al., 2008).

Αντίστοιχη τοποθέτηση, αναφορικά με την σύγκλιση επιθυμητής και προσλαμβανόμενης στρατηγικής επιπολιτισμοποίησης για την πρόβλεψη διομαδικών σχέσεων, συναντούμε και στις μελέτες των Pfafferott και Brown (2006) και Zagefka και Brown (2002). Όπως επισημαίνουν οι Brown και Zagefka (2011), η αμοιβαιότητα της επιπολιτισμοποίησης λανθάνει στον διπλό ρόλο των διομαδικών σχέσεων, οι οποίες επηρεάζονται από τις στάσεις επιπολιτισμοποίησης και ασκούν αιτιώδη επίδραση στις επιπολιτισμικές προτιμήσεις.

Συνοψίζοντας, σύμφωνα με το Μοντέλο Επιπολιτισμικής Σύγκλισης οι διαπραγματεύσεις μεταξύ ομάδων είναι πιο δύσκολες όταν αφορούν την ταυτότητα και τα

πολιτιστικά ζητήματα από ό, τι όταν πρόκειται για θέματα επαφής και συμμετοχής. Ωστόσο, το μοντέλο εστιάζει περισσότερο στο επίπεδο των αμοιβαίων στάσεων και δεν τοποθετείται με ένα απαρτιωμένο θεωρητικό πλαίσιο για το συγκείμενο των πολιτικών (εθνικών και διεθνικών) ή ιστορικών και ιδεολογικών παραμέτρων. Συνεπώς, αν φωτίσουμε περισσότερο την πλευρά της κοινωνίας υποδοχής, θα διαπιστώσουμε ότι η συμμετοχή είναι άμεσα συνυφασμένη με κοινωνικές, πολιτικές και ιστορικές παραμέτρους, που αλληλεπιδρούν σε μια διαχρονία σε μια χώρα και συμεταβάλλονται με βάση εθνικές και υπερεθνικές συνθήκες (π.χ. ευρωπαϊκές πολιτικές της ΕΕ για τα κράτη μέλη).

Διευρυμένο Μοντέλο Σχετικής Επιπολιτισμοποίησης. Το Διευρυμένο Μοντέλο Σχετικής Επιπολιτισμοποίησης των Navas et al., (2005) και Navas, Rojas, Garcia, και Pumares (2007), αναφέρεται επίσης στην αμοιβαιότητα διεργασιών επιπολιτισμοποίησης στην κοινωνία υποδοχής και στις μεταναστευτικές ομάδες. Σύμφωνα με το παραπάνω μοντέλο, η αξιολόγηση των επιπολιτισμικών προσανατολισμών των μεταναστών και της κοινωνίας υποδοχής επιτρέπει την συνεξέταση της πολυπλοκότητας και της ποικιλομορφίας των επιπολιτισμικών διεργασιών ανάμεσα στην κοινωνία υποδοχής και τις μεταναστευτικές ομάδες μέσα από μια σύνθετη εννοιολογική σύνθεση στην οποία θα αναφερθούμε στη συνέχεια (Horenczyk, Jasinskaja-Lahti, Sam, & Vedder, 2015).

Το Διευρυμένο Μοντέλο Σχετικής Επιπολιτισμοποίησης προβαίνει σε μια διάκριση ανάμεσα στην πραγματική και την ιδανική προσδοκία / στρατηγική επιπολιτισμοποίησης. Η πρώτη αναφέρεται στις πραγματικές στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης, τις οποίες οι μετανάστες εφαρμόζουν στην κοινωνία υποδοχής, και εκείνες που η κοινωνία υποδοχής αποδίδει στους μετανάστες. Οι επόμενες αναφέρονται στις ιδανικές επιλογές που οι μετανάστες θα επιθυμούσαν να υιοθετούν και εκείνες που οι πολίτες προτιμούν να υιοθετούν οι μετανάστες (Horenczyk, Jasinskaja-Lahti, Sam, & Vedder, 2015).

Το Διευρυμένο Μοντέλο Σχετικής Επιπολιτισμοποίησης κάνει διάκριση ανάμεσα σε διαφορετικές σφαίρες και τομείς της επιπολιτισμοποίησης όπως πολιτική, εργασία, οικονομία, κοινωνική ζωή, οικογένεια, θρησκεία και τρόπος ζωής. Αυτοί οι τομείς μπορεί να έχουν ένα εύρος από δημόσιες έως προσωπικές περιοχές αλληλεπίδρασης. Παρότι έχει επισημανθεί η διαφοροποίηση των επιπολιτισμικών στρατηγικών από τους Arends-Troth και Van de Vijver (2007), η συνεισφορά του Διευρυμένου Μοντέλου Σχετικής Επιπολιτισμοποίησης συνίσταται στην διαφοροποιημένη πρόβλεψη των μοτίβων επιπολιτισμικών διεργασιών σε διαφορετικές σφαίρες. Σε μελέτη των Navas et al. (2007), σε μετανάστες και μέλη της κοινωνίας υποδοχής διαπιστώθηκε μια σύγκλιση για Αφομοίωση στην ομάδα των μεταναστών και της κοινωνίας υποδοχής αναφορικά με τομείς περιφερειακούς και της δημόσιας σφαίρας. Η μεγαλύτερη απόκλιση ανάμεσα στους μετανάστες και στην κοινωνία υποδοχής εντοπίστηκε κυρίως αναφορικά με την ιδιωτική σφαίρα. Σε αυτή τη σφαίρα οι μετανάστες έτειναν να προτιμούν το Διαχωρισμό, ενώ η κοινωνία υποδοχής συνέχιζε να δείχνει προτίμηση προς την Αφομοίωση. Τα μοτίβα συνέχισαν να είναι παρόμοια τόσο για τις πραγματικές όσο και τις ιδανικές διεργασίες επιπολιτισμοποίησης.

Στο Διευρυμένο Μοντέλο Σχετικής Επιπολιτισμοποίησης η αμοιβαιότητα προσεγγίζεται μέσα από ένα πιο πλαισιωμένο τρόπο, που σχετίζεται με τη σφαίρα ή τον τομέα για τον οποίο διατυπώνονται επιπολιτισμικές προσδοκίες και στρατηγικές, ενώ παράλληλα αναδεικνύονται διαφορές και αποκλίσεις που μπορεί να βασίζονται σε ιδανικές ή πραγματικές διεργασίες επιπολιτισμοποίησης (Horenczyk, Jasinskaja-Lahti, Sam, & Vedder, 2015).

Κοινωνιοψυχολογικές Προσεγγίσεις της Επιπολιτισμοποίησης

Μέσα από την παρούσα διατριβή επιχειρούμε να ερμηνεύσουμε τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης αξιοποιώντας ερμηνευτικά πλαίσια από τον ευρύτερο χώρο της Κοινωνικής Ψυχολογίας. Τα διαπολιτισμικά μοντέλα για την Επιπολιτισμοποίηση έχουν δεχτεί κριτική αναφορικά με το ότι παρουσιάζουν μια στατική εικόνα και δεν μπορούν να αποτυπώσουν δυναμικές διαδικασίες που συμβαίνουν σε μια κοινωνία. Μέσα από τα μοντέλα αμοιβαιότητας στη μελέτη των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης επιχειρείται μια μετάβαση προς τη μελέτη περισσότερο δυναμικών διαδικασιών. Ωστόσο, λόγω της ασυμμετρίας ανάμεσα στις δύο ομάδες και της διαφορετικής επίδρασης που έχουν κάποιες θεωρητικές έννοιες αναφορικά με το αν απευθύνονται σε πλειονοτική ή μειονοτική ομάδα, στην ευθεία σύγκριση δεδομένων από τις δύο ομάδες ίσως λανθάνουν οικολογικά σφάλματα μέτρησης (Fischer, 2015) και απαιτείται περισσότερη τεκμηρίωση προκειμένου να ερμηνευτεί η αλληλεπίδραση που έχουν οι θεωρητικές έννοιες στις δύο ομάδες, πριν επιχειρήσουμε την απευθείας σύγκριση μεταξύ τους. Στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής, οι θεωρίες της κοινωνικής ψυχολογίας που θα μελετηθούν χωρίστηκαν σε δύο ευρείες κατηγορίες: ιδεολογικές και θεωρίες διομαδικών σχέσεων. Ο χωρισμός έλαβε χώρα για λόγους απλότητας που σχετίζεται με την παρουσίαση των θεωριών, ωστόσο στην πορεία θα διαπιστωθεί ότι δύσκολα θα μπορούσαν οι παραπάνω άξονες να ιεραρχηθούν ή να διαταχθούν σε παράλληλα σειρά, αφού συχνά η μία θεωρητική έννοια διαπλέκεται με την άλλη ή αποτελεί στοιχείο της και το αντίθετο. Θα γίνει μια ανασκόπηση θεωριών ιδεολογίας και θα ακολουθήσουν οι θεωρίες των διομαδικών σχέσεων.

Ιδεολογικές Παράμετροι

Το μοντέλο των Bourhis et al., (1997a) ήταν το πρώτο μοντέλο που επισήμανε την επίδραση ιδεολογικών παραμέτρων, είτε αυτή εκφράζεται ως πολιτική αυτοτοποθέτηση (Bourhis & Dayan, 2004), είτε εκφράζεται μέσα από νομιμοποιητικές θεωρίες ιδεολογίας

(Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey, & Barrette, 2010. Trifiletti et al., 2007). Στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής οι θεωρίες ιδεολογίας αποτυπώθηκαν μέσα από τις νομιμοποιητικές ιδεολογικές θεωρίες, την πολιτική αυτοτοποθέτηση και τον πολυπολιτισμικό προσανατολισμό, τα οποία θα παρουσιαστούν στη συνέχεια.

Νομιμοποιητικές ιδεολογίες. Σύμφωνα με τους Jost και Hunyady (2005), νομιμοποιητική ιδεολογία είναι πεποιθήσεις που νομιμοποιούν ή και δικαιολογούν την υπάρχουσα κοινωνική διεύθυνση προβάλλοντάς την ως φυσική και αναπόφευκτη (Jost & Hunyady, 2005). Δύο από τις πιο διαδεδομένες νομιμοποιητικές ιδεολογίες είναι ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία (Sidanius & Pratto, 1999), που παρουσιάζει την ιεράρχηση μεταξύ των ομάδων ως κάτι θεμιτό, και ο δεξιός αυταρχισμός (Altemeyer, 1998), που πρεσβεύει ότι οι άνθρωποι πρέπει να υπακούουν στις αρχές και να ακολουθούν τις συμβάσεις. Ο Altemeyer (1998) υποστήριξε ότι οι δύο αυτές έννοιες αντιπροσωπεύουν δύο διαφορετικές όψεις της αυταρχικής προσωπικότητας. Ειδικότερα, ο δεξιός αυταρχισμός εκφράζει την υποταγή στην εξουσία, ενώ ο προσανατολισμός κοινωνικής κυριαρχίας εκφράζει την αυταρχική κυριαρχία (Γκουμάτση, Προδρομίτης, & Παραστάμου, 2010). Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι στο δεξιό αυταρχισμό συναντούμε τους ακόλουθους της εξουσίας και στον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία συναντούμε τους εν δυνάμει εξουσιαστές. Αντίστοιχα, σύμφωνα με τους Duckitt και Fisher (2003), ο δεξιός αυταρχισμός αποτελεί μια νόρμα για τη σχέση του ατόμου με την ομάδα υπαγωγής του, δίνοντας έμφαση στην ενότητα και στην εσωτερική συνοχή της ομάδας ακόμη και με το τίμημα της καταπίεσης των διαφωνούντων. Ενώ από την άλλη ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία εκφράζει ξεκάθαρα την επιθυμία μιας ομάδας για κυριαρχία πάνω σε άλλες (Pratto, Sidanius, Stallworth, & Malle, 1994). Σε επίπεδο κοσμοθεωρίας ο δεξιός αυταρχισμός συμπυκνώνει τη θέση ότι αυτός ο κόσμος είναι επικίνδυνος και απειλητικός, ενώ ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία ότι

ο κόσμος είναι μια ζούγκλα όπου ο ισχυρότερος θα πρέπει να επιβάλλεται στον πιο αδύναμο.

Προηγούμενες μελέτες έχουν δείξει ότι άτομα με υψηλά επίπεδα στο δεξιό αυταρχισμό (Altemeyer, 1988) είναι γενικά περισσότερο προκατειλημμένα απέναντι σε διαφορετικές εξωομάδες π.χ. μετανάστες (Altemeyer, 1981. Quinton, Cowan, & Watson, 1996). Κατά τους Esses, Dovidio, Jackson, και Armstrong (2001), οι μετανάστες δημιουργούν μια συμβολική απειλή με την έννοια του προσλαμβανόμενου ανταγωνισμού για πολιτισμική κυριαρχία. Όπως προκύπτει από αντίστοιχες μελέτες, τόσο ο προσανατολισμός προς την κοινωνική κυριαρχία όσο και η αυταρχικότητα σχετίζονται με περισσότερο αρνητικές στάσεις για τη μετανάστευση και τους μετανάστες (Bassett, 2010. Esses, Jackson, & Armstrong, 1998. Ommundsen & Larsen, 1997). Σύμφωνα με τους Duckitt και Sibley (2007), ο δεξιός αυταρχισμός προέβλεπε σε σημαντικότερο βαθμό προκατάληψη απέναντι σε ομάδες επικίνδυνων ανθρώπων, ενώ ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία προκατάληψη απέναντι σε υποτιμημένες ομάδες όπως μετανάστες.

Σημαντικός προβλεπτικός δείκτης για τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης και ιδιαίτερα για την Αφομοίωση και την Περιθωριοποίηση έχει αναδειχτεί, σε κάποιες μελέτες, ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία (Andrighetto et al., 2008. Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey & Barrette, 2010. Trifiletti et al., 2007. Vezzali & Giovannini, 2010). Σύμφωνα με τους Duckitt και Sibley (2016), ο ιδεολογικός προσανατολισμός που λανθάνει πίσω από την κοινωνική κυριαρχία είναι η άσκηση βίας και η νομιμοποίηση της κοινωνικής ανισότητας. Αντίστοιχα ευρήματα για τη σύνδεση της Περιθωριοποίησης και της κοινωνικής κυριαρχίας εντοπίζουμε και στη βιβλιογραφία (Andrighetto et al., 2008. Trifiletti et al., 2007. Vezzali & Giovannini, 2010). Επιπρόσθετα, με βάση τις διαστάσεις του Ατομοκεντρισμού που σχετίζονται με αξιοκρατία και

κοινωνική ισότητα, θα αναμένουμε αρνητική σύνδεση ανάμεσα στον Ατομοκεντρισμό και τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία.

Όπως υποστηρίζεται από τους Duckitt και Sibley (2016), άτομα με υψηλά επίπεδα στον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία είναι περισσότερο ανταγωνιστικά, με σχετικά υψηλότερη ισχύ και κυριαρχικότητα, περισσότερο κινητοποιημένα να αποδέχονται, να διατηρούν και να δικαιολογούν την κυριαρχία και την υπεροχή τους πάνω σε άλλους. Τα άτομα με υψηλά επίπεδα στον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία θα είναι ιδιαίτερα αρνητικά και ανταγωνιστικά απέναντι σε άτομα που έχουν χαμηλό status ή χαμηλή ισχύ, προκειμένου να δικαιολογήσουν και να διατηρήσουν την υπεροχή τους απέναντί τους. Ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία ευνοεί πολιτικές, κόμματα και πεποιθήσεις (νομιμοποιητικούς μύθους) που προάγουν και διατηρούν την κυριαρχία τόσο της ομάδας όσο και του ατόμου, την υπεροχή και την ανισότητα. Συνεπώς, κάθε προσδοκία για αναγνώριση θετικής συνεισφοράς μιας ιεραρχικά κατώτερης ομάδας δημιουργεί ρήγματα σε μια κοσμοθεωρία που δικαιολογεί την ανισότητα.

Αναφορικά με το δεξιό αυταρχισμό και τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης με βάση το μοντέλο της διπλής επεξεργασίας των Duckitt και Sibley (2016), στους συμμετέχοντες με υψηλά επίπεδα δεξιού αυταρχισμού η εξωομάδα προσλαμβάνεται ως απειλή στην ασφάλεια, την τάξη και την παράδοση. Σύμφωνα με τους Esses et al. (2005), η προκατάληψη που βασίζεται σε δεξιό αυταρχισμό εξαρτάται από απειλή σε πολιτισμικές κοσμοθεωρίες και αξίες, ενώ ο Duckitt (2001) αναμένει ότι τα άτομα με υψηλά επίπεδα στο δεξιό αυταρχισμό, θα κινητοποιούνται ακόμα περισσότερο από προσλαμβανόμενες ρεαλιστικές απειλές (εγκληματικότητα ή οικονομική ύφεση). Συνεπώς, προσδιοριστικοί παράγοντες για δεξιό αυταρχισμό θα μπορούσαν να αποτελέσουν τόσο διαστάσεις που σχετίζονται με αντίληψη κινδύνου όσο και αντιλήψεις αναφορικά με αποκλίσεις (Cohrs &

Asbrock, 2009). Όπως υποστηρίζει ο Duckitt (2001), στο μοντέλο διπλής επεξεργασίας ο δεξιός αυταρχισμός αποτελεί έναν ισχυρό παράγοντα πρόβλεψης της προκατάληψης των μελών της πλειοψηφίας (κοινωνίας υποδοχής) απέναντι σε απειλητικές ομάδες. Συνεπώς, στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής, με βάση την παραπάνω θεωρητική τοποθέτηση, αναμένουμε ότι ο δεξιός αυταρχισμός θα διαφοροποιείται ανάλογα με το status της μεταναστευτικής ομάδας.

Συνοψίζοντας, αναμένουμε ότι ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία θα συμβάλει περισσότερο στην πρόβλεψη της Αφομοίωσης και της Περιθωριοποίησης, ενώ ο δεξιός αυταρχισμός θα συμβάλει περισσότερο στην πρόβλεψη του Διαχωρισμού. Αντίστοιχα ευρήματα εντοπίζουμε και στη βιβλιογραφία (Andrighetto, et al. 2008. Thomsen, Green, & Sidanius, 2008).

Πολιτική αυτοτοποθέτηση. Σύμφωνα με τους Erikson και Tedin (2003), η πολιτική ιδεολογία μπορεί να οριστεί ως μια σειρά από πεποιθήσεις αναφορικά με το πώς θα έπρεπε να είναι τα πράγματα σε μια κοινωνία και με ποιους τρόπους θα μπορούσε αυτό να επιτευχθεί. Όπως έχει προταθεί από τους Jost et al. (2003), εντοπίζονται δύο διαχωριστικές γραμμές μεταξύ των δύο πόλων, με την αριστερά να βρίσκεται υπέρ της αλλαγής και κατά της δικαιολόγησης των κοινωνικών ανισοτήτων και τη δεξιά να αντιστέκεται στην αλλαγή και να τάσσεται υπέρ της δικαιολόγησης των κοινωνικών ανισοτήτων. Οι παραπάνω θέσεις επιβεβαιώθηκαν από πρόσφατη μελέτη στην Ελλάδα (Παυλόπουλος, 2013).

Αρκετοί θεωρητικοί υποστηρίζουν ότι η διάσταση αριστερά-δεξιά μπορεί να αποτελέσει ένα απλό μέσο που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να τοποθετηθούν οι συμμετέχοντες αναφορικά με τον πολιτικό προσανατολισμό τους αποτυπώνοντας παράλληλα τόσο πολιτικές όσο και ιδεολογικές όψεις της κοσμοθεωρίας τους (Feldman, 2003. Huber & Inglehart, 1995. Knutsen, 1998).

Σύμφωνα με τους Mari et al. (2017), η διάκριση αριστερά-δεξιά έχει τις ρίζες της στην Γαλλική Επανάσταση, όπου σε χωρικό επίπεδο εντός της Γαλλικής Συνέλευσης η πλευρά που υποστήριζε τη διατήρηση του status quo βρισκόταν στη δεξιά πλευρά της αίθουσας, ενώ οι αντίπαλοί της κάθονταν στην αριστερή. Σε άλλες χώρες οι όροι «φιλελεύθεροι και δημοκράτες» και «συντηρητικοί και ρεπουμπλικάνοι» χρησιμοποιούνται αντί για «αριστερά» και «δεξιά».

Ωστόσο είναι σαφές ότι η διάκριση αυτή αποτελεί μια αδρή αποτύπωση των πεποιθήσεων αυτοπροσδιορισμού της ιδεολογικής ταυτότητας στη βάση της διάκρισης των ιδεολογικών προσανατολισμών της Αριστεράς και της Δεξιάς. Παρότι υπάρχουν αντικρουόμενες απόψεις και υπό διαμόρφωση υποθέσεις αναφορικά με την δομή και τις διαστάσεις της πολιτικής ιδεολογίας (Duckitt, 2001. Jost, Federico & Napier, 2009. Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2003. Παυλόπουλος, 2013), στο πλαίσιο των μετρήσεων της παρούσας διατριβής αναφερόμαστε κυρίως στην παραδοσιακή οπτική της μονοδιάστατης έννοιας την πολιτικής αυτοτοποθέτησης στο δίπολο αριστερά δεξιά. Όπως προκύπτει από μελέτη στην Ελλάδα αναφορικά με τη διερεύνηση του κατά πόσο η διάκριση Αριστεράς και Δεξιάς ανταποκρίνεται στις παρούσες συνθήκες, οι περισσότεροι συμμετέχοντες (55,9%) υποστήριξαν ότι αυτή η διάκριση υφίσταται και ότι αντιστοιχεί στα δεδομένα των αρχών του 21^{ου} αιώνα στην Ελλάδα (Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2003). Ωστόσο, οι υπόλοιποι συμμετέχοντες εξέφρασαν την άποψη ότι η διάκριση αυτή δεν ανταποκρίνεται στη σύγχρονη πραγματικότητα και ότι δεν μπορεί να αντιπροσωπεύσει όλα τα κοινωνικά στρώματα, όπως διαμορφώνονται σήμερα, καθώς και ότι την περίοδο εκείνη τα δύο κόμματα εξουσίας εξέφραζαν τόσο «δεξιές» όσο και «αριστερές» απόψεις. Όπως προέκυψε επίσης από την προαναφερθείσα μελέτη, οι συμμετέχοντες που δήλωσαν ότι ανήκουν ιδεολογικά στο χώρο της δεξιάς έτειναν να απορρίπτουν την αρχή της ισότητας, την οποία οι συμμετέχοντες με αριστερό

προσανατολισμό έτειναν να αποδέχονται σε μεγαλύτερο βαθμό. Επίσης προέκυψε ότι οι συμμετέχοντες με αριστερό ιδεολογικό προσανατολισμό έτειναν να απορρίπτουν την πρακτική της καθημερινής αστυνόμευσης, ενώ αντίστοιχα οι συμμετέχοντες με δεξιό ιδεολογικό προσανατολισμό έτειναν να την αποδέχονται (Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2003).

Αξίζει να επισημανθεί ότι παρά τις όποιες ιστορικοπολιτισμικές αλλαγές που επέφεραν αλλαγές στην κοινωνική κατασκευή της έννοιας αριστερά-δεξιά στο πολιτικό τοπίο τις τελευταίες δεκαετίες, εντούτοις το θεωρητικό πλαίσιο αυτής της έννοιας προσφέρει μια αφαιρετική αποτύπωση της σύνθετης πολιτικής πραγματικότητας (Mair, 2007).

Παρότι φαίνεται να υπάρχει μια περισσότερο συνεπής σύνδεση της άκρας δεξιάς με τον δεξιό αυταρχισμό εντούτοις, όπως έχει επισημανθεί στη βιβλιογραφία, ο αυταρχισμός δύναται να ανήκει τόσο στα άκρα της δεξιάς όσο και στα άκρα της αριστεράς (Stone, Ledere & Christie, 1993). Ειδικότερα, τα άτομα που βρίσκονταν στον αριστερό χώρο και εμφάνιζαν υψηλά επίπεδα αυταρχισμού, υποστήριζαν ότι τα μέσα παραγωγής βρίσκονταν κατ' αποκλειστικότητα στα χέρια μιας κυρίαρχης και ηγεμονικής τάξης (Deconcy & Dru, 2010). Ο Rokeach (1960) προτείνει την μετατόπιση του υποδείγματος για την μελέτη του διπόλου αριστερά δεξιά από τον αυταρχισμό στην θεωρητική τοποθέτηση του δογματισμού.

Όπως προκύπτει και από τη σχετική βιβλιογραφία, άτομα που αυτοπροσδιορίζονται στο χώρο της άκρας δεξιάς αναμένεται να εμφανίζουν υψηλά επίπεδα εθνοκεντρισμού (Rokeach, 1954) και τυφλού πατριωτισμού. Ενώ αντίστοιχα άτομα που αυτοπροσδιορίζονται στο χώρο της άκρας αριστεράς αναμένεται να εμφανίζουν πολύ χαμηλά επίπεδα εθνοκεντρισμού (Rokeach, 1954) και ενδεχομένως μέτρια έως υψηλά επίπεδα εποικοδομητικού πατριωτισμού.

Όπως επισημαίνουν οι Papastamou et al. (2005), η πολιτική ιδεολογία και συμπεριφορά μελετάται συχνά μέσα από το δίπολο αριστερά - δεξιά ή συντηρητική – φιλελεύθερη / προοδευτική τοποθέτηση. Ωστόσο, κάποια μοντέλα ιδεολογίας πρεσβεύουν ότι ο συντηρητισμός και ο φιλελευθερισμός είναι μη αμοιβαία αποκλειόμενες διαστάσεις (Kerlinger, 1984. Παυλόπουλος, 2013). Επιπρόσθετα, όπως επισημαίνουν και οι Livi et al. (2014), η αριστερά “leftish” δεν νοείται απλώς ως μια ιδεολογική κατασκευή στην οποία απλώς απουσιάζει ο δεξιός αυταρχισμός, αλλά ως μια ιδεολογική τοποθέτηση της οποίας η κοινωνιοψυχολογική διάσταση δεν έχει μελετηθεί επαρκώς.

Σύμφωνα με τους Jost et al. (2003), ο δεξιός πολιτικός συντηρητισμός αποτελεί μία μορφή επιβεβαίωσης του συστήματος και παρέχει στήριξη στο status quo, ώστε να αντισταθεί στην αλλαγή και να εκλογικεύσει την ύπαρξη των ανισοτήτων. Τα άτομα που ιδεολογικά βρίσκονται στο δεξιό χώρο τείνουν να αποδέχονται σε μεγαλύτερο βαθμό την οικονομική εξουσία (Deconcy & Dru, 2010) και να υποστηρίζουν τη διατήρηση της καπιταλιστικής ιδεολογίας, της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και έναν άνευ όρων ανταγωνισμό μεταξύ των ατόμων (Mari et al., 2017). Συνεπώς, αναμένεται ότι τα άτομα που αυτοτοποθετούνται στο δεξιό πολιτικο-ιδεολογικό χώρο, προσλαμβάνουν σε μεγαλύτερο βαθμό τους μετανάστες ως ρεαλιστική – οικονομική απειλή, σε σύγκριση με όσους αυτοτοποθετούνται στον αριστερό χώρο. Σε μελέτη των Canetti et al. (2016), αναφορικά με την υποστήριξη πολιτικών περιορισμού για τους πρόσφυγες, διερευνήθηκε ο ρόλος της απειλής σε συνάρτηση με την πολιτική ιδεολογία και τις στάσεις για τις πολιτικές για την μετανάστευση. Όπως προέκυψε από τα ευρήματα της μελέτης, οι συμμετέχοντες που αυτοτοποθετούνταν στο δεξιό χώρο έτειναν να προσλαμβάνουν τους αιτούντες άσυλο ως σχετιζόμενους με υψηλότερα επίπεδα απειλής και, ως εκ τούτου, να υποστηρίζουν πολιτικές που αποκλείουν τους αιτούντες άσυλο από την ένταξή τους στην κατηγορία των προσφύγων. Σε πρόσφατη έρευνα κοινής γνώμης στην Ελλάδα για τους πρόσφυγες η

πολιτική αυτοτοποθέτηση αποτελεί το σημαντικότερο διαχωριστικό παράγοντα στις απαντήσεις των πολιτών. Οι αυτοτοποθετούμενοι στη δεξιά συμμετέχοντες διχάζονται πλήρως στο πού πρέπει να εγκατασταθούν οι πρόσφυγες που θα παραμείνουν στην Ελλάδα, με τους μισούς να επιθυμούν να μείνουν σε ειδικούς καταυλισμούς (Διανόσεις 2015). Μέσα από την παραπάνω τοποθέτηση εκφράζεται έμμεσα η προσδοκία της Περιθωριοποίησης για τους πρόσφυγες από μερίδα πολιτών, που αυτοπροσδιορίζονται στο δεξιό πολιτικό χώρο.

Σύνδεση της αριστερής ιδεολογικής τοποθέτησης με τις θετικές προσδοκίες, ως προς τις διομαδικές σχέσεις, του Ατομοκεντρισμού και της Συναλλακτικής Εναρμόνισης εντοπίζουμε και στη βιβλιογραφία (Andrighetto, Trifiletti, Pasin & Capozza, 2008. Bourhis, Dayan & Sioufi, 2013. Trifiletti, Dazzi, Hichy & Capozza, 2007). Η δεξιά πολιτική τοποθέτηση αναμένεται να συνδέεται κυρίως με τις προσδοκίες για Περιθωριοποίηση, Αφομοίωση και Διαχωρισμό (Trifiletti, Dazzi, Hichy & Capozza, 2007. Andrighetto, Trifiletti, Pasin & Capozza, 2008).

Στην μελέτη των Bourhis και Dayan (2004), οι υποστηρικτές αριστερών πολιτικών κομμάτων επέλεξαν σε μεγαλύτερο βαθμό τις προσδοκίες της Εναρμόνισης και του Ατομοκεντρισμού ενώ οι συντηρητικοί συμμετέχοντες με δεξιά πολιτική τοποθέτηση έτειναν να επιλέγουν πιο συχνά τις προσδοκίες του Διαχωρισμού και της Περιθωριοποίησης. Συνεπώς, στην παρούσα μελέτη αναμένουμε ότι τα άτομα με πολιτική αυτοτοποθέτηση στην άκρα δεξιά θα εμφανίσουν πιο συχνά επιλογή στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης με απορριπτικές αποχρώσεις αναφορικά με τη διατήρηση του πολιτισμού των μεταναστών (Αφομοίωση, Περιθωριοποίηση, Διαχωρισμό).

Πολυπολιτισμική ιδεολογία. Η έννοια της πολυπολιτισμικής ιδεολογίας αναφέρεται στη γενική αποδοχή ενός πολυπολιτισμικού τρόπου ζωής στο πλαίσιο μιας πλουραλιστικής κοινωνίας (Berry et al., 1977). Η πολυπολιτισμική ιδεολογία περιγράφει

διεργασίες Αφομοίωσης της διαφορετικότητας και προσαρμογής της κυρίαρχης ομάδας σε μια πραγματικότητα η οποία είναι πολιτισμικά ανομοιογενής (Berry, Kalin & Taylor, 1977). Στην αξιολόγηση της πολιτισμικής ιδεολογίας δεν γίνεται διάκριση σε ομάδες και εκφράζεται ένας γενικός ιδεολογικός προσανατολισμός για όλες τις μεταναστευτικές ομάδες. Η συνύπαρξη διαφορετικών εθνοπολιτισμικών ομάδων, ωστόσο, δεν σημαίνει αυτονόητα πολυπολιτισμικό προσανατολισμό (Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2008).

Σύμφωνα με προηγούμενες μελέτες των Berry et al. (1977) και Berry και Kalin (1995), υπάρχουν τρεις διαστάσεις που σχετίζονται με την πολυπολιτισμική ιδεολογία και είναι η διατήρηση της πολιτισμικής κληρονομιάς, η ισότιμη συμμετοχή όλων των ομάδων και η αποδοχή από την πλευρά της ομάδας υποδοχής ότι θα πρέπει να γίνουν αλλαγές προκειμένου να επιτευχθεί η αμοιβαία προσαρμογή των δυο ομάδων. Οι προαναφερθείσες τρεις διαστάσεις αποτελούν έναν ευρύτερο ιδεολογικό προσανατολισμό, τόσο των ατόμων όσο και των ομάδων, αναφορικά με τις πεποιθήσεις για τη συνύπαρξη των δύο σε μια ευρύτερη κοινωνία. Η πολυπολιτισμική ιδεολογία σχετίζεται με την πεποίθηση ότι η διαφορετικότητα αποτελεί ένα αγαθό για κάθε κοινωνία και ότι όλες οι ομάδες, συμπεριλαμβανομένης και της ομάδας υποδοχής, θα πρέπει να προβούν σε αμοιβαίες προσαρμογές προκειμένου να υπάρξουν αρμονικές διαπολιτισμικές σχέσεις στις πολιτισμικά διαφορετικές ομάδες.

Η Εναρμόνιση των μεταναστών μπορεί να επιτευχθεί όταν η κυρίαρχη κοινωνία είναι ανοικτή και προσανατολίζεται προς την πολιτισμική ποικιλομορφία. Η τακτική της Αφομοίωσης αντιστοιχεί συχνά στην παραδοσιακή αντίληψη πως οι μετανάστες πρέπει να συγχωνευτούν στη χώρα υποδοχής, να υιοθετήσουν την ταυτότητα και τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής. Σε ορισμένες περιπτώσεις η κυρίαρχη ομάδα οδηγεί στο διαχωρισμό των μεταναστών, έτσι ώστε να διατηρεί απόσταση και να μην επηρεαστεί ή «μολυνθεί» από τη μειονοτική ομάδα. Μια άλλη στρατηγική είναι αυτή της ανομίας, κατά την οποία τα μέλη

της χώρας υποδοχής υποστηρίζουν ότι οι μετανάστες δεν μπορούν να ανήκουν ή να ενσωματωθούν στη χώρα υποδοχής ως ισότιμα μέλη, με αποτέλεσμα να επιθυμούν την απέλασή τους (Bourhis, Barrette, El-Geledi, & Schmidt, 2009). Ωστόσο, όπως έχουν προτείνει και οι Berry et al. (2011), διατυπώνεται συχνά η ανάγκη για μελέτη των στάσεων του γενικού πληθυσμού και ειδικά σε συνάρτηση με διαστάσεις των πολυπολιτισμικών / μεταναστευτικών πολιτικών.

Στην παρούσα μελέτη η έννοια της πολυπολιτισμικής ιδεολογίας αποτυπώνεται περισσότερο ως μια μονοπαραγοντική έννοια. Κατά τον Moghaddam (1998), η πολυπολιτισμική πολλαπλότητα χωρίζεται στο ένα άκρο στη διάσταση της Αφομοίωσης και στο άλλο στη διάσταση της πολυπολιτισμικότητας. Η μονοπαραγοντική δομή των πολυπολιτισμικών πεποιθήσεων έχει επιβεβαιωθεί και από τους Arends-Tóth και Van de Vijver (2003) και Breugelmans, Van de Vijver και Schalk-Soekar (2009). Σύμφωνα με τους Van de Vijver, Breugelmans και Schalk-Soekar (2008), η πολυπολιτισμική ιδεολογία είναι μια πολυδιάστατη μονοπαραγοντική έννοια με επαρκή διαπολιτισμική δομική ισοτιμία.

Κατά τον Moghaddam (1998), η Αφομοίωση λαμβάνει χώρα όταν οι μετανάστες εγκαταλείπουν την πολιτιστική τους κληρονομιά σε μια προσπάθεια να συγχωνευτούν στην κυρίαρχη τάση της κοινωνίας, ενώ η πολυπολιτισμικότητα λαμβάνει χώρα όταν οι μετανάστες διατηρούν την πολυπολιτισμική τους κληρονομιά σε μια προσπάθεια να επιτευχθεί ένα πολιτισμικό μωσαϊκό. Η Αφομοίωση χωρίζεται σε μειονοτική Αφομοίωση και σε Αφομοίωση χωνευτήρι. Η κοινή πεποίθηση σε μια τέτοια κοινωνία είναι ότι, μακροπρόθεσμα, οι μειονοτικές ομάδες είτε θα απορροφηθούν από την κυρίαρχη κουλτούρα είτε θα περιθωριοποιηθούν (Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης 2008).

Αντίστοιχα η πολυπολιτισμικότητα χωρίζεται σε δύο διαστάσεις. Η πρώτη διάσταση είναι η ενεργός πολυπολιτισμικότητα, σύμφωνα με την οποία διατυπώνονται

έκδηλες πολιτικές για την διατήρηση της πολιτισμικής κληρονομιάς των μειονοτήτων. Η δεύτερη διάσταση της πολυπολιτισμικότητας είναι η φιλελεύθερη, σύμφωνα με την οποία η πολιτισμική πολλαπλότητα δεν προστατεύεται αλλά και δεν καταστέλλεται (Χρυσόχου, 2011). Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, ορισμένα άτομα ενδέχεται να εντάσσονται σε περισσότερες από μία ομάδες ταυτόχρονα, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά τους (θρησκεία, φυλή, κλπ.), ωστόσο δεν ασκείται πίεση προς Αφομοίωση των εθνοπολιτισμικών ομάδων από την πλευρά της ευρύτερης κοινωνίας και των θεσμών (Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης 2008).

Βασική ψυχολογική προϋπόθεση για την αποδοχή διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων είναι η οικονομική και η πολιτισμική ασφάλεια. Απειλές στην οικονομική δύναμη και την ευημερία της ομάδας (ρεαλιστικές απειλές) καθώς και συμβολικές απειλές στην ταυτότητα και τις αξίες της κυρίαρχης ομάδας (Stephan & Stephan, 2000) έχουν συσχετιστεί με την απόρριψη της ιδέας της πολυπολιτισμικότητας (Berry, 2009) και της Εναρμόνισης των μεταναστών (Ντάλλα, Παυλόπουλος & Μόττη-Στεφανίδη 2006).

Όπως προέκυψε από την μελέτη των Leong και Ward (2006), όπου χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία από το Ευρωβαρόμετρο με δεδομένα από 15 χώρες, τα άτομα που προέρχονταν από υψηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα εμφάνιζαν υψηλότερα επίπεδα στην πολυπολιτισμική ιδεολογία καθώς και σε κάποιες συγκεκριμένες αξίες, όπως ανθρωπισμός και ισότητα. Αντίθετα, αντίστροφη συνάφεια παρατηρήθηκε με τις αξίες του συντηρητισμού και του κολεκτιβισμού.

Ωστόσο, έχει ασκηθεί κριτική στην έννοια της πολυπολιτισμικής ιδεολογίας αναφορικά με τα δομικά της χαρακτηριστικά και τις διαστάσεις της. Σύμφωνα με τους Leong και Liub (2013), η πολυπολιτισμικότητα δεν αποτελεί μια μονολιθική κατασκευή ούτε μια γραμμική συνάρτηση των επιμέρους ιδεολογιών. Η επιρροή της διαπολιτισμικής επαφής στον πλουραλισμό των κοινωνιών σπάνια είναι ανεξάρτητη από το

κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο. Τόσο παράγοντες προσωπικότητας όσο και παράγοντες που σχετίζονται με το πλαίσιο αλληλεπιδρούν κατά την διαδικασία της επαφής (Esses & Jackson, 2008). Επιπρόσθετα, αξίζει να επισημανθεί και η επίδραση του ιστορικού πλαισίου της επαφής, που φαίνεται να ασκεί επίδραση στη λειτουργία της πολυπολιτισμικής ιδεολογίας στις πλουραλιστικές κοινωνίες (Noor & Leong, 2012. Sibley & Ward, 2012).

Αναμένουμε ότι τα άτομα με υψηλά επίπεδα πολυπολιτισμικής ιδεολογίας θα εμφανίσουν προτίμηση προς προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης που σχετίζονται θετικά με την διατήρηση του πολιτισμού των μεταναστών (Εναρμόνιση) και αρνητικά με τον Διαχωρισμό και την Περιθωριοποίηση.

Κοινωνιοψυχολογικές Θεωρίες των Διομαδικών Σχέσεων

Οι Pratto και Lemieux (2001) υποστηρίζουν ότι η μετανάστευση σχετίζεται με δύο αντικρουόμενες ρητορικές, από τη μια την κοινωνική ένταξη και από την άλλη τη διομαδική απειλή. Στην συνέχεια θα ακολουθήσει παράθεση κοινωνιοψυχολογικών θεωριών που ερμηνεύουν στάσεις της κοινωνίας υποδοχής για την ένταξη των μεταναστών και την πρόσληψη της διομαδικής απειλής. Κοινωνιοψυχολογικά μοντέλα που σχετίζονται με το μοντέλο της κοινής εσω-ομαδικής ταυτότητας και της πρόσληψης της διομαδικής απειλής αποτελούν την αντιστροφή της πολυπολιτισμικής υπόθεσης, σύμφωνα με την οποία η αίσθηση ασφάλειας και εμπιστοσύνης θα οδηγήσει σε μεγαλύτερα επίπεδα αποδοχής της εξωομάδας (Berry, Kalin & Taylor, 1977). Μέσα από την παρούσα σύνδεση θα επιχειρηθεί η διερεύνηση της διαπολιτισμικής υπόθεσης της πολυπολιτισμικότητας με την χρήση δυναμικών κοινωνιοψυχολογικών μοντέλων διομαδικών σχέσεων.

Τα μοντέλα στα οποία θα αναφερθούμε στη συνέχεια σχετίζονται με τρεις βασικούς θεωρητικούς άξονες: τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, θεωρίες πρόσληψης της διομαδικής επαφής και, τέλος, τη θεωρία της διομαδικής επαφής.

Θεωρία κοινωνικής ταυτότητας. Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel, 1978. Tajfel & Turner, 1979), παρέχει ένα ακόμα θεωρητικό πλαίσιο ερμηνείας των διομαδικών διεργασιών μεταξύ μεταναστών και κοινωνίας υποδοχής (Tajfel, 1978. Tajfel & Turner, 1979). Η κοινωνική κατηγοριοποίηση και η σύγκριση είναι έννοιες κλειδιά για τη θεωρία, η οποία υποστηρίζει ότι α) η ένταξη σε μια ομάδα διαμορφώνει σημαντικές διαστάσεις της κοινωνικής ταυτότητας και β) οι άνθρωποι πετυχαίνουν και διατηρούν θετική αυτοεικόνα, όταν προβαίνουν σε συγκρίσεις της ενδοομάδας με διάφορες εξωομάδες. Συνεπώς ο εθνοκεντρισμός αποτελεί την αναπόφευκτη συνέπεια της κοινωνικής ταύτισης. Ο εθνοκεντρισμός εκδηλώνεται με ενδοομαδική εύνοια και με εξωομαδική υποτίμηση, ιδιαίτερα σε τομείς που σχετίζονται με στερεότυπα και αποδόσεις (Van Oudenhoven, Ward & Masgoret, 2006).

Πατριωτισμός. Στην παρούσα διατριβή διαστάσεις της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας στο επίπεδο της κοινωνίας υποδοχής αξιολογήθηκαν μέσα από τη θεωρητική έννοια του πατριωτισμού. Σε ερευνητικό επίπεδο η πρώτη μελέτη που επιχείρησε να διερευνήσει την έννοια του πατριωτισμού στο χώρο των κοινωνικών επιστημών ήταν η μελέτη *“The Authoritarian Personality”* (Adorno et al., 1950). Σύμφωνα με την πρώτη αυτή ερευνητική εργασία, ο πατριωτισμός ορίστηκε ως *«τυφλή προσήλωση σε ορισμένες εθνικές πολιτισμικές αξίες, άκριτη συμμόρφωση με τρόπους που υιοθετούνται από επικρατούσες ομάδες και απόρριψη των άλλων εθνών ως εξωομάδες»* (p. 107). Ωστόσο, στην πορεία ασκήθηκε κριτική στην προαναφερθείσα ερευνητική τοποθέτηση αναφορικά με τη μεθοδολογία της (Christie & Jahoda, 1954) και με το ότι ο λειτουργικός ορισμός που χρησιμοποιήθηκε για τον πατριωτισμό δεν ταυτιζόταν με κάποιες άλλες όψεις του

πατριωτισμού (Ray & Furnham, 1984), για τις οποίες θα γίνει αναφορά παρακάτω. Επόμενες μελέτες όρισαν τον πατριωτισμό μέσα από ένα λιγότερο σοβινιστικό τρόπο, προκειμένου να οριοθετήσουν εννοιολογικά την έννοια του πατριωτισμού από τις διομαδικές διακρίσεις όπως ρατσισμό, εθνοκεντρισμό και εθνικισμό (Kosterman & Feshbach, 1989. Ray & Furnham, 1984). Κατόπιν διάφοροι θεωρητικοί προσπάθησαν να ορίσουν το φάσμα του πατριωτισμού μέσα από διαστάσεις όπως πατριωτισμός της μίμησης / υπακοής και πατριωτισμός της καινοτομίας / ανυπακοής (Morray, 1959), πατριωτισμός της άγνοιας / έλλειψης λογικής και πατριωτισμός της λογικής / διαφωνίας.

Στην παρούσα μελέτη θα ορίσουμε τον πατριωτισμό μέσα από τη θεωρητική διάκριση του Staub's (1997) αναφορικά με τον τυφλό και εποικοδομητικό πατριωτισμό. Ο τυφλός πατριωτισμός ορίζεται ως η αυστηρή και άκαμπτη προσκόλληση σε μια χώρα η οποία χαρακτηρίζεται από αδιαμφισβήτητη θετική αξιολόγηση, ένθερμη υποταγή, και αδιαλλαξία κριτικής προς αυτή τη χώρα. Ο εποικοδομητικός πατριωτισμός αναφέρεται στον δεσμό με μια χώρα και χαρακτηρίζεται από «πίστη με κρίση», αμφισβήτηση και κριτική των εκάστοτε πρακτικών με επιθυμία για θετική αλλαγή (Schatz, et al., 1999. Staub, 1989). Παρά τις όποιες διαφορές και οι δύο προσανατολισμοί είναι «πατριωτικοί», δεδομένου ότι τα άτομα που υιοθετούν τη μία ή την άλλη στρατηγική τείνουν να αισθάνονται θετικά από την ταύτισή τους με τη χώρα και να έχουν συναισθηματικό δεσμό μαζί της. Ειδικότερα, ενώ για τον τυφλό πατριωτισμό κάθε άποψη κριτικής ή διαφωνίας για το έθνος αποτελεί εξ ορισμού έλλειψη πίστης, για τον εποικοδομητικό δεν ισχύει κάτι αντίστοιχο. Από την άλλη, άτομα που υιοθετούν τη στρατηγική του εποικοδομητικού πατριωτισμού, μπορεί να επικρίνουν ή ακόμα και να αντιτίθενται ενεργά σε εθνικές δράσεις, ακριβώς επειδή πιστεύουν ότι αυτές οι δράσεις παραβιάζουν θεμελιώδεις αρχές του έθνους ή είναι αντίθετες προς τα μακροπρόθεσμα εθνικά συμφέροντα.

Η διάκριση μεταξύ τυφλού και εποικοδομητικού πατριωτισμού ορίζεται μέσα από τις διαφορές στις διαδικασίες πρόσδεσης, δηλαδή τις διαφορές στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα σχετίζονται με τη χώρα τους. Σύμφωνα με τους Schatz et al. (1999), κατά την αξιολόγηση των διαστάσεων του πατριωτισμού αποτιμώνται ζητήματα που σχετίζονται περισσότερο με τη διαδικασία παρά με το περιεχόμενο, όπως για παράδειγμα στήριξη συγκεκριμένων πολιτικών, προγραμμάτων ή αξιών.

Ο πατριωτισμός σε προηγούμενες μελέτες έχει εμφανίσει θετική συσχέτιση με την αυταρχικότητα Rokeach (1960) και τον συντηρητισμό (Altemeyer, 1981. Sanford, 1973). Ωστόσο, πριν αποδώσουμε αιτιότητα, αξίζει να επισημανθεί ότι ο τυφλός πατριωτισμός διαμοιράζεται συχνά με το συντηρητισμό μια κοινή πολιτική φιλοσοφία. Την έννοια του τυφλού πατριωτισμού μέσα από την προσκόλληση στα εθνικά σύμβολα επιχείρησαν να συνδέσουν οι Greenberg et al. (1995) με τη θεωρία διαχείρισης του τρόμου – στην οποία θα αναφερθούμε διεξοδικά σε επόμενη ενότητα. Σύμφωνα με την τοποθέτησή τους ο τυφλός πατριωτισμός επιτελεί για κάποια άτομα μια λειτουργία προστασίας απέναντι στο φόβο του προσωπικού θανάτου.

Είναι σαφές ότι ο πατριωτισμός, ως έννοια, αποτελεί ένα κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο όμως έχει προεκτάσεις στα κίνητρα στο διομαδικό και στο ατομικό επίπεδο ανάλυσης. Στο διομαδικό επίπεδο ο πατριωτισμός καλείται να υπηρετήσει ανάγκες της κοινωνικής ταυτότητας των ατόμων. Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας τα άτομα κατηγοριοποιούν τον κόσμο σε ομάδες· αυτές στις οποίες ανήκουν και αυτές στις οποίες δεν ανήκουν. Επίσης, τα άτομα που ανήκουν σε μια ομάδα τείνουν να ευνοούν τα μέλη της δικής τους ομάδας κάνοντας διακρίσεις απέναντι στα μέλη της εξωομάδας (Tajfel, Billig, Bundy, & Flament, 1971). Η έννοια παρατηρείται ακόμα και όταν οι ομάδες έχουν καθοριστεί τυχαία και ακόμα και αν δεν υπήρχε στο παρελθόν εχθρότητα μεταξύ των ομάδων.

Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας οι ατομικές κοινωνικές ταυτότητες συμβάλλουν αθροιστικά στην αίσθηση της προσωπικής ταυτότητας, γεγονός το οποίο στη συνέχεια οδηγεί σε αύξηση της αυτοεκτίμησης (Aberson, Healy, & Romero, 2000). Συνεπώς, τα άτομα παρέχοντας ενδοομαδική εύνοια ενισχύουν την κοινωνική τους ταυτότητα με το να εντάσσονται σε ομάδες με θετικά χαρακτηριστικά και αισθάνονται ανώτεροι σε σχέση με τις εξωομάδες (Worchel & Coutant, 1997).

Αυτά τα θετικά χαρακτηριστικά που συνδέονται με την ενδοομάδα διαθλώνται στην προσωπική ταυτότητα του ατόμου, με συνέπεια την αύξηση της αυτοεκτίμησής του. Η θεωρία της Κοινωνικής Ταυτότητας υποστηρίζει επίσης ότι όσο πιο ισχυρή είναι η ενδοομάδα, τόσο η ταύτιση με την ομάδα θα αυξάνει την αυτοεκτίμηση του ατόμου. Σύμφωνα με τους Bar-Tal και Staub (1997), για τους περισσότερους ανθρώπους μία από τις μεγαλύτερες ομάδες που μπορούν να ασκήσουν επιρροή στο άτομο είναι το έθνος στο οποίο ανήκουν. Συνεπώς, η εθνική ταυτότητα αποτελεί μια ιδιαίτερα σημαντική διάσταση της κοινωνικής ταυτότητας. Επειδή η έννοια του έθνους είναι κεντρικής σημασίας στη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, μας παρέχει επιπλέον κίνητρα για την ανωτεροποίηση της συγκεκριμένης ενδοομάδας σε βάρος των εξωομάδων. Ο πατριωτισμός – ειδικά ο τυφλός – είναι μια κεντρική έννοια στα πλαίσια του εθνοκεντρισμού και μπορεί να ειπωθεί ως μια μορφή ενδοομαδικής εύνοιας. Επίσης, μέσα από τη βελτίωση της αυτοεκτίμησης του ατόμου, ο πατριωτισμός, ενδεχομένως, λειτουργεί και ως ψυχολογική άμυνα απέναντι σε προσλαμβανόμενες απειλές. Όπως έχει προκύψει από συναφείς μελέτες, ο τυφλός πατριωτισμός σχετίζεται με μεγαλύτερη αίσθηση απειλής αναφορικά με την πολιτισμική «μόλυνση», τη στρατιωτική βία προς αλλοδαπούς και την αίσθηση της εθνικής ευαλωτότητας (Schatz & Staub, 1997. Schatz, et al., 1999. Spry & Hornsey, 2007). Κατά τους Schatz, Staub και Lavine (1999), ο πατριωτισμός αποτελεί μια αντίδραση στο χρόνιο αίσθημα απειλής. Ενώ η θεωρία διαχείρισης του τρόμου αποτελεί απάντηση σε μια

έντονη περιστασιακή απειλή, ο τυφλός πατριωτισμός προβάλλει ως απάντηση σε χρόνια/-ες απειλή/-ές (Schatz, Staub & Lavine, 1999). Η θεωρία διαχείρισης του τρόμου έχει υποστηρίξει μέσα από αρκετές μελέτες την υπόθεση ότι η απάντηση στη συνθήκη ευκρινούς θνητότητας είναι η ενδυνάμωση των κοσμοθεωριών (Solomon et al., 2000. Burke et al., 2014). Τα άτομα με υψηλά επίπεδα τυφλού πατριωτισμού τείνουν να βλέπουν τον κόσμο ως πιο απειλητικό σε σύγκριση με τα άτομα που εμφανίζουν υψηλά επίπεδα στον εποικοδομητικό πατριωτισμό.

Όπως υποστηρίζουν και οι Esses et al. (2004), όταν ο δεσμός με το έθνος έχει το χαρακτήρα του εθνοκεντρισμού – πεποιθήσεις υπεροχής ενός έθνους έναντι των άλλων – η αύξηση του δεσμού με το έθνος αναμένεται ότι θα έχει δυσμενείς επιπτώσεις στις στάσεις απέναντι στους μετανάστες. Ωστόσο, όταν ο δεσμός με το έθνος εμπεριέχει θετικά συναισθήματα προς άλλα έθνη, χωρίς να υπάρχουν απαραίτητα πεποιθήσεις για την υπεροχή κάποιου έθνους, δεν παρατηρείται κάποια συστηματική σύνδεση μεταξύ της έννοιας του πατριωτισμού και των στάσεων απέναντι σε μετανάστες.

Ειδικότερα στην παρούσα διατριβή η έννοια του εθνοκεντρισμού αποτυπώνεται σε κάποιο βαθμό μέσα από τη διάσταση του τυφλού πατριωτισμού και η έννοια του πατριωτισμού όπως την θέτουν οι Esses et al. (2004) αποτυπώνεται μέσα από τη διάσταση του εποικοδομητικού πατριωτισμού. Η υπόθεση αυτή βασίζεται σε προηγούμενες μελέτες από τις οποίες έχει προκύψει σύνδεση μεταξύ του τυφλού πατριωτισμού με την απειλή (Schatz & Staub, 1997. Spry & Hornsey, 2007), το δεξιό αυταρχισμό (Schatz, et al., 1999) και τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία (Pena & Sidanius, 2002). Αντίστοιχα ο αυταρχισμός και ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία συνδέονται με ατομικές διαφορές στην αποδοχή των στερεοτύπων (Whitley & Kite, 2010).

Σύμφωνα με τους Verkuyten και Hagendoorn (1998), υψηλά επίπεδα δεξιού αυταρχισμού συνδέονται με περισσότερη κοινωνική προκατάληψη στην περίπτωση που

το άτομο βρίσκεται σε μια κατάσταση όπου η έμφαση δίνεται σε αυτό που είναι ως άτομο, παρά στην περίπτωση που βρίσκεται σε μια κατάσταση όπου δίνεται έμφαση στην ένταξή του σε μια συγκεκριμένη ομάδα. Από την άλλη, όταν οι Verkuyten και Hagendoorn (1998) εστιάζουν στη σημασία της εθνικότητας του ατόμου, η ταύτιση με το έθνος μπορεί να προβλέψει σε μεγαλύτερο βαθμό τις προκαταλήψεις από ό,τι ο δεξιός αυταρχισμός. Συνεπώς, ύστερα από όσα προαναφέρθηκαν, καθίσταται σαφές στο πλαίσιο της μελέτης ότι η ιδεολογική αποτύπωση του εθνοκεντρισμού μέσα από τη μέτρηση του τυφλού πατριωτισμού έρχεται να καλύψει ένα μέρος της διακύμανσης των στάσεων των γηγενών απέναντι στην επιπολιτισμοποίηση των μεταναστών, που δεν μπορεί να αξιολογηθεί μέσα από τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία και τον δεξιό αυταρχισμό. Αναμένουμε ότι τα άτομα με υψηλά επίπεδα τυφλού πατριωτισμού θα εκφράσουν αρνητικές στάσεις απέναντι στους μετανάστες, με αποτέλεσμα την επιλογή προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης που θα σχετίζονται με απόρριψη της διατήρησης του πολιτισμού των μεταναστών (Αφομοίωση, Περιθωριοποίηση).

Θεωρία Κοινής Ενδοομαδικής Ταυτότητας. Ένα ακόμα ερμηνευτικό πλαίσιο με εστίαση στην ένταξη είναι το Μοντέλο Κοινής Ενδοομαδικής Ταυτότητας (Gaertner & Dovidio, 2000). Η βασική ιδέα του μοντέλου είναι ότι από τη στιγμή που μια ομάδα ανθρώπων αναγνωρίζεται ως ενδοομάδα θα τύχει μεταχείριση παρόμοια με αυτή των μελών της ενδοομάδας. Μέσα από την συμπεριέχουσα κοινωνική ταυτότητα προκύπτουν περισσότερο θετικές στάσεις και ενδοομαδική εύνοια στα μέλη της υπερκείμενης κοινωνικής ταυτότητας, ακόμα κι αν προηγουμένως προσλαμβάνονταν ως εξωομάδες. Η κοινή ενδοομαδική ταυτότητα μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την αύξηση της ευκρίνειας της υπάρχουσας κοινής υπερκείμενης σχέσης μεταξύ μελών και ομάδας (π.χ. στο σχολείο, σε φιλίες, στο έθνος) ή μέσα από την εισαγωγή παραγόντων (π.χ. κοινός στόχοι, κοινή μοίρα) που η μία ομάδα διαμοιράζεται με τις άλλες ομάδες. Το μοντέλο δεν απαιτεί κάθε

υποομάδα να εγκαταλείψει τελείως την παλαιότερή της ομάδα υπέρ της υπερκείμενης (Van Oudenhoven, Ward & Masgoret, 2006).

Διομαδική απειλή. Σύμφωνα με τους Sam και Berry (2006) οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης παρουσιάζουν διακυμάνσεις ως αποτέλεσμα τόσο της επίδρασης των χαρακτηριστικών των μεταναστών όσο και μέσα από τις πεποιθήσεις για την προσλαμβανόμενη απειλή. Στην συνέχεια θα παραθέσουμε τέσσερα θεωρητικά μοντέλα για την πρόσληψη της διομαδικής απειλής: την Θεωρία Ενοποιημένης Απειλής, το Μοντέλο Ρεαλιστικής Σύγκρουσης, το Συντελεστικό Μοντέλο Διομαδικής Σύγκρουσης και την Θεωρία Διομαδικής Ομοιότητας-Ελξης.

Θεωρία Ενοποιημένης Απειλής. Στο πλαίσιο της θεωρίας της διομαδικής απειλής μια απειλή βιώνεται όταν μέλη μιας ομάδας αντιλαμβάνονται ότι τα μέλη μιας άλλης ομάδας είναι σε θέση να τους βλάψουν. Ως ρεαλιστική απειλή προσλαμβάνονται η σωματική βλάβη ή η απώλεια πόρων και ως συμβολική απειλή κάθε ανησυχία / προβληματισμός που απειλεί την ακεραιότητα ή την εγκυρότητα του νοήματος της ενδοομάδας. Ο βασικός λόγος για τον οποίο είναι σημαντικές οι διομαδικές απειλές είναι επειδή η επίδρασή τους έχει καταστροφικές συνέπειες στις διομαδικές σχέσεις. Ακόμα και όταν η απειλή από την εξωομάδα οδηγεί σε μη επιθετικές συμπεριφορικές αντιδράσεις (π.χ. διαπραγμάτευση, συμβιβασμό), οι γνωστικές και συναισθηματικές αντιδράσεις στην απειλή τείνουν να είναι αρνητικές.

Σύμφωνα με την πρώτη θεωρητική αποτύπωση των Stephan και Stephan (2000), στη θεωρία ενοποιημένης απειλής υπήρχαν τέσσερις τύποι απειλής αλλά σε επόμενη αναμόρφωση της αρχικής θεωρίας οι απειλές όπως διατυπώθηκαν ήταν δύο, η ρεαλιστική και οι συμβολική (Renfro & Stephan, 2002).

Τα αρνητικά στερεότυπα, τα οποία βρίσκονταν στην αρχική θεωρητική τοποθέτηση της θεωρίας, στη συνέχεια θεωρήθηκαν προϋποθέσεις της απειλής. Τα

αρνητικά στερεότυπα περιλαμβάνουν χαρακτηριστικά της εξωομάδας, που μπορούν να έχουν αρνητικό αντίκτυπο στην ενδοομάδα (π.χ. επιθετικότητα). Τα αρνητικά στερεότυπα αποτελούν σημαντικό προβλεπτικό δείκτη τόσο για τις ρεαλιστικές όσο και για τις συμβολικές απειλές (Stephan, Boniecki, Ybarra, Bettencourt, Ervin, Jackson, McNatt, & Renfro, 2002). Το διομαδικό άγχος το οποίο περιλαμβάνει την πρόβλεψη των αρνητικών αποτελεσμάτων από τη διομαδική αλληλεπίδραση στο αρχικό θεωρητικό μοντέλο είχε θεωρηθεί ως διακριτή απειλή, ωστόσο σε επόμενη θεωρητική τοποθέτηση θεωρήθηκε ως υπότυπος της απειλής που επικεντρώνεται σε ανησυχίες που σχετίζονται με την αλληλεπίδραση με τα μέλη της εξωομάδας.

Επιπλέον, αναφορικά με τις συμβολικές και ρεαλιστικές απειλές, κατά την πρώτη θεωρητική αποτύπωση (Stephan & Renfro, 2002) υπήρχε μια διάκριση ανάμεσα στις απειλές ολόκληρης της ενδοομάδας και ατομικές απειλές, στις οποίες τα μέλη βίωναν την απειλή ως μια διεργασία ανήκειν σε μια συγκεκριμένη ομάδα. Κατά την επόμενη θεωρητική αποτύπωση ο όρος ρεαλιστική απειλή ορίστηκε ως απειλές στην δύναμη της ομάδας, στους πόρους και στη γενικότερη ευμάρεια. Οι συμβολικές απειλές ορίστηκαν ως απειλές στη θρησκεία, τις αξίες, τις πεποιθήσεις, στην ιδεολογία, στη φιλοσοφία, στην ηθική ή στην κοσμοθεωρία της ομάδας. Οι ατομικές ρεαλιστικές απειλές αφορούν πραγματικές απειλές για σωματικές ή υλικές βλάβες σε ένα άτομο μέλος μιας ομάδας, όπως πόνος, βασανιστήρια, θάνατος καθώς και οικονομικές απώλειες, στέρηση σημαντικών πόρων, και απειλές στην υγεία και την προσωπική ασφάλεια. Ατομικές συμβολικές απειλές αφορούν απειλές στην τιμή και την αξιοπρέπεια και υπονόμηση της προσωπικής ταυτότητας και της αυτοεκτίμησης (Stephan, Ybarra & Morrison, 2016).

Οι προσλαμβανόμενες απειλές έχουν πραγματικές επιπτώσεις, ανεξάρτητα από το αν οι πεποιθήσεις για την απειλή είναι ακριβείς. Συνεπώς, η θεωρία της ενοποιημένης απειλής δεν ασχολείται με την πραγματική απειλή, που προκύπτει από την εξωομάδα (π.χ.

αύξηση δεικτών ανεργίας ή μετανάστευσης), αλλά με τον προσλαμβανόμενο βαθμό απειλής της ομάδας από την εξωομάδα. Σε μια μελέτη των Semyonov, Raijman, Ton και Schmidt (2004) στη Γερμανία, αναφορικά με στάσεις απέναντι σε μετανάστες αξιολογήθηκαν οι εξής διαστάσεις: α) το πραγματικό ποσοστό των μεταναστών σε νομούς της Γερμανίας, β) οι πεποιθήσεις των συμμετεχόντων για το ποσοστό των μεταναστών στους νομούς τους, γ) οι πεποιθήσεις προσλαμβανόμενων απειλών που προκύπτουν από την ύπαρξη των μεταναστών και γ) οι στάσεις για τον αποκλεισμό των μεταναστών.

Βρέθηκε ότι το πραγματικό ποσοστό των μεταναστών στους νομούς δεν προέβλεπε τις στάσεις των συμμετεχόντων για αποκλεισμό των μεταναστών. Επιπρόσθετα, το προσλαμβανόμενο ποσοστό των μεταναστών προέβλεψε τόσο τις προσλαμβανόμενες απειλές όσο και τις στάσεις αποκλεισμού απέναντι στους μετανάστες. Τέλος, η σχέση ανάμεσα στο προσλαμβανόμενο ποσοστό των μεταναστών και οι στάσεις αποκλεισμού μεσολαβούνταν από τις προσλαμβανόμενες απειλές (Semyonov, Raijman, Ton, & Schmidt, 2004).

Κατά την πρώτη θεωρητική τοποθέτηση της θεωρίας ενοποιημένης απειλής είχε υποστηριχθεί ότι ο βαθμός στον οποίο οι άνθρωποι προσλαμβάνουν την απειλή από μια άλλη ομάδα εξαρτάται από τις προηγούμενες σχέσεις μεταξύ των ομάδων, τις πολιτισμικές αξίες των μελών της ομάδας, τις καταστάσεις στις οποίες οι ομάδες αλληλεπιδρούν η μία με την άλλη και τις μεταβλητές των ατομικών διαφορών (Stephan & Stephan, 2000).

Ένας από τους παράγοντες που επηρεάζει τις πεποιθήσεις για τις διομαδικές απειλές είναι η σχετική ισχύς των ομάδων. Τόσο οι ομάδες με υψηλή ισχύ όσο και οι ομάδες με χαμηλή ισχύ είναι επιρρεπείς στην πρόσληψη της απειλής. Εν γένει οι ομάδες με χαμηλή ισχύ είναι πιο πιθανόν σε σχέση με τις ομάδες με υψηλή ισχύ να βιώσουν απειλές, αλλά οι ομάδες με υψηλή ισχύ θα αντιδράσουν με περισσότερο σθένος απέναντι

στην απειλή. Οι ομάδες με χαμηλή ισχύ είναι πιο επιρρεπείς στην πρόσληψη της απειλής, επειδή βρίσκονται κάτω από την επιρροή πιο ισχυρών ομάδων. Όπως υποστηρίζεται από εμπειρικές εφαρμογές της θεωρίας, φυλετικές ή εθνικές ομάδες χαμηλής ισχύος (π.χ. Αφρο-Αμερικανοί, γηγενείς Καναδοί) προσλαμβάνουν υψηλότερα επίπεδα απειλής σε σχέση με ομάδες υψηλής ισχύος (Ευρωπαίοι Αμερικανοί, Αγγλο-Καναδοί), σε σύγκριση με την προσλαμβανόμενη απειλή που προσλαμβάνουν οι ομάδες υψηλής ισχύος από τις ομάδες χαμηλής ισχύος (Corenblum & Stephan, 2001. Stephan et al., 2002).

Οι ομάδες με υψηλή ισχύ αντιδρούν με περισσότερη δριμύτητα στα συναισθήματα απειλής, γιατί έχουν περισσότερα να χάσουν, ενώ αντίθετα οι ομάδες χαμηλής ισχύος έχουν τους πόρους για να ανταποκριθούν στις απειλές. Όπως προκύπτει από αντίστοιχα ευρήματα, η σχέση μεταξύ της απειλής και των διομαδικών σχέσεων (π.χ. προκατάληψη) είναι ισχυρότερη για τις ομάδες υψηλής ισχύος σε σύγκριση με τις ομάδες χαμηλής ισχύος (Johnson, Terry, & Louis, 2005. Riek, Mania, & Gaertner, 2006).

Εν γένει, αναμένουμε ότι ζητήματα όπως η ισχύς της ομάδας, προηγούμενη σύγκρουση και το σχετικό μέγεθος της ομάδας θα εγείρουν περισσότερο την αίσθηση της ρεαλιστικής απειλής σε σύγκριση με τις συμβολικές απειλές. Το παραπάνω οφείλεται στο ότι οι προαναφερθέντες παράγοντες φαίνεται ότι συμβάλλουν περισσότερο στο κατά πόσο η μία ομάδα θα ζημιώσει την άλλη και θα ελέγχει τους πόρους παρά στις διαφορές σε συστήματα αξιών και πεποιθήσεων.

Ωστόσο, θεωρητικοί από το χώρο της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας υποστηρίζουν ότι οι ιστορικά δημιουργημένες διαφορές στις πολιτισμικές αξίες θα προβλέπουν τις πεποιθήσεις της απειλής. Για παράδειγμα, σύμφωνα με το μοντέλο της συμφωνίας της επιπολιτισμοποίησης (Piontkowski, Rohman, & Florack, 2002. Rohman, Florack, & Piontkowski, 2006. Rohman, Piontkowski, & van Randenborgh, 2006), οι ομάδες είναι ιδιαίτερα πιθανόν να προσλάβουν μια άλλη ομάδα ως απειλή όταν πιστεύουν ότι οι

πολιτισμικές τους αξίες και τα χαρακτηριστικά τους διαφέρουν από αυτά της εξωομάδας (Zarate et al., 2004).

Ένα πολιτισμικό πλαίσιο υποδοχής ενδεχομένως να προτιμά μεταναστευτικές ομάδες που εγκαταλείπουν τη δική τους κουλτούρα και αφομοιώνονται στην κουλτούρα της χώρας υποδοχής και, αντίστοιχα, προβληματίζεται για μεταναστευτικές ομάδες που διατηρούν τη δική τους πολιτισμική κληρονομιά- ειδικά όταν αυτή εμφανίζει μεγάλη πολιτισμική απόσταση. Η επιθυμία των μεταναστευτικών ομάδων να διατηρήσουν την πολιτιστική τους κληρονομιά αποτελεί απειλή για τις αξίες της κουλτούρας υποδοχής. Αντιστρόφως, οι μεταναστευτικές ομάδες συχνά αισθάνονται απειλή στην προοπτική να υιοθετήσουν τις αξίες της χώρας υποδοχής οι οποίες μπορεί να βρίσκονται και σε σύγκρουση με τις δικές τους αξίες (Crisp, Stone, & Hall, 2006).

Η αναθεωρημένη έκδοση της θεωρίας απειλής βασίζεται στη θεωρία της επαφής (Pettigrew, 1998,2001. Stephan, 1985), σύμφωνα με την οποία θα πρέπει να προσδιοριστούν ένας αριθμός παραγόντων οι οποίοι επηρεάζουν την πρόσληψη της απειλής, συμπεριλαμβάνοντας το πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η διομαδική επαφή, το πώς δομούνται οι αλληλεπιδράσεις, το βαθμό στον οποίο υπάρχουν οι νόρμες για τις διομαδικές σχέσεις, την αναλογία των μελών της ένδο και της εξωομάδας σε αυτό το πλαίσιο, το στόχο της αλληλεπίδρασης, τη σχετική ισχύ των ομάδων της ένδο και εξωομάδας, το βαθμό υποστήριξης της αλληλεπίδρασης από τις σχετικές μορφές εξουσίας και τη συνεργατική ή ανταγωνιστική φύση της αλληλεπίδρασης. Κατά τους Stephan και Mealy (2011) θα πρέπει να συνυπολογίζεται η πραγματική ισχύς μιας ομάδας να προκαλεί βλάβη σε μια άλλη ομάδα σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, καθώς επίσης και κάθε πραγματική απειλή που δύναται να επιδράσει σε βάρος της ενδοομάδας. Αυτές οι μεταβλητές πλαισίου είναι συγκεκριμένες σε διαπροσωπικά πλαίσια στα οποία τα μέλη

των δύο ομάδων αλληλεπιδρούν το ένα με το άλλο (π.χ. στο σχολείο ή σε εργασιακά πλαίσια).

Όπως προέκυψε από ευρήματα των Florack, Piontkowski, Rohmann, Balzer και Perzig (2003) σε μελέτη για τις στάσεις των Γερμανών για τους Τούρκους η προσλαμβανόμενη απειλή σχετιζόταν περισσότερο με εθνοκεντρικές προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης όπως Αφομοίωση, Διαχωρισμό και Περιθωριοποίηση.

Όπως αποτυπώνεται μέσα από διάφορες μελέτες, τόσο οι πρόσφυγες, όσο και οι μετανάστες εν γένει δύνανται να προκαλέσουν ένα αίσθημα απειλής στα μέλη της – οινεί – κοινωνίας υποδοχής (Esses, Hamilton & Gaucher, 2017. Esses, Hodson, & Dovidio, 2003. McKay, Thomas, & Kneebone, 2011. Schweitzer, Perkoulidis, Krome, Ludlow, & Ryan, 2005. Stephan, Renfro, Esses, Stephan, & Martin, 2005).

Αυτή η αίσθηση της απειλής μπορεί να προκαλείται από διάφορες πηγές. Συνήθως, οι μετανάστες και οι πρόσφυγες θα χρειαστούν πρόσβαση στην εργασία, σε στέγαση και σε υπηρεσίες υγείας, ενώ παράλληλα δυνητικά θα χρειαστούν υπηρεσίες για την εκμάθηση της γλώσσας της κοινωνίας υποδοχής και υπηρεσίες διαμεσολάβησης. Επίσης, μπορεί να έχουν προέλθει από χώρες με υψηλότερα επίπεδα εμφάνισης μολυσματικών ασθενειών στον πληθυσμό. Παράλληλα, μπορεί να έχουν μια διαφορετική πολιτισμική κληρονομιά, θρησκεία και σύστημα αξιών από τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής (Esses, Hamilton & Gaucher, 2017).

Ο συνδυασμός αυτών των διαφορετικών δυνητικών προσλαμβανόμενων απειλών μπορεί να επηρεάσει τις στάσεις της κοινωνίας υποδοχής απέναντι στους μετανάστες (Esses et al., 2003) και να αυξήσει την υποστήριξη πολιτικών για περιορισμό της μετανάστευσης (Canetti, Snider, Pedersen, & Hall, 2016) και των προσφυγικών ροών. Υπάρχει ένα συνεκτικό σώμα μελετών που επιβεβαιώνει ότι οι προσλαμβανόμενες απειλές αποτελούν ισχυρό προβλεπτικό παράγοντα για την πρόβλεψη των στάσεων και

της προκατάληψης απέναντι στους μετανάστες και σε άλλες εξωομάδες (Murray & Marx, 2013. Riek, Mania, & Gaertner, 2006).

Σε μελέτη στην Αυστραλία αναφορικά με τις στάσεις απέναντι σε πρόσφυγες βρέθηκε ότι οι συμμετέχοντες με υψηλά επίπεδα ρεαλιστικής και συμβολικής απειλής έτειναν να εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα προκατάληψης απέναντι στους πρόσφυγες (Schweitzer, Perkoulidis, Krome, Ludlow & Ryan, 2005). Στην ίδια μελέτη προέκυψε ότι η συμβολή της πρόσληψης της ρεαλιστικής απειλής ήταν μεγαλύτερη για την πρόβλεψη της προκατάληψης και των αρνητικών στάσεων απέναντι σε πρόσφυγες. Στην μελέτη του Curry (2000) στην Ιρλανδία αναφορικά με στάσεις απέναντι σε πρόσφυγες από την Μέση Ανατολή βρέθηκαν υψηλά επίπεδα προκατάληψης απέναντι στους πρόσφυγες που έφταναν στο Δουβλίνο, με τους συμμετέχοντες να αναφέρουν ότι οι περισσότεροι πρόσφυγες έρχονται στην Ιρλανδία με στόχο να πλουτίσουν και να εκμεταλλευτούν το κοινωνικό κράτος της χώρας τους.

Θεωρία ρεαλιστικής σύγκρουσης. Η θεωρία της ρεαλιστικής σύγκρουσης των Campbell (1965) και Sherif (1967) αποδίδει τις διομαδικές συγκρούσεις και το φαινόμενο της προκατάληψης στον παράγοντα του ανταγωνισμού. Η βασική της, λοιπόν, αρχή είναι πως ο ανταγωνισμός μεταξύ ομάδων έχει ως αποτέλεσμα αρνητικές στάσεις και συμπεριφορές ανάμεσα σε ομάδες. Όταν οι στόχοι των ομάδων είναι αμοιβαία αποκλειόμενοι (η επίτευξη του στόχου της μίας ομάδας συνεπάγεται μη επίτευξη του στόχου μιας άλλης ομάδας), τότε ευνοείται η προκατάληψη και η σύγκρουση. Ο Sherif (1966) πίστευε ότι όπου οι ομάδες ανταγωνίζονται για περιορισμένους πόρους οι διομαδικές σχέσεις σημαδεύονται από σύγκρουση, από την οποία και ανακύπτει ο εθνοκεντρισμός. Οι ομάδες μπορεί να ανταγωνίζονται για πραγματικούς ή για προσλαμβανόμενους σε έλλειψη πόρους όπως χρήματα, πολιτική εξουσία, στρατιωτική προστασία ή κοινωνικό status (Jackson, 1993). Αν οι στόχοι είναι αμοιβαία εξαρτώμενοι

και για να επιτευχθούν απαιτούν τη συνεργασία των ομάδων, τότε οι σχέσεις είναι αρμονικές. Συνεπώς έννοια κλειδί για τις θετικές διομαδικές σχέσεις είναι η εμφάνιση ενός υπερκείμενου στόχου που μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την συνεργασία των ομάδων (Jackson, 1993). Η θεωρία της ρεαλιστικής σύγκρουσης παρέχει ένα θεωρητικό πλαίσιο για την ερμηνεία αρνητικών στάσεων απέναντι στην ένταξη των μεταναστών και στις προσπάθειες για προαγωγή της διαφορετικότητας (Baumeister & Vohs, 2007. Bobo, 1983). Οι ομάδες μπορούν να προσπαθήσουν να μειώσουν τον ανταγωνισμό αυξάνοντας τις ικανότητες των μελών της ομάδας τους, μειώνοντας τις δυνατότητες του ανταγωνισμού με την / τις εξωομάδα/-ες ή μειώνοντας την εγγύτητα προς την εξωομάδα (Jackson, 1993. Esses, Jackson & Armstrong, 1998).

Συντελεστικό Μοντέλο Διομαδικής Σύγκρουσης. Το Συντελεστικό Μοντέλο Διομαδικής Σύγκρουσης (Esses et al., 1998, 2001) αναλύει τις διομαδικές σχέσεις με όρους διομαδικού ανταγωνισμού για τους περιορισμένους πόρους σε μια κοινωνία και αποτελεί επέκταση της θεωρίας για την ρεαλιστική διομαδική σύγκρουση (LeVine & Campbell, 1972).

Σύμφωνα με το Συντελεστικό Μοντέλο Διομαδικής Σύγκρουσης υπάρχουν δύο συνθήκες που οδηγούν στον διομαδικό ανταγωνισμό. Η πρώτη συνθήκη είναι οι περιορισμένοι πόροι ή η αντίληψη ότι σε μια κοινωνία θα πρέπει να υπάρχει περιορισμένη πρόσβαση σε πόρους από τις διάφορες ομάδες (Esses et al., 1998).

Η ανησυχία για τους πόρους ίσως προκύπτει από το γεγονός ότι οι πόροι είναι όντως περιορισμένοι, από την άνιση πρόσβαση σε αυτούς και την επιθυμία ή την αποδοχή της άνισης πρόσβασης που βασίζεται σε μια κοινωνική ιεραρχία. Ο τελευταίος από αυτούς τους τρεις παράγοντες σχετίζεται με ατομικά χαρακτηριστικά και συχνά συζητείται μέσα από την έννοια του προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία. Ο δεύτερος παράγοντας σύγκρουσης σχετίζεται με την παρουσία μιας συγκεκριμένης εξωομάδας. Η εξωομάδα θα

πρέπει να είναι ευκρινής, διακριτή και ανταγωνιστική για πόρους που έχουν αξία. Η ευκρίνεια και η διακριτότητα ενισχύονται από την αίσθηση του αριθμού των μελών της εξωομάδας και με τα σχετικά χαρακτηριστικά της ομάδας (π.χ. δεξιότητες) για διεκδίκηση των περιορισμένων πόρων.

Ο συνδυασμός του στρες για πόρους και των σχετικών αποτελεσμάτων της εξωομάδας στον διομαδικό ανταγωνισμό συνοδεύεται από γνωστική και συναισθηματική πρόσληψη της απειλής. Η γνωστική διάσταση περιλαμβάνει τις πεποιθήσεις μηδενικού αθροίσματος. Οι πεποιθήσεις μηδενικού αθροίσματος εκφράζουν τη σύλληψη ότι, όταν μια ομάδα αποκτά ευκαιρίες και οφέλη (ομάδα μεταναστών / προσφύγων), τότε αυτό θα σημαίνει απαραίτητα και ότι η άλλη ομάδα (κοινωνία υποδοχής) θα στερηθεί αυτούς τους πόρους. Η συναισθηματική διάσταση περιλαμβάνει θυμικές αποχρώσεις φόβου και άγχους, ως αποτέλεσμα των προκλήσεων που τίθενται από τους «ανταγωνιστές» της εξωομάδας.

Προκειμένου να λυθεί η διομαδική σύγκρουση, η κυριαρχούσα ομάδα μπορεί να υιοθετήσει αρκετές στρατηγικές για να μειώσει τις πηγές ανταγωνισμού. Αυτές περιλαμβάνουν τη βελτίωση της πραγματικής ή προσλαμβανόμενης επίδοσης ή ανταγωνιστικότητας της ενδοομάδας, τη μείωση της επίδοσης της εξωομάδας με τον περιορισμό της ανταγωνιστικότητας, την υποτίμηση των μελών της και τέλος την αποφυγή ή άρνηση των διομαδικών συγκρίσεων.

Όπως προκύπτει από πειραματική μελέτη των Esses et al. (1999), οι πιο αρνητικές στάσεις απέναντι στους μετανάστες αποτυπώθηκαν στη συνθήκη της ανταγωνιστικότητας στην αγορά εργασίας, όπου παράλληλα υπήρχε υψηλός προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία. Επίσης ο διομαδικός ανταγωνισμός (μηδενικό άθροισμα) μεσολαβούσε την σχέση μεταξύ της κοινωνικής κυριαρχίας και των στάσεων απέναντι σε μετανάστες στις ΗΠΑ (Esses et al., 2001).

Μέσα από το Συντελεστικό Μοντέλο Διομαδικής Σύγκρουσης (Esses, Jackson, & Armstrong, 1998. Esses, Jackson, Dovidio, & Hodson, 2005) θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε το ρόλο οικονομικών και αξιακών παραγόντων για την πρόβλεψη αρνητικών στάσεων και συμπεριφορών απέναντι σε μετανάστες και πρόσφυγες σε περίοδο οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα. Σύμφωνα με το μοντέλο, καταστασιακοί παράγοντες (π.χ. αστάθεια, οικονομικός ανταγωνισμός) και ιδεολογίες (π.χ. πεποιθήσεις για την ιεραρχία των ομάδων) αλληλοενισχύονται και δημιουργούν έναν προσλαμβανόμενο διομαδικό ανταγωνισμό, όταν η εξωομάδα είναι παρούσα (Esses & Jackson, 2008).

Οι ομάδες που προσλαμβάνονται μεγάλες ως προς το πλήθος και αυτές που είναι ιδιαίτερα διακριτές από την ενδοομάδα κινδυνεύουν να προσληφθούν ως πηγή ανταγωνισμού. Συνεπώς, μετανάστες και πρόσφυγες που προέρχονται κυρίως από Ισλαμικές χώρες (Σύριοι πρόσφυγες και Πακιστανοί μετανάστες) στην παρούσα μελέτη ενδεχομένως να προσληφθούν ως μια ανταγωνιστική ομάδα. Επιπρόσθετα, δεδομένου ότι αρκετές ομάδες προσφύγων και μεταναστών έχουν διαφορετικές αξίες, πεποιθήσεις, μητρική γλώσσα και θρησκευτική ταυτότητα από τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής, είναι πιθανόν ότι θα προσληφθούν από την κοινωνία υποδοχής ως απειλητικές για το status quo.

Συχνά, οι πρόσφυγες προβάλλονται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης ως ανταγωνιστές για τους λιγοστούς πόρους, όπως κοινωνική βοήθεια, ως απειλή για πολύτιμες κοινωνικές αξίες, και ως απειλή για την υγεία των κοινοτήτων υποδοχής (Esses, Medianu, & Lawson, 2013). Ο διομαδικός ανταγωνισμός μπορεί να αποτυπωθεί απέναντι σε συγκεκριμένους πόρους, όπως οι ευκαιρίες απασχόλησης, και ως προς πιο συμβολικούς πόρους, όπως οι αξίες και ο πολιτισμός. Επίσης, ο διομαδικός ανταγωνισμός έχει ως αποτέλεσμα αρνητικές στάσεις και συμπεριφορές απέναντι σε άλλες ομάδες και

βασίζεται στην επιθυμία για εξάλειψη ή μείωση των πηγών ανταγωνισμού (Esses et al. 1998, 2005. Esses & Jackson, 2008).

Διομαδική Έλξη-Ομοιότητα. Σύμφωνα με την υπόθεση Ομοιότητας-Έλξης η ανάδυση ομοιοτήτων προάγει την έλξη μεταξύ των δύο ομάδων (Byrne, 1971). Όταν κάποιος προσλαμβάνει τον άλλο ως παρόμοιο με τον ίδιο σε διάφορα χαρακτηριστικά (π.χ. στις στάσεις, στις αξίες), αναμένεται ότι θα αξιολογεί περισσότερο θετικά αυτόν τον διαφορετικό άλλο, είτε σε ατομικό είτε σε διομαδικό επίπεδο. Η προαναφερθείσα θεωρητική τοποθέτηση προσφέρει ένα ερμηνευτικό πλαίσιο, με βάση το οποίο εξηγείται γιατί οι άνθρωποι δεν αξιολογούν θετικά τις πολιτισμικές διαφορές (Byrne, 1971). Η ομοιότητα ενδεχομένως μειώνει την ανασφάλεια στις διαπροσωπικές και διομαδικές σχέσεις. Η πολιτισμική ομοιότητα, εν γένει, ίσως να επιβραβεύεται γιατί επικυρώνει την πίστη σε μια κοσμοθεωρία που αποτελείται από πεποιθήσεις και αξίες οι οποίες είναι «σωστές». Στο πλαίσιο της βιβλιογραφίας για την επιπολιτισμοποίηση η θεωρία της ομοιότητας - έλξης έχει επιβεβαιωθεί στο πλαίσιο της πολιτισμικής απόστασης (Ward, Bochner, & Furnham, 2001).

Ο Ρόλος της Επαφής. Οι περισσότερες μελέτες στο χώρο της επιπολιτισμοποίησης μελετούν τις όψεις του επιπολιτισμού ως αποτέλεσμα και όχι ως προδιάθεση που προηγείται ακόμα και της άμεσης επαφής. Συνεπώς, στις περισσότερες μελέτες η επιπολιτισμοποίηση αξιολογείται ως ανεξάρτητη παρά ως εξαρτημένη μεταβλητή.

Οι περισσότερες μελέτες στην επιπολιτισμοποίηση αναφέρονται κυρίως στις επιπολιτισμικές στρατηγικές των μεταναστών ενώ, αντίθετα, δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς οι στάσεις της κοινωνίας υποδοχής (González & Brown, 2017). Τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής, ωστόσο, είναι πιο πιθανόν να έχουν την δυνατότητα να λαμβάνουν αποφάσεις που θα ασκούν σημαντική επιρροή στις διομαδικές σχέσεις σε μια κοινωνία,

λόγω του μεγαλύτερου πλήθους και της πολιτικής επιρροής που έχουν. Συνεπώς είναι σημαντικό να κατανοήσουμε την οπτική της κοινωνίας υποδοχής και των προσδοκιών της προκειμένου να καταφέρουμε να συμβάλλουμε στην προαγωγή της πολυπολιτισμικότητας (González & Brown, 2017). Παρά την εννοιολογική σχέση που υπάρχει ανάμεσα στα ερευνητικά πεδία της επιπολιτισμοποίησης και της θεωρίας της Διομαδικής Επαφής, οι ερευνητικές εργασίες που επιχειρούν να συγκεράσουν στοιχεία και από τα δύο πεδία έρευνας είναι περιορισμένες (Brown & Zagefka, 2011. González & Brown, 2017. Van Acker & Vanbeselaere, 2011).

Σύμφωνα με τους Pavlopoulos και Motti-Stefanidi (2017) η προσλαμβανόμενη απειλή σχετίζεται με την επαφή, δημιουργώντας τάσεις στην κοινωνία υποδοχής για λιγότερη διαπολιτισμική επικοινωνία και αλληλεπίδραση με τους μετανάστες (εξωομάδα).

Μέσα από την ανεστραμμένη οπτική της επίδρασης της απειλής στις διομαδικές σχέσεις, όπως εκφράζεται μέσα από το αίσθημα ασφάλειας και την προαγωγή ενός πολυπολιτισμικού προσανατολισμού, σε μελέτη των González et al. (2010), τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής στην Χιλή, που υποστήριζαν την προσδοκία της Εναρμόνισης για τους Περουβιανούς μετανάστες, είχαν περισσότερους Περουβιανούς φίλους σε σύγκριση με αυτούς που υποστήριζαν την προσδοκία του Διαχωρισμού. Επιπρόσθετα, οι διομαδικές φιλίες αποτελούν ουσιαστικό συστατικό για την προαγωγή των διομαδικών στάσεων απέναντι στους μετανάστες (Binder et al. 2009. Paolini, Hewstone, Cairns, & Voci, 2004), όσο και από την ομάδα των μεταναστών προς την ομάδα της κοινωνίας υποδοχής (González et al., 2010). Όπως προκύπτει από συναφείς μελέτες σε μέλη κοινωνίας υποδοχής, η πεποίθηση ότι οι μετανάστες προσπαθούν να έρχονται σε επαφή και ότι καταβάλλουν προσπάθειες να ακολουθήσουν την κυρίαρχουσα κουλτούρα οδήγησε σε περισσότερες θετικές στάσεις τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής (Van Acker & Vanbeselaere, 2011. Zagefka, Brown, Broquard, & Martin, 2007) και στη συνέχεια

οδήγησε σε υποστήριξη της διατήρησης της πολιτισμικής κληρονομιάς των μεταναστών. Όπως επισημαίνουν οι Pavlouros και Motti-Stefanidi (2017), τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής μέσα από όρους πλήθους και δύναμης είναι σε θέση να επιλέξουν τον τύπο και τη συχνότητα της διομαδικής επαφής.

Προκειμένου να αναπτυχθούν θετικές στάσεις για τη διατήρηση της πολιτισμικής κληρονομιάς των μεταναστών, θα πρέπει να υπάρξει συνδυασμός επιθυμίας για διομαδική επαφή ή υιοθέτηση της επικρατούσας κουλτούρας (προσδοκία Εναρμόνισης). Συνεπώς, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι η επαφή είναι ο παράγοντας εκείνος που θα αυξήσει τόσο την υποστήριξη της διατήρησης της πολιτισμικής κληρονομιάς των μεταναστών, όσο και την υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων από την κοινωνία υποδοχής (González & Brown, 2017).

Η επαφή μειώνει την προκατάληψη, επειδή μειώνει τα αισθήματα του διομαδικού άγχους και της ρεαλιστικής απειλής (Binder et al., 2009. González et al., 2010. Paolini et al., 2004. Turner, Hewstone, Voci, Paolini, & Christ, 2007), ενώ παράλληλα αυξάνει τη γνώση και την ενσυναίσθηση προς μέλη των εξωομάδων (Pettigrew & Tropp, 2008). Η συχνή και σε βάθος επαφή με τα μέλη της εξωομάδας παρέχει την ικανή συνθήκη προκειμένου τα μέλη των ομάδων να μάθουν για το παρελθόν, την ιστορία, τις αξίες, τα ήθη και τα έθιμα της άλλης ομάδας (González & Brown, 2017). Συνεπώς, αυξάνοντας τη γνώση για την εξωομάδα, αναμένεται η μείωση του διομαδικού άγχους και η βελτίωση της διομαδικής εμπιστοσύνης μέσα από θετικές εμπειρίες επαφής. Δύο ακόμα μεσολαβούσες μεταβλητές για την επίδραση της επαφής είναι η προσλαμβανόμενη διομαδική ομοιότητα (Gaertner et al., 1993) και η διομαδική εμπιστοσύνη (Tam et al., 2009. Turner et al., 2007). Μελέτες στην διαπροσωπική ομοιότητα οδηγούν σε μεγαλύτερη ελκυστικότητα και σε μεγαλύτερη επιθυμία για επικοινωνία με τους άλλους (Byrne, 1971). Επιπρόσθετα, η προσλαμβανόμενη ομοιότητα οδηγεί σε υψηλότερα

επίπεδα επιθυμίας για επαφή με άλλες εθνικές ομάδες (Osbeck, Moghaddam, & Perreault, 1997).

Τα άτομα που προτιμούν την προσδοκία της Εναρμόνισης προσλαμβάνουν τους μετανάστες ως πιο όμοιους με την ομάδα τους, αισθάνονται ότι έχουν να κερδίσουν από την επαφή με την κουλτούρα των μεταναστών και εμφανίζουν μειωμένα επίπεδα εσω-ομαδικής προκατάληψης σε σύγκριση με άτομα που επιλέγουν άλλες προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης (Piontkowski et al., 2000). Τα παραπάνω ευρήματα υπογραμμίζουν ότι η προσλαμβανόμενη ομοιότητα έχει σημαντικό ρόλο στη σύνδεση ανάμεσα στην επαφή και στις στάσεις (Stathi, Cameron, Hartley, & Bradford, 2014. Wolsko, Park, Judd, & Bachelor, 2003).

Οι διομαδικές φιλίες επιφέρουν θετικές αλλαγές στις διομαδικές στάσεις, εν μέρει επειδή μειώνουν το διομαδικό άγχος και τα αισθήματα της ρεαλιστικής και συμβολικής απειλής και αυξάνουν την ενσυναίσθηση και τη γνώση για την εξωομάδα (Binder et al., 2009. González et al., 2010. Pettigrew & Tropp, 2008. Tropp & Pettigrew, 2005). Το διομαδικό άγχος (Stephan & Stephan 2000) αναμένεται ότι θα επηρεάσει τον τρόπο που τα άτομα θα κατευθύνουν τις διομαδικές τους σχέσεις. Το «κοινωνικό κλίμα» αποτελεί μια σημαντική παράμετρο προκειμένου να κατανοήσουμε την ανάπτυξη των επιπολιτισμικών προσδοκιών (Brown & Zagefka, 2011). Μέσα από τον όρο «κοινωνικό κλίμα» αναφερόμαστε τόσο στο ευρύτερο κοινοτικό κλίμα (π.χ. υπέρ ή εναντίον της πολυπολιτισμικότητας) όσο και σε πιο μικρό πλαίσια, όπως αυτό της τάξης του σχολείου (το οποίο μπορεί να χαρακτηρίζεται από διακρίσεις ή ανεκτικότητα).

Η αρνητική διομαδική επαφή, από την άλλη, θα μπορούσε να αυξήσει σημαντικά το άγχος και την σύγκρουση ανάμεσα στις δύο ομάδες καθιστώντας την κοινωνική συνοχή σημαντική πρόκληση για τη χάραξη πολιτικής σε περιβάλλοντα που χαρακτηρίζονται από ανάλογα είδη διομαδικής επαφής.

Όπως προκύπτει από ένα συνεκτικό σώμα ερευνών, η επαφή μπορεί να μειώσει την προκατάληψη (Pettigrew & Tropp, 2006). Ωστόσο, αναμένεται ότι η επίδραση θα είναι μεγαλύτερη και πιο σταθερή όταν λαμβάνουν χώρα οι προϋποθέσεις του Allport (1954). Ωστόσο, παρατηρείται έλλειψη μελετών που να αξιολογούν την αρνητική διομαδική επαφή (Pettigrew & Tropp, 2006), ειδικά σε κοινωνικά περιβάλλοντα όπου υπάρχουν συγκρούσεις μεταξύ της πλεονεκτούσας πλειονοτικής ομάδας και της υποτιμημένης μειονοτικής ομάδας (Paolini, Harwood, & Rubin, 2010. Stark, Flache, & Veenstra, 2013). Αντίστοιχη μελέτη έδειξε ότι η αρνητική επαφή θα μπορούσε να επηρεάσει περισσότερο από την θετική επαφή στη διαμόρφωση στάσεων για την εξωομάδα (Barlow et al., 2012).

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, μέσα από την παρούσα μελέτη θα επιχειρήσουμε να ελέγξουμε την υπόθεση της επαφής στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης για τρεις διαφορετικές ομάδες μεταναστών / προσφύγων στην Ελλάδα. Η υπόθεση της επαφής υποστηρίζει ότι η προκατάληψη μειώνεται μέσα από την ισότιμη επαφή μεταξύ πλειονοτικών και μειονοτικών ομάδων σε κοινούς στόχους (Allport, 1954). Η υπόθεση της επαφής προτείνει ότι, υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, όσο περισσότερη η διομαδική επαφή τόσο μεγαλύτερη θα είναι και η αμοιβαία αποδοχή των δύο ομάδων. Ειδικότερα η επαφή θα προβλέπει μεγαλύτερα επίπεδα πολυπολιτισμικής ιδεολογίας και ανοχής και θα αποτελεί προβλεπτικό δείκτη για τις στρατηγικές της Εναρμόνισης και της Αφομοίωσης (Berry, 2017). Σε μελέτη σε μέλη της κοινωνίας υποδοχής στην Ελλάδα βρέθηκε ότι η επαφή σχετιζόταν θετικά με την πολυπολιτισμική ιδεολογία και αρνητικά με την πρόσδεση στην εθνική ταυτότητα, την προκατάληψη, τις στάσεις απόρριψης για τους μετανάστες και την προσδοκία της Περιθωριοποίησης (Pavlopoulos & Motti-Stefanidi, 2017).

Επεκτείνοντας την υπόθεση της επαφής, προκύπτει ότι η υψηλή διαπολιτισμική

επαφή και η χαμηλή πρόσδεση με την εθνική ταυτότητα θα συνδέεται με την ασφάλεια η οποία, στη συνέχεια, θα οδηγεί σε περισσότερο θετικές ως προς την διομαδική έκβαση προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης (όπως προτείνεται από την πολυπολιτισμική υπόθεση) (Pavlopoulos & Motti-Stefanidi, 2017). Οι δύο λανθάνουσες διαστάσεις (πολυπολιτισμική ιδεολογία και ανοχή/προκατάληψη) αποτελούν προϋποθέσεις για την προαγωγή της ενσωμάτωσης των μεταναστών και προσφύγων στην κοινωνία υποδοχής, με την πρώτη να αναφέρεται στην πολιτισμική διαφορετικότητα και τη δεύτερη στην κοινωνική ισότητα.

Υπαρξιακό Άγχος, Διομαδικές Σχέσεις και Μετανάστευση

Ενώ είχε ασκήσει σημαντική επίδραση στο χώρο της Ψυχοθεραπείας, εντούτοις στο χώρο της Πειραματικής και της Κοινωνικής Ψυχολογίας η μελέτη υπαρξιακών ζητημάτων αποτελούσε ένα πεδίο έρευνας που δεν είχε έλξει το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας για αρκετά χρόνια (Pyszczynski, Greenberg & Koole, 2004). Σύμφωνα με τον Barrett (1959) η υπαρξιακή φιλοσοφία αντιμετωπίζει την ανθρώπινη κατάσταση στην ολότητά της και διερωτάται ποιες είναι οι βασικές συνθήκες της ανθρώπινης ύπαρξης και πώς ο άνθρωπος μπορεί να αποδώσει το δικό του νόημα ανεξάρτητα από αυτές τις συνθήκες. Υπαρξιακές αναζητήσεις εντοπίζουμε επίσης σε έργα αρχαίων διανοητών, όπως ο Όμηρος, ο Πλάτωνας, ο Σωκράτης και ο Σενέκας. Στο χώρο των ανθρωπιστικών επιστημών κατά την αναγέννηση στην Ευρώπη εντοπίζουμε επίσης να αναδεικνύονται υπαρξιακά θέματα σε έργα των Cervantes, Dante, Milton, Shakespeare και Swift. Ωστόσο, περισσότερο εστιασμένη μελέτη υπαρξιακών θεμάτων εντοπίζουμε στην Υπαρξιακή Φιλοσοφική σχολή, η οποία θεμελιώθηκε μέσα από έργα των Descartes, Kant και Hegel και εξελίχθηκε μέσα από τα γραπτά των Kierkegaard, Nietzsche, Heidegger, Sartre και άλλων (Pyszczynski, Greenberg & Koole, 2004).

Παρότι τα υπαρξιακά ζητήματα προσεγγίζονται από διαφορετικό σημείο εκκίνησης εντός των διαφόρων φιλοσοφικών προσεγγίσεων, ωστόσο όλοι οι διανοητές εξέτασαν ζητήματα όπως τι σημαίνει να είναι κάποιος άνθρωπος, πώς οι άνθρωποι σχετίζονται με το φυσικό και μεταφυσικό κόσμο που τους περιβάλλει και ποια είναι η απόδοση του νοήματος σε ένα κόσμο που υπάρχει η ζωή και ο θάνατος. Παράλληλα η υπαρξιακή σχολή ασχολήθηκε και με το πώς οι άνθρωποι αγωνίζονται να απαντήσουν ερωτήματα αναφορικά με το τι συμβαίνει στην καθημερινή τους ζωή (Pyszczynski, Greenberg & Koole, 2004).

Επιρροές της υπαρξιακής σχολής στην Ψυχολογία. Στο χώρο της ψυχολογίας η εμφάνιση της υπαρξιακής σχολής ήρθε ως απάντηση στην κλασική ορθόδοξη φροϋδική θεωρία. Ωστόσο, οι υπαρξιακές επιρροές για αρκετά χρόνια αποτυπώνονταν όπως αναφέραμε και πιο πάνω, στο χώρο της ψυχοθεραπείας, χωρίς να υπάρχει συνεκτική σύνδεση με το χώρο της έρευνας.

Ο Otto Rank ήταν ο πρώτος θεωρητικός που ενσωμάτωσε τις υπαρξιακές έννοιες σε μια ευρεία θεωρητική σύλληψη της ανθρώπινης συμπεριφοράς μέσα από τη θεωρία του ρόλου των δίδυμων φόβων της ζωής και του θανάτου, παρέχοντας μια αναπτυξιακή διάσταση από την παιδική ηλικία έως τον θάνατο. Παρόμοιες υπαρξιακές επιρροές μπορούν να εντοπιστούν στο έργο των Karen Horney, μέσα από την έμφαση που έδινε στην έννοια του μέλλοντος ως σημαντικού προσδιοριστή για τη συμπεριφορά, στην ανάλυση της επιδίωξης και αποφυγής του Erich Fromm, στην έννοια της αυτοπραγμάτωσης του Abraham Maslow και σε γραπτά του Laing, του Becker, του Lifton και του Yalom (Pyszczynski, Greenberg & Koole, 2004).

Ο Yalom (1980) περιγράφει την υπαρξιακή σκέψη ως εστιασμένη στην ανθρώπινη αντιπαράθεση με τα θεμελιώδη στοιχεία της ύπαρξης. Σύμφωνα με την θεώρησή του, ενώ η υπαρξιακή ψυχολογία έχει τις ρίζες της στην φροϋδική ψυχοδυναμική θεωρία, με την έννοια ότι εξετάζει τις κινητήριες συνέπειες των θεμελιωδών συγκρούσεων, ωστόσο οι θεμελιώδεις συγκρούσεις είναι διαφορετικής φύσης από αυτές που επεξεργάζεται η φροϋδική θεωρία. Κατά τον Yalom (1980), η σύγκρουση δεν απορρέει από καταπιεσμένες ενορμήσεις ούτε από τους εσωτερικευμένους ενήλικες, αλλά από την αντιπαράθεση του ατόμου με το γεγονός της ύπαρξης.

Σύμφωνα με τον Yalom υπάρχουν τέσσερις θεμελιώδεις έννοιες που έχουν μεγάλη επίδραση στις ζωές των ανθρώπων, οι οποίες είναι ο θάνατος, η ελευθερία, η υπαρξιακή απομόνωση και η απουσία του νοήματος. Πρόκειται για βαθιές, δυνητικά φοβογόνες

υπαρξιακές παραμέτρους με τις οποίες οι άνθρωποι συνήθως αποφεύγουν την άμεση αντιπαράθεση. Αυτές οι υπαρξιακές παράμετροι είναι διαρκώς παρούσες / ενεργοποιημένες σε ένα βαθύ επίπεδο και ασκούν επιρροή ανεξάρτητα από το αν το συνειδητοποιούμε ή όχι (Yalom, 1980).

Σύμφωνα με τους Pyszczynski, Greenberg, Koole και Solomon (2010) οι βασικοί τομείς έρευνας (Existential Big Five) της σύγχρονης υπαρξιακής πειραματικής ψυχολογίας σχετίζονται με: α) τον τρόπο που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι την επίγνωση της θνητότητάς τους, β) την πιθανότητα η ζωή να μην έχει νόημα γ) την αβέβαιη φύση του εαυτού και της ταυτότητας δ) τα όρια της γνώσης του εαυτού και της γνώσης των άλλων και ε) τους περιορισμούς και τις δυνατότητες στην ελευθερία επιλογής.

Στην παρούσα διατριβή θα επιχειρήσουμε να μελετήσουμε τις υπαρξιακές διαστάσεις μέσα από το θεωρητικό μοντέλο της θεωρίας διαχείρισης τρόμου και συναφών θεωριών που βρίσκονται στις παρυφές της θεωρίας διαχείρισης του τρόμου και σχετίζονται τόσο με τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας όσο και με τη θεωρία της γνωστικής ασυμφωνίας. Οι Jonas et al. (2014) υλοποίησαν ένα θεωρητικό συγκερασμό θεωριών που σχετίζονται με την πρόσληψη της απειλής. Στην θεωρητική σύνθεση των Jonas et al. (2014) εντάχθηκαν θεωρίες, που απευθύνονται κυρίως στο ενδοπροσωπικό επίπεδο ανάλυσης. Πριν πραγματοποιήσουμε μια αναλυτική περιγραφή του μοντέλου της θεωρίας διαχείρισης του τρόμου, κρίθηκε σκόπιμο να γίνει μια συνοπτική αναφορά στις θεωρίες απειλής και το μοντέλο διαχείρισης του άγχους, όπως αποτυπώθηκε από τους Jonas et al. (2014).

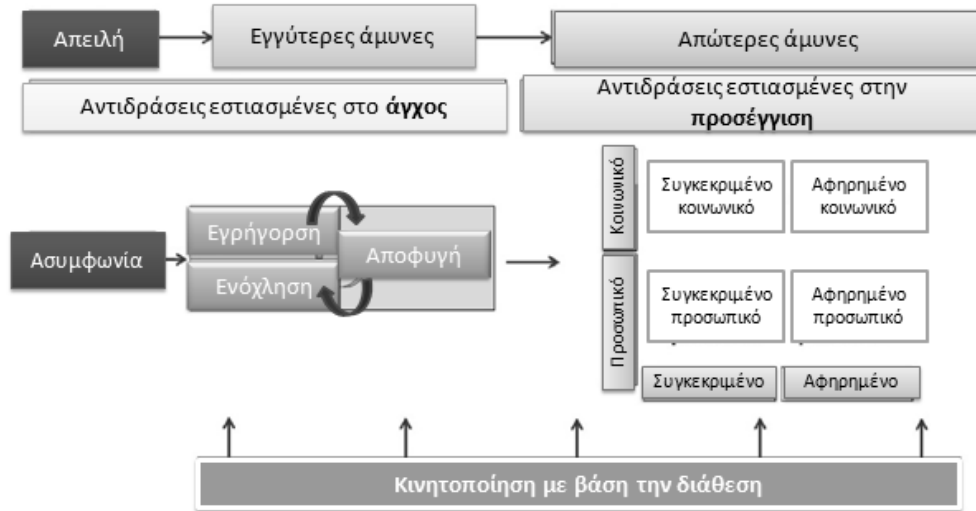
Σύμφωνα με τους Jonas et al. (2014) απειλές όπως προσωπική αβεβαιότητα, ευκρινής θνητότητα, απώλεια ελέγχου και συγκρούσεις ως προς τους στόχους τείνουν να προκαλούν στα άτομα αύξηση της δέσμευσης σε στόχους, ιδανικά, κοινωνικές σχέσεις, ταυτίσεις, ιδεολογίες και κοσμοθεωρίες. Οι αμυντικές αντιδράσεις απέναντι στο

προκαλούμενο άγχος μπορούν να αποτυπωθούν σε νευροχημικό, υπαρξιακό και συμπεριφορικό επίπεδο. Η ενεργοποίηση της εσωτερικής έντασης προέρχεται από την ασυμφωνία μεταξύ των εμπειριών, που έρχονται σε σύγκρουση με τις σχετικές πεποιθήσεις. Στη συνέχεια, η μείωση της εσωτερικής έντασης έρχεται μέσα από σκέψεις και συμπεριφορές που εμφανίζονται ως απάντηση. Ερμηνευτικά θεωρητικά πλαίσια στο χώρο της κοινωνικής ψυχολογίας για την κατανόηση της διαχείρισης του υπαρξιακού άγχους παρέχουν θεωρίες που εστιάζονται στην αποφυγή της αβεβαιότητας, η θεωρία διαχείρισης του τρόμου, θεωρίες που εστιάζονται στην ανάγκη για έλεγχο και το μοντέλο διατήρησης του νοήματος. Κάθε απειλή, όταν παρουσιάζεται, τείνει να δημιουργεί στο άτομο ασυμφωνία, η οποία αμέσως ενεργοποιεί διεργασίες που σχετίζονται με το άγχος σε νευροχημικό επίπεδο. Κάποιες κατηγορίες αμυνών είναι εγγύτερες, εστιασμένες στο σύμπτωμα και έχουν ως αποτέλεσμα την αύξηση του άγχους και της εγρήγορσης που σχετίζεται με καταστάσεις άγχους. Ωστόσο, κάποια είδη αμυνών λειτουργούν σε ένα απώτερο και περισσότερο μη συνειδητό επίπεδο ενεργοποιώντας καταστάσεις εστιασμένες στην προσέγγιση. Ανάλογα με την προδιάθεση και τους κατά συνθήκη πόρους, αυτές οι απώτερες άμυνες θα εμφανίσουν διακύμανση στο βαθμό που θα επιτελέσουν: α) επίλυση στην πραγματική ασυμφωνία ή προσωρινή ανακούφιση, β) συγκεκριμένες ή αφηρημένες άμυνες, γ) άμυνες με αναφορά στο προσωπικό ή το κοινωνικό επίπεδο.

Σύμφωνα με το γενικό μοντέλο αμυνών απειλή αποτελεί η ασυμφωνία σε επίπεδο αντίληψης, κατανόησης του επιστητού ή κινήτρων και οδηγεί σε επίταση της προσοχής και του άγχους. Βιοψυχολογικά ενεργοποιείται ένα σύστημα συμπεριφορικής αναστολής (Gray & McNaughton, 2000. McNaughton & Corr, 2004), με υπερδιέγερση, επίταση άγχους, κινητοποίηση αποφυγής και αναστολής συμπεριφορών (Corr, DeYoung, & McNaughton, 2013). Στη συνέχεια, για να επιτευχθεί η προσαρμογή, υλοποιείται

κινητοποίηση για λύση της ασυμφωνίας ή απεμπλοκή από την παρούσα δέσμευση και αλλαγή προς άλλους στόχους ή / και πλαίσια, που διακατέχονται από λιγότερη ασυμφωνία. Οι εγγύτερες άμυνες εμφανίζουν ένα συνδυασμό επίτασης της εγρήγορσης για νέες πληροφορίες, παράλληλα με προσπάθειες για καταστολή / απόσπαση / απόσταση κάποιου από τις αναγνωρισμένες σκέψεις άγχους και αυτές τις καταστάσεις. Οι απώτερες άμυνες σχετίζονται με το Σύστημα Συμπεριφορικής Προσέγγισης, που προτείνει τη μετακίνηση προς μια εναλλακτική εστίαση, η οποία σχετίζεται με μικρότερο βαθμό με ασυμφωνία σε σχέση με τον απειλούμενο στόχο ή τομέα / διάσταση (Corr et al., 2013). Κατά τις απώτερες άμυνες, ενεργοποιείται η δέσμευση του ατόμου σε πηγές που αποκαθιστούν τη σύγκρουση. Ειδικότερα, εν παραλλήλω, ενεργοποιείται η κινητοποίηση με στόχο την προσέγγιση και σταδιακά το σύστημα συμπεριφορικής αναστολής απενεργοποιείται. Η απενεργοποίηση του συστήματος συμπεριφορικής αναστολής λαμβάνει χώρα, επειδή πλέον η κατάσταση κινητοποίησης μέσω προσέγγισης μειώνει το άγχος και τη σύγκρουση (Harmon-Jones, Amodio, & Harmon-Jones, 2009. Jackson et al., 2003. Nash et al., 2012). Οι απώτερες άμυνες (προσέγγισης) είναι δυνατόν να ενεργοποιηθούν μέσα από την αναζήτηση μιας επίλυσης στο πρόβλημα όταν η ασυμφωνία προσλαμβάνεται ως διαχειρίσιμη. Επίσης, στις περιπτώσεις που η επίλυση δεν είναι διαθέσιμη, π.χ. απειλές θανάτου, ή όταν τα άτομα δεν είναι ενήμερα για την πηγή της απειλής -και ως εκ τούτου είναι αδύνατον να διαχειριστούν την απειλή- στρέφονται προς απώτερες αντιδράσεις, που έμμεσα αποκαθιστούν την απειλή ή παρέχουν μια μερικώς ανακουφιστική δράση. Οι διαστάσεις απώτερων αμυνών είναι δυνατόν να διαφοροποιούνται ως προς δύο διαστάσεις συγκεκριμένες / αφηρημένες και προσωπικές / κοινωνικές. Οι συγκεκριμένες εστιάζουν στις άμεσες εμπειρίες και τα κίνητρα στο άμεσο περιβάλλον. Οι αφηρημένες αφορούν προσλαμβανόμενες και ιδεαλιστικές δεσμεύσεις. Οι

προσωπικές αποτελούν ιδιοσυγκρασιακές δεσμεύσεις για το άτομο και οι κοινωνικές εξαρτώνται από άλλους και το πλαίσιο (Jonas, et al. 2014), (βλ. Σχήμα 2).

Σχήμα 2. Μοντέλο αμυνών απέναντι σε απειλές των Jonas et al. 2014.

Θεωρία Διαχείρισης του Τρόμου

Η θεωρία διαχείρισης του τρόμου εντάσσεται στον ευρύτερο χώρο της πειραματικής υπαρξιακής ψυχολογίας και αναπτύχθηκε ως επέκταση της θεωρίας του Becker (1997). Ο Becker επιχείρησε να απαντήσει δύο θεμελιώδη ερωτήματα: α) Γιατί οι άνθρωποι ενδιαφέρονται σε τόσο μεγάλο βαθμό για την αυτοεκτίμησή τους; β) Γιατί οι άνθρωποι προσκολλούνται έντονα στις δικές τους πολιτισμικές πεποιθήσεις, ενώ παράλληλα αντιμετωπίζουν προβλήματα συνύπαρξης, όταν έχουν να συναναστραφούν με άτομα από διαφορετικές πολιτισμικές πεποιθήσεις από τις δικές τους;

Η θεωρία διαχείρισης του τρόμου επιχείρησε να επιβεβαιώσει με εμπειρικά ευρήματα τη βασική θέση του Becker (1997) ότι ο φόβος του θανάτου αποτελεί θεμελιώδη πηγή άγχους για τον άνθρωπο. Κατά τη θεωρία διαχείρισης τρόμου η επίγνωση του θανάτου μπορεί να δημιουργήσει τρόμο, που είναι δυνατόν να ακινητοποιήσει πλήρως το άτομο και ως εκ τούτου βασικό κίνητρο της ανθρώπινης συμπεριφοράς αποτελεί η

προσπάθεια αντιμετώπισης αυτού του τρόμου. Κατά τους Solomon et al. (1991) η αντιμετώπιση αυτού του τρόμου επιτυγχάνεται μέσω του πολιτισμού και της αίσθησης αξίας που αυτός παρέχει στο άτομο, δηλαδή την αίσθηση της αυτοεκτίμησης. Σε επίπεδο θεωρίας σημαντική ήταν η συμβολή των Florian, Mikulincer και Hirschberger (2002) και Mikulincer, Florian και Hirschberger (2003), οι οποίοι πρότειναν ότι, παράλληλα με τον πολιτισμό και την αυτοεκτίμηση, οι στενές σχέσεις με τους άλλους θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως μηχανισμοί άμυνας απέναντι στο άγχος του θανάτου. Την ίδια περίοδο το θεωρητικό πλαίσιο της θεωρίας διαχείρισης τρόμου εμπλουτίστηκε από την οπτική του Wong (2002), ο οποίος έδωσε έμφαση στον παράγοντα νόημα.

Κατά τον Wong (2002) δεν προσπαθούμε να διαχειριστούμε το φόβο του θανάτου, αλλά προσπαθούμε να διαχειριστούμε ένα σύστημα νοημάτων. Μέσα από μια αναπτυξιακή οπτική ο άνθρωπος γεννιέται με μια έμφυτη ανάγκη για νόημα, η οποία διατηρείται σε μια λανθάνουσα κατάσταση λόγω πολλαπλών αναπτυξιακών αλλαγών κατά τα στάδια της ωρίμανσης. Σύμφωνα με τον Wong (2002) ο θάνατος μπορεί να αφυπνίσει αυτή την ανάγκη και να δώσει ώθηση για ανεύρεση νοήματος και σκοπού στη ζωή. Μέσω της διαχείρισης του νοήματος μπορούμε να εμβαθύνουμε στην πίστη και στην πνευματικότητα μας, με τη βοήθεια των οποίων μπορούμε να προστατευτούμε από το φόβο του θανάτου. Η διαδικασία διαχείρισης του νοήματος δεν είναι απλά μια διαδικασία εκλογίκευσης ή γνωστική αναθεώρηση, αλλά μια διαδικασία ανακατασκευής και μεταμόρφωσης αξιών, πεποιθήσεων και συστημάτων νοήματος. Στο μοντέλο διαχείρισης του νοήματος αναφερόμαστε όχι σε προσπάθεια αντιμετώπισης του φόβου του θανάτου καθαυτού, αλλά σε προσπάθεια διαχείρισης του νοήματος του θανάτου. Ο τρόπος αντιμετώπισης του θανάτου εξαρτάται από τους τρόπους νοηματοδότησής του και δύναται, εντέλει, να έχει θετικά οφέλη για το άτομο.

Συνοψίζοντας, σύμφωνα με τη θεωρία διαχείρισης του τρόμου (Greenberg et al., 1986. Solomon et al., 1991), βασικό κίνητρο της ανθρώπινης συμπεριφοράς αποτελεί η προσπάθεια αντιμετώπισης του τρόμου της επίγνωσης του θανάτου. Η αντιμετώπιση αυτού του τρόμου επιτυγχάνεται μέσω της πολιτισμικής κοσμοθεωρίας και της αίσθησης αξίας που αυτή παρέχει στο άτομο, δηλαδή την αίσθηση της αυτοεκτίμησης (Solomon et al., 1991). Η διαχείριση του τρόμου επιτυγχάνεται μέσω του πολιτισμικού μηχανισμού της αυτοεκτίμησης, η οποία συνίσταται στην πίστη ότι το άτομο είναι ένας σημαντικός άλλος, που συμμετέχει σε ένα σύμπαν με νόημα. Συνεπώς, οι αναγκαίες συνθήκες για την αποτελεσματική διαχείριση του τρόμου είναι η πίστη σε ένα σενάριο πραγματικότητας που έχει νόημα (πολιτισμική κοσμοθεωρία) και η πίστη ότι κάποιος ανταποκρίνεται στα πρότυπα αξιών που ορίζονται από αυτήν την κοσμοθεωρία (αυτοεκτίμηση). Θεωρώντας ότι η αυτοεκτίμηση λειτουργεί ως ρυθμιστής του άγχους, που σχετίζεται με την επίγνωση του θανάτου, οι παράγοντες που ενισχύουν την αυτοεκτίμηση θα μειώσουν το άγχος του θανάτου. Η ανταπόκριση στα πρότυπα της πολιτισμικής κοσμοθεωρίας δίνει στο άτομο τη δυνατότητα να αισθάνεται σημαντικό, δηλαδή δίνει τη δυνατότητα στο άτομο να έχει αυτοεκτίμηση. Η πρωταρχική λειτουργία της αυτοεκτίμησης είναι να ρυθμίζει το άγχος - ειδικά το άγχος που οφείλεται στην επίγνωση της θνητότητας. Η αυτοεκτίμηση συνιστά μια εξ ολοκλήρου πολιτισμική κατασκευή, που είναι συνάρτηση της ανταπόκρισης στα πρότυπα αξιών, που προέρχονται από τον πολιτισμό γενικά αλλά έχουν ενοποιηθεί σε μια μοναδική εξατομικευμένη θεωρία για κάθε άτομο (Pyszczynski, Greenberg, Solomon, Arndt & Schimel, 2004). Η ανάγκη για αυτοεκτίμηση παρουσιάζεται ως ένα καθολικό φαινόμενο, το οποίο όμως είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το πολιτισμικό του περιβάλλον. Γι' αυτόν το λόγο οι συμπεριφορές και τα χαρακτηριστικά που διασφαλίζουν την αυτοεκτίμηση, μπορούν να διαφέρουν πάρα πολύ από πολιτισμό σε πολιτισμό, ανάλογα

με τα πρότυπα που ο κάθε πολιτισμός προβάλλει ως επιθυμητά (Solomon et al., 1991, 2004a).

Δεδομένης της προστασίας που παρέχουν αυτές οι ψυχολογικές κατασκευές, οι άνθρωποι ωθούνται να διατηρήσουν την πίστη στις πολιτισμικές κοσμοθεωρίες τους και να ικανοποιήσουν τα πρότυπα αξιών που σχετίζονται με αυτές. Το άτομο, για να προστατευθεί, πρέπει να αποδεχτεί τις εξηγήσεις αυτές ως έγκυρες και να φροντίσει να διατηρήσει την πίστη στην εγκυρότητά τους. Ωστόσο, είναι σαφές ότι η πολιτισμική κοσμοθεωρία δεν είναι παρά ένα ανθρώπινο νοητικό κατασκεύασμα, άρα δεν είναι αλάνθαστη ή καθολική, ενώ παράλληλα υπάρχουν πολλές κοσμοθεωρίες, οι οποίες διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους. Για να καταφέρει το άτομο να διατηρήσει την πίστη του στην εγκυρότητα της κοσμοθεωρίας στο πλαίσιο ενός πλουραλιστικού πολιτισμικού κόσμου απαιτείται μια διαρκής επιβεβαίωση. Το παραπάνω επιτυγχάνεται εύκολα και πιο αυτοματικά όταν κάποιος έρχεται αντιμέτωπος με στοιχεία τα οποία είναι συμβατά με την πολιτισμική του κοσμοθεωρία. Όταν όμως το άτομο έρχεται αντιμέτωπο με διαφορετικά πρότυπα και διαφορετικές εξηγήσεις σε θέματα πραγματικότητας, τότε κινητοποιείται για να διασφαλίσει την εγκυρότητα της κοσμοθεωρίας του με διάφορους τρόπους (μεταστροφή, υποτίμηση, Αφομοίωση, Εναρμόνιση, αφανισμός) (Pyszczynski et al, 2003). Συνηθέστερα το άτομο αντιδρά αρνητικά απέναντι στη διαφορετική κοσμοθεωρία ή στους υποστηρικτές της. Ωστόσο, σε πολιτισμικά πλαίσια που προωθούν προοδευτικές αξίες, αναμένεται η αναστολή συμπεριφορών και στάσεων υποτίμησης απέναντι σε άτομα που εναντιώνονται στα πρότυπα της κοσμοθεωρίας τους (Greenberg, Simon, Pyszczynski, Solomon & Chatel, 1992). Σε αυτά τα πλαίσια, ενδεχομένως, το άτομο που έχει υιοθετήσει προοδευτικές αξίες όταν έρχεται αντιμέτωπο με την επίγνωση του θανάτου, τείνει να διαχειρίζεται το φόβο θανάτου ανταποκρινόμενο σε αυτές τις αξίες, τις οποίες και υποστηρίζει.

Θεμελιώδης μηχανισμός στη θεωρία διαχείρισης τρόμου είναι το μοντέλο της διπλής επεξεργασίας, όπως προτάθηκε από τους Pyszczynski, Greenberg και Solomon (1997). Ο μηχανισμός ενεργοποιείται προκειμένου να αντιμετωπίσει τις ασυνείδητες και συνειδητές σκέψεις που σχετίζονται με το θάνατο. Το σύστημα αποτελείται από αμυντικά συστήματα, τα οποία λειτουργούν σε συνειδητό και ασυνείδητο επίπεδο. Στόχος αυτών των συστημάτων είναι να αμυνθούν απέναντι στις σκέψεις θανάτου και στον τρόπο που ακολουθεί την επίγνωσή τους.

Το αμυντικό σύστημα διακρίνεται σε άμεσες και σε συμβολικές άμυνες. Οι άμεσες άμυνες συνιστούν την άμυνα που το άτομο διαθέτει απέναντι στις συνειδητές σκέψεις θανάτου και αποτελούν άμεσους, σχετικώς λογικούς, εστιασμένους στον κίνδυνο γνωστικούς ελιγμούς, που έχουν ως στόχο να αποσύρουν από τη συνείδηση αυτές τις σκέψεις. Οι συμβολικές άμυνες συνιστούν συμβολικές αντιλήψεις του εαυτού και της πραγματικότητας, όπως αυτές ορίζονται από το εκάστοτε πολιτισμικό πλαίσιο, και λειτουργούν ως τρόποι αντιμετώπισης του φόβου που πηγάζει μέσα από την επίγνωση της αναπόφευκτης φύσης του θανάτου όταν το άγχος αυτό βιώνεται σε ασυνείδητο επίπεδο. Οι συμβολικές άμυνες αποτελούν στην ουσία ένα έμμεσο τρόπο αντιμετώπισης, ο οποίος έχει ως στόχο να εμποτίσει το άτομο με την αίσθηση ότι έχει αξία σε ένα κόσμο με νόημα. Το διαφορετικό επίπεδο αφαίρεσης που χαρακτηρίζει τις συμβολικές άμυνες είναι σημαντικό καθώς τα άτομα δεν θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν με επιτυχία την ίδια τη θνητή φύση αλλά τη νοηματοδότησή της. Ανεξαρτήτως του επιπέδου υγείας ενός ατόμου, το γεγονός ότι ο θάνατος είναι αναπόφευκτος δεν μπορεί με κανένα λογικό τρόπο να γίνει αντικείμενο άρνησης. Κατά τους Pyszczynski et al. (1999), οι συμβολικές άμυνες ενεργοποιούνται μόνο σε καταστάσεις βαθιάς γνωστικής επεξεργασίας, όπου υπάρχει υψηλή προσβασιμότητα σκέψεων θανάτου στο γνωστικό δίκτυο αλλά όχι α) στη συνείδηση, β) στη συνειδησιακή προσοχή ή γ) στην ενεργό μνήμη. Θεωρώντας ότι

υπάρχει ένα γνωστικό δίκτυο, όπου η σκέψη θανάτου μπορεί να επεκτείνεται ασυνείδητα στο ευρύτερο γνωστικό δίκτυο, είναι αναμενόμενο να περιμένουμε να ενεργοποιηθούν και οι γνωστικές δομές που σχετίζονται με αυτό. Κατά τους Arndt et al. (2004) οι δομές του θανάτου είναι διασυνδεδεμένες με άλλες επιμέρους γνωστικές δομές, άρα η ενεργοποίηση των σκέψεων θανάτου θα οδηγήσει στην αυθόρμητη εξάπλωση της ενεργοποίησης στις γνωστικές δομές με τις οποίες είναι διασυνδεδεμένες. Για τη θεωρία διαχείρισης τρόμου οι γνωστικές δομές που είναι συνδεδεμένες με τον θάνατο είναι οι δομές που λειτουργούν για να δίνουν νόημα και αξία στον κόσμο και το άτομο. Αναγκαία συνθήκη για να συμβεί το παραπάνω είναι η προσβασιμότητα των σκέψεων θανάτου στο γνωστικό δίκτυο – και όχι στη συνείδηση – να είναι υψηλή. Καθώς οι σκέψεις θανάτου επεκτείνονται σε ένα γνωστικό δίκτυο, στο οποίο βρίσκονται συνδεδεμένες οι γνωστικές δομές που σχετίζονται με τη συμβολική αξία, το άτομο οδηγείται σε αντιδράσεις συμβολικής άμυνας. Το είδος των αντιδράσεων ορίζεται από τις πεποιθήσεις, που έχουν ενεργοποιηθεί κατά την εξάπλωση των σχετικών με τον θάνατο σκέψεων στο γνωστικό σύστημα. Ενώ καθίσταται σαφές ότι το άτομο θα χρησιμοποιήσει γνωστικά σχήματα που σχετίζονται με τον πολιτισμό, ωστόσο το επιμέρους περιεχόμενο αυτών των σχημάτων εξαρτάται τόσο από την προσωπική άποψη του ατόμου για τον κατάλληλο τρόπο προστασίας απέναντι στον θάνατο όσο και από περιστασιακούς παράγοντες, οι οποίοι καθιστούν κάποιες πεποιθήσεις της κοσμοθεωρίας περισσότερο προσβάσιμες από άλλες (Arndt et al., 2004).

Κρίνεται σκόπιμο στην παρούσα ενότητα να γίνει μια συνοπτική αναφορά σε θεωρίες που βρίσκονται σε θεωρητική εγγύτητα με την θεωρία διαχείρισης τρόμου και σχετίζονται με την αντιμετώπιση της απειλής στο ενδοατομικό επίπεδο. Θα αναφερθούμε αρχικά σε θεωρίες αποφυγής της αβεβαιότητας, στη συνέχεια θα αναφερθούμε στις θεωρίες ανάκτησης ελέγχου και τέλος στην θεωρία διαχείρισης του νοήματος (Jonas et al. 2014).

Οι θεωρίες αβεβαιότητας απέναντι στην απειλή υπογραμμίζουν την ανάγκη για αποκατάσταση της αποστροφής που προκαλείται από την γνωστική ασυμφωνία μέσω της αντικατάστασης πεποιθήσεων που θα είναι πιο συνεκτικές και θα συνεισφέρουν στην ανάγκη για γνωστική σαφήνεια και συνεκτικότητα. Κάποιες από αυτές τις θεωρίες είναι η θεωρία lay epistemic (Kruglanski & Webster, 1996), οι θεωρίες διαχείρισης της αβεβαιότητας (Van den Bos, Poortvliet, Maas, Miedema, & Van den Ham, 2005), και η θεωρία μείωσης της αβεβαιότητας (Hogg, 2007). Οι παραπάνω θεωρίες υποστηρίζουν ότι η ανάγκη για σχετική με τον εαυτό σαφήνεια και γνωστική εγγύτητα ενισχύεται από τη συναινετική κοινωνική επικύρωση και ταύτιση. Όταν οι άνθρωποι έρχονται αντιμέτωποι με αβεβαιότητα που σχετίζεται με τον εαυτό ή το περιβάλλον, αποκαθιστούν την αβεβαιότητα, συχνά, χρησιμοποιώντας πόρους από μη σχετιζόμενους τομείς με την βοήθεια της κοινωνικής συναίνεσης και της ταύτισης με την ομάδα (Hogg, 2007).

Σύμφωνα με τις θεωρίες ελέγχου η ατομική επίδραση (White, 1959) και ο έλεγχος επιτελούν μια ενισχυτική λειτουργία, ενώ η απώλεια ελέγχου επιφέρει αποστροφή και κινητοποιεί το άτομο να ανακτήσει ένα γενικευμένο αίσθημα ελέγχου (Kay, Whitson, Gaucher, & Galinsky, 2009). Η πρόσληψη χαμηλού ελέγχου ωθεί το άτομο να φέρεται «υπερβολικά», είτε αναφορικά με τον προσωπικό του έλεγχο στην κατάσταση, είτε με την επιρροή κάποιου εξωτερικού παράγοντα, που θα μπορούσε να συμβάλει στον έλεγχο όπως πίστη σε θεϊκή επίδραση ή σε εξουσίες (π.χ. κυβερνήσεις), με στόχο την αποκατάσταση της τάξης και την αποφυγή της τυχαιότητας στο περιβάλλον του (Kay, Gaucher, McGregor, & Nash, 2010). Το μοντέλο του εστιασμένου στην ομάδα ελέγχου (Fritzsche et al., 2013) επικεντρώνεται περισσότερο στον αποκλειστικό έλεγχο του περιβάλλοντος μέσω του εαυτού, ορίζοντας τον εαυτό ως μέλος της ομάδας και ενεργώντας συλλογικά. Συνεπώς, όταν ο προσωπικός έλεγχος φαίνεται να παρεμποδίζεται, επέρχεται μια μετατόπιση προς το συλλογικό εαυτό, που μπορεί να αποκαταστήσει την αίσθηση του

προσωπικού ελέγχου, δεδομένου ότι οι ομάδες προσλαμβάνονται ως ομοιογενείς οντότητες (Brewer, Hong, & Li, 2004). Συνεπώς, σύμφωνα με το μοντέλο του εστιασμένου στην ομάδα ελέγχου, η απειλή στον προσωπικό έλεγχο αυξάνει την ταύτιση και την δέσμευση σε διάφορες ομάδες, αυξάνει τη μεροληψία εντός της ομάδας και τη συμμόρφωση με τις νόρμες της ομάδας και τις ενέργειες για συλλογικές δράσεις με στόχο την αποκατάσταση της αίσθησης του προσωπικού ελέγχου μέσω του κοινωνικού εαυτού (Fritsche, Jonas, Ablasser, et al., 2013).

Η θεωρία διαχείρισης του νοήματος αποτελεί ένα ακόμα μοντέλο με βαθιές επιρροές από την υπαρξιακή σχολή. Η θεωρία διαχείρισης του νοήματος, βασιζόμενη στην θεωρία της γνωστικής ασυμφωνίας, προτείνει ότι τα άτομα τείνουν να υπερασπίζονται συστήματα νοημάτων ή δίκτυα προσδοκώμενων σχέσεων (Jonas et al. 2014). Τα πλαίσια νοήματος επιτρέπουν στους ανθρώπους να κατανοήσουν τις εμπειρίες τους και να δρουν εμπρόθετα στο περιβάλλον τους. Συνεπώς, όταν βιώνουν παραβιάσεις νοήματος έρχονται αντιμέτωπα με αναδυόμενη αποστροφή, που προκαλεί άγχος (Proulx & Inzlicht, 2012) και τους παρακινεί προς μία ή περισσότερες συμπεριφορές για την διατήρηση του νοήματος. Η παραβίαση των προσδοκιών θεωρείται αποσπασματική, ανεξάρτητα από τις συνέπειες για άλλες ανάγκες, προθέσεις ή στόχους.

Το μοντέλο διατήρησης του νοήματος παρέχει μια περιγραφική ταξινόμια αναφορικά με τις αντιδράσεις διατήρησης του νοήματος σε παραβιάσεις των προσδοκιών (Proulx & Inzlicht, 2012). Οι πρώτες δύο αντιδράσεις είναι η Αφομοίωση και η προσαρμογή. Και οι δύο στρατηγικές αποκαθιστούν το νόημα με την επίλυση της ασυμφωνίας, είτε φέρνοντας την παραβίαση σε ένα υπάρχον πλαίσιο νοήματος (Αφομοίωση), είτε με την αλλαγή ενός πλαισίου νοήματος για την κατανόηση της παραβίασης (προσαρμογή). Οι άλλες τρεις στρατηγικές είναι η επιβεβαίωση, η αφαίρεση και η γενίκευση, οι οποίες πρωτογενώς παρέχουν μια ανακουφιστική λειτουργία

μειώνοντας την αναδυόμενη αποστροφή, που ακολουθεί την παραβίαση του νοήματος, ανεξάρτητα από το αν η συμπεριφορά επιλύει ή όχι την γνωστική ασυμφωνία (Proulx & Inzlicht, 2012). Για παράδειγμα, η επιβεβαίωση της ιδεολογίας εντός της ομάδας, ύστερα από έκθεση σε απειλή για την ταυτότητα ή ευκρινή θνητότητα, μπορεί να ερμηνευτεί ως προσπάθεια για την επίλυση της πηγής της παραβίασης, είτε μέσα από την αποκατάσταση της αίσθησης της ταυτότητας, είτε της συμβολικής αθανασίας (Jonas et al. 2014). Σύμφωνα με τη θεωρία διατήρησης του νοήματος, οι αμυντικές αντιδράσεις δεν χρειάζεται να μοιράζονται περιεχόμενο με το παραβιαζόμενο πλαίσιο νοήματος προκειμένου να επιφέρουν γενικευμένη ανακουφιστική λειτουργία. Οι διαφορές μεταξύ των ανακουφιστικών συμπεριφορών, ύστερα από έκθεση σε απειλές, κατανοούνται περισσότερο μέσα από την διαφορετική μεσολαβούσα επίδραση παραγόντων που σχετίζονται με αυτές τις απειλές παρά ως διακριτά συστήματα άμυνας για την κάθε αμυντική απάντηση (Proulx & Inzlicht, 2012).

Για την θεωρητική και εμπειρική υπεροχή της θεωρίας διαχείρισης του τρόμου γίνεται αναφορά από τους Pyszczynski, Solomon και Greenberg (2015) στην ανασκόπηση για τα τριάντα χρόνια της θεωρίας διαχείρισης του τρόμου.

Θεωρία διαχείρισης τρόμου και στάσεις προς τους μετανάστες. Η

πολυπολιτισμικότητα στο σύγχρονο κόσμο αποτελεί μια ολοένα αυξανόμενη τάση. Ο σύγχρονος άνθρωπος στο δυτικό κόσμο έρχεται συχνά σε επαφή με ένα ευρύ φάσμα διαφορετικών πολιτισμικών κοσμοθεωριών. Επιπρόσθετα αυτή η διαδικασία είναι δυναμική και άλλες αξίες και νέες ιδέες δημιουργούνται με ένα συνεχώς αυξανόμενο ρυθμό. Οι άνθρωποι εσωτερικεύουν με αφαιρετικό και εξατομικευμένο τρόπο τις δικές τους κοσμοθεωρίες, που προκύπτουν από τη μεγάλη ποικιλία ιδεών και διδασκαλιών στις οποίες εκτίθενται καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους. Αυτές οι εξατομικευμένες κοσμοθεωρίες είναι διαρκώς ψυχολογικά ενεργές για την προστασία του ατόμου από το

υπαρξιακό άγχος.

Δεν έχουν γίνει αρκετές μελέτες που να εξετάζουν την επίδραση της θεωρίας διαχείρισης τρόμου σε διεργασίες επιπολιτισμοποίησης. Λίγες διαθέσιμες μελέτες έχουν διερευνήσει την επίδραση υπαρξιακών παραμέτρων στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης και στις στάσεις της κοινωνίας υποδοχής ύστερα από έκθεση σε ευκρινή θνητότητα (Greenberg et al., 1990. Nelson, Moore, Olivetti, & Scott, 1997. Castano & Dechesne, 2005. Basset et al., 2011). Οι περισσότερες από αυτές τις μελέτες επιβεβαίωναν σε κάποιο βαθμό την υπόθεση ότι μεταξύ δύο μεταναστευτικών ομάδων, ύστερα από έκθεση σε ευκρινή θνητότητα, οι γηγενείς τείνουν να δημιουργούν ενδοομαδική εύνοια απέναντι στη μεταναστευτική ομάδα που μοιραζόταν σε μεγαλύτερο βαθμό μια πολιτισμική κοσμοθεωρία πιο κοντά στην αντίστοιχη της εθνικής ομάδας, ενώ παράλληλα οδηγούνταν προς υποτίμηση και διακρίσεις απέναντι σε εθνοτικές ομάδες, που ασπάζονταν μια περισσότερο διαφορετική, από τη εθνική ομάδα, κοσμοθεωρία. Στη μελέτη των Florian και Mikulincer (1998) σε παιδιά ηλικίας 7 και 11 ετών αξιολογήθηκαν οι στάσεις των παιδιών από το Ισραήλ απέναντι σε παιδιά από την ίδια χώρα και παιδιά νεοεισερχόμενων μεταναστών. Η έκθεση στην ευκρινή θνητότητα διαφοροποίησε τις στάσεις και στις δύο ηλικιακές ομάδες. Οι αξιολογήσεις των μικρότερων παιδιών ήταν περισσότερο αρνητικές στην πειραματική ομάδα (ευκρινής θνητότητα), ενώ στα μεγαλύτερα παιδιά εντοπίστηκε το μοτίβο της προάσπισης της κοσμοθεωρίας με περισσότερο θετικές αξιολογήσεις απέναντι σε παιδιά από την χώρα τους και περισσότερο αρνητικές αξιολογήσεις για τα παιδιά των μεταναστών. Τα ευρήματα υποστηρίζουν ότι η ενδοομαδική εύνοια ίσως να αναδύεται μεταξύ της ηλικίας των 7 και 11 ετών (Pyszczynski, Solomon, & Greenberg, 2015).

Στη μελέτη των Basset et al. (2011), στις ΗΠΑ η συνθήκη της ευκρινούς θνητότητας ενέτεινε την αποστροφή προς μετανάστες που είναι πολιτισμικά διαφορετικοί

(Μεξικανός μετανάστης χωρίς χαρτιά). Αντίστοιχα, στην ίδια μελέτη οι στάσεις μεταξύ πειραματικής ομάδας και ομάδας ελέγχου δεν διαφοροποιήθηκαν για μετανάστες που προσλαμβάνονται ως πολιτισμικά εγγύτερη ομάδα (Καναδός μετανάστης χωρίς χαρτιά). Στη μελέτη των Dupuis και Safdar (2010), όπου αξιολογήθηκαν οι επιπολιτισμικοί προσανατολισμοί Αγγλο-Καναδών αναφορικά με Βρετανούς και Άραβες μετανάστες, προέκυψε ότι η ευκρινής θνητότητα κινητοποίησε τους Αγγλο-Καναδούς να εκδηλώσουν μια έμμεση προτίμηση προς τους μετανάστες που απορρίπτουν όψεις της δικής τους κοσμοθεωρίας. Ειδικότερα, ύστερα από έκθεση σε ευκρινή θνητότητα, οι Αγγλο-Καναδοί ανέφεραν ότι θα επιθυμούσαν οι Βρετανοί να επιλέγουν περισσότερο τη στρατηγική του Διαχωρισμού και λιγότερο τη στρατηγική της Αφομοίωσης, ενώ για τους Άραβες επισημάνθηκε μια μετακίνηση προς τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό της Αφομοίωσης σε επίπεδο οικογενειακών σχέσεων. Οι συγγραφείς αποδίδουν την παρατηρηθείσα μετατόπιση στα πλαίσια της κουλτούρας ανεκτικότητας και αποδοχής της διαφορετικότητας που υπάρχει εντός της канаδικής κοσμοθεωρίας. Κάποιες ενδείξεις αναφορικά με το ρόλο των αξιών ανεκτικότητας (προοδευτικοί και συντηρητικοί) είχαν επισημανθεί και κατά τα πρώτα στάδια θεμελίωσης της θεωρίας διαχείρισης τρόμου (Greenberg, Simon, Pyszczynski, Solomon, & Chatel, 1992).

Θεωρία διαχείρισης τρόμου και διομαδικές σχέσεις. Στο άρθρο των Greenberg, Landau, Kosloff, Soenke και Solomon (2016) αποτυπώνεται μια σύνθεση θεωρητικών θέσεων και ευρημάτων της θεωρίας διαχείρισης τρόμου για την προκατάληψη, τα στερεότυπα και τις διομαδικές συγκρούσεις. Στο άρθρο αυτό αποτυπώνεται η συμβολή της θεωρίας στην ερμηνεία των θεωριών των ατομικών διαφορών, της θεωρίας της ρεαλιστικής διομαδικής σύγκρουσης, της θεωρίας του αποδιοπομπαίου τράγου, της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας, της θεωρίας για την πίστη σε ένα δίκαιο κόσμο, τις θεωρίες νομιμοποιητικών ιδεολογιών και τις κοινωνιογνωστικές θεωρίες.

Τα στερεότυπα εξυπηρετούν δύο βασικούς σκοπούς οι οποίοι είναι: α) η κατανόηση του κοινωνικού περιβάλλοντος (επίτευγμα κατανόησης) και β) η απόκτηση, διατήρηση ή και ενδυνάμωση του αισθήματος της αυτοαξίας (επίτευγμα βελτίωσης) (Renkema et al. 2008). Όπως προκύπτει από αντίστοιχες μελέτες οι άνθρωποι τείνουν να χρησιμοποιούν στερεοτυπικούς τρόπους σκέψης όταν τους υπενθυμίζεται το αναπόφευκτο του θανάτου (Greenberg, Simon, Pyszczynski, Solomon, & Chatel, 1992. Schimel et al., 1999).

Ωστόσο η πορεία δεν είναι πάντα γραμμική. Σύμφωνα με τους Greenberg, Landau, Kosloff, Soenke και Solomon (2016) η απειλή της κοσμοθεωρίας δεν θεωρήθηκε ως πρωτογενής βάση της προκατάληψης και στερεοτυπικής σκέψης απέναντι σε μειονοτικές ομάδες, γι' αυτό δεν διατυπώθηκε η υπόθεση ότι η ευκρινής θνητότητα θα αυξήσει την προκατάληψη απέναντι σε αυτές τις ομάδες. Ωστόσο οι Schimel et al. (1999) πρότειναν μια εναλλακτική ερμηνεία για το μηχανισμό που συνδέει την προκατάληψη με τις μειονοτικές ομάδες. Σύμφωνα με το άρθρο του Devine (1989) τα στερεότυπα για τις μειονοτικές ομάδες είναι βαθιά ριζωμένα στην Αμερικανική κουλτούρα. Κατά την θεωρία διαχείρισης του τρόμου η ευκρινής θνητότητα θα αυξήσει την πίστη σε εσωτερικευμένες πολιτισμικές κοσμοθεωρίες και προτιμήσεις για εκείνους που ενισχύουν αυτήν την κοσμοθεωρία. Συνεπώς, στο βαθμό που τα στερεότυπα των στιγματισμένων ομάδων είναι μέρος της Αμερικανικής κοσμοθεωρίας, η ευκρινής θνητότητα θα επιφέρει επίταση στην στερεοτυπική σκέψη και προτίμηση για μειονοτικά μέλη που συμμορφώνονται με το στερεότυπο, σε σύγκριση με αυτά που το θέτουν υπό αμφισβήτηση.

Όπως αναφέρουν οι Greenberg, Landau, Kosloff, Soenke και Solomon (2016), μελέτες στο χώρο της θεωρίας διαχείρισης του τρόμου έδειξαν ότι η έκθεση στην ευκρινή θνητότητα δεν οδηγεί απαραίτητα σε αρνητικές στάσεις απέναντι σε εξωομάδες, ειδικά όταν αυτές δεν απειλούν την κοσμοθεωρία της πρώτης. Ωστόσο, η σκοτεινή πλευρά της

επίδρασης της ενδογενούς θνητότητας είναι ότι αρνητικές στάσεις μπορούν να επιταθούν, όταν ένα άτομο της εξωομάδας εμφανίζει θετικά χαρακτηριστικά αλλά διαψεύδει το στερεότυπο -π.χ. καλός μαθητής μιας μεταναστευτικής ομάδας που θεωρείται ότι δεν τα καταφέρνει στο εκπαιδευτικό σύστημα (π.χ. για την Ελλάδα αριστούχος μαθητής από το Πακιστάν).

Σύμφωνα με τη Θεωρία Διαχείρισης του Τρόμου οι υπενθυμητές της θνητότητας αυξάνουν το βαθμό εξάρτησης από εσωτερικευμένες πολιτισμικές κοσμοθεωρίες και επιφέρουν σχετική προτίμηση για όσους / όσα ενισχύουν αυτές τις κοσμοθεωρίες. Στα βαθμό που τα στερεότυπα στιγματισμένων ατόμων αποτελούν μέρος μια κοσμοθεωρίας, η ενδογενής θνητότητα αναμένεται να αυξάνει το στερεοτυπικό σκέπτεσθαι και την προτίμηση για μέλη μειονοτήτων που συμμορφώνονται με το στερεότυπο σε σχέση με εκείνα τα άτομα που το θέτουν υπό αμφισβήτηση (Schimel et al., 1999). Η έκθεση στη συνθήκη ενδογενούς θνητότητας έχει συνδεθεί με κοινωνικά φαινόμενα όπως ενδοομαδική ενοχή και εξωομαδική υποτίμηση (Greenberg et al., 1992. McGregor et al., 1998. Rosenblatt, Greenberg, Solomon, Pyszczynski, & Lyon, 1989), συμμόρφωση (Greenberg, Porteus, Simon, Pyszczynski, & Solomon, 1995), πολιτικές προτιμήσεις (Jost, Glaser, Kruglanski, & Sulloway, 2003. Renkema & Stapel, 2007) και ενεργοποίηση του στερεοτύπου (Greenberg et al., 1990. Schimel et al., 1999).

Αναφορικά με τη θεωρία του αποδιοπομπαίου τράγου και τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας οι Greenberg, Landau, Kosloff, Soenke και Solomon (2016) υποστηρίζουν ότι η θεωρία διαχείρισης του τρόμου επιχειρεί να εμπλουτίσει τις προηγούμενες θεωρίες και να διερευνήσει το «γιατί» και όχι μόνο το «πώς». Επομένως, τα άτομα και οι πολιτισμοί προσπαθούν να αντεπεξέλθουν στην επίγνωση της θνητής φύσης αποκαθιστώντας την πίστη σε αυτή με την επικαιροποίηση της αξίας του ατόμου μέσω της απόρριψης, της από-ανθρωποποίησης, της υποταγής και, σε ορισμένες περιπτώσεις,

του αφανισμού μιας εξωομάδας που προσλαμβάνεται ως ξένη και απειλητική για την μόλυνση της πολιτιστικής κληρονομιάς της ενδοομάδας. Η θεωρία διαχείρισης του τρόμου εμπλουτίζει τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας μέσα από τις παραδοχές της για την ερμηνεία και τη λειτουργία της αυτοεκτίμησης.

Αναφορικά με τον εμπλουτισμό θεωριών διομαδικής σύγκρουσης οι Greenberg, Landau, Kosloff, Soenke και Solomon (2016) υποστηρίζουν ότι οι συγκρούσεις τείνουν να κλιμακώνουν ένα κύκλο υπενθυμητών θανάτου, διομαδικής επιθετικότητας και βίας και κάνουν μια αναφορά στον Θουκυδίδη.

Ο Θουκυδίδης στο πλαίσιο του Πελοποννησιακού πολέμου είχε παρατηρήσει ότι οι άνθρωποι, πέρα από το να προστατεύουν τον εαυτό τους και την περιουσία τους, αγωνίζονταν με μεγαλύτερη δριμύτητα για να υπερασπίζονται τις ιδεολογικές τους αρχές και με στόχο να ξεπεράσουν συμβολικά τη θνητότητά τους μέσω της ταύτισης με την πόλη-κράτος και μέσα από τη διενέργεια ηρωικών πράξεων στην μάχη, προκειμένου να εξασφαλίσουν υστεροφημία στην μετά θάνατον ζωή (Park & Pyszczynski, 2016). Ο Θουκυδίδης κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι υπενθυμητές της θνητότητας κλιμάκωναν την δριμύτητα την ώρα της μάχης και την προσπάθεια για την επίτευξη αιώνιας δόξας και αθανασίας. Όπως υποστηρίζει ο Ahrens Dorf (2000), αφού η υπέρβαση του θανάτου δεν θα μπορέσει να εξασφαλιστεί απόλυτα και με βεβαιότητα, ο φανατισμός και οι συγκρούσεις που προκύπτουν μέσα από την επίδραση του τρόμου του θανάτου δεν θα εξαλειφθούν ποτέ απόλυτα.

Σύνδεση της θεωρίας διαχείρισης του τρόμου με την θεωρία της κοινής ενδοομαδικής ταυτότητας - ως διάσταση της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας - εντοπίζουμε στις μελέτες του Motyl. Σε μια σειρά μελετών οι Motyl et al. (2011) έδειξαν ότι η υπενθύμιση κοινών ανθρώπινων εμπειριών περιόρισε την επίταση αρνητικών αντιδράσεων στις εξωομάδες ως απάντηση στην ευκρινή θνητότητα, όπως προκατάληψη

απέναντι στους Άραβες και αρνητικές στάσεις απέναντι σε μετανάστες. Η υπενθύμιση κοινών ανθρώπινων εμπειριών σε μια μελέτη στις ΗΠΑ έγινε μέσα από παρουσίαση εικόνων οικογενειών από διαφορετικούς πολιτισμούς παράλληλα με εικόνες από τυπικές οικογένειες των ΗΠΑ. Σε μια δεύτερη μελέτη οι συμμετέχοντες διάβασαν για τις παιδικές αναμνήσεις ενός αλλοδαπού και στη συνέχεια κλήθηκαν να γράψουν ένα κείμενο για τις δικές τους παρόμοιες εμπειρίες όταν ήταν παιδιά. Αυτοί οι χειρισμοί αύξησαν την αίσθηση της κοινής ανθρωπότητας, μια μεταβλητή που άσκησε μεσολαβούσα επίδραση στην μείωση της επιρροής της ενδογενούς θνητότητας.

Όπως προέκυψε από τη μελέτη των Greenberg et al. (1990), η συνθήκη της ενδογενούς θνητότητας σε δείγμα Χριστιανών φοιτητών αύξησε την υποστήριξη των στερεοτυπικών χαρακτηριστικών όταν αξιολογούσαν έναν Εβραίο φοιτητή. Ωστόσο, δεν ήταν σαφές από τη μελέτη αν αυτό συνέβαινε επειδή η συνθήκη της ενδογενούς θνητότητας προκαλούσε επιθυμία για υποτίμηση ή αν η συνθήκη της ενδογενούς θνητότητας προκαλούσε επιθυμία για υποστήριξη των πεποιθήσεων που είχαν να κάνουν με το στερεότυπο. Σε επόμενη μελέτη οι Schimel et al. (1999) διεξήγαγαν 5 έρευνες προκειμένου να εξετάσουν το στερεοτυπικό τρόπο σκέψης και τις προτιμήσεις των συμμετεχόντων, όσον αφορά γυναίκες, Γερμανούς, Αφρικανούς, Αμερικανούς και ομοφυλόφιλους άντρες. Παρά το γεγονός ότι κατά τη δεκαετία του '90 οι Γερμανοί δεν ήταν στόχος προκατάληψης για τους Αμερικανούς και η κοσμοθεωρία των Γερμανών δεν διέφερε σημαντικά από αυτή των Αμερικανών, η ενδογενής θνητότητα ώθησε τους Αμερικανούς να βλέπουν τους Γερμανούς περισσότερο στερεοτυπικά (ως ανθρώπους της τάξης και της αυστηρότητας).

Σε επόμενη μελέτη η ενδογενής θνητότητα ώθησε τόσο τους άντρες όσο και τις γυναίκες, να δίνουν περισσότερες ερμηνείες για συμπεριφορές που ήταν μη συνεπείς με το στερεοτυπικό ρόλο των φύλων σε σύγκριση με συμπεριφορές που ήταν συνεπείς με το

ρόλο των φύλων (Greenberg et al., 2006). Το παραπάνω εύρημα ερμηνεύθηκε ως μεγαλύτερη ανάγκη μεταξύ των συμμετεχόντων για άμυνα ενάντια στις απειλές του στερεοτύπου. Σε επόμενη μελέτη, στην ομάδα ελέγχου λευκοί συμμετέχοντες επέλεξαν συνηθέστερα ως σύμμαχο κάποιον που εμφάνιζε χαρακτηριστικά αντίθετα από το στερεότυπο, παρά κάποιον που εμφάνιζε στερεοτυπικά χαρακτηριστικά (Greenberg et al., 2006). Ωστόσο, ύστερα από έκθεση σε ευκρινή θνητότητα παρατηρήθηκε μια ισχυρή προτίμηση σε Αφροαμερικανούς, που εμφάνιζαν στερεοτυπικά χαρακτηριστικά, σε σχέση με όσους εμφάνιζαν τα αντίθετα χαρακτηριστικά. Σε επόμενη μελέτη επιβεβαιώθηκε η προαναφερθείσα τάση και σε πειραματική συνθήκη με έμφυλα στερεότυπα. Στην τελευταία μελέτη οι συμμετέχοντες στην ομάδα ελέγχου προτιμούσαν αρρενωπούς ομοφυλόφιλους άντρες σε σχέση με πιο θηλυπρεπείς, ενώ ύστερα από έκθεση σε ευκρινή θνητότητα οι πιο θηλυπρεπείς άντρες προτιμούνταν σε σχέση με τους πιο αρρενωπούς ομοφυλόφιλους άντρες (Greenberg et al., 2006).

Οι προαναφερθείσες μελέτες έδειξαν ότι το αποτέλεσμα της ευκρινούς θνητότητας δεν ήταν απλώς το να αυξάνει τις αρνητικές στάσεις απέναντι σε μειονοτικές ομάδες, αλλά και απέναντι σε εξωομάδες που δεν «απειλούν» την κοσμοθεωρία (π.χ. Γερμανοί). Ωστόσο, οι άνθρωποι τείνουν να προτιμούν τα μέλη της δικής τους μειονοτικής ομάδας και τα μη απειλητικά μέλη της εξωομάδας με την προϋπόθεση ότι ταιριάζουν με τα στερεότυπα των ομάδων τους.

Οι Pyszczynski, et al. (2006) ζήτησαν, ύστερα από έκθεση σε ευκρινή θνητότητα, την αντίδραση των Ιρανών φοιτητών σε συνέντευξη που είχαν δώσει δύο συμφοιτητές τους, όπου ο ένας υποστήριζε σθεναρά τη χρήση θανατηφόρων βασανιστηρίων για τους Αμερικανούς και ο άλλος υποστήριζε ειρηνική επίλυση του Μεσανατολικού ζητήματος. Στην ομάδα ελέγχου οι Ιρανοί φοιτητές προτιμούσαν τις δηλώσεις του φοιτητή που ήταν αντίθετος στη χρήση βασανιστηρίων, ωστόσο ύστερα από έκθεση σε ευκρινή θνητότητα

οι φοιτητές έτειναν να προτιμούν το φοιτητή που είχε κάνει δηλώσεις υπέρ των βασανιστηρίων (Pyszczyński, et al., 2006).

Η θεωρία διαχείρισης του τρόμου μας βοηθά να κατανοήσουμε τις αιτίες της προκατάληψης, αλλά και τις συνέπειες που θα έχουν αυτές οι προκαταλήψεις και στη συνέχεια διακρίσεις απέναντι σε στοχοποιημένα άτομα που ανήκουν σε στοχοποιημένες ομάδες εντός ενός πολιτισμικού πλαισίου. Συνεπώς, κάθε μέλος μιας εθνοτικής ομάδας είναι παγιδευμένο μεταξύ δύο κοσμοθεωριών: της παραδοσιακής τους κοσμοθεωρίας και της επικρατούσας στο παρόν πολιτισμικό πλαίσιο κουλτούρας (Solomon et al., 1991).

Επομένως, η θεωρία διαχείρισης του τρόμου υποστηρίζει το ζήτημα της διαρκούς ευαλωτότητας των ατόμων που υφίστανται προκατάληψη και διακρίσεις από την ευρύτερη κοσμοθεωρία. Όπως προέκυψε από αντίστοιχη μελέτη, υπό συνθήκες, η αύξηση σκέψεων θνητότητας οδήγησε τα στιγματισμένα άτομα είτε με αμυντικό τρόπο να μην αναγνωρίζουν τον εαυτό τους στην ενδοομάδα τους είτε να συμμορφώνονται με τα αρνητικά πολιτισμικά στερεότυπα. Ωστόσο άλλες μελέτες δείχνουν ότι, υπό συνθήκες, τα άτομα που αντιμετώπιζαν προκαταλήψεις μπορούν με δημιουργικό τρόπο να εντάσσονται σε υβριδικές κοσμοθεωρίες, οι οποίες με ευελιξία ενσωματώνουν στοιχεία από τη δική τους κουλτούρα και από την ευρύτερη κουλτούρα (Greenberg et al., 2006).

Παρά το γεγονός ότι οι πολιτισμικοί ψυχολόγοι επικεντρώνονται στους διαφορετικούς τύπους των πολιτισμικών κοσμοθεωριών, αναγνωρίζεται καταφανώς πλέον ότι οι άνθρωποι ζουν σε έναν κόσμο διαφορετικών και αναμειγμένων πολιτισμικών επιρροών, με κάθε άτομο να ενσωματώνει μια ποικιλία πεποιθήσεων και αξιών, μερικές από τις οποίες μπορεί να είναι αντιθετικές στην βασική κοσμοθεωρία που ακολουθούν. Σύμφωνα με τη θεωρία της βέλτιστης διακριτότητας (Brewer, 1991) ο Ατομοκεντρισμός και η αλληλεξάρτηση, ως πτυχές της αυτοδιάθεσης, τόσο στα άτομα, όσο και στους πολιτισμούς, διαφέρουν ως προς αυτό που ορίζουν ως το βέλτιστο μίγμα των δύο τάσεων.

Σύμφωνα με τους Jonas et al. (2008) τα στοιχεία της κοσμοθεωρίας ποικίλλουν όσον αφορά τη στιγμιαία προσβασιμότητά τους και οι άνθρωποι προσανατολίζονται προς πιο προσβάσιμα στοιχεία, όταν έχουν ανάγκη μεγαλύτερης προστασίας από υπαρξιακούς φόβους. Επιβεβαίωση της παραπάνω θέσης σε ευρήματα αναφορικά με την ταυτότητα εντοπίζουμε σε μια μελέτη στην Αυστραλία. Οι Αβοριγίνες Αυστραλοί αυτοπροσδιορίζονται τόσο ως Αβορίγινες όσο και ως Αυστραλοί. Ύστερα από έκθεση στην ευκρινή θνητότητα διαπιστώθηκε μια μετατόπιση προς μια συλλογική ταυτότητα, όταν υπήρχε αναφορά στην ταυτότητα των Αβοριγίνων και προς μια ατομοκεντρική ταυτότητα, όταν υπήρχε αναφορά στην Αυστραλιανή ταυτότητα (Halloran & Kashima, 2004).

Σε μια μελέτη που διεξήχθη στην Τουρκία, μια κυρίως μουσουλμανική χώρα, οι Kökdemir και Yeniceci (2010) διαπίστωσαν ότι η ευκρινής θνητότητα αύξησε την αρνητική αξιολόγηση σε απόψεις που επέκριναν τα πανεπιστήμια που παρακολουθούσαν οι συμμετέχοντες και αύξησαν την επιθυμία η χώρα τους να έχει στενότερες σχέσεις με εθνοτικά παρόμοιες χώρες, όπως το Τουρκμενιστάν, και πιο απομακρυσμένες σχέσεις με το εθνολογικά ανόμοιες χώρες, όπως το Ηνωμένο Βασίλειο και η Ελλάδα.

Θεωρία διαχείρισης τρόμου και ιδεολογία. Σύμφωνα με την θεωρία διαχείρισης του τρόμου οι πολιτικές απόψεις και οι ιδεολογίες των ατόμων διαμορφώνονται και κινητοποιούνται από τη λανθάνουσα ανάγκη των ανθρώπων να κρατηθούν μακριά από το άγχος που προκαλεί η επίγνωση του θανάτου. Οι ιδεολογίες αποτελούν ευρεία πολιτισμικά μεταδιδόμενα συστήματα πεποιθήσεων, που επικυρώνουν την αξία συγκεκριμένων κοινωνικών ρόλων, στάσεων, πεποιθήσεων και διομαδικών επαφών, ενώ παράλληλα τοποθετούνται απέναντι σε εναλλακτικά συστήματα πεποιθήσεων (Burke et al., 2013). Οι πολιτικές ιδεολογίες συνεπώς παρέχουν στα άτομα την πεποίθηση ότι αυτός ο κόσμος είναι ένας τόπος με συνοχή και συνέπεια, στον οποίο πιστεύουν ότι η ζωή τους

έχει νόημα. Η υποστήριξη αυτού του ισχυρισμού παρέχεται από ένα μεγάλο αριθμό πειραματικών μελετών που δείχνουν ότι η ευκρινής θνητότητα υποκινεί διάφορες ομοιοστατικές στρατηγικές προάσπισης της ιδεολογίας και υπεράσπισης της απέναντι σε δυναμικές απειλές στην εγκυρότητά της.

Όπως προέκυψε από τη μελέτη των McGregor et al. (1998), η συνθήκη της ευκρινούς θνητότητας ώθησε τους συμμετέχοντες να υποτιμήσουν ή και να επιτεθούν σωματικά απέναντι σε άτομα που αντιτείνονταν στην πολιτική τους ιδεολογία. Ειδικότερα, ύστερα από έκθεση σε ευκρινή θνητότητα οι προοδευτικοί συμμετέχοντες θα έβαζαν περισσότερη καυτή σάλτσα σε άτομα που εξέφραζαν αντί-προοδευτικές (συντηρητικές) απόψεις. Το παραπάνω αναφέρεται στη βιβλιογραφία της θεωρίας ως υπόθεση της προάσπισης της κοσμοθεωρίας, υπόθεση που υποστηρίζει ότι η έκθεση στην ευκρινή θνητότητα θα προκαλέσει στα άτομα αμυντικές επιδράσεις προάσπισης προϋπαρχουσών πολιτικών ιδεολογιών, είτε αυτές είναι προοδευτικές, είτε είναι συντηρητικές (Kosloff, Greenberg, Weise, & Solomon, 2010a).

Παράλληλα με την πολιτική ιδεολογία, σημαντική διάσταση της ιδεολογίας είναι οι νομιμοποιητικές ιδεολογίες που εδράζονται περισσότερο στις ατομικές διαφορές. Σύμφωνα με τους Jost και Hunyady (2005) νομιμοποιητική ιδεολογία είναι πεποιθήσεις που νομιμοποιούν ή και δικαιολογούν την υπάρχουσα κοινωνική διευθέτηση, προβάλλοντας την ως φυσική και αναπόφευκτη (Jost & Hunyady, 2005). Προηγούμενες μελέτες έχουν δείξει ότι άτομα με υψηλά επίπεδα στο δεξιό αυταρχισμό (Altemeyer, 1988) είναι γενικά περισσότερο προκατειλημμένα απέναντι σε διαφορετικές εξωμάδες, συμπεριλαμβανομένων και των μεταναστών (Altemeyer, 1981. Quinton, Cowan, & Watson, 1996). Η έννοια του αυταρχισμού αποτελεί μια ιδιαίτερα σημαντική διάσταση της πολιτισμικής κοσμοθεωρίας. Συνεπώς, το περιεχόμενο της κοσμοθεωρίας των συμμετεχόντων θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη προκειμένου να προβλέψουμε πώς θα

ανταποκριθούν στην συνθήκη της ευκρινούς θνητότητας (Dechesne, Janssen, & van Knippenberg, 2000. Greenberg et al., 1992. Pyszczynski et al., 2006. Weise et al., 2012).

Σύμφωνα με τη θεωρία διαχείρισης του τρόμου μεταβλητές των ατομικών διαφορών, όπως ο δεξιός αυταρχισμός (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levenson, & Sanford, 1950. Altemeyer, 1994.), ο θρησκευτικός προσανατολισμός (Batson & Burris, 1994) και ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία (Pratto, Sidanius, Stallworth, & Malle, 1994), αποτελούν δείκτες της κοσμοθεωρίας που είναι άκαμπτοι, απλουστευτικοί, ηθολογικοί, και που εστιάζουν σε ιεραρχίες και σε πεποιθήσεις για ένα δίκαιο κόσμο (Greenberg et al., 2006). Σταθερές ατομικές διαφορές με αναφορά στην κοσμοθεωρία θα μπορούσαν να ασκούν ρυθμιστική επίδραση στον τρόπο και τη φορά με την οποία η ευκρινής θνητότητα θα επηρεάσει τις στάσεις απέναντι σε μέλη της εξωομάδας. Η ευκρινής θνητότητα αύξησε τις αρνητικές στάσεις απέναντι στην πορνεία, αλλά μόνο σε όσους βλέπουν την πορνεία ως κάτι αρνητικό (Rosenblatt et al., 1989). Από την αρχή θεμελίωσης της θεωρίας διαχείρισης του τρόμου αναδείχτηκε ο ρόλος προδιαθεσικών παραμέτρων για την ερμηνεία της επίδρασης της συνθήκης ευκρινούς θνητότητας.

Αντίστοιχα η ευκρινής θνητότητα ώθησε όσους εμφάνιζαν υψηλά επίπεδα αυταρχικότητας να υποτιμούν ένα άτομο που εμφανίζει διαφορετική άποψη από εκείνους, αλλά η επίδραση αυτή δεν παρατηρήθηκε μεταξύ αυτών που είχαν χαμηλά επίπεδα αυταρχικότητας (Greenberg et al., 1990). Σύμφωνα με τα ευρήματα των Bassett (2010) και Lyall και Thorsteinsson (2007), η ευκρινής θνητότητα μονοπαραγοντικώς δεν φαίνεται να εντείνει την προκατάληψη προς μια εξωομάδα. Επιπρόσθετα, στη μελέτη του Bassett (2010) παρατηρήθηκε αλληλεπίδραση ανάμεσα στην ευκρινή θνητότητα και τον προσανατολισμό προς την κοινωνική κυριαρχία. Κατά τον Bassett (2010) η αλληλεπίδραση που προέκυψε παρέχει κάποιες ενδείξεις αναφορικά με το ότι οι ατομικές διαφορές ασκούν μεσολαβούσα επίδραση στην ευκρινή θνητότητα. Ειδικότερα, σε

θεωρητικό επίπεδο, κατά τον Jonas et al. (2008), ειδικοί τομείς της πολιτισμικής κοσμοθεωρίας που ενεργοποιούνται ως άμυνες - απόκριση στην ευκρινή θνητότητα - εξαρτώνται από τις ατομικές διαφορές ανάλογα με τη χρονική σημαντικότητα συγκεκριμένων αξιών (Jonas et al., 2008). Συνεπώς, τα ευρήματα του Basset (2010) υποστηρίζουν ότι η ευκρινής θνητότητα φάνηκε να πολώνει τις διαφορές προς τις εξωομάδες ανάλογα με προϋπάρχουσες προδιαθέσεις.

Η μεσολαβούσα επίδραση της αυταρχικότητας έχει επισημανθεί σε μια από τις πρώτες μελέτες που βασίζονταν στη θεωρία διαχείρισης τρόμου (Greenberg et al., 1990). Ωστόσο, οι προηγούμενες μελέτες εστίαζονταν σχεδόν αποκλειστικά στην αλληλεπίδραση των υψηλών επιπέδων αυταρχικότητας και της συνθήκης της ευκρινούς θνητότητας απέναντι στον διαφορετικό άλλο (Greenberg et al., 1990).

Η υπόθεση της αλληλεπίδρασης της συνθήκης ευκρινούς θνητότητας και του δεξιού αυταρχισμού αναφορικά με τη στάση απέναντι στους μετανάστες επιβεβαιώθηκε από την μελέτη των Weise et al. (2012). Η παραπάνω αλληλεπίδραση παρατηρήθηκε μέσα από δύο μελέτες με συμμετέχοντες από διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια ακόμα και ύστερα από χρήση διαφορετικών συνθηκών ελέγχου, αυξάνοντας σε σημαντικό βαθμό τη γενικευσιμότητα των ευρημάτων.

Μέσα από μία διαπολιτισμική υπόθεση εντός της θεωρίας διαχείρισης του τρόμου, δεν είναι μόνο οι ατομικές διαφορές αλλά και το ιδεολογικό ιστορικοπολιτισμικό πλαίσιο που θα συμβάλει στην κατανόηση της επίδρασης της ευκρινούς θνητότητας. Σε πολιτισμικά πλαίσια στα οποία δίνεται έμφαση στην αξία της ανεκτικότητας, η επίδραση της ευκρινούς θνητότητας δύναται είτε να εξουδετερώνεται (Greenberg, Simon, Pyszczynski, Solomon, & Chatel, 1992) είτε και να αντιστρέφεται (Weise et al., 2012). Η θεωρία διαχείρισης τρόμου υποστηρίζει ότι οι επιθετικές αντιδράσεις απέναντι σε μέλη της εξωομάδας δεν αποτελούν το μόνο τρόπο για να διαχειριστεί κάποιος υπαρκτά

ζητήματα, ούτε αποτελούν μια μη αποτρέψιμη αντίδραση σε συνθήκες ευκρινούς θνητότητας (Weise et al., 2012). Οι άνθρωποι, προκειμένου να αντιμετωπίσουν την επίγνωση του θανάτου, τείνουν να δεσμεύονται σε λανθάνουσες πεποιθήσεις και αξίες που είναι κεντρικές στην εσωτερικευμένη κοσμοθεωρία τους.

Σύμφωνα με τους Pyszczynski et al. (2003) υπάρχει μια διάκριση ανάμεσα σε δύο κοσμοθεωρίες. Στην πρώτη κατηγορία συναντούμε άκαμπτες κοσμοθεωρίες, στις οποίες οι ηθικές αποφάσεις για το καλό και το κακό είναι ξεκάθαρες και υπάρχουν συγκεκριμένες αντιλήψεις για το καλό και το κακό. Σε αυτές τις κοσμοθεωρίες είθισται να εμφανίζονται χαρισματικοί ηγέτες. Το κυρίαρχο συναίσθημα για τα άτομα που μοιράζονται αυτή την κοσμοθεωρία, είναι ο θυμός και σε αυτές τις κοσμοθεωρίες παρατηρείται ισχυρή προκατάληψη απέναντι σε όσους παραβιάζουν τις ηθικές επιταγές ή σε όσους θεωρούνται «κακοί». Αυτές οι κοσμοθεωρίες παρέχουν ένα ισχυρό σύστημα πεποιθήσεων, σύμφωνα με το οποίο ο θάνατος αποτελεί μια μετάβαση, με τη μορφή των πεποιθήσεων των θρησκείων για το επέκεινα ή μέσα από συλλογική ταύτιση με το κράτος ή / και ένα μελλοντικό μύθο για τη συνέχιση της επανάστασης (Greenberg et al, 2009).

Η άλλη κατηγορία κοσμοθεωριών περιλαμβάνουν σχετικιστικές κοσμοθεωρίες, στις οποίες το σωστό και το λάθος, το καλό και το κακό, είναι λιγότερο προκαθορισμένα και συχνά αποτελούν ζήτημα οπτικής. Σε αυτές τις κοσμοθεωρίες η ανεκτικότητα αποτελεί μια θεμελιώδη αξία, η προκατάληψη τείνει να βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα και το κυρίαρχο αρνητικό συναίσθημα είναι το άγχος (Greenberg et al, 2009). Σε συνάρτηση με την οπτική για τη δεύτερη κατηγορία κοσμοθεωριών προκύπτει ότι ανάλογες κοσμοθεωρίες αποτελούν καλύτερα πλαίσια για λιγότερο αμυντικές αντιδράσεις απέναντι στους διαφορετικούς άλλους.

Εμπειρικά ευρήματα από τη θεωρία διαχείρισης του τρόμου έδειξαν ότι άτομα με χαμηλά επίπεδα στην ανάγκη για δομή και στον αυταρχισμό και άτομα που

αυτοκατηγοριοποιούνται ως φιλελεύθερα τείνουν, ύστερα από έκθεση σε θνητή φύση, να μην υιοθετούν την υποτίμηση ή επιθετικότητα απέναντι σε διαφορετικούς άλλους (Greenberg et al, 2009). Αντίστοιχα, σε δείγμα Αμερικανών επήλθε ένας μετριασμός στις αντιδράσεις απέναντι στους διαφορετικούς άλλους (Greenberg et al., 1992) καθιστώντας την αξία της ανοχής ευκρινή. Όπως προέκυψε από αντίστοιχη μελέτη η δημιουργία μιας αίσθησης κοινής ανθρώπινης φύσης μεταξύ των πολιτισμών είχε αντίστοιχη επίδραση (Pyszczynski, Maxfield, et al., 2006).

Η έννοια της πολιτισμικής κοσμοθεωρίας αποτελεί μια έννοια κλειδί για την κατανόηση της επίδρασης της ευκρινούς θνητότητας. Σύμφωνα με τους Castano et al. (2011), αρκετές από αυτές τις επιδράσεις μπορούν να ερμηνευτούν ως μια στροφή προς τον συντηρητισμό. Σε μελέτη των Greenberg et al. (1992) προέκυψε ότι η ευκρινής θνητότητα οδήγησε σε λιγότερο αρνητικές κρίσεις απέναντι σε αρνητική κριτική για τις ΗΠΑ όταν προηγουμένως είχε εισαχθεί η έννοια της ανοχής.

Ευρήματα που να επιβεβαιώνουν την υπόθεση της προάσπισης της κοσμοθεωρίας εντοπίζουμε στην μελέτη των Castano et al. (2011). Στη συνθήκη ευκρινούς θνητότητας οι προοδευτικοί έτειναν να εμφανίζουν χαμηλότερα επίπεδα στο δεξιό αυταρχισμό, παρείχαν σε μικρότερο βαθμό στήριξη σε συντηρητικές πολιτικές και παρείχαν περισσότερη στήριξη σε προοδευτικές πολιτικές, επιδείκνυαν σε μικρότερο βαθμό συμφωνία και στήριξη σε πολιτικούς, που υποστήριζαν συντηρητικές πολιτικές. Δεδομένου του κεντρικού ρόλου που έχει η έννοια της ανεκτικότητας στο να διαφοροποιεί τη συντηρητική από την προοδευτική οπτική, κατά τη συνθήκη της ευκρινούς θνητότητας οι προοδευτικοί εμφανίζονταν να είναι πιο ανεκτικοί και οι συντηρητικοί εμφανίζονταν να είναι λιγότερο ανεκτικοί. Επίση, προέκυψε ότι η ανεκτικότητα με τη σειρά της συνέβαλλε συστηματικά στην επίδραση της ευκρινούς θνητότητας σε μεταβλητές πολιτικής τοποθέτησης (Castano et al., 2011).

Ωστόσο, ευρήματα από άλλες μελέτες υποστηρίζουν ότι η ευκρινής θνητότητα δεν αυξάνει πάντα την δέσμευση των προοδευτικών στις προϋπάρχουσες πολιτικές τους τοποθετήσεις. Αντί αυτού μπορεί να οδηγήσει τους προοδευτικούς και τους συντηρητικούς προς πιο συντηρητικές στάσεις. Το παραπάνω ονομάζεται υπόθεση της συντηρητικής στροφής (Jost, Glaser, Kruglanski & Sulloway, 2003. Jost, Fitzsimons, & Kay, 2004. Paulhus & Trapnell, 1997). Οι Landau, Solomon, et al. (2004) βρήκαν ότι η ευκρινής θνητότητα και οι υπενθυμητές της τρομοκρατίας οδήγησαν τόσο συντηρητικούς όσο και προοδευτικούς φοιτητές να υποστηρίξουν τον πρόεδρο Μπους στον αγώνα του κατά της τρομοκρατίας.

Σύμφωνα με τους Jost, et al. (2003) ο συντηρητισμός μπορεί να ερμηνευτεί μέσα από την επίδραση των επιστημονικών, ιδεολογικών και υπαρξιακών κοινωνικογνωστικών κινήτρων. Στην παρούσα μελέτη αξιολογούμε την επίδραση των δύο από τα παραπάνω κοινωνιογνωστικά κίνητρα στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης των Ελλήνων για τους μετανάστες. Σύμφωνα με τους συγγραφείς ιδιαίτερα σημαντική είναι η έννοια της αβεβαιότητας που φαίνεται να σχετίζεται στενά τόσο με το φόβο του θανάτου όσο και με την ιδεολογία.

Κατά τους Jost et al. (2003) η συντηρητική πολιτική ιδεολογία παρέχει μια σαφή και σταθερή αντίληψη για τον κόσμο που λειτουργεί αποτελεσματικότερα στη διαχείριση του υπαρξιακού άγχους, ενώ οι προοδευτικές ιδεολογίες είναι πιο επιρρεπείς στην αλλαγή και ως εκ τούτου είναι λιγότερο πιθανόν να παρέχουν ένα ασφαλή πόρο νοήματος και αυτοεκτίμησης ως απάντηση στην απειλή του υπαρξιακού άγχους.

Επιπρόσθετα, μέσα από διαπολιτισμικές μελέτες συσχέτισης έχει προκύψει έμμεση υποστήριξη για την υπόθεση της συντηρητικής στροφής. Ο πολιτικός συντηρητισμός σχετίστηκε θετικά με διάφορους δείκτες που είχαν συνάφεια με την επίτευξη πίστης στη γνώση και την ψυχολογική ασφάλεια, ενώ παράλληλα ο φόβος του θανάτου αποτελεί την

πιο ισχυρή συµµεταβλητή (Jost et al., 2003). Στη µελέτη του Wilson (1973) εντοπίστηκε µια ισχυρή συσχέτιση µεταξύ των κλιµάκων Φόβος θανάτου και Συντηρητισµού. Περισσότερα ευρήµατα µιας πιο αιτιώδους σχέσης σύνδεσης της ευκρινούς θνητότητας και του συντηρητισµού προκύπτουν από τις µελέτες των Florian, Mikulincer και Hirschberger (2001) και Rosenblatt, Greenberg, Solomon, Pyszczynski, και Lyon (1989), στις οποίες µελετήθηκε η συσχέτιση του πολιτικού συντηρητισµού απέναντι σε άτοµα που παραβιάζουν τις κοινωνικές νόρµες. Σύµφωνα µε τους Jost et al. (2003), το µέγεθος της επίδρασης της ευκρινούς θνητότητας στην πρόθεση για τιµωρία αυτών των ατόµων ήταν µεγάλο και στατιστικώς σηµαντικό ($r = 0,50, p < 0,01$). Ωστόσο, αυτό το είδος της συντηρητικής στροφής δεν παρατηρήθηκε σε όλα τα άτοµα. Κατά τη συνθήκη της ευκρινούς θνητότητας αυξήθηκε η τιµωρητική στάση απέναντι σε άτοµα που εμφάνιζαν χαµηλά επίπεδα στην ψυχική ανθεκτικότητα ή υψηλά επίπεδα στην ηθική αντίθεση απέναντι στην εκάστοτε παραβατική συµπεριφορά (Florian et al., 2001. Rosenblatt et al., 1989). Συνεπώς, οι παραπάνω µεταβλητές ίσως σχετίζονται µε προϋπάρχοντες ιδεολογικούς προσανατολισµούς.

Επιπλέον ευρήµατα για την συντηρητική στροφή προέρχονται από πειραµατικούς σχεδιασµούς, στους οποίους προέκυψε, ότι µεταξύ προοδευτικών και συντηρητικών συµµετεχόντων, η ευκρινής θνητότητα αύξησε την υποστήριξη προς συντηρητικές πολιτικές προσωπικότητες. Στη µελέτη των Landau et al. (2004a), πριν τις εκλογές του 2004, η ευκρινής θνητότητα αύξησε τη στήριξη των προοδευτικών και των συντηρητικών για τον George W. Bush και για τις αντιτροµοκρατικές τους πολιτικές. Τα ευρήµατα επιβεβαιώθηκαν και από επόµενη µελέτη (Cohen et al., 2005). Επιπρόσθετα, η ευκρινής θνητότητα µείωσε τη στήριξη των συµµετεχόντων για τον προοδευτικό John Kerry. Ευρήµατα υπέρ της θέσης της συντηρητικής στροφής εντοπίζονται και στις µελέτες των Franken (2005) και Westen (2007).

Ακόμα και στη βάση της υπόθεσης της συντηρητικής στροφής μπορεί να προκληθεί μετριασμός μέχρι και αναστολή των επιθετικών αντιδράσεων, ύστερα από έκδηλη ενεργοποίηση αξιών ανεκτικότητας και συμπόνιας. Ειδικότερα, μελέτη έδειξε ότι, κάνοντας την ανεκτικότητα υψηλά προσβάσιμη (Greenberg et al., 1992) - εγχαράσσοντας αξίες συμπόνιας μέσα από κείμενα της Βίβλου ή του Κορανίου - (Rothschild, Abdollahi, & Pyszczynski, 2009), ενεργοποιείται η αίσθηση της κοινής ανθρωπότητας (Motyl et al., 2009) και προάγονται ασφαλείς διαπροσωπικές σχέσεις (Weise et al., 2008) που θα μπορούσαν να μειώσουν τις διομαδικές συγκρούσεις. Γνωρίζουμε ότι οι ειρηνικές σχέσεις μεταξύ ανθρώπων από διαφορετικές κοσμοθεωρίες συχνά δεν έχουν εύκολη εφαρμογή αλλά, όπως προκύπτει από την μελέτη των Weise et al. (2012), ο φόβος δεν οδηγεί απαραίτητα σε επιθετικότητα, υποτίμηση και προτίμηση· μπορεί επίσης να προκαλέσει συμπεριφορά που θα μπορούσε να συντελέσει σε χτίσιμο διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ διαφορετικών ομάδων ανθρώπων.

Μέχρι σήμερα δεν έχει διατυπωθεί μια συνεκτική θεωρητική τοποθέτηση αναφορικά με το αν ύστερα από έκθεση σε ευκρινή θνητότητα εντοπίζεται προάσπιση της κοσμοθεωρίας (Greenberg & Jonas, 2003), ή συντηρητική στροφή (Jost et al. 2003). Όπως προκύπτει από τη μετά-ανάλυση των Burke, Kosloff και Landau (2013), η συνθήκη της ευκρινούς θνητότητας εμφάνισε συνολικά μεγάλη επίδραση στις πολιτικές στάσεις ($r = 0,47$). Αυτό το μέγεθος επίδρασης φτάνει την 95^η εκατοστιαία μονάδα των θεωριών της κοινωνικής ψυχολογίας και ξεπερνά κατά πολύ το μέγεθος επίδρασης που εμφανίζει εν γένει η ευκρινής θνητότητα ($r = 0,35$) (Burke et al., 2010). Η μετά-ανάλυση του Burke et al. (2013) υποστήριξε τόσο την υπόθεση της υπεράσπισης της κοσμοθεωρίας ($r = 0,41$) όσο και την υπόθεση της συντηρητικής στροφής ($r = 0,30$), ωστόσο διαφαίνεται μια τάση για πρόταξη της υπόθεσης της υπεράσπισης της κοσμοθεωρίας. Σύμφωνα με τη Jonas et al. (2008) η επίδραση της ευκρινούς θνητότητας μεσολαβείται από λανθάνουσες νόρμες και

αξίες. Σύμφωνα με τους Burke et al. (2013) η συντηρητική στροφή δίνει τη θέση της στην υπεράσπιση της κοσμοθεωρίας σε συνθήκες κατά τις οποίες επιπρόσθετες διαστάσεις της κοσμοθεωρίας του ατόμου καθίστανται με κάποιο τρόπο εμφανείς.

Θεωρία διαχείρισης του τρόμου και πολιτισμός. Παρότι η θεωρία διαχείρισης του τρόμου σχετίζεται με διάφορες όψεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς, στον πυρήνα της θεωρίας βρίσκεται η έννοια του πολιτισμού (Park & Pyszczynski, 2016). Διαφορετικές ομάδες ανθρώπων, σε διαφορετικά χωροχρονικά πλαίσια, ανέπτυξαν διαφορετικά συστήματα νοήματος προκειμένου να διαχειριστούν τα δυναμικά του υπαρξιακού τρόμου που αποτελεί μια καθολική ανθρώπινη ανάγκη την οποία όλα τα πολιτισμικά πλαίσια καλούνται να διαχειριστούν, συχνά με διαφορετικούς τρόπους.

Στη θεωρητική και ερευνητική ανασκόπηση για τα τριάντα χρόνια της θεωρίας διαχείρισης του τρόμου γίνεται αναφορά στην επιβεβαίωση των βασικών υποθέσεων της θεωρίας σε περίπου 25 διαφορετικές χώρες μεταξύ των οποίων και χώρες της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής (Pyszczynski, Solomon, & Greenberg, 2015).

Η ρητή αθανασία παρέχεται μέσα από τις πολιτιστικές πεποιθήσεις αναφορικά με το ότι η ζωή συνεχίζεται με κάποια μορφή μετά από φυσικό θάνατο (Park & Pyszczynski, 2016). Παρά το ότι το περιεχόμενο αυτών των πεποιθήσεων διαφέρει ανάλογα με το πολιτισμικό πλαίσιο, εντούτοις, τα πολιτισμικά πλαίσια προωθούν την ύπαρξη κάποιας μορφής μεταθανάτιας ζωής, είτε πρόκειται για παράδεισο, είτε για κύκλο μετενσάρκωσης, είτε για ένωση με προγόνους, είτε για κρυονικές μεθόδους αθανασίας, επιχειρώντας να διατηρήσουν την ύπαρξη και μετά το φυσικό θάνατο. Λεπτομέρειες για τη φύση αυτών των μεταθανάτιων προσδοκιών εντοπίζουμε συχνά σε θρησκευτικά κείμενα όπως η Βίβλος, το Κοράνι, το Θιβητιανό Βιβλίο του Θανάτου (Park & Pyszczynski, 2016). Πνευματικά όντα ή θεότητες που έχουν τη δύναμη να ελέγχουν τη ζωή και να λειτουργούν ως πύλες στη μετά θάνατον ζωή βρίσκονται επίσης σε όλους σχεδόν τους πολιτισμούς.

Μέσα από μια διαχρονική και διαπολιτισμική προσέγγιση αποτυπώνεται ότι οι μεταθανάτιες προσδοκίες αθανασίας συχνά μεταλαμπαδεύονται από προηγούμενες χρονολογικά θρησκείες σε επόμενες (Park & Pyszczynski, 2016).

Ωστόσο, κατά τη διάρκεια των τελευταίων αιώνων η επιστήμη και η φιλοσοφία σε κάποια μέρη του κόσμου έδωσαν εναλλακτικούς τρόπους κατανόησης της φύσης που υπονόμισαν τις πεποιθήσεις για την ρητή αθανασία σε κάποια μέρη του κόσμου. Παρόλα αυτά, πρόσφατες διεθνείς έρευνες υποδηλώνουν ότι μόνο το 23% των ανθρώπων παγκοσμίως πιστεύει ότι ένα άτομο παύει να υπάρχει μετά από φυσικό θάνατο, κυμαινόμενο από το χαμηλό 2% στην Ινδονησία έως το 40% στη Νότια Κορέα και την Ισπανία (Ipsos, 2011). Η άνοδος των επιστημονικών κοσμοθεωριών ενθάρρυνε επίσης τις νέες προσπάθειες να χρησιμοποιηθούν επιστημονικά μέσα για να νικηθεί ο θάνατος, με τη μορφή τεχνολογιών που ελπίζουν να αυξήσουν ριζικά τη διάρκεια ζωής του ανθρώπου και να καταστήσουν την αθανασία πρακτική δυνατότητα (de Gray, 2005). Η ελπίδα για την επέκταση της ανθρώπινης ζωής μέσω της επιστήμης μπορεί να δημιουργήσει μια εναλλακτική κοσμοθεωρία για την αντιμετώπιση του προβλήματος του θανάτου, ειδικά σε όσους δεν πιστεύουν σε πνευματικές μορφές μετά θάνατον ζωής.

Όλοι οι πολιτισμοί που αποφεύγουν την πίστη στην ρητή αθανασία εναλλακτικά προσφέρουν την ελπίδα της συμβολικής αθανασίας, τη δυνατότητα υπέρβασης του θανάτου μέσα από το ανήκειν του ατόμου σε κάτι μεγαλύτερο που θα συνεχίζεται στην αιωνιότητα. Με το να είναι κάποιος μέλος μιας οικογένειας, μιας εθνικής ομάδας, μιας πολιτικής παράταξης, ενός οργανισμού ή ενός επαγγέλματος μπορεί να συνεχίζει να επιθυμεί την ευημερία της / των ομάδας / ων, στις οποίες αναγνωρίζει ο ίδιος ότι ανήκει. Αυτή η συμβολική μορφή της αθανασίας ενισχύεται σε αυτές τις ομάδες μέσα από πολιτιστικά και πολιτισμικά προϊόντα όπως μνημεία, περιουσίες, νέες ιδέες, έργα τέχνης, μουσική, λογοτεχνία ή επιστήμη.

Συνεπώς, η συμβολική αθανασία επιτυγχάνεται μέσα από την πρόσληψη του εαυτού ως σημαντικού μέλους της ομάδας σε ένα σύμπαν που έχει νόημα - που αποτελείται από την υπαρξιακή ουσία της αυτοεκτίμησης. Η θεωρία διαχείρισης του τρόμου υποστηρίζει ότι τα άτομα προστατεύουν τους εαυτούς τους από τα δυναμικά του - πανταχού παρόντος - υπαρξιακού άγχους, που απορρέει από την επίγνωση του αναπόφευκτου του θανάτου μέσα από τη διατήρηση της αυτοεκτίμησης και την πίστη σε πολιτισμικές κοσμοθεωρίες. Μέσω της αυτοεκτίμησης και των πολιτισμικών κοσμοθεωριών τα άτομα αποκτούν την ικανότητα να προστατεύονται από το άγχος με τη βοήθεια της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης, κατά την οποία η προστασία από την επιβάρυνση παρέχεται μέσα από το δεσμό με τους γονείς ή άλλα φροντιστικά πρόσωπα. Μέσω της κοινωνικοποίησης μεταφέρονται στο άτομο οι έννοιες της αυτοεκτίμησης και οι πολιτισμικές κοσμοθεωρίες και λειτουργούν ως ασπίδα ενάντια στο άγχος που προκύπτει από την διαπίστωση του αναπόφευκτου του θανάτου (Park & Pyszczynski, 2016).

Όπως υποστηρίζουν οι Shaver και Mikulincer (2002), η λειτουργία του συναισθηματικού δεσμού ανάμεσα στο γονιό και το παιδί εξυπηρετεί την ανακούφιση του παιδιού από την ανησυχία και το άγχος όταν δεν ικανοποιούνται οι ανάγκες του ή απειλείται η ύπαρξή του. Αυτή η διάσταση της ασφάλειας και της προστασίας σχετίζεται με την γονεϊκή αγάπη, που γίνεται η πρωτογενής ασφαλής βάση για το παιδί. Τα παιδιά μεγαλώνουν μέσα σε πολιτισμικές κοσμοθεωρίες στις οποίες οι γονείς τα μαθαίνουν είτε με ρητό τρόπο είτε μέσω της συναισθηματικής οδού, να ανταποκρίνονται σε αυτές τις πολιτισμικές αξίες. Καθώς αναπτύσσονται οι λεκτικές ικανότητες των παιδιών και η ικανότητα για όλο και πιο αφηρημένη σκέψη, οι γονείς και οι σημαντικοί άλλοι, μαθαίνουν στα παιδιά πολιτισμικές κοσμοθεωρίες που συχνά περιλαμβάνουν την έννοια του θείου ή / και του υπερφυσικού κόσμου, που παρέχει μεγαλύτερη προστασία σε όσους πιστεύουν σε αυτά και προσαρμόζονται στις συγκεκριμένες πολιτισμικές αξίες. Καθώς τα

παιδιά αποκτούν επίγνωση για το αναπόφευκτο του θανάτου και υπάρχουν πράγματα για τα οποία οι γονείς τους δεν μπορούν να τα προστατεύσουν, αυτή η προστασία μεταφέρεται όλο και περισσότερο στον πολιτισμό και στις πνευματικές έννοιες, οι οποίες συνήθως αποτελούν κατευθυντήριες οδηγίες που σχετίζονται με ενστάλαξη ελπίδας για το πώς να μεταβούμε από το σωματικό θάνατο στη μετά θάνατον ζωή (Shaver & Mikulincer, 2002). Μέσα από αυτή τη διαδικασία τα παιδιά ενδοβάλλουν τις πολιτισμικές αξίες και πεποιθήσεις τις οποίες θα χρησιμοποιήσουν στην συνέχεια ως ασπίδα απέναντι στο δυνητικό υπαρξιακό άγχος.

Σύμφωνα με τους Park και Pyszczynski (2016), όπως έχει προκύψει από αρκετές μελέτες στο χώρο της θεωρίας διαχείρισης του τρόμου, οι σκέψεις θανάτου (π.χ. ευκρινής θνητότητα) κινητοποιούν τους ανθρώπους να συμπεριφέρονται με τρόπους ο οποίοι επικυρώνουν και υποστηρίζουν τα πολιτισμικά διαμοιραζόμενα συστήματα νοήματος που παρέχουν ελπίδα για ρητή και συμβολική αθανασία. Σε μελέτη στις ΗΠΑ η ευκρινής θνητότητα οδήγησε σε επίταση της πίστης στην μετά θάνατον ζωή (Schoenrade, 1989) και σε μελέτη στον Καναδά αύξησε το βαθμό πίστης σε θεούς και υπερφυσικές δυνάμεις, συμπεριλαμβανομένων και των συμμετεχόντων στους οποίους τα παραπάνω δεν αποτελούσαν στοιχεία της κουλτούρας τους (Norenzayan & Hansen, 2006).

Παρόλο που είναι δυνατόν το προαναφερθέν εύρημα να υποδηλώνει ότι οι σκέψεις θανάτου ίσως ωθούν τους ανθρώπους που πιστεύουν να αποδεχτούν θεούς που δεν ανήκουν στην πολιτισμική τους κοσμοθεωρία, ωστόσο θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι το εύρημα αναπαριστά το ότι διαφορετικές θεότητες σε διαφορετικές κοσμοθεωρίες αναπαριστούν τις ίδιες λανθάνουσες πνευματικές δυνάμεις, που βιώνονται με διαφορετικό τρόπο σε συνάρτηση με το εκάστοτε πολιτισμικό τους πλαίσιο. Επίσης, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η ύπαρξη οποιωνδήποτε άλλων πνευματικών οντοτήτων εκτός κοσμοθεωρίας ενισχύει έμμεσα την αξιοπιστία της ύπαρξης πνευματικών οντοτήτων εντός

πολιτισμικής κοσμοθεωρίας και άρα αποτελεί έμμεση επικύρωση σεναρίου για πίστη σε μεταφυσικές οντότητες (Park & Pyszczynski, 2016).

Σύμφωνα με την θεωρία διαχείρισης του τρόμου μια μείζων λειτουργία των πολιτισμικών κοσμοθεωριών είναι να παρέχουν μία οδό για τη ρητή και συμβολική αθανασία. Ωστόσο αναδύεται το ερώτημα μήπως η πίστη στη ρητή αθανασία μειώνει την ανάγκη για άλλους τύπους αμυντικής άρνησης του θανάτου όπως η συμβολική αθανασία με την έννοια της αυτοεκτίμησης και της πίστης σε μια κοσμοθεωρία.

Οι Jonas και Fischer (2006) βρήκαν ότι η επικύρωση των θρησκευτικών πεποιθήσεων οδηγεί σε χαμηλότερα επίπεδα πρόσβασης στις σκέψεις θανάτου και πολιτισμικών αμυνών σε άτομα που είχαν «εγγενή» θρησκευτική πίστη. Ως εγγενής θρησκευτική πίστη ορίστηκε η διάσταση κατά την οποία οι συμμετέχοντες ανέφεραν ότι η θρησκευτική τους πίστη διαπερνά όλες τις όψεις της ζωής τους. Σε μελέτη των Dechesne et al. (2003) οι συμμετέχοντες εκτέθηκαν σε ψεύδοεπιστημονικές αναφορές που κατέληγαν στο συμπέρασμα ότι οι εμπειρίες κοντά στο θάνατο αποδεικνύουν την ύπαρξη της μετά θάνατον ζωής. Ύστερα από έκθεση σε ευκρινή θνητότητα με βάση τον χειρισμό που προαναφέρθηκε, παρατηρήθηκε εξάλειψη της αναμενόμενης αύξησης της αυτοεκτίμησης και της υπεράσπισης της κοσμοθεωρίας, όπως είχε προκύψει από προηγούμενα πειράματα σε φοιτητές στην Ολλανδία και στον Καναδά. Η παραπάνω μελέτη υποστηρίζει ότι οι σκέψεις που επικυρώνουν την πίστη για ύπαρξη μετά θάνατον ζωής μπορεί σε κάποιες περιπτώσεις να μειώσουν την ανάγκη για την άρνηση του θανάτου μέσω άλλων μορφών (π.χ. μέσω της αυτοεκτίμησης). Ωστόσο, άλλες μελέτες έχουν εντοπίσει ότι η ευκρινής θνητότητα αυξάνει διαφορετικές άμυνες άρνησης του θανάτου ακόμη και ανάμεσα σε εξαιρετικά αφοσιωμένους θρησκευτικά ανθρώπους που είχαν ισχυρή πίστη για τη μετά θάνατον ζωή (Park & Pyszczynski, 2016).

Οι σκέψεις που σχετίζονται με την πίστη στην μετά θάνατον ζωή ίσως παρέχουν έναν αποτελεσματικό τρόπο διαχείρισης του τρόμου χρονικά κοντά στην έκθεση στην θνητή φύση, αλλά ενδεχομένως δεν είναι επαρκείς ώστε να εξαλείψουν την ανάγκη για τη διαρκή διατήρηση του συστήματος ρύθμισης του υπαρξιακού άγχους αφού οι σκέψεις φύγουν από την συνειδητή επεξεργασία.

Στο πλαίσιο της θεωρίας έχουν εκφραστεί κάποιες επικρίσεις αναφορικά με τη λειτουργία της ευκρινούς θνητότητας σε άτομα από διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια. Ειδικότερα, οι Martin και van den Bos (2014) έχουν εκφράσει τον προβληματισμό ότι στα πλαίσια της θεωρίας δεν έχει ερευνηθεί αρκετά ο ρόλος του πολιτισμικού πλαισίου και των πολιτισμικών διαφορών εντός της θεωρίας. Σύμφωνα με τους Yen και Cheng (2010) η επίδραση της ευκρινούς θνητότητας ήταν λιγότερο συνεπής και με μικρότερη επίδραση σε μη δυτικά πλαίσια· εντόπισαν επίσης ότι σε κάποια από αυτά δεν βρέθηκε επίδραση της συνθήκης.

Οι Pyszczynski, Solomon και Greenberg (2015), παρότι έκαναν επίκληση σε μελέτες σε Ασιατικές χώρες που επιβεβαίωσαν εμπειρικά τις υποθέσεις, επεσήμαναν την σημασία διενέργειας αντίστοιχων μελετών σε περισσότερα μη-δυτικά πλαίσια.

Σύμφωνα με την θεωρία διαχείρισης του τρόμου άτομα από διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια αναμένεται να χειριστούν με διαφορετικούς τρόπους την επίγνωση του θανάτου, ανάλογα με τη φύση των πολιτισμικών κοσμοθεωριών με τις οποίες είναι εμποτισμένοι. Σύμφωνα με τους Kashima, Halloran, Yuki & Kashima, (2004) άτομα από ατομικιστικά πολιτισμικά πλαίσια αναμένεται, ύστερα από έκθεση στην ευκρινή θνητότητα, να κινητοποιηθούν προσπαθώντας να μεγιστοποιήσουν την ατομική τους αξία, ενώ άτομα από κollectιβιστικά πλαίσια θα κινητοποιηθούν σε προσπάθειες μεγιστοποίησης της συλλογικής αξίας. Εμπειρική τεκμηρίωση συναντούμε σε μία μελέτη στη Ιαπωνία (Wakimoto, 2006) και στην Αυστραλία (Halloran & Kashima, 2004).

Αξίζει να επισημανθεί ενώ η θεωρία, υποστηρίζει πως ο φόβος του θανάτου και τα πολιτισμικά συστήματα διαχείρισής του είναι πανανθρώπινα, εντούτοις, το περιεχόμενο των συστημάτων νοήματος είναι σχετιζόμενο με το πολιτισμικό πλαίσιο και εμφανίζει, όπως αναμένεται, διαφοροποίηση.

Σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον όπου αποτυπώνονται διαρκείς διαπολιτισμικές συναλλαγές και οι σημαντικές αξίες εμφανίζουν μεγαλύτερη ρευστότητα σε σχέση με το παρελθόν στο δυτικό κόσμο, η εικόνα περιπλέκεται ακόμα περισσότερο, καθιστώντας ακόμη πιο δύσκολο τον προσδιορισμό των αξιών τις οποίες θα υπερασπιστούν οι άνθρωποι από διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια. Η έννοια της αξίας του ατόμου εντός πολιτισμικού πλαισίου είναι στενά συνδεδεμένη με την έννοια της αυτοεκτίμησης στο πλαίσιο της θεωρίας διαχείρισης του τρόμου.

Επίσης, όπως υποστηρίζουν οι Yen και Cheng (2010), σε κάποιους πολιτισμούς εμφανίζεται περισσότερο η αποδοχή της έννοιας του θανάτου από ό,τι σε άλλους. Σε Ασιατικές κοσμοθεωρίες (π.χ. Βουδισμό) η έννοια του θανάτου εμφανίζεται ως φυσικό και επιθυμητό στοιχείο της ύπαρξης.

Επίσης, βρέθηκε ότι σημαντικοί πόροι ενάντια στη διαχείριση του υπαρξιακού άγχους (όπως βουδισμός, διαλογισμός και ενσυνειδητότητα) μπορούν να βοηθήσουν, ώστε τα άτομα να υπομένουν την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα χωρίς να χρειάζεται να χρησιμοποιήσουν επιπλέον αμυντικά συστήματα. Σε μελέτη στην Κορέα σε συμμετέχοντες που δεν ήταν βουδιστές, στην ομάδα της ευκρινούς θνητότητας εκφράστηκαν περισσότερο προσβλητικά απέναντι σε κάποιον που επέκρινε την Κορέα (εξαρτημένη μεταβλητή), ενώ στην ομάδα των βουδιστών δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές (Park & Pyszczynski, 2017). Η επίδραση της ευκρινούς θνητότητας απαλείφθηκε σε μη βουδιστές, όταν προηγουμένως είχαν εκτεθεί σε 45 λεπτά ασκήσεων διαλογισμού Zen (Park & Pyszczynski, 2017). Επίσης, διαφοροποίηση των

συμμετεχόντων στην απόκριση στην ευκρινή θνητότητα με βάση την έκθεση σε ενσυνειδητότητα εντοπίζουμε στην μελέτη των Niemec et al. (2010).

Ευκρινής θνητότητα – φόβος θανάτου – μεταθανάτιες προσδοκίες. Στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής η επίδραση της θεωρίας διαχείρισης του τρόμου αξιολογήθηκε κυρίως μέσα από την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα, που αποτελεί και την πιο μελετημένη συνθήκη της θεωρίας. Καινοτομία της παρούσας διατριβής είναι ότι επιχειρήθηκε η συνεξέταση διαστάσεων της θεωρίας διαχείρισης του τρόμου, τόσο ως μεταβλητή κατάστασης (ευκρινής θνητότητα) όσο και ως μεταβλητή προδιάθεσης (φόβος θανάτου και μεταθανάτιες προσδοκίες). Σε συμφωνία με τα όσα επισημάνθηκαν για τον προδιαθεσικό ρόλο παραμέτρων του πολιτισμού, σε προηγούμενη ενότητα κρίθηκε σκόπιμο να διερευνηθεί η επίδραση και προσδιαθεσικών παραγόντων που σχετίζονται με τον θάνατο παράλληλα με την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα. Στην συνέχεια θα γίνει μια συνοπτική αναφορά στην έννοια φόβος θανάτου και στις μεταθανάτιες προσδοκίες. Διάκριση σε μεταβλητές προδιάθεσης και κατάστασης εντός της θεωρίας διαχείρισης του τρόμου συναντούμε και στους Lancaster, Bowman και Harvell (2016), οι οποίοι επιχειρούν να κάνουν μια διάκριση ανάμεσα στην ευκρινή θνητότητα και το φόβο θανάτου.

Φόβος θανάτου. Σύμφωνα με τους Pyszczynski, Solomon και Greenberg (in press), ο φόβος θανάτου αποτελεί μια παναθρώπινη εμπειρία και επιτελεί διεργασίες μέσα από τις οποίες το άτομα διαχειρίζονται την κοσμοθεωρία τους, την αυτοεκτίμησή τους και τις στενές διαπροσωπικές τους σχέσεις. Κατά τους Florian και Mikulincer (1997) η ενεργοποίηση των αμυντικών συστημάτων της κοσμοθεωρίας ύστερα από έκθεση σε ευκρινή θνητότητα αποτελεί μια πολύπλοκη διαδικασία. Η ενεργοποίηση αυτή φαίνεται ότι επηρεάζεται από την συνέργεια τριών διαστάσεων: α) το φόβο του ατόμου στο θάνατο, β) τη συγκεκριμένη διάσταση του φόβου του θανάτου που εκδηλώνεται κατά την

ενεργοποίηση του υπενθυμητή και γ) την συγκεκριμένη διάσταση του φόβου που ρυθμίζεται από την επικύρωση της πολιτισμικής κοσμοθεωρίας για το άτομο. Ειδικότερα, η ευκρινής θνητότητα θα αυξήσει την προσπάθεια του ατόμου να επικυρώσει την πολιτισμική του κοσμοθεωρία, όταν αυτή η έκθεση αυξάνει την ενημερότητα του ατόμου για τον φόβο του θανάτου και οι άμυνες της κοσμοθεωρίας του θα λειτουργήσουν ανακουφιστικά μειώνοντας το φόβο μέσα από την επικύρωση της κοσμοθεωρίας (Florian & Mikulincer, 2004).

Σύμφωνα με τους Florian και Mikulincer (2004) η διεργασία της διαχείρισης του τρόμου ενεργοποιείται κυρίως όταν υπάρχει μια Εναρμόνιση ανάμεσα στη συγκεκριμένη έκφραση του θανάτου, που έγινε ευκρινής μέσα από το χειρισμό του θέματος του θανάτου που οι συμμετέχοντες φοβούνται περισσότερο και το είδος της κοινωνικής παραβίασης. Εναλλακτικά θα μπορούσε να διατυπωθεί ότι τα άτομα διαφέρουν ως προς την ευαισθησία τους να υπερασπιστούν συγκεκριμένες όψεις της κοσμοθεωρίας τους και ότι όταν υπάρχει Εναρμόνιση ανάμεσα σε αυτή την ευαισθησία και στους περιστασιακούς υπενθυμητές του άγχους ενεργοποιείται μια κατεύθυνση προς την οποία τα άτομα προσπαθούν να χειριστούν την ενημερότητα του θανάτου.

Ο υπαρξιακός φόβος ότι το άτομο είναι θνητό, που μεταφράζεται σε φόβο θανάτου, αποτελεί τη βάση για αλληλεγγύη προς κοντινούς άλλους και για ανταπόκριση στις συμβολικές διαστάσεις μια κουλτούρας ή ενός συστήματος αξιών (Wicklund & Vida-Grim, 2004).

Κατά τους Greenberg et al. (1997) άτομα με χαμηλά επίπεδα εκφραζόμενου φόβου θανάτου ενδεχομένως να έχουν ισχυρές αμυντικές αντιδράσεις απέναντι στην ευκρινή θνητότητα σε σύγκριση με άτομα με υψηλά επίπεδα φόβου θανάτου. Συνεπώς, χαμηλά επίπεδα φόβου θανάτου ίσως αναπαριστούν μια τάση για άρνηση των υπαρξιακών φόβων παρά μια γενικευμένη απουσία του φόβου του θανάτου.

Αναφορικά με τον φόβο του θανάτου έχουν προκύψει κάποια ευρήματα που συνδέουν τον φόβο με τον συντηρητισμό (Wilson, 1973. Jost, Fitzsimons, & Kay, 2004), ενώ παράλληλα η υπενθύμιση του θανάτου δημιουργεί στα άτομα μια ροπή προς περισσότερο συντηρητικές τάσεις και συμπεριφορές (Rosenblatt, Greenberg, Solomon, Pyszczynski, & Lyon, 1989. Florian, Mikulincer, & Hirschberger, 2001. Jost et al., 2003). Κατά τους Jost et al. (2003) ο φόβος του θανάτου ως υπαρξιακό κίνητρο θα μπορούσε να διαφοροποιήσει τους προοδευτικούς από τους συντηρητικούς, με τους συντηρητικούς να εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα. Αντίθετα, οι μελέτες του Castano et al. (2011) υποστήριξαν το μοντέλο της προάσπισης της κοσμοθεωρίας στο οποίο έχουμε αναφερθεί σε προηγούμενο ερευνητικό σχεδιασμό.

Ωστόσο, ένα πρόβλημα σε επίπεδο θεωρίας είναι ότι στο πλαίσιο της συναφούς βιβλιογραφίας οι έννοιες υπαρξιακό άγχος και φόβος θανάτου χρησιμοποιούνται χωρίς να γίνεται διάκριση των εννοιών. Ο Castano et al. (2011), σε μια προσπάθεια να αποτυπώσει μια πρόταση για αυτή τη διάκριση, αναφέρει ότι ενώ το άγχος στοχεύει στον πυρήνα της αυτοεκτίμησης του ατόμου, ο φόβος είναι μια απειλή σε ένα οριζόντιο επίπεδο αναφορικά με την ύπαρξή του. Κατά τον May (1983) ο φόβος μπορεί να αντικειμενοποιηθεί από το άτομο και το άτομο να τον επεξεργαστεί. Ο φόβος μπορεί να είναι πιο έντονος, αλλά μειώνεται σχετικά γρήγορα όταν φύγει από τη συνείδηση, ενώ το άγχος έχει μια πιο βαθιά και μακροχρόνια επίδραση. Ο Castano et al. (2011), διατυπώνοντας μια κριτική στην θεωρία του Jost, αναφέρει ότι μπορεί οι συντηρητικοί συμμετέχοντες να εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα φόβου του θανάτου, αλλά αυτό δεν σημαίνει και ότι βιώνουν μεγαλύτερο άγχος ή ότι η συντηρητική ιδεολογία λειτουργεί ως αποτελεσματικότερος μηχανισμός ρύθμισης του άγχους.

Μεταθανάτιες προσδοκίες. Η θεωρία διαχείρισης του τρόμου σχετίζεται με δύο διαφορετικές κοσμοθεωρίες αναφορικά με τις πεποιθήσεις για την αθανασία. Η

συμβολική αθανασία προσλαμβάνεται όταν μέσω του θανάτου ένα άτομο επιτυγχάνει να γίνει μέρος ενός πολιτισμού που θα έχει διάρκεια, ενώ η πραγματική αθανασία περιλαμβάνει πεποιθήσεις για την ζωή μετά το θάνατο, που βασίζονται στην αθανασία της ψυχής (Pyszczynski, Solomon, & Greenberg, 2003). Αρκετές μελέτες στο πεδίο της θεωρίας διαχείρισης του τρόμου βασίζονταν περισσότερο στην έννοια της συμβολικής και όχι της πραγματικής αθανασίας. Η έννοια της πραγματικής αθανασίας έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον της γνωσιακής επιστήμης, που ασχολείται με την έννοια της αθάνατης ψυχής (Bering, 2006).

Μέσα από μια διαπολιτισμική οπτική η έννοια της ψυχής εμπεριέχει δύο υπερφυσικές λειτουργίες: α) επεκτείνει τη ζωή και μετά το θάνατο (Pyszczynski et al., 2003), και μεταμορφώνεται / μετασχηματίζεται σε διάφορες μορφές στα έμβια όντα (Norenzayan, & Hansen, 2006). Παρά το μεγάλο αίνιγμα που προκαλεί η αναζήτηση αναφορικά με το τι συμβαίνει μετά θάνατον στην έννοια της ψυχής, δεν έχουν γίνει αρκετές μελέτες που να εξετάζουν το φαινόμενο (Ai et al., 2014).

Σύμφωνα με τον Smart (1999) υπάρχουν 3 θεμελιώδεις κοσμοθεωρίες οι οποίες αντιπροσωπεύονται μέσα από 6 πνευματικές παραδόσεις αναφορικά με την ψυχή. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν ο κομφουκιανισμός και ο ταοϊσμός της Ανατολικής Ασίας, στη δεύτερη κατηγορία η Αρχαιοελληνική παράδοση, ο Ιουδαϊοχριστιανισμός και το Ισλάμ στη Δύση και στην τρίτη ο βουδισμός της Νότιας Ασίας (Peterson & Seligman, 2004).

Μέσα από την κλίμακα COS επιχειρείται η αξιολόγηση των πιστεύω των συμμετεχόντων για την μετά θάνατον ζωή με βάση αυτές τις τρεις κοσμοθεωρίες. Η πρώτη κοσμοθεωρία, η επίγεια, αναπαριστά πεποιθήσεις που αποτυπώνονται σε παραδόσεις της ανατολικής Ασίας που εστιάζονται στην παρούσα ζωή, χωρίς να παρουσιάζουν μια συγκεκριμένη θέση για τη ζωή μετά το θάνατο σχετιζόμενη με την ύπαρξη μιας αθάνατης ψυχής. Οι άλλες δύο διαστάσεις μοιράζονται την έννοια της

πραγματικής αθανασίας βασιζόμενες στην άρνηση του τέλους της ζωής και με την έννοια ότι η ψυχή συνεχίζει να επιβιώνει και μετά το θάνατο. Η διαφοροποίησή τους συνίσταται στο ότι η εστιασμένη στο θεό κοσμοθεωρία πρεσβεύει πεποιθήσεις και χαρακτηριστικά των τριών κυρίαρχων μονοθεϊστικών θρησκειών στη δύση, σύμφωνα με τις οποίες η ψυχή μετά το θάνατο μεταναστεύει σε ένα συμπαγές Παράδεισο / ουρανό ή / και ενώνεται με μια υπέρτερη πνευματική δύναμη – το θεό. Στην τρίτη διάσταση, την κοσμική-πνευματική κοσμοθεωρία, αναπαριστώνται έννοιες από τις δύο θρησκείες της Νότιας Ασίας. Οι δύο προαναφερθείσες θρησκείες υποστηρίζουν ότι μετά το θάνατο η ψυχή πηγαίνει προς μια πιο αφηρημένη και λιγότερο καλά καθορισμένη διάσταση σε σχέση με την εστιασμένη στο θεό κοσμοθεωρία.

Η εστιασμένη στο θεό διάσταση αναπαριστά ευρέως διαδεδομένες πεποιθήσεις των δυτικών μονοθεϊστικών θρησκειών για την πραγματική αθανασία, μέσα από την παραδοχή του ότι η ψυχή συνεχίζει να υπάρχει και μετά το σωματικό θάνατο (Bering, 2006. Panati, 1996. Peterson & Seligman, 2004). Ωστόσο, η ψυχή τυπικά αντιμετωπίζει μια διπλή κρίση μετά το θάνατο αναφορικά με το αν θα τοποθετηθεί σε ένα ασφαλές μέρος (π.χ. στον Παράδεισο) ή θα τιμωρηθεί/-είται στην Κόλαση.

Παρά τις διαφορετικές τοποθετήσεις αναφορικά με το τι συμβαίνει στην μετά θάνατον ζωή της ψυχής, η έννοια μιας μοναδικής θείας δύναμης είναι κοινό στοιχείο στις τρεις μεγάλες δυτικές θρησκείες (Smart, 1999). Στις μελέτες των Ai et al., (2014) η εστιασμένη στο θεό κοσμοθεωρία σχετιζόταν θετικά με την πεποίθηση ότι υπάρχει μια επιβράβευση στην μετά θάνατο ζωή και μια οπτική ενίσχυσης του θάρρους για την αντιμετώπιση του τέλους της ζωής. Η συγκεκριμένη κοσμοθεωρία συνδεόταν θετικά με τα ενδογενή και τα εξωγενή θρησκευτικά κίνητρα. Στην μελέτη των Ai et al., (2014), η εστιασμένη στο θεό κοσμοθεωρία σχετιζόταν θετικά με την υποστήριξη παραδοσιακών αξιών και της συνεργατικότητας / καλής προαίρεσης.

Η κοσμική-πνευματική διάσταση αναπαριστά πολυθεϊστικές κοσμοθεωρίες πραγματικής αθανασίας που προέρχονται από την Ανατολική Ασία (Ai, 2000. Ai, Lemieux, et al., 2013. Deshpande et al., 2005. Rubin, 1996). Παρά τις διαφοροποιήσεις των ανατολικών θρησκειών αναφορικά με την ψυχή μετά το θάνατο, η θεμελιώδης υπερκείμενη έννοια είναι χωρίς επαρκή περιγραφή ένωση της ψυχής με μια μη-θεϊκή οντότητα, που είναι παρούσα τόσο στον Ινδουισμό όσο και στο Βουδισμό (Smart, 1999).

Παρά τις διαφορές στις δυτικές και στις ανατολικές κοσμοθεωρίες, τόσο στην κοσμική-πνευματική όσο και στην εστιασμένη στο θεό διάσταση αποτυπώνεται η έννοια του θανάτου ως μια ανταμοιβή μετά το θάνατο και ως μια απόλυτη στιγμή αλήθειας ή θάρρους (γενναιότητας). Στην μελέτη της Ai et al. (2014), ύστερα από έκθεση σε ευκρινή θνητότητα, όσοι πίστευαν στις προαναφερθείσες δυτικές και ανατολικές κοσμοθεωρίες κατά παρόμοιο τρόπο δεν επηρεάστηκαν στις μεταθανάτιες πεποιθήσεις τους ύστερα από έκθεση σε απειλές θνητότητας. Τα ευρήματα της προαναφερθείσας μελέτης υποστηρίζουν την ύπαρξη ενός μηχανισμού ρύθμισης του υπαρξιακού άγχους μέσα από τις πεποιθήσεις για πραγματική αθανασία μετά το θάνατο. Επίσης, η μέτρια συσχέτιση μεταξύ των δυο κοσμοθεωριών που παρατηρήθηκε σε αυτή τη μελέτη παρέχει κάποιες ενδείξεις αναφορικά με το ότι οι πεποιθήσεις για ζωή μετά το θάνατο ενδεχομένως να προστατεύουν το άτομο από απειλές στην θνητότά του.

Η κοσμική-πνευματική διάσταση σχετίστηκε θετικά στην μελέτη της Ai (2014) με την αίσθηση της αυτοϋπερβατικότητας, την εμπλοκή σε δημιουργικές δραστηριότητες, τη δεκτικότητα στην εμπειρία, την υποστήριξη πεποιθήσεων «New Age», την κοινωνική εμπλοκή και σε μικρό βαθμό με τη διάσταση των παραδοσιακών αξιών. Το μοτίβο των συσχετίσεων υποστηρίζει ότι η υιοθέτηση ανατολικών συστημάτων σε δυτικές κοινωνίες αποτυπώνεται μέσα από έμφαση στην προσωπική ανάπτυξη σε αντίθεση με πιο συντηρητικές στάσεις ζωής (Dillon & Wink, 2007).

Η διάσταση της επίγειαυ κοσμοθεωρίας αναπαριστά όψεις των παραδοσιακών Ανατολικό-Ασιατικών αθεϊστικών κοσμοθεωριών, σύμφωνα με τις οποίες η θεμελιώδης εστίαση είναι περισσότερο στην παρούσα ζωή παρά στη ζωή μετά το θάνατο. Μέσα από αυτή την οπτική η επέκταση της πνευματικότητας και της συνείδησης του ατόμου επιτυγχάνεται μέσω της ενσωμάτωσης του εαυτού στον σημερινό κόσμο ή σε ομάδες άλλων ανθρώπων (Ai, 2010. Ai, Lemieux, et al., 2013. Peterson & Seligman, 2004. Smart, 1999). Η συγκεκριμένη διάσταση σχεδιάστηκε για να αντικατοπτρίζει την έλλειψη πίστης σε κάθε είδους θεότητα σε μια μετά θάνατον ζωή. Σε αυτή την κοσμοθεωρία η πνευματικότητα θεωρείται ότι στηρίζεται στη σύνδεση των ατόμων με άλλα άτομα, με την ηθική ζωή, τις κοινωνικό-ηθικές αρχές συμπεριφοράς, το φυσικό περιβάλλον και τη φυσική ομορφιά (Ai, 2010. Ai et al., 2009).

Όπως προέκυψε από τη μελέτη των Ai et al. (2014), η επίγεια διάσταση σχετιζόταν θετικά με αντιλήψεις του θανάτου ως αποτυχία (π.χ. το τέλος των επιθυμιών ενός ανθρώπου) και αρνητικά με την οπτική του θανάτου ως ανταμοιβή στην άλλη ζωή ή ως στιγμή θάρρους / αλήθειας. Αρνητική συσχέτιση προέκυψε επίσης αναφορικά με τα ενδογενή και τα εξωγενή θρησκευτικά κίνητρα, με την υποστήριξη των παραδοσιακών αξιών και την συνεργατικότητα / καλή προαίρεση, την αυτοϋπέρβαση και τις πεποιθήσεις “New Age”. Επιπλέον, στη συνθήκη θνητής φύσης η μειωμένη υποστήριξη της επίγειαυ κοσμοθεωρίας ύστερα από έκθεση σε ευκρινή θνητότητα ενδεχομένως παρέχει κάποιες ενδείξεις ως προς την έλλειψη προστασίας του αγνωστικισμού και της αθεΐας αναφορικά με την πεποίθηση της πραγματικής θνητότητας ενάντια στην υπαρξιακή κρίση.

Σε μελέτη των Ai et al. (2014) προέκυψε ότι η ευκρινής θνητότητα είχε μεγαλύτερη επίδραση αναφορικά με τις αρνητικές τους στάσεις απέναντι στο θάνατο σε όσους δεν πίστευαν στην πραγματική αθανασία (επίγειαυ κοσμοθεωρία). Ωστόσο, αξίζει να επισημάνουμε ότι στις εστιασμένες στο θεό κοσμοθεωρίες το άτομο έρχεται αντιμέτωπο

με κρίση για κατεύθυνση της ψυχής σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο. Συνεπώς, ενδεχομένως η επίδραση της ευκρινούς θνητότητας, παρά τα ευρήματα της βιβλιογραφίας, αποτελεί και συνθήκη υψηλής απειλής για κάποιους που θα επιλέξουν αυτήν την κοσμοθεωρία. Σε πειραματικές συνθήκες των Dechesne et al. (2003) προέκυψε μια μείωση στον αμυντικό μηχανισμό που σχετίζεται με την αυτοεκτίμηση σε άτομα που εκτέθηκαν σε επιστημονικές πληροφορίες αναφορικά με την ύπαρξη ζωής μετά το θάνατο (π.χ. μετενσάρκωση μια αθάνατης ψυχής) κατά τη συνθήκη της ευκρινούς θνητότητας, σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου στην οποία δόθηκαν πληροφορίες που αμφισβητούσαν την πεποίθηση της μετά θάνατον ζωής. Οι Jonas και Fischer (2006) βρήκαν ότι κατά την συνθήκη ευκρινούς θνητότητας οι θρησκευόμενοι με ενδογενή κίνητρα έτειναν να μην φοβούνται το θάνατο όταν τους γίνονταν νύξεις σχετικά με την πίστη τους.

Στα πλαίσια της δικής μας μελέτης η εξαρτημένη μεταβλητή δεν είναι οι στάσεις απέναντι στο θάνατο αλλά τα συμβολικά συστήματα που θα ενεργοποιηθούν από την ευκρινή θνητότητα και ως εξαρτημένη μεταβλητή αναμένουμε να εντοπίσουμε διαφορές, στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης ως προς τις διαφορετικές μεταναστευτικές ομάδες. Συνεπώς, αναμένουμε ότι θα υπάρξει διαφοροποίηση μεταξύ των ομάδων με τους συμμετέχοντες στην επίγεια και στην κοσμική-πνευματική κοσμοθεωρία να εκφράζουν θετικότερες προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης.

Οικονομική Αβεβαιότητα

Σύμφωνα με τους Prodromitis et al. (2017) από το 2010 η Ελλάδα αντιμετωπίζει μια άνευ προηγουμένου οικονομική κρίση, για την οποία χρειάστηκε να εφαρμοστούν σκληρά μέτρα λιτότητας μετά την υπογραφή μιας σειράς μνημονίων συμφωνίας με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Συνεπώς, για λόγους ιστορικής συγκυρίας αλλά και με βάση θεωρητικά υποδείγματα (Θεωρία Αβεβαιότητας, Συντελεστικό Μοντέλο Διομαδικής Σύγκρουσης),

κρίθηκε σκόπιμο να ενταχθεί στη μελέτη μια μέτρηση που θα αποτυπώνει την έννοια της οικονομικής αβεβαιότητας. Σύμφωνα με τους Becker, Wagner και Christ (2011), οι οικονομικές και χρηματοπιστωτικές κρίσεις μπορούν να προκαλέσουν ένα είδος μη ειδικής απειλής εν γένει, διότι σε επίπεδο πρόσληψης της πραγματικότητας οι απλοί άνθρωποι δυσκολεύονται να καταλάβουν σαφώς όλη την πολυπλοκότητα και τις διαστάσεις αυτής της βιούμενης οικονομικής αβεβαιότητας, που λειτουργεί ως παράγοντας ιστορικού πλαισίου.

Όταν τα άτομα αντιλαμβάνονται τις συνθήκες διαβίωσής τους ως επισφαλείς και ασταθείς είναι πιθανόν να αναπτύξουν μια αίσθηση ευαλωτότητας. Αυτή η αίσθηση δεν είναι απαραίτητα αποτέλεσμα μιας αντικειμενικής κατάστασης, αλλά συχνά αναφέρεται σε μια υποκειμενική αξιολόγηση που φαίνεται να σχετίζεται και με τη σχετική κοινωνική θέση που καταλαμβάνει ένα άτομο. Σε επίπεδο βιώματος η παραπάνω εμπειρία δημιουργεί στο άτομο την αίσθηση της απώλειας του ελέγχου (Staerklé et al. 2007). Η έννοια της οικονομικής αβεβαιότητας σχετίζεται με την πρόσληψη της επισφαλούς ύπαρξης (Staerklé, Delay, Gianettoni, & Roux, 2007), γεγονός που μπορεί να υπονομεύσει τη δυνατότητα των ανθρώπων να σχεδιάζουν και να οραματίζονται το μέλλον.

Στο χώρο της Κοινωνικής Ψυχολογίας οι Doise και Staerklé (2002), έχουν μελετήσει την επίδραση της υλικής ευαλωτότητας στα άτομα. Το αίσθημα της ευαλωτότητας, παρά το ότι αποτελεί μια υποκειμενική αίσθηση, αναμένεται ότι θα σχετίζεται με την κοινωνική τάξη που βρίσκεται το άτομο (Jost & Major, 2001. Lorenzi-Cioldi, 2002). Συνεπώς, τα άτομα που βρίσκονται στη βάση της ιεραρχίας αναμένεται ότι θα έχουν περισσότερες πιθανότητες να αναπτύξουν αυτό το αίσθημα της ευαλωτότητας (Castel, 2003). Ωστόσο, τα μέλη των ανώτερων ιεραρχικά τάξεων θα θελήσουν να μετατρέψουν τις αλλαγές και τις συγκρούσεις που θα παρατηρηθούν στο ιδεολογικό επίπεδο προς όφελός τους, προκειμένου να επιτυγχάνουν την διατήρηση του συστήματος

(Jost & Banaji, 1994). Αναμένουμε ότι το συναίσθημα της οικονομικής ευαλωτότητας θα ευνοεί την αναγνώριση της ύπαρξης των αδικαιολόγητων ανισοτήτων, διότι αυτό θα τονίζει στο άτομο την εντύπωση ότι δεν μπορεί να είναι κύριο της μοίρας του (Staerklé et al., 2007). Όταν τα άτομα αισθάνονται οικονομική αβεβαιότητα τείνουν να υιοθετούν πιο κομορμιστικές / συντηρητικές τάσεις· ωστόσο, όταν βιώνουν συναισθήματα οικονομικής αβεβαιότητας σε συνδυασμό με υποβάθμιση της δικής τους κοινωνικής ταυτότητας, τότε αναμένεται να υιοθετήσουν μια πιο σταθερή στάση αναφορικά με την λήψη μέτρων για την αντιμετώπιση των ανισοτήτων (Staerklé et al., 2007). Συναφή ευρήματα εντοπίζουμε και στις μελέτες της Γρίβα (2016), όπου, όσο περισσότερο οι συμμετέχοντες ένιωθαν ανησυχία ως προς τη μελλοντική οικονομική τους κατάσταση, τόσο περισσότερο ήταν διατεθειμένοι να συμμετάσχουν σε κόμματα, σωματεία και ακτιβιστικές δράσεις. Αντίστοιχα, όπως προέκυψε από τις μελέτες της Γρίβα (2016), η υψηλότερη αποδοχή της οργανωμένης συμμετοχής συνδεόταν με υψηλότερη αίσθηση οικονομικής αβεβαιότητας, πολιτική ταυτότητα που συσχετιζόταν με την αριστερά και υψηλότερη αποδοχή των κοινωνικών και ταυτοτικών αιτημάτων.

Σύμφωνα με τους Mari et al. (2017) σε αυτήν την κατάσταση οι άνθρωποι ενδέχεται να παρακινηθούν να συμμετάσχουν σε διαμαρτυρίες για να αντιμετωπίσουν την απειλή, με κίνδυνο να επιδεινωθούν οι εντάσεις μεταξύ των ομάδων. Σε μελέτη των Chryssochoou et al. (2013) τα συναισθήματα ευπάθειας επηρέασαν τις προθέσεις των ατόμων να αναλάβουν δράση κατά τα πρώτα χρόνια της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της μελέτης των Mari et al. (2017) η οικονομική ευπάθεια στην Ελλάδα σχετίστηκε με πρόθεση για εμπλοκή ακόμα και σε παράνομη πολιτική κινητοποίηση. Ωστόσο, η πρόθεση για παράνομη πολιτική κινητοποίηση θα υποστηρίξαμε ότι αποτελεί μια περισσότερο ατομοκεντρική στρατηγική συμμετοχής, υπονομεύοντας τη συντεταγμένη συλλογική αντιπαράθεση, που μπορεί να ασκεί συστηματική και

πολυεπίπεδη επιρροή. Σε καταστάσεις πιο χρόνιες αναμένεται όπως υπάρχει κλιμάκωση να υπάρξει αποκλιμάκωση και να επέλθει μια κατάσταση μαθημένης ανημπόριας.

Όπως προέκυψε από μελέτη που επιχείρησε να εξετάσει τις προσλαμβανόμενες προσωπικές οικονομικές απειλές στις Ηνωμένες Πολιτείες κατά τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης, εντοπίστηκε ότι το επίπεδο εκπαίδευσης φαίνεται να έχει κάποιο ρόλο στις αρνητικές στάσεις απέναντι στους μετανάστες, με τους πιο ανειδίκευτους συμμετέχοντες να αναφέρουν πιο αρνητικές στάσεις απέναντι στους μετανάστες (Goldstein & Peters, 2014). Γενικό συμπέρασμα της μελέτης ήταν ότι η προσλαμβανόμενη προσωπική οικονομική απειλή σε περιόδους οικονομικής ύφεσης οδήγησε σε περισσότερο απορριπτικές στάσεις απέναντι στους μετανάστες (Goldstein & Peters, 2014).

Ερευνητικοί Στόχοι και Υποθέσεις

Η μετανάστευση αποτελεί μία από τις πλέον σύνθετες όσο και αμφιλεγόμενες προκλήσεις που καλείται να διαχειριστεί η Ελλάδα αλλά και οι περισσότερες σύγχρονες κοινωνίες.

Η θεωρητική τοποθέτηση της παρούσας μελέτης βρίσκεται κάτω από την ομπρέλα των σύγχρονων κοινωνιοψυχολογικών θεωριών για τη διομαδική επαφή. Στόχος της παρούσας διατριβής είναι να διερευνήσει τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης από τη σκοπιά της κοινωνίας υποδοχής και να εξετάσει πώς ιδεολογικές, διομαδικές και υπαρξιακές παράμετροι ερμηνεύουν τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης σε διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης. Μέσα από την παρούσα διατριβή διενεργείται μια προσπάθεια σύνθεσης μοντέλων από το χώρο της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας και των πιο σύγχρονων μοντέλων για τη μελέτη των διομαδικών στάσεων της Κοινωνικής Ψυχολογίας. Το επιστημονικό πεδίο της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας μέσα από τη μελέτη διεργασιών επιπολιτισμοποίησης έχει δεχθεί την κριτική ότι αποτυπώνει στατικά μοντέλα για την περιγραφή των διομαδικών σχέσεων και μέσα από την παρούσα διατριβή υλοποιείται μια απόπειρα ερμηνείας διομαδικών και διατομικών φαινομένων που σχετίζονται με την επιπολιτισμοποίηση στην ελληνική κοινωνία, ως χώρα υποδοχής, μέσα από δυναμικές θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας.

Οι διεργασίες επιπολιτισμοποίησης συνιστούν αμφίδρομη διαδικασία κατά την οποία οι μετανάστες και η κοινωνία υποδοχής καλούνται να «προσαρμοστούν» (Bourhis et al., 1997a). Συνεπώς, μεταβολές λαμβάνουν χώρα και στην πλειοψηφούσα ομάδα της κοινωνίας υποδοχής, έστω και αν αυτές είναι λιγότερο εμφανείς. Αξίζει να επισημανθεί ότι στο πλαίσιο των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης οι διομαδικές σχέσεις είναι σαφώς ασύμμετρες με τη μεγαλύτερη θεσμική ισχύ να ανήκει στην κοινωνία υποδοχής που θα

κληθεί να επεξεργαστεί και θεσμοθετήσει συστήματα και διαδικασίες που θα ασκήσουν σημαντική επίδραση στην προσαρμογή και τη ζωή των μεταναστών.

Οι περισσότερες μελέτες στην επιπολιτισμοποίηση αναφέρονται κυρίως στις επιπολιτισμικές στρατηγικές των μεταναστών ενώ αντίθετα δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς οι προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής (González & Brown, 2017). Τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής, ωστόσο, είναι πιο πιθανό να έχουν τη δυνατότητα να λαμβάνουν αποφάσεις που θα ασκούν σημαντική επιρροή στις διομαδικές σχέσεις σε μια κοινωνία λόγω του μεγαλύτερου πλήθους και της πολιτικής επιρροής που έχουν (Sapountzis, 2013). Συνεπώς, είναι σημαντικό να κατανοήσουμε την οπτική της κοινωνίας υποδοχής και των προσδοκιών της προκειμένου να συμβάλλουμε στην προαγωγή της πολυπολιτισμικότητας (González & Brown, 2017).

Κρίνεται σκόπιμο να γίνει μια συνοπτική αναφορά της ιστορικής, κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια διενέργειας των ερευνών αυτής της διατριβής. Οι έρευνες της παρούσας διατριβής διενεργήθηκαν κατά τα έτη 2013-2017, έτη κατά τα οποία η μετανάστευση αποτέλεσε -και αποτελεί μέχρι σήμερα- σημαντικό ζήτημα για την ελληνική κοινωνία και τις πολιτικές της Ελλάδας τόσο εντός της επικράτειας όσο και σε διεθνές επίπεδο. Πριν προχωρήσουμε στην αποτύπωση των ερευνητικών στόχων της παρούσας μελέτης θα κάνουμε μια συνοπτική αναφορά στο μεταναστευτικό ζήτημα όπως αποτυπώθηκε για την συγκεκριμένη περίοδο από τις εκθέσεις του ΕΛΙΑΜΕΠ, προκειμένου να αποτυπωθεί με έναν αδρό τρόπο το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διενεργήθηκαν οι έρευνες της διατριβής. Κατά το 2013-2014, όπως επισημαίνουν η Triantafyllidou, Maroufouf, Dimitriadi και Yousef (2014), βασικά στοιχεία της μεταναστευτικής πολιτικής της χώρας είναι η έλλειψη προοπτικής και απροθυμία της Ελλάδας να θεωρηθεί ως χώρα υποδοχής μεταναστών. Ενώ έχουν ληφθεί ορισμένα μέτρα για τη βελτίωση της κατάστασης των μεταναστών και των οικογενειών τους που έχουν

χάσει το νομικό τους καθεστώς λόγω της τρέχουσας οικονομικής κρίσης και της αδήλωτης ανεργίας, εντούτοις η μοίρα τους παραμένει επισφαλής. Την περίοδο αυτή ακυρώνεται ο νόμος για την απόδοση ιθαγένειας σε παιδιά δεύτερης γενιάς, η ανεργία επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό μετανάστες από τρίτες χώρες και αρκετοί μετανάστες από την Αλβανία επιστρέφουν πίσω στη χώρα τους για αναζήτηση μια καλύτερης τύχης εκεί. Η ένταξη των μεταναστών στην ελληνική αγορά εργασίας επηρεάζεται από την έντονη οικονομική και πολιτική κρίση που αντιμετωπίζει η Ελλάδα. Κατά την περίοδο αυτή παρατηρείται απότομη άνοδος ακροδεξιών στοιχείων, κλιμάκωση ρατσιστικού λόγου και βίαιων ρατσιστικών επιθέσεων. Οι μετανάστες θεωρούνται πλέον περισσότερο από προηγούμενα έτη ως ανταγωνιστές για τους σπάνιους πόρους και για τις λιγοστές θέσεις εργασίας. Παρατηρείται άνοδος της ακροδεξιάς και εγκληματικής οργάνωσης Χρυσή Αυγή και αποτυπώνεται σε μεγαλύτερο βαθμό ρατσισμός και ξενοφοβία στη δημόσια ζωή (Triantafyllidou, Marouf, Dimitriadi & Yousef 2014). Σημαντικό ρόλο στην απευαισθητοποίηση του κοινού και την ηθική νομιμοποίηση ρατσιστικών και ξενοφοβικών δράσεων συντελούν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης-διαμορφωτές της κοινής γνώμης- που αναπαραγάγουν και διαιωνίζουν το ρατσιστικό λόγο κυρίως μέσα από την παροχή βήματος σε πολιτικούς εκπροσώπους του ακροδεξιού χώρου (Χριστόπουλος, 2015).

Κατά το 2015, σύμφωνα με την Triantafyllidou (2015), παρ' ότι η μετανάστευση και το άσυλο παραμένουν σημαντικές προκλήσεις, αποτυπώνεται μια αλλαγή κατεύθυνσης στις μεταναστευτικές πολιτικές της Ελλάδας με την άφιξη στην εξουσία της νέας αριστερής κυβέρνησης. Η νέα κυβέρνηση προωθεί ένα διαφορετικό πολιτικό πρόγραμμα μετανάστευσης, ιθαγένειας και ασύλου. Στο πλαίσιο των δημόσιων ρητορικών για την μετανάστευση δίνεται έμφαση στην αλληλεγγύη ως βασική αξία της χώρας. Η συστηματική κράτηση των μεταναστών χωρίς χαρτιά και των αιτούντων άσυλο έχει

σταματήσει ενώ αποτελεί έντονη πρόκληση ο χειρισμός των μεγάλων μεταναστευτικών ροών. Αναδεικνύονται ζητήματα πρώτης υποδοχής, εγγραφής και ασύλου. Η νέα κυβέρνηση επιχειρεί να ωθήσει τα πράγματα προς την κατεύθυνση της ανεκτικότητας και της ένταξης των μεταναστών (Triantafyllidou, 2015), ωστόσο θα χρειαστεί χρόνος μέχρι να αλλάξουν οι στάσεις που καλλιεργούνταν κατά τα προηγούμενα χρόνια που είχαν ως βασικούς άξονες τον αυστηρό έλεγχο και την Περιθωριοποίηση των νεοεισερχομένων.

Κατά το 2016, σύμφωνα με τις Triantafyllidou και Mantanika (2016), η Ελλάδα αντιμετωπίζει δύο αντιφατικές μεταναστευτικές προκλήσεις: αφενός είναι η χώρα που πλήττεται περισσότερο από τις μεγάλες ροές προσφύγων και από την άλλη πλευρά Έλληνες πολίτες και μη Έλληνες εγκατεστημένοι στην Ελλάδα αφήνουν την χώρα αναζητώντας καλύτερες θέσεις εργασίας και προοπτικές ζωής σε άλλα κράτη μέλη της ΕΕ. Κατά την προηγούμενη χρονιά σχεδόν ένα εκατομμύριο πρόσφυγες και μετανάστες διήλθαν μέσα από την Ελλάδα. Η χώρα υπό τις πιέσεις της ΕΕ καλείται να επανεξετάσει και να προβεί άμεσα σε μεγάλες αλλαγές στο σύστημα ασύλου, ενώ παράλληλα καλείται να διαχειριστεί ένα μεγάλο αριθμό αιτήσεων ασύλου από πρόσφυγες που εγκλωβίστηκαν στη χώρα ύστερα από το κλείσιμο της Βαλκανικής οδού. Παράλληλα η χώρα βρίσκεται σε σφιχτό χρηματοπιστωτικό έλεγχο για έκτη συνεχόμενη χρονιά, οι ρυθμοί ανάπτυξής της παραμένουν πολύ χαμηλοί και η ανεργία βρίσκεται στο 25%. Σε αυτές τις συνθήκες η Ελλάδα γίνεται για μια ακόμα φορά χώρα αποστολής μεταναστών, αφού εγχώριο εξειδικευμένο και καταρτισμένο προσωπικό μεταναστεύει σε άλλα κράτη μέλη της ΕΕ αλλά και προς στις ΗΠΑ και την Αυστραλία για αναζήτηση εργασίας (Triantafyllidou & Mantanika, 2016).

Τόσο η μεταναστευτική πολιτική όσο και οι στάσεις της κοινότητας υποδοχής σχετίζονται με αμφιθυμικές στάσεις απέναντι στους μετανάστες. Όπως προκύπτει από την έκθεση του ΔιαΝΕΟσις (Απρίλιος 2015), 70,2% των Ελλήνων ανέφερε ότι η παρουσία

των μεταναστών δεν εμπλουτίζει τον πολιτισμό μας, 63,6% ανέφεραν ότι η παρουσία των μεταναστών δεν έχει θετική οικονομική επίπτωση, 69,8% ανέφεραν ότι η παρουσία των μεταναστών αυξάνει την ανεργία και 74,9% ανέφερε ότι η παρουσία των μεταναστών αυξάνει την εγκληματικότητα στην Ελλάδα.

Ύστερα από όσα αναφέρθηκαν καθίσταται σαφές ότι κατά τα τελευταία χρόνια συνέβησαν αλλαγές αναφορικά με τις μεταναστευτικές ροές προς τη χώρα, την επανεκκίνηση μεταναστευτικής ροής από τη χώρα προς περισσότερο οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες, τη διόγκωση προσφυγικών ροών και την αλλαγή υποδείγματος σε πολιτικό και θεσμικό επίπεδο αναφορικά με την μετανάστευση στην Ελλάδα. Αυτά σε μια χώρα που βρίσκεται αρκετά χρόνια σε καθεστώς οικονομικής λιτότητας και χρηματοπιστωτικού ελέγχου από την ΕΕ και το ΔΝΤ. Συνεπώς, αφενός αναδεικνύεται η σημαντικότητα της μελέτης στο πλαίσιο του ιστορικού συγκείμενου, αφετέρου όμως αποτυπώνεται μια πρόκληση στην ερμηνεία δεδομένων σε μια τόσο δυναμική κατάσταση. Ωστόσο αναμένουμε ότι, παρά τις μετατοπίσεις σε πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο, οι στάσεις απέναντι στη μετανάστευση και τη διατήρηση της πολιτισμικής ταυτότητας των μεταναστών, αποτελούν περισσότερο σταθερές έννοιες που όμως τροφοδοτούν και θα συνεχίσουν να τροφοδοτούν τις ενέργειες και πολιτικές για την ένταξη και την προσαρμογή των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής.

Για την επίτευξη του παραπάνω στόχου όσο και κατά το δυνατόν πληρέστερη κατανόηση επιλέχθηκε μεικτή μεθοδολογία με τη χρήση σύνθετου συναφειακού σχεδιασμού παράλληλα με χρήση οιονεί πειραματικού σχεδίου και στις τέσσερις έρευνες της παρούσας διατριβής. Η διενέργεια παράλληλης χρήσης δύο ερευνητικών μεθόδων αύξησε την πολυπλοκότητα, με αποτέλεσμα να χρειαστεί σε αρκετές μελέτες να διερευνηθούν τα υπό μελέτη φαινόμενα μέσα από σχεδιασμούς εντός και μεταξύ των ομάδων. Η χρήση της πειραματικής μεθοδολογίας ήταν συνάρτηση της μελέτης άδηλων

διεργασιών, που σχετίζονται με το υπαρξιακό άγχος και την συμβολή υπαρξιακών παραμέτρων στις στάσεις και την συμπεριφορά.

Η παρούσα μελέτη αποτελεί μια από τις πρώτες απόπειρες να διερευνηθούν σε βάθος οι διεργασίες επιπολιτισμοποίησης από τη σκοπιά της κοινωνίας υποδοχής μέσα από την συμβολή ιδεολογικών, διομαδικών και υπαρξιακών παραμέτρων. Με την παρούσα διατριβή επιχειρούμε να διερευνήσουμε τόσο τις προσδοκίες απέναντι στους μετανάστες, γενικά, όσο και απέναντι σε συγκεκριμένες εθνοπολιτισμικές ομάδες. Πρωτότυπη συμβολή της παρούσας μελέτης είναι επίσης η προσπάθεια διερεύνησης διεργασιών επιπολιτισμοποίησης στο διομαδικό και διατομικό επίπεδο.

Η συμβολή και βασική καινοτομία της παρούσας διατριβής είναι ότι αντλεί θεωρητικές καταβολές από ένα συνθετικό μοντέλο ερμηνείας των διομαδικών σχέσεων της κοινωνίας υποδοχής με τους μετανάστες μέσα από διαστάσεις πρόσληψης της απειλής σε ενδοατομικό και διομαδικό επίπεδο και μέσα από την συμβολή ιδεολογικών, διομαδικών και υπαρξιακών παραμέτρων.

Μέσα από τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης γενικά για τους μετανάστες αποτυπώνεται το «κλίμα» της κοινωνίας υποδοχής, ενώ μέσα από την διερεύνηση των στάσεων απέναντι σε συγκεκριμένες μεταναστευτικές ομάδες αποτυπώνονται συγκεκριμένες κοινωνιοψυχολογικές συνιστώσες, που σχετίζονται με τα χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης εθνοπολιτισμικής μεταναστευτικής ομάδας, την επαφή της με την κοινωνία υποδοχής και την μέχρι σήμερα έκβαση των διομαδικών σχέσεων. Σύμφωνα με τους Bourhis et al. (1997a, 1997b) τα μέλη της κοινότητας υποδοχής δύνανται να διαφέρουν αναφορικά με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης, ανάλογα με το πώς η κυριαρχούσα ομάδα της χώρας υποδοχής αντιλαμβάνεται την εθνική προέλευση των μεταναστών. Για παράδειγμα, η ομάδα υποδοχής μπορεί να εμφανίζει προτίμηση για προσδοκίες Αφομοίωσης και Διαχωρισμού για μεταναστευτικές ομάδες οι οποίες

συνδέονται με αρνητικά στερεότυπα ή για μεταναστευτικές ομάδες που προσλαμβάνονται ότι έχουν διαφορετική θρησκεία ή πολιτισμό (Montreuil & Bourhis, 2001). Η παραπάνω θέση σχετίστηκε με την επιλογή συγκεκριμένων μεταναστευτικών ομάδων κατά την πορεία της παρούσας διατριβής.

Το θεωρητικό πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η μελέτη των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης είναι το μοντέλο των Bourhis et al. (1997a). Το Διαδραστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης ήταν το πρώτο μοντέλο επιπολιτισμοποίησης το οποίο αναγνώρισε και έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης που διενεργούνται στην κοινωνία υποδοχής σε περισσότερα από ένα επίπεδα (π.χ. διομαδικό, θεσμικό, πολιτικό, ιδεολογικό). Επίσης αποτελεί το πρώτο μοντέλο που παρουσίασε μια κλίμακα αξιολόγησης προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης στην κοινωνία υποδοχής.

Καινοτομία της παρούσας διατριβής είναι ότι εισάγεται η έννοια των διαστάσεων του πολιτισμού μέσα από μια κλίμακα επιπολιτισμικού προσανατολισμού στο μοντέλο επιπολιτισμοποίησης του Bourhis, ενώ παράλληλα επιχειρείται διερεύνηση προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης στο διατομικό επίπεδο με βάση το συγκεκριμένο μοντέλο. Ωστόσο, στην Ελλάδα δεν υπάρχουν μελέτες που να έχουν διερευνήσει σε βάθος μέσα από σύνθετα κοινωνιοψυχολογικά μοντέλα το ρόλο ιδεολογικών, διομαδικών και υπαρξιακών παραμέτρων στις προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής αναφορικά με συγκεκριμένες διαστάσεις του πολιτισμού (π.χ. γλώσσα, θρησκεία, υπηκοότητα). Συνεπώς η παρούσα διατριβή συμβάλλει σημαντικά στην κάλυψη ενός ερευνητικού κενού και στην παραγωγή προτάσεων για την κατανόηση και διαχείριση των διομαδικών σχέσεων στην κοινωνία υποδοχής με την υιοθέτηση ανάλογων πολιτικών.

Αναφορικά με την συμβολή ιδεολογικών παραμέτρων αναμένεται σε επίπεδο νομιμοποιητικών ιδεολογιών και σε επίπεδο πολιτικής αυτοτοποθέτησης μια σύνδεση με συγκεκριμένες προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης. Ειδικότερα αναμένεται η σύνδεση της

κοινωνικής κυριαρχίας και του δεξιού αυταρχισμού με προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης που αποτυπώνουν αρνητική έκβαση διομαδικών στάσεων όπως Αφομοίωση, Διαχωρισμό και Περιθωριοποίηση. Η ένταση αυτών των σχέσεων αναμένεται ότι θα είναι μεγαλύτερη για υποτιμημένες μεταναστευτικές ομάδες και ομάδες με μεγαλύτερη προσλαμβανόμενη απόσταση. Αναμένεται ότι υψηλά επίπεδα κοινωνικής ισότητας και αριστερή πολιτική αυτοτοποθέτηση θα σχετίζονται με προσδοκίες που εκφράζουν θετική πρόθεση για την διομαδική έκβαση όπως Συναλλακτική Εναρμόνιση, Εναρμόνιση και Ατομοκεντρισμός. Μέσα από την παρούσα διατριβή θα επιχειρήσουμε να ελέγξουμε τις «εγγύτερες» διεργασίες διπλής επεξεργασίας από το μοντέλο του Duckitt (2001, 2006).

Μέσα από την παρούσα διατριβή επιχειρείται η διερεύνηση της επίδρασης διομαδικών παραμέτρων για την κατανόηση των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης στην κοινωνία υποδοχής. Ειδικότερα, επιχειρείται μια αποτύπωση της συμβολής διαστάσεων ρατσισμού της πρόσδεσης με την εθνική ταυτότητα (πατριωτισμός) αλλά και έλεγχος πιο σύγχρονων μοντέλων, όπως η θεωρία της ενοποιημένης απειλής και το Συντελεστικό Μοντέλο της Διομαδικής Σύγκρουσης για την κατανόηση των προσδοκιών της κοινωνίας υποδοχής αναφορικά με την διατήρηση τόσο της πολιτισμικής κληρονομιάς, εν γένει, αλλά και συγκεκριμένων διαστάσεών της.

Αναφορικά με τις υπαρξιακές παραμέτρους διενεργείται μια απόπειρα μελέτης υπαρξιακών ζητημάτων, τόσο ως κατάσταση όσο και ως προδιάθεση. Στο πλαίσιο της θεωρίας διαχείρισης του τρόμου οι περισσότερες μελέτες έχουν εξετάσει την επίδραση της θνητής φύσης (υπαρξιακό άγχος κατάστασης) και έχουν διατυπωθεί δύο αντικρουόμενες υποθέσεις αναφορικά με την επίδραση του υπαρξιακού άγχους σε διαστάσεις διομαδικών σχέσεων. Μέχρι σήμερα δεν έχει διατυπωθεί μια συνεκτική θεωρητική τοποθέτηση αναφορικά με το αν ύστερα από έκθεση σε ευκρινή θνητότητα εντοπίζεται προάσπιση της κοσμοθεωρίας (Greenberg & Jonas, 2003) ή συντηρητική στροφή (Jost et al. 2003).

Επιπρόσθετα, καινοτομία της παρούσας διατριβής είναι ότι επιχειρεί να εξετάσει το υπαρξιακό άγχος και μέσα από μεταβλητές προδιάθεσης (φόβος θανάτου και μεταθανάτιες προσδοκίες) και προσπαθεί να αποτυπώσει μια ερευνητική πρόταση για την κατανόηση των διομαδικών σχέσεων, όπως αποτυπώνονται μέσα από τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής.

Στην Έρευνα 1 επιχειρήθηκε η διερεύνηση ιδεολογικών και υπαρξιακών παραμέτρων στις προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής απέναντι σε μετανάστες στην Ελλάδα. Στόχος της παρούσας έρευνας ήταν να αποτυπώσει το «κλίμα» των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης απέναντι σε μετανάστες χωρίς να γίνει διάκριση ως προς την εθνική προέλευση. Μέσα από την έρευνα διερευνήθηκε η επίδραση μεταβλητών, που τοποθετούνται στην ιδεολογική και υπαρξιακή σφαίρα και εντάσσονται στη σφαίρα των ατομικών διαφορών και μεταβλητών που εντάσσονται στο διομαδικό επίπεδο (ρατσισμός). Καινοτομία της παρούσας έρευνας ήταν ότι διερευνήθηκαν ομάδες που εμφανίζουν διαφορετικότητα αναφορικά με τον προσανατολισμό απέναντι στους μετανάστες (αστυνομικοί, εργαζόμενοι σε ΜΚΟ που παρέχουν υπηρεσίες σε μετανάστες), με αποτέλεσμα να ελεγχθούν παράμετροι που σχετίζονται με την διαφορετικότητα της κοσμοθεωρίας για τη μετανάστευση και το πώς αυτό αποτυπώνεται στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης.

Στην Έρευνα 2 επιχειρήθηκε η διερεύνηση της επίδρασης ιδεολογικών και υπαρξιακών παραμέτρων στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης απέναντι σε τρεις διαφορετικές ομάδες μεταναστών. Μέσα από την παρούσα έρευνα επιχειρήθηκαν διεργασίες επιπολιτισμοποίησης για θετικά αξιολογούμενες και υποτιμημένες μεταναστευτικές ομάδες, ενώ παράλληλα διερευνήθηκε ο ρόλος της εθνικής ταυτότητας στις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης. Παράλληλα διερευνήθηκε η επιπολιτισμική σύγκλιση ανάμεσα στις προσδοκίες και τις προσλαμβανόμενες επιπολιτισμικές

στρατηγικές. Σε συνέχεια με την προηγούμενη έρευνα υλοποιήθηκε εμπλουτισμός των αξιολογούμενων ιδεολογικών παραμέτρων και αναφορικά με τις υπαρξιακές μετρήσεις επιχειρείται μια καινοτομία ως προς την συνεξέταση υπαρξιακών δεικτών τόσο ως κατάσταση όσο και ως προδιάθεση. Επιπρόσθετα μέσα από την παρούσα έρευνα διερευνήθηκε σε σημαντικότερο βάθος η αλληλεπίδραση ιδεολογικών και υπαρξιακών παραμέτρων αναφορικά με τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης στην κοινωνία υποδοχής ως προς τρεις διακριτές μεταναστευτικές ομάδες.

Μεθοδολογική καινοτομία της συγκριτικής αποτύπωσης των επιπολιτισμικών προσανατολισμών από την Έρευνα 1 και 2 είναι ότι επιχειρήθηκε η αποτύπωση των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης στο μοντέλο του Bourhis όχι μόνο μέσα από αξιολόγηση της κάθε προσδοκίας με κλίμακα Likert (Έρευνα 1) αλλά και μέσα από αποκλειστική επιλογή μίας επιθυμητής προσδοκίας (Έρευνα 2).

Στην Έρευνα 3 υπήρξε μια εστίαση στη μελέτη διεργασιών επιπολιτισμοποίησης απέναντι σε μια υποτιμημένη μεταναστευτική ομάδα στο διομαδικό και διατομικό επίπεδο. Όπως και στους προηγούμενους σχεδιασμούς, διερευνήθηκε η επίδραση ιδεολογικών, διομαδικών και υπαρξιακών παραμέτρων στα δύο επίπεδα ανάλυσης. Το διομαδικό επίπεδο αποτυπώθηκε μέσα από τις προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής για τη συγκεκριμένη μεταναστευτική ομάδα, ενώ το διατομικό επίπεδο αποτυπώθηκε μέσα από έναν ερευνητικό χειρισμό μέσα από ιστορίες επιπολιτισμοποίησης ενός μετανάστη στην Ελλάδα. Η καινοτομία της παρούσας έρευνας συνίσταται στην ανάδειξη διαφορετικών μοτίβων προσδοκιών στα δύο επίπεδα και στη μελέτη διαστάσεων επιπολιτισμοποίησης αναφορικά με συγκεκριμένους τομείς της καθημερινής ζωής. Μέσα από την Έρευνα 3 αποτυπώθηκε επίσης η διαφοροποιημένη επίδραση ιδεολογικών, διομαδικών και υπαρξιακών παραμέτρων στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης στα δύο επίπεδα. Στην Έρευνα 3 εισάγεται η αξιολόγηση του αισθήματος απειλής σε ατομικό και διομαδικό

επίπεδο και αποτυπώνεται και στα δύο επίπεδα ο σημαντικός ρόλος του αισθήματος διομαδικής απειλής στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης.

Στην Έρευνα 4 επιχειρείται μια σύνθεση ιδεολογικών, διομαδικών και υπαρξιακών παραμέτρων στην ερμηνεία διεργασιών επιπολιτισμοποίησης στην κοινωνία υποδοχής. Μέσα από την Έρευνα 4 διερευνούνται οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης για δύο μεταναστευτικές και μία προσφυγική ομάδα. Καινοτομία της παρούσας έρευνας είναι η αξιολόγηση επιπολιτισμικών προσδοκιών απέναντι σε πρόσφυγες σε συνδυασμό με την ιστορική συγκυρία της διεύλευσης και άφιξης μεγάλου προσφυγικού κύματος από την Ελλάδα. Μέσα από την συγκριτική αξιολόγηση των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης για μετανάστες με χρόνια παραμονή στην Ελλάδα και αποκρυσταλλωμένες αντιλήψεις στην κοινωνία υποδοχής, θα μπορούσαν να αναχθούν χρήσιμα συμπεράσματα για την νεοαφιχθείσα ομάδα προσφύγων και τις προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής για τη διατήρηση της πολιτισμικής κληρονομιάς τους.

Μετά την αποτύπωση της συμβολής του αισθήματος απειλής στην πρόβλεψη των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης επιχειρείται μια σύνθεση κοινωνιοψυχολογικών θεωριών απειλής στο επίπεδο των ατομικών διαφορών (ιδεολογικό, υπαρξιακό) και το επίπεδο των διομαδικών στάσεων. Στην παρούσα έρευνα εισάγεται η μέτρηση της διομαδικής επαφής και επιχειρείται η αξιολόγηση των υποθέσεων της επαφής, της ασφάλειας και της πολυπολιτισμικότητας στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης. Μέσα από δύο μοντέλα θελήσαμε να ελέγξουμε τις υποθέσεις της θεωρίας ρεαλιστικής σύγκρουσης ομάδων και της θεωρίας της ενοποιημένης απειλής εμπλουτίζοντας το μοντέλο με υπαρξιακές, ιδεολογικές και διομαδικές μετρήσεις.

Έρευνα 1 – Προσδοκίες Επιπολιτισμοποίησης: Υπαρξιακοί, Ιδεολογικοί και Διομαδικοί Παράγοντες

Μέσα από την παρούσα μελέτη επιχειρείται η διερεύνηση της επίδρασης ιδεολογικών, υπαρξιακών και διομαδικών παραμέτρων στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής από την σκοπιά της κοινωνίας υποδοχής. Στη παρούσα μελέτη οι διεργασίες επιπολιτισμοποίησης μελετούνται ως προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής γενικά απέναντι στην ομάδα των μεταναστών, χωρίς να γίνεται διάκριση αναφορικά με την εθνοτική / εθνική προέλευση, το καθεστώς μετανάστευσης (οικονομική μετανάστευση, προσφυγική ροή) ή τα χαρακτηριστικά συγκεκριμένων μεταναστευτικών ομάδων (υψηλού και χαμηλού κύρους), διάκριση που θα λάβει χώρα σε επόμενη μελέτη. Μέσα από την αποτύπωση των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης απέναντι στην ομάδα των μεταναστών, επιχειρείται η αποτύπωση ενός «χάρτη» ή ενός «κλίματος» εντός του οποίου διαμορφώνονται οι διομαδικές σχέσεις ανάμεσα στην κοινωνία υποδοχής και τις μεταναστευτικές κοινότητες στην Ελλάδα.

Μέσα από την παρούσα μελέτη επιχειρείται η αποτύπωση της συμβολής του μοντέλου διπλής διεργασίας του Duckitt (2001, 2006) για την σχέση της ιδεολογίας και της προκατάληψης. Οι νομιμοποιητικές ιδεολογίες (δεξιός αυταρχισμός και προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία) αναμένεται να συμβάλλουν στην προκατάληψη και τις αρνητικές διομαδικές σχέσεις της κοινωνίας υποδοχής με τις μεταναστευτικές κοινότητες. Μέσα από την παρούσα μελέτη επιχειρούμε να αποτυπώσουμε αυτή την έκβαση των διομαδικών σχέσεων μέσα από τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης.

Αναφορικά με τις διομαδικές παραμέτρους αναμένεται ότι ο ρατσισμός, τόσο ο έκδηλος όσο και ο λανθάνων, ως απόρροια αρνητικών διομαδικών προσδοκιών και σχέσεων, θα σχετίζεται με προσδοκίες που εκφράζουν αρνητική στάση για την

αναγνώριση της διατήρησης της πολιτισμικής κληρονομιάς των μεταναστών εντός την κοινωνίας υποδοχής.

Αναφορικά με τις υπαρξιακές παραμέτρους, η θεωρητική βάση της παρούσας μελέτης είναι η θεωρία διαχείρισης του τρόμου. Ειδικότερα, μέσα από την επίδραση της ευκρινούς θνητότητας θα επιχειρήσουμε να ελέγξουμε δύο αντικρούμενες υποθέσεις, την υπόθεση της συντηρητικής στροφής και την υπόθεση της προάσπισης της κοσμοθεωρίας. Στην υπόθεση της συντηρητικής στροφής αναμένουμε ότι ύστερα από έκθεση σε ευκρινή θνητότητα θα επέλθει αύξηση αρνητικών στάσεων για τους μετανάστες και αυτό αναμένεται να αποτυπωθεί σε διαφοροποίηση των επιπολιτισμικών προσδοκιών της κοινωνίας υποδοχής. Σύμφωνα με την προάσπιση της κοσμοθεωρίας αναμένεται οι συμμετέχοντες να διαφοροποιήσουν, ανάλογα με το ιδεολογικό τους υπόβαθρο, τις στάσεις τους και στη συνέχεια τις προσδοκίες για την επιπολιτισμοποίηση των μεταναστών. Μέσα από την παρούσα μελέτη επιχειρείται ο έλεγχος της υπόθεσης της προάσπισης της κοσμοθεωρίας, τόσο μέσα από τις αξιολογούμενες παραμέτρους της νομιμοποιητικής ιδεολογίας όσο και μέσα από τις διαφορές στην κοσμοθεωρία μεταξύ των ομάδων. Στην παρούσα μελέτη εντάχθηκαν συμμετέχοντες με διαφορετικό προσανατολισμό απέναντι στους μετανάστες και αποφασίστηκε η συμπερίληψη στο δείγμα αστυνομικών και εργαζόμενων σε Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις που παρέχουν υπηρεσίες σε μετανάστες. Ειδικότερα οι εργαζόμενοι σε Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις που παρέχουν υπηρεσίες σε μετανάστες αναμένεται σε επίπεδο κοσμοθεωρίας να έχουν έναν προσανατολισμό προς πιο ισότιμες σχέσεις με μετανάστες και μέσα από το εργασιακό τους πλαίσιο αναμένεται να έχουν περισσότερες ευκαιρίες για ισότιμη διομαδική επαφή. Ο επαγγελματικός ρόλος των αστυνομικών σχετίζεται με εξουσιαστική σχέση, με υψηλό διομαδικό άγχος απέναντι σε περιθωριοποιημένες ομάδες, μεγαλύτερη έκθεση σε προσωπική και διομαδική απειλή και λιγότερες ευκαιρίες για ισότιμη και

συνεργατική επαφή με μετανάστες και ομάδες μεταναστών, πράγμα που συνδέεται με έλλειψη ευκαιριών για ουσιαστική γνωριμία σε διαπροσωπικό επίπεδο.

Επίσης, με βάση τη θεωρία διαχείρισης του τρόμου θα επιχειρηθεί η διερεύνηση της επίδρασης της αυτοεκτίμησης στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης ύστερα από έκθεση των συμμετεχόντων στην ευκρινή θνητότητα. Σύμφωνα με την θεωρία η αυτοεκτίμηση λειτουργεί ως ρυθμιστής του άγχους που σχετίζεται με την επίγνωση του θανάτου και οι παράγοντες που ενισχύουν την αυτοεκτίμηση θα μειώνουν το άγχος του θανάτου (Solomon et al., 1991). Δεδομένης της σημασίας της διάστασης της αυτοεκτίμησης στην θεωρία διαχείρισης του τρόμου, κρίθηκε σκόπιμο να ελεγχθεί η επίδραση της αυτοεκτίμησης στην σχέση ανάμεσα στην ευκρινή θνητότητα και τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης.

Ερευνητικοί Στόχοι και Υποθέσεις

Αναμένουμε ότι τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής θα εμφανίσουν περισσότερη προτίμηση για θετικές, ως προς την έκβαση των διομαδικών σχέσεων, προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης (Εναρμόνιση, Συναλλακτική Εναρμόνιση).

Αναμένουμε ότι άτομα με αξιακό προσανατολισμό στην ισοτιμία (ανθρωπιστικές επιστήμες) θα προτιμούν σε μεγαλύτερο βαθμό θετικές, ως προς την έκβαση των διομαδικών σχέσεων, προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης ενώ συμμετέχοντες με αξιακό προσανατολισμό στην ιεραρχία (αστυνομικοί – φοιτητές οικονομικού) αναμένεται ότι θα εμφανίσουν υψηλότερη προτίμηση για ομοιοστατικές ή αρνητικές, ως προς την έκβαση των διομαδικών σχέσεων, προσδοκίες, επιπολιτισμοποίησης (Αφομοίωση, Διαχωρισμό, Περιθωριοποίηση).

Μέσα από την παρούσα μελέτη θα επιχειρήσουμε να ελέγξουμε δύο αντικρουόμενες υποθέσεις που έχουν διατυπωθεί στη βιβλιογραφία για την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα, την υπόθεση της συντηρητικής στροφής και την υπόθεση της

προάσπισης της κοσμοθεωρίας. Ειδικότερα, στην υπόθεση της συντηρητικής στροφής αναμένουμε ότι όλοι οι συμμετέχοντες, ανεξαρτήτως ιδεολογικού υπόβαθρου, θα δείξουν περισσότερη προτίμηση προς ομοιοστατικές ή αρνητικές ως προς την επίδραση στις διομαδικές σχέσεις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης (Αφομοίωση, Περιθωριοποίηση, Διαχωρισμό). Στην υπόθεση της προάσπισης της κοσμοθεωρίας αναμένουμε ότι οι συντηρητικοί συμμετέχοντες θα εμφανίσουν προτίμηση προς ομοιοστατικές ή αρνητικές προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης και οι προοδευτικοί συμμετέχοντες θα εμφανίσουν υψηλότερη προτίμηση προς θετικές, ως προς την έκβαση των διομαδικών σχέσεων, προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης (Εναρμόνιση, Συναλλακτική Εναρμόνιση, Ατομοκεντρισμό).

Αναφορικά με την αυτοεκτίμηση αναμένουμε ότι η επίδραση της ευκρινούς θνητότητας στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης θα είναι πιο εμφανής σε συμμετέχοντες με χαμηλά και υψηλά επίπεδα αυτοεκτίμησης σε σύγκριση με όσους έχουν μέσα επίπεδα αυτοεκτίμησης.

Αναφορικά με τις διαστάσεις των νομιμοποιητικών ιδεολογιών, αναμένουμε ότι ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία θα συμβάλει θετικά στην πρόβλεψη αφομοιωτικών προσδοκιών (Αφομοίωση, Περιθωριοποίηση) και αρνητικά στον Ατομοκεντρισμό γιατί εν μέρει η συγκεκριμένη προσδοκία συνίσταται σε αμφισβήτηση της κοινωνικής ιεραρχίας. Αναμένεται ότι ο δεξιός αυταρχισμός θα συμβάλει στην πρόβλεψη του Διαχωρισμού και της Συναλλακτικής Εναρμόνισης.

Αναμένουμε ότι οι διαστάσεις του ρατσισμού θα σχετίζονται περισσότερο με τις αρνητικές, ως προς την έκβαση των διομαδικών σχέσεων, προσδοκίες του Διαχωρισμού και της Περιθωριοποίησης.

Αναμένουμε ότι η ευκρινής θνητότητα θα αλληλεπιδρά με τις ιδεολογικές και διομαδικές παραμέτρους αναφορικά με την πρόβλεψη των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης.

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Το αρχικό δείγμα ήταν 401 επαγγελματίες και φοιτητές. Ύστερα από αφαίρεση ατόμων που δεν είχαν γεννηθεί τα ίδια ή οι γονείς τους στην Ελλάδα και από ελέγχους που διενεργήθηκαν εντός των διαφορετικών ομάδων με το κριτήριο anomaly index το τελικό δείγμα ήταν 371 συμμετέχοντες φοιτητές και επαγγελματίες. Αναφορικά με το φύλο 261 (70,4%) ήταν γυναίκες και 110 (29,6%) άντρες. Η μέση ηλικία των συμμετεχόντων ήταν 28,7 ($SD = 0,38$). Αναφορικά με το επαγγελματικό status 138 (37,2%) ήταν φοιτητές και 233 (62,8) εργαζόμενοι. Ειδικότερα συμμετείχαν 80 (21,6%) ψυχολόγοι, 62 (16,7%) αστυνομικοί, 91 (24,5%) εργαζόμενοι σε μη κυβερνητικές οργανώσεις που παρέχουν υπηρεσίες σε μετανάστες, 105 (28,3%) φοιτητές κοινωνικής εργασίας και 33 (8,9%) φοιτητές του Οικονομικού. Αναφορικά με τον προσανατολισμό προς ανθρωπιστικές σπουδές συμμετείχαν 276 (74,4%) και 95 (25,6%) με προσανατολισμό προς επαγγέλματα ασφάλειας και οικονομίας. Αναφορικά με τον τρόπο συμπλήρωσης 134 (36,1%) συμπλήρωσαν έντυπο ερωτηματολόγιο και 237 (63,9%) διαδικτυακό. Τέλος, αναφορικά με τον πειραματικό χειρισμό 234 (63,1%) εκτέθηκαν στην συνθήκη της ευκρινούς θνητότητας και 137 (36,9%) αποτελούσαν την ομάδα ελέγχου.

Μετρήσεις

Αυτοεκτίμηση. Χορηγήθηκε η κλίμακα Αυτοεκτίμησης του Rosenberg (1989). Πρόκειται για πενταβάθμια κλίμακα τύπου Likert στην οποία οι συμμετέχοντες αξιολογούν το βαθμό συμφωνίας τους με την κάθε πρόταση από το 1 έως το 7

(1=διαφωνώ απόλυτα έως 7= συμφωνώ απόλυτα). Η κλίμακα αποτελείται από 10 προτάσεις. Ο υψηλότερος βαθμός στην κλίμακα αναπαριστά υψηλότερα επίπεδα αυτοεκτίμησης.

Δεξιός Αυταρχισμός. Χορηγήθηκε η συντομευμένη μορφή της κλίμακας Right Wing Authoritarianism Scale (Altemeyer, 1998, όπως προσαρμόστηκε από την Zakrisson, 2005). Η κλίμακα αξιολόγησης της κάθε πρότασης είναι επτάβαθμη κλίμακα τύπου Likert, όπου οι συμμετέχοντες αξιολογούν το βαθμό συμφωνίας τους με τη στάση που αναφέρει η κάθε πρόταση (1 = διαφωνώ απόλυτα έως 7 = συμφωνώ απόλυτα). Η κλίμακα αποτελείται από 15 προτάσεις. Οι υψηλότερες τιμές στην κλίμακα σήμαιναν υψηλότερη αποδοχή της δεξιάς συντηρητικής ιδεολογίας. Η προσαρμογή της κλίμακας στην ελληνική γλώσσα έγινε από τον ερευνητή με ευθεία και αντίστροφη μετάφραση.

Προσανατολισμός στην Κοινωνική Κυριαρχία. Χορηγήθηκε η Κλίμακα Προσανατολισμού στην Κοινωνική Κυριαρχία (Social Dominance Orientation) (Pratto et al., 1994) στην οποία οι συμμετέχοντες αξιολόγησαν σε ποιο βαθμό συμφωνούσαν με τις στάσεις που παρουσιάζονται στην κλίμακα αναφορικά με την αποδοχή ή μη της κοινωνικής κυριαρχικότητας. Οι συμμετέχοντες αξιολογούν τις προτάσεις με επτάβαθμη κλίμακα τύπου Likert (1 = διαφωνώ απόλυτα έως 7 = συμφωνώ απόλυτα). Η κλίμακα αποτελείται από 14 προτάσεις. Η κλίμακα είναι μεταφρασμένη στα ελληνικά από την Στάμου (2013). Η υψηλότερη βαθμολογία στην κλίμακα αναπαριστά υψηλά επίπεδα προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία.

Ρατσισμός. Χορηγήθηκε η κλίμακα του έκδηλου και λανθάνοντος ρατσισμού των Pettigrew και Meertens (1995). Η κλίμακα αποτελείται από 5 ερωτήσεις που αξιολογούν τον έκδηλο ρατσισμό και 4 που αξιολογούν τον λανθάνοντα ρατσισμό απέναντι στους μετανάστες. Οι συμμετέχοντες αξιολογήσαν σε επτάβαθμη κλίμακα (1=διαφωνώ απολύτως, 7=συμφωνώ απολύτως) το βαθμό συμφωνίας τους. Ο υψηλότερος βαθμός στην

κάθε διάσταση αναπαριστά αντίστοιχα υψηλότερα επίπεδα στον έκδηλο και λανθάνοντα ρατσισμό απέναντι σε μετανάστες.

Πειραματικός χειρισμός. Υλοποιήθηκε πειραματικός χειρισμός κατά τον οποίο στη μια ομάδα των συμμετεχόντων χορηγήθηκαν δύο ερωτήσεις για το θάνατο ενώ στην συνθήκη ελέγχου οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν σε δύο ερωτήσεις αναφορικά με τον πονόδοντο.

Στην πειραματική συνθήκη χορηγήθηκε η κλίμακα Mortality Attitudes Personality Survey (Rosenblatt et al., 1989. Διαθέσιμο στο: <http://www.tmt.missouri.edu>). Κατά τον πειραματικό χειρισμό οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν σε δύο ερωτήσεις ανοιχτού τύπου. Οι ερωτήσεις ήταν: «Παρακαλώ περιγράψτε τα συναισθήματα που σας γεννά η σκέψη του δικού σας θανάτου» και «Σημειώστε, όσο πιο συγκεκριμένα μπορείτε, τι πιστεύετε ότι θα σας συμβαίνει καθώς το σώμα σας πεθαίνει και τι όταν είστε σωματικά νεκρός/-ή». Κατά τη συνθήκη της ομάδας ελέγχου οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν σε δύο ερωτήσεις ανοιχτού τύπου. Οι ερωτήσεις ήταν: «Παρακαλώ περιγράψτε τα συναισθήματα που σας γεννά η σκέψη ότι έχετε πονόδοντο» και «Σημειώστε, όσο πιο συγκεκριμένα μπορείτε, τι πιστεύετε ότι θα σας συμβαίνει σωματικά όταν έχετε πονόδοντο». Η προσαρμογή της κλίμακας στην ελληνική γλώσσα πραγματοποιήθηκε από την Καραγιαννάκη (2012).

Θετικό και αρνητικό συναίσθημα. Στη συνέχεια και οι δύο ομάδες συμπλήρωσαν την «Κλίμακα Θετικού και Αρνητικού Συναισθήματος» (Watson. et al., 1988), η οποία αποτελείται από 20 ερωτήσεις -δέκα θετικού και δέκα αρνητικού συναίσθηματος. Με βάση την θεωρία διαχείρισης του τρόμου, προκειμένου να αναδυθούν οι συμβολικές άμυνες θα πρέπει οι συμμετέχοντες να συμπληρώσουν μια κλίμακα ή να κάνουν κάποια δραστηριότητα απόσπασης κατά την οποία θα απέσυραν τις σκέψεις θανάτου από την συνείδησή τους. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν, χρησιμοποιώντας μια

επτάβαθμη κλίμακα τύπου Likert, κατά πόσο τη στιγμή της χορήγησης αισθάνονταν «χαρούμενοι» ή «δυνατοί» (παραδείγματα της πρώτης υποκλίμακας) ή «απογοητευμένοι», «επιθετικοί» ή «ντροπιασμένοι» (παραδείγματα της δεύτερης υποκλίμακας). Η κλίμακα είναι μεταφρασμένη στα Ελληνικά από τον Σιδερίδη (2002).

Προσδοκίες Επιπολιτισμοποίησης. Χορηγήθηκε το Host Community Acculturation Scale (HCAS) (Bourhis et al., 1997, 2009, 2013). Οι συμμετέχοντες αξιολόγησαν το βαθμό συμφωνίας τους για τις προσδοκώμενες επιπολιτισμικές στρατηγικές των μεταναστών. Η κλίμακα αποτελείται συνολικά από 6 προτάσεις. Κάθε μία από τις προτάσεις αντιπροσωπεύει ένα διαφορετικό επιπολιτισμικό προσανατολισμό (Εναρμόνιση, Συναλλακτική Εναρμόνιση, Αφομοίωση, Περιθωριοποίηση, Διαχωρισμό, Ατομοκεντρισμό). Οι συμμετέχοντες αξιολόγησαν σε επτάβαθμη κλίμακα (1=διαφωνώ απολύτως ως 7=συμφωνώ απολύτως) το βαθμό συμφωνίας τους. Ο υψηλότερος βαθμός στην κάθε διάσταση αναπαριστά υψηλότερα επίπεδα προτίμησης για καθένα από τους επιπολιτισμικούς προσανατολισμούς. Η προσαρμογή της κλίμακας στην ελληνική γλώσσα έγινε με ευθεία και αντίστροφη μετάφραση από τον ερευνητή.

Δημογραφικά στοιχεία. Τέλος, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν σε ένα δημογραφικό ερωτηματολόγιο στο οποίο συμπλήρωναν το φύλο, την ηλικία, το επάγγελμα, το επίπεδο εκπαίδευσης, την χώρα γέννησής τους, την χώρα γέννησης του πατέρα και χώρα γέννησης της μητέρας.

Διαδικασία

Το πρώτο κύμα της μελέτης περιλαμβάνει δείγμα που λήφθηκε από την Αθήνα και την Κρήτη κατά το έτος 2014. Το δείγμα της μελέτης ήταν επαγγελματίες ψυχολόγοι, φοιτητές του Οικονομικού από το Πανεπιστήμιο Κρήτης και της Κοινωνικής Εργασίας από το ΤΕΙ Κρήτης. Στην συνέχεια ακολούθησε δεύτερο κύμα συλλογής με συλλογή δείγματος από εργαζομένους σε μη κυβερνητικές οργανώσεις που παρέχουν υπηρεσίες σε

μετανάστες και σε αστυνομικούς στην Αθήνα και υλοποιήθηκε από τον Οκτώβρη του 2014 έως τον Μάρτιο του 2015. Οι ιστότοποι των ερωτηματολογίων που χορηγήθηκαν διαδικτυακά υπάρχουν στο Παράρτημα.

Όπως έχει διατυπωθεί στην βιβλιογραφία για τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης, όταν αξιολογούνται οι προσδοκίες σε φοιτητές -μέλη της κοινωνίας υποδοχής ίσως αποτυπώνονται σε μεγαλύτερο βαθμό οι προσδοκίες του Ατομοκεντρισμού και της Εναρμόνισης, είτε λόγω πολιτικής ορθότητας και κοινωνικά επιθυμητών απαντήσεων- που εν μέρει σχετίζονται και με πλαίσιο συλλογής των δεδομένων (χώρος πανεπιστημιακών ιδρυμάτων)- είτε για λόγους που σχετίζονται με την υψηλά αξιολογούμενη έννοια της αξιοκρατίας στον πληθυσμό των φοιτητών (Bourhis & Dayan, 2004). Προκειμένου να ελέγξουμε σε κάποιο βαθμό την επίδραση του πλαισίου απευθυνθήκαμε σε επαγγελματίες ψυχολόγους στους οποίους πραγματοποιήθηκε διαδικτυακή χορήγηση. Στην συνέχεια κρίθηκε σκόπιμο να εντάξουμε στο δείγμα συμμετέχοντες με διαφορετικό προσανατολισμό απέναντι στους μετανάστες και αποφασίστηκε η συμπερίληψη στο δείγμα αστυνομικών και εργαζόμενων σε Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις που παρέχουν υπηρεσίες σε μετανάστες. Ειδικότερα οι εργαζόμενοι σε Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις που παρέχουν υπηρεσίες σε μετανάστες αναμένεται σε επίπεδο κοσμοθεωρίας να έχουν ένα αξιακό προσανατολισμό προς πιο ισότιμες σχέσεις, προς συνεργατικές δραστηριότητες και σχέσεις με μετανάστες, αναμένεται ότι στο πλαίσιο της εργασίας τους θα έχουν περισσότερες ευκαιρίες για ισότιμη διομαδική επαφή και παράλληλα ο επαγγελματικός τους ρόλος αναμένεται ότι θα σχετίζεται με χαμηλά επίπεδα προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία. Στην μελέτη συμμετείχαν εργαζόμενοι από την Ύπατη Αρμοστεία ΟΗΕ, τους Γιατρούς Χωρίς Σύνορα, την Praxis, την Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και του Πολίτη, το «Ένα παιδί ένας κόσμος», το Σύλλογο Μεριμνης Ανηλίκων, τον Ερυθρό Σταυρό, το Σχολείο Μεταναστών και την

«Άρσις». Στην ομάδα των αστυνομικών αναμένουμε ότι ο επαγγελματικός ρόλος τους συνδέεται με αξιακό προσανατολισμό ιεραρχίας που συνδέεται με εξουσιαστική σχέση, υψηλό διομαδικό άγχος απέναντι σε περιθωριοποιημένες ομάδες, μεγαλύτερη έκθεση σε προσωπική και διομαδική απειλή και λιγότερες ευκαιρίες για ισότιμη και συνεργατική επαφή με μετανάστες και ομάδες μεταναστών, πράγμα που συνδέεται με έλλειψη ευκαιριών για ουσιαστική γνωριμία σε διαπροσωπικό επίπεδο. Τέλος, το επάγγελμα του αστυνομικού, ενδεχομένως, συνδέεται σε κάποιο βαθμό με στερεοτυπική σκέψη, η οποία είναι σύντονη και λειτουργική σε αρκετές περιπτώσεις λόγω της υψηλής έκθεσης σε απειλή. Σύμφωνα με τους Goldberg και ο Lewis (1978) η ενασχόληση με το χρήμα και την οικονομία γενικότερα συνδέεται σε κάποιο βαθμό με ασφάλεια (ως πρωταρχικό τρόπο εξουδετέρωσης του άγχους) και με την εξουσία (ως μέθοδο κυριαρχίας και ελέγχου). Συνεπώς, αναμένουμε ότι σε κάποιο βαθμό οι αστυνομικοί και οι φοιτητές οικονομικού διαμοιράζονται κάποια κοινά στοιχεία, στο βαθμό που ο αξιακός προσανατολισμός στην ιεραρχία συμβάλλει στην διαμόρφωση μιας κοινής κοσμοθεωρίας με εστίαση στην ασφάλεια και την οικονομία. Συνεπώς, προκειμένου να ελέγξουμε την επίδραση της κοσμοθεωρίας με βάση το εργασιακό και αξιακό προσανατολισμό δημιουργήσαμε δύο δίτιμες μεταβλητές ως προς το επαγγελματικό status (φοιτητές - εργαζόμενοι) και ως προς τον αξιακό προσανατολισμό (στην ισοτιμία και στην ιεραρχία). Στον αξιακό προσανατολισμό ισοτιμίας εντάχθηκαν οι φοιτητές κοινωνικής εργασίας, οι επαγγελματίες ψυχολόγοι και οι εργαζόμενοι σε Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις που παρέχουν υπηρεσίες σε μετανάστες και στον αξιακό προσανατολισμό στην ιεραρχία εντάχθηκαν οι αστυνομικοί και οι φοιτητές του οικονομικού.

Πριν την έναρξη της διαδικασίας συμμετοχής ζητήθηκε προφορικά η συναίνεση των συμμετεχόντων για συμμετοχή στη μελέτη. Οι συμμετέχοντες που συναίνεσαν συμπλήρωσαν ένα ανώνυμο ερωτηματολόγιο. Το δείγμα της παρούσας μελέτης είναι

συμπτωματικό. Στη «βολική» δειγματοληψία επιλέγονται τα πλησιέστερα άτομα για να χρησιμεύσουν ως συμμετέχοντες (Cohen & Manion, 1997).

Η συμπλήρωση των έντυπων ερωτηματολογίων έλαβε χώρα παρουσία του ερευνητή και σε κάθε διαδικασία χορήγησης επισημάνθηκε στους συμμετέχοντες ότι μπορούσαν να σταματήσουν, καθώς και ότι δύνανται να μην απαντήσουν κάποια από τις ερωτήσεις αν αυτή τους φόρτιζε συναισθηματικά. Ο χρόνος συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων δεν ξεπέρασε τα 40 λεπτά.

Αποτελέσματα

Περιγραφικοί δείκτες

Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης. Αναφορικά με τις επιπολιτισμικές προσδοκίες οι υψηλότεροι μέσοι όροι αποτυπώθηκαν για τον Ατομοκεντρισμό ($M = 5,11$, $SD = 1,70$) και ακολουθεί η Εναρμόνιση ($M = 4,96$, $SD = 1,54$), η Συναλλακτική Εναρμόνιση ($M = 3,29$, $SD = 1,88$), ο Διαχωρισμός ($M = 2,82$, $SD = 1,71$), η Περιθωριοποίηση ($M = 2,61$, $SD = 1,62$) και τέλος η Αφομοίωση ($M = 1,72$, $SD = 1,01$). Με βάση την κλίμακα μέτρησης που ήταν από το 1 (διαφωνώ απόλυτα) έως το 7 (συμφωνώ απόλυτα), τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής εμφάνισαν μια σαφή προτίμηση για την προσδοκία του Ατομοκεντρισμού και της Εναρμόνισης και μια σαφή διαφωνία για τις προσδοκίες της Περιθωριοποίησης και της Αφομοίωσης (βλ Πίνακα 1).

Πίνακας 1

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις αναφορικά με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης.

	<i>M</i>	<i>SD</i>
Ατομοκεντρισμός	5,11	1,70
Εναρμόνιση	4,96	1,54
Συναλλακτική Εναρμόνιση	3,29	1,88
Διαχωρισμός	2,82	1,71
Περιθωριοποίηση	2,61	1,62
Αφομοίωση	1,72	1,01

Στην συνέχεια παρατίθεται πίνακας με μέσους όρους και τυπικές αποκλίσεις για τα επιμέρους δείγματα της μελέτης, αναφορικά με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης (βλ. Πίνακα 2).

Πίνακας 2

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις εντός των δειγμάτων αναφορικά με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης.

	Εργαζόμενοι						Φοιτητές			
	Ψυχολόγοι		Αστυνομικοί		Εργαζόμενοι σε μεταναστευτικές ΜΚΟ		Οικονομικό		Κοινωνική εργασία	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Εναρμόνιση	4,96	1,32	5,18	1,54	5,08	1,49	4,88	1,60	4,76	1,71
Ατομοκεντρισμός	5,10	1,70	4,34	1,86	5,39	1,63	5,15	1,39	5,30	1,64
Αφομοίωση	1,61	0,88	2,00	1,25	1,53	0,82	1,97	1,00	1,72	1,04
Διαχωρισμός	2,49	1,56	3,29	1,61	2,19	1,41	3,88	1,76	3,00	1,84
Περιθωριοποίηση	2,68	1,42	3,19	1,86	2,00	1,41	3,42	1,73	2,46	1,54
Συναλλακτική Εναρμόνιση	3,60	1,80	2,66	1,63	3,73	1,91	2,84	1,78	3,19	1,96

Στην συνέχεια παρατίθεται πίνακας με μέσους όρους και τυπικές αποκλίσεις όπως διαμορφώθηκαν για τις τέσσερις ομάδες αναφορικά με τον αξιακό προσανατολισμό και το επαγγελματικό status. Αναφορικά με το επαγγελματικό status στην ομάδα των φοιτητών εντάχθηκαν οι φοιτητές του Οικονομικού και του τμήματος της Κοινωνικής Εργασίας ενώ στην ομάδα των εργαζομένων εντάχθηκαν οι ψυχολόγοι, οι αστυνομικοί και οι εργαζόμενοι σε μεταναστευτικούς φορείς. Στην ομάδα του αξιακού προσανατολισμού στην ισοτιμία (ανθρωπιστικές επιστήμες) εντάχθηκαν οι ψυχολόγοι, οι εργαζόμενοι σε μεταναστευτικές οργανώσεις και οι φοιτητές της κοινωνικής εργασίας ενώ στον αξιακό προσανατολισμό στην ιεραρχία, εντάχθηκαν οι φοιτητές του Οικονομικού και οι αστυνομικοί (βλ. Πίνακα 3).

Πίνακας 3

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις ως προς τον αξιακό προσανατολισμό και το status αναφορικά με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης.

	Εργασιακό status				Αξιακός προσανατολισμός			
	Φοιτητές		Εργαζόμενοι		Ισοτιμία		Ιεραρχία	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Εναρμόνιση	4,79	1,68	5,06	1,44	4,92	1,53	5,07	1,56
Ατομοκεντρισμός	5,27	1,58	5,01	1,76	5,27	1,65	4,63	1,75
Αφομοίωση	1,78	1,03	1,68	0,99	1,62	0,93	1,99	1,17
Διαχωρισμός	3,21	1,85	2,58	1,57	2,58	1,66	3,49	1,68
Περιθωριοποίηση	2,69	1,63	2,55	1,62	2,37	1,49	3,27	1,81
Συναλλακτική Εναρμόνιση	3,11	1,92	3,40	1,85	3,49	1,90	2,72	1,67

Αυτοεκτίμηση και συναισθήματα. Παρατίθενται οι μέσοι όροι, οι τυπικές αποκλίσεις, ο αριθμός των προτάσεων και οι δείκτες εσωτερικής συνέπειας για την αυτοεκτίμηση, το θετικό και το αρνητικό συναίσθημα των συμμετεχόντων (βλ. Πίνακα 4).

Πίνακας 4

Αριθμός προτάσεων, δείκτες εσωτερικής συνέπειας, μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για την αυτοεκτίμηση, το θετικό και το αρνητικό συναίσθημα

	Αριθμός προτάσεων	Cronbach's α	<i>M</i>	<i>SD</i>
Αυτοεκτίμηση	10	0,86	5,54	0,93
Θετικό συναίσθημα	10	0,85	4,75	1,00
Αρνητικό συναίσθημα	10	0,88	3,06	1,21

Το θετικό και αρνητικό συναίσθημα χρησιμοποιήθηκαν ως μετρήσεις για την απόσπαση κατά την πειραματική συνθήκη και ύστερα από σχετικό έλεγχο δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ των δύο ομάδων για το θετικό συναίσθημα $t(369) = -0,27$, $p = 0,784$, $d = 0,030$. Συστηματικές διαφορές εντοπίστηκαν για το αρνητικό συναίσθημα με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα ($M = 3,17$, $SD = 1,20$) να εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα σε σχέση με τους συμμετέχοντες στην ομάδα ελέγχου ($M = 2,86$, $SD = 1,19$), $t(369) = -2,45$, $p = 0,015$, $d = 0,259$.

Ιδεολογικοί δείκτες. Με βάση την κλίμακα που κυμαίνονταν από το 1 έως το 7 εμφανίστηκαν υψηλότεροι δείκτες στο δεξιό αυταρχισμό ($M = 3,61$, $SD = 0,96$) και

ακολουθούν ο λανθάνων ρατσισμός ($M = 3,29, SD = 1,25$), ο συνολικός δείκτης του ρατσισμού ($M = 2,84, SD = 1,03$), ο έκδηλος ρατσισμός ($M = 2,48, SD = 1,06$) και τέλος ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία ($M = 1,98, SD = 0,72$) (βλ. Πίνακα 5).

Πίνακας 5

Αριθμός προτάσεων, δείκτες εσωτερικής συνέπειας, μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τους ιδεολογικούς δείκτες

	Αριθμός προτάσεων	Cronbach's α	M	SD
Δεξιός αυταρχισμός	14	0,82	3,61	0,96
Λανθάνων ρατσισμός	4	0,72	3,29	1,25
Ρατσισμός (συνολικός δείκτης)	9	0,85	2,84	1,03
Έκδηλος ρατσισμός	5	0,72	2,48	1,06
ΠΚΚ	16	0,84	1,98	0,72

Επαγωγικές στατιστικές αναλύσεις

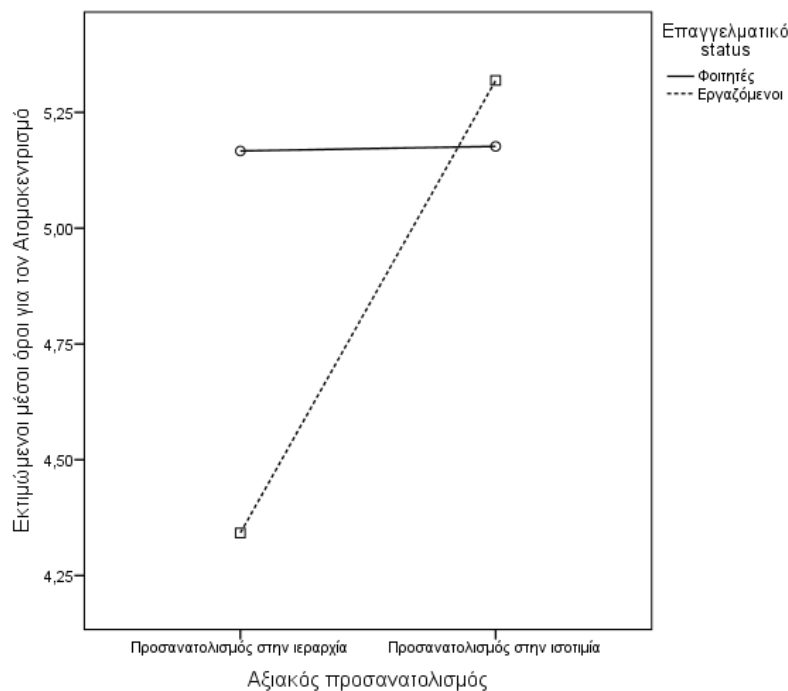
Διαφορές ως προς έκθεση σε θνητή φύση, αξιακό προσανατολισμό και status.

Σχεδιάστηκαν έξι μοντέλα παραγοντικής ανάλυσης διακύμανσης 2 πειραματικός σχεδιασμός (έκθεση στην ευκρινή θνητότητα και ομάδα ελέγχου) X 2 αξιακός προσανατολισμός (προσανατολισμός στην ιεραρχία και προσανατολισμός στην ισοτιμία) X 2 επαγγελματικό status (φοιτητές και εργαζόμενοι) με εξαρτημένες μεταβλητές κάθε μία από τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης κάθε φορά. Ο έλεγχος της ομοιογένειας της διασποράς με το κριτήριο Levene κατέληξε σε στατιστικώς ασήμαντο αποτέλεσμα στο πλήθος των αναλύσεων.

Αναφορικά με την Εναρμόνιση, οι κύριες επιδράσεις των ανεξάρτητων παραγόντων ήταν στατιστικώς ασήμαντες $F(7\ 369) = 1,18, p = 0,314, \eta^2 = 0,022$.

Για τον Ατομοκεντρισμό οι κύριες επιδράσεις των ανεξάρτητων παραγόντων ήταν στατιστικώς σημαντικές $F(7\ 368) = 3,27, p = 0,002, \eta^2 = 0,060$. Όσον αφορά τον αξιακό προσανατολισμό προέκυψαν συστηματικές διαφορές, με τους συμμετέχοντες με αξιακό προσανατολισμό στην ισοτιμία ($M = 5,25, SE = 0,11$) να εμφανίζουν συστηματικά

υψηλότερα επίπεδα σε σύγκριση με τους συμμετέχοντες με αξιακό προσανατολισμό στην ιεραρχία ($M = 4,75$, $SE = 0,18$), $F(1\ 361) = 5,36$, $p = 0,021$, $\eta^2 = 0,015$. Στατιστικώς σημαντική ήταν και η αλληλεπίδραση του αξιακού προσανατολισμού με το επαγγελματικό status $F(1\ 361) = 5,15$, $p = 0,024$, $\eta^2 = 0,014$ (βλ. Σχήμα 3).

Σχήμα 3. Εκτιμώμενοι μέσοι όροι για τον Ατομοκεντρισμό αναφορικά με τον αξιακό προσανατολισμό και το επαγγελματικό status των συμμετεχόντων.

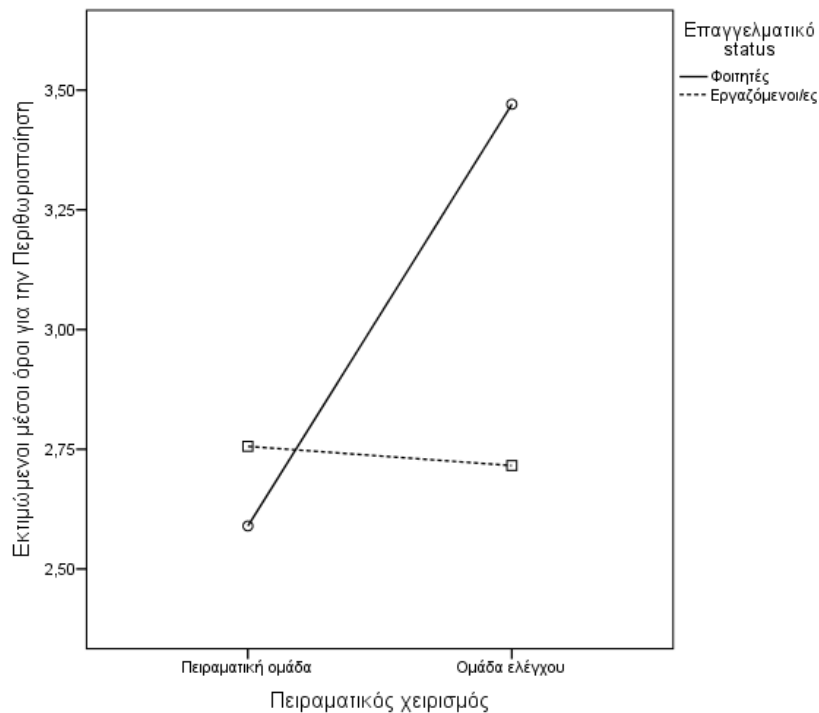
Ως προς την Αφομοίωση οι κύριες επιδράσεις των ανεξάρτητων παραγόντων οριακά δεν ήταν στατιστικώς σημαντικές $F(7\ 366) = 1,98$, $p = 0,057$, $\eta^2 = 0,037$. Ωστόσο, αποτυπώθηκαν συστηματικές διαφορές σε μονοπαραγοντικό επίπεδο για τον παράγοντα αξιακός προσανατολισμός, με τους συμμετέχοντες με αξιακό προσανατολισμό στην ιεραρχία (αστυνομικοί, φοιτητές οικονομικού) ($M = 1,98$, $SE = 0,11$) να εμφανίζουν συστηματικά υψηλότερη προτίμηση της Αφομοίωσης σε σύγκριση με τους συμμετέχοντες με αξιακό προσανατολισμό στην ισότητα (κοινωνικές ανθρωπιστικές επιστήμες) ($M = 1,63$, $SE = 0,07$), $F(1\ 359) = 7,47$, $p = 0,007$, $\eta^2 = 0,020$.

Αναφορικά με το Διαχωρισμό οι κύριες επιδράσεις των ανεξάρτητων παραγόντων ήταν στατιστικώς σημαντικές $F(7\ 370) = 5,96, p = 0,001, \eta^2 = 0,103$. Αποτυπώθηκαν συστηματικές διαφορές σε μονοπαραγοντικό επίπεδο για τον παράγοντα αξιακός προσανατολισμός στην ιεραρχία ($M = 3,61, SE = 0,18$) να εμφανίζουν συστηματικά υψηλότερη προτίμηση του Διαχωρισμού σε σύγκριση με τους συμμετέχοντες με αξιακό προσανατολισμό στην ισότητα ($M = 2,62, SE = 0,11$), $F(1\ 363) = 22,27, p = 0,001, \eta^2 = 0,058$. Επίσης, προέκυψαν συστηματικές διαφορές ως προς το επαγγελματικό status, με τους φοιτητές ($M = 3,44, SE = 0,17$) να εμφανίζουν συστηματικά υψηλότερη προτίμηση για το Διαχωρισμό σε σύγκριση με τους εργαζόμενους ($M = 2,78, SE = 0,12$), $F(1\ 363) = 9,90, p = 0,002, \eta^2 = 0,027$.

Ως προς την Περιθωριοποίηση οι κύριες επιδράσεις των ανεξάρτητων παραγόντων ήταν στατιστικώς σημαντικές $F(7\ 367) = 4,84, p = 0,001, \eta^2 = 0,080$. Αναφορικά με την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα προέκυψαν συστηματικές διαφορές, με τους συμμετέχοντες στην ομάδα ελέγχου ($M = 3,09, SE = 0,15$) να αναφέρουν υψηλότερη προτίμηση για την Περιθωριοποίηση σε σύγκριση με όσους εκτέθηκαν στην ευκρινή θνητότητα ($M = 2,67, SE = 0,15$), $F(1\ 360) = 4,38, p = 0,037, \eta^2 = 0,012$. Συστηματικές διαφορές εντοπίστηκαν επίσης αναφορικά με το επαγγελματικό status, με τους συμμετέχοντες φοιτητές ($M = 3,34, SE = 0,17$) να εμφανίζουν συστηματικά υψηλότερη προτίμηση της Περιθωριοποίησης σε σύγκριση με τους εργαζόμενους ($M = 2,43, SE = 0,11$), $F(1\ 360) = 20,57, p = 0,001, \eta^2 = 0,054$. Τέλος, συστηματικές διαφορές προέκυψαν και για την αλληλεπίδραση του πειραματικού σχεδιασμού (έκθεση στην ευκρινή θνητότητα) και του επαγγελματικού status $F(1\ 360) = 5,26, p = 0,022, \eta^2 = 0,014$. (βλ. Σχήμα 4).

Αναφορικά με την Συναλλακτική Εναρμόνιση, οι κύριες επιδράσεις των ανεξάρτητων παραγόντων ήταν στατιστικώς σημαντικές $F(7\ 367) = 2,89, p = 0,006, \eta^2 =$

0,053. Συστηματικές διαφορές εντοπίστηκαν αναφορικά με τον αξιακό προσανατολισμό, με τους συμμετέχοντες με αξιακό προσανατολισμό στην ιεραρχία ($M = 2,73$, $SE = 0,20$) να εμφανίζουν συστηματικά χαμηλότερη προτίμηση της Συναλλακτικής Εναρμόνισης σε σύγκριση με τους συμμετέχοντες με αξιακό προσανατολισμό στην ισοτιμία ($M = 2,40$, $SE = 0,13$), $F(1\ 360) = 7,83$, $p = 0,005$, $\eta^2 = 0,021$.

Σχήμα 4. Εκτιμώμενοι μέσοι όροι για την Περιθωριοποίηση ως προς την έκθεση στην συνθήκη ευκρινούς θνητότητας και το επαγγελματικό status των συμμετεχόντων.

Διαφορές ως προς την αυτοεκτίμηση, την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα και τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης. Το δείγμα διαχωρίστηκε σε τρεις κατηγορίες ανάλογα με την αυτοεκτίμηση των συμμετεχόντων (χαμηλή, μέτρια, υψηλή) με κριτήριο μία τυπική απόκλιση από το μέσο όρο. Διενεργήθηκε έλεγχος με το t κριτήριο για να διαπιστωθεί αν υπάρχουν διαφορές μεταξύ της συνθήκης ευκρινούς θνητότητας και της ομάδας ελέγχου στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης για τις τρεις ομάδες-επίπεδα αυτοεκτίμησης. Δεν προέκυψαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές. Τα αποτελέσματα αναφέρονται συνοπτικά στον Πίνακα 6.

Πίνακας 6

Μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις και έλεγχοι με το *t* κριτήριο αναφορικά με την διαφοροποίηση των προσδοκιών στην έκθεση στην ευκρινή θνητότητα σε ομάδες ατόμων με χαμηλή, μέτρια και υψηλή αυτοεκτίμηση

	Αυτοεκτίμηση																	
	Χαμηλή						Μέτρια						Υψηλή					
	<i>M_{OE}</i>	<i>SD_{OE}</i>	<i>M_{ΠΟ}</i>	<i>SD_{ΠΟ}</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>M_{OE}</i>	<i>SD_{OE}</i>	<i>M_{ΠΟ}</i>	<i>SD_{ΠΟ}</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>M_{OE}</i>	<i>SD_{OE}</i>	<i>M_{ΠΟ}</i>	<i>SD_{ΠΟ}</i>	<i>t</i>	<i>df</i>
Εναρμόνιση	4,79	1,53	4,71	1,49	0,22 ^{ns}	63	4,90	1,73	5,07	1,49	-0,77 ^{ns}	158,85	4,83	1,27	5,19	1,52	-0,90 ^{ns}	48
Ατομοκεντρισμός	5,50	1,38	5,10	1,66	1,00 ^{ns}	63	4,92	1,84	5,01	1,69	-0,37 ^{ns}	252	5,88	1,45	5,35	1,60	1,22 ^{ns}	48
Αφομοίωση	1,74	0,92	1,83	0,98	-0,34 ^{ns}	61	1,72	1,01	1,64	0,93	0,66 ^{ns}	252	1,79	1,38	1,92	1,23	-0,36 ^{ns}	48
Διαχωρισμός	2,50	1,59	3,17	1,79	-1,52 ^{ns}	63	2,88	1,81	2,84	1,67	0,17 ^{ns}	254	2,46	1,89	2,54	1,42	-0,17 ^{ns}	48
Περιθωριοποίηση	2,21	1,59	2,33	1,35	-0,31 ^{ns}	62	3,00	1,80	2,61	1,54	1,73 ^{ns}	155,30	2,33	1,83	2,31	1,57	0,05 ^{ns}	48
Συναλλακτική Εναρμόνιση	3,96	1,92	3,07	1,82	1,85 ^{ns}	63	3,24	1,89	3,30	1,83	-0,26 ^{ns}	251	2,96	1,92	3,46	2,12	-0,88 ^{ns}	48

Σημείωση. ^{ns} = $p > 0,05$, *OE* = Ομάδας ελέγχου, *ΠΟ* = Πειραματική ομάδα (ευκρινής θνητότητα)

Δείκτες συνάφειας προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης και ιδεολογικών παραμέτρων. Υπολογίστηκαν οι δείκτες συνάφειας r του Pearson ανάμεσα στους δείκτες της ιδεολογίας (προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία, δεξιός αυταρχισμός και ρατσισμός) και τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης. Για την προσδοκία της Εναρμόνισης δεν προέκυψαν συστηματικές συσχετίσεις για κανέναν από τους δείκτες της ιδεολογίας. Αναφορικά με την προσδοκία του Ατομοκεντρισμού προέκυψαν συστηματικές αρνητικές συνάφειες με όλες τις ιδεολογικές μεταβλητές. Οι δείκτες κυμάνθηκαν από 0,12 (Ατομοκεντρισμός X λανθάνων ρατσισμός) έως 0,38 (Ατομοκεντρισμός X προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία). Αναφορικά με την Αφομοίωση προέκυψαν θετικές συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών της ιδεολογίας που κυμάνθηκαν από 0,28 (Αφομοίωση X δεξιός αυταρχισμός) έως 0,42 (Αφομοίωση X προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία). Αναφορικά με το Διαχωρισμό προέκυψαν συστηματικές συνάφειες θετικής κατεύθυνσης ανάμεσα στην προσδοκία και τις μεταβλητές της ιδεολογίας. Οι δείκτες κυμάνθηκαν από 0,34 (Διαχωρισμός X προσανατολισμός την κοινωνική κυριαρχία) έως 0,53 (Διαχωρισμός X ρατσισμός). Η προσδοκία της Περιθωριοποίησης συνδέθηκε θετικά με όλες τις μεταβλητές της ιδεολογίας και οι δείκτες κυμάνθηκαν από 0,39 (Περιθωριοποίηση X δεξιός αυταρχισμός) έως 0,54 (Περιθωριοποίηση X έκδηλος ρατσισμός). Τέλος, αναφορικά με την προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης προέκυψαν συστηματικά αρνητικές συνάφειες με τις διαστάσεις της ιδεολογίας και οι δείκτες κυμάνθηκαν από 0,15 (Συναλλακτική Εναρμόνιση X έκδηλος ρατσισμός) έως 0,30 (Συναλλακτική Εναρμόνιση X δεξιός αυταρχισμός) (βλ. Πίνακα 7).

Πίνακας 7

Δείκτες συνάφειας Pearson r ανάμεσα στις προσδοκίες επιπολιτισμικές προσδοκίες και τις μεταβλητές της ιδεολογίας

	Εναρμόνιση	Ατομοκεντρισμός	Αφομοίωση	Διαχωρισμός	Περιθωριοποίηση	Συναλλακτική Εναρμόνιση
ΠΚΚ	0,02	-0,38**	0,42**	0,34**	0,39**	-0,18**
Δεξιός αυταρχισμός	-0,02	-0,14**	0,28**	0,49**	0,35**	-0,30**
Έκδηλος ρατσισμός	-0,07	-0,21**	0,35**	0,49**	0,54**	-0,15**
Λανθάνων ρατσισμός	0,07	-0,12*	0,30**	0,47**	0,44**	-0,18**
Ρατσισμός (σύνολο)	0,00	-0,19**	0,36**	0,53**	0,54**	-0,19**

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

Στατιστική πρόβλεψη προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης. Διενεργήθηκαν 6 αναλύσεις παλινδρόμησης (μέθοδος stepwise) προκειμένου να ελεγχθεί η δυνατότητα πρόβλεψης της επιπολιτισμικών προσδοκιών από τον εργασιακό προσανατολισμό, το εκπαιδευτικό status, την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, το δεξιό αυταρχισμό και τις διαστάσεις του ρατσισμού. Σε κάθε μοντέλο κατά το πρώτο βήμα εισήχθη ο αξιακός προσανατολισμός και το εκπαιδευτικό status, στο δεύτερο βήμα οι z τιμές των ιδεολογικών παραμέτρων (προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία, δεξιός αυταρχισμός, τυφλός και λανθάνων πατριωτισμός), στο τρίτο βήμα η έκθεση στην ευκρινή θνητότητα και στο τέταρτο βήμα η αλληλεπίδραση των z τιμών του ενιαίου δείκτη συντηρητικής ιδεολογίας με την έκθεση στην συνθήκη της ευκρινούς θνητότητας. Ο δείκτης εσωτερικής συνέπειας για τον ενιαίο δείκτη ιδεολογίας ήταν Cronbach's $\alpha = 0,91$. Ο δείκτης εξήχθη από τον αριθμητικό μέσο των προτάσεων του προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία, το δεξιό αυταρχισμό και τις διαστάσεις του ρατσισμού και στην συνέχεια πραγματοποιήθηκε η μετατροπή του σε z τιμές.

Όπως προέκυψε από την ανάλυση πολλαπλής παλινδρόμησης, η προσδοκία της Εναρμόνισης δεν προβλέφθηκε από τις ανεξάρτητες μεταβλητές (βλ. Πίνακα 8).

Για την πρόβλεψη του Ατομοκεντρισμού διενεργήθηκαν δύο βήματα και προβλεπτικοί δείκτες ήταν ο αξιακός προσανατολισμός ($\beta = 0,03$, $t = 0,49$, $p = 0,623$, ΔR^2

= 0,03) και ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία ($\beta = -0,36$, $t = -6,90$, $p = 0,001$, $\Delta R^2 = 0,11$). Στο δεύτερο βήμα ο αξιακός προσανατολισμός, παρότι εντάχθηκε στο μοντέλο, δεν συνέβαλε συστηματικά στην πρόβλεψη της εξαρτημένης. Το ποσοστό της εξηγούμενης διασποράς από τις ανεξάρτητες μεταβλητές, όπως προκύπτει από το δείκτη R^2 , ήταν 14%. Συνεπώς, όσο χαμηλότερο προσανατολισμό εμφάνιζαν οι συμμετέχοντες τόσο υψηλότερη προτίμηση εμφάνιζαν για την προσδοκία του Ατομοκεντρισμού (βλ. Πίνακα 8).

Για την πρόβλεψη της Συναλλακτικής Εναρμόνισης διενεργήθηκαν δύο βήματα και προβλεπτικοί δείκτες ήταν ο αξιακός προσανατολισμός ($\beta = 0,07$, $t = 1,27$, $p = 0,205$, $\Delta R^2 = 0,03$) και ο δεξιός αυταρχισμός ($\beta = -0,27$, $t = -5,04$, $p = 0,001$, $\Delta R^2 = 0,06$). Στο δεύτερο βήμα ο αξιακός προσανατολισμός, παρότι εντάχθηκε στο μοντέλο, δεν συνέβαλε συστηματικά στην πρόβλεψη της εξαρτημένης. Το ποσοστό της εξηγούμενης διασποράς από την ανεξάρτητη μεταβλητή, όπως προκύπτει από το δείκτη R^2 , ήταν 9%. Συνεπώς, όσο υψηλότερο δεξιό αυταρχισμό εμφάνιζαν οι συμμετέχοντες τόσο έτειναν να μην υποστηρίζουν την προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης (βλ. Πίνακα 8).

Για την πρόβλεψη της Αφομοίωσης διενεργήθηκαν τρία βήματα και προβλεπτικοί δείκτες ήταν ο αξιακός προσανατολισμός ($\beta = 0,04$, $t = 0,83$, $p = 0,408$, $\Delta R^2 = 0,03$), ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία ($\beta = 0,35$, $t = 6,19$, $p = 0,001$, $\Delta R^2 = 0,16$) και ο έκδηλος ρατσισμός ($\beta = 0,18$, $t = 3,15$, $p = 0,002$, $\Delta R^2 = 0,02$). Στο τρίτο βήμα ο αξιακός προσανατολισμός, παρότι εντάχθηκε στο μοντέλο, δεν συνέβαλε συστηματικά στην πρόβλεψη της εξαρτημένης. Το ποσοστό της εξηγούμενης διασποράς από τις ανεξάρτητες μεταβλητές, όπως προκύπτει από το δείκτη R^2 , ήταν 21%. Όσο υψηλότερο προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία και έκδηλο ρατσισμό εμφάνιζαν οι συμμετέχοντες, τόσο υψηλότερη υποστήριξη παρείχαν στην προσδοκία της Αφομοίωσης (βλ. Πίνακα 8).

Για την πρόβλεψη του Διαχωρισμού διενεργήθηκαν πέντε βήματα και προβλεπτικοί δείκτες ήταν ο αξιακός προσανατολισμός ($\beta = 0,02$, $t = 0,35$, $p = 0,725$, $\Delta R^2 = 0,05$), το επαγγελματικό status ($\beta = -0,03$, $t = -0,54$, $p = 0,593$, $\Delta R^2 = 0,03$), ο έκδηλος ρατσισμός ($\beta = 0,24$, $t = 3,96$, $p = 0,001$, $\Delta R^2 = 0,16$), ο δεξιός αυταρχισμός ($\beta = 0,23$, $t = 3,67$, $p = 0,001$, $\Delta R^2 = 0,05$) και ο λανθάνων ρατσισμός ($\beta = 0,17$, $t = 2,75$, $p = 0,006$, $\Delta R^2 = 0,01$). Στο πέμπτο βήμα ο αξιακός προσανατολισμός και το επαγγελματικό status, παρότι εντάχθηκαν στο μοντέλο, δεν συνέβαλαν συστηματικά στην πρόβλεψη της εξαρτημένης. Το ποσοστό της εξηγούμενης διασποράς από τις ανεξάρτητες μεταβλητές, όπως προκύπτει από το δείκτη R^2 , ήταν 31%. Συνεπώς, όσο υψηλότερο δεξιό αυταρχισμό και έκδηλο και λανθάνων ρατσισμό εμφάνιζαν οι συμμετέχοντες τόσο περισσότερο υποστήριζαν την προσδοκία του Διαχωρισμού (βλ. Πίνακα 8).

Για την πρόβλεψη της Περιθωριοποίησης διενεργήθηκαν τέσσερα βήματα και προβλεπτικοί δείκτες ήταν ο αξιακός προσανατολισμός ($\beta = 0,01$, $t = 0,29$, $p = 0,770$, $\Delta R^2 = 0,06$), ο έκδηλος ρατσισμός ($\beta = 0,39$, $t = 6,62$, $p = 0,001$, $\Delta R^2 = 0,23$), ο λανθάνων ρατσισμός ($\beta = 0,14$, $t = 2,43$, $p = 0,016$, $\Delta R^2 = 0,02$) και ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία ($\beta = 0,11$, $t = 2,09$, $p = 0,038$, $\Delta R^2 = 0,01$). Στο τέταρτο βήμα ο αξιακός προσανατολισμός, παρότι εντάχθηκε στο μοντέλο, δεν συνέβαλε συστηματικά στην πρόβλεψη της εξαρτημένης. Το ποσοστό της εξηγούμενης διασποράς από τις ανεξάρτητες μεταβλητές, όπως προκύπτει από το δείκτη R^2 , ήταν 31%. Συνεπώς, όσο υψηλότερο προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία και έκδηλο και λανθάνων ρατσισμό εμφάνιζαν οι συμμετέχοντες τόσο έτειναν να υποστηρίξουν την προσδοκία της Περιθωριοποίησης (βλ. Πίνακα 8).

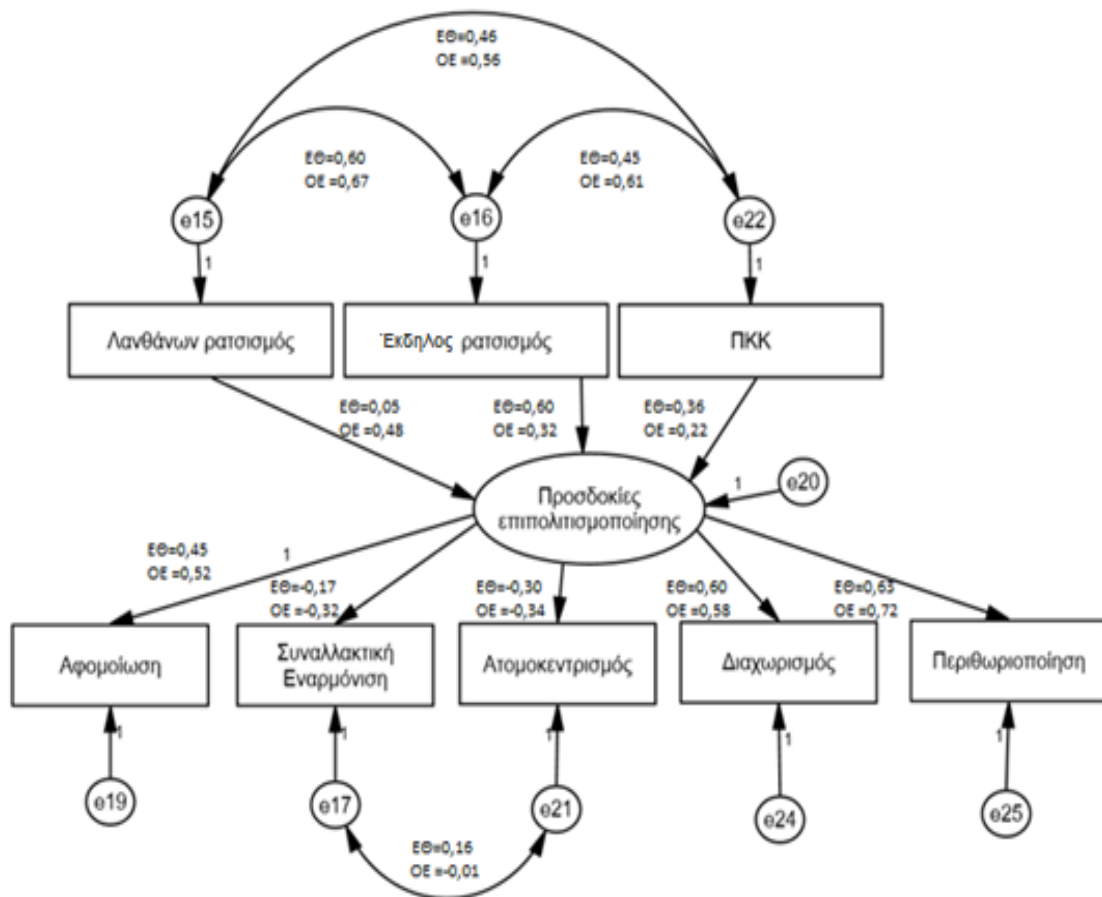
Πίνακας 8

Αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη των 6 προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης από την ευκρινή θνητότητα, τον τυφλό πατριωτισμό, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, την πολιτική αυτοτοποθέτηση και την προσλαμβανόμενη διομαδική απειλή

	Εναρμόνιση		Ατομοκεντρισμός		Συναλ. Εναρμόνιση		Αφομοίωση		Διαχωρισμός		Περιθωριοποίηση	
	Step (ΔR^2)	β	Step (ΔR^2)	β	Step (ΔR^2)	β	Step (ΔR^2)	β	Step (ΔR^2)	β	Step (ΔR^2)	β
Αξιακός προσανατολισμός	--	--	1(0,03)	0,03 ^{ns}	1(0,03)	0,07 ^{ns}	1(0,03)	0,04 ^{ns}	1(0,05)	0,02 ^{ns}	1(0,06)	0,01 ^{ns}
Εκπαιδευτικό status	--	--	--	--	--	--	--	--	2(0,03)	-0,03 ^{ns}	--	--
Προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία	--	--	2(0,11)	-0,36 ^{***}	--	--	2(0,16)	0,35 ^{***}	--	--	4(0,01)	0,11 [*]
Δεξιάς αυταρχισμός	--	--	--	--	2(0,06)	-0,27 ^{***}	--	--	4(0,05)	0,23 ^{***}	--	--
Έκδηλος ρατσισμός	--	--	--	--	--	--	3(0,02)	0,18 ^{**}	3(0,16)	0,24 ^{***}	2(0,23)	0,39 ^{***}
Λανθάνων ρατσισμός	--	--	--	--	--	--	--	--	5(0,01)	0,17 ^{**}	3(0,02)	0,14 [*]
Ευκρινής θνητότητα	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Ίδεολογία Χ Ευκρινής θνητότητα	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
	--		R ² = 0,14		R ² = 0,09		R ² = 0,21		R ² = 0,31		R ² = 0,31	

Σημείωση * p<0,05, ** p<0,01, *** p<0,001, ^{ns} = p>0,05

Πρόβλεψη λανθάνουσας προσδοκίων επιπολιτισμοποίησης. Προκειμένου να ελέγξουμε την υπόθεση ότι η έκθεση στην ευκρινή θνητότητα ασκεί ρυθμιστική επίδραση στην σχέση των ιδεολογικών διαστάσεων με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης δημιουργήθηκε ένα μοντέλο δομικών εξισώσεων με ανεξάρτητες μεταβλητές τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, τον δεξιό αυταρχισμό και τον έκδηλο και λανθάνοντα ρατσισμό και λανθάνουσα με παρατηρούμενες μεταβλητές τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης.

Σχήμα 5. Μοντέλο δομικών εξισώσεων για την πρόβλεψη των προσδοκίων επιπολιτισμοποίησης από ιδεολογικούς δείκτες στην συνθήκη ευκρινούς θνητότητας και στην ομάδα ελέγχου. Σημείωση ΠΚΚ = Προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία, Εθ = Ευκρινής θνητότητα, ΟΕ = Ομάδα ελέγχου.

Προκειμένου να διενεργήσουμε τις αναλύσεις με το στατιστικό πακέτο AMOS προχωρήσαμε σε αντικατάσταση απουσών τιμών με τον αλγόριθμο EM και στη συνέχεια διενεργήσαμε τις αναλύσεις με τη μέθοδο της μεγίστης πιθανοφάνειας. Όπως προέκυψε από το πρώτο μοντέλο, ο δεξιός αυταρχισμός δεν συνέβαλε στην πρόβλεψη της λανθάνουσας, τόσο στην συνθήκη της ευκρινούς θνητότητας όσο και στην συνθήκη της ομάδας ελέγχου, και αποφασίστηκε να αφαιρεθεί από το μοντέλο. Επίσης, η προσδοκία της Εναρμόνισης δεν φάνηκε να προβλέπεται από την λανθάνουσα και αφαιρέθηκε στην συνέχεια.

Το τελικό μοντέλο παρουσιάζεται στο Σχήμα 3 και στον Πίνακα 7 και εμφάνισε καλούς δείκτες προσαρμογής $\chi^2 = 86,47$, $df = 32$, $p < 0,001$. $\chi^2/df = 2,70$, $CFI = 0,93$, $TLI = 0,87$. $RMSEA = 0,069$ ($LO = 0,05$, $HI = 0,09$), $SRMR = 0,05$. Από την σύγκριση των χ^2 προέκυψε ότι η έκθεση στην ευκρινή θνητότητα ασκεί ρυθμιστική επίδραση στα δύο μοντέλα $\Delta\chi^2(7) = 16,65$, $p = 0,020$ (βλ. Σχήμα 5 και Πίνακα 9).

Πίνακας 9

Συντελεστές παλινδρόμησης για την συνθήκη έκθεσης στην ευκρινή θνητότητα και την ομάδα ελέγχου αναφορικά με την πρόβλεψη της λανθάνουσας των προσδοκίων επιπολιτισμοποίησης από ιδεολογικές παραμέτρους

		Συνθήκη ευκρινούς θνητότητας				Ομάδα ελέγχου			
		Συντελεστές	S.E.	C.R.	p	Συντελεστές	S.E.	C.R.	p
Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης	Λανθάνων ρατσισμός	0,02	0,03	0,59	0,554	0,22	0,06	3,91	>0,001
Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης	Έκδηλος ρατσισμός	0,27	0,05	5,26	>0,001	0,15	0,05	2,77	0,006
Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης	ΠΚΚ	0,25	0,06	4,10	>0,001	0,14	0,06	2,19	0,029
Συναλλακτική Εναρμόνιση	Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης	-0,73	0,33	-2,23	0,026	-1,13	0,36	-3,09	0,002
Αφομοίωση	Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης	1				1			
Ατομοκεντρισμός	Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης	-1,14	0,32	-3,58	>0,001	-1,06	0,33	-3,22	>0,001
Διαχωρισμός	Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης	2,28	0,41	5,62	>0,001	1,87	0,39	4,80	>0,001
Περιθωριοποίηση	Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης	2,16	0,38	5,72	>0,001	2,37	0,44	5,41	>0,001

Συζήτηση

Μέσα από την παρούσα μελέτη επιχειρήθηκε η αποτίμηση της συμβολής υπαρξιακών και ιδεολογικών παραμέτρων στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής για τους μετανάστες στην Ελλάδα. Η κοινωνία υποδοχής έδειξε σαφή προτίμηση για τις θετικές προσδοκίες του Ατομοκεντρισμού και της Εναρμόνισης και έντονη διαφωνία για την προσδοκία της Αφομοίωσης. Αντίστοιχα ευρήματα εντοπίζουμε και στην βιβλιογραφία για την Ελλάδα και την Ιταλία (Andrighetto et al., 2008. Pavlopoulos & Motti-Stefanidi, 2017. Trifiletti et al., 2007. Vezzali & Giovanni, 2010). Μέσα από τα ευρήματα αναδεικνύεται η σημαντικότητα περισσότερης μελέτης για την προσδοκία του Ατομοκεντρισμού. Δεδομένου ότι οι περισσότερες μελέτες στον ερευνητικό χώρο της επιπολιτισμοποίησης ακολουθούν το μοντέλο του Berry, μέσα από την παρούσα μελέτη φωτίζεται η ανάγκη περαιτέρω διερεύνησης του Ατομοκεντρισμού που φαίνεται να προτιμάται περισσότερο από την κοινωνία υποδοχής ανεξάρτητα από το επαγγελματικό status και τον αξιακό προσανατολισμό. Σε επίπεδο στάσεων η κατάταξη των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης στον ευρωπαϊκό νότο (την Ελλάδα στη δική μας μελέτη και στην μελέτη των Pavlopoulos και Motti Stefanidi, in press και την Ιταλία στην μελέτη των Vezzali και Giovanni, 2010) αποτυπώνουν περισσότερη ανεκτικότητα απέναντι σε μετανάστες σε σύγκριση για παράδειγμα με κράτη της κεντρικής Ευρώπης (π.χ. Γερμανία, όπου συναντούμε χαμηλή υποστήριξη της Εναρμόνισης και υψηλή υποστήριξη της Αφομοίωσης). Σύμφωνα με τον Zick, Wagner, Van Dick και Petzel (2001) οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης στην Γερμανία σχετίζονται με εθνικές πολιτικές που επιχειρούν να ορίσουν την χώρα ως μη μεταναστευτική.

Ωστόσο, μέσα από μια άλλη οπτική, η υποστήριξη της Εναρμόνισης εμφανίζει κάπως το ρίσκο λήψης κοινωνικά επιθυμητών / πολιτικά ορθών απαντήσεων και να μην αποτελεί μια τόσο σαφή στάση υπέρ της διατήρησης των δύο πολιτισμών. Παρά το ότι η

Εναρμόνιση είναι πιο συχνά αναφερόμενη προσδοκία των μελών της κοινωνίας υποδοχής, αυτό δεν σημαίνει, αυτόματα, ότι τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής δεν θα εμφανίσουν προκατάληψη και συμπεριφορές διακρίσεων απέναντι στους μετανάστες (Martínez, Saiz & Angosto, 2016).

Στη μελέτη των Maisonneuve και Teste (2007) η πιο επιθυμητή προσδοκία ήταν η Αφομοίωση και η Εναρμόνιση, ενώ στη δική μας μελέτη η Αφομοίωση αποτελεί την λιγότερο επιθυμητή προσδοκία. Αντίστοιχα ευρήματα αναφορικά με την κατάταξη της Αφομοίωσης στις λιγότερο επιθυμητές προσδοκίες εντοπίζουμε και στην μελέτη των Pavlopoulos και Motti-Stefanidi (in press) στην Ελλάδα και των Vezalli και Giovanni (2010) στην Ιταλία. Το παραπάνω εύρημα ενδεχομένως να σχετίζεται με το ότι η ελληνική κοινωνία βρίσκεται κάπου στο τέλος της κατάταξης αναφορικά τις πολυπολιτισμικές πολιτικές (Banting & Kymlicka, 2013), ενώ σε χώρες περισσότερο πολυπολιτισμικές, όπως ο Καναδάς, η έννοια της Αφομοίωσης – αν και όχι πρώτη σε προτίμηση - δεν εμφανίζεται να έχει μια τόσο αρνητική χροιά αλλά πιθανώς αποτυπώνει περισσότερο την έννοια της ένταξης σε μια ευρύτερη κοινωνία υποδοχής ή, παράλληλα με την πρόσδεση σε μια υποομάδα την αίσθηση του ανήκειν και σε μια υπερκείμενη κατηγορία ως πολίτης μιας πολυπολιτισμικής χώρας. Σύμφωνα με τον Esser (1980) το τελευταίο βήμα στις επιπολιτισμικές διαδικασίες σε βάθος χρόνου είναι η «Αφομοίωση ταυτότητας» όπως εκφράζεται μέσα από όρους ομοιότητας ανάμεσα στα μέλη των ομάδων της μειονότητας και της πλειοψηφίας σε επίπεδο συμπεριφοράς, προσανατολισμών και αλληλεπιδράσεων.

Επόμενος στόχος της παρούσας μελέτης ήταν να διερευνήσει αν οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης διαφοροποιούνται ανάλογα με διαφορετικό υπόβαθρο των συμμετεχόντων αναφορικά με τον αξιακό προσανατολισμό και το επαγγελματικό status.

Παρά τις μακροπρόθεσμες επιδράσεις των διαστάσεων της προσωπικότητας και των κοινωνικοπολιτιστικών παραγόντων, ο δεξιός αυταρχισμός και ο προσανατολισμός

στην κοινωνική κυριαρχία αποτελούν επίσης και διαφοροποιημένους προβλεπτικούς παράγοντες για την προκατάληψη / ρατσισμό σε συγκεκριμένα κοινωνικά πλαίσια (Cohrs & Asbrock, 2009) και σχετίζονται με τις λιγότερο μελετημένες «εγγύτερες» διεργασίες διπλής επεξεργασίας (Duckitt, 2001. Duckitt, 2006) στην οποία βασίζεται, εν μέρει, η παρούσα έρευνα. Συνεπώς, μέσα από την παρούσα μελέτη επιχειρούμε, πέρα από την αξιολόγηση των διαστάσεων του δεξιού αυταρχισμού και του προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία, να συμπεριλάβουμε και μεταβλητές που σχετίζονται με το πλαίσιο (εργασιακό status και αξιακός προσανατολισμός) προκειμένου να αξιολογήσουμε και διαστάσεις κοσμοθεωρίας που υπερβαίνουν το χώρο των ατομικών διαφορών και εντάσσονται στο χώρο του πλαισίου.

Παρατηρήθηκε μια τάση οι συμμετέχοντες με αξιακό προσανατολισμό στην ιεραρχία να αναφέρουν υψηλότερη προτίμηση στην Αφομοίωση και το Διαχωρισμό (αρνητικές προσδοκίες ως προς διομαδικές σχέσεις επιπολιτισμικές προσδοκίες) ενώ οι συμμετέχοντες με αξιακό προσανατολισμό στην ισοτιμία εμφάνισαν υψηλότερη προτίμηση στον Ατομοκεντρισμό και στην Συναλλακτική Εναρμόνιση (θετικές ως προς διομαδικές σχέσεις επιπολιτισμικές προσδοκίες). Τα ευρήματά μας είναι προς την αναμενόμενη κατεύθυνση και έρχονται σε συμφωνία με τις ερευνητικές μας υποθέσεις. Αναφορικά με το επαγγελματικό status, η ομάδα των φοιτητών εμφάνισε υψηλότερη προτίμηση για το Διαχωρισμό και χαμηλότερη για την Περιθωριοποίηση. Ενδεχομένως η τάση που παρατηρήθηκε στην ομάδα των φοιτητών να σχετίζεται με χαμηλά επίπεδα επαφής με μεταναστευτικές ομάδες και ίσως αποτυπώνει την ανάγκη για διακριτότητα των ομάδων και αναζήτηση ασφάλειας (υψηλότερος Διαχωρισμός) και από την άλλη να μην υπάρχει το στοιχείο της επιβολής της κυρίαρχης κουλτούρας (χαμηλότερη Περιθωριοποίηση). Ωστόσο δεν υπάρχουν ευρήματα στην βιβλιογραφία αναφορικά με το επαγγελματικό status και τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης, γι' αυτό δεν μπορούμε να

εξαγάγουμε ασφαλή συμπεράσματα, επόμενη μελέτη όμως θα είχε νόημα να διερευνήσει περαιτέρω την σχέση της επαφής και του επαγγελματικού status με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής.

Επιπλέον, παρατηρήθηκε μια αλληλεπίδραση ανάμεσα στον αξιακό προσανατολισμό και το επαγγελματικό status, με τους εργαζόμενους με προσανατολισμό στην ισοτιμία να εκφράζουν μεγαλύτερη προτίμηση για την προσδοκία του Ατομοκεντρισμού. Συνεπώς, οι εργαζόμενοι με αξιακό προσανατολισμό στην ισοτιμία τείνουν να βλέπουν τους μετανάστες περισσότερο ως άτομα ανεξάρτητα από την μεταναστευτική ομάδα υπαγωγής, με αποτέλεσμα να αναφέρουν υψηλότερα επίπεδα Ατομοκεντρισμού σε σύγκριση με τις άλλες ομάδες. Όπως αποτυπώθηκε και στις ερευνητικές υποθέσεις, ίσως οι εργαζόμενοι με αξιακό προσανατολισμό στην ισοτιμία να έχουν περισσότερες ευκαιρίες για ισότιμη αλληλεπίδραση με μετανάστες, όπου η προσδοκία του Ατομοκεντρισμού αποτελεί μια επιλογή που προάγει τις διατομικές και διομαδικές σχέσεις. Παρ' όλ' αυτά, επόμενες μελέτες θα ήταν χρήσιμο να διερευνήσουν την μεσολαβούσα επίδραση της άμεσης και έμμεσης επαφής στη σχέση ανάμεσα στον αξιακό προσανατολισμό και status και στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής.

Αναφορικά με την θεωρία διαχείρισης τρόμου, στην παρούσα μελέτη δεν αποτυπώθηκε μια σαφής τάση είτε προάσπισης της κοσμοθεωρίας είτε συντηρητικής στροφής. Ωστόσο, με βάση τα ευρήματα του μοντέλου δομικών εξισώσεων, ίσως υποστηρίζαμε ότι αποτυπώνεται μια ήπια τάση στροφής προς τον συντηρητισμό που σχετίζεται με την μείωση του λανθάνοντος και την επίταση του έκδηλου και του προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία στην συνθήκη έκθεσης της ευκρινούς θνητότητας. Ωστόσο, την υπόθεση της συντηρητικής στροφής δεν υποστηρίζει η διαφοροποίηση στην Περιθωριοποίηση, με τους συμμετέχοντες στην ευκρινή θνητότητα

να εμφανίζουν χαμηλότερη προτίμηση. Η προσδοκία της Περιθωριοποίησης, όπως αποτυπώνεται μέσα από την κλίμακα, εκφράζει σκληρή στάση απέναντι σε μετανάστες και επιθυμία για λιγότερη μεταναστευτική ροή προς την Ελλάδα· ενδεχομένως κατά την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα να ενεργοποιούνται συμβολικά συστήματα για ανάκτηση ελέγχου (Agroskin & Jonas, 2010. Fritsche, Jonas & Fankhänel, 2008) που δικαιολογούν την χαμηλότερη προτίμηση παράλληλα με την υπόθεση τη συντηρητικής στροφής.

Συνεπώς, μέσα από την ευρύτερη εικόνα του μοντέλου δομικών εξισώσεων αποτυπώνεται μια ήπια συντηρητική στροφή, απόρροια της ευκρινούς θνητότητας, όπως αποτυπώνεται μέσα από την ενίσχυση της επίδρασης του έκδηλου ρατσισμού και του προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία στην πρόβλεψη των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης.

Η αυτοεκτίμηση δεν φάνηκε να συνδέεται με την επίδραση της ευκρινούς θνητότητας στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης. Παρότι στο πρώτο στάδιο ανάπτυξης της θεωρίας διαχείρισης του τρόμου είχε δοθεί έμφαση στην έννοια της αυτοεκτίμησης (Greenberg, Solomon & Pyszczynski, 1997), εντούτοις, όπως προέκυψε από τις μεταανάλυσεις των Burke, Martens και Faucher (2010) και Burke, Kosloff και Landau (2013), ο ρόλος της αυτοεκτίμησης ως προδιάθεση δεν εξακολούθησε να έχει τόσο κεντρικό ρόλο στην εξέλιξη της θεωρίας.

Στην συνέχεια επιχειρήθηκε η διερεύνηση της αλληλεπίδρασης υπαρξιακών και ιδεολογικών παραμέτρων. Οι ιδεολογικές παράμετροι αποτυπώθηκαν τόσο με όρους ατομικών διαφορών (δεξιός αυταρχισμός, ρατσισμός, προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία) όσο και με όρους πλαισίου (αξιακός προσανατολισμός και επαγγελματικό status). Η προσδοκία της Εναρμόνισης δεν κατάφερε να προβλεφθεί ούτε από ιδεολογικούς ούτε και από υπαρξιακούς δείκτες. Ακόμα και σε συναφειακό επίπεδο δεν εμφανίστηκαν συστηματικές σχέσεις ανάμεσα στους ιδεολογικούς δείκτες και την προσδοκία. Θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε τα αποτελέσματα στη βάση της

τοποθέτησης για κοινωνική επιθυμητότητα και πολιτική ορθότητα όπως επισημάνθηκε πιο πάνω. Ωστόσο, η προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης, που απαιτεί έμπρακτη συμμετοχή της κοινωνίας υποδοχής για αποδοχή των μεταναστών σε θεσμικό επίπεδο, σχετίστηκε αρνητικά, όπως αναμενόταν, σε συναφειακό επίπεδο με τις διαστάσεις της συντηρητικής ιδεολογίας. Σύνδεση του προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία με την Συναλλακτική Εναρμόνιση συναντούμε και στην μελέτη των Andrighetto et al. (2008) στην οποία ωστόσο ο δεξιός αυταρχισμός δεν φάνηκε να συνδέεται με την συγκεκριμένη προσδοκία.

Ισχυρός προβλεπτικός δείκτης ιδεολογίας αναδείχτηκε, όπως αναμενόταν, ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία. Ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία συνδέθηκε θετικά με την Αφομοίωση και την Περιθωριοποίηση και αρνητικά με τον Ατομοκεντρισμό. Συναφή ευρήματα εντοπίζουμε και σε συναφείς μελέτες στην βιβλιογραφία (Andrighetto et al., 2008. Vezzali & Giovannini, 2010).

Σύμφωνα με τους Duckitt και Sibley (2007) ο δεξιός αυταρχισμός προέβλεπε σε σημαντικότερο βαθμό προκατάληψη απέναντι σε ομάδες επικίνδυνων ανθρώπων ενώ ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία προκατάληψη απέναντι σε υποτιμημένες ομάδες όπως μετανάστες. Συνεπώς το εύρημα αναφορικά με την σύνδεση του προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία με περισσότερες προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης έρχεται σε συμφωνία με τα ευρήματα των Duckitt και Sibley (2007).

Αναφορικά με την προσδοκία της Αφομοίωσης, αναδείχτηκε μια συστηματική θετική σχέση ανάμεσα στην προσδοκία και τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία. Σύμφωνα με τους Duckitt και Sibley (2016) ο ιδεολογικός προσανατολισμός που λανθάνει πίσω από την κοινωνική κυριαρχία είναι η άσκηση βίας και η νομιμοποίηση της κοινωνικής ανισότητας. Αντίστοιχα ευρήματα για τη σύνδεση Περιθωριοποίησης και κοινωνικής κυριαρχίας εντοπίζουμε και στη βιβλιογραφία (Andrighetto et al., 2008).

Trifiletti et al., 2007. Vezzali & Giovannini, 2010). Σύνδεση των αρνητικών - ως προς τις διομαδικές σχέσεις - προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης με τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία συναντούμε και στην μελέτη των Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey και Barrette (2010).

Η αρνητική σχέση του προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία με τον Ατομοκεντρισμό ήταν αναμενόμενη. Όπως υποστηρίζεται από τους Duckitt και Sibley (2016), άτομα με υψηλά επίπεδα στον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία είναι περισσότερο ανταγωνιστικά, με σχετικά υψηλότερη ισχύ και κυριαρχικότητα, περισσότερο κινητοποιημένα να αποδέχονται να διατηρούν και να δικαιολογούν την κυριαρχία και την υπεροχή πάνω σε άλλους. Τα άτομα με υψηλά επίπεδα στον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία θα είναι ιδιαίτερα αρνητικά και ανταγωνιστικά απέναντι σε άτομα που έχουν χαμηλό status ή χαμηλή ισχύ προκειμένου να δικαιολογήσουν και να διατηρήσουν την υπεροχή τους απέναντί τους. Ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία ευνοεί πολιτικές, κόμματα και πεποιθήσεις (νομιμοποιητικούς μύθους) που προάγουν και διατηρούν την κυριαρχία τόσο της ομάδας όσο και του ατόμου, την υπεροχή και την ανισότητα. Συνεπώς κάθε προσδοκία για αναγνώριση θετικής συνεισφοράς μιας ιεραρχικά κατώτερης ομάδας δημιουργεί ρήγματα σε μια κοσμοθεωρία που δικαιολογεί την ανισότητα.

Ο δεξιός αυταρχισμός συνδέθηκε περισσότερο με τις προσδοκίες του Διαχωρισμού και της Συναλλακτικής Εναρμόνισης. Με βάση το μοντέλο της διπλής επεξεργασίας των Duckitt και Sibley (2016) από τους συμμετέχοντες με υψηλά επίπεδα δεξιού αυταρχισμού, η εξωομάδα προσλαμβάνεται ως απειλή στην ασφάλεια, την τάξη και την παράδοση. Σύμφωνα με τους Esses et al. (2005) η προκατάληψη που βασίζεται σε δεξιό αυταρχισμό εξαρτάται από απειλή σε πολιτισμικές κοσμοθεωρίες και αξίες, ενώ ο Duckitt (2001) αναμένει ότι τα άτομα με υψηλά επίπεδα στο δεξιό αυταρχισμό θα κινητοποιούνται

επιπλέον από ρεαλιστικές απειλές (εγκληματικότητα ή οικονομική ύφεση). Συνεπώς, όπως προτείνεται στη βιβλιογραφία, πηγές δεξιού αυταρχισμού θα μπορούσαν να αποτελέσουν τόσο διαστάσεις που σχετίζονται με αντίληψη κινδύνου όσο και αντιλήψεις αναφορικά με αποκλίσεις (Cohrs & Asbrock, 2009). Όπως υποστηρίζει ο Duckitt (2001), στο μοντέλο διπλής επεξεργασίας ο δεξιός αυταρχισμός αποτελεί ένα ισχυρό παράγοντα πρόβλεψης της προκατάληψης των μελών της πλειοψηφίας (κοινωνίας υποδοχής) απέναντι σε απειλητικές ομάδες. Ωστόσο, στην παρούσα μελέτη γενικά η ομάδα των μεταναστών δεν θα υποστηρίξαμε ότι προσλαμβάνεται ως ιδιαίτερα απειλητική με βάση την κατάταξη των επιπολιτισμικών προσανατολισμών. Η μόνη προσδοκία που φαίνεται να σχετίζεται πιο έντονα με τον δεξιό αυταρχισμό είναι η Συναλλακτική Εναρμόνιση, που είναι και η μόνη προσδοκία που εκφράζει θέση για θετική κινητοποίηση της κοινωνίας υποδοχής και θεσμικές αλλαγές. Συνεπώς, ο δεξιός αυταρχισμός είναι αναμενόμενο να συνδέεται με την προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης αφού δυνητικά μπορεί να προκαλέσει αλλαγές στην ασφάλεια και στην τάξη. Η θεσμική νομιμοποίηση της διευκόλυνσης της πολιτισμικής Εναρμόνισης των μεταναστών ενδεχομένως να δημιουργεί αίσθημα απειλής στην κοινωνική τάξη και να δημιουργεί ανασφάλεια σε συμμετέχοντες με υψηλό δεξιό αυταρχισμό.

Τέλος, ο ρατσισμός συνδέθηκε, όπως αναμενόταν, περισσότερο με τις προσδοκίες του Διαχωρισμού και της Περιθωριοποίησης. Ο έκδηλος ρατσισμός και όχι ο λανθάνων συνδέθηκε με την προσδοκία της Αφομοίωσης. Σύνδεση του έκδηλου και λανθάνοντος ρατσισμού με τις προσδοκίες της Αφομοίωσης και του Διαχωρισμού συναντούμε και στην μελέτη των Zick, Wagner, Van Dick, και Petzel, (2001). Οι στάσεις για την Εναρμόνιση σχετίζονται αρνητικά περισσότερο με τον έκδηλο και στη συνέχεια με τον λανθάνοντα ρατσισμό (Pettigrew & Meertens, 1995. Petzel, van Dick, & Wagner, 1998). Στην παρούσα μελέτη, παρότι δεν επισημάνθηκαν συστηματικές συσχετίσεις του έκδηλου και

του λανθάνοντος ρατσισμού με την προσδοκία της Εναρμόνισης, υπήρξαν κάποιες αδύναμες αρνητικές συσχετίσεις ανάμεσα στις διαστάσεις του ρατσισμού και την Συναλλακτική Εναρμόνιση. Παρ' όλ' αυτά καμία διάσταση του ρατσισμού δεν κατάφερε να προβλέψει τις προσδοκίες της Εναρμόνισης και της Συναλλακτικής Εναρμόνισης. Μέσα από το παρόν εύρημα ενδεχομένως επιβεβαιώνεται, εν μέρει, η θεωρητική υπόθεση της πολυπολιτισμικότητας όπως έχει προταθεί από τον Berry (1984), αναπτύχθηκε μέσα από την σύνδεση με την προσλαμβανόμενη ανασφάλεια (Stephan et al., 1999) και τεκμηριώθηκε με εμπειρικά ευρήματα στο χώρο της επιπολιτισμοποίησης από τους Pavlopoulos και Motti-Stefanidi (2017).

Έρευνα 2 – Προσδοκίες Επιπολιτισμοποίησης για Μεταναστευτικές Ομάδες Διαφορετικού Status: Ιδεολογικοί, Υπαρξιακοί και Διομαδικοί Παράγοντες

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι να μελετήσει τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης στην κοινωνία υποδοχής απέναντι σε διακριτές μεταναστευτικές ομάδες στην Ελλάδα. Σύμφωνα με το Διαδραστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης οι προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής δύνανται να διαφοροποιούνται ανάλογα με την εθνική / εθνοτική καταγωγή της μεταναστευτικής ομάδας (Bourhis et al. 1997a, 1997b). Θεμελιώδης έννοια στην διάκριση των μεταναστευτικών ομάδων στο Διαδραστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης είναι η διάκριση σε θετικά αξιολογούμενες και υποτιμημένες μεταναστευτικές ομάδες, που σχετίζεται με τα θετικά και αρνητικά στερεότυπα εντός της κοινωνίας υποδοχής (Montreuil & Bourhis, 2001a,b). Οι θετικά αξιολογούμενοι μετανάστες περιλαμβάνουν άτομα και ομάδες που έχουν κατακτήσει σε μεγαλύτερο βαθμό την γλώσσα της κοινωνίας υποδοχής, έχουν κοινή εθνική ή φυλετική καταγωγή και μοιράζονται παρόμοια πολιτισμικά στοιχεία με την κοινωνία υποδοχής. Οι υποτιμημένοι μετανάστες είναι ορατοί, με διαφορετική εθνική καταγωγή και προσλαμβάνονται περισσότερο ως πολιτισμικά διαφορετικοί από την κοινωνία υποδοχής. Σύμφωνα με τους Montreuil και Bourhis (2001a,b) τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής θα υποστηρίξουν περισσότερο προσδοκίες Εναρμόνισης και Ατομοκεντρισμού απέναντι σε θετικά αξιολογούμενους μετανάστες και προσδοκίες Αφομοίωσης, Διαχωρισμού και Περιθωριοποίησης απέναντι σε υποτιμημένες μεταναστευτικές ομάδες.

Επιλέχθηκαν οι μεταναστευτικές ομάδες των Αλβανών, των Πακιστανών και των Αμερικανών. Ειδικότερα, σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου Εσωτερικών για τη νόμιμη μετανάστευση στην Ελλάδα κατά το 2015, η πρώτη μεταναστευτική ομάδα στην Ελλάδα είναι η ομάδα των μεταναστών από την Αλβανία (344.171), στην τέταρτη θέση

βρίσκονται οι μετανάστες από το Πακιστάν (15.875) και στην δέκατη πέμπτη θέση εμφανίζεται η πρώτη δυτικού τύπου μεταναστευτική ομάδα των Αμερικανών μεταναστών (2.145). Όπως προκύπτει από μια παλαιότερη μελέτη του Hofstede, η κατάταξη των 3 χωρών ως προς την Ελλάδα αναφορικά με την απόσταση από την εξουσία έχει την εξής ιεραρχική σειρά: Αλβανία, Ελλάδα, Πακιστάν, ΗΠΑ. Αναφορικά με τον Ατομοκεντρισμό, ιεραρχική σειρά των κρατών είναι: ΗΠΑ, Ελλάδα, Αλβανία, Πακιστάν. Αναφορικά με την διάσταση Ανδρισμός / Θηλυκότητα, η ιεραρχική κατάταξη των κρατών είναι: Αλβανία, ΗΠΑ, Ελλάδα, Πακιστάν. Αναφορικά με τη διάσταση αποφυγή αβεβαιότητας, η ιεραρχική κατάταξη των κρατών είναι: Ελλάδα, Αλβανία, Πακιστάν, ΗΠΑ (Hofstede, 1983). Όπως προκύπτει από μελέτη των Theodorou και Pavnloroulos (2016), αναφορικά με την προσλαμβανόμενη εγγύτητα, πιο κοντά στους Έλληνες ήταν οι Αλβανοί, κάπου στη μέση της κατάταξης οι Άγγλοι και προς το τέλος της κατάταξης οι Πακιστανοί. Αναφορικά με την προσλαμβανόμενη απόσταση, πιο κοντά στους Έλληνες είναι οι Αλβανοί, προς τη μέση της κατάταξης είναι οι Άγγλοι και στο τέλος της κατάταξης βρίσκονται οι Πακιστανοί. Τέλος, όπως προέκυψε από τη μελέτη αναφορικά με το βαθμό ένταξης στην ελληνική κοινωνία, υψηλά βρίσκονται οι Αλβανοί και οι Άγγλοι και στη μέση της κατάταξης οι Πακιστανοί (Theodorou & Pavnloroulos 2016).

Η παρούσα μελέτη έρχεται ως συνέχεια της πρώτης μελέτης στην οποία αποτυπώθηκε το «κλίμα» των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης απέναντι στους μετανάστες, ενώ εδώ φωτίζονται διαστάσεις διομαδικής επαφής με βάση την εθνική / εθνοτική προέλευση των μεταναστών. Ωστόσο, στο σχεδιασμό της παρούσας μελέτης κρίθηκε σκόπιμο να συμπεριληφθεί μια μέτρηση πλαισίου αναφορικά με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης και εντάχθηκε μέτρηση για τον πολυπολιτισμικό προσανατολισμό της κοινωνίας υποδοχής ανεξάρτητα από την εθνική προέλευση των μεταναστών.

Καινοτομία της παρούσας μελέτης είναι ότι επιχειρεί να μελετήσει τις διεργασίες

επιπολιτισμοποίησης και την επιπολιτισμική σύγκλιση μέσα από τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης και τις προσλαμβανόμενες επιπολιτισμικές στρατηγικές από την σκοπιά της κοινωνίας υποδοχής. Όπως επισημαίνουν και οι Brown και Zagefka (2011), η ψυχολογική απόκριση του ατόμου στην πραγματικότητα μεσολαβείται από υποκειμενικές προσλαμβάνουσες της πραγματικότητας και ως εκ τούτου η αξιολόγηση του ταιριάσματος ανάμεσα στις προτιμώμενες και προσλαμβανόμενες στρατηγικές είναι πιο σημαντική για την πρόβλεψη της επιπολιτισμικής έκβασης από ό,τι οι άμεσες αυτοαναφερόμενες μετρήσεις.

Τα μοντέλα επιπολιτισμοποίησης έχουν δεχτεί κριτική ότι αποτελούν στατικά περιγραφικά μοντέλα. Μέσα από την παρούσα μελέτη επιχειρείται η μελέτη δυναμικών διεργασιών που επιτελούνται στην κοινωνία υποδοχής μέσα από μια περισσότερο διομαδική οπτική. Μέσα από την παρούσα μελέτη επιχειρείται η ανάδειξη ιδεολογικών, διομαδικών και υπαρξιακών παραμέτρων που συμβάλλουν στην πρόβλεψη των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής ανάλογα με την εθνική / εθνοτική προέλευση των μεταναστών.

Αναφορικά με τις διαστάσεις της ιδεολογίας, στην παρούσα μελέτη κρίθηκε σκόπιμο να ενταχθούν μετρήσεις στο επίπεδο της πολιτικής αυτοτοποθέτησης και στο επίπεδο της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων απέναντι στην πολυπολιτισμικότητα.

Στο επίπεδο των διομαδικών παραμέτρων επιχειρήθηκε η ερμηνεία των διομαδικών σχέσεων μέσα από διαστάσεις της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας. Σύμφωνα με τους van Oudenhoven, Ward και Masgoret (2006) η θεωρία της Κοινωνικής Ταυτότητας αποτελεί ένα θεωρητικό πλαίσιο μέσα από το οποίο μπορούμε να κατανοήσουμε όψεις των διομαδικών διεργασιών ανάμεσα στις μεταναστευτικές ομάδες και την κοινωνία υποδοχής. Με την αξιοποίηση στοιχείων από την θεωρία της

Κοινωνικής Ταυτότητας θα επιχειρηθεί η ερμηνεία των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης απέναντι σε διαφορετικές ομάδες μεταναστών με βάση την πρόσδεση με την εθνική ταυτότητα (τυφλός και εποικοδομητικός πατριωτισμός).

Ως προς τις υπαρξιακές παραμέτρους, καινοτομία της παρούσας μελέτης είναι ότι επιχειρεί να διερευνήσει το υπαρξιακό άγχος μέσα από μεταβλητές κατάστασης (έκθεση σε ευκρινή θνητότητα) αλλά και μέσα από μεταβλητές προδιάθεσης (μεταθανάτιες προσδοκίες).

Ερευνητικοί Στόχοι και Υποθέσεις

Στόχος του τρίτου πειραματικού σχεδιασμού είναι να διερευνήσει πώς ιδεολογικές και υπαρξιακές μεταβλητές επιδρούν στις προσδοκίες των Ελλήνων για την επιπολιτισμοποίηση τριών μεταναστευτικών ομάδων. Σύμφωνα με το Διαδραστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης οι προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής διαφοροποιούνται ανάλογα με την εθνοτική καταγωγή της μεταναστευτικής ομάδας (Bourhis et al., 1997a, 1997b).

Μέσα από την παρούσα μελέτη επιχειρούμε να διερευνήσουμε τον βαθμό σύγκλισης ή απόκλισης μεταξύ των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης και των προσλαμβανόμενων στρατηγικών των γηγενών αναφορικά με τους μετανάστες από την Αλβανία, τις ΗΠΑ και το Πακιστάν.

Αναμένουμε ότι θα υπάρχει μεγαλύτερη σύγκλιση μεταξύ προσδοκιών και προσλαμβανόμενων στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης για τους Αμερικανούς και Αλβανούς μετανάστες για λόγους που σχετίζονται με την θετικότερη αξιολόγηση και το υψηλό κοινωνικό status των πρώτων και την ιστορική επαφή των δύο εθνικών ομάδων, την εγγύτητα σε χωρικό και πολιτισμικό επίπεδο και το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο ανάπτυξης της δεύτερης μεταναστευτικής ομάδας κατά τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα.

Αναμένουμε ότι θα εντοπίσουμε ένα περισσότερο συναινετικό μοντέλο που θα συνδυάζει στοιχεία επαφής (Εναρμόνιση και Αφομοίωση).

Αναφορικά με την ομάδα των Πακιστανών αναμένουμε ότι θα προκύψει ένα συγκρουσιακό μοντέλο προσδοκιών και προσλαμβανόμενων στρατηγικών που θα σχετίζεται με το χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, την ορατότητα, την πολιτισμική απόσταση και την πρόσληψη της συγκεκριμένης μεταναστευτικής ομάδας ως πιο υποτιμημένης σε σχέση με τις άλλες δύο μεταναστευτικές ομάδες.

Αναμένουμε διαφοροποίηση στην πρόβλεψη των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης από τις ιδεολογικές παραμέτρους για την κάθε μεταναστευτική ομάδα και ανά διαφορετική προσδοκία. Ειδικότερα, συμμετέχοντες με υψηλά επίπεδα σε συντηρητικό ιδεολογικό προσανατολισμό αναμένουμε ότι θα υποστηρίξουν σε μεγαλύτερο βαθμό στρατηγικές ομοιοστατικές ή απορριπτικές για τους μετανάστες (Αφομοίωση, Περιθωριοποίηση, Διαχωρισμό). Αναμένουμε ότι οι συμμετέχοντες με υψηλά επίπεδα σε προοδευτικές ιδεολογίες (πολυπολιτισμική ιδεολογία και εποικοδομητικός προσανατολισμός) θα επιδεικνύουν περισσότερη προτίμηση προς θετικές προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης (Εναρμόνιση, Ατομοκεντρισμό, Συναλλακτική Εναρμόνιση). Αναμένουμε ότι η επίδραση συντηρητικών ιδεολογικών παραμέτρων θα είναι ισχυρότερη για την υποτιμημένη ομάδα των Πακιστανών μεταναστών.

Αναμένουμε ότι η πολυπολιτισμική ιδεολογία και η προσδοκία της Εναρμόνισης θα συνδέονται με όψεις της προοδευτικής ιδεολογίας απέναντι στους μετανάστες και με θετική πρόσδεση με την κοινωνία υποδοχής (εποικοδομητικός πατριωτισμός).

Αναμένουμε ότι η επίδραση του υπαρξιακού άγχους, είτε ως κατάσταση (έκθεση στην ευκρινή θνητότητα) είτε ως προδιάθεση (μεταθανάτιες προσδοκίες), θα διαφοροποιεί τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης των γηγενών αναφορικά με την μεταναστευτική ομάδα. Ειδικότερα, αναμένουμε ότι το υπαρξιακό άγχος θα ενεργοποιήσει συμβολικά

συστήματα πρόσληψης της απειλής και για τις δύο μεταναστευτικές ομάδες. Ωστόσο, δεν υπάρχουν μέχρι σήμερα διαθέσιμες μελέτες στις οποίες να βασιστούμε προκειμένου να διατυπώσουμε μια σαφή υπόθεση αναφορικά με την φύση της διαφοροποίησης μεταξύ των δύο διαφορετικών χειρισμών του υπαρξιακού άγχους (κατάσταση και προδιάθεση).

Τέλος αναμένουμε ότι θα υπάρχει αλληλεπίδραση ανάμεσα στην έκθεση στην ευκρινή θνητότητα και την ιδεολογία. Ωστόσο, επειδή δεν υπάρχουν συναφείς μελέτες, αναμένουμε ότι αυτή η διαφοροποίηση θα είναι είτε προς την κατεύθυνση της συντηρητικής στροφής είτε προς την κατεύθυνση της προάσπισης της κοσμοθεωρίας.

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Στη μελέτη συμμετείχαν 420 φοιτητές του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, του Πανεπιστημίου Πατρών και του Πανεπιστημίου Κρήτης. Ύστερα από αφαίρεση από το δείγμα 17 φοιτητών που δεν είχαν γεννηθεί οι ίδιοι και ο ένας γονιός τους στην Ελλάδα και 4 φοιτητών ύστερα από πρόταση του κριτηρίου δείκτη anomaly index, το τελικό δείγμα που συμπεριλήφθηκε στην παρούσα μελέτη ήταν 399 φοιτητές. Ειδικότερα, συμμετείχαν 89 (22,3 %) φοιτητές του τμήματος Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου της Κρήτης, 31 (7,8%) φοιτητές του τμήματος Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Κρήτης, 92 (23,1%) φοιτητές του τμήματος Προσχολικής Αγωγής του Πανεπιστημίου της Κρήτης, 51 (12,8%) φοιτητές του τμήματος Ψυχολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, 53 (13,3%) φοιτητές του τμήματος Φιλοσοφικής Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και 83 (20,8%) φοιτητές του τμήματος Βιολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών. Αναφορικά με το φύλο 45 (11,3%) ήταν άντρες και 354 (88,7%) ήταν γυναίκες. Το πρώτο ερωτηματολόγιο (πειραματικός χειρισμός) συμπληρώθηκε σε έντυπη μορφή από όλους τους συμμετέχοντες ενώ το δεύτερο

συμπληρώθηκε σε έντυπη μορφή από 157 (39,3%) συμμετέχοντες και διαδικτυακά από 242 (60,7%). Στην ομάδα ελέγχου συμμετείχαν 199 άτομα (49,9%) και 200 (50,1%) στην πειραματική ομάδα της ευκρινούς θνητότητας. Λόγω της φύσης των δύο μετρήσεων υπήρξε διαρροή και το τελικό δείγμα με όλες τις ανεξάρτητες μεταβλητές (δεύτερη μέτρηση) ήταν 208 (52,1%) του συνολικού δείγματος.

Μετρήσεις

Δημογραφικά στοιχεία. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να συμπληρώσουν το φύλο τους, την ηλικία τους, την χώρα γέννησης των ίδιων και των γονέων τους, την ιδιότητά τους, το επίπεδο εκπαίδευσης και το τμήμα από το οποίο προέρχονταν.

Πειραματικός Χειρισμός. Ως πειραματική συνθήκη χορηγήθηκε η κλίμακα Mortality Attitudes Personality Survey (Rosenblatt et al., 1989. Διαθέσιμο στο: <http://www.tmt.missouri.edu>). Κατά τον πειραματικό χειρισμό οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν σε δύο ερωτήσεις ανοιχτού τύπου. Οι ερωτήσεις ήταν: «Παρακαλώ περιγράψτε τα συναισθήματα που σας γεννά η σκέψη του δικού σας θανάτου» και «Σημειώστε, όσο πιο συγκεκριμένα μπορείτε, τι πιστεύετε ότι θα σας συμβαίνει καθώς το σώμα σας πεθαίνει και τι όταν είστε σωματικά νεκρός/-η». Κατά τη συνθήκη της ομάδας ελέγχου, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν σε δύο ερωτήσεις ανοιχτού τύπου. Οι ερωτήσεις ήταν: «Ποιές ψυχαγωγικές εκπομπές της τηλεόρασης ή του διαδικτύου (webtv, σειρές κ.α.) παρακολουθείτε ή έχετε παρακολουθήσει μέχρι σήμερα;» και «Τι σκέψεις περνούν από το μυαλό σας και τι συναισθήματα αισθάνεστε καθώς παρακολουθείτε ένα ψυχαγωγικό πρόγραμμα στην τηλεόραση ή στο διαδίκτυο;».

Ως συνθήκη απόσπασης χρησιμοποιήθηκε και στις δύο ομάδες το ερωτηματολόγιο Άγχους του Spielberg (1970) STAI και ένα κείμενο για τον Υπερλεξισμό στο οποίο ζητούνταν από τους συμμετέχοντες αφού το διαβάσουν να απαντήσουν σε κάποιες

ερωτήσεις. Η διάρκεια της απόσπασης (STAI και κείμενο) αναμενόταν να είναι περίπου 11-13 λεπτά.

Άγχος Προδιάθεσης και Κατάστασης. Το ερωτηματολόγιο Άγχους του Spielberg (State-Trait Anxiety Inventory, STAI) (1970) είναι μια από τις πλέον γνωστές και ευρέως χρησιμοποιούμενες κλίμακες για την μέτρηση του άγχους και χρησιμοποιήθηκε για την μέτρηση του περιστασιακού άγχους (state) που προκαλείται από αγχογόνες καταστάσεις και για την μέτρηση του δομικού άγχους (trait) ως χαρακτηριστικό της κατάστασης. Η κλίμακα μέτρησης του περιστασιακού άγχους αποτελείται από 20 φράσεις που οι άνθρωποι χρησιμοποιούν για να περιγράψουν το υποκειμενικό αίσθημα έντασης, αναστάτωσης, νευρικότητας, φόβου που μπορεί να αισθάνονται τη στιγμή που συμπληρώνουν το ερωτηματολόγιο. Η κλίμακα μέτρησης του δομικού άγχους αποτελείται από 20 φράσεις που οι άνθρωποι συνηθίζουν να χρησιμοποιούν για να περιγράψουν τον εαυτό τους και το άγχος που αισθάνονται γενικά. Οι συμμετέχοντες απαντούν στα ερωτήματα βάσει μιας κλίμακας τεσσάρων διαβαθμίσεων, από το «1-καθόλου» έως το «7-πολύ». Οι κλίμακες περιλαμβάνουν θετικές φράσεις π.χ. «Αισθάνομαι αναστατωμένος» και αρνητικές φράσεις π.χ. «Είμαι χαλαρωμένος». Οι αρνητικές αντιστρέφονται κατά την τελική βαθμολόγηση των ερωτηματολογίων. Η βαθμολόγηση των ερωτηματολογίων γίνεται με την άθροιση όλων των ερωτημάτων. Όσο πιο υψηλό είναι το σκορ τόσο μεγαλύτερο είναι το άγχος που βιώνει το άτομο. Οι κλίμακες άγχους STAI έχουν μεταφραστεί και προσαρμοστεί στα ελληνικά αρχικά από τους Λιάκο και Γιαννίτση (1984) και αργότερα από τους Αναγνωστοπούλου και Κιοσέογλου (2002). Σε αυτή την έρευνα χρησιμοποιήθηκε η ελληνική έκδοση των Λιάκου- Γιαννίτση.

Κείμενο Απόσπασης. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να διαβάσουν ένα κείμενο που περιγράφει την έννοια του υπερλεξισμού στην λογοτεχνία. Το απόσπασμα που επιλέχθηκε

είναι απόσπασμα από το κείμενο του Σχινά (1964). Στη συνέχεια κλήθηκαν να προβλέψουν το φύλο του / της συγγραφέα, να αιτιολογήσουν την απάντησή τους και στην συνέχεια, αφού κατέγραφαν το πρώτο γράμμα που υπάρχει σε κάθε γραμμή της αριστερής στήλης του κειμένου, έπρεπε να βρουν 4 λέξεις από τους συνδυασμούς αυτών των γραμμάτων.

Προσδοκίες Επιπολιτισμοποίησης. Χορηγήθηκε μια προσαρμοσμένη μορφή της κλίμακας Host Community Acculturation Scale (HCAS) (Bourhis et al., 1997, 2009, 2013). Η κλίμακα αποτελείται συνολικά από 6 προτάσεις. Κάθε μία από τις προτάσεις αντιπροσωπεύει ένα διαφορετικό επιπολιτισμικό προσανατολισμό (Εναρμόνιση, Συναλλακτική Εναρμόνιση, Αφομοίωση, Περιθωριοποίηση, Διαχωρισμό, Ατομοκεντρισμό). Δόθηκε στους συμμετέχοντες μια περιγραφή των 6 επιπολιτισμικών προσδοκιών της κοινωνίας υποδοχής και στη συνέχεια τους ζητούνταν να επιλέξουν έναν επιπολιτισμικό προσανατολισμό που θα επιθυμούσαν και έναν που δεν θα επιθυμούσαν για τις μεταναστευτικές ομάδες των Αλβανών, των Αμερικανών και των Πακιστανών στην Ελλάδα.

Εναρμόνιση. Στη συνέχεια χορηγούνταν η κλίμακα προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης που χρησιμοποιήθηκε στο ερευνητικό πρόγραμμα «Mutual Intercultural Relations In Plural Societies» (MIRIPS) τροποποιημένη ώστε κάθε συμμετέχων με τυχαίο τρόπο να απαντά για μία μεταναστευτική ομάδα από τις τρεις. Η κλίμακα αποτελείται από 16 προτάσεις. Μέσα από την κλίμακα εξάχθηκε ένας δείκτης που αποτυπώνει σε ποιο βαθμό ο συμμετέχων συμφωνεί με την προσδοκία της Εναρμόνισης της μεταναστευτικής ομάδας για την οποία συμπλήρωνε. Ωστόσο, λόγω χαμηλών δεικτών αξιοπιστίας στις διαστάσεις, χρησιμοποιήθηκε μόνο η διάσταση της Εναρμόνισης στην παρούσα μελέτη. Συνεπώς, όσο υψηλότερος ήταν ο δείκτης τόσο υψηλότερη προτίμηση εμφάνιζαν οι συμμετέχοντες για την προσδοκία της Εναρμόνισης.

Η προσαρμογή της κλίμακας στην ελληνική γλώσσα έγινε από τους Pavlouros και Motti-Stefanidi (2017).

Προσλαμβανόμενες Στρατηγικές Επιπολιτισμοποίησης. Στην κλίμακα προσλαμβανόμενων στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης δινόταν μια περιγραφή των 4 επιπολιτισμικών στρατηγικών και οι συμμετέχοντες καλούνταν να επιλέξουν αυτή που θεωρούσαν ότι τείνει να εφαρμόζει η κάθε μεταναστευτική ομάδα (Αλβανοί, Αμερικανοί, Πακιστανοί) στην Ελλάδα. Για την περιγραφή των επιπολιτισμικών στρατηγικών ο ερευνητής βασίστηκε στην κλίμακα Immigrant Acculturation Scale (Berry et al., 1987).

Πολυπολιτισμική Ιδεολογία. Ακολουθούσε η χορήγηση της κλίμακας της πολυπολιτισμικής ιδεολογίας που χρησιμοποιήθηκε στο ερευνητικό πρόγραμμα «Mutual Intercultural Relations In Plural Societies» (MIRIPS). Η κλίμακα αποτελείται από 10 ερωτήσεις στις οποίες αξιολογείται ο πολυπολιτισμικός ιδεολογικός προσανατολισμός των συμμετεχόντων και όσο υψηλότερα επίπεδα εμφάνιζε κάποιος συμμετέχων τόσο πιο υψηλά επίπεδα θα εμφάνιζε στην πολυπολιτισμική ιδεολογία. Οι συμμετέχοντες αξιολογούσαν σε επτάβαθμη κλίμακα (1=διαφωνώ απόλυτα ως 7=συμφωνώ απόλυτα) το βαθμό συμφωνίας τους. Οι δείκτες εσωτερικής συνέπειας για την κλίμακα της πολυπολιτισμικής ιδεολογίας ήταν Cronbach's $\alpha = 0,77$. Η προσαρμογή της κλίμακας στην ελληνική γλώσσα έγινε από τους Pavlouros και Motti-Stefanidi (2017).

Πολιτική Αυτοτοποθέτηση. Χορηγήθηκε μια δεκάβαθμη κλίμακα πολιτικής αυτοτοποθέτησης στην οποία οι συμμετέχοντες καλούνταν να προσδιορίσουν την πολιτική τους τοποθέτηση σε μια κλίμακα της οποίας ήταν προσδιορισμένα τα δύο άκρα (άκρα αριστερά και άκρα δεξιά).

Πατριωτισμός. Χορηγήθηκε η κλίμακα του τυφλού και του εποικοδομητικού πατριωτισμού των Schatz, Staub και Lavine (1999). Η κλίμακα αποτελείται από 19 προτάσεις οι οποίες αξιολογούν τα επίπεδα τυφλού και εποικοδομητικού πατριωτισμού

που εμφανίζουν οι συμμετέχοντες. Οι δώδεκα ερωτήσεις αφορούν διαστάσεις του τυφλού πατριωτισμού (αμέριστη υποστήριξη για της ενέργειες της Ελλάδας, μισαλλοδοξία και μη ανοχή στον σκεπτικισμό). Επτά ερωτήσεις αξιολογούσαν τον εποικοδομητικό πατριωτισμό που συνίσταται σε υποστήριξη θέσεων σκεπτικισμού για την Ελλάδα έχοντας τις ρίζες της στο συναισθηματικό δεσμό με τη χώρα και την επιθυμία για θετικές αλλαγές. Η κλίμακα αξιολόγησης της κάθε πρότασης είναι επτάβαθμη κλίμακα τύπου Likert, όπου οι συμμετέχοντες αξιολογούσαν το βαθμό συμφωνίας τους με τη στάση που αναφέρει η κάθε πρόταση (1 = διαφωνώ απόλυτα έως 7 = συμφωνώ απόλυτα). Η προσαρμογή της κλίμακας στην ελληνική γλώσσα έγινε από τον ερευνητή με ευθεία και αντίστροφη μετάφραση.

Δεξιός Αυταρχισμός. Χορηγήθηκε η συντομευμένη μορφή της κλίμακας Right Wing Authoritarianism Scale (Altemeyer, 1998, όπως προσαρμόστηκε από την Zakrisson, 2005). Η κλίμακα αξιολόγησης της κάθε πρότασης είναι επτάβαθμη κλίμακα τύπου Likert, όπου οι συμμετέχοντες αξιολογούν το βαθμό συμφωνίας τους με τη στάση που αναφέρει η κάθε πρόταση (1 = διαφωνώ απόλυτα έως το 7 = συμφωνώ απόλυτα). Η κλίμακα αποτελείται από 15 προτάσεις. Οι υψηλότερες τιμές στην κλίμακα σήμαιναν υψηλότερη αποδοχή της δεξιάς συντηρητικής ιδεολογίας. Η προσαρμογή της κλίμακας στην ελληνική γλώσσα έγινε από τον ερευνητή με ευθεία και αντίστροφη μετάφραση.

Προσανατολισμός στην Κοινωνική Κυριαρχία. Χορηγήθηκε η Κλίμακα Προσανατολισμού στην Κοινωνική Κυριαρχία (Social Dominance Orientation) (Pratto et al., 1994) στην οποία οι συμμετέχοντες αξιολόγησαν σε ποιο βαθμό συμφωνούσαν με τις στάσεις που παρουσιάζονται στην κλίμακα αναφορικά με την αποδοχή ή μη της κοινωνικής κυριαρχικότητας. Οι συμμετέχοντες αξιολόγησαν το βαθμό συμφωνίας τους στις προτάσεις με επτάβαθμη κλίμακα τύπου Likert (1 = διαφωνώ απόλυτα έως 7 = συμφωνώ απόλυτα). Η κλίμακα αποτελείται από 14 προτάσεις. Η κλίμακα είναι

μεταφρασμένη στα ελληνικά από την Στάμου (2013). Η υψηλότερη βαθμολογία στην κλίμακα αναπαριστά υψηλά επίπεδα προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία. Οι δείκτες εσωτερικής συνέπειας για την διάσταση του προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία ήταν Cronbach's $\alpha = 0,83$. Η προσαρμογή της κλίμακας στην ελληνική γλώσσα έγινε από τον ερευνητή με ευθεία και αντίστροφη μετάφραση.

Μεταθανάτιες Προσδοκίες. Χορηγήθηκε η κλίμακα σύνδεσης της ψυχή (Ai, Kastenmüller, Tice, Wink, Dillon & Frey, 2014) που αξιολογεί τις μεταθανάτιες προσδοκίες. Η κλίμακα αποτελείται από 12 προτάσεις από τις οποίες οι τέσσερις πρώτες αξιολογούν κοσμικές μεταθανάτιες προσδοκίες, οι επόμενες 4 αξιολογούν μεταθανάτιες προσδοκίες εστιασμένες στην ένωση με το θεό και, τέλος, οι επόμενες 4 προτάσεις αξιολογούν μεταθανάτιες προσδοκίες ένωσης με το σύμπαν. Οι συμμετέχοντες αξιολόγησαν το βαθμό συμφωνίας τους στις προτάσεις με επτάβαθμη κλίμακα τύπου Likert (1 = διαφωνώ απόλυτα έως 7 = συμφωνώ απόλυτα). Η προσαρμογή της κλίμακας στην ελληνική γλώσσα έγινε από τον ερευνητή με ευθεία και αντίστροφη μετάφραση.

Διαδικασία

Οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν δύο ερωτηματολόγια. Το ένα συμπληρώθηκε σε έντυπο ερωτηματολόγιο και το δεύτερο είτε σε έντυπη είτε σε διαδικτυακή μορφή. Οι συμμετέχοντες κατασκεύαζαν με οδηγίες που υπήρχαν στα ερωτηματολόγια ένα μοναδικό κωδικό προκειμένου να διατηρηθεί η ανωνυμία τους και να πραγματοποιηθεί η διασταύρωση των δύο ερωτηματολογίων. Η χρονική απόσταση για την συμπλήρωση των δύο ερωτηματολογίων ήταν περίπου μια εβδομάδα. Ο ιστότοπος του δεύτερου ερωτηματολογίου, που χορηγήθηκαν διαδικτυακά, βρίσκεται στο Παράρτημα.

Στην ομάδα ελέγχου συμμετείχαν 199 (49,9%) φοιτητές και στην συνθήκη έκθεσης στην ευκρινή θνητότητα 200 (50,1%). Στο πρώτο ερωτηματολόγιο συμπεριλαμβάνονταν με την εξής σειρά: δημογραφικά στοιχεία, πειραματικός χειρισμός,

συνθήκη απόσπασης (κλίμακα STAI και κείμενο για τον υπερλεξισμό με ερωτήσεις), κλίμακα για τις προτιμώμενες και μη προτιμώμενες προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης και για τις τρεις ομάδες και στην συνέχεια μια κλίμακα που αξιολογούσε την προσδοκία της Εναρμόνισης για μια μεταναστευτική ομάδα σε κάθε συμμετέχοντα. Το δεύτερο ερωτηματολόγιο αξιολογούσε τις προσλαμβανόμενες από τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής επιπολιτισμικές στρατηγικές για τις τρεις μεταναστευτικές ομάδες, την πολυπολιτισμική ιδεολογία, την πολιτική αυτοτοποθέτηση, τον τυφλό και εποικοδομητικό πατριωτισμό, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, το δεξιό αυταρχισμό και την κλίμακα ένωσης της ψυχής. Ύστερα από την προφορική συναίνεση για συμμετοχή στη μελέτη, κάθε συμμετέχων /-ουσα κλήθηκε να συμπληρώσει δύο ερωτηματολόγια. Από τους 399 συμμετέχοντες, 157 (39,3%) απάντησαν σε 2 έντυπα ερωτηματολόγια και 242 (60,7%) συμπλήρωσαν μέσα από διαδικτυακή χορήγηση το δεύτερο ερωτηματολόγιο. Τα πλήρως συμπληρωμένα ερωτηματολόγια ήταν 208 (52,1%). Χρονικά η συμπλήρωση του κάθε ερωτηματολογίου δεν υπερέβη τα 40 λεπτά. Οι συμμετέχοντες δεν έλαβαν κάποια χρηματική αμοιβή για τη συμμετοχή τους στην μελέτη. Το δείγμα της παρούσας μελέτης ήταν συμπτωματικό.

Αποτελέσματα

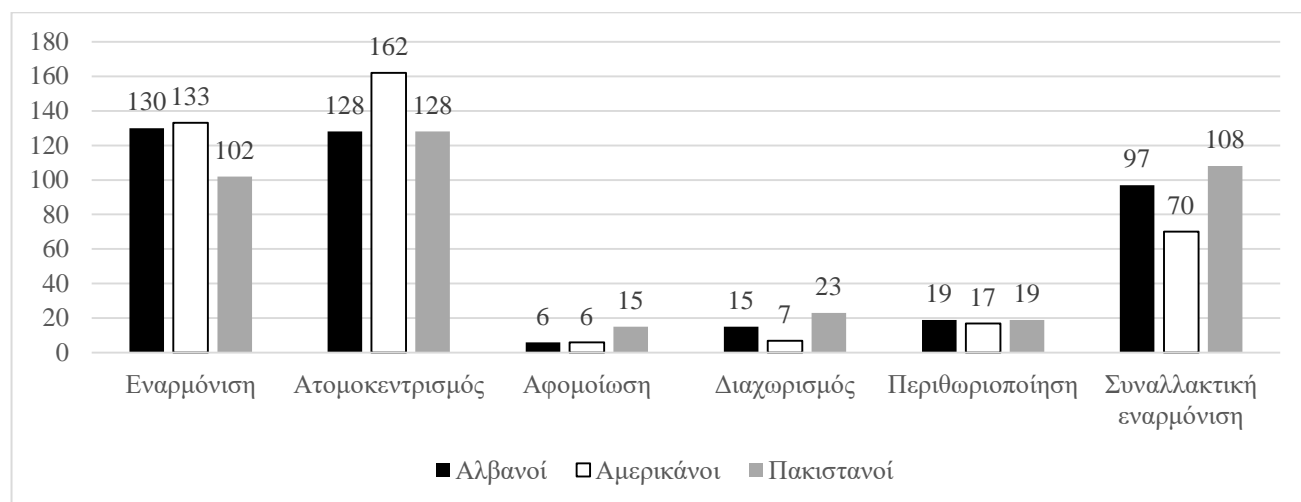
Περιγραφικοί δείκτες

Προτιμώμενες προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης. Αναφορικά με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης για την μεταναστευτική ομάδα των Αλβανών 130 (32,9%) συμμετέχοντες επέλεξαν την Εναρμόνιση, 128 (32,4%) τον Ατομοκεντρισμό, 97 (24,6%) την Συναλλακτική Εναρμόνιση, 19 (4,8%) την Περιθωριοποίηση, 15 (3,8%) τον Διαχωρισμό και 6 (1,5%) την Αφομοίωση (βλ. Σχήμα 6).

Αναφορικά με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης για την μεταναστευτική ομάδα των Αμερικανών 162 (40,6%) επέλεξαν τον Ατομοκεντρισμό, 133 (33,3%) την

Εναρμόνιση, 70 (17,7) την Συναλλακτική Εναρμόνιση, 17 (4,3%) την Περιθωριοποίηση, 7 (1,8%) το Διαχωρισμό και 6 (1,5%) την Αφομοίωση (βλ. Σχήμα 6).

Αναφορικά με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης για την μεταναστευτική ομάδα των Πακιστανών 128 (32,4%) συμμετέχοντες επέλεξαν τον Ατομοκεντρισμό, 108 (27,3%) την Συναλλακτική Εναρμόνιση, 23(5,8%), τον Διαχωρισμό, 19 (4,8%) την Περιθωριοποίηση, 15 (3,8%) την Αφομοίωση (βλ. Σχήμα 6).

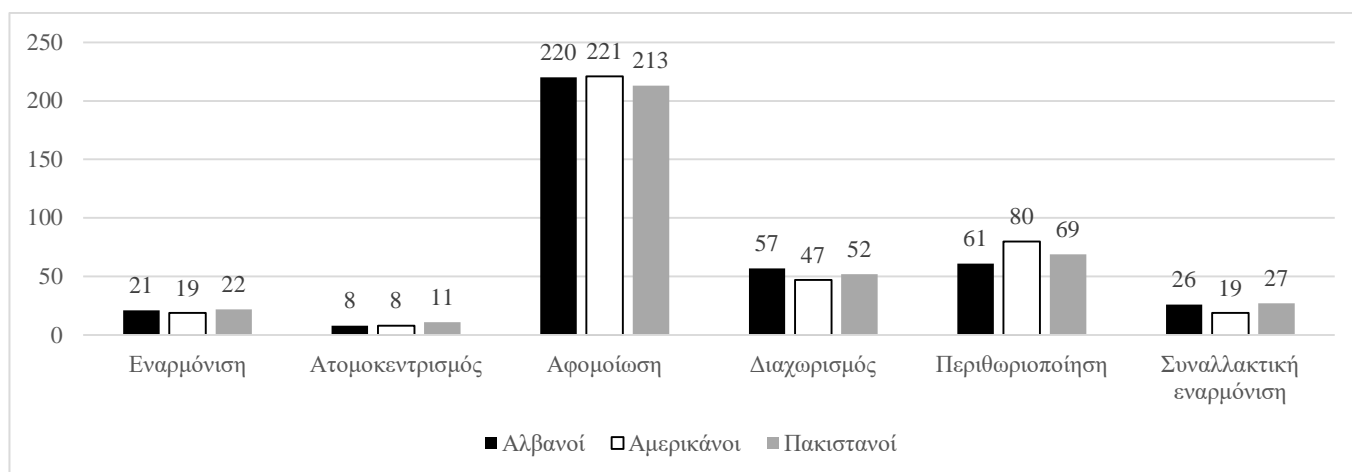
Σχήμα 6. Συχνότητες προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης των συμμετεχόντων για κάθε μεταναστευτική ομάδα ξεχωριστά.

Μη προτιμώμενες προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης. Αναφορικά με τις μη επιθυμητές διεργασίες επιπολιτισμοποίησης για την μεταναστευτική ομάδα των Αλβανών 220 (56,0%) συμμετέχοντες επέλεξαν την Αφομοίωση, 61 (15,5%) την Περιθωριοποίηση, 57 (14,5%) τον Διαχωρισμό, 26 (6,6%) την Συναλλακτική Εναρμόνιση, 21 (5,3%), την Εναρμόνιση και 8 (2,0%) τον Ατομοκεντρισμό (βλ. Σχήμα 7).

Αναφορικά με τις μη επιθυμητές διεργασίες επιπολιτισμοποίησης για την μεταναστευτική ομάδα των Αμερικανών 221 (56,1%) ανέφεραν την Αφομοίωση, 80 (20,3%) ανέφεραν την Περιθωριοποίηση, 47 (11,9%) το Διαχωρισμό, 19 (4,8%) την

Εναρμόνιση, 19 (4,8%) την Συναλλακτική Εναρμόνιση και 8 (2,0%) τον Ατομοκεντρισμό (βλ. Σχήμα 7).

Αναφορικά με τις μη επιθυμητές διεργασίες επιπολιτισμοποίησης για την μεταναστευτική ομάδα των Πακιστανών 213 (54,1%) ανέφεραν την Αφομοίωση, 69 (17,5%) την Περιθωριοποίηση, 52 (13,2%) τον Διαχωρισμό, 27 (6,9%) τη Συναλλακτική Εναρμόνιση, 22 (5,6%) την Εναρμόνιση και 11 (2,8%) τον Ατομοκεντρισμό (βλ. Σχήμα 7).

Σχήμα 7. Συχνότητες μη προτιμώμενων διεργασιών επιπολιτισμοποίησης των συμμετεχόντων ανά μεταναστευτική ομάδα.

Πίνακας 10

Αριθμός προτάσεων, δείκτης εσωτερικής συνέπειας, μέσος όρος και τυπικές αποκλίσεις για τον δείκτη της Εναρμόνισης

	Αριθμός προτάσεων	Cronbach's α	Σύνολο		Αλβανοί		Αμερικανοί		Πακιστανοί	
			M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Εναρμόνιση	4	0,63	5,58	0,92	5,58	0,92	5,27	1,05	5,30	0,82

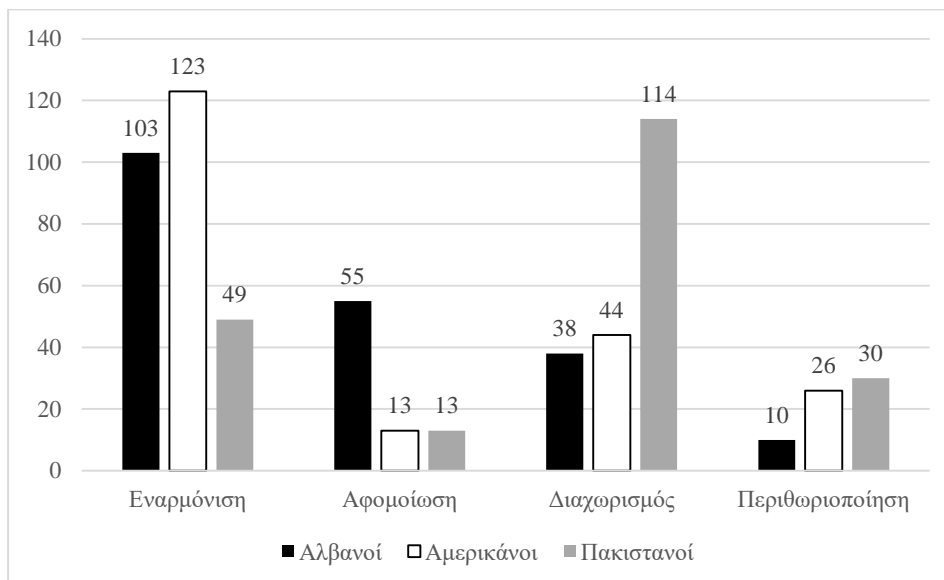
Προσδοκία Εναρμόνισης. Στην συνέχεια παρατίθενται οι περιγραφικοί δείκτες αναφορικά με την προσδοκία της Εναρμόνισης όπως αποτυπώθηκε μέσα από την κλίμακα

προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης του MIRIPS για το σύνολο αλλά και για κάθε μεταναστευτική ομάδα ξεχωριστά (βλ Πίνακα 10).

Προσλαμβανόμενες επιπολιτισμικές στρατηγικές. Αναφορικά με την ομάδα των Αλβανών μεταναστών η προσλαμβανόμενη επιπολιτισμική στρατηγική σύμφωνα με τους γηγενείς είναι η Εναρμόνιση 103 (50,0%), η Αφομοίωση 55 (26,7%), ο Διαχωρισμός 38 (18,4%) και τέλος η Περιθωριοποίηση 10 (4,9%) (βλ. Σχήμα 8).

Αναφορικά με την ομάδα των Αμερικανών η προσλαμβανόμενη επιπολιτισμική στρατηγική σύμφωνα με τους γηγενείς είναι η Εναρμόνιση 123 (59,7), ο Διαχωρισμός 44 (21,4%), η Περιθωριοποίηση 26 (12,6%) και η Αφομοίωση 13 (6,3%) (βλ. Σχήμα 8).

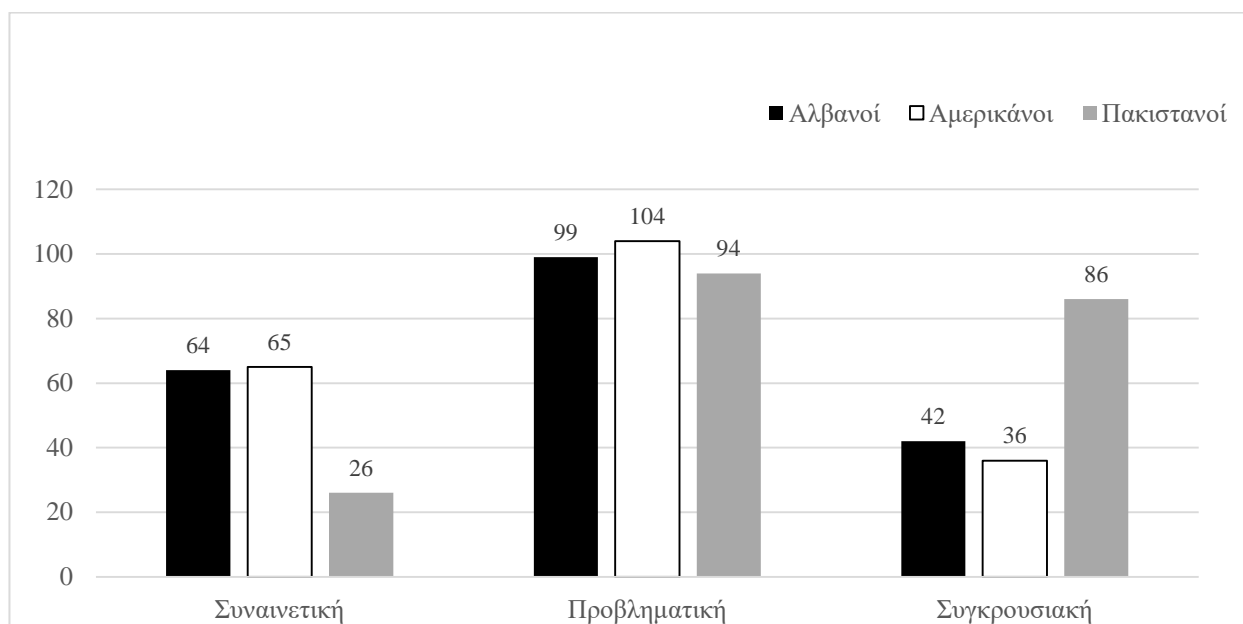
Αναφορικά με την ομάδα των Πακιστανών η προσλαμβανόμενη επιπολιτισμική στρατηγική σύμφωνα με τους γηγενείς είναι ο Διαχωρισμός 114 (55,3%), η Εναρμόνιση 49 (23,8%), η Περιθωριοποίηση 30 (14,6%) και η Αφομοίωση 13 (6,3%) (βλ. Σχήμα 8).

Σχήμα 8. Συχνότητες προσλαμβανόμενων στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης από τους συμμετέχοντες ανά μεταναστευτική ομάδα.

Σύγκλιση / απόκλιση προσανατολισμών επιπολιτισμοποίησης. Αναφορικά με την συμπληρωματικότητα των επιπολιτισμικών προσδοκιών των γηγενών και της επιπολιτισμικής στρατηγικής που τείνει να εφαρμόζει η κάθε μεταναστευτική ομάδα,

προέκυψε ότι για την μεταναστευτική ομάδα των Αλβανών 64 (31,22%) ανέφεραν ότι οι διομαδικές σχέσεις είναι συναινετικές, 99 (48,29%) ανέφεραν ότι οι σχέσεις είναι προβληματικές και 42 (20,49%) ανέφεραν ότι οι σχέσεις είναι συγκρουσιακές. Αναφορικά με την ομάδα των Αμερικανών 65 (31,71%) ανέφεραν ότι οι διομαδικές σχέσεις είναι συναινετικές, 104 (50,73%) ανέφεραν ότι οι σχέσεις είναι προβληματικές και 36 (17,56%) ανέφεραν ότι οι σχέσεις είναι συγκρουσιακές. Αναφορικά με την ομάδα των Πακιστανών 26 (12,62%) ανέφεραν ότι οι διομαδικές σχέσεις είναι συναινετικές, 94 (45,63%) ανέφεραν ότι οι σχέσεις είναι προβληματικές και 86 (41,75%) ανέφεραν ότι οι σχέσεις είναι συγκρουσιακές (βλ. Σχήμα 9).

Σχήμα 9. Συμπληρωματικότητα προσδοκιών και προσλαμβανόμενων στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης.

Πίνακας 11

Αριθμός προτάσεων, δείκτες εσωτερικής συνέπειας, μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τους δείκτες άγχος κατάστασης και άγχος προδιάθεσης

	Αριθμός προτάσεων	Crobach's α	M	SD
Άγχος Κατάστασης	20	0,92	3,24	0,92
Άγχος προδιάθεσης	20	0,9	3,50	0,91

Δείκτες άγχους κατάστασης και προδιάθεσης. Στην συνέχεια παρατίθεται πίνακας με περιγραφικά στοιχεία για τις διαστάσεις του άγχους κατάστασης και του άγχους προδιάθεσης (βλ. Πίνακα 11).

Ύστερα από έλεγχο που διενεργήθηκε με το t κριτήριο δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στην πειραματική ομάδα (ευκρινής θνητότητα) και στην ομάδα ελέγχου ως προς τη διάσταση του άγχους κατάστασης ($t(397) = 1,23, p = 0,22, d = 0,12$) και του άγχους προδιάθεσης ($t(397) = 1,48, p = 0,14, d = 0,15$).

Πίνακας 12

Αριθμός προτάσεων, δείκτες εσωτερικής συνέπειας, μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τους δείκτες πολυπολιτισμική ιδεολογία, διαστάσεις του πατριωτισμού, προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία, δεξιός αυταρχισμός, πολιτική αυτοτοποθέτηση και διαστάσεις των μεταθανάτιων προσδοκιών

	Αριθμός προτάσεων	Cronbach's α	<i>M</i>	<i>SD</i>
Πολυπολιτισμική Ιδεολογία	10	0,77	3,97	0,41
Τυφλός πατριωτισμός	12	0,77	2,64	0,67
Εποικοδομητικός πατριωτισμός	7	0,84	5,94	0,85
Προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία	16	0,83	2,11	0,70
Δεξιός αυταρχισμός	15	0,79	3,73	0,80
Πολιτική αυτοτοποθέτηση	1	-	4,39	1,50
Κοσμική Μ.Π.	4	0,91	3,65	1,58
Εστιασμένη στο Θεό Μ.Π.	4	0,90	3,29	1,37
Μ.Π. για Ένωση με το σύμπαν	4	0,88	3,73	1,35

Σημείωση: Μ.Π.= Μεταθανάτια προσδοκία.

Δείκτες υπαρξιακών και ιδεολογικών παραμέτρων. Ο Πίνακας 12 παρουσιάζει τα περιγραφικά στοιχεία για την πολυπολιτισμική ιδεολογία, τις διαστάσεις του

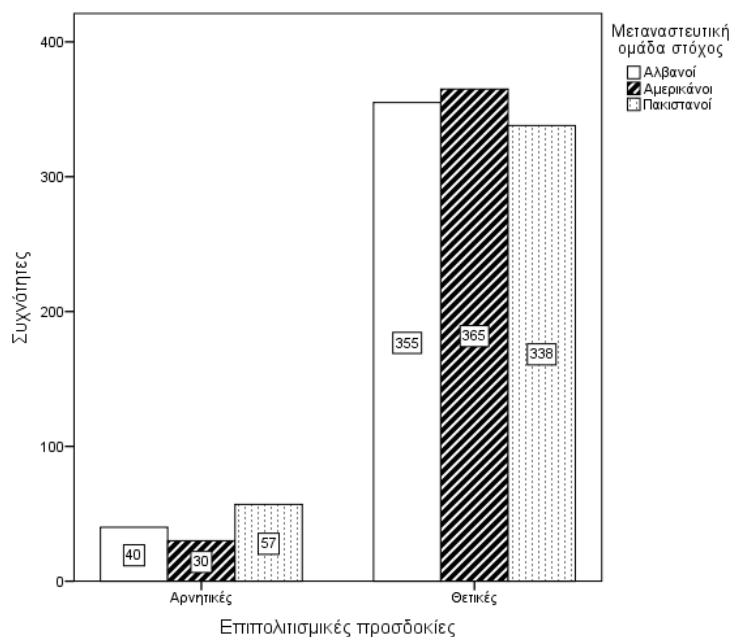
πατριωτισμού, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, το δεξιό αυταρχισμό, την πολιτική αυτοτοποθέτηση και τις διαστάσεις των μεταθανάτιων προσδοκιών.

Επαγωγικές αναλύσεις εστιασμένες στις μεταβλητές

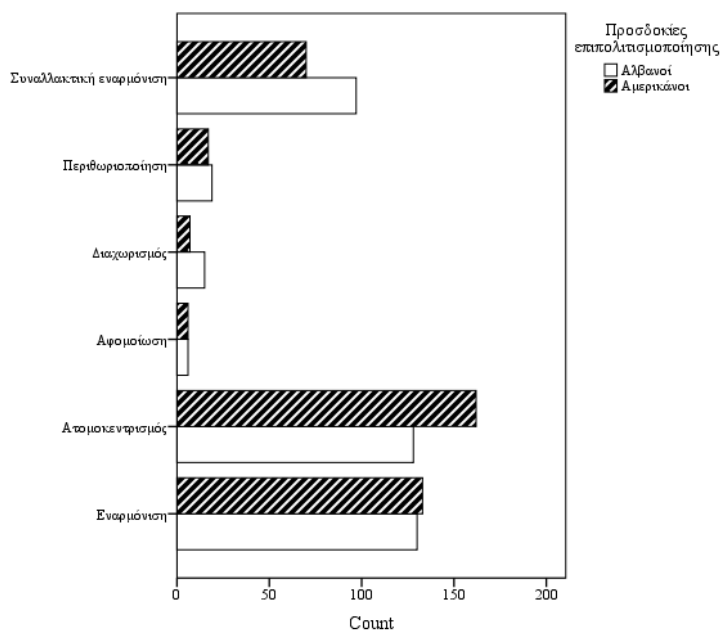
Διαφορές ως προς τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης.

Διαφορές στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης. Διενεργήθηκε έλεγχος με το κριτήριο χ^2 για να ελεγχθεί η συστηματική ύπαρξη διαφορών στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης μεταξύ των αξιολογούμενων ομάδων. Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα, εντοπίζονται συστηματικές διαφορές μεταξύ ομάδων $\chi^2(10) = 33,36, p = 0,001$, με τον εντοπισμό υψηλότερων επιπέδων Ατομοκεντρισμού και Εναρμόνισης για τους Αμερικανούς μετανάστες και υψηλή εκπροσώπηση της Συναλλακτικής Εναρμόνισης για τους Πακιστανούς μετανάστες (βλ. Σχήμα 10). Στην συνέχεια πραγματοποιήθηκε επανακωδικοποίηση των προσδοκιών σε θετικές (Εναρμόνιση, Συναλλακτική Εναρμόνιση και Ατομοκεντρισμός) και αρνητικές (Αφομοίωση, Περιθωριοποίηση, Διαχωρισμός) και διενεργήθηκε έλεγχος με το κριτήριο χ^2 . Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα, εντοπίζονται συστηματικές διαφορές μεταξύ ομάδων $\chi^2(2) = 9,86, p = 0,007$, με εντοπισμό περισσότερο θετικών προσδοκιών για τους Αμερικανούς μετανάστες και περισσότερο αρνητικών προσδοκιών για τους Πακιστανούς μετανάστες (βλ. Σχήμα 10).

Στην συνέχεια, διενεργήθηκε έλεγχος με το κριτήριο χ^2 για να ελεγχθεί η συστηματική ύπαρξη διαφορών στις μη προτιμώμενες προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης μεταξύ των αξιολογούμενων ομάδων. Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα, δεν εντοπίζονται συστηματικές διαφορές μεταξύ ομάδων $\chi^2(10) = 6,21, p = 0,797$, με υψηλή εμφάνιση της προσδοκίας της Αφομοίωσης και για τις τρεις ομάδες (βλ. Σχήμα 10).

Σχήμα 10. Διαφορές ως προς τις θετικές και αρνητικές προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης ανά μεταναστευτική ομάδα.

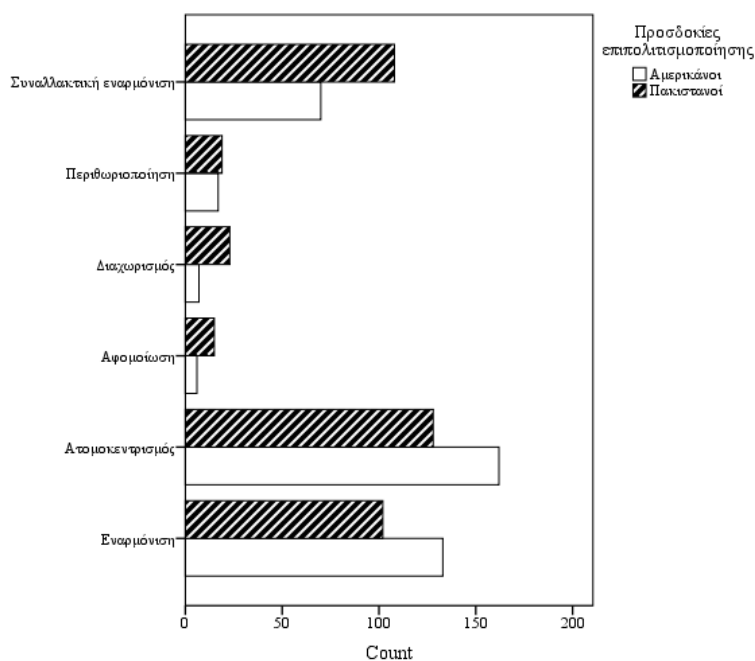

Σχήμα 11. Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης για Αμερικανούς και Αλβανούς μετανάστες.

Διαφορές ως προς το κοινωνικο-οικονομικό status

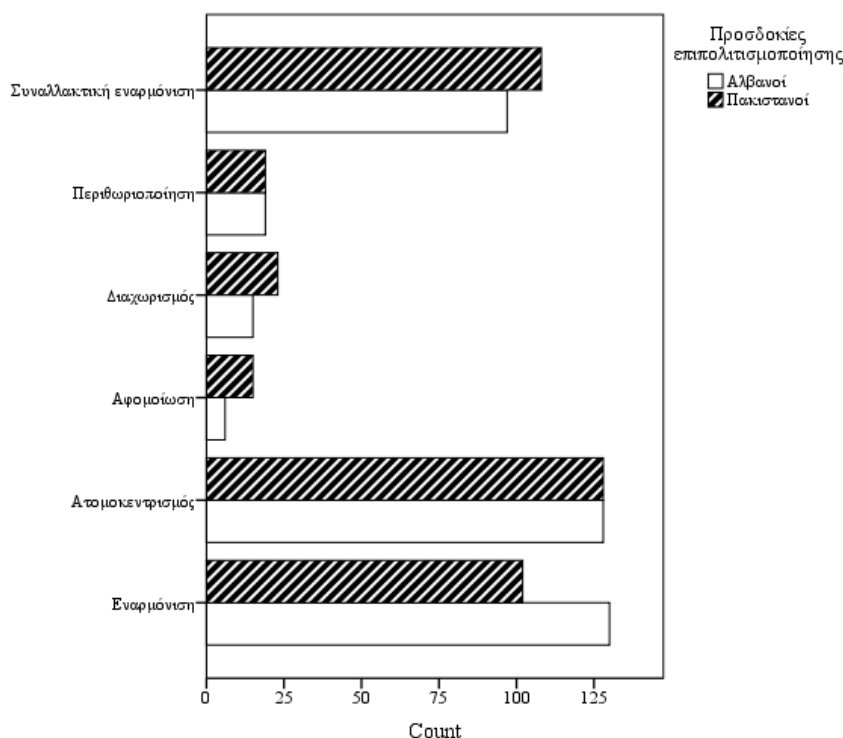
Όπως προέκυψε ύστερα από έλεγχο με το κριτήριο χ^2 συστηματικές διαφορές εντοπίστηκαν μεταξύ των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης για τους Αμερικανούς και τους Αλβανούς μετανάστες ($\chi^2(5) = 11,41, p = 0,044$) (βλ. Σχήμα 11).

Όπως προέκυψε ύστερα από έλεγχο με το κριτήριο χ^2 συστηματικές διαφορές εντοπίστηκαν μεταξύ των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης για τους Αμερικανούς και τους Πακιστανούς μετανάστες ($\chi^2(5) = 28,69, p = 0,001$) (βλ. Σχήμα 12).

Σχήμα 12. Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης για Αμερικανούς και Πακιστανούς μετανάστες.

Όπως προέκυψε ύστερα από έλεγχο με το κριτήριο χ^2 δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης για τους Αλβανούς και τους Πακιστανούς μετανάστες ($\chi^2(5) = 9,51, p = 0,090$) (βλ. Σχήμα 13).

Σχήμα 13. Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης για Αλβανούς και Πακιστανούς μετανάστες.

Διαφορές στις προσλαμβανόμενες στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης.

Διενεργήθηκε έλεγχος με το κριτήριο χ^2 για να ελεγχθεί η συστηματική ύπαρξη διαφορών στις προσλαμβανόμενες προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης μεταξύ των αξιολογούμενων ομάδων. Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα εντοπίζονται συστηματικές διαφορές μεταξύ των ομάδων $\chi^2(6) = 140,36, p = 0,001$, με την ομάδα των Πακιστανών να εμφανίζει χαμηλά επίπεδα Εναρμόνισης και υψηλά επίπεδα Διαχωρισμού σε σύγκριση με τις άλλες δύο ομάδες.

Διαφορές ως προς την σύγκλιση / απόκλιση προσδοκιών με προσλαμβανόμενες στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης. Διενεργήθηκε έλεγχος με το κριτήριο χ^2 για να ελεγχθεί η συστηματική ύπαρξη διαφορών στην σύγκλιση / απόκλιση των προσδοκιών με τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης μεταξύ των αξιολογούμενων ομάδων. Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα εντοπίζονται συστηματικές διαφορές μεταξύ των ομάδων $\chi^2(4) = 46,83, p = 0,001$, με την ομάδα των Πακιστανών να εμφανίζει

χαμηλά επίπεδα συναινετικής και υψηλά επίπεδα συγκρουσιακής διομαδικής αλληλεπίδρασης με την κοινωνία υποδοχής.

Στατιστική πρόβλεψη των προτιμώμενων προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης.

Στην συνέχεια παρατίθενται στατιστικές αναλύσεις λογαριθμοραμμικής παλινδρόμησης για την κάθε προσδοκία επιπολιτισμοποίησης ανά μεταναστευτική ομάδα. Συνοπτική παρουσίαση όλων των αναλύσεων συγκεντρωτικά παρατίθεται στο τέλος της ενότητας στον Πίνακα 13.

Μεταναστευτική ομάδα Αλβανών. Διενεργήθηκε λογαριθμογραμμική ανάλυση παλινδρόμησης διωνυμικού τύπου (μέθοδος forward) για την πρόβλεψη της προσδοκίας της Εναρμόνισης των Αλβανών μεταναστών από την πολιτική αυτοτοποθέτηση, την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα, την πολυπολιτισμική ιδεολογία, τον τυφλό και τον εποικοδομητικό πατριωτισμό, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, το δεξιό αυταρχισμό, την κοσμική μεταθανάτια κοσμοθεωρία, την εστιασμένη στο θεό μεταθανάτια κοσμοθεωρία και τέλος την μεταθανάτια κοσμοθεωρία για ένωση με το σύμπαν. Ο έλεγχος omnibus ήταν στατιστικώς σημαντικός κατά το πρώτο βήμα $\chi^2(1) = 6,55, p = 0,010$. Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα, την προσδοκία της Εναρμόνισης κατάφερε να προβλέψει μόνο η μεταθανάτια κοσμοθεωρία για ένωση με το σύμπαν ($B = 0,31, Exp(B) = 1,36, p = 0,014$) (Cox & Snell $R^2 = 0,034$, Nagelkerke $R^2 = 0,047$).

Διενεργήθηκε λογαριθμογραμμική ανάλυση παλινδρόμησης διωνυμικού τύπου (μέθοδος forward) για την πρόβλεψη της προσδοκίας του Ατομοκεντρισμού των Αλβανών μεταναστών από την πολιτική αυτοτοποθέτηση, την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα, την πολυπολιτισμική ιδεολογία, τον τυφλό και τον εποικοδομητικό πατριωτισμό, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, το δεξιό αυταρχισμό, την κοσμική μεταθανάτια κοσμοθεωρία, την εστιασμένη στο θεό μεταθανάτια κοσμοθεωρία και τέλος την μεταθανάτια κοσμοθεωρία για ένωση με το σύμπαν. Ο έλεγχος omnibus ήταν

στατιστικώς σημαντικός κατά το πρώτο βήμα $\chi^2(1) = 18,09, p = 0,001$. Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα, την προσδοκία του Ατομοκεντρισμού κατάφεραν να προβλέψουν οι μεταβλητές τυφλός πατριωτισμός ($B = -0,86, Exp(B) = 0,42, p = 0,005$) και προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία ($B = -0,79, Exp(B) = 0,45, p = 0,012$) (Cox & Snell $R^2 = 0,124$, Nagelkerke $R^2 = 0,174$).

Διενεργήθηκε λογαριθμογραμμική ανάλυση παλινδρόμησης διωνυμικού τύπου (μέθοδος forward) για την πρόβλεψη της προσδοκίας της Αφομοίωσης των Αλβανών μεταναστών από την πολιτική αυτοτοποθέτηση, την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα, την πολυπολιτισμική ιδεολογία, τον τυφλό και τον εποικοδομητικό πατριωτισμό, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, το δεξιό αυταρχισμό, την κοσμική μεταθανάτια κοσμοθεωρία, την εστιασμένη στο θεό μεταθανάτια κοσμοθεωρία και τέλος την μεταθανάτια κοσμοθεωρία για ένωση με το σύμπαν. Ο έλεγχος omnibus ήταν στατιστικώς σημαντικός κατά το πρώτο βήμα $\chi^2(1) = 3,94, p = 0,047$. Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα την προσδοκία της Αφομοίωσης κατάφερε να προβλέψει η μεταβλητή προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία ($B = 1,23, Exp(B) = 3,42, p = 0,036$) (Cox & Snell $R^2 = 0,021$, Nagelkerke $R^2 = 0,111$).

Διενεργήθηκε λογαριθμογραμμική ανάλυση παλινδρόμησης διωνυμικού τύπου (μέθοδος forward) για την πρόβλεψη της προσδοκίας του Διαχωρισμού των Αλβανών μεταναστών από την πολιτική αυτοτοποθέτηση, την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα, την πολυπολιτισμική ιδεολογία, τον τυφλό και τον εποικοδομητικό πατριωτισμό, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, το δεξιό αυταρχισμό, την κοσμική μεταθανάτια κοσμοθεωρία, την εστιασμένη στο θεό μεταθανάτια κοσμοθεωρία και τέλος την μεταθανάτια κοσμοθεωρία για ένωση με το σύμπαν. Ο έλεγχος omnibus ήταν στατιστικώς σημαντικός κατά το πρώτο βήμα $\chi^2(1) = 5,58, p = 0,018$. Ο έλεγχος omnibus ήταν στατιστικώς σημαντικός και στο δεύτερο βήμα $\chi^2(2) = 15,43, p = 0,001$. Όπως

προέκυψε από τα αποτελέσματα, την προσδοκία του Διαχωρισμού κατάφεραν να προβλέψουν η πολυπολιτισμική ιδεολογία ($B = -4,92$, $Exp(B) = 0,007$, $p = 0,007$) και ο τυφλός πατριωτισμός ($B = 2,56$, $Exp(B) = 12,95$, $p = 0,008$) (Cox & Snell $R^2 = 0,078$, Nagelkerke $R^2 = 0,361$).

Διενεργήθηκε λογαριθμογραμμική ανάλυση παλινδρόμησης διωνυμικού τύπου (μέθοδος forward) για την πρόβλεψη της προσδοκίας της Περιθωριοποίησης των Αλβανών μεταναστών από την πολιτική αυτοτοποθέτηση, την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα, την πολυπολιτισμική ιδεολογία, τον τυφλό και τον εποικοδομητικό πατριωτισμό, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, το δεξιό αυταρχισμό, την κοσμική μεταθανάτια κοσμοθεωρία, την εστιασμένη στο θεό μεταθανάτια κοσμοθεωρία και τέλος την μεταθανάτια κοσμοθεωρία για ένωση με το σύμπαν. Ο έλεγχος omnibus ήταν στατιστικώς σημαντικός κατά το πρώτο βήμα $\chi^2(1) = 14,53$, $p = 0,001$. Ο έλεγχος omnibus ήταν στατιστικώς σημαντικός και κατά το δεύτερο βήμα $\chi^2(2) = 18,83$, $p = 0,001$. Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα, την προσδοκία της Περιθωριοποίησης κατάφεραν να προβλέψουν ο τυφλός πατριωτισμός ($B = 2,26$, $Exp(B) = 9,64$, $p = 0,001$) και ο εποικοδομητικός πατριωτισμός ($B = -0,95$, $Exp(B) = 0,39$, $p = 0,031$).

Διενεργήθηκε λογαριθμογραμμική ανάλυση παλινδρόμησης διωνυμικού τύπου (μέθοδος forward) για την πρόβλεψη της προσδοκίας της Συναλλακτικής Εναρμόνισης των Αλβανών μεταναστών από την πολιτική αυτοτοποθέτηση, την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα, την πολυπολιτισμική ιδεολογία, τον τυφλό και τον εποικοδομητικό πατριωτισμό, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, το δεξιό αυταρχισμό, την κοσμική μεταθανάτια κοσμοθεωρία, την εστιασμένη στο θεό μεταθανάτια κοσμοθεωρία και τέλος την μεταθανάτια κοσμοθεωρία για ένωση με το σύμπαν. Καμία ανεξάρτητη μεταβλητή δεν συνέβαλε συστηματικά στην πρόβλεψη της Συναλλακτικής Εναρμόνισης για την ομάδα των Αλβανών μεταναστών.

Μεταναστευτική ομάδα Αμερικανών. Διενεργήθηκε λογαριθμογραμμική ανάλυση παλινδρόμησης διωνυμικού τύπου (μέθοδος forward) για την πρόβλεψη της προσδοκίας της Εναρμόνισης των Αμερικανών μεταναστών από την πολιτική αυτοτοποθέτηση, την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα, την πολυπολιτισμική ιδεολογία, τον τυφλό και τον εποικοδομητικό πατριωτισμό, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, το δεξιό αυταρχισμό, την κοσμική μεταθανάτια κοσμοθεωρία, την εστιασμένη στο θεό μεταθανάτια κοσμοθεωρία και τέλος την μεταθανάτια κοσμοθεωρία για ένωση με το σύμπαν. Ο έλεγχος omnibus ήταν στατιστικώς σημαντικός κατά το πρώτο βήμα $\chi^2(1) = 4,85, p = 0,028$. Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα, την προσδοκία της Εναρμόνισης κατάφεραν να προβλέψει η μεταβλητή εποικοδομητικός πατριωτισμός ($B = 0,44, Exp(B) = 1,56, p = 0,037$) (Cox & Snell $R^2 = 0,025$, Nagelkerke $R^2 = 0,035$).

Διενεργήθηκε λογαριθμογραμμική ανάλυση παλινδρόμησης διωνυμικού τύπου (μέθοδος forward) για την πρόβλεψη της προσδοκίας του Ατομοκεντρισμού των Αμερικανών μεταναστών από την πολιτική αυτοτοποθέτηση, την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα, την πολυπολιτισμική ιδεολογία, τον τυφλό και τον εποικοδομητικό πατριωτισμό, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, το δεξιό αυταρχισμό, την κοσμική μεταθανάτια κοσμοθεωρία, την εστιασμένη στο θεό μεταθανάτια κοσμοθεωρία και τέλος την μεταθανάτια κοσμοθεωρία για ένωση με το σύμπαν. Ο έλεγχος omnibus ήταν στατιστικώς σημαντικός $\chi^2(1) = 7,48, p = 0,006$. Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα, την προσδοκία του Ατομοκεντρισμού κατάφερε να προβλέψει ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία ($B = -0,64, Exp(B) = 0,53, p = 0,009$) (Cox & Snell $R^2 = 0,049$, Nagelkerke $R^2 = 0,052$).

Διενεργήθηκε λογαριθμογραμμική ανάλυση παλινδρόμησης διωνυμικού τύπου (μέθοδος forward) για την πρόβλεψη της προσδοκίας της Αφομοίωσης των Αμερικανών μεταναστών από την πολιτική αυτοτοποθέτηση, την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα, την

πολυπολιτισμική ιδεολογία, τον τυφλό και τον εποικοδομητικό πατριωτισμό, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, το δεξιό αυταρχισμό, την κοσμική μεταθανάτια κοσμοθεωρία, την εστιασμένη στο θεό μεταθανάτια κοσμοθεωρία και τέλος την μεταθανάτια κοσμοθεωρία για ένωση με το σύμπαν. Ο έλεγχος omnibus ήταν στατιστικώς σημαντικός κατά το πρώτο βήμα $\chi^2(1) = 11,17, p = 0,001$. Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα την προσδοκία της Αφομοίωσης κατάφερε να προβλέψει ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία ($B = 2,34, Exp(B) = 10,41, p = 0,003$) (Cox & Snell $R^2 = 0,057$, Nagelkerke $R^2 = 0,381$).

Διενεργήθηκε λογαριθμογραμμική ανάλυση παλινδρόμησης διωνυμικού τύπου (μέθοδος forward) για την πρόβλεψη της προσδοκίας του Διαχωρισμού των Αμερικανών μεταναστών από την πολιτική αυτοτοποθέτηση, την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα, την πολυπολιτισμική ιδεολογία, τον τυφλό και τον εποικοδομητικό πατριωτισμό, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, το δεξιό αυταρχισμό, την κοσμική μεταθανάτια κοσμοθεωρία, την εστιασμένη στο θεό μεταθανάτια κοσμοθεωρία και τέλος την μεταθανάτια κοσμοθεωρία για ένωση με το σύμπαν. Καμία ανεξάρτητη μεταβλητή δεν συνέβαλε στην πρόβλεψη του Διαχωρισμού για τους Αμερικανούς μετανάστες.

Διενεργήθηκε λογαριθμογραμμική ανάλυση παλινδρόμησης διωνυμικού τύπου (μέθοδος forward) για την πρόβλεψη της προσδοκίας της Περιθωριοποίησης των Αμερικανών μεταναστών από την πολιτική αυτοτοποθέτηση, την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα, την πολυπολιτισμική ιδεολογία, τον τυφλό και τον εποικοδομητικό πατριωτισμό, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, το δεξιό αυταρχισμό, την κοσμική μεταθανάτια κοσμοθεωρία, την εστιασμένη στο θεό μεταθανάτια κοσμοθεωρία και τέλος την μεταθανάτια κοσμοθεωρία για ένωση με το σύμπαν. Ο έλεγχος omnibus ήταν στατιστικώς σημαντικός κατά το πρώτο βήμα $\chi^2(1) = 5,62, p = 0,018$. Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα, την προσδοκία της Περιθωριοποίησης κατάφερε να

προβλέψει ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία ($B = 1,01$, $Exp(B) = 2,75$, $p = 0,015$) (Cox & Snell $R^2 = 0,029$, Nagelkerke $R^2 = 0,086$).

Διενεργήθηκε λογαριθμογραμμική ανάλυση παλινδρόμησης διωνυμικού τύπου (μέθοδος forward) για την πρόβλεψη της προσδοκίας της Συναλλακτικής Εναρμόνισης των Αμερικανών μεταναστών από την πολιτική αυτοτοποθέτηση, την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα, την πολυπολιτισμική ιδεολογία, τον τυφλό και τον εποικοδομητικό πατριωτισμό, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, το δεξιό αυταρχισμό, την κοσμική μεταθανάτια κοσμοθεωρία, την εστιασμένη στο θεό μεταθανάτια κοσμοθεωρία και τέλος την μεταθανάτια κοσμοθεωρία για ένωση με το σύμπαν. Καμία μεταβλητή δεν κατάφερε να προβλέψει συστηματικά την προσδοκία επιπολιτισμοποίησης της Συναλλακτικής Εναρμόνισης για τους Αμερικανούς μετανάστες στην Ελλάδα.

Μεταναστευτική ομάδα Πακιστανών. Διενεργήθηκε λογαριθμογραμμική ανάλυση παλινδρόμησης διωνυμικού τύπου (μέθοδος forward) για την πρόβλεψη της προσδοκίας της Εναρμόνισης για τους Πακιστανούς μετανάστες από την πολιτική αυτοτοποθέτηση, την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα, την πολυπολιτισμική ιδεολογία, τον τυφλό και τον εποικοδομητικό πατριωτισμό, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, το δεξιό αυταρχισμό, την κοσμική μεταθανάτια κοσμοθεωρία, την εστιασμένη στο θεό μεταθανάτια κοσμοθεωρία και τέλος την μεταθανάτια κοσμοθεωρία για ένωση με το σύμπαν. Ο έλεγχος omnibus ήταν στατιστικώς σημαντικός κατά το πρώτο βήμα $\chi^2(1) = 5,35$, $p = 0,021$. Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα, την προσδοκία της Εναρμόνισης κατάφερε να προβλέψει η πολιτική αυτοτοποθέτηση ($B = 0,26$, $Exp(B) = 1,30$, $p = 0,023$), (Cox & Snell $R^2 = 0,028$, Nagelkerke $R^2 = 0,041$).

Διενεργήθηκε λογαριθμογραμμική ανάλυση παλινδρόμησης διωνυμικού τύπου (μέθοδος forward) για την πρόβλεψη της προσδοκίας του Ατομοκεντρισμού των Πακιστανών μεταναστών από την πολιτική αυτοτοποθέτηση, την έκθεση στην ευκρινή

θνητότητα, την πολυπολιτισμική ιδεολογία, τον τυφλό και τον εποικοδομητικό πατριωτισμό, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, το δεξιό αυταρχισμό, την κοσμική μεταθανάτια κοσμοθεωρία, την εστιασμένη στο θεό μεταθανάτια κοσμοθεωρία και τέλος την μεταθανάτια κοσμοθεωρία για ένωση με το σύμπαν. Ο έλεγχος omnibus ήταν στατιστικώς σημαντικός κατά το πρώτο βήμα $\chi^2(1) = 11,11, p = 0,001$. Ο έλεγχος omnibus ήταν στατιστικώς σημαντικός και κατά το δεύτερο βήμα $\chi^2(1) = 17,78, p = 0,001$. Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα, την προσδοκία του Ατομοκεντρισμού κατάφεραν να προβλέψουν οι μεταβλητές η πολιτική αυτοτοποθέτηση ($B = -0,29, Exp(B) = 0,75, p = 0,013$) και ο τυφλός πατριωτισμός ($B = -0,69, Exp(B) = 0,50, p = 0,009$) (Cox & Snell $R^2 = 0,089$, Nagelkerke $R^2 = 0,123$).

Διενεργήθηκε λογαριθμογραμμική ανάλυση παλινδρόμησης διωνυμικού τύπου (μέθοδος forward) για την πρόβλεψη της προσδοκίας της Αφομοίωσης των Πακιστανών μεταναστών από την πολιτική αυτοτοποθέτηση, την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα, την πολυπολιτισμική ιδεολογία, τον τυφλό και τον εποικοδομητικό πατριωτισμό, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, το δεξιό αυταρχισμό, την κοσμική μεταθανάτια κοσμοθεωρία, την εστιασμένη στο θεό μεταθανάτια κοσμοθεωρία και τέλος την μεταθανάτια κοσμοθεωρία για ένωση με το σύμπαν. Ο έλεγχος omnibus ήταν στατιστικώς σημαντικός κατά το πρώτο βήμα $\chi^2(1) = 9,48, p = 0,002$. Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα, την προσδοκία της Αφομοίωσης κατάφερε να προβλέψει ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία ($B = 1,34, Exp(B) = 3,82, p = 0,002$) (Cox & Snell $R^2 = 0,048$, Nagelkerke $R^2 = 0,153$).

Διενεργήθηκε λογαριθμογραμμική ανάλυση παλινδρόμησης διωνυμικού τύπου (μέθοδος forward) για την πρόβλεψη της προσδοκίας του Διαχωρισμού των Πακιστανών μεταναστών από την πολιτική αυτοτοποθέτηση, την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα, την πολυπολιτισμική ιδεολογία, τον τυφλό και τον εποικοδομητικό πατριωτισμό, τον

προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, το δεξιό αυταρχισμό, την κοσμική μεταθανάτια κοσμοθεωρία, την εστιασμένη στο θεό μεταθανάτια κοσμοθεωρία και τέλος την μεταθανάτια κοσμοθεωρία για ένωση με το σύμπαν. Ο έλεγχος omnibus ήταν στατιστικώς σημαντικός κατά το πρώτο βήμα $\chi^2(1) = 7,75, p = 0,005$. Ο έλεγχος omnibus ήταν στατιστικώς σημαντικός και κατά το δεύτερο βήμα $\chi^2(1) = 13,04, p = 0,001$. Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα, την προσδοκία του Διαχωρισμού κατάφεραν να προβλέψουν η πολιτική αυτοτοποθέτηση ($B = 0,51, Exp(B) = 1,66, p = 0,011$) και η προσδοκία για ένωση με τον Θεό ($B = 0,60, Exp(B) = 1,81, p = 0,035$).

Διενεργήθηκε λογαριθμογραμμική ανάλυση παλινδρόμησης διωνυμικού τύπου (μέθοδος forward) για την πρόβλεψη της προσδοκίας της Περιθωριοποίησης των Πακιστανών μεταναστών από την πολιτική αυτοτοποθέτηση, την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα, την πολυπολιτισμική ιδεολογία, τον τυφλό και τον εποικοδομητικό πατριωτισμό, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, το δεξιό αυταρχισμό, την κοσμική μεταθανάτια κοσμοθεωρία, την εστιασμένη στο θεό μεταθανάτια κοσμοθεωρία και τέλος την μεταθανάτια κοσμοθεωρία για ένωση με το σύμπαν. Ο έλεγχος omnibus ήταν στατιστικώς σημαντικός κατά το πρώτο βήμα $\chi^2(1) = 7,93, p = 0,005$. Ο έλεγχος omnibus ήταν στατιστικώς σημαντικός και κατά το τρίτο βήμα $\chi^2(1) = 17,93, p = 0,001$. Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα, την προσδοκία της Περιθωριοποίησης κατάφεραν να προβλέψουν η έκθεση στην ευκρινή θνητότητα ($B = 2,16, Exp(B) = -8,68, p = 0,073$), η πολυπολιτισμική ιδεολογία ($B = -3,10, Exp(B) = 0,05, p = 0,012$), και ο τυφλός πατριωτισμός ($B = 2,55, Exp(B) = 12,84, p = 0,002$) (Cox & Snell $R^2 = 0,090$, Nagelkerke $R^2 = 0,368$).

Διενεργήθηκε λογαριθμογραμμική ανάλυση παλινδρόμησης διωνυμικού τύπου (μέθοδος forward) για την πρόβλεψη της προσδοκίας της Συναλλακτικής Εναρμόνισης των Πακιστανών μεταναστών από την πολιτική αυτοτοποθέτηση, την έκθεση στην

Πίνακας 13.

Συνοπτική παρουσίαση των προβλεπτικών δεικτών κάθε επιπολιτισμικής προσδοκίας για κάθε μεταναστευτική ομάδα

Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης για Αλβανούς					
Εναρμόνιση	Ατομοκεντρισμός	Αφομοίωση	Διαχωρισμός	Περιθωριοποίηση	Συναλλακτική Εναρμόνιση
+ Ένωση με το σύμπαν	- Τυφλός πατριωτισμός - ΠΚΚ	+ ΠΚΚ	- Πολυπολιτισμική ιδεολογία + Τυφλός πατριωτισμός	+ Τυφλός πατριωτισμός - Επικοινωνοδομητικός πατριωτισμός	--
Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης για Αμερικανούς					
+ Επικοινωνοδομητικός πατριωτισμός	- ΠΚΚ	+ ΠΚΚ	--	+ ΠΚΚ	--
Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης για Πακιστανούς					
+ Πολιτική αυτοτοποθέτηση	- Πολιτική αυτοτοποθέτηση - Τυφλός πατριωτισμός	+ ΠΚΚ	+ Πολιτική αυτοτοποθέτηση + Ένωση με τον Θεό	+ Ευκρινής θνητότητα - Πολυπολιτισμική ιδεολογία + Τυφλός πατριωτισμός	- Δεξιός Αυταρχισμός

Σημείωση: Τα πρόσημα υποδηλώνουν τη φορά της συσχέτισης. -- = Καμία ανεξάρτητη μεταβλητή δεν συνέβαλε στην πρόβλεψη της εξαρτημένης. ΠΚΚ=Προσανατολισμός στην Κοινωνική Κυριαρχία. Ο υψηλότερος βαθμός πολιτικής αυτοτοποθέτησης δηλώνει δεξιά πολιτική αυτοτοποθέτηση. Η ευκρινής θνητότητα είναι κωδικοποιημένη με 1 για την έκθεση στην συνθήκη και 0 για την ομάδα ελέγχου.

ευκρινή θνητότητα, την πολυπολιτισμική ιδεολογία, τον τυφλό και τον επικοινωνοδομητικό πατριωτισμό, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, το δεξιό αυταρχισμό, την κοσμική μεταθανάτια κοσμοθεωρία, την εστιασμένη στο θεό μεταθανάτια κοσμοθεωρία και τέλος την μεταθανάτια κοσμοθεωρία για ένωση με το σύμπαν. Ο έλεγχος omnibus ήταν στατιστικώς σημαντικός κατά το πρώτο βήμα $\chi^2(1) = 4,44, p = 0,035$. Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα, την προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης

κατάφερε να προβλέψει ο δεξιός αυταρχισμός ($B = -0,44$, $Exp(B) = 0,64$, $p = 0,038$) (Cox & Snell $R^2 = 0,023$, Nagelkerke $R^2 = 0,034$).

Στατιστική πρόβλεψη της πολυπολιτισμικής ιδεολογίας και της Εναρμόνισης από ιδεολογικές και υπαρξιακές παραμέτρους

Διενεργήθηκε ανάλυση παλινδρόμησης (μέθοδος stepwise) για την στατιστική πρόβλεψη της προσδοκίας Εναρμόνιση από την ευκρινή θνητότητα, τις μεταθανάτιες προσδοκίες (κοσμικές, ένωση με το θεό, ένωση με το σύμπαν), τον πατριωτισμό (τυφλό και εποικοδομητικό), την πολιτική αυτοτοποθέτηση, το δεξιό αυταρχισμό και τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία. Διενεργήθηκαν 4 αναλύσεις· μία για όλες τις ομάδες των μεταναστών συνολικά και μία για κάθε μία μεταναστευτική ομάδα ξεχωριστά.

Για την Εναρμόνιση σε όλες τις μεταναστευτικές ομάδες ($R^2 = 0,17$, $\beta = 0,41$, $t = 6,17$, $p = 0,001$, $\Delta R^2 = 0,167$), στην ομάδα των Αλβανών ($R^2 = 0,10$, $\beta = 0,32$, $t = 2,65$, $p = 0,010$, $\Delta R^2 = 0,103$) και των Πακιστανών ($R^2 = 0,39$, $\beta = 0,62$, $t = 5,59$, $p = 0,001$, $\Delta R^2 = 0,385$) μόνο ο εποικοδομητικός πατριωτισμός συνέβαλε σημαντικά στην πρόβλεψη της εξαρτημένης. Για την Εναρμόνιση στην ομάδα των Αμερικανών μεταναστών, στην πρόβλεψη της εξαρτημένης συνέβαλαν συστηματικά ο εποικοδομητικός πατριωτισμός ($\beta = 0,23$, $t = 2,13$, $p = 0,037$, $\Delta R^2 = 0,156$), η δεξιά πολιτική αυτοτοποθέτηση ($\beta = 0,26$, $t = 2,53$, $p = 0,014$, $\Delta R^2 = 0,064$) και η ένωση με τον Θεό ($\beta = 0,25$, $t = 2,41$, $p = 0,018$, $\Delta R^2 = 0,058$). Ο δείκτης R^2 ήταν ίσος με 0,27 (βλ. Πίνακα 14).

Διενεργήθηκε ανάλυση παλινδρόμησης (μέθοδος stepwise) για την στατιστική πρόβλεψη της πολυπολιτισμικής ιδεολογίας από την ευκρινή θνητότητα, τις μεταθανάτιες προσδοκίες (κοσμικές, ένωση με το θεό, ένωση με το σύμπαν), τον πατριωτισμό (τυφλό και εποικοδομητικό), την πολιτική αυτοτοποθέτηση, το δεξιό αυταρχισμό και τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία. Στην πρόβλεψη της εξαρτημένης συνέβαλαν

συστηματικά οι προσδοκίες για ένωση με το σύμπαν ($\beta = 0,24, t = 3,92, p = 0,001, \Delta R^2=0,100$) και ο τυφλός πατριωτισμός ($\beta = 0,22, t = 3,03, p = 0,009, \Delta R^2=0,042$). Ο δείκτης R^2 ήταν ίσος με 0,14 (βλ. Πίνακα 14).

Πίνακας 14

Στατιστική πρόβλεψη Εναρμόνισης και πολυπολιτισμικής ιδεολογίας από υπαρξιακές και ιδεολογικές παραμέτρους

	Εναρμόνιση								Πολυπολιτισμική ιδεολογία	
	Συνολικά		Αλβανοί		Αμερικανοί		Πακιστανοί		Βήμα (ΔR^2)	β
	Βήμα (ΔR^2)	β	Βήμα (ΔR^2)	β	Βήμα (ΔR^2)	β	Βήμα (ΔR^2)	β		
Ευκρινής θνητότητα	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Κοσμική προσδοκία	--	--	--	--	--	--	--	--	1(0,10)	0,24***
Ένωση σύμπαν	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Ένωση Θεό	--	--	--	--	3(0,06)	0,25*	--	--	--	--
Πολιτική αυτοτοποθέτηση	--	--	--	--	2(0,06)	0,26*	--	--	--	--
Τυφλός πατριωτισμός	--	--	--	--	--	--	--	--	2(0,04)	0,22**
Εποικοδομητικός πατριωτισμός	1(0,17)	0,41***	1(0,10)	0,32**	1(0,15)	0,23*	1(0,39)	0,62***	--	--
ΠΚΚ	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Δεξιός αυταρχισμός	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
	$R^2 = 0,17$		$R^2 = 0,10$		$R^2 = 0,27$		$R^2 = 0,39$		$R^2 = 0,14$	

Σημείωση. * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Η ευκρινής θνητότητα είναι κωδικοποιημένη με 1 για την έκθεση στην συνθήκη και 0 για την ομάδα ελέγχου.

Διαφορές ως προς την ευκρινή θνητότητα

Αναφορικά με την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα και τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές και για τις τρεις μεταναστευτικές ομάδες (Αλβανοί $\chi^2(5) = 1,31, p = 0,934$, Αμερικανοί $\chi^2(5) = 2,86, p = 0,722$, Πακιστανοί $\chi^2(5) = 2,098, p = 0,835$). Αναφορικά με την προσδοκία της Εναρμόνισης όπως αξιολογήθηκε μέσα από το ερωτηματολόγιο του MIRIPS, επίσης, δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές ως προς την συνθήκη έκθεσης στην θνητή φύση για την ομάδα των Αλβανών $t(128) = 0,55, p = 0,583, d = 0,096$, των Αμερικανών $t(137) =$

1,36, $p = 0,175$, $d = 0,230$ και των Πακιστανών μεταναστών $t(127) = 0,61$, $p = 0,545$, $d = 0,107$. Στην συνέχεια πραγματοποιήθηκε χωρισμός του δείγματος σε υψηλά και χαμηλά επίπεδα ιδεολογικών και υπαρξιακών παραμέτρων με βάση το μέσο όρο στην κάθε διάσταση που αξιολογήθηκε και διενεργήθηκαν ξεχωριστές αναλύσεις για τα δύο (υψηλά και χαμηλά) επίπεδα.

Υψηλά επίπεδα ιδεολογικών και υπαρξιακών μεταβλητών και Εναρμόνιση.

Διενεργήθηκαν μονοπαραγοντικές αναλύσεις παλινδρόμησης προκειμένου να διαπιστωθεί αν εντοπίζονται συστηματικές διαφορές ως προς την διάσταση της ευκρινούς θνητότητας σε αυτούς που είχαν υψηλά και χαμηλά επίπεδα στις ιδεολογικές και υπαρξιακές μεταβλητές της μελέτης ανά μεταναστευτική ομάδα στην προσδοκία της Εναρμόνισης.

Αναφορικά με όσους εμφάνιζαν υψηλά επίπεδα στην πολυπολιτισμική ιδεολογία προέκυψαν συστηματικές διαφορές, με την ομάδα ελέγχου να εμφανίζει συστηματικά χαμηλότερα επίπεδα από την πειραματική ομάδα αναφορικά με την προσδοκία της Εναρμόνισης για τους Αλβανούς μετανάστες $M_{OE} = 5,50$, $M_{ΠΟ} = 5,99$, $F(1\ 38) = 5,07$, $p = 0,030$, $\eta^2 = 0,118$. Για την ομάδα των Αμερικανών $F(1\ 31) = 1,88$, $p = 0,180$, $\eta^2 = 0,057$ και των Πακιστανών $F(1\ 29) = 0,26$, $p = 0,610$, $\eta^2 = 0,009$ δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ της πειραματικής ομάδας και της ομάδας ελέγχου.

Αναφορικά με όσους εμφάνιζαν υψηλά επίπεδα στον τυφλό πατριωτισμό προέκυψε μια τάση διαφορών, με την πειραματική ομάδα να εμφανίζει συστηματικά υψηλότερα επίπεδα από την ομάδα ελέγχου αναφορικά με την προσδοκία της Εναρμόνισης για τους Αμερικανούς μετανάστες $M_{OE} = 5,66$, $M_{ΠΟ} = 5,74$, $F(1\ 34) = 4,11$ $p = 0,051$, $\eta^2 = 0,108$. Για την ομάδα των Αλβανών $F(1\ 35) = 0,13$, $p = 0,723$, $\eta^2 = 0,004$, και των Πακιστανών $F(1\ 23) = 1,19$ $p = 0,287$, $\eta^2 = 0,049$, δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ της πειραματικής ομάδας και της ομάδας ελέγχου.

Αναφορικά με όσους εμφάνιζαν υψηλά επίπεδα στον εποικοδομητικό πατριωτισμό δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές αναφορικά με την προσδοκία της Εναρμόνισης για τους Αλβανούς $F(1, 41) = 0,16, p = 0,900, \eta^2 = 0,001$ τους Αμερικανούς $F(1, 43) = 0,96, p = 0,333, \eta^2 = 0,022$ και τους Πακιστανούς μετανάστες $F(1, 33) = 0,58, p = 0,454, \eta^2 = 0,017$.

Αναφορικά με όσους εμφάνιζαν υψηλά επίπεδα στον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία προέκυψε μια τάση διαφορών, με την πειραματική ομάδα να εμφανίζει υψηλότερα επίπεδα από την ομάδα ελέγχου αναφορικά με την προσδοκία της Εναρμόνισης για τους Αμερικανούς μετανάστες, $M_{ΠΟ} = 5,78, M_{ΟΕ} = 5,25, F(1, 29) = 3,20, p = 0,084, \eta^2 = 0,099$. Για την ομάδα των Αλβανών $F(1, 33) = 0,02, p = 0,886, \eta^2 = 0,001$ και των Πακιστανών $F(1, 28) = 1,02, p = 0,322, \eta^2 = 0,035$ δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ της πειραματικής ομάδας και της ομάδας ελέγχου.

Αναφορικά με όσους εμφάνιζαν υψηλά επίπεδα στον προσανατολισμό στο δεξιό αυταρχισμό προέκυψε μια τάση διαφορών, με την πειραματική ομάδα να εμφανίζει υψηλότερα επίπεδα από την ομάδα ελέγχου αναφορικά με την προσδοκία της Εναρμόνισης για τους Αμερικανούς μετανάστες $M_{ΠΟ} = 5,90, M_{ΟΕ} = 5,52, F(1, 40) = 4,02, p = 0,052, \eta^2 = 0,091$. Για την ομάδα των Αλβανών $F(1, 28) = 1,54, p = 0,225, \eta^2 = 0,052$ και των Πακιστανών $F(1, 25) = 0,03, p = 0,859, \eta^2 = 0,001$, δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ της πειραματικής ομάδας και της ομάδας ελέγχου.

Αναφορικά με όσους εμφάνιζαν υψηλά επίπεδα στις κοσμικές μεταθανάτιες προσδοκίες δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές, αναφορικά με την προσδοκία της Εναρμόνισης για τους Αλβανούς $F(1, 25) = 0,71, p = 0,408, \eta^2 = 0,028$, τους Αμερικανούς $F(1, 38) = 0,60, p = 0,442, \eta^2 = 0,016$ και τους Πακιστανούς μετανάστες $F(1, 24) = 2,32, p = 0,140, \eta^2 = 0,088$.

Αναφορικά με όσους εμφάνιζαν υψηλά επίπεδα στον προσανατολισμό στις μεταθανάτιες προσδοκίες για ένωση με το θεό προέκυψαν συστηματικές διαφορές, με την πειραματική ομάδα να εμφανίζει υψηλότερα επίπεδα από την ομάδα ελέγχου αναφορικά με την προσδοκία της Εναρμόνισης για τους Αμερικανούς μετανάστες $M_{ΠΟ} = 5,79$, $M_{ΟΕ} = 5,19$, $F(1\ 43) = 6,14$, $p = 0,017$, $\eta^2 = 0,125$. Για την ομάδα των Αλβανών $F(1\ 41) = 1,11$, $p = 0,297$, $\eta^2 = 0,026$ και των Πακιστανών $F(1\ 33) = 0,05$, $p = 0,822$, $\eta^2 = 0,002$, δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ της πειραματικής ομάδας και της ομάδας ελέγχου.

Αναφορικά με όσους εμφάνιζαν υψηλά επίπεδα στον προσανατολισμό στις μεταθανάτιες προσδοκίες για ένωση με το σύμπαν προέκυψαν συστηματικές διαφορές, με την πειραματική ομάδα να εμφανίζει υψηλότερα επίπεδα από την ομάδα ελέγχου αναφορικά με την προσδοκία της Εναρμόνισης για τους Αμερικανούς μετανάστες $M_{ΠΟ} = 5,77$, $M_{ΟΕ} = 5,01$, $F(1\ 49) = 11,63$, $p = 0,001$, $\eta^2 = 0,192$. Για την ομάδα των Αλβανών $F(1\ 40) = 0,00$, $p = 1,00$, $\eta^2 = 0,001$ και των Πακιστανών $F(1\ 37) = 0,10$, $p = 0,665$, $\eta^2 = 0,005$ δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ της πειραματικής ομάδας και της ομάδας ελέγχου.

Χαμηλά επίπεδα ιδεολογικών και υπαρξιακών μεταβλητών και Εναρμόνιση.

Αναφορικά με όσους εμφάνιζαν χαμηλά επίπεδα στην πολυπολιτισμική ιδεολογία προέκυψαν συστηματικές διαφορές, με την πειραματική ομάδα να εμφανίζει χαμηλότερα επίπεδα από την ομάδα ελέγχου αναφορικά με την προσδοκία της Εναρμόνισης για τους Αλβανούς μετανάστες $M_{ΠΟ} = 4,88$, $M_{ΟΕ} = 5,83$, $F(1\ 26) = 7,11$, $p = 0,013$, $\eta^2 = 0,215$. Για την ομάδα των Αμερικανών $F(1\ 45) = 1,49$, $p = 0,229$, $\eta^2 = 0,032$ και των Πακιστανών $F(1\ 24) = 0,98$, $p = 0,331$, $\eta^2 = 0,039$ δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ της πειραματικής ομάδας και της ομάδας ελέγχου.

Αναφορικά με όσους εμφάνιζαν χαμηλά επίπεδα στον τυφλό πατριωτισμό δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ της πειραματικής ομάδας και της ομάδας ελέγχου για τους Αλβανούς $F(1\ 28) = 0,03, p = 0,885, \eta^2 = 0,001$, τους Αμερικανούς $F(1\ 42) = 0,99, p = 0,023, \eta^2 =$ και τους Πακιστανούς $F(1\ 30) = 0,02, p = 0,966, \eta^2 = 0,001$.

Αναφορικά με όσους εμφάνιζαν χαμηλά επίπεδα στον εποικοδομητικό πατριωτισμό δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ της πειραματικής ομάδας και της ομάδας ελέγχου για τους Αλβανούς $F(1\ 22) = 0,38, p = 0,543, \eta^2 = 0,017$ τους Αμερικανούς $F(1\ 34) = 2,00, p = 0,166, \eta^2 = 0,056$ και τους Πακιστανούς $F(1\ 20) = 0,70, p = 0,412, \eta^2 = 0,034$.

Αναφορικά με όσους εμφάνιζαν χαμηλά επίπεδα στον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ της πειραματικής ομάδας και της ομάδας ελέγχου για τους Αλβανούς $F(1\ 30) = 0,04, p = 0,850, \eta^2 = 0,001$, τους Αμερικανούς $F(1\ 47) = 1,91, p = 0,173, \eta^2 = 0,039$ και τους Πακιστανούς $F(1\ 25) = 0,10, p = 0,757, \eta^2 = 0,004$.

Αναφορικά με όσους εμφάνιζαν χαμηλά επίπεδα στον δεξιό αυταρχισμό δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ της πειραματικής ομάδας και της ομάδας ελέγχου για τους Αλβανούς $F(1\ 35) = 1,16, p = 0,289, \eta^2 = 0,032$, τους Αμερικανούς $F(1\ 36) = 0,35, p = 0,559, \eta^2 = 0,001$ και τους Πακιστανούς $F(1\ 28) = 0,60, p = 0,446, \eta^2 = 0,021$.

Αναφορικά με όσους εμφάνιζαν χαμηλά επίπεδα στις κοσμικές μεταθανάτιες προσδοκίες προέκυψαν συστηματικές διαφορές αναφορικά με την προσδοκία της Εναρμόνισης για τους Αμερικανούς, με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα να εμφανίζουν συστηματικά υψηλότερα επίπεδα σε σχέση με την ομάδα ελέγχου $M_{ΠΟ} = 5,65, M_{ΟΕ} = 5,09, F(1\ 39) = 4,45, p = 0,041, \eta^2 = 0,102$. Δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές

για την ομάδα των Αλβανών $F(1\ 37) = 0,59, p = 0,446, \eta^2 = 0,016$ και των Πακιστανών μεταναστών $F(1\ 29) = 0,63, p = 0,433, \eta^2 = 0,021$.

Αναφορικά με όσους εμφάνιζαν χαμηλά επίπεδα στις εστιασμένες στην ένωση με το θεό μεταθανάτιες προσδοκίες δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές αναφορικά με την προσδοκία της Εναρμόνισης για τους Αλβανούς $F(1\ 21) = 0,43, p = 0,521, \eta^2 = 0,020$, τους Αμερικανούς $F(1\ 34) = 0,11, p = 0,744, \eta^2 = 0,003$, και τους Πακιστανούς μετανάστες $F(1\ 21) = 0,42, p = 0,523, \eta^2 = 0,020$.

Αναφορικά με όσους εμφάνιζαν χαμηλά επίπεδα στις εστιασμένες στην ένωση με το σύμπαν μεταθανάτιες προσδοκίες δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές αναφορικά με την προσδοκία της Εναρμόνισης για τους Αλβανούς $F(1\ 22) = 0,03, p = 0,960, \eta^2 = 0,001$, τους Αμερικανούς $F(1\ 34) = 0,23, p = 0,634, \eta^2 = 0,008$ και τους Πακιστανούς μετανάστες $F(1\ 21) = 0,34, p = 0,567, \eta^2 = 0,021$.

Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης σε συμμετέχοντες με υψηλά επίπεδα σε ιδεολογικές και υπαρξιακές μεταβλητές. Στους συμμετέχοντες με υψηλά επίπεδα στην πολυπολιτισμική ιδεολογία, όπως προέκυψε από το κριτήριο χ^2 , εντοπίστηκε τάση για την Περιθωριοποίηση των Αλβανών, με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα να εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά ($\chi^2(1) = 3,78, p = 0,052$). Συστηματικές διαφορές προέκυψαν για την Συναλλακτική Εναρμόνιση με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα να εμφανίζουν συστηματικά υψηλότερα επίπεδα ($\chi^2(1) = 4,22, p = 0,040$). Όπως προέκυψε από το κριτήριο χ^2 , εντοπίστηκε τάση για την Εναρμόνιση των Πακιστανών, με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα να εμφανίζουν χαμηλότερα ποσοστά ($\chi^2(1) = 3,15, p = 0,076$). Όπως προέκυψε από το κριτήριο χ^2 , εντοπίστηκε τάση για την Συναλλακτική Εναρμόνιση των Πακιστανών, με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα να εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά ($\chi^2(1) = 3,31, p = 0,069$).

Αναφορικά με του συμμετέχοντες με υψηλά επίπεδα στον τυφλό πατριωτισμό, όπως προέκυψε από το κριτήριο χ^2 , εντοπίστηκε τάση για την Περιθωριοποίηση των Αλβανών, με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα να εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά ($\chi^2(1) = 4,21, p = 0,040$). Όπως προέκυψε από το κριτήριο χ^2 , εντοπίστηκε τάση για την Εναρμόνιση των Πακιστανών, με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα να εμφανίζουν χαμηλότερα ποσοστά ($\chi^2(1) = 3,99, p = 0,046$).

Αναφορικά με τους συμμετέχοντες με υψηλά επίπεδα στον εποικοδομητικό πατριωτισμό, όπως προέκυψε από το κριτήριο χ^2 , εντοπίστηκε τάση για την Περιθωριοποίηση των Αλβανών, με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα να εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά ($\chi^2(1) = 3,08, p = 0,079$). Όπως προέκυψε από το κριτήριο χ^2 , εντοπίστηκε τάση για την Περιθωριοποίηση των Πακιστανών, με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα να εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά ($\chi^2(1) = 4,20, p = 0,040$).

Στην ομάδα των συμμετεχόντων με υψηλά επίπεδα στον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, όπως προέκυψε από το κριτήριο χ^2 , εντοπίστηκε τάση για την Εναρμόνιση των Αλβανών, με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα να εμφανίζουν χαμηλότερα ποσοστά ($\chi^2(1) = 5,59, p = 0,018$). Όπως προέκυψε από το κριτήριο χ^2 , εντοπίστηκε τάση για την Συναλλακτική Εναρμόνιση των Αλβανών, με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα να εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά ($\chi^2(1) = 3,17, p = 0,075$). Όπως προέκυψε από το κριτήριο χ^2 , εντοπίστηκε τάση για την Συναλλακτική Εναρμόνιση των Αμερικανών, με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα να εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά ($\chi^2(1) = 5,00, p = 0,025$).

Στην ομάδα των συμμετεχόντων με υψηλά επίπεδα στον δεξιό αυταρχισμό, όπως προέκυψε από το κριτήριο χ^2 , εντοπίστηκε τάση για την Εναρμόνιση των Αλβανών και

των Πακιστανών, με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα να εμφανίζουν χαμηλότερα ποσοστά ($\chi^2(1) = 5,02, p = 0,025$ και $\chi^2(1) = 6,79, p = 0,009$).

Στην ομάδα των συμμετεχόντων με υψηλά επίπεδα στις κοσμικές μεταθανάτιες προσδοκίες, όπως προέκυψε από το κριτήριο χ^2 , εντοπίστηκε τάση για την Περιθωριοποίηση των Αλβανών με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα να εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά ($\chi^2(1) = 3,34, p = 0,068$).

Στην ομάδα των συμμετεχόντων με υψηλά επίπεδα στις εστιασμένες στην ένωση με το θεό μεταθανάτιες προσδοκίες, όπως προέκυψε από το κριτήριο χ^2 , εντοπίστηκε τάση για την Εναρμόνιση των Πακιστανών, με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα να εμφανίζουν χαμηλότερα ποσοστά ($\chi^2(1) = 4,62, p = 0,032$).

Στην ομάδα των συμμετεχόντων με υψηλά επίπεδα στις εστιασμένες στην ένωση με το σύμπαν μεταθανάτιες προσδοκίες, όπως προέκυψε από το κριτήριο χ^2 , εντοπίστηκε τάση για την Συναλλακτική Εναρμόνιση των Αμερικανών, με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα να εμφανίζουν χαμηλότερα ποσοστά ($\chi^2(1) = 3,48, p = 0,062$).

Ευκρινής θνητότητα και προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης σε συμμετέχοντες με χαμηλά επίπεδα σε ιδεολογικές και υπαρξιακές μεταβλητές. Ύστερα από πολλαπλούς ελέγχους με το κριτήριο χ^2 δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ της πειραματικής ομάδας και της ομάδας ελέγχου αναφορικά με όσους εμφάνιζαν χαμηλά επίπεδα σε ιδεολογικές και υπαρξιακές μεταβλητές. Ωστόσο, προέκυψαν μόνο κάποιες τάσεις στην ομάδα με χαμηλά επίπεδα στον τυφλό πατριωτισμό ($\chi^2(1) = 2,97, p = 0,085$) και στον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία ($\chi^2(1) = 2,97, p = 0,085$) μόνο αναφορικά με την ομάδα των Πακιστανών μεταναστών και την προσδοκία του Διαχωρισμού, όπου η πειραματική ομάδα εμφάνιζε μεγαλύτερα ποσοστά προτίμησης.

Συζήτηση

Μέσα από την παρούσα μελέτη επιχειρήσαμε να διερευνήσουμε την συμβολή υπαρξιακών και ιδεολογικών παραμέτρων στις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης για τρεις διακριτές μεταναστευτικές ομάδες από την οπτική της κοινωνίας υποδοχής. Ως θεωρητικό πλαίσιο για την διερεύνηση διεργασιών επιπολιτισμοποίησης χρησιμοποιήθηκε το Διαδραστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης του Bourhis et al. (1997). Σε ένα πρώτο επίπεδο διερευνήθηκαν οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής απέναντι σε μετανάστες από την Αλβανία, το Πακιστάν και τις ΗΠΑ στην Ελλάδα. Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε διερεύνηση της σύγκλισης ή απόκλισης των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής με τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης της κάθε μεταναστευτικής ομάδας. Τέλος διερευνήθηκε η επίδραση υπαρξιακών και ιδεολογικών παραμέτρων στην πρόβλεψη διεργασιών επιπολιτισμοποίησης και η διαφοροποίησή τους ανά μεταναστευτική ομάδα.

Διεργασίες επιπολιτισμοποίησης

Αναφορικά με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης αποτυπώθηκε διαφοροποίηση ανάλογα με την μεταναστευτική ομάδα. Ειδικότερα αποτυπώθηκε μια σαφής προτίμηση για τις προσδοκίες του Ατομοκεντρισμού για τους Αμερικανούς μετανάστες, υψηλά επίπεδα προτίμησης για την Εναρμόνιση και τον Ατομοκεντρισμό για τους Αλβανούς μετανάστες και, τέλος, υψηλότερη προτίμηση για τον Ατομοκεντρισμό και την Συναλλακτική Εναρμόνιση για τους Πακιστανούς μετανάστες. Συνεπώς τα ευρήματα της παρούσας μελέτης επιβεβαίωσαν, σε κάποιο βαθμό, την υπόθεση των Fiske et al. (2002) σύμφωνα με την οποία τα μέλη των θετικά αξιολογούμενων μεταναστευτικών ομάδων (μετανάστες από ΗΠΑ και Αλβανία) διαφοροποιούν τις στάσεις της κοινωνίας υποδοχής σε σύγκριση με μέλη υποτιμημένων μεταναστευτικών ομάδων (μετανάστες από το Πακιστάν) (χαμηλό κοινωνικοοικονομικό status, χαμηλά επίπεδα εργασιακής

εξειδίκευσης), όπως υποστηρίζει το μοντέλο περιεχομένου στερεοτύπων (stereotype content model) (Fiske, Cuddy, Glick, & Xu, 2002).

Ωστόσο, αν αναλογιστούμε ότι η Εναρμόνιση και η Συναλλακτική Εναρμόνιση βρίσκονται στην ίδια ομπρέλα, ίσως να μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι τελικά το μοτίβο προσδοκιών και για τις τρεις ομάδες είναι η Εναρμόνιση ή έστω η Εναρμόνιση με όρους που θα ορίζονται από την κοινωνία υποδοχής και θα ορίζουν τόσο τη δικαιολόγηση του συστήματος όσο και τη στρόφιγγα της ανελιξιακής πλάνης. Αντίστοιχα αποτελέσματα αναφορικά με την προτίμηση, εν γένει, της Εναρμόνισης από μέλη της κοινωνίας υποδοχής εντοπίζουμε και στη βιβλιογραφία (Berry, 2006. Bourhis, Barrette, El-Geledi, & Schmidt, 2009. Ljubic, Vedder, Dekker, & van Geel, 2010. van Oudenhoven, Prins, & Buunk, 1998. Rohmann, Florack, & Piontkowski, 2006). Ωστόσο θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η προσδοκία της Εναρμόνισης ενέχει κάπως τον κίνδυνο των κοινωνικά επιθυμητών / πολιτικά ορθών απαντήσεων και δεν αποτελεί μια τόσο σαφή στάση υπέρ της διατήρησης των δύο πολιτισμών. Όπως επισημαίνουν και οι Martínez, Saiz και Angosto (2016), η Εναρμόνιση είναι πιο συχνά αναφερόμενη προσδοκία των μελών της κοινωνίας υποδοχής, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει αυτόματα ότι τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής δεν έχουν προκαταλήψεις απέναντι στους μετανάστες.

Ο Ατομοκεντρισμός, ενώ αποτελεί μια στρατηγική που σχετίζεται με θετικές στάσεις απέναντι σε μεταναστευτικές ομάδες (Bourhis & Dayan, 2004), εντούτοις αποτελεί μια στρατηγική που σχετίζεται με πολιτισμική αποδέσμευση του ατόμου από την πολιτισμική ομάδα προέλευσης και ίσως να εκφράζει όψεις αξιοκρατίας που σχετίζεται με υψηλά αξιολογούμενη αρχή στο χώρο του πανεπιστημίου (Bourhis & Dayan, 2004. Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey & Barrette, 2010). Η προσδοκία του Ατομοκεντρισμού είναι μια προσδοκία - μη προσδοκία επιπολιτισμοποίησης αφού στην ουσία τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής δεν παίρνουν θέση για την διατήρηση της

πολιτισμικής κληρονομιάς μιας μεταναστευτικής ομάδας. Ωστόσο η υψηλότερη προτίμηση για τον Ατομοκεντρισμό για όλες τις ομάδες αποτυπώνεται για μια θετικά αξιολογούμενη ομάδα (Αμερικανοί μετανάστες).

Όπως προέκυψε από την επανακωδικοποίηση των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης σε θετικές (Εναρμόνιση, Ατομοκεντρισμός και Συναλλακτική Εναρμόνιση) και αρνητικές (Διαχωρισμός, Αφομοίωση και Περιθωριοποίηση) αποτυπώθηκαν συστηματικές διαφορές, με τους Πακιστανούς μετανάστες να εμφανίζουν συστηματικά χαμηλότερα επίπεδα προτίμησης για θετικές και υψηλότερα επίπεδα προτίμησης για αρνητικές επιπολιτισμικές προσδοκίες, επιβεβαιώνοντας την υπόθεση για τις διαφορές ανάμεσα σε θετικά αξιολογούμενες και υποτιμημένες μεταναστευτικές ομάδες. Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης επιβεβαιώνουν σε κάποιο βαθμό τη διαφοροποίηση ανάμεσα σε θετικά αξιολογούμενες και υποτιμημένες μεταναστευτικές ομάδες με βάση τη σχετική ποσοστιαία εμφάνιση όπως έχει προταθεί από την διεθνή βιβλιογραφία (Montreuil & Bourhis, 2001. Safdar, Dupuis, Lewis, El-Geledi, & Bourhis, 2008).

Αναφορικά με την λιγότερο επιθυμητή προσδοκία όπου δεν εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές, τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής ανέφεραν ότι η λιγότερο επιθυμητή προσδοκία είναι η Αφομοίωση. Στη μελέτη των Maisonneuve και Teste (2007) η πιο επιθυμητή προσδοκία ήταν η Αφομοίωση ενώ στη δική μας μελέτη αποτελεί την λιγότερο επιθυμητή προσδοκία επιπολιτισμοποίησης και για τις τρεις μεταναστευτικές ομάδες. Αντίστοιχα ευρήματα αναφορικά με την κατάταξη της Αφομοίωσης στις λιγότερο επιθυμητές προσδοκίες εντοπίζουμε και στην μελέτη των Pavlopoulos και Motti-Stefanidi (2017) στην Ελλάδα και των Vezalli και Giovanni (2010) στην Ιταλία. Το παραπάνω εύρημα ενδεχομένως να σχετίζεται με το ότι η ελληνική κοινότητα βρίσκεται κάπου στο τέλος της κατάταξης αναφορικά τις πολυπολιτισμικές πολιτικές (Banting & Kymlicka,

2013) ενώ σε χώρες περισσότερο πολυπολιτισμικές, όπως ο Καναδάς, η έννοια της Αφομοίωσης – αν και όχι πρώτη σε προτίμηση - δεν εμφανίζεται να έχει μια τόσο αρνητική χροιά αλλά πιθανώς αποτυπώνει περισσότερο την έννοια της ένταξης σε μια ευρύτερη κοινωνία υποδοχής ή, παράλληλα με την πρόσδεση σε μια υποομάδα, την αίσθηση του ανήκειν και σε μια υπερκείμενη κατηγορία ως πολίτης μιας πολυπολιτισμικής χώρας.

Σύμφωνα με την Βεντούρα (2006) η μετανάστευση τον Ευρωπαϊκό χώρο αντιμετωπίζεται μέσα από έναν παροντισμό που εννοεί να παρουσιάζει όλα τα φαινόμενα ως καινοφανή. Αντίστοιχα, σύμφωνα με τον Χριστόπουλο (2009), οι περισσότεροι άνθρωποι στον ανεπτυγμένο καπιταλιστικό κόσμο προσλαμβάνουν την μετανάστευση ως κατεξοχήν «ιστορικό ατύχημα». Συνεπώς οι παραπάνω θέσεις μάλλον επιβεβαιώνονται από την έλλειψη προοπτικής για την οργανική ένταξη των μεταναστών σε ένα μελλοντικό πλαίσιο, μέσα από την αποστροφή για την προσδοκία της Αφομοίωσης. Τα παρόντα ευρήματα υποστηρίζουν σε κάποιο βαθμό το ότι η έννοια της συμπερίληψης μεταναστών στο ελληνικό έθνος είναι κάτι που δεν προσλαμβάνεται ως επιθυμητό. Στο ιστορικό παρελθόν έχουν υπάρξει αφηγήσεις για συμπερίληψη εθνών στο ελληνικό έθνος με βάση την παιδεία (π.χ. κατά την ελληνιστική περίοδο ηγεμονίας του Μεγάλου Αλεξάνδρου) ή τα προεπαναστατικά χρόνια σε ένα υπερκείμενο διεθνιστικό έθνος (π.χ. Θούριος του Ρήγα και η ιδέα για βαλκανική ομοσπονδία διεθνισμού και αδελφοσύνης ανεξαρτήτως φυλής, εθνικότητας και θρησκείας), ωστόσο αυτές οι αφηγήσεις από ίδρυσης του ελληνικού κράτους δεν εμφανίζονται ως κύρια ιδεολογικά αφηγήματα και πριμοδοτήθηκε περισσότερο ο μύθος ενός μονοπολιτισμικού προσανατολισμού μέσα από την ομογενοποίηση ηθών, εθίμων, παραδόσεων και θρησκευτικής παράδοσης. Όπως επισημαίνεται από πρόσφατες ομάδες εστιασμένης συζήτησης για ζητήματα αναφορικά με την μετανάστευση, οι συμμετέχοντες χρησιμοποίησαν αναπαραστάσεις της ελληνικότητας

και της εθνικής ταυτότητας ως μέσο για να προσδιορίσουν τις προϋποθέσεις και τους όρους της απόδοσης δικαιοσύνης και ανταποδοτικότητας (Ζήση, Χτούρης, Χίου & Ρεντάρη, 2013). Οι αφηγήσεις των συμμετεχόντων άντλησαν από έναν ιδεολογικό εθνικιστικό λόγο περί αγωνιστικού συλλογικού παρελθόντος, καθαρότητας, ομοιογένειας, δεσμών αίματος αλλά και μιας ιδιαίτερης ιδιοσυγκρασίας.

Αν ωστόσο εξετάσουμε από ένα επίπεδο πιο πίσω την εικόνα για τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης και για τις τρεις μεταναστευτικές ομάδες, ενώ ένας στους τρεις δηλώνει την προσδοκία του Ατομοκεντρισμού, εντούτοις αυτή η προσδοκία αφήνει έξω το κομμάτι της αναγνώρισης της συμβολής του πολιτισμού στη μεταναστευτική ταυτότητα χωρίς να δίνει κάποια νύξη συμπερίληψης. Συνεπώς, όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα, αναδεικνύονται αμφιθυμικές στάσεις την ελληνικής κοινωνίας υποδοχής μέσα από το δίπολο μεταξύ της Εναρμόνισης και του Ατομοκεντρισμού (Pavlopoulos & Motti-Stefanidi, 2017). Σύμφωνα με τους Chryssochoou και Lyons (2011) ο Ατομοκεντρισμός αποτελεί μια προσδοκία που ελαχιστοποιεί την (δυναμικά απειλητική) πολιτισμική ασυμβατότητα ανάμεσα στην κοινωνία υποδοχής και στην μεταναστευτική κοινότητα και εστιάζει σε διαπροσωπικές όψεις επαφής με όρους πολιτειότητας μάλλον εθνικότητας. Σύμφωνα με τον Wilder, (1986) η εξατομίκευση των μελών της εξωομάδας μειώνει τις διομαδικές διακρίσεις. Μέσα από την εξατομίκευση, το μέλος της κοινωνίας υποδοχής μπαίνει στη θέση του άλλου και ανακαλύπτει ομοιότητες μεταξύ της ομάδας του και της εξωομάδας (Katz & Zalk, 1978). Συνεπώς, η κατάργηση των ορίων των ομάδων ενθαρρύνει την ένταξη. Η μείωση των διομαδικών διαχωριστικών γραμμών θα μπορούσε να επιτευχθεί είτε με την αύξηση της προσλαμβανόμενης ομοιότητας μεταξύ των δύο ομάδων είτε με έμφαση στην επικάλυψη της ένταξης σε διαφορετικές ομάδες παράλληλα (Hewstone, Islam, & Judd, 1993).

Όπως προκύπτει από την βιβλιογραφία, η κοινωνία υποδοχής τείνει να αναφέρει προσδοκίες Διαχωρισμού και Αφομοίωσης για υποτιμημένες ομάδες μεταναστών (Bourhis & Dayan, 2004. Montreuil & Bourhis, 2001. Safdar, Dupuis, Lewis, El-Geledi, & Bourhis, 2008). Ωστόσο, από τη δική μας μελέτη, παρά την σχετικά υψηλότερη προτίμηση αρνητικών προσδοκιών για τους Πακιστανούς συγκριτικά με τις άλλες δύο ομάδες, συνολικά με βάση την ποσοστιαία αντιπροσώπευση των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης εντός της υποτιμημένης μεταναστευτικής ομάδας δεν προέκυψε κάποιο ανάλογο εύρημα. Αντίστοιχα ευρήματα εντοπίζουμε και σε μελέτη στην Ιταλία (Vezalli & Giovanni, 2010). Κάνοντας μια κριτική αποτίμηση των μεταναστευτικών ομάδων που επιλέχθηκαν για την παρούσα μελέτη, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι στην πραγματικότητα έχουμε συμπεριλάβει μια θετικά αξιολογούμενη ομάδα (Αμερικανοί μετανάστες) η οποία δεν είναι ιδιαίτερα ορατή στην ελληνική κοινωνία και συχνά συνδέεται με διασταυρούμενες κατηγορίες των Ελληνο-αμερικάνων μεταναστών και των τουριστών, μια αφομοιωμένη ομάδα (Αλβανοί μετανάστες) με χρόνια επαφή, με εντάσεις κατά την δεκαετία του '90, με αρνητικά στερεότυπα αλλά και πολιτισμική εγγύτητα / ομοιότητα με την κοινωνία υποδοχής και μια υποτιμημένη και ορατή μεταναστευτική ομάδα (Πακιστανοί μετανάστες). Σύμφωνα με τον Leghari (2009), παρά τον σχετικά μικρό αριθμό των Πακιστανών μεταναστών στην Ελλάδα, η Πακιστανική μειονότητα αποτελεί μια διακριτή και υποτιμημένη μεταναστευτική ομάδα. Αξίζει να επισημάνουμε, ωστόσο, ότι στην μελέτη των Vezalli και Giovanni, (2010) στην Ιταλία η υποτιμημένη ομάδα ήταν αυτή των Αλβανών και η υψηλά εκτιμώμενη ήταν η ομάδα των Κινέζων μεταναστών. Συνεπώς, σε συνάρτηση με όλα τα παραπάνω, μπορούμε να έχουμε μια σαφή τοποθέτηση αναφορικά με το ότι οι μετανάστες από το Πακιστάν προσλαμβάνονται ως υποτιμημένη ομάδα.

Όσον αφορά τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές, εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές με την κοινωνία υποδοχής να υποστηρίζει ότι οι Αμερικανοί μετανάστες τείνουν να υιοθετούν την στρατηγική της Εναρμόνισης οι Αλβανοί την Εναρμόνιση και την Αφομοίωση και οι Πακιστανοί το Διαχωρισμό. Στη μελέτη των Παυλόπουλος και συν. (2009), όπου αξιολογήθηκαν οι στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης από μετανάστες, προέκυψε ότι οι Αλβανοί μετανάστες τείνουν να υιοθετούν στρατηγικές Εναρμόνισης και Αφομοίωσης. Αντίστοιχες μελέτες σε Ασιάτες μετανάστες στην Ελλάδα (Ινδοί) αποτύπωσαν μια προτίμηση στην στρατηγική του Διαχωρισμού (Κατέρη & Καραδήμας, 2009), ενώ αντίστοιχα ευρήματα για Πακιστανούς μετανάστες συναντούμε τόσο σε μελέτη στις ΗΠΑ (Robinson, 2010) όσο και στον Καναδά (Wong-Rieger & Quintana 1987). Αναφορικά με τους μετανάστες από τις ΗΠΑ, σύμφωνα με την μελέτη των Sigad και Eisikovits (2009), αποτυπώνεται μια τάση για προτίμηση στρατηγικών Εναρμόνισης και Διαχωρισμού η οποία αποδίδεται στο ότι τα άτομα που έχουν μια θετική στάση για την πολιτισμική ταυτότητα προέλευσης τείνουν να υιοθετούν μία από τις δύο στρατηγικές (Horenczyk, 2000). Ύστερα από την ανασκόπηση των παραπάνω μελετών προκύπτει ότι οι προσλαμβανόμενες από την κοινωνία υποδοχής στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης συμπίπτουν σε μεγάλο βαθμό με τις πραγματικές (αυτοαναφερόμενες) στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης από τους μετανάστες. Παρόμοια μεθοδολογική τοποθέτηση για την αξιολόγηση των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης μέσα από τις προσλαμβανόμενες από την κοινωνία υποδοχής στρατηγικές συναντούμε και στους Brown και Zagefka, (2011).

Αξίζει να επισημανθεί ότι, όπως έχει υποστηριχθεί από τους Roblain, Azzi και Licata (2016), η επιθυμία των μεταναστών για υιοθέτηση του πολιτισμικού πλαισίου της κοινωνίας υποδοχής, όπως αποτυπώνεται μέσα από τις στρατηγικές της Εναρμόνισης και της Αφομοίωσης, δημιουργεί στα μέλη της κοινωνίας υποδοχής περισσότερο θετικές

στάσεις απέναντί τους, δεδομένου ότι μειώνει την πρόσληψη της απειλής για την ενδοομάδα.

Αναφορικά με τα μοτίβα των διομαδικών σχέσεων όπως αποτυπώνονται από το Διαδραστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης των Bourhis et al. (1997), για τους Αλβανούς και τους Αμερικανούς μετανάστες προκύπτει ένα περισσότερο συναινετικό – προβληματικό μοντέλο ενώ για τους Πακιστανούς μετανάστες ένα σαφώς λιγότερο συναινετικό και περισσότερο συγκρουσιακό μοντέλο διομαδικών σχέσεων με την κοινωνία υποδοχής. Η επίδραση της χώρας προέλευσης φαίνεται ότι επιβεβαιώνει την υπόθεση της πολιτισμικής απόστασης (Babiker, Cox & Miller, 1980). Επεκτείνοντας την υπόθεση έλξης-ομοιότητας (Byrne, 1971) θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε την θέση ότι η προσλαμβανόμενη πολιτισμική ομοιότητα ανάμεσα σε χώρα προέλευσης και χώρα υποδοχής αποτελεί βοηθητικό παράγοντα για την επαφή κατά την κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή των μεταναστών. Σύμφωνα με την Triandafyllidou (2000) η ιεραρχία της «Ελληνικότητας» δομείται μέσα από πολιτικές ρητορείες όπου τα επίπεδα ένταξης και αποκλεισμού της ενδοομάδας σχετίζονται σε κάποιο βαθμό από την εθνικότητα και τη θρησκεία. Το παραπάνω θα μπορούσε να ερμηνεύσει γιατί οι μετανάστες από την Αλβανία και τις ΗΠΑ εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα συναινετικής διομαδικής συμφωνίας. Επιπρόσθετα, όπως υποστηρίζουν οι Ward, Bochner και Furnham (2001) μετανάστες από Ισλαμικές και Ασιατικές χώρες βιώνουν περισσότερες κοινωνικοπολιτισμικές δυσκολίες σε σύγκριση με μεταναστευτικές ομάδες που προσλαμβάνονται από την κοινωνία υποδοχής ως «λιγότερο μακρινές». Όπως υποστηρίζεται και από το Διαδραστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης, το τελικό αποτέλεσμα των διομαδικών σχέσεων θα ερμηνευθεί μόνο μέσα από το ταίριασμα ή την απόκλιση τόσο των στρατηγικών όσο και των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης (Bourhis et al. 1997).

Σύμφωνα με την Chryssoschoou (2004) η επιπολιτισμοποίηση δεν λαμβάνει χώρα σε ένα κοινωνικό κενό, γεγονός που σηματοδοτεί ότι οι πιέσεις της ενδοομάδας έναντι της εξωομάδας δεν είναι συμμετρικές. Σύμφωνα με τους Besevegis και Pavloroulos (2008) η παραπάνω θέση επιβεβαιώνεται κυρίως για χώρες όπως η Ελλάδα, που μόλις πρόσφατα βίωσε την μετάβαση από κοινωνία μονοπολιτισμική σε κοινωνία πολυπολιτισμική.

Μέσα από την παρούσα εικόνα αναδεικνύεται ωστόσο ένα παράδοξο για την ελληνική κοινότητα. Καθώς οι Πακιστανοί επιλέγουν τη στρατηγική του Διαχωρισμού, μειώνονται οι πιθανότητες για διομαδική επαφή, αυξάνονται οι αρνητικές στάσεις απέναντι σε μια πολιτισμικά διαφορετική και υποτιμημένη μεταναστευτική ομάδα, ενδεχομένως υπάρχει λιγότερη κινητικότητα για κοινωνική αλλαγή και διεκδίκηση των δικαιωμάτων της μειονότητας, η κοινωνία υποδοχής δικαιολογεί την υποβαθμισμένη μεταναστευτική ταυτότητα στο πλαίσιο της θεωρίας δικαιολόγησης του συστήματος (Jost & Andrews, 2011) και, ως εκ τούτου, προβαίνει σε λιγότερες -αν όχι σε καθόλου- θεσμικές παρεμβάσεις για την συγκεκριμένη ομάδα. Ωστόσο αποτυπώνονται υψηλά ποσοστά προτίμησης της Συναλλακτικής Εναρμόνισης. Η εμφάνιση αυτής της εικόνας ενδεχομένως σχετίζεται με το ότι η κοινωνία υποδοχής ίσως να επιθυμεί να είναι αυτή που θα ορίζει τους τομείς, τα κριτήρια και τις διαδικασίες μέσα από τα οποία θα λαμβάνει χώρα η διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων από τις χώρες υποδοχής και προέλευσης (Sapountzis, 2013). Μέσα από μια άλλη ανάγνωση, αναδεικνύεται το ερώτημα μήπως, τελικά, η κοινωνία υποδοχής είναι αυτή που έχει την περισσότερη ισχύ για τη διενέργεια δράσεων ένταξης σε σύγκριση με την υποτιμημένη μεταναστευτική ομάδα. Συνεπώς, παρά την θετική συμβολή του μοντέλου του Bourhis et al. (1997) για την αποτύπωση της εξίσωσης προσδοκιών και στρατηγικών, εντούτοις μήπως το μοντέλο παραμένει ένα στατικό μοντέλο; Συνεπώς στόχος της παρούσας μελέτης είναι να διατυπώσει σε ποιο βαθμό κοινωνιοψυχολογικές μετρήσεις στο επίπεδο της υπαρξιακής, ιδεολογικής και

διομαδικής τοποθέτησης μπορούν να αποτελέσουν ερμηνευτικά πλαίσια για την κατανόηση διαδικασιών που έχουν μια δυναμική πορεία στο χρόνο.

Η συμβολή των ιδεολογικών / υπαρξιακών παραμέτρων στις επιπολιτισμικές προσδοκίες

Βασικός στόχος της παρούσας μελέτης ήταν να αποτυπώσει την συνεισφορά ιδεολογικών, υπαρξιακών και διομαδικών παραμέτρων στην πρόβλεψη των επιπολιτισμικών προσδοκιών της κοινωνίας υποδοχής απέναντι σε διακριτές μεταναστευτικές ομάδες στην Ελλάδα.

Συνολικά αποτυπώθηκαν διαφορετικά μοτίβα για την κάθε μεταναστευτική ομάδα. Ωστόσο, για την προσδοκία της Αφομοίωσης αποτυπώθηκε ένα μοτίβο θετικής σύνδεσης της προσδοκίας με τον προσανατολισμό για την κοινωνική κυριαρχία και για τις τρεις ομάδες. Το εύρημα ήταν αναμενόμενο και απαντάται στην σχετική βιβλιογραφία.

Σύμφωνα με το μοντέλο διπλής επεξεργασίας των Duckitt και Sibley (2016) ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία παρακινεί τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής να προσλαμβάνουν τις μεταναστευτικές ομάδες ως ανταγωνιστικές για την σχετική επικράτηση των ομάδων ή / και ως πρόκληση για την νομιμοποίηση της κοινωνικής υπεροχής και κυριαρχίας της ενδοομάδας. Συνεπώς, όπως αναμέναμε, τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής που εμφάνιζαν υψηλό προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία εμφάνιζαν προτίμηση προς τις προσδοκίες της Αφομοίωσης και της Περιθωριοποίησης. Η διάσταση της πολιτικής τοποθέτησης, είτε ως πολιτική αυτοτοποθέτηση είτε ως δεξιός αυταρχισμός, συνδέθηκε αποκλειστικά με την πρόβλεψη προσδοκιών στην ομάδα των Πακιστανών μεταναστών. Η διάσταση της πολυπολιτισμικής ιδεολογίας κατάφερε να προβλέψει μόνο δύο προσδοκίες, μία για την ομάδα των Αλβανών και μία για την ομάδα των Πακιστανών. Οι ιδεολογικές παράμετροι δεν κατάφεραν να προβλέψουν την

προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης τόσο για τους Αλβανούς όσο και για τους Αμερικανούς μετανάστες.

Αναφορικά με τις διομαδικές διαστάσεις ισχυρός παράγοντας για την πρόβλεψη των προσδοκιών σε αρκετές ομάδες αναδείχτηκε η πρόσδεση με την εθνική ταυτότητα. Ο πατριωτισμός, είτε ως έκφραση εθνοκεντρισμού (τυφλός πατριωτισμός) είτε ως έκφραση πατριωτισμού με κριτική διάθεση (εποικοδομητικός πατριωτισμός), φάνηκε να προβλέπει αρκετές προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης σε κάθε ομάδα. Η επίδρασή του ήταν μικρότερη για την ομάδα των Πακιστανών.

Αναφορικά με τις υπαρξιακές διαστάσεις οι μεταθανάτιες προσδοκίες (υπαρξιακό άγχος ως προδιάθεση) κατάφεραν να προβλέψουν δύο προσδοκίες, μία για την ομάδα των Αλβανών και μία για την ομάδα των Πακιστανών, και η ευκρινής θνητότητα (υπαρξιακό άγχος ως κατάσταση) συνέβαλε στην πρόβλεψη μιας προσδοκίας για την ομάδα των Πακιστανών.

Στην συνέχεια θα υλοποιηθεί σύνοψη των ευρημάτων ανά προσδοκία επιπολιτισμοποίησης. Στην αρχή θα παρατεθούν ευρήματα από τις θετικές επιπολιτισμικές προσδοκίες (Εναρμόνιση, Ατομοκεντρισμός, Συναλλακτική Εναρμόνιση).

Για την προσδοκία της Εναρμόνισης στην ομάδα των Αλβανών μεταναστών προέκυψε θετική σύνδεση ανάμεσα στην προσδοκία για ένωση με το σύμπαν, για την ομάδα των Αμερικανών θετική σύνδεση ανάμεσα στην Εναρμόνιση και τον εποικοδομητικό πατριωτισμό και, τέλος, για την ομάδα των Πακιστανών θετική σύνδεση ανάμεσα στην Εναρμόνιση και την δεξιά πολιτική αυτοτοποθέτηση. Το παρόν εύρημα έρχεται σε αντίθεση με τα ευρήματα των Bourhis και Dayan (2004), σύμφωνα με τους οποίους οι περισσότερο αριστεροί συμμετέχοντες έτειναν να υποστηρίζουν την προσδοκία της Εναρμόνισης.

Ενδεχομένως η προσδοκία της μεταθανάτιας προσδοκίας για ένωση με το σύμπαν σχετίζεται με ενεργοποίηση κοινής μοίρας (Campbell, 1958. Motyl, Hart, Pyszczynski, Weise, Maxfield, & Siedel, 2011) και αποδοχή της στρατηγικής που τείνει να υιοθετεί η συγκεκριμένη μεταναστευτική ομάδα

Ως προς την προσδοκία του Ατομοκεντρισμού εμφανίστηκε αρνητική συσχέτιση με τον τυφλό πατριωτισμό για τις ομάδες των Αλβανών και Πακιστανών, αρνητική συσχέτιση με τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία για την ομάδα των Αλβανών και των Πακιστανών μεταναστών και τέλος θετική συσχέτιση με την αριστερή πολιτική αυτοτοποθέτηση των συμμετεχόντων για την ομάδα των Πακιστανών μεταναστών. Θετική σύνδεση της προοδευτικής πολιτικής τοποθέτησης και του Ατομοκεντρισμού εντοπίζουμε και στην μελέτη των Bourhis και Dayan (2004) στο Ισραήλ.

Αναφορικά με την προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης, ιδεολογικές και υπαρξιακές παράμετροι δεν φάνηκαν να συνδέονται με την προσδοκία για τις ομάδες των Αλβανών και Αμερικανών μεταναστών. Για την ομάδα των Πακιστανών εμφανίστηκε αρνητική σχέση ανάμεσα στην Συναλλακτική Εναρμόνιση και τον δεξιό αυταρχισμό. Ειδικότερα, ο δεξιός αυταρχισμός έχει συνδεθεί, σύμφωνα με τον μοντέλο των Duckitt και Sibley (2016), με αναζήτηση ασφάλειας, οπότε ενδεχομένως η υποστήριξη πολιτικών και θεσμικών παρεμβάσεων από την κοινωνία υποδοχής για ένταξη μιας υποτιμημένης μεταναστευτικής ομάδας ίσως σχετίζεται με πρόκληση απειλής στην ομάδα των συμμετεχόντων που εμφανίζει υψηλά επίπεδα στον δεξιό αυταρχισμό. Με βάση το μοντέλο της διπλής επεξεργασίας των Duckitt και Sibley (2016) στους συμμετέχοντες με υψηλά επίπεδα δεξιού αυταρχισμού η εξωομάδα προσλαμβάνεται ως απειλή στην ασφάλεια, την τάξη και την παράδοση. Συνεπώς η θεσμική νομιμοποίηση για την διευκόλυνση της Εναρμόνισης μέσα από την προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης

σε μια υποτιμημένη μεταναστευτική ομάδα ενδεχομένως αποτελεί απειλή στην κοινωνική τάξη και δημιουργεί ανασφάλεια σε συμμετέχοντες με υψηλό δεξιό αυταρχισμό.

Ειδικότερα, στην περίπτωση του δεξιού αυταρχισμού η εξωομάδα προσλαμβάνεται ως απειλή στην ασφάλεια, την τάξη και την παράδοση (Duckitt & Sibley, 2016).

Συνολικά για την ομάδα των Πακιστανών μεταναστών αναδεικνύεται ένα μοτίβο σημαντικής συνεισφοράς πολιτικών παραμέτρων στην πρόβλεψη των προσδοκιών, είτε αυτές εκφράζονται με όρους πολιτικής αυτοτοποθέτησης είτε εκφράζονται με όρους δεξιού αυταρχισμού. Αξίζει να επισημανθεί ότι η μόνη προσδοκία που κατάφερε να συμβάλει στην πρόβλεψη της εξαρτημένης ο δεξιός αυταρχισμός ήταν η προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης και μόνο για την ομάδα των Πακιστανών.

Αναφορικά με την προσδοκία της Αφομοίωσης, αναδείχτηκε μια συστηματική θετική σχέση ανάμεσα στην προσδοκία και τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία. Σύμφωνα με τους Duckitt και Sibley (2016) ο ιδεολογικός προσανατολισμός που λανθάνει πίσω από την κοινωνική κυριαρχία είναι η άσκηση βίας και η νομιμοποίηση της κοινωνικής ανισότητας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το ότι εμφανίζεται η ίδια σχέση με συνέπεια και για τις τρεις ομάδες και ίσως σχετίζεται με το ότι αυτή η διάσταση του συντηρητισμού ενδεχομένως να συνεισφέρει στη δημιουργία μιας αποκρυσταλλωμένης κοσμοθεωρίας που πιθανόν δεν επηρεάζεται από το αν η αξιολογούμενη ομάδα αξιολογείται θετικά ή αποτελεί μια υποτιμημένη μεταναστευτική ομάδα.

Ως προς την προσδοκία της Περιθωριοποίησης για την ομάδα των Αλβανών, οι δύο διαστάσεις του πατριωτισμού σχετίστηκαν αντίστροφα με την προσδοκία. Οι συμμετέχοντες με υψηλό τυφλό πατριωτισμό και με χαμηλό εποικοδομητικό πατριωτισμό έτειναν να υποστηρίζουν την προσδοκία της Περιθωριοποίησης για τους Αλβανούς μετανάστες. Αναφορικά με την ομάδα των Πακιστανών μεταναστών η Περιθωριοποίηση συνδέθηκε με υψηλό τυφλό πατριωτισμό, έκθεση στην ευκρινή θνητότητα και χαμηλή

πολυπολιτισμική ιδεολογία. Η ευκρινής θνητότητα εντάχθηκε στο τελικό μοντέλο και αποτύπωσε μια τάση οι συμμετέχοντες στην συνθήκη της ευκρινούς θνητότητας να εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα προτίμησης της προσδοκίας για τους Πακιστανούς μετανάστες. Το παρόν εύρημα θα μπορούσαμε ίσως να το αποδώσουμε σε τάση για συντηρητική στροφή αφού εκφράζει απορριπτική στάση για τους μετανάστες χωρίς να δίνει προοπτική ένταξης, ατομικής προσαρμογής ή συμπερίληψης. Τόσο για την ομάδα των Πακιστανών όσο και για την ομάδα των Αλβανών μεταναστών η προσδοκία της Περιθωριοποίησης συνδέθηκε με πρόσδεση με την εθνική ταυτότητα. Αναφορικά με την ομάδα των Αμερικανών μεταναστών, η προσδοκία της Περιθωριοποίησης συνδέθηκε όπως αναμενόταν, θετικά με τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία. Αντίστοιχα ευρήματα για τη σύνδεση Περιθωριοποίησης και κοινωνικής κυριαρχίας εντοπίζουμε και στη βιβλιογραφία (Andrighetto et al., 2008. Trifiletti et al., 2007. Vezzali & Giovannini, 2010).

Αναφορικά με το Διαχωρισμό στην ομάδα των Αμερικανών καμιά υπαρξιακή και ιδεολογική μεταβλητή δεν φάνηκε να προβλέπει την προσδοκία. Αναφορικά με το Διαχωρισμό στην ομάδα των Αλβανών μεταναστών, η χαμηλή πολυπολιτισμική ιδεολογία και ο υψηλός τυφλός πατριωτισμός φάνηκαν να σχετίζονται με την προσδοκία. Στην ομάδα των Πακιστανών μεταναστών η δεξιά πολιτική αυτοτοποθέτηση και η μεταθανάτια προσδοκία για ένωση με τον Θεό σχετίστηκαν θετικά με το Διαχωρισμό. Η προσδοκία του Διαχωρισμού έχει υποστηριχθεί ότι σχετίζεται με περισσότερο φοβικές στάσεις απέναντι στους μετανάστες και στην μεν ομάδα των Αλβανών μεταναστών σχετίστηκε με πρόσδεση την εθνική ταυτότητα και αντίθεση προς τον ιδεολογικό προσανατολισμό της πολυπολιτισμικότητας, προσδίδοντας όψεις εθνοκεντρικού συντηρητισμού, ενώ στην ομάδα των Πακιστανών συνδέθηκε περισσότερο με πολιτικό / συμβολικό συντηρητισμό, όπως αυτός εκφράζεται μέσα από την δεξιά πολιτική αυτοτοποθέτηση και την πρόσδεση

με την θρησκευτική πίστη για επικύρωση μιας συγκεκριμένης μεταθανάτιας κοσμοθεωρίας που σχετίζεται με την χριστιανική πίστη. Ενδεχομένως η παρατηρούμενη διαφοροποίηση στην προσδοκία του Διαχωρισμού να σχετίζεται με ρεαλιστική απειλή στην ομάδα των Αλβανών μεταναστών, η οποία υποστηρίζεται και από τον υψηλό πληθυσμό της συγκεκριμένης μεταναστευτικής ομάδας, ενώ στην ομάδα των Πακιστανών μεταναστών αποτυπώνεται ίσως μια περισσότερο συμβολική αίσθηση απειλής που βασίζεται στη θρησκευτική διαφορετικότητα και σε συντηρητικές πολιτικές ρητορικές, που προτάσσουν και καθιστούν πιο ευκρινείς τις διαφορές των δύο ομάδων (κοινωνίες υποδοχής και Πακιστανικής μεταναστευτικής ομάδας).

Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης επιβεβαιώνουν σε κάποιο βαθμό την τοποθέτηση των Bourhis και Dayan (2004), σύμφωνα με την οποία τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής που υποστηρίζουν προσδοκίες Αφομοίωσης, Περιθωριοποίησης και Διαχωρισμού μοιράζονται ένα κοινό κοινωνιοψυχολογικό προφίλ που περιλαμβάνει εθνοκεντρικές και αυταρχικές πεποιθήσεις, αίσθηση απειλής από την παρουσία των μεταναστών και αποφυγή στενών σχέσεων με μετανάστες. Σύνδεση των αρνητικών προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης με τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία συναντούμε και στην μελέτη των Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey και Barrette (2010). Ωστόσο στη δική μας μελέτη η κοινωνική κυριαρχία δεν συνδέθηκε με την προσδοκία του Διαχωρισμού.

Ένας από τους βασικούς στόχους της παρούσας μελέτης ήταν να διερευνήσουμε την επίδραση της θεωρίας διαχείρισης του τρόμου στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης. Όπως είχε διατυπωθεί στις υποθέσεις, αναμενόταν ότι η επίδραση του υπαρξιακού άγχος θα διαφοροποιούσε, τόσο ως μεταβλητή κατάστασης (έκθεση στην ευκρινή θνητότητα) όσο και ως μεταβλητή προδιάθεσης (μεταθανάτιες προσδοκίες), τις προσδοκίες

επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής ανάλογα με την ένταξη των μεταναστών σε διαφορετικές ομάδες.

Σύμφωνα με την Kashima (2010) η θεωρία διαχείρισης του τρόμου φώτισε τη συμβολή του πολιτισμού με την έννοια ότι ο πολιτισμός συμβάλλει ως μέσο για την αποδοτική διαχείριση υπαρξιακών ζητημάτων. Στην μελέτη μας η ευκρινής θνητότητα (ως κατάσταση) δεν κατάφερε να διαφοροποιήσει τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης στο συνολικό δείγμα. Το παραπάνω εύρημα ενδεχομένως να οφείλεται στον σύντομο χρόνο απόσπασης κατά τον πειραματικό σχεδιασμό. Σύμφωνα με τους Burke et al. (2010) όσο ο χρόνος απόσπασης αυξάνει τόσο αυξάνεται και η επίδραση της έκθεσης στην ευκρινή θνητότητα. Η διαφοροποίηση αποτυπώθηκε όταν λήφθηκε υπ' όψιν το ιδεολογικό και υπαρξιακό υπόβαθρο των συμμετεχόντων με αποτέλεσμα να διαφανεί η διάκριση ανάμεσα στην υψηλά αξιολογούμενη ομάδα (Αμερικανοί), την αφομοιωμένη ομάδα (Αλβανοί) και την υποτιμημένη ομάδα των μεταναστών (Πακιστανοί). Από τις αναλύσεις αυτές προέκυψε μια τάση συντηρητικής στροφής σε όσους εμφάνιζαν υψηλά επίπεδα σε συντηρητικές ιδεολογίες (τυφλός πατριωτισμός, δεξιός αυταρχισμός και προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία) και μια τάση προάσπισης της κοσμοθεωρίας σε όσους εμφάνιζαν υψηλά επίπεδα σε προοδευτικές ιδεολογίες (εποικοδομητικός προσανατολισμός και πολυπολιτισμική ιδεολογία).

Οι επίγειες μεταθανάτιες προσδοκίες δεν κατάφεραν να προβλέψουν τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης για καμιά από τις τρεις μεταναστευτικές ομάδες. Οι μεταθανάτιες προσδοκίες για σύνδεση με το σύμπαν συνδέθηκαν θετικά με την προσδοκία της Εναρμόνισης για τους Αλβανούς μετανάστες. Μέσα από μια υπαρξιακή οπτική στις πεποιθήσεις για την ένωση με το σύμπαν δεν απαιτείται επικύρωση ενός συγκεκριμένου σεναρίου κοσμοθεωρίας όπως παρατηρούμε στην κοσμοθεωρία για ένωση με το Θεό. Αντίστοιχα η ένωση με το Θεό συνδέθηκε θετικά με τον Διαχωρισμό για τους

Πακιστανούς μετανάστες. Αναφορικά με την προσδοκία για ένωση με το Θεό αναδεικνύεται ένα μοτίβο επικύρωσης της κοσμοθεωρίας μέσα από περισσότερο αρνητικές προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης και λιγότερη επιθυμία για επαφή. Η προσδοκία για ένωση με το Θεό ενδεχομένως να συνδέεται με ενεργοποίηση απειλής και προσπάθεια επικύρωσης μιας συγκεκριμένης κοσμοθεωρίας που θα έχει στόχο τη διατήρηση του συστήματος. Ωστόσο η προσδοκία του Διαχωρισμού έχει συνδεθεί και σε προηγούμενες μελέτες με τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία και με το δεξιό ανταρχισμό (Thomsen, Green, & Sidanius, 2008) που ενδεχομένως αποτελούν όψεις του συντηρητισμού ο οποίος ίσως λανθάνει πίσω από τις μεταθανάτιες προσδοκίες για ένωση με το Θεό.

Αναφορικά με την ομάδα των Πακιστανών, η υψηλότερη προτίμηση της Περιθωριοποίησης στην συνθήκη ευκρινούς θνητότητας θα μπορούσε να αποδοθεί στην εξωομαδική υποτίμηση μιας μεταναστευτικής ομάδας η οποία διαμοιράζεται σε μικρότερο βαθμό την ίδια κοσμοθεωρία σε σύγκριση με τις άλλες δύο μεταναστευτικές ομάδες. Στην μελέτη των Bassett et al. (2011) στις ΗΠΑ η συνθήκη της ευκρινούς θνητότητας ενέτεινε την αποστροφή προς μετανάστες που είναι πολιτισμικά διαφορετικοί (Μεξικάνος μετανάστης χωρίς χαρτιά). Κοινό στοιχείο στη δική μας μελέτη και την προαναφερθείσα είναι και το ότι μεταξύ των άλλων δύο μεταναστευτικών ομάδων η ομάδα των Πακιστανών μεταναστών στην Ελλάδα είναι μια ομάδα που συχνά βρίσκεται σε καθεστώς παράτυπης (χωρίς χαρτιά) μετανάστευσης.

Σύμφωνα με την θεωρία διαχείρισης του τρόμου αναφορικά με ιδεολογικές όψεις, η ενεργοποίηση της θνητότητας μπορεί να πυροδοτήσει είτε συντηρητική στροφή είτε προάσπιση της κοσμοθεωρίας (Burke, Kosloff, & Landau, 2013). Μέσα από την παρούσα μελέτη αναδείχτηκαν μοτίβα συντηρητικής στροφής όπως προέκυψε από τις αναλύσεις παλινδρόμησης για την ομάδα των Πακιστανών μεταναστών και τις αναλύσεις τις

ευκρινούς θνητότητας ύστερα από συμπερίληψη του ιδεολογικού υπόβαθρου των συμμετεχόντων. Ωστόσο, στις αναλύσεις της έκθεσης στην ευκρινή θνητότητα σε συμμετέχοντες με προοδευτική ιδεολογία αποτυπώθηκε μια τάση προάσπισης της κοσμοθεωρίας. Ο έλεγχος των υπαρξιακών υποθέσεων υλοποιήθηκε τόσο μέσα από μεταβλητές προδιάθεσης όσο και κατάστασης.

Η θρησκεία σύμφωνα με τη θεωρία διαχείρισης του τρόμου επιχειρεί να δώσει μια απάντηση στην ανάγκη του ανθρώπου για υπαρξιακή ασφάλεια μετά το θάνατο. Ωστόσο, συχνά οι θρησκευτικές διαφορές αυξάνουν την ευκρίνεια των εθνοπολιτισμικών ορίων μέσα σε ένα έθνος και αποτελούν μέσο για τον εντοπισμό και τη διατήρηση διακρίσεων (ενδοομαδική έννοια – εξωομαδική υποτίμηση), πρακτική που έχει οδηγήσει σε εθνοτική μισαλλοδοξία και βία (Daniels & von der Ruhr 2005. Kunovich 1999). Σύμφωνα με την τοποθέτηση της Ai et al. (2014) και ερευνητικά ευρήματα από την μελέτη των Jonas και Fischer (2006) το άγχος θανάτου δεν φάνηκε να επηρεάζει σημαντικά όσους ήταν θρησκευόμενοι στις πεποιθήσεις για το θάνατο όταν τους γίνονταν νύξεις αναφορικά με την πίστη τους. Σύμφωνα με τους Halloran και Kashima (2004) όταν είναι ευκρινής στο πλαίσιο η πολιτισμική γνώση, το άγχος θανάτου οδηγεί σε διακριτά μοτίβα κοσμοθεωρίας σε συνεξάρτηση με την ευκρινή κοινωνική ταυτότητα που βρίσκεται στο πλαίσιο. Ωστόσο στην παρούσα μελέτη δεν τίθενται υπό αμφισβήτηση οι πεποιθήσεις για το θάνατο ή τη μετάβαση, αλλά η διομαδική επαφή με πολιτισμικά διαφορετικές ομάδες ενδεχομένως να κλονίζει την πίστη σε ένα σενάριο μετάβασης. Συνεπώς, οι μετανάστες θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως συμβολικές απειλές σε μια κοσμοθεωρία που περιλαμβάνει, ειδικά στις προσδοκίες για ένωση με το θεό, ένα σαφές σενάριο το οποίο ίσως τίθεται υπό αμφισβήτηση στο πλαίσιο της επαφής με διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες. Σε διαπολιτισμικές μελέτες η ταύτιση με την θρησκευτική ταυτότητα συχνά συνδέεται με περισσότερο εθνικιστικές τάσεις και με πιο αρνητικές στάσεις απέναντι στους μετανάστες

(Inglehart & Welzel 2005. Deitz, 2014. Storm, 2011) Ωστόσο, στην μελέτη των Scheepers, Gijssberts και Hello (2002) οι θρησκευτικές πρακτικές βρέθηκαν να έχουν μια καμπυλόγραμμη συσχέτιση αναφορικά με την προκατάληψη για τους μετανάστες. Επιπρόσθετα μέσα από μια οπτική διατήρησης του συστήματος οι δύο μεγάλες μονοθεϊστικές θρησκείες (Χριστιανισμός και Ισλάμ) έχουν τη μεγαλύτερη αντιπροσώπευση καλύπτοντας το 54,7% του παγκόσμιου πληθυσμού, με τον Ινδουισμό να έρχεται στην επόμενη θέση στο 16% και τον Βουδισμό στο 7,1%. Ενδεχομένως θρησκείες που παρέχουν κοσμοθεωρίες για ένωση με το θεό να εμπεριέχουν περισσότερο ομοιοστατικούς μηχανισμούς που επιτρέπουν τη διατήρηση του δικού τους συστήματος και την επέκτασή τους.

Πολυπολιτισμική ιδεολογία και προσδοκία Εναρμόνισης

Συχνά στη βιβλιογραφία χρησιμοποιούνται εναλλακτικά οι όροι πολυπολιτισμική ιδεολογία και προσδοκίες κοινωνίας υποδοχής για Εναρμόνιση των μεταναστών, χωρίς να γίνεται διάκριση των όρων, δεδομένης και της έλλειψης μελετών για τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης σε μέλη της κοινωνίας υποδοχής. Ωστόσο, η διάσταση της προσδοκίας της Εναρμόνισης εμφανίζει περισσότερο στοιχεία στάσεων απέναντι σε μια ομάδα ενώ η πολυπολιτισμική ιδεολογία στοιχεία αποδοχής της διαφορετικότητας γενικά απέναντι στην υπερκείμενη ομάδα των μεταναστών. Στην διάσταση της προσδοκίας εισέρχεται η κοινωνική κατηγοριοποίηση των μεταναστών με βάση την εθνική τους προέλευση.

Μέσα από τις αναλύσεις προσπαθήσαμε να διερευνήσουμε σε ποιο βαθμό η πολυπολιτισμική ιδεολογία γενικά απέναντι στους μετανάστες διαφοροποιείται από τις προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής για Εναρμόνιση συνολικά και ανά μεταναστευτική ομάδα, όπως προβλέπεται από ιδεολογικές και διομαδικές παραμέτρους. Ισχυρός δείκτης σε όλες τις αναλύσεις για την προσδοκία της Εναρμόνισης αναδείχτηκε ο

εποικοδομητικός πατριωτισμός συνολικά και στις τρεις μεταναστευτικές ομάδες. Στην ομάδα των Αμερικανών μεταναστών προστέθηκε επιπλέον η διάσταση της πολιτικής τοποθέτησης, με τους συμμετέχοντες που ανέφεραν δεξιά πολιτική αυτοτοποθέτηση και εποικοδομητικό πατριωτισμό να προβλέπουν την προσδοκία Εναρμόνισης των Αμερικανών μεταναστών. Οι υψηλότεροι δείκτες παλινδρόμησης εντοπίστηκαν για την ομάδα των Πακιστανών μεταναστών. Όπως προκύπτει από την ανασκόπηση των συντελεστών παλινδρόμησης, ο υψηλός εποικοδομητικός πατριωτισμός αποτέλεσε ισχυρό παράγοντα για την πρόβλεψη της Εναρμόνισης για τους Πακιστανούς μετανάστες. Ωστόσο, χρήσιμο είναι να επισημανθεί ότι στις κατηγορικές μετρήσεις για τις επιπολιτισμικές προσδοκίες οι ίδιες διαστάσεις προέβλεπαν την προσδοκία της Εναρμόνισης αλλά σε διαφορετικές ομάδες, με την ένωση με το σύμπαν να εμφανίζεται για τους Αλβανούς, τον εποικοδομητικό πατριωτισμό για τους Αμερικανούς και την δεξιά πολιτική αυτοτοποθέτηση για τους Πακιστανούς μετανάστες.

Η πρόσδεση με την εθνική ταυτότητα με όρους τυφλού πατριωτισμού σε συνάρτηση με μεταθανάτιες προσδοκίες για ένωση με το σύμπαν αποτέλεσαν σημαντικούς προβλεπτικούς δείκτες για την πολυπολιτισμική ιδεολογία. Η πολυπολιτισμική ιδεολογία συνδέθηκε θετικά τόσο με τον τυφλό πατριωτισμό όσο και με την πίστη σε ένα σενάριο μεταθανάτιας ύπαρξης για ένωση με το σύμπαν. Η σύνδεση της πολυπολιτισμικής ιδεολογίας με τις προσδοκίες για ένωση με το σύμπαν ίσως αποτυπώνει ένα σενάριο κοσμοθεωρίας για μεταθανάτια ύπαρξη που όμως δεν επιζητά την επικύρωση ενός συγκεκριμένου σεναρίου (π.χ. ένωση με το Θεό, πρόσδεση με συγκεκριμένη θρησκεία) αλλά ίσως ενεργοποιεί συμβολικά συστήματα κοινής μοίρας / κοινής ανθρωπότητας (Campbell, 1958. Motyl, Hart, Pyszczynski, Weise, Maxfield, & Siedel, 2011).

Τη σύνδεση της πολυπολιτισμικής ιδεολογίας και της Εναρμόνισης με την πρόσδεση με την εθνική ταυτότητα συναντούμε και σε άλλες μελέτες στην βιβλιογραφία (Citrin, Johnston & Wright, 2012. Citrin, & Sears, 2014. Spry & Hornsey, 2007). Αξίζει ωστόσο να επισημάνουμε ότι η σύνδεση της Εναρμόνισης με τον εποικοδομητικό πατριωτισμό αποτελεί ένα εύρημα αναμενόμενο, στο βαθμό που ο εποικοδομητικός πατριωτισμός αποτελεί έναν προοδευτικό ιδεολογικό προσανατολισμό. Ωστόσο, στη σύνδεση του τυφλού πατριωτισμού με την πολυπολιτισμική ιδεολογία ίσως λανθάνουν περισσότερο αφομοιωτικές προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής. Σύμφωνα με τον Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey, και Barrette (2010) οι μεταναστευτικές πολιτικές που υιοθετούν μια εθνικιστική μεταναστευτική ιδεολογία, όπως στην Ελλάδα, ορίζουν ποιος μπορεί και ποιος πρέπει να είναι πολίτης του κράτους με κριτήρια εθνοτικά ή θρησκευτικά. Η εθνικιστική ιδεολογία βασίζεται στο δίκαιο του αίματος, όπου μόνο τα μέλη των προγονικών εθνοτήτων ή φυλετικών ομάδων μπορούν να αποκτήσουν πλήρη νομική ιδιότητα ως πολίτες του κράτους. Σύμφωνα με τον ορισμό που δίνουν οι Bourhis et al. (2010), η Ελλάδα μέχρι πρότινος εμφάνιζε στοιχεία εθνικιστικού ιδεολογικού προσανατολισμού για τους μετανάστες και κατά τα τελευταία χρόνια επιχειρεί σε επίπεδο ενταξιακών πολιτικών να πραγματοποιήσει βήματα προς τον πολιτειακό προσανατολισμό. Ωστόσο, όπως προκύπτει από την τοποθέτηση του Bourhis et al. (2010), το εύρημα για σύνδεση της πολυπολιτισμικής ιδεολογίας με τον τυφλό πατριωτισμό εν πρώτοις φαντάζει παράδοξο, εντούτοις θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η πολυπολιτισμική ιδεολογία μπορεί να αξιολογεί διαστάσεις εθνικιστικού ιδεολογικού προσανατολισμού απέναντι σε μετανάστες.

Σύμφωνα με τους Berry, Kalin και Taylor (1977) η πολυπολιτισμική ιδεολογία συνίσταται στην προώθηση μιας θετικής άποψης της διαφορετικότητας, η οποία ενθαρρύνει όλους τους πολίτες να αναγνωρίζουν και να αποδέχονται την ποικιλομορφία

των εθίμων και των παραδόσεων μιας πολύ-εθνοτικής κοινωνίας, να συμμετέχουν με πλήρη και δίκαιο τρόπο στην ευρύτερη κοινωνία και να δεχονται ότι όλες οι ομάδες (όχι μόνο οι μετανάστες) καλούνται να προσαρμοστούν εντός τους και μεταξύ τους. Ωστόσο η εικόνα στην Ελλάδα, ως χώρα υποδοχής, εύκολα θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι απέχει από τον ορισμό των Berry et al. (1977) για την πολυπολιτισμική ιδεολογία.

Στην μελέτη των Ζήση, Χτούρης, Χίου και Ρεντάρη (2013), αποτυπώθηκαν στοιχεία της εθνικιστικής ιδεολογικής τοποθέτησης για τους μετανάστες. Μέλη της κοινωνίας υποδοχής χρησιμοποιούσαν την έννοια «έθνος» ως προέκταση μιας εθνοτοπικής αναφοράς που σχετίζεται παράλληλα με συγγένεια αίματος, καταγωγής και εδαφικότητας τα οποία προβλήθηκαν από τους συζητητές ως όροι δικαιωμάτων. Διαχρονικά εθνική ιδεολογία έχουν παράξει συντηρητικές πολιτικές ρητορικές οι οποίες εφάπτονται με δηλώσεις που εκφράζουν την ταύτιση με το έθνος. Σύμφωνα με τους Ζήση και συν. (2013) *«αναπαραστάσεις της ρητορικής πολιτικής σε σχέση με το έθνος και την εθνική ταυτότητα αλληλοτροφοδοτούνται για να επιβάλουν όρια για το ποιός ανήκει στην κοινότητα του έθνους και ποιός όχι»* σ.78.

Αλληλεπίδραση ευκρινούς θνητότητας και υπαρξιακών / ιδεολογικών παραμέτρων

Επόμενος βασικός στόχος της παρούσας μελέτης ήταν να διερευνήσει την επίδραση της έκθεσης στην ευκρινή θνητότητα αναφορικά με τις επιπολιτισμικές προσδοκίες των γηγενών όπως αυτές αποτυπώθηκαν μέσα από επιλογή μιας προσδοκίας για τις τρεις ομάδες και μέσα από τις απαντήσεις για την υποστήριξη της Εναρμόνισης. Κύρια επίδραση της θνητής φύσης δεν προέκυψε για καμιά από τις δύο μετρήσεις, γι' αυτό στην συνέχεια έγινε χωρισμός του δείγματος σε υψηλά και χαμηλά επίπεδα των αξιολογούμενων ιδεολογικών και υπαρξιακών παραμέτρων. Αναφορικά με τα υψηλά επίπεδα σε συντηρητικές ιδεολογικές παραμέτρους (τυφλό πατριωτισμό, προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία και δεξιό αυταρχισμό) αποτυπώθηκε μια συστηματική

προτίμηση της Εναρμόνισης για τους Αμερικανούς μετανάστες στην ομάδα που εκτέθηκε στην ευκρινή θνητότητα. Επιπρόσθετα, στην συνθήκη ευκρινούς θνητότητας στην ομάδα ατόμων με υψηλά επίπεδα τυφλού πατριωτισμού αποτυπώθηκε υψηλότερη προτίμηση για την Περιορισμένη των Αλβανών και χαμηλότερη προτίμηση για την Εναρμόνιση των Πακιστανών. Στην συνθήκη της ευκρινούς θνητότητας με χαμηλά επίπεδα στον τυφλό πατριωτισμό αποτυπώθηκε υψηλότερη προτίμηση για το Διαχωρισμό των Πακιστανών.

Επιπρόσθετα, στην συνθήκη ευκρινούς θνητότητας στην ομάδα ατόμων με υψηλό προσανατολισμό κοινωνικής κυριαρχίας εντοπίστηκαν υψηλότερα επίπεδα υποστήριξης της Συναλλακτικής Εναρμόνισης των Αλβανών και των Αμερικανών και χαμηλότερα επίπεδα Εναρμόνισης των Αλβανών. Παράλληλα, στην συνθήκη ευκρινούς θνητότητας στην ομάδα ατόμων με χαμηλά επίπεδα στον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία αποτυπώθηκε υψηλότερη προτίμηση για το Διαχωρισμό των Πακιστανών.

Τέλος, αναφορικά με τις συντηρητικές ιδεολογικές παραμέτρους, στην ομάδα των ατόμων με υψηλά επίπεδα στο δεξιό αυταρχισμό αποτυπώθηκε στην συνθήκη της ευκρινούς θνητότητας χαμηλότερη υποστήριξη της Εναρμόνισης για Αλβανούς και Πακιστανούς μετανάστες και υψηλότερη για Αμερικανούς μετανάστες.

Τα παραπάνω ευρήματα υποστηρίζουν σε κάποιο βαθμό την συντηρητική στροφή των συμμετεχόντων α) μέσα από την σαφή προτίμηση θετικότερων προσδοκιών για τους θετικά αξιολογούμενους μετανάστες και β) μέσα από την υποστήριξη αρνητικών προσδοκιών και μείωση της υποστήριξης θετικών προσδοκιών για υποτιμημένες ή απειλητικές ομάδες μεταναστών (Πακιστανοί και Αλβανοί). Ενδεχομένως οι θετικότερες στάσεις απέναντι στους Αμερικανούς μετανάστες, όπως αποτυπώνονται μέσα από τις διαφορές ύστερα από την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα, εκφράζουν μια οπτική ενδοομαδικής εύνοιας στην υπερκείμενη παγκοσμιοποιημένη κουλτούρα των Αμερικανών. Αντίστοιχα θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι οι θετικότερες στάσεις απέναντι στους

Αμερικανούς ίσως εκφράζουν μια τάση αναβάθμισης της ταυτότητας (Bennett, 2015. Dewhirst 1976. Marques, Paez & Abrams, 1998) της κοινωνίας υποδοχής.

Στη βάση της συντηρητικής στροφής θα μπορούσαμε να αποδώσουμε το μοτίβο για υψηλότερη προτίμηση του Διαχωρισμού για τους Πακιστανούς μετανάστες σε ομάδες χαμηλού πατριωτισμού και χαμηλής κοινωνικής κυριαρχίας. Ωστόσο, μια εναλλακτική ερμηνεία θα ήταν ότι ίσως αποτελεί μια τάση προάσπισης της κοσμοθεωρίας που βασίζεται στην αποδοχή της στρατηγικής που τείνουν να εφαρμόζουν οι Πακιστανοί μετανάστες στην Ελλάδα. Η χαμηλή κοινωνική κυριαρχία σχετίζεται με υψηλά επίπεδα αποδοχής της κοινωνικής ισότητας· μέσα από αυτή την οπτική η εν λόγω τάση θα μπορούσε ίσως να αποδοθεί στο ότι αυτά τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής αναγνωρίζουν το δικαίωμα της συγκεκριμένης ομάδας στο Διαχωρισμό και παράλληλα αναγνωρίζουν ότι δεν υπάρχουν οι συνθήκες για προάσπισης κάποιας πιο θετικής προσδοκίας. Ωστόσο σε αυτό το πλαίσιο θα αναμέναμε ίσως μια επίταση ή αύξηση της υποστήριξης της Συναλλακτικής Εναρμόνισης -που όμως δεν παρατηρήθηκε.

Αναφορικά με τις πιο προοδευτικές ιδεολογίες (πολυπολιτισμική ιδεολογία και εποικοδομητικός πατριωτισμός) και την ευκρινή θνητότητα, αποτυπώθηκε μια τάση προάσπισης της κοσμοθεωρίας. Ειδικότερα στην ομάδα των ατόμων με υψηλά επίπεδα πολυπολιτισμικής ιδεολογίας υπήρξε περισσότερη υποστήριξη για την Εναρμόνιση και Συναλλακτική Εναρμόνιση των Αλβανών και την Συναλλακτική Εναρμόνιση των Πακιστανών. Αντίστοιχα στην ομάδα χαμηλής πολυπολιτισμικής ιδεολογίας υπήρξε μείωση της υποστήριξης της Εναρμόνισης για τους Αλβανούς μετανάστες. Στην ομάδα υψηλού εποικοδομητικού πατριωτισμού στη συνθήκη της ευκρινούς θνητότητας εντοπίστηκε μείωση της υποστήριξης της Περιθωριοποίησης των Πακιστανών μεταναστών, ωστόσο παρατηρήθηκε μια τάση αύξησης της υποστήριξης της Περιθωριοποίησης για τους Αλβανούς μετανάστες. Παρότι η αύξηση δεν είναι στατιστικά

σημαντική, επειδή εμφανίζεται με την ίδια μορφή και στον τυφλό πατριωτισμό, ίσως να σχετίζεται κάπως με την πρόσδεση με την εθνική ταυτότητα και να εκφράζει σε κάποιο βαθμό την πρόσληψη ρεαλιστικής απειλής από την πλειονοτική στο μεταναστευτικό χώρο ομάδα των Αλβανών μεταναστών.

Αναφορικά με τις δύο μεταθανάτιες προσδοκίες που σχετίζονται με υποστήριξη μεταθανάτιας ζωής προκύπτει ένα σαφές μοτίβο υποστήριξης της Εναρμόνισης για τους Αμερικανούς μετανάστες σε όσους εμφάνιζαν υψηλά επίπεδα ένωσης με το Θεό, ένωσης με το σύμπαν και χαμηλά επίπεδα κοσμικής μεταθανάτιας κοσμοθεωρίας. Επιπρόσθετα στην ομάδα με υψηλά επίπεδα στην ένωση με το Θεό εντοπίστηκαν χαμηλότερα επίπεδα υποστήριξης της Εναρμόνισης για τους Πακιστανούς μετανάστες, ενώ στην ομάδα υψηλών επιπέδων κοσμοθεωρίας για ένωση με το σύμπαν αποτυπώθηκε χαμηλότερη προτίμηση στην Συναλλακτική Εναρμόνιση για τους Αμερικανούς μετανάστες.

Αξιολογώντας τα ευρήματα για τις υπαρξιακές παραμέτρους διαπιστώνεται ότι η έκθεση στην ευκρινή θνητότητα δημιούργησε μια προτίμηση στην Εναρμόνιση για μετανάστες με χριστιανικό θρησκευτικό προσανατολισμό και μείωση της Εναρμόνισης για μετανάστες με διαφορετικό προσανατολισμό (Ισλάμ για τους Πακιστανούς μετανάστες). Ενδεχομένως η μείωση της υποστήριξης της Εναρμόνισης για τους Πακιστανούς μετανάστες να σχετίζεται με προσλαμβανόμενη συμβολική απειλή (Riek, Mania & Gaertner 2006. Stephan & Renfro 2002) στο επίπεδο της θρησκείας. Μέσα από την μεταθανάτια προσδοκία για ένωση με τον Θεό, αξιολογούμε εμμέσως τη θρησκευτικότητα. Τα ευρήματα δείχνουν ότι ενδεχομένως η πρόσδεση στη χριστιανική θρησκεία προάγει την προτίμηση προς μεταναστευτικές ομάδες με συναφή θρησκευτικό προσανατολισμό και μια ήπια τάση για διατήρηση διακριτότητας απέναντι σε μεταναστευτικές ομάδες που δεν επικυρώνουν το σενάριο κοσμοθεωρίας της κοινωνίας υποδοχής.

Έρευνα 3 – Πολιτισμικοί Προσανατολισμοί και Προσδοκίες Επιπολιτισμοποίησης για Μεταναστευτικές Ομάδες Χαμηλού Status σε Διομαδικό και Διαπροσωπικό Επίπεδο: Ιδεολογικοί, Υπαρξιακοί και Διομαδικοί Παράγοντες

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι να αποτυπώσει την συμβολή υπαρξιακών ιδεολογικών και διομαδικών παραμέτρων στην ερμηνεία διεργασιών επιπολιτισμοποίησης στην κοινωνία υποδοχής στο διομαδικό και διατομικό επίπεδο ανάλυσης. Ως ομάδα στόχος για την παρούσα μελέτη επιλέχθηκε η υποτιμημένη ομάδα των Πακιστανών μεταναστών. Η επιλογή της συγκεκριμένης μεταναστευτικής ομάδας εμφανίζει από τη μια κοινωνιοψυχολογικό ενδιαφέρον λόγω της προσλαμβανόμενης πολιτισμικής απόστασης και από την άλλη σχετίζεται με συγχρονικές αλλαγές στην κινητικότητα της ομάδας για αναγνώριση και διεκδίκηση δικαιωμάτων στην κοινωνία υποδοχής.

Καινοτομία της παρούσας μελέτης είναι η αποτύπωση διεργασιών επιπολιτισμοποίησης σε δύο επίπεδα ανάλυσης στην οποία θα αναφερθούμε σε επόμενη ενότητα στην συνέχεια. Επίσης, μέσα από την παρούσα μελέτη επιχειρήθηκε η αποτύπωση του επιπολιτισμικού προσανατολισμού της κοινωνίας υποδοχής αναφορικά με συγκεκριμένες πολιτισμικές διαστάσεις (π.χ. γλώσσα, φιλίες). Ο επιπολιτισμικός προσανατολισμός αξιολογήθηκε τόσο σε επίπεδο διαφορετικών στοιχείων όσο και μέσα από δύο ισχυρές διαστάσεις που προέκυψαν: τον προσανατολισμό στην ταυτότητα (συμβολικές διαστάσεις) και τον προσανατολισμό στις σχέσεις (διαστάσεις επαφής).

Στην παρούσα μελέτη επιχειρείται μια ενοποίηση των ιδεολογικών διαστάσεων ενώ παράλληλα εισάγεται η έννοια της προσλαμβανόμενης απειλής σε ατομικό και διομαδικό επίπεδο στην οποία θα αναφερθούμε συνοπτικά στην συνέχεια.

Διεργασίες επιπολιτισμοποίησης και επίπεδα ανάλυσης. Μέσα από την παρούσα διατριβή υλοποιείται μια προσπάθεια μελέτης των προσδοκιών

επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής μέσα από τα τρία επίπεδα ανάλυσης του Doise (Doise, 1986). Κατά την πρώτη μελέτη αποτυπώθηκαν οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης γενικά απέναντι στους μετανάστες. Δεδομένου ότι οι θέσεις των συμμετεχόντων εκφράζουν τις επιθυμίες της κοινωνίας υποδοχής για την επιπολιτισμοποίηση της υπερκείμενης ομάδας των μεταναστών, θα μπορούσαμε, με κάποια επιφύλαξη, να διατυπώσουμε τη θέση ότι η συγκεκριμένη μέτρηση εκφράζει ένα ιδεολογικό επίπεδο μέτρησης των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης. Σε εκείνο το επίπεδο ανάλυσης η εξήγηση αφορούσε το ρόλο των γενικών κοινωνικών πεποιθήσεων και των κοινωνικών σχέσεων (Χρυσόχου, 2004) μεταξύ της ομάδας υποδοχής και των πεποιθήσεων και προσδοκιών απέναντι στους μετανάστες στην Ελλάδα. Στην δεύτερη μελέτη υπήρξε μια εμβάθυνση στο διομαδικό επίπεδο ανάλυσης μέσα από την αποτύπωση προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης για διαφορετικές ομάδες μεταναστών. Σε αυτό το επίπεδο ανάλυσης η εξήγηση στηρίζεται στην κοινωνική θέση των ατόμων ή των ομάδων (Χρυσόχου, 2004). Στον παρόντα ερευνητικό σχεδιασμό επιχειρείται η μελέτη των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης παράλληλα στο διατομικό και στο διομαδικό επίπεδο ανάλυσης. Στο διατομικό επίπεδο η εξήγηση εστιάζεται στην κατάσταση μεταξύ ανθρώπων και στην αλληλεπίδρασή τους. Αυτός ο τύπος εξήγησης αφορά τη δυναμική των κοινωνικών σχέσεων στις οποίες εμπλέκονται τα άτομα (Χρυσόχου, 2004).

Η παράλληλη στόχευση σε διομαδικό και διατομικό επίπεδο υποστηρίζεται και από συναφή προβληματισμό που έχει διατυπωθεί στη βιβλιογραφία, αναφορικά με την διαφοροποιημένη επίδραση της θεωρίας διομαδικής επαφής όταν αξιολογείται στο διατομικό και στο διομαδικό επίπεδο (Pettigrew et al., 2011. Forbes, 2004).

Διεργασίες επιπολιτισμοποίησης και απειλή. Οι Pratto και Lemieux (2001) υποστηρίζουν ότι η μετανάστευση σχετίζεται με δύο αντικρουόμενες ρητορικές, από τη μια την κοινωνική ένταξη και από την άλλη την διομαδική απειλή. Σε επίπεδο θεωρίας η

πρώτη σχετίζεται με το Μοντέλο Κοινής Ενδοομαδικής Ταυτότητας (Pratto & Lemieux, 2001), ενώ η δεύτερη σχετίζεται με την θεωρία ενοποιημένης απειλής, το λειτουργικό μοντέλο της διομαδικής σύγκρουσης και όψεις της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας. Η παραπάνω τοποθέτηση είναι η αντιστροφή της πολυπολιτισμικής υπόθεσης ή της θέσης ότι η αίσθηση ασφάλειας και εμπιστοσύνης θα οδηγήσει σε μεγαλύτερα επίπεδα αποδοχής της εξωομάδας (Berry, Kalin & Taylor, 1977).

Σύμφωνα με τους Sam και Berry (2006), οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης παρουσιάζουν διακυμάνσεις ως αποτέλεσμα της επίδρασης τόσο των χαρακτηριστικών των μεταναστών όσο και μέσα από τις πεποιθήσεις για την προσλαμβανόμενη απειλή. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης επιχειρήθηκε η αποτύπωση της προσλαμβανόμενης απειλής σε διατομικό και διομαδικό επίπεδο και η επίδρασή της στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής.

Πακιστανοί μετανάστες στην Ελλάδα και διομαδικές σχέσεις. Η Πακιστανική μεταναστευτική κοινότητα στην Ελλάδα θεωρείται από την κοινωνία υποδοχής ως μια ορατή και υποτιμημένη μεταναστευτική ομάδα (Leghari, 2009. Salvanou, 2013) με χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό status (Rovolis & Tragaki, 2006; Tonchev, (2007) και μεγάλη προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση (Theodorou & Pavlopoulos, 2016). Όπως επισημαίνουν οι Κατέρη και Καραδήμας (2007), οι ελληνικές μελέτες αναφορικά με την επιπολιτισμοποίηση αφορούν κυρίως βαλκάνιους μετανάστες παρά το γεγονός ότι, σύμφωνα με το Μεσογειακό Παρατηρητήριο Μετανάστευσης, αρκετοί μετανάστες στην Ελλάδα προέρχονται από την Ασία. Στην προσλαμβανόμενη, από την κοινωνία υποδοχής, πολιτισμική απόσταση των μεταναστών από το Πακιστάν αναφερθήκαμε διεξοδικά κατά την προηγούμενη μελέτη. Σε αυτή τη μελέτη κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούμε επίσης σε συγχρονικά γεγονότα διομαδικής επαφής και κινητικότητας της συγκεκριμένης ομάδας

για αναγνώριση δικαιωμάτων που ιστορικά αιτιολογεί την επιλογή της συγκεκριμένης ομάδας στόχου για τον παρόντα ερευνητικό σχεδιασμό.

Αναφορικά με την ένταξη των ασιατών μεταναστών στην Ελλάδα η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας του Συμβουλίου της Ευρώπης έχει καταδείξει την ανάγκη για μια ισχυρή πολιτική ένταξης (Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας του Συμβουλίου της Ευρώπης, 2015 σσ. 29). Σε επίπεδο διακρίσεων απέναντι στους Πακιστανούς μετανάστες στην Ελλάδα μείζονα γεγονότα διομαδικής βίας ήταν οι δολοφονίες των Σαχζάτ Λουκμάν (Δάμα, 2013) και Σερντάρ Γιακούμπ στα Πετράλωνα (Παπαδάτος, 2013) και η διαμαρτυρία των 200 μεταναστών-εργατών στη Μανωλάδα για την διεκδίκηση των δεδουλευμένων που κατέληξε στον τραυματισμό από όπλο 28 μεταναστών-εργατών το 2013 (Γαλάνης, 2013).

Σύμφωνα με την πρόσφατη έκθεση της «Αντιγόνη» για την Καταγραφή φαινομένων, ζητημάτων και κρουσμάτων ρατσισμού, διακρίσεων και ξενοφοβίας μέσα στο 2015 αναφέρονται περιστατικά διατομικής, διομαδικής και συστημικής βίας απέναντι σε μετανάστες από το Πακιστάν στην Ελλάδα (Θεοδωρίδης, 2015). Ειδικότερα υπάρχουν αναφορές για ρατσιστική σύλληψη του επικεφαλής της Πακιστανικής Κοινότητας Ελλάδος (ΚΕΕΡΦΑ, 2015α), ληστεία σε βάρος Πακιστανού μετανάστη και βίαιο πέταγμα του σε ακάλυπτο χώρο πολυκατοικίας (Αγγελίδης, 2015), βάνανυση επίθεση από ακροδεξιό τάγμα εφόδου σε μετανάστες από το Πακιστάν στην Μάνδρα Αττικής (Θεοδωρίδης, 2015) και ομαδική επίθεση μελών της Χρυσής Αυγής σε Πακιστανούς μετανάστες στην περιοχή της Ομόνοιας (ΚΕΕΡΦΑ, 2015β). Στόχος της παρούσας συνοπτικής αναφοράς γεγονότων βίας απέναντι σε Πακιστανούς μετανάστες είναι να αποτυπώσει κάπως συνοπτικά το ζήτημα της διομαδικής σύγκρουσης και τις επιθετικότητες μεταξύ της κοινωνίας υποδοχής και της συγκεκριμένης μειονοτικής μεταναστευτικής ομάδας στην Ελλάδα. Σε επίπεδο συλλογικής διεκδίκησης δικαιωμάτων τον Ιούνιο του 2016 η Πακιστανική

κοινότητα στην Ελλάδα, η ΚΕΡΕΡΦΑ και μέλη του ΠΑΜΕ πραγματοποίησαν διαμαρτυρία για τις απάνθρωπες συνθήκες εργασίας στις αγροτικές καλλιέργειες της Θήβας αιτούμενοι σεβασμό και δικαιώματα (Δελιχάς, 2016). Μέσα από την παραπάνω συνοπτική ειδησεογραφική αποτύπωση διαφαίνεται μια συγχρονική διομαδική σύγκρουση και μια κοινωνική κινητικότητα της συγκεκριμένης μεταναστευτικής ομάδας για δικαιώματα και θεσμική αναγνώριση.

Αναφορικά με τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης, όπως προέκυψε από την προηγούμενη μελέτη, οι επικρατέστερες προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης για τους Πακιστανούς μετανάστες στην Ελλάδα είναι ο Ατομοκεντρισμός και η Εναρμόνιση. Σε αξιολόγηση αναφορικά με την λιγότερο επιθυμητή προσδοκία επιπολιτισμοποίησης οι συμμετέχοντες ανέφεραν την Αφομοίωση και την Περιθωριοποίηση και τον Διαχωρισμό. Παρ' ολ' αυτά, σε αξιολόγηση αναφορικά με την στρατηγική που συνηθίζουν να υιοθετούν οι Πακιστανοί μετανάστες στην Ελλάδα, οι μισοί συμμετέχοντες ανέφεραν τον Διαχωρισμό ως προτιμητέα από τους Πακιστανούς μετανάστες στρατηγική επιπολιτισμοποίησης. Αντίστοιχες μελέτες με μετανάστες από την Ασία στην Ελλάδα αναφέρουν ότι και οι ίδιοι οι μετανάστες αναφέρουν πως τείνουν να χρησιμοποιούν πιο συχνά της στρατηγική του Διαχωρισμού (Κατέρη & Καραδήμας, 2009). Άλλη μελέτη επίσης, σε άλλο πολιτισμικό πλαίσιο υποδοχής, επιβεβαίωσε την προτίμηση των Πακιστανών προς το Διαχωρισμό (Robinson, 2010). Επίσης, σε μελέτη των Wong-Rieger και Quintana (1987), μετανάστες ασιατικής καταγωγής στον Καναδά επέλεξαν την στρατηγική του Διαχωρισμού.

Σύμφωνα με την τυπολογία του Bourhis (1997) για τις διομαδικές σχέσεις, όπως προκύπτει από το συνδυασμό των προσδοκιών της κοινωνίας υποδοχής και των στρατηγικών της μεταναστευτικής ομάδας, όταν ο Διαχωρισμός αποτελεί στρατηγική επιλογής από την μεταναστευτική ομάδα τότε οι σχέσεις με την κοινωνία υποδοχής είναι

ως επί το πλείστον συγκρουσιακές ή προβληματικές (προσδοκία Ατομοκεντρισμού) και όχι συναινετικές. Επιπρόσθετα, το Πακιστάν είναι μια πιο κολεκτιβιστική κοινωνία σε σύγκριση με την Ελλάδα, με αποτέλεσμα η ταύτιση και η πρόσδεση με την ενδοομάδα να είναι ιδιαίτερα σημαντική για την συγκεκριμένη μεταναστευτική ομάδα που έρχεται σε επαφή με μια πολιτισμική ομάδα (κοινωνία υποδοχής) που εμφανίζει περισσότερο ατομοκεντρικό προσανατολισμό. Στην έρευνα του Hofstede η Ελλάδα βρίσκεται στο επίπεδο 33 ενώ το Πακιστάν στο 11 στον Ατομοκεντρισμό.

Στην περίπτωση ασιατών μεταναστών στην Ελλάδα η Εναρμόνιση ενδέχεται να μην είναι ο πιο αποτελεσματικός τρόπος επιπολιτισμού, λόγω των μεγάλων πολιτισμικών διαφορών μεταξύ της χώρας προέλευσης και της κοινωνίας υποδοχής. Κατά τον Berry (2005), όταν υπάρχει έντονη σύγκρουση πολιτισμών, το άτομο είναι πιθανό να επιχειρεί να επιλύσει αυτή την σύγκρουση επιλέγοντας το Διαχωρισμό του από τον πολιτισμό της κοινωνίας υποδοχής και την επικέντρωσή του στον πολιτισμό της δικής του εθνικής προέλευσης.

Ύστερα από όσα αναφέραμε πιο πάνω κρίθηκε σκόπιμο να μελετηθούν περαιτέρω και σε περισσότερες διαστάσεις οι επιπολιτισμικές προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής για τους Πακιστανούς μετανάστες στην Ελλάδα.

Ερευνητικοί Στόχοι και Υποθέσεις

Αναμένουμε ότι η κοινωνία υποδοχής θα εμφανίσει προτίμηση προς τη στρατηγική του Ατομοκεντρισμού και της Εναρμόνισης στο διομαδικό επίπεδο.

Αναμένουμε οι διαστάσεις της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων να συμβάλουν σημαντικά στην πρόβλεψη των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης στο διομαδικό και στο διατομικό επίπεδο. Ειδικότερα, στο διομαδικό επίπεδο, αναμένουμε ότι υψηλότερα επίπεδα συντηρητισμού (τυφλός πατριωτισμός, προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία, δεξιά αυτοτοποθέτηση) θα συνδέονται με περισσότερο

απορριπτικές ή αφομοιωτικές προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης (Διαχωρισμός, Περιθωριοποίηση, Αφομοίωση). Αναμένουμε ότι οι συμμετέχοντες με χαμηλά επίπεδα στην συντηρητική ιδεολογία θα εμφανίσουν προτίμηση για προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης που εκφράζουν θετική κρίση για τη διατήρηση της πολιτισμικής κληρονομιάς των μεταναστών (Εναρμόνιση, Συναλλακτική Εναρμόνιση) είτε θα τοποθετούνται θετικά στην ελεύθερη κρίση των μεταναστών για τη διατήρηση ή υιοθέτηση της κουλτούρας επιλογής τους (Ατομοκεντρισμός). Αναφορικά με την σύνδεση επιπολιτισμικών προσδοκιών με το ιδεολογικό υπόβαθρο σε διατομικό επίπεδο, δεδομένου ότι δεν έχουν πραγματοποιηθεί αντίστοιχες εμπειρικές μελέτες, αναμένουμε ότι θα υπάρξει διαφοροποίηση αλλά δεν θα ήταν ασφαλές να διατυπώσουμε κάποια συγκεκριμένη υπόθεση.

Όπως προκύπτει από διαχρονική μελέτη των Zagefka, Binder και Brown (2010) η επιθυμία για υιοθέτηση από την πλευρά των μεταναστών πολιτισμικών στοιχείων από την κοινωνία υποδοχής μειώνει συν τω χρόνω τα αρνητικά συναισθήματα της κοινωνίας υποδοχής. Κατά τους Brown και Zagefka (2011), όταν η κοινωνία υποδοχής θεωρεί ότι τα μέλη της μειονότητας επιθυμούν να διατηρήσουν την κουλτούρα τους, συχνά εμφανίζεται αύξηση των αρνητικών στερετύπων και η κοινωνία υποδοχής τείνει να μειώνει την υποστήριξη για την διατήρηση της κουλτούρας των μεταναστών και την ένταξή τους. Βασιζόμενοι στο παραπάνω εύρημα θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι οι μετανάστες που σε διατομικό επίπεδο θα ακολουθήσουν τις στρατηγικές της Εναρμόνισης ή της Αφομοίωσης ενδεχομένως να τύχουν θετικότερης στάσης από τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής. Για την παραπάνω υπόθεση βασιζόμαστε στο ότι στο διατομικό επίπεδο ο μετανάστης ενδεχομένως να αξιολογείται από την κοινωνία υποδοχής λιγότερο με βάση την ομάδα υπαγωγής (Πακιστανική μεταναστευτική ταυτότητα στην Ελλάδα) αλλά περισσότερο ως άτομο.

Αναμένουμε διαφοροποίηση στην προσδοκία διατήρησης / υιοθέτησης πολιτισμικών στοιχείων (επιπολιτισμικός προσανατολισμός) με βάση το ιδεολογικό υπόβαθρο των συμμετεχόντων. Αναμένουμε άτομα με υψηλά επίπεδα στο συντηρητισμό να εμφανίσουν προτίμηση για υιοθέτηση των συμβολικών όψεων του ελληνικού πολιτισμού (π.χ. γλώσσα, αξίες) από τους Πακιστανούς μετανάστες. Αναμένουμε οι πιο προοδευτικοί συμμετέχοντες να εμφανίσουν περισσότερη προτίμηση για την αποδοχή συμβολικών διαστάσεων του πολιτισμού της χώρας προέλευσης των μεταναστών (π.χ. θρησκεία). Αναμένουμε επίσης ότι οι προοδευτικοί συμμετέχοντες θα υποστηρίζουν την ισότιμη διατήρηση / υιοθέτηση στοιχείων από το ένα και το άλλο πολιτισμικό πλαίσιο σε διαστάσεις του πολιτισμού που σχετίζονται με την διομαδική επαφή και την σφαίρα της κοινωνικής ζωής (π.χ. φιλίες, διαμονή, γάμοι). Αναμένουμε να υπάρξει διαφοροποίηση ανάλογα με το ιδεολογικό υπόβαθρο των συμμετεχόντων αναφορικά με τις διαστάσεις επιπολιτισμοποίησης που σχετίζονται με επαφή, με τους πιο προοδευτικούς να υποστηρίζουν ένα μοντέλο Εναρμόνισης.

Αναμένουμε ότι η έκθεση στην θνητή φύση όταν αλληλεπιδρά με το ιδεολογικό υπόβαθρο θα οδηγήσει είτε σε συντηρητική στροφή είτε σε προάσπιση της κοσμοθεωρίας. Η σχετική βιβλιογραφία έχει οδηγηθεί στο συμπέρασμα μέσα από σχετική μετα-ανάλυση ότι η ευκρινής θνητότητα τείνει να παράγει και τα δύο προαναφερθέντα αποτελέσματα (προάσπιση κοσμοθεωρίας και συντηρητική στροφή) (Burke et al. 2013). Ωστόσο, δεν έχουν πραγματοποιηθεί αρκετές μελέτες στο πεδίο των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης για να μπορεί να διατυπωθεί μία σαφής κατεύθυνση για τα προσδοκόμενα αποτελέσματα. Η συντηρητική στροφή αναμένεται να κινητοποιήσει τους συμμετέχοντες να υποστηρίξουν αρνητικές ή αφομοιωτικές προσδοκίες για τους μετανάστες ενώ η προάσπιση της κοσμοθεωρίας αναμένεται να κινητοποιήσει τους συμμετέχοντες να υπερασπιστούν την κοσμοθεωρία τους με τους προοδευτικούς να υποστηρίζουν πιο

σθεναρά θετικές προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης και τους συντηρητικούς περισσότερο αρνητικές ή αφομοιωτικές προσδοκίες για τους μετανάστες.

Αναμένουμε ότι η έκθεση στη θνητή φύση θα επιδράσει στο αίσθημα προσλαμβανόμενης απειλής σε διομαδικό και διατομικό επίπεδο. Ειδικότερα αναμένουμε ότι η επίδραση αυτή θα είναι ισχυρότερη στο διομαδικό επίπεδο, γιατί η προσωπική ευαλωτότητα (ευκρινής θνητότητα) σε μια συλλογική απειλή θα οδηγήσει σε ανάδυση αρνητικών στερεοτύπων, επιθυμία για διακριτότητα και αναβάθμιση της κοινωνικής ταυτότητας μέσω εξωομαδικής υποτίμησης.

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Το αρχικό δείγμα της παρούσας μελέτης ήταν 450 συμμετέχοντες. Από το αρχικό δείγμα εξαιρέθηκαν 32 συμμετέχοντες που δεν είχαν ως χώρα καταγωγής την Ελλάδα ή και οι δύο γονείς τους δεν είχαν γεννηθεί στην Ελλάδα. Στην συνέχεια, ύστερα από έλεγχο σπάνιων απαντήσεων όπως προέκυψε από το δείκτη anomaly index, αφαιρέθηκαν 14 συμμετέχοντες και το τελικό δείγμα διαμορφώθηκε στους 404 συμμετέχοντες. Το δείγμα της παρούσας μελέτης αποτελείται από φοιτητές Πανεπιστημιακών τμημάτων της Αθήνας. Αναφορικά με τις σχολές φοίτησης 114 (28,2%) συμμετέχοντες προέρχονται από το τμήμα Οργάνωσης και Διοίκησης Επιχειρήσεων του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών. 59 (14,6%) συμμετέχοντες προέρχονται από το Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία, 58 (14,4%) από το τμήμα Φαρμακευτικής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, 49 (12,1%) από το τμήμα Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, 29 (7,2%) από την Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας, 26 (6,4%) από το Φυσικό και 26 (6,45) από το Μαθηματικό τμήμα του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, 25 (6,2%) από το τμήμα Φ.Π.Ψ. και 18 (4,5%) από το τμήμα

Ψυχολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Αναφορικά με το φύλο 275 (68,1%) ήταν γυναίκες και 129 (31,9%) άντρες. Η μέση ηλικία των συμμετεχόντων ήταν τα 21,16 έτη ($SD = 5,89$). Αναφορικά με τις επιπολιτισμικές ιστορίες σε διατομικό επίπεδο 83 (20,5%) διάβασαν την ιστορία της Εναρμόνισης, 81 (20%) του Διαχωρισμού, 83 (20,5%) της Αφομοίωσης, 77 (19,1%) της Περιθωριοποίησης και 80 (19,8%) του Ατομοκεντρισμού.

Μετρήσεις

Οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν την ενότητα των κοινωνιοδημογραφικών στοιχείων. Ειδικότερα κλήθηκαν να συμπληρώσουν το φύλο τους, την ηλικία τους, την χώρα γέννησης των ίδιων και των γονέων τους, την ιδιότητά τους, το επίπεδο εκπαίδευσης και το τμήμα από το οποίο προέρχονταν.

Προσανατολισμός στην Κοινωνική Κυριαρχία. Χορηγήθηκε η σύντομη μορφή της Κλίμακας Προσανατολισμού στην Κοινωνική Κυριαρχία (SDO7) (Ho et al., 2015), στην οποία οι συμμετέχοντες αξιολόγησαν σε ποιο βαθμό συμφωνούσαν με τις στάσεις που παρουσιάζονται στην κλίμακα αναφορικά με την αποδοχή ή μη της κοινωνικής κυριαρχίας. Οι συμμετέχοντες αξιολόγησαν το βαθμό συμφωνίας τους στις προτάσεις με επτάβαθμη κλίμακα τύπου Likert (1 = διαφωνώ απόλυτα έως 7 = συμφωνώ απόλυτα). Η κλίμακα αποτελείται από 8 προτάσεις. Η προσαρμογή της κλίμακας στην ελληνική γλώσσα έγινε από τον ερευνητή με ευθεία και αντίστροφη μετάφραση.

Τυφλός πατριωτισμός. Χορηγήθηκαν 11 προτάσεις από την κλίμακα του τυφλού και του εποικοδομητικού πατριωτισμού των Schatz, Staub και Lavine (1999). Η κλίμακα αποτελείται από 19 προτάσεις αλλά στην παρούσα μελέτη χρησιμοποιήθηκαν μόνο οι ερωτήσεις που αξιολογούσαν την διάσταση του τυφλού πατριωτισμού. Οι έντεκα ερωτήσεις που αφορούν διαστάσεις του τυφλού πατριωτισμού εκφράζουν πεποιθήσεις για αμέριστη υποστήριξη για τις ενέργειες της Ελλάδας και μισαλλοδοξία και μη ανοχή στον

σκεπτικισμό. Η κλίμακα αξιολόγησης της κάθε πρότασης είναι επτάβαθμη κλίμακα τύπου Likert, όπου οι συμμετέχοντες αξιολογούσαν το βαθμό συμφωνίας τους με τη στάση που αναφέρει η κάθε πρόταση (1 = διαφωνώ απόλυτα έως το 7 = συμφωνώ απόλυτα). Η προσαρμογή της κλίμακας στην ελληνική γλώσσα έγινε από τον ερευνητή με ευθεία και αντίστροφη μετάφραση.

Πολιτική αυτοτοποθέτηση. Στη συνέχεια χορηγήθηκε μια δεκάβαθμη κλίμακα πολιτικής αυτοτοποθέτησης στην οποία οι συμμετέχοντες καλούνταν να προσδιορίσουν την πολιτική τους τοποθέτηση σε μια κλίμακα της οποίας ήταν προσδιορισμένα τα δύο άκρα (αριστερά και δεξιά) (Παυλόπουλος, 2014). Όσο υψηλότερη βαθμολογία εμφάνιζαν οι συμμετέχοντες τόσο περισσότερο έτειναν να αυτοτοποθετούνται προς τον χώρο της δεξιάς ιδεολογικο-πολιτικής τοποθέτησης. Αντίστοιχα, όσο πιο χαμηλή βαθμολογία εμφάνιζαν οι συμμετέχοντες τόσο περισσότερο αυτοτοποθετούνταν στον αριστερό χώρο ιδεολογικο-πολιτικής τοποθέτησης.

Πειραματικός χειρισμός. Ως πειραματική συνθήκη χορηγήθηκε η κλίμακα Mortality Attitudes Personality Survey (Rosenblatt et al., 1989). Κατά τον πειραματικό χειρισμό οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν σε δύο ερωτήσεις ανοιχτού τύπου. Οι ερωτήσεις ήταν: «Παρακαλώ περιγράψτε τα συναισθήματα που σας γεννά η σκέψη του δικού σας θανάτου» και «Σημειώστε, όσο πιο συγκεκριμένα μπορείτε, τι πιστεύετε ότι θα σας συμβαίνει καθώς το σώμα σας πεθαίνει και τι όταν είστε σωματικά νεκρός/-ή». Η προσαρμογή της κλίμακας στην ελληνική γλώσσα πραγματοποιήθηκε από την Καραγιαννάκη (2012). Κατά τη συνθήκη της ομάδας ελέγχου, οι συμμετέχοντες απαντήσαν σε δύο ερωτήσεις ανοιχτού τύπου αναφορικά με παρακολούθηση ψυχαγωγικού προγράμματος στην τηλεόραση ή το διαδίκτυο. Οι ερωτήσεις ήταν: «Ποιές ψυχαγωγικές εκπομπές της τηλεόρασης ή του διαδικτύου (webtv, σειρές κ.ά.) παρακολουθείτε ή έχετε παρακολουθήσει μέχρι σήμερα;» και «Τι σκέψεις περνούν από το

μυαλό σας και τι συναισθήματα αισθάνεστε καθώς παρακολουθείτε ένα ψυχαγωγικό πρόγραμμα στην τηλεόραση ή στο διαδίκτυο;».

Απόσπαση. Ως συνθήκη απόσπασης χρησιμοποιήθηκε και στις δύο ομάδες η κλίμακα «Θετικού και Αρνητικού Συναισθήματος» (Watson. et al., 1988) και ένα κείμενο για τον Υπερλεξισμό στο οποίο ζητούνταν από τους συμμετέχοντες να το διαβάσουν και να απαντήσουν σε κάποιες ερωτήσεις.

Θετικό και Αρνητικό Συναίσθημα. Η «Κλίμακα Θετικού και Αρνητικού Συναισθήματος» (Watson et al., 1988) αποτελείται από 20 ερωτήσεις, δέκα θετικού και δέκα αρνητικού συναισθήματος. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν, χρησιμοποιώντας μια επτάβαθμη κλίμακα τύπου Likert, όπου αξιολογούσαν κατά πόσο τη στιγμή της χορήγησης αισθάνονταν «χαρούμενοι» ή «δυνατοί» (παραδείγματα της πρώτης υποκλίμακας) ή «απογοητευμένοι», «επιθετικοί» ή «ντροπιασμένοι» (παραδείγματα της δεύτερης υποκλίμακας). Η κλίμακα είναι μεταφρασμένη στα Ελληνικά από τον Σιδερίδη (2002).

Κείμενο Απόσπασης. Στη συνέχεια οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να διαβάσουν ένα κείμενο που περιγράφει την έννοια του υπερλεξισμού στην λογοτεχνία. Στη συνέχεια κλήθηκαν να προβλέψουν το φύλο του / της συγγραφέα και στην συνέχεια αφού κατέγραφαν το πρώτο γράμμα που υπάρχει σε κάθε γραμμή της αριστερής στήλης του κειμένου έπρεπε να βρουν 4 λέξεις από τους συνδυασμούς αυτών των γραμμάτων. Η διάρκεια της απόσπασης αναμενόταν να είναι περίπου 9-12 λεπτά. Το απόσπασμα που επιλέχθηκε είναι απόσπασμα από το κείμενο του Σχινά (1964).

Ιστορίες Επιπολιτισμοποίησης. Στη συνέχεια κατασκευάστηκαν 5 διαφορετικές μεταναστευτικές ιστορίες με βάση τις 5 στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης (Εναρμόνιση, Ατομοκεντρισμός, Διαχωρισμός, Περιθωριοποίηση, Αφομοίωση) για τους Πακιστανούς μετανάστες στην Ελλάδα και στην συνέχεια οι συμμετέχοντες έπρεπε να αξιολογήσουν

πόσο ικανός, έξυπνος, ειλικρινής, φιλικός ή ζεστός, χρήσιμο μέλος της ελληνικής κοινωνίας και όμοιος με την ενδοομάδα του ήταν ο Πακιστανός μετανάστης της ιστορίας. Χρησιμοποιήθηκε κλίμακα Thurstone και όλες οι διατυπώσεις δεν είχαν την ίδια θετική φορά. Η αξιολόγηση γινόταν μέσα από 7 κουτάκια και οι συμμετέχοντες καλούνταν να σημειώσουν βαθμολογία μεταξύ των διπολικών απαντήσεων (π.χ. ανίκανος, ικανός) ανάλογα με την άποψη που σχημάτιζαν έχοντας διαβάσει το κείμενο της μεταναστευτικής ιστορίας. Από τις έξι προτάσεις της κλίμακας εξαγόταν ένας δείκτης συμπάθειας για τον μετανάστη.

Αξιολόγηση του Μετανάστη. Κατασκευάστηκε αυτοσχέδια κλίμακα η οποία αξιολογούσε σε ποιο βαθμό οι συμμετέχοντες αισθάνονται για τον συγκεκριμένο μετανάστη ότι αποτελεί απειλή για τους ίδιους και για την ελληνική κοινωνία (διατομική απειλή) και στη συνέχεια σε ποιο βαθμό αισθάνονται ότι οι μετανάστες από το Πακιστάν αποτελούν απειλή για τους ίδιους και για την ελληνική κοινωνία (διομαδική απειλή). Η κλίμακα αξιολόγησης ήταν επτάβαθμη κλίμακα Likert όπου οι συμμετέχοντες αξιολογούσαν το βαθμό συμφωνίας τους με τη στάση που αναφέρει η κάθε πρόταση (1 = διαφωνώ απόλυτα έως το 7 = συμφωνώ απόλυτα). Από την κλίμακα δημιουργήθηκαν τρεις δείκτες οι οποίοι εμφάνισαν υψηλή εσωτερική συνέπεια.

Προσδοκίες Επιπολιτισμοποίησης. Στη συνέχεια χορηγήθηκε η κλίμακα Host Community Acculturation Scale (HCAS) (Bourhis et al., 1997, 2009, 2013). Οι συμμετέχοντες αξιολογούν σε επτάβαθμη κλίμακα το βαθμό συμφωνίας τους για τις προσδοκώμενες επιπολιτισμικές στρατηγικές των μεταναστών. Η κλίμακα αποτελείται συνολικά από έξι προτάσεις. Κάθε μία από τις προτάσεις αντιπροσωπεύει ένα διαφορετικό επιπολιτισμικό προσανατολισμό (Εναρμόνιση, Συναλλακτική Εναρμόνιση, Αφομοίωση, Περιθωριοποίηση, Διαχωρισμός, Ατομοκεντρισμός). Ο υψηλότερος βαθμός στην κάθε διάσταση αναπαριστά υψηλότερα επίπεδα προτίμησης για καθέναν από τους

επιπολιτισμικούς προσανατολισμούς. Η προσαρμογή της κλίμακας στην ελληνική γλώσσα πραγματοποιήθηκε με ευθεία και αντίστροφη μετάφραση από τον ερευνητή.

Επιπολιτισμικός Προσανατολισμός. Κατασκευάστηκε μια κλίμακα επιπολιτισμικού προσανατολισμού. Η κλίμακα αφορούσε τις προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής για την διατήρηση / υιοθέτηση στοιχείων του πολιτισμού από τους Πακιστανούς μετανάστες στην Ελλάδα. Ειδικότερα, τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής βαθμολογούσαν κατά πόσο θα επιθυμούσαν οι μετανάστες από το Πακιστάν να διατηρήσουν από την χώρα προέλευσης ή να υιοθετήσουν από την χώρα υποδοχής τα εξής στοιχεία: πολιτισμό, ήθη και έθιμα, αξίες, γάμους, εργασία, γλώσσα, υπηκοότητα, διαμονή, θρησκεία, φιλίες. Χρησιμοποιήθηκε κλίμακα Thurstone και οι βαθμολογίες από το 1 έως το 3 αφορούσαν διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων του Πακιστάν (χώρα προέλευσης), η βαθμολογία 4 αφορούσε τη διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων και από τα δύο πολιτισμικά πλαίσια και τέλος η βαθμολογία από 5 έως 7 αφορούσε υιοθέτηση των ελληνικών διαστάσεων του πολιτισμού (χώρα υποδοχής).

Διαδικασία

Πριν την έναρξη της διαδικασίας συμμετοχής ζητήθηκε προφορικά η συναίνεση των συμμετεχόντων για συμμετοχή στη μελέτη. Οι φοιτητές που συναίνεσαν συμπλήρωσαν ένα ανώνυμο ερωτηματολόγιο. Η μελέτη περιλάμβανε οιονεί πειραματικό σχέδιο (έκθεση σε ευκρινή θνητότητα και ομάδα ελέγχου). Το δείγμα της παρούσας μελέτης είναι συμπτωματικό. Στη «βολική» δειγματοληψία επιλέγονται τα πλησιέστερα άτομα για να χρησιμεύσουν ως απαντώντες (Cohen, Manion & Morrison, 2013). Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου έλαβε χώρα παρουσία του ερευνητή. Επισημάνθηκε στους συμμετέχοντες ότι μπορούσαν να σταματήσουν, καθώς και ότι δύνανται να μην απαντήσουν κάποια από τις ερωτήσεις αν κάποια από αυτές τους φόρτιζε συναισθηματικά. Ο χρόνος συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων δεν ξεπέρασε τα 40 λεπτά.

Αποτελέσματα

Περιγραφική στατιστική

Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης στο διομαδικό επίπεδο. Αναφορικά με τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης σε διομαδικό επίπεδο, προτίμηση για τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης ήταν ιεραρχικά: Ατομοκεντρισμός ($M = 5,03$, $SD = 1,62$), Εναρμόνιση ($M = 4,99$, $SD = 1,53$), Διαχωρισμός ($M = 3,33$, $SD = 1,52$), Συναλλακτική Εναρμόνιση ($M = 2,87$, $SD = 1,63$), Περιθωριοποίηση ($M = 2,48$, $SD = 1,63$) και Αφομοίωση ($M = 2,04$, $SD = 1,05$) (βλ. Πίνακα 15).

Πίνακας 15.

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις επιπολιτισμικών προσδοκιών κοινωνίας υποδοχής για τους Πακιστανούς μετανάστες

	M	SD
Ατομοκεντρισμός	5,03	1,62
Εναρμόνιση	4,99	1,35
Διαχωρισμός	3,33	1,52
Συναλλακτική Εναρμόνιση	2,87	1,63
Περιθωριοποίηση	2,48	1,41
Αφομοίωση	2,04	1,05

Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης στο διατομικό επίπεδο και αίσθημα απειλής.

Αναφορικά με το βαθμό συμφωνίας με χαρακτηριστικά του ήρωα της ιστορίας και το βαθμό προσλαμβανόμενης απειλής, παρατίθεται στην συνέχεια πίνακας με μέσους όρους και τυπικές αποκλίσεις ανά επιπολιτισμική στρατηγική (βλ. Πίνακα 16).

Προσδοκίες διαχείρισης πολιτισμικών στοιχείων. Στην συνέχεια παρατίθενται οι αριθμητικοί μέσοι αναφορικά με την προτίμηση διαχείρισης πολιτισμικών στοιχείων από την χώρα καταγωγής (χαμηλότερη βαθμολογία) ή υιοθέτηση στοιχείων από την χώρα υποδοχής (υψηλότερη βαθμολογία).

Πίνακας 16.

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις αναφορικά με το βαθμό συμφωνίας στις εξαρτημένες μετρήσεις για κάθε επιπολιτισμική στρατηγική στο διατομικό επίπεδο

	Εναρμόνιση		Διαχωρισμός		Περιθωριοποίηση		Αφομοίωση		Ατομοκεντρισμός	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Ικανός	5,93	0,92	5,37	1,28	5,42	1,31	5,94	1,04	5,74	0,92
Χαζός	2,33	1,31	2,72	1,20	2,64	1,36	2,37	1,39	3,00	1,52
Ευλικρινής	5,83	1,33	5,88	1,51	5,86	1,40	5,12	1,48	5,21	1,57
Φιλικός	5,96	1,17	4,57	1,42	5,14	1,33	6,05	1,13	4,51	1,30
Ψυχρός	2,46	1,28	3,94	1,55	3,40	1,17	2,28	1,24	4,00	1,47
Χρήσιμο μέλος ελληνικής κοινωνίας	5,83	0,99	4,89	1,47	5,43	1,29	6,10	1,02	5,53	1,38
Διαφορετικός από ενδοομάδα	4,67	1,35	3,75	1,50	4,74	1,45	5,16	1,20	4,61	1,16
Προσωπική απειλή διατομικό επίπεδο	1,57	1,03	1,58	0,85	1,44	0,82	1,46	0,85	1,58	0,79
Συλλογική απειλή διατομικό επίπεδο	1,76	1,23	1,83	1,03	1,62	0,95	1,66	0,98	1,71	0,89
Προσωπική απειλή διομαδικό επίπεδο	2,64	1,39	2,40	1,36	2,49	1,51	2,94	1,38	2,78	1,21
Συλλογική απειλή διομαδικό επίπεδο	2,92	1,43	2,58	1,51	2,64	1,43	3,22	1,47	2,83	1,25

Όπως προκύπτει από την ανασκόπηση των μέσων όρων ιεραρχικά, οι συμμετέχοντες εμφάνισαν υψηλότερη βαθμολογία αναφορικά με τον τομέα της γλώσσας ($M = 4,57$, $SD = 1,23$) και ακολουθούν οι αξίες ($M = 4,27$, $SD = 1,16$), η εργασία ($M = 4,10$, $SD = 0,89$), ο πολιτισμός ($M = 4,04$, $SD = 1,06$), η διαμονή ($M = 3,99$, $SD = 1,06$), οι παρέες ($M = 3,98$, $SD = 0,74$), η υπηκοότητα ($M = 3,80$, $SD = 1,35$), τα ήθη και τα έθιμα ($M = 3,75$, $SD = 1,20$), η θρησκεία ($M = 3,68$, $SD = 1,46$) και οι γάμοι ($M = 3,64$, $SD = 1,07$). Συνεπώς, οι συμμετέχοντες εκδήλωσαν την προτίμηση οι Πακιστανοί μετανάστες στην Ελλάδα να υιοθετήσουν την ελληνική γλώσσα, τις ελληνικές αξίες και να εργάζονται σε περιβάλλοντα όπου θα υπάρχουν Έλληνες. Από την άλλη, οι συμμετέχοντες ανέφεραν ότι θα προτιμούσαν οι μετανάστες από το Πακιστάν να διατηρήσουν την υπηκοότητά τους, τα ήθη και έθιμά τους, τη θρησκεία τους και να συνεχίσουν να συνάπτουν γάμους με συμπατριώτες/-τισσές τους. Τέλος, οι συμμετέχοντες τοποθετήθηκαν υπέρ της διατήρησης / υιοθέτησης πολιτισμικών στοιχείων και από τα δύο πλαίσια για τον πολιτισμό, τη

διαμονή και τη σύναψη φιλικών σχέσεων. Ο πίνακας 17 δείχνει τους μέσους όρους και τις τυπικές αποκλίσεις αναφορικά με τις διαστάσεις του πολιτισμού.

Πίνακας 17.

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις αναφορικά με τις προτιμήσεις για διαχείριση πολιτισμικών στοιχείων από Πακιστανούς μετανάστες

	M	SD
Γλώσσα	4,57	1,23
Αξίες	4,27	1,16
Εργασία	4,10	0,89
Πολιτισμός	4,04	1,06
Διαμονή	3,99	1,06
Παρέες	3,98	0,74
Υπηκοότητα	3,80	1,35
Ήθη και έθιμα	3,75	1,20
Θρησκεία	3,68	1,46
Γάμοι	3,64	1,07

Διενεργήθηκε ανάλυση παραγόντων προκειμένου να εξετάσουμε πώς οι συμμετέχοντες του δείγματος ομαδοποιούν τις διαστάσεις του πολιτισμού. Στον πίνακα συναφειών, η ορίζουσα είναι 0,095 και το κριτήριο Kaiser-Meyer-Olkin είναι 0,80. Η αποδιδόμενη στους παράγοντες διασπορά βρέθηκε να είναι ίση με 51,08%. Διενεργήθηκε ορθογώνια περιστροφή των αξόνων προκειμένου να διατηρηθούν οι διαστάσεις ανεξάρτητες. Στην ανάλυση των παραγόντων προέκυψαν δύο ισχυρές διαστάσεις (βλ. Πίνακα 18). Αυτό σημαίνει ότι οι συμμετέχοντες μπορούν σε κάποιο βαθμό να εντοπίσουν και να απαντήσουν με ομοιόμορφο και συνεπή τρόπο στα επιμέρους ερωτήματα της καθεμιάς θεωρητικής διάστασης. Το κατώτατο κριτήριο επιλογής για τις φορτίσεις ορίστηκε στο 0,4. Ο πρώτος παράγοντας αναφέρεται σε επιπολιτισμικό προσανατολισμό εστιασμένο στην ταυτότητα (προτάσεις: Ήθη και έθιμα, Αξίες, Πολιτισμός, Γλώσσα και Θρησκεία, Cronbach's $\alpha = 0,75$) ενώ ο δεύτερος παράγοντας σε επιπολιτισμικό προσανατολισμό εστιασμένο στις σχέσεις (προτάσεις: Διαμονή, Φιλίες, Γάμοι, Εργασία και Υπηκοότητα, Cronbach's $\alpha = 0,72$).

Πίνακας 18.

Ανάλυση παραγόντων. Φορτίσεις 10 προτάσεων για την διαχείριση πολιτισμικών στοιχείων από Πακιστανούς μετανάστες (πολιτισμικός προσανατολισμός)

	Παράγοντες	
	Επιπολιτισμικός προσανατολισμός στην ταυτότητα	Επιπολιτισμικός προσανατολισμός στις σχέσεις
Ήθη και έθιμα	0,80	0,04
Αξίες	0,78	0,04
Πολιτισμός	0,75	0,01
Γλώσσα	0,61	0,21
Θρησκεία	0,56	0,35
Διαμονή	0,03	0,77
Φιλίες	-0,02	0,70
Γάμοι	0,12	0,70
Εργασία	0,17	0,66
Υπηκοότητα	0,18	0,60

Όψεις ιδεολογικής τοποθέτησης συμμετεχόντων. Στην συνέχεια παρατίθεται πίνακας με τους μέσους όρους της πολιτικής αυτο-τοποθέτησης, του προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία και του τυφλού πατριωτισμού (βλ. Πίνακα 19).

Πίνακας 19.

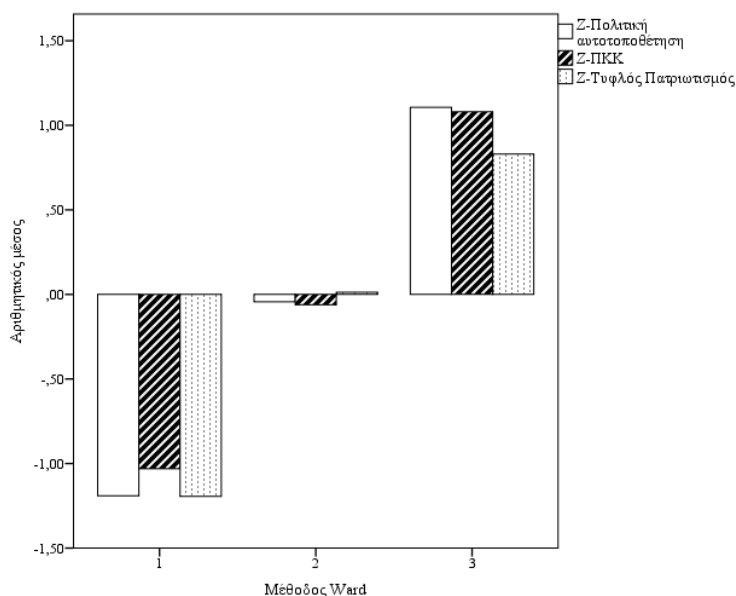
Μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις, αριθμός προτάσεων και δείκτες εσωτερικής συνέπειας για τους δείκτες πολιτική αυτο-τοποθέτηση, προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία, τυφλός πατριωτισμός

	M	SD	Αριθμός προτάσεων	Cronbach's α
Πολιτική αυτο-τοποθέτηση	4,73	1,83	1	-
Προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία	2,47	0,89	8	0,74
Τυφλός Πατριωτισμός	2,55	0,63	11	0,72

Για τον εντοπισμό συστάδων αναφορικά με την ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων διενεργήθηκε ανάλυση συστάδων (cluster analysis). Η στατιστική αυτή τεχνική επιτρέπει την ταξινόμηση μεγάλου αριθμού περιπτώσεων σε μικρότερο υποσύνολο συστάδων (ομάδων) με βάση τις ομοιότητες μεταξύ των περιπτώσεων

αναφορικά με τις τιμές που λαμβάνουν σε συγκεκριμένες μεταβλητές. Στην μελέτη μας οι μεταβλητές αυτές ήταν οι z τιμές της πολιτικής αυτοτοποθέτησης, του προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία, του τυφλού πατριωτισμού και της προσλαμβανόμενης διομαδικής απειλής. Ο αλγόριθμος που χρησιμοποιήθηκε για την ομαδοποίηση βασίζεται στη μέθοδο του Ward. Η μέθοδος αυτή ελαχιστοποιεί τη διακύμανση εντός των συστάδων που συγχωνεύονται σε κάθε στάδιο της ανάλυσης και μεγιστοποιεί τη διακύμανση μεταξύ των συστάδων που απομένουν (Borgen & Barnett, 1987). Ο εντοπισμός των σημαντικών συστάδων γίνεται με τη μελέτη κρίσιμων χασμάτων στην κατανομή των συντελεστών συγχώνευσης (Norusis, 1988), οι οποίοι δηλώνουν το μέγεθος της απόστασης μεταξύ των συστάδων στα διαδοχικά βήματα της ανάλυσης.

Η πρώτη ομάδα είναι οι προοδευτικοί 59 (15,7%), η δεύτερη ομάδα είναι το κέντρο 243 (64,8%) και η τρίτη ομάδα είναι οι συντηρητικοί 73 (19,5%) συμμετέχοντες (βλ. Σχήμα 14).

Σχήμα 14. Ανάλυση συστάδων αναφορικά με την ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων.

Στάσεις για τις διομαδικές σχέσεις. Στη συνέχεια παρατίθενται στοιχεία της περιγραφικής στατιστικής αναφορικά με τη θετική διάθεση απέναντι στον Πακιστανό μετανάστη, το αίσθημα της προσλαμβανόμενης απειλής απέναντι στον Πακιστανό μετανάστη, το αίσθημα της προσλαμβανόμενης διομαδικής απειλής και τους δείκτες του θετικού και του αρνητικού συναισθήματος, τον αριθμό των προτάσεων και τους δείκτες εσωτερικής συνέπειας. Το θετικό και το αρνητικό συναίσθημα χρησιμοποιήθηκαν ως μετρήσεις για την απόσπαση κατά την πειραματική συνθήκη και ύστερα από σχετικό έλεγχο δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ των δεικτών των συναισθημάτων μεταξύ της συνθήκης ευκρινούς θνητότητας και της ομάδας ελέγχου αναφορικά με το θετικό $t(402) = 1,65, p = 0,100, d = 0,16$ και το αρνητικό συναίσθημα $t(402) = 1,94, p = 0,053, d = 0,19$.

Πίνακας 20.

Μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις, αριθμός προτάσεων και δείκτες εσωτερικής συνέπειας για τους δείκτες στάσεων απέναντι στις διομαδικές σχέσεις

	<i>M</i>	<i>SD</i>	Αριθμός προτάσεων	Cronbach's α
Θετική διάθεση απέναντι στο Μοχάμαντ	5,38	0,98	6	0,81
Αίσθημα προσλαμβανόμενης απειλής από Μοχάμαντ	1,62	0,88	2	0,85
Αίσθημα προσλαμβανόμενης διομαδικής απειλής	2,18	0,97	2	0,89
Πολιτισμικός προσανατολισμός (σχέσεις) ¹	4,06	0,87	5	0,75
Πολιτισμικός προσανατολισμός (ταυτότητα) ¹	3,90	0,71	5	0,75
Θετικό συναίσθημα	4,32	1,00	10	0,81
Αρνητικό συναίσθημα	2,71	1,21	10	0,92

¹ Στις διαστάσεις του Πολιτισμικού Προσανατολισμού, υψηλή βαθμολογία δηλώνει προτίμηση προς τη χώρα υποδοχής (Ελλάδα) και χαμηλή βαθμολογία δηλώνει προτίμηση προς την κουλτούρα καταγωγής (Πακιστάν).

Επαγωγική στατιστική

Συγκρίσεις μέσων όρων ως προς τη συνθήκη έκθεσης στην ευκρινή

θνητότητα.

Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης στο διομαδικό επίπεδο. Σε διομαδικό επίπεδο προέκυψε μια τάση μεταξύ των δύο ομάδων, με τους συμμετέχοντες στην πειραματική

ομάδα να τείνουν να εμφανίζουν χαμηλότερη βαθμολογία αναφορικά με την απόκτηση της ελληνικής υπηκοότητας σε σχέση με τους συμμετέχοντες στην ομάδα ελέγχου $M_{ΠΟ} = 3,67$, $M_{ΟΕ} = 3,93$, $t(402) = -1,90$, $p = 0,058$, $d = 0,19$. Στις διαστάσεις του Πολιτισμικού Προσανατολισμού υψηλή βαθμολογία δηλώνει προτίμηση προς τη χώρα υποδοχής (Ελλάδα) και χαμηλή βαθμολογία δηλώνει προτίμηση προς την κουλτούρα καταγωγής (Πακιστάν).

Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης στο διατομικό επίπεδο. Διενεργήθηκε έλεγχος με το t κριτήριο προκειμένου να εξεταστεί η επίδραση της έκθεσης στην θνητή φύση (πειραματική και ομάδα ελέγχου) στις στάσεις απέναντι στον Μοχάμαντ και το αίσθημα της απειλής ανά επιπολιτισμική στρατηγική.

Στην συνθήκη της Εναρμόνισης προέκυψε μια τάση μεταξύ των δύο ομάδων, με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα να τείνουν να θεωρούν τον Μοχάμαντ ως περισσότερο χρήσιμο μέλος της ελληνικής κοινωνίας, $M_{ΠΟ} = 6,03$, $M_{ΟΕ} = 5,65$, $t(81) = 1,75$, $p = 0,084$, $d = 0,39$, συγκριτικά με τους συμμετέχοντες στην ομάδα ελέγχου.

Αναφορικά με την απειλή εντοπίστηκε μια τάση στην συλλογική απειλή σε διομαδικό επίπεδο με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα να εμφανίζουν χαμηλότερους δείκτες, $M_{ΠΟ} = 2,60$, $M_{ΟΕ} = 3,21$, $t(81) = -1,97$, $p = 0,052$, $d = 0,43$.

Στη συνθήκη του Διαχωρισμού προέκυψαν συστηματικές διαφορές στην συλλογική απειλή σε διομαδικό επίπεδο με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα να εμφανίζουν χαμηλότερους δείκτες, $M_{ΠΟ} = 2,21$, $M_{ΟΕ} = 2,93$, $t(79) = -2,21$, $p = 0,030$, $d = 0,49$.

Στην συνθήκη της Αφομοίωσης οι συμμετέχοντες στην ομάδα ελέγχου θεωρούν τον Μοχάμαντ περισσότερο ικανό, $M_{ΟΕ} = 6,17$, $M_{ΠΟ} = 5,71$, $t(69,66) = -2,05$, $p = 0,044$, $d = 0,45$, και τείνουν να αναφέρουν πιο θετική διάθεση απέναντί του, $M_{ΟΕ} = 5,92$, $M_{ΠΟ} =$

5,60, $t(75,98) = -1,69$, $p = 0,10$, $d = 0,37$, συγκριτικά με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα.

Στη συνθήκη της Περιθωριοποίησης οι συμμετέχοντες στην ομάδα ελέγχου θεωρούν τον Μοχάμαντ περισσότερο ειλικρινή, $M_{OE} = 6,15$, $M_{ΠΟ} = 5,53$, $t(75) = -1,97$, $p = 0,053$, $d = 0,45$, συγκριτικά με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα.

Στη συνθήκη του Ατομοκεντρισμού δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ της πειραματικής ομάδας και της ομάδας ελέγχου αναφορικά με τις στάσεις απέναντι στον Μοχάμαντ και το αίσθημα απειλής.

Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης στο διομαδικό επίπεδο, ξεχωριστά για συμμετέχοντες με υψηλό και χαμηλό βαθμό συντηρητικής ιδεολογίας. Οι παραπάνω συγκρίσεις μέσω των όρων ως προς τη συνθήκη έκθεσης στην ευκρινή θνητότητα επαναλήφθηκαν ξεχωριστά για επιμέρους ομάδες συμμετεχόντων, οι οποίες ορίστηκαν με βάση τη βαθμολογία τους (υψηλή: +1 τυπική απόκλιση, χαμηλή: -1 τυπική απόκλιση) σε καθεμιά από τις υπό μελέτη ιδεολογικές διαστάσεις (Greenberg, προσωπική επικοινωνία Φεβρουάριος 10, 2016, βλ. επίσης Castano et al., 2011). Με βάση αυτό τον χειρισμό, υψηλή βαθμολογία δηλώνει περισσότερο συντηρητικές όψεις της ιδεολογίας (δηλ. δεξιά πολιτική αυτοτοποθέτηση, υψηλό βαθμό κοινωνικής κυριαρχίας και τυφλού πατριωτισμού). Διενεργήθηκαν έλεγχοι με το t κριτήριο προκειμένου να διαπιστωθεί αν εντοπίζονται συστηματικές διαφορές μεταξύ της πειραματικής ομάδας και της ομάδας ελέγχου αναφορικά με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης και τις διαστάσεις του πολιτισμού.

Στην ομάδα υψηλής πολιτικής αυτοτοποθέτησης (δεξιά) δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ των δεικτών. Στην ομάδα χαμηλής πολιτικής αυτοτοποθέτησης (αριστερά) οι συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα εμφάνισαν σε μικρότερο βαθμό συμφωνία με την προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης, $M_{ΠΟ} =$

2,90, $M_{OE} = 4,19$, $t(45) = -1,21$, $p = 0,020$, $d = 0,71$, και τοποθετήθηκαν υπέρ της διατήρησης της Πακιστανικής υπηκοότητας, $M_{ΠΟ} = 3,62$, $M_{OE} = 4,42$, $t(45) = -2,73$, $p = 0,009$, $d = 0,80$, έναντι της διατήρησης των δύο υπηκοοτήτων ή απόκτησης της ελληνικής συγκριτικά με τους συμμετέχοντες στην ομάδα ελέγχου.

Αναφορικά με την ομάδα υψηλού προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ των δύο ομάδων. Στην ομάδα χαμηλού προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία οι συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα τοποθετήθηκαν υπέρ της διατήρησης των δύο υπηκοοτήτων, $M_{ΠΟ} = 4,00$, $M_{OE} = 4,52$, $t(57,94) = -2,28$, $p = 0,026$, $d = 0,56$, έναντι της τάσης για προτίμηση απόκτησης της ελληνικής υπηκοότητας από την ομάδα ελέγχου και υπήρξε μια τάση για υψηλότερη προτίμηση για την προσδοκία της Αφομοίωσης, $M_{ΠΟ} = 1,57$, $M_{OE} = 1,27$, $t(66,98) = 1,92$, $p = 0,057$, $d = 0,8$, σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου.

Στην ομάδα υψηλού τυφλού πατριωτισμού οι συμμετέχοντες στην ομάδα ελέγχου εμφάνισαν προτίμηση για την προσδοκία της Εναρμόνισης, $M_{OE} = 5,32$, $M_{ΠΟ} = 4,44$, $t(75) = -2,61$, $p = 0,011$, $d = 0,60$, σε σύγκριση με τους συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα. Στην ομάδα του χαμηλού τυφλού πατριωτισμού οι συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα εμφάνισαν λιγότερη προτίμηση για την προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης, $M_{ΠΟ} = 3,11$, $M_{OE} = 4,05$, $t(73) = -2,13$, $p = 0,037$, $d = 0,49$, και εμφάνισαν μια τάση για περισσότερη προτίμηση υπέρ της διατήρησης της Πακιστανικής υπηκοότητας, $M_{ΠΟ} = 3,82$, $M_{OE} = 4,24$, $t(73) = -1,86$, $p = 0,067$, $d = 0,42$, έναντι της διατήρησης και των δύο όπως ήταν η τοποθέτηση της ομάδας ελέγχου.

Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης στο διομαδικό επίπεδο, ξεχωριστά για συμμετέχοντες με υψηλό και χαμηλό αίσθημα διομαδικής απειλής. Στην ομάδα χαμηλού αισθήματος διομαδικής απειλής οι συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα τοποθετήθηκαν υπέρ της διατήρησης πολιτισμικών στοιχείων, $M_{ΠΟ} = 3,52$, $M_{OE} = 4,06$,

$t(39,49) = -2,69, p = 0,010, d = 0,69$, ηθών και εθίμων, $M_{ΠΟ} = 3,31, M_{ΟΕ} = 4,18, t(44,19) = -3,41, p = 0,001, d = 0,88$, υπηκοότητας, $M_{ΠΟ} = 3,72, M_{ΟΕ} = 4,32, t(61) = -2,01, p = 0,049, d = 0,41$, επιπολιτισμικού προσανατολισμού εστιασμένου στις σχέσεις, $M_{ΠΟ} = 3,88, M_{ΟΕ} = 4,16, t(61) = -2,67, p = 0,010, d = 0,67$, και στην ταυτότητα $M_{ΠΟ} = 3,61, M_{ΟΕ} = 4,02, t(61) = -2,52, p = 0,014, d = 0,63$, από το Πακιστάν σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου που τοποθετήθηκε μάλλον προς τη διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων και από το Πακιστάν και από την Ελλάδα. Επίσης παρατηρήθηκε μια τάση προτίμησης στους συμμετέχοντες της ομάδας ελέγχου για την προσδοκία του Ατομοκεντρισμού, $M_{ΟΕ} = 5,31, M_{ΠΟ} = 6,12, t(43,92) = 1,92, p = 0,061, d = 0,50$, σε σύγκριση με την πειραματική ομάδα.

Προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης στο διατομικό επίπεδο, ξεχωριστά για συμμετέχοντες με υψηλό και χαμηλό βαθμό συντηρητικής ιδεολογίας. Διενεργήθηκε χωρισμός του δείγματος εντός των ιστοριών επιπολιτισμοποίησης αναφορικά με ψηλά και χαμηλά επίπεδα στον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, στον τυφλό πατριωτισμό και στην πολιτική αυτοτοποθέτηση. Λόγω του μικρού αριθμού συμμετεχόντων στις ομάδες αποφασίστηκε ότι θα ήταν πιο ασφαλές να διενεργηθούν στατιστικοί έλεγχοι με το μη παραμετρικό κριτήριο Mann Whitney προκειμένου να εντοπιστούν συστηματικές διαφορές μεταξύ της πειραματικής ομάδας και της ομάδας ελέγχου. Διενεργήθηκαν στατιστικοί έλεγχοι για την επίδραση της έκθεσης στην ευκρινή θνητότητα (πειραματική ομάδα / ομάδα ελέγχου) αναφορικά με τις αξιολογήσεις για το Μοχάμαντ, το βαθμό προσλαμβανόμενης απειλής ατομικά και συλλογικά σε διατομικό και διομαδικό επίπεδο.

Αφομοίωση. Οι συμμετέχοντες της πειραματικής ομάδας, στην ομάδα υψηλού προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία, στην επιπολιτισμική στρατηγική της Αφομοίωσης, εμφάνισαν χαμηλότερη βαθμολογία αναφορικά με την χρησιμότητα του Μοχάμαντ ως μέλους και της ελληνικής κοινωνίας, $M.R._{ΠΟ} = 13,29, M.R._{ΟΕ} = 22,44,$

$U(17,18) = -2,84, p = 0,005$, και αποτυπώθηκε μια τάση για χαμηλότερη βαθμολογία στην θετική διάθεση απέναντί του, $M.R._{ΠΟ} = 14,97, M.R._{ΟΕ} = 20,86, U(17,18) = -1,70, p = 0,088$, σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου.

Στην ομάδα χαμηλού προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία οι συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα εμφάνισαν υψηλότερη βαθμολογία στο συγκεκριμένο δείκτη προσωπικής και συλλογικής απειλής στο διατομικό επίπεδο, $M.R._{ΠΟ} = 25,40, M.R._{ΟΕ} = 19,03, U(17,18) = -1,95, p = 0,051$, σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου.

Στην ομάδα των συμμετεχόντων στον υψηλό τυφλό πατριωτισμό οι συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα εμφάνισαν υψηλότερα επίπεδα στην συλλογική απειλή σε διομαδικό επίπεδο, $M.R._{ΠΟ} = 25,34, M.R._{ΟΕ} = 18,50, U(22,21) = -1,94, p = 0,052$, στην προσωπική απειλή σε διομαδικό επίπεδο, $M.R._{ΠΟ} = 25,82, M.R._{ΟΕ} = 18,00, U(22,21) = -2,10, p = 0,035$, στην συλλογική απειλή σε διομαδικό επίπεδο, $M.R._{ΠΟ} = 26,25, M.R._{ΟΕ} = 17,55, U(22,21) = -2,35, p = 0,019$, και στο συγκεκριμένο δείκτη προσωπικής και συλλογικής απειλής στο διατομικό επίπεδο, $M.R._{ΠΟ} = 25,70, M.R._{ΟΕ} = 18,12, U(22,21) = -2,12, p = 0,034$.

Στην επιπολιτισμική στρατηγική της Αφομοίωσης δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές στην ομάδα του χαμηλού πατριωτισμού και στην ομάδα της υψηλής και χαμηλής πολιτικής αυτοτοποθέτησης

Περιθωριοποίηση. Οι συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα χαμηλού προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία, στην επιπολιτισμική στρατηγική της Περιθωριοποίησης, βλέπουν τον Μοχάμαντ ως λιγότερο ειλικρινή, $M.R._{ΠΟ} = 18,40, M.R._{ΟΕ} = 25,13, U(20,23) = -1,97, p = 0,049$, σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου.

Οι συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα χαμηλής πολιτικής αυτοτοποθέτησης (αριστερά) αξιολογούν το Μοχάμαντ ως λιγότερο ειλικρινή, $M.R._{ΠΟ} = 9,54, M.R._{ΟΕ} = 18,80, U(13,15) = -3,10, p = 0,002$, και τείνουν να έχουν λιγότερο θετική διάθεση

απέναντί του, $M.R._{ΠΟ} = 11,65$, $M.R._{ΟΕ} = 16,97$, $U(13,15) = -1,71$, $p = 0,087$, σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου.

Τέλος, οι συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα στην υψηλή πολιτική αυτοτοποθέτηση (δεξιά) τείνουν να θεωρούν ότι ο Μοχάμαντ είναι λιγότερο έξυπνος, $M.R._{ΠΟ} = 18,71$, $M.R._{ΟΕ} = 25,96$, $U(21,23) = -1,92$, $p = 0,055$, σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου.

Δεν εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές ως προς την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα για το χαμηλό προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία και το χαμηλό και υψηλό τυφλό πατριωτισμό.

Διαχωρισμός. Στη συνθήκη του Διαχωρισμού οι συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα υψηλού προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία εμφάνισαν χαμηλότερους δείκτες στην προσλαμβανόμενη συλλογική απειλή σε διατομικό επίπεδο, $M.R._{ΠΟ} = 13,97$, $M.R._{ΟΕ} = 23,28$, $U(17,20) = -2,75$, $p = 0,006$, στην προσωπική απειλή σε διομαδικό επίπεδο, $M.R._{ΠΟ} = 12,97$, $M.R._{ΟΕ} = 24,13$, $U(17,20) = -3,23$, $p = 0,001$, στην συλλογική απειλή σε διομαδικό επίπεδο, $M.R._{ΠΟ} = 12,53$, $M.R._{ΟΕ} = 24,50$, $U(17,20) = -3,48$, $p = 0,010$, ενώ στο συγκερασμένο δείκτη προσωπικής και συλλογικής απειλής στο διατομικό επίπεδο προέκυψαν συστηματικές διαφορές, $M.R._{ΠΟ} = 12,53$, $M.R._{ΟΕ} = 24,50$, $U(17,20) = -2,57$, $p = 0,010$, σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου.

Στην πειραματική ομάδα υψηλού τυφλού πατριωτισμού οι συμμετέχοντες εμφάνισαν υψηλότερες βαθμολογίες στην προσλαμβανόμενη προσωπική απειλή σε διομαδικό επίπεδο, $M.R._{ΠΟ} = 15,18$, $M.R._{ΟΕ} = 22,25$, $U(17,20) = -2,05$, $p = 0,041$, στο συγκερασμένο δείκτη προσωπικής και συλλογικής απειλής στο διομαδικό επίπεδο, $M.R._{ΠΟ} = 14,82$, $M.R._{ΟΕ} = 22,55$, $U(17,20) = -2,19$, $p = 0,029$, σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου.

Στην πειραματική ομάδα υψηλής πολιτικής αυτοτοποθέτησης (δεξιά) οι συμμετέχοντες εμφάνισαν χαμηλότερη βαθμολογία στην προσλαμβανόμενη προσωπική

απειλή σε διομαδικό επίπεδο, $M.R._{ΠΟ} = 14,37$, $M.R._{ΟΕ} = 22,16$, $U(17,20) = -2,21$, $p = 0,027$, στο συγκερασμένο δείκτη προσωπικής και συλλογικής απειλής στο διομαδικό επίπεδο, $M.R._{ΠΟ} = 14,82$, $M.R._{ΟΕ} = 22,55$, $U(17,20) = -2,19$, $p = 0,029$, και στο συγκερασμένο δείκτη προσωπικής και συλλογικής απειλής στο διομαδικό επίπεδο, $M.R._{ΠΟ} = 14,63$, $M.R._{ΟΕ} = 21,98$, $U(17,20) = -2,04$, $p = 0,042$, σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου.

Συστηματικές διαφορές μεταξύ της πειραματικής ομάδας και της ομάδας ελέγχου δεν εντοπίστηκαν για τους συμμετέχοντες στο χαμηλό προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, και στα δύο επίπεδα (υψηλό και χαμηλό) του τυφλού πατριωτισμού και της πολιτικής αυτοτοποθέτησης.

Εναρμόνιση. Στην συνθήκη της Εναρμόνισης οι συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα χαμηλού προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία έτειναν να εμφανίζουν χαμηλότερη βαθμολογία στην προσλαμβανόμενη συλλογική απειλή σε διομαδικό επίπεδο, $M.R._{ΠΟ} = 22,82$, $M.R._{ΟΕ} = 28,91$, $U(28,22) = -1,91$, $p = 0,056$), σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου.

Οι συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα του χαμηλού τυφλού πατριωτισμού στη συνθήκη της Εναρμόνισης εμφάνισαν χαμηλότερη βαθμολογία στην προσλαμβανόμενη συλλογική απειλή σε διατομικό επίπεδο, $M.R._{ΠΟ} = 18,00$, $M.R._{ΟΕ} = 25,48$, $U(20,23) = -2,64$, $p = 0,008$), στην προσλαμβανόμενη συλλογική απειλή σε διομαδικό επίπεδο, $M.R._{ΠΟ} = 17,83$, $M.R._{ΟΕ} = 25,63$, $U(20,23) = -2,13$, $p = 0,033$, στο συγκερασμένο δείκτη προσωπικής και συλλογικής απειλής σε διατομικό επίπεδο, $M.R._{ΠΟ} = 17,53$, $M.R._{ΟΕ} = 25,89$, $U(20,23) = -2,69$, $p = 0,007$, στο συγκερασμένο δείκτη προσωπικής και συλλογικής απειλής στο διομαδικό επίπεδο, $M.R._{ΠΟ} = 17,35$, $M.R._{ΟΕ} = 20,04$, $U(20,23) = -2,30$, $p = 0,021$, τάση στην προσλαμβανόμενη προσωπική απειλή σε διατομικό επίπεδο, $M.R._{ΠΟ} = 19,10$, $M.R._{ΟΕ} = 24,52$, $U(20,23) = -1,92$, $p = 0,054$), και τάση για υψηλότερη βαθμολόγηση στην αξιολόγηση του Μοχάμαντ ως χρήσιμου μέλους

της ελληνικής κοινωνίας, $M.R._{ΠΟ} = 25,75$, $M.R._{ΟΕ} = 18,74$, $(U(20,23) = -1,95, p = 0,051)$, σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου.

Δεν εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές στους συμμετέχοντες με υψηλό προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, και στις δύο ομάδες (υψηλό και χαμηλό) του τυφλού πατριωτισμού και της πολιτικής αυτοτοποθέτησης.

Ατομοκεντρισμός. Στη συνθήκη του Ατομοκεντρισμού οι συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα υψηλού τυφλού πατριωτισμού βλέπουν τον Μοχάμαντ ως λιγότερο χρήσιμο μέλος της ελληνικής κοινωνίας, $M.R._{ΠΟ} = 16,15$, $M.R._{ΟΕ} = 24,05$, $U(22,19) = -2,28, p = 0,023$, σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου.

Οι συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα υψηλής πολιτικής αυτοτοποθέτησης (δεξιά) αξιολόγησαν τον Μοχάμαντ ως λιγότερο ειλικρινή, $M.R._{ΠΟ} = 17,20$, $M.R._{ΟΕ} = 26,71$, $U(23,19) = -2,55, p = 0,011$, και λιγότερο χρήσιμο μέλος της ελληνικής κοινωνίας, $M.R._{ΠΟ} = 17,93$, $M.R._{ΟΕ} = 25,82$, $U(23,19) = -2,21, p = 0,027$.

Οι συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα της χαμηλής πολιτικής αυτοτοποθέτησης (αριστερά) εμφάνισαν υψηλότερη βαθμολογία στην προσλαμβανόμενη προσωπική απειλή σε διομαδικό επίπεδο, $M.R._{ΠΟ} = 18,47$, $M.R._{ΟΕ} = 12,11$, $U(16,14) = -2,03, p = 0,042$, σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου.

Για τις ομάδες χαμηλού πατριωτισμού και χαμηλού και υψηλού προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ των ομάδων.

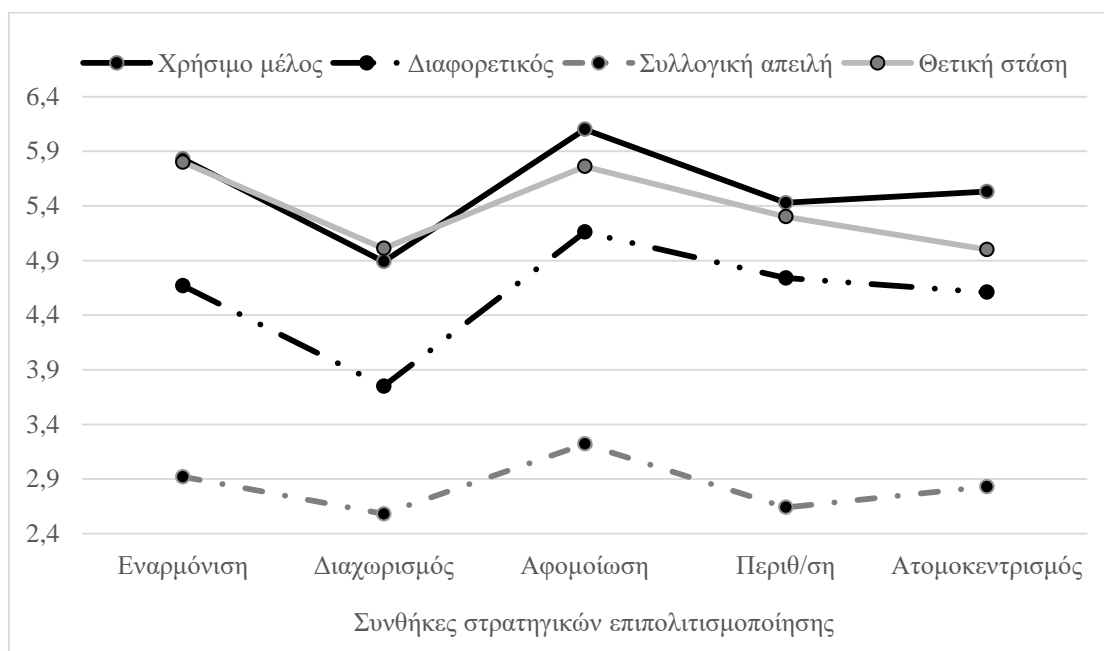
Συγκρίσεις μεταξύ των στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης στο διατομικό επίπεδο. Διενεργήθηκαν δέκα μονοπαραγοντικές αναλύσεις διακύμανσης προκειμένου να διερευνηθεί στο διατομικό επίπεδο η επίδραση της συνθήκης της στρατηγικής επιπολιτισμοποίησης στην αξιολόγηση της χρησιμότητας, της διαφορετικότητας, της απειλής και της θετικής διάθεσης απέναντι στον Μοχάμαντ. Αναφορικά με την αξιολόγηση για τη χρησιμότητα του Μοχάμαντ στην ελληνική κοινωνία προέκυψαν

συστηματικές διαφορές και οι υψηλότεροι δείκτες εμφανίζονται στη συνθήκη της Αφομοίωσης ($M = 6,10$, $SD = 1,02$) και ακολουθούν οι συνθήκες της Εναρμόνισης ($M = 5,83$, $SD = 0,99$), του Ατομοκεντρισμού ($M = 5,53$, $SD = 1,38$), της Περιθωριοποίησης ($M = 5,43$, $SD = 1,29$) και τέλος του Διαχωρισμού ($M = 4,89$, $SD = 1,47$), $F(4\ 398) = 11,00$, $p = 0,001$, $\eta^2=0,10$. Από τον έλεγχο με το post hoc κριτήριο Scheffé εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές. Δημιουργείται μια ομάδα με τον Διαχωρισμό και την Περιθωριοποίηση, στη συνέχεια μια ομάδα με την Περιθωριοποίηση, τον Ατομοκεντρισμό και την Εναρμόνιση και στο τέλος μια ομάδα με την Εναρμόνιση και την Αφομοίωση (βλ. Σχήμα 15 και Πίνακα 21).

Αναφορικά με την αξιολόγηση της διαφορετικότητας του Μοχάμαντ από την ενδοομάδα του προέκυψαν συστηματικές διαφορές και οι χαμηλότεροι δείκτες εμφανίζονται στη συνθήκη του Διαχωρισμού ($M = 3,75$, $SD = 1,50$) και ακολουθούν οι συνθήκες του Ατομοκεντρισμού ($M = 4,61$, $SD = 1,16$), της Εναρμόνισης ($M = 4,67$, $SD = 1,35$), της Περιθωριοποίησης ($M = 4,74$, $SD = 1,45$) και τέλος της Αφομοίωσης ($M = 5,16$, $SD = 1,20$), $F(4\ 397) = 11,94$, $p = 0,001$, $\eta^2 = 0,11$. Από τον έλεγχο με το post hoc κριτήριο Scheffé εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές μεταξύ του Διαχωρισμού και όλων των υπόλοιπων ομάδων οι οποίες δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλέπε Σχήμα 15 και Πίνακα 21).

Αναφορικά με την αξιολόγηση της συλλογικής απειλής σε διομαδικό επίπεδο προέκυψαν συστηματικές διαφορές και οι χαμηλότεροι δείκτες εμφανίζονται στη συνθήκη του Διαχωρισμού ($M = 2,58$, $SD = 1,51$) και ακολουθούν οι συνθήκες της Περιθωριοποίησης ($M = 2,64$, $SD = 1,43$), του Ατομοκεντρισμού ($M = 2,83$, $SD = 1,25$), της Εναρμόνισης ($M = 2,92$, $SD = 1,43$) και τέλος της Αφομοίωσης ($M = 3,22$, $SD = 1,47$), $F(4\ 399) = 2,59$, $p = 0,036$, $\eta^2=0,03$. Από τον έλεγχο με το post hoc κριτήριο Scheffé δεν εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές (βλέπε Σχήμα 15 και Πίνακα 21).

Αναφορικά με την αξιολόγηση της θετικής στάσης απέναντι στον Μοχάμαντ προέκυψαν συστηματικές διαφορές και οι υψηλότεροι δείκτες εμφανίζονται στη συνθήκη της Εναρμόνισης ($M = 5,80, SD = 0,83$) και ακολουθούν οι συνθήκες της Αφομοίωσης ($M = 5,76, SD = 0,86$), της Περιθωριοποίησης ($M = 5,30, SD = 0,90$), του Διαχωρισμού ($M = 5,01, SD = 1,06$) και του Ατομοκεντρισμού ($M = 5,00, SD = 0,95$), $F(4, 399) = 14,55, p = 0,001, \eta^2 = 0,13$. Από τον έλεγχο με το post hoc κριτήριο Scheffé εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές μεταξύ των συνθηκών της Εναρμόνισης και Αφομοίωσης με όλες τις υπόλοιπες ιστορίες. (βλ. Σχήμα 15 και Πίνακα 21).

Σχήμα 15. Μέσοι όροι αναφορικά με την αξιολόγηση του Μοχάμαντ ανάλογα με τη συνθήκη επιπολιτισμοποίησης.

Συγκρίσεις μέσω όρων ως προς τις συστάδες ιδεολογικής τοποθέτησης.

Διενεργήθηκε μονοπαραγοντική ανάλυση διακύμανσης για τον έλεγχο των διαφορών μεταξύ των ομάδων με βάση την ομαδοποίηση του ιδεολογικού υπόβαθρου των συμμετεχόντων (προοδευτικοί, κέντρο, συντηρητικοί) αναφορικά με τις προσδοκίες

επιπολιτισμοποίησης, το αίσθημα της απειλής και τις διαστάσεις επιπολιτισμοποίησης (βλ. Πίνακα 22).

Πίνακας 21.

Επίδραση στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης στο διατομικό επίπεδο αναφορικά με τις στάσεις και το αίσθημα απειλής

	Επίδραση στρατηγικών επιπολιτισμοποίησης στο διατομικό επίπεδο					F df(4,398)
	Εναρμόνιση M	Διαχωρισμός M	Αφομοίωση M	Περιθωριοποίηση M	Ατομοκεντρισμός M	
Χρήσιμο μέλος ελληνικής κοινωνίας	5,83 _{β,γ}	4,89 _α	6,10 _γ	5,43 _{α,β}	5,53 _{β,γ}	11,00***
Διαφορετικός από ενδοομάδα	4,67 _α	3,75 _β	5,16 _α	4,74 _α	4,61 _α	11,94***
Προσωπική απειλή διατομικό επίπεδο	1,57	1,58	1,46	1,44	1,58	0,49
Συλλογική απειλή διατομικό επίπεδο	1,76	1,83	1,66	1,62	1,71	0,49
Προσωπική απειλή διομαδικό επίπεδο	2,64	2,40	2,94	2,49	2,78	2,04
Συλλογική απειλή διομαδικό επίπεδο	2,92	2,58	3,22	2,64	2,83	2,59*
Δείκτης προσλαμβανόμενης διομαδικής απειλής	2,22	2,10	2,32	2,05	2,22	1,00
Συνολικός δείκτης απειλής	2,22	2,10	2,32	2,05	2,22	1,00
Δείκτης απειλής στο διατομικό επίπεδο	1,66	1,70	1,56	1,53	1,64	0,52
Θετική διάθεση απέναντι στον Μοχάμαντ	5,80 _α	5,01 _β	5,76 _α	5,30 _β	5,00 _β	14,55***

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Η κλίμακα βαθμολόγησης κυμαίνεται από το 1 (διαφωνώ απόλυτα) έως το 7 (συμφωνώ απόλυτα). Μέσοι όροι που μοιράζονται κοινό δείκτη δεν διαφέρουν συστηματικά μεταξύ τους σύμφωνα με το post hoc κριτήριο Scheffé για $p < 0,05$.

Αναφορικά με την προσωπική απειλή σε διομαδικό επίπεδο προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ των τριών ομάδων. Η ομάδα των προοδευτικών ($M = 1,49$, $SE = 0,75$) εμφάνισε τους χαμηλότερους δείκτες, ακολουθεί η ομάδα του κέντρου ($M = 2,59$, $SE = 1,17$) και τέλος τους υψηλότερους δείκτες τους εμφάνισε η ομάδα των συντηρητικών ($M = 3,67$, $SE = 1,56$), $F(2\ 372) = 53,97$, $p = 0,001$, $\eta^2 = 0,23$. Όπως

προέκυψε με το post hoc κριτήριο Scheffé, και οι τρεις ομάδες διέφεραν συστηματικά μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 22).

Αναφορικά με την συλλογική απειλή σε διομαδικό επίπεδο προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ των τριών ομάδων. Η ομάδα των προοδευτικών ($M = 1,63$, $SE = 0,79$) εμφάνισε τους χαμηλότερους δείκτες, ακολουθεί η ομάδα του κέντρου ($M = 2,70$, $SE = 1,18$) και τέλος τους υψηλότερους δείκτες τους εμφάνισε η ομάδα των συντηρητικών ($M = 4,10$, $SE = 1,58$), $F(2\ 372) = 69,10$, $p = 0,001$, $\eta^2 = 0,27$. Όπως προέκυψε με το post hoc κριτήριο Scheffé και οι τρεις ομάδες διέφεραν συστηματικά μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 22).

Για την στρατηγική της Εναρμόνισης δεν εντοπίστηκαν διαφορές, μεταξύ των τριών ομάδων.

Για την προσδοκία του Ατομοκεντρισμού προέκυψαν συστηματικές διαφορές με τους προοδευτικούς ($M = 5,92$, $SE = 1,28$) να εμφανίζουν συστηματικά υψηλότερα επίπεδα, να ακολουθεί το κέντρο ($M = 4,94$, $SE = 1,60$) και τέλος να εμφανίζουν τα χαμηλότερα επίπεδα οι συντηρητικοί ($M = 4,53$, $SE = 1,63$, $F(2\ 372) = 13,53$, $p = 0,001$, $\eta^2 = 0,07$). Όπως προέκυψε από τον έλεγχο με το post hoc κριτήριο Scheffé, εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στους προοδευτικούς και τις άλλες δύο ομάδες, οι οποίες δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 22).

Αναφορικά με την προσδοκία της Αφομοίωσης προέκυψαν συστηματικές διαφορές, με τους συντηρητικούς ($M = 2,75$, $SE = 1,24$) να εμφανίζουν τα υψηλότερα επίπεδα, να ακολουθεί το κέντρο ($M = 2,04$, $SE = 0,97$) και τέλος οι προοδευτικοί ($M = 1,24$, $SE = 0,43$) να εμφανίζουν τα χαμηλότερα επίπεδα, $F(2\ 369) = 39,06$, $p = 0,001$, $\eta^2 = 0,18$. Όπως προέκυψε από το έλεγχο με το post hoc κριτήριο Scheffé, εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές μεταξύ όλων των ομάδων μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 22).

Αναφορικά με την προσδοκία του Διαχωρισμού προέκυψαν συστηματικές διαφορές, με τους συντηρητικούς ($M = 4,06$, $SE = 1,50$) να εμφανίζουν τα υψηλότερα επίπεδα, να ακολουθεί το κέντρο ($M = 3,38$, $SE = 1,45$) και στην συνέχεια με τα χαμηλότερα επίπεδα η ομάδα των προοδευτικών ($M = 2,17$, $SE = 1,21$), $F(2\ 370) = 28,95$, $p = 0,001$, $\eta^2 = 0,14$. Από τον έλεγχο με το post hoc κριτήριο Scheffé, εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές μεταξύ όλων των ομάδων μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 22).

Αναφορικά με την προσδοκία της Περιορισμένης προέκυψαν συστηματικές διαφορές, με τους συντηρητικούς ($M = 3,29$, $SE = 1,45$) να εμφανίζουν τα υψηλότερα επίπεδα, να ακολουθεί το κέντρο ($M = 2,46$, $SE = 1,34$) και στην συνέχεια με τα χαμηλότερα επίπεδα η ομάδα των προοδευτικών ($M = 1,59$, $SE = 1,13$), $F(2\ 371) = 26,42$, $p = 0,001$, $\eta^2 = 0,13$. Από τον έλεγχο με το post hoc κριτήριο Scheffé, εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές μεταξύ όλων των ομάδων μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 22).

Για την προσδοκία επιπολιτισμού Συναλλακτική Εναρμόνιση προέκυψαν συστηματικές διαφορές, με τους προοδευτικούς ($M = 3,83$, $SE = 1,84$) να εμφανίζουν συστηματικά υψηλότερα επίπεδα, να ακολουθεί το κέντρο ($M = 2,78$, $SE = 1,49$) και τέλος να εμφανίζουν τα χαμηλότερα επίπεδα οι συντηρητικοί ($M = 2,39$, $SE = 1,57$), $F(2\ 370) = 14,80$, $p = 0,001$, $\eta^2 = 0,07$. Όπως προέκυψε από τον έλεγχο με το post hoc κριτήριο Scheffé, εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στους προοδευτικούς και τις άλλες δύο ομάδες, οι οποίες δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 22).

Αναφορικά με την υιοθέτηση διαστάσεων πολιτισμού από την ελληνική κουλτούρα ή τη διατήρηση διαστάσεων πολιτισμού από το Πακιστάν προέκυψαν συστηματικές διαφορές για αρκετές διαστάσεις. Οι υψηλότερες βαθμολογίες δηλώνουν προτίμηση για υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων από την ελληνική κουλτούρα, ενώ οι χαμηλές βαθμολογίες δηλώνουν προτίμηση για διατήρηση της κουλτούρας από το Πακιστάν. Ειδικότερα αναφορικά με τον πολιτισμό, οι προοδευτικοί ($M = 3,73$, $SE = 0,83$)

εμφάνισαν προτίμηση για τη διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων του Πακιστάν, το κέντρο ($M = 4,01, SE = 0,99$) εξέφρασε επιθυμία για διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων και από τις δύο κουλτούρες, ενώ οι συντηρητικοί ($M = 4,39, SE = 1,34$) εξέφρασαν μια τάση για υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων από τον ελληνικό πολιτισμό, $F(2\ 370) = 6,73, p = 0,001, \eta^2 = 0,04$. Όπως προέκυψε από τον έλεγχο με το post hoc κριτήριο Scheffé, εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στους προοδευτικούς και τις άλλες δύο ομάδες, οι οποίες δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 22).

Αναφορικά με τις αξίες οι προοδευτικοί ($M = 4,12, SE = 0,79$) και το κέντρο ($M = 4,19, SE = 1,16$) βρίσκονται στο μέσο της κλίμακας, υποστηρίζοντας την διατήρηση / υιοθέτηση αξιών και από τις δύο κουλτούρες, ενώ οι συντηρητικοί ($M = 4,63, SE = 1,42$) εμφανίζουν μια σχετική προτίμηση για διατήρηση αξιών από το ελληνικό πολιτισμικό πλαίσιο, $F(2\ 372) = 4,49, p = 0,012, \eta^2 = 0,02$. Όπως προέκυψε από τον έλεγχο με το post hoc κριτήριο Scheffé εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στους συντηρητικούς και τις άλλες δύο ομάδες, οι οποίες δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 22).

Αναφορικά με τους γάμους τη χαμηλότερη βαθμολογία την εμφάνισαν οι συντηρητικοί ($M = 3,40, SE = 1,57$), ακολούθησε το κέντρο ($M = 3,65, SE = 0,98$) και τέλος οι προοδευτικοί ($M = 3,86, SE = 0,43$) είχαν την μεγαλύτερη βαθμολογία, $F(2\ 371) = 3,20, p = 0,042, \eta^2 = 0,02$. Όπως προέκυψε από τον έλεγχο με το post hoc κριτήριο Scheffé, εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές μόνο ανάμεσα στους συντηρητικούς και τους προοδευτικούς (βλ. Πίνακα 22).

Αναφορικά με την γλώσσα όλες οι ομάδες τάσσονται υπέρ της υιοθέτησης της ελληνικής γλώσσας, με τους προοδευτικούς ($M = 4,37, SE = 1,05$) να εμφανίζουν τα χαμηλότερα επίπεδα, να ακολουθεί το κέντρο ($M = 4,50, SE = 1,19$) και τέλος οι συντηρητικοί να εμφανίζουν τα υψηλότερα επίπεδα ($M = 5,03, SE = 1,38$), $F(2\ 372) =$

6,44, $p = 0,002$, $\eta^2 = 0,03$. Όπως προέκυψε από το έλεγχο με το post hoc κριτήριο Scheffé εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στους συντηρητικούς και τις άλλες δύο ομάδες, οι οποίες δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 22).

Αναφορικά με την υπηκοότητα οι προοδευτικοί ($M = 4,14$, $SE = 0,90$) εμφάνισαν τα υψηλότερα επίπεδα, δίνοντας μια βαθμολογία υπέρ της διατήρησης και των δύο υποκοοτήτων, ενώ ακολουθεί το κέντρο ($M = 3,83$, $SE = 1,26$) και τέλος οι συντηρητικοί ($M = 3,49$, $SE = 1,83$) με τις χαμηλότερες βαθμολογίες, τασσόμενοι υπέρ της διατήρησης της πακιστανικής υπηκοότητας, $F(2\ 372) = 3,79$, $p = 0,023$, $\eta^2 = 0,02$. Όπως προέκυψε από τον έλεγχο με το post hoc κριτήριο Scheffé, εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές μόνο ανάμεσα στους συντηρητικούς και τους προοδευτικούς (βλ. Πίνακα 22).

Αναφορικά με την διαμονή οι προοδευτικοί ($M = 4,27$, $SE = 0,69$) εμφάνισαν τους υψηλότερους δείκτες, ακολουθεί το κέντρο ($M = 4,01$, $SE = 0,99$) και τέλος οι συντηρητικοί ($M = 3,70$, $SE = 1,41$), $F(2\ 372) = 5,01$, $p = 0,007$, $\eta^2 = 0,03$. Όπως προέκυψε από τον έλεγχο με το post hoc κριτήριο Scheffé, εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές μόνο ανάμεσα στους συντηρητικούς και τους προοδευτικούς (βλ. Πίνακα 8).

Αναφορικά με τις διαστάσεις διατήρησης ηθών και εθίμων, εργασία, θρησκεία και φιλίες δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ των ομάδων (βλ. Πίνακα 22).

Αναφορικά με το δείκτη επιπολιτισμικών προσανατολισμών Πακιστανών μεταναστών εστιασμένων στις σχέσεις οι συντηρητικοί ($M = 4,38$, $SE = 1,17$) εμφάνισαν τους υψηλότερους δείκτες και ακολουθεί το κέντρο ($M = 4,02$, $SE = 0,83$) και οι προοδευτικοί ($M = 3,88$, $SE = 0,64$), $F(2\ 372) = 6,44$, $p = 0,002$, $\eta^2 = 0,03$. Όπως προέκυψε από τον έλεγχο με το post hoc κριτήριο Scheffé, εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές μόνο ανάμεσα στους συντηρητικούς και τις δύο άλλες ομάδες, οι οποίες δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 22).

Αναφορικά με το δείκτη επιπολιτισμικών προσανατολισμών Πακιστανών μεταναστών εστιασμένων στην ταυτότητα σχέσεις, οι προοδευτικοί ($M = 4,07$, $SE = 0,29$) εμφάνισαν συστηματικά υψηλότερα επίπεδα και ακολουθούν το κέντρο ($M = 3,91$, $SE = 0,68$) και οι συντηρητικοί ($M = 3,71$, $SE = 1,01$), $F(2\ 372) = 4,30$, $p = 0,014$, $\eta^2 = 0,03$. Όπως προέκυψε από τον έλεγχο με το post hoc κριτήριο Scheffé, εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές μόνο ανάμεσα στους συντηρητικούς και τους προοδευτικούς (βλ. Πίνακα 22).

Πίνακας 22

Μέσοι όροι προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης, αισθήματος απειλής και πολιτισμικού προσανατολισμού, ως προς τις συστάδες ιδεολογικής τοποθέτησης

	Προοδευτικοί	Κέντρο	Συντηρητικοί	F
	M	M	M	$df(2,372)$
Προσωπική απειλή διομαδικό επίπεδο	1,49 _α	2,59 _β	3,67 _γ	53,97***
Συλλογική απειλή διομαδικό επίπεδο	1,63 _α	2,70 _β	4,10 _γ	69,1***
Εναρμόνιση	4,85	5,07	5,01	0,67
Ατομοκεντρισμός	5,92 _α	4,94 _β	4,53 _β	13,53***
Αφομοίωση	1,24 _α	2,04 _β	2,75 _γ	39,06***
Διαχωρισμός	2,17 _α	3,38 _β	4,06 _γ	28,95***
Περιθωριοποίηση	1,59 _α	2,46 _β	3,29 _γ	26,42***
Συναλλακτική Εναρμόνιση	3,83 _α	2,78 _β	2,39 _β	14,8***
Πολιτισμός	3,73 _α	4,01 _{α,β}	4,39 _β	6,73***
Ήθη και έθιμα	3,75	3,70	3,97	1,42
Αξίες	4,12 _α	4,19 _{α,β}	4,63 _β	4,49*
Γάμοι	3,86 _α	3,65 _{α,β}	3,40 _β	3,20*
Εργασία	4,05	4,10	4,14	0,16
Γλώσσα	4,37 _α	4,50 _α	5,03 _β	6,44**
Υπηκοότητα	4,14 _α	3,83 _{α,β}	3,49 _β	3,79*
Διαμονή	4,27 _α	4,01 _{α,β}	3,70 _β	5,01**
Θρησκεία	3,40	3,67	3,89	1,75
Φιλίες	4,03	3,97	3,82	1,71
Πολιτισμικός προσανατολισμός (σχέσεις) ¹	4,07 _α	3,91 _{α,β}	3,71 _β	4,30*
Πολιτισμικός προσανατολισμός (ταυτότητα) ¹	3,88 _α	4,02 _α	4,38 _β	6,44**

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Η κλίμακα βαθμολόγησης κυμαίνεται από το 1 (διαφωνώ απόλυτα) έως το 7 (συμφωνώ απόλυτα). Μέσοι όροι που μοιράζονται κοινό δείκτη δεν διαφέρουν συστηματικά μεταξύ τους σύμφωνα με το post hoc κριτήριο Scheffé για $p < 0,05$.

¹ Στις διαστάσεις του Πολιτισμικού Προσανατολισμού, υψηλή βαθμολογία δηλώνει προτίμηση προς τη χώρα υποδοχής (Ελλάδα) και χαμηλή βαθμολογία δηλώνει προτίμηση προς την κουλτούρα καταγωγής (Πακιστάν)

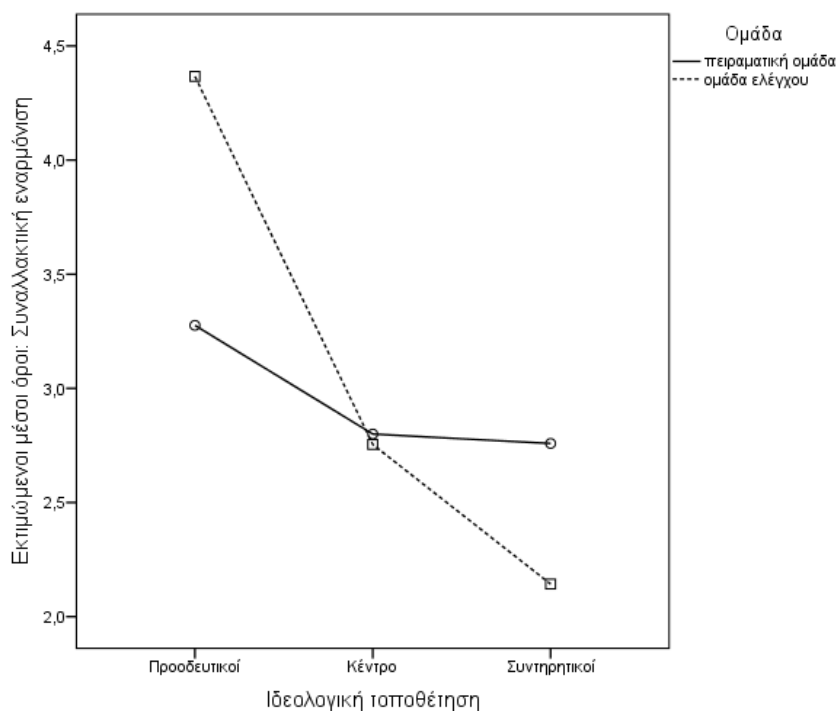
Σχεδιάστηκαν έξι μοντέλα διπαραγοντικής ανάλυσης διακύμανσης 2 (έκθεση στη θνητή φύση: πειραματική ομάδα και ομάδα ελέγχου) X 3 (ιδεολογική τοποθέτηση: προοδευτικοί, κέντρο, συντηρητικοί). Προέκυψε συστηματική αλληλεπίδραση για την προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης.

Αναφορικά με την στρατηγική της Συναλλακτικής Εναρμόνισης οι κύριες επιδράσεις των ανεξάρτητων παραγόντων ήταν στατιστικώς σημαντικές, $F(5\ 367) = 8,04$, $p = 0,001$, $\eta^2 = 0,10$. Όσον αφορά την ιδεολογική τοποθέτηση, οι συντηρητικοί εμφάνισαν το χαμηλότερο μέσο όρο ($M = 2,45$, $SE = 0,19$), ακολουθεί το κέντρο ($M = 2,78$, $SE = 0,10$) και στην συνέχεια τον υψηλότερο μέσο όρο εμφάνισε η ομάδα των προοδευτικών ($M = 3,82$, $SE = 0,20$), $F(2\ 367) = 14,02$, $p = 0,001$, $\eta^2 = 0,07$. Ωστόσο, η έκθεση στην ευκρινή θνητότητα (πειραματική ομάδα και ομάδα ελέγχου) δεν διαφοροποίησε συστηματικά τους μέσους όρους της προσδοκίας της Συναλλακτικής Εναρμόνισης, με την ομάδα ελέγχου ($M = 3,09$, $SE = 0,13$) να εμφανίζει υψηλότερα επίπεδα από την πειραματική ομάδα ($M = 2,95$, $SE = 0,14$), $F(2\ 367) = 0,54$, $p = 0,464$, $\eta^2 = 0,001$.

Ωστόσο στατιστικώς σημαντική ήταν η αλληλεπίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών, όπως φαίνεται στο Σχήμα 16, $F(2\ 367) = 5,01$, $p = 0,007$, $\eta^2 = 0,03$ με τους προοδευτικούς να εμφανίζουν χαμηλότερα επίπεδα στην πειραματική ομάδα και τους συντηρητικούς να εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα στην πειραματική ομάδα.

Στατιστική πρόβλεψη προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης στο διομαδικό επίπεδο.

Διενεργήθηκαν 6 αναλύσεις παλινδρόμησης προκειμένου να ελεγχθεί η δυνατότητα πρόβλεψης των επιπολιτισμικών προσδοκιών σε διομαδικό επίπεδο από την ευκρινή θνητότητα, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, την πολιτική αυτοτοποθέτηση, τον τυφλό πατριωτισμό και την προσλαμβανόμενη διομαδική απειλή.

Σχήμα 16. Αλληλεπίδραση της ιδεολογικής τοποθέτησης και της έκθεσης στην ευκρινή θνητότητα στους μέσους όρους της Συναλλακτικής Εναρμόνισης.

Όπως προέκυψε από την ανάλυση παλινδρόμησης (μέθοδος stepwise), η προσδοκία της Εναρμόνισης δεν κατάφερε να προβλεφθεί από τις ανεξάρτητες μεταβλητές. Η προσδοκία του Ατομοκεντισμού προβλέφθηκε από τη διακύμανση των μεταβλητών αίσθημα διομαδικής απειλής ($\beta = -0,16, p = 0,005$) και προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία ($\beta = -0,16, p = 0,006$). Το ποσοστό της εξηγούμενης διασποράς από τις ανεξάρτητες μεταβλητές, όπως προκύπτει από το δείκτη R^2 , ήταν 7%. Συνεπώς, όσο υψηλότερα ήταν τα επίπεδα αισθήματος απειλής και προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία, τόσο λιγότερο οι συμμετέχοντες συμφωνούσαν με την προσδοκία του Ατομοκεντισμού.

Η προσδοκία της Αφομοίωσης προβλέφθηκε από την επίδραση των μεταβλητών του τυφλού πατριωτισμού ($\beta = 0,34, p = 0,001$) και της προσλαμβανόμενης διομαδικής απειλής ($\beta = 0,27, p = 0,001$). Το ποσοστό της εξηγούμενης διασποράς από τις ανεξάρτητες μεταβλητές, όπως προκύπτει από το δείκτη R^2 , ήταν 26%. Όσο υψηλότερα

επίπεδα εμφάνιζαν οι συμμετέχοντες στον τυφλό πατριωτισμό και την προσλαμβανόμενη διομαδική απειλή, τόσο έτειναν να συμφωνούν με την προσδοκία της Αφομοίωσης. Η προσδοκία του Διαχωρισμού προβλέφθηκε από την επίδραση των μεταβλητών προσλαμβανόμενη διομαδική απειλή ($\beta = 0,29, p = 0,001$) και τυφλός πατριωτισμός ($\beta = 0,21, p = 0,001$). Το ποσοστό της εξηγούμενης διασποράς από τις ανεξάρτητες μεταβλητές, όπως προκύπτει από το δείκτη R^2 , ήταν 17%. Όσο υψηλότερα επίπεδα εμφάνιζαν οι συμμετέχοντες στον τυφλό πατριωτισμό και την προσλαμβανόμενη διομαδική απειλή, τόσο έτειναν να συμφωνούν με την προσδοκία του Διαχωρισμού. Η προσδοκία της Περιθωριοποίησης προβλέφθηκε από την συστηματική επίδραση των μεταβλητών προσλαμβανόμενη διομαδική απειλή ($\beta = 0,26, p = 0,001$), τυφλός πατριωτισμός ($\beta = 0,16, p = 0,003$) και πολιτική αυτοτοποθέτηση ($\beta = 0,15, p = 0,006$). Το ποσοστό της εξηγούμενης διασποράς από τις ανεξάρτητες μεταβλητές, όπως προκύπτει από το δείκτη R^2 , ήταν 19%. Συνεπώς, όσο υψηλότερα επίπεδα εμφάνιζαν οι συμμετέχοντες στην προσλαμβανόμενη απειλή, τον τυφλό πατριωτισμό και την δεξιά πολιτική αυτοτοποθέτηση, τόσο έτειναν να συμφωνούν με την προσδοκία της Περιθωριοποίησης.

Τέλος, η προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης προβλέφθηκε από την επίδραση των μεταβλητών προσλαμβανόμενη διομαδική απειλή ($\beta = -0,17, p = 0,002$) και πολιτική αυτοτοποθέτηση ($\beta = -0,14, p = 0,011$). Το ποσοστό της εξηγούμενης διασποράς από τις ανεξάρτητες μεταβλητές, όπως προκύπτει από το δείκτη R^2 , ήταν 7%. Όσο υψηλότερα επίπεδα εμφάνιζαν οι συμμετέχοντες στην προσλαμβανόμενη διομαδική απειλή και στην δεξιά πολιτική αυτοτοποθέτηση, τόσο έτειναν να μην συμφωνούν με την προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης (βλ. Πίνακα 23).

Πίνακας 23

Αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη των 6 προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης από την ευκρινή θνητότητα, τον τυφλό πατριωτισμό, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, την πολιτική αυτοτοποθέτηση και την προσλαμβανόμενη διομαδική απειλή

	Εναρμόνιση		Ατομοκεντρισμός		Αφομοίωση		Διαχωρισμός		Περιθωριοποίηση		Συναλ. Εναρμόνιση	
	Step (ΔR^2)	β	Step (ΔR^2)	β	Step (ΔR^2)	β	Step (ΔR^2)	β	Step (ΔR^2)	β	Step (ΔR^2)	β
Ευκρινής θνητότητα	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Τυφλός πατριωτισμός	--	--	--	--	1(0,19)	0,34***	2(0,04)	0,21***	2(0,03)	0,16**	--	--
ΠΚΚ	--	--	2(0,02)	-0,16**	--	--	--	--	--	--	--	--
Πολ. Αυτοτοποθέτηση	--	--	--	--	--	--	--	--	3(0,02)	0,15**	2(0,02)	-0,14*
Προσλαμβανόμενη απειλή	--	--	1(0,05)	-0,16**	2(0,06)	0,27***	1(0,13)	0,29***	1(0,14)	0,26***	1(0,05)	-0,17**
	--	--	$R^2 = 0,07$		$R^2 = 0,26$		$R^2 = 0,17$		$R^2 = 0,19$		$R^2 = 0,07$	

Σημείωση * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Στατιστική πρόβλεψη προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης στο διατομικό

επίπεδο. Διενεργήθηκαν 5 αναλύσεις παλινδρόμησης (μέθοδος stepwise) για την στατιστική πρόβλεψη της θετικής διάθεσης απέναντι στον Μοχάμαντ από την πολιτική αυτοτοποθέτηση, την ομάδα (πειραματική / ελέγχου), τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, τον τυφλό πατριωτισμό και το αίσθημα της προσλαμβανόμενης απειλής στο διατομικό επίπεδο.

Όπως προκύπτει από τις αναλύσεις για την Εναρμόνιση, ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία προέβλεψε σε σημαντικό βαθμό την θετική στάση απέναντι στον Μοχάμαντ ($\beta = -0,48$, $p = 0,001$). Το ποσοστό της εξηγούμενης διασποράς από την ανεξάρτητη μεταβλητή, όπως προκύπτει από το δείκτη R^2 , ήταν 23%. Οι συμμετέχοντες με υψηλότερα επίπεδα στον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία έτειναν να διαφωνούν με την στρατηγική της Εναρμόνισης στο διατομικό επίπεδο.

Για τον Ατομοκεντρισμό η προσλαμβανόμενη διομαδική απειλή προέβλεψε σε σημαντικό βαθμό την εξαρτημένη μεταβλητή ($\beta = -0,55$, $p = 0,001$). Το ποσοστό της

εξηγούμενης διασποράς από την ανεξάρτητη μεταβλητή, όπως προκύπτει από το δείκτη R^2 , ήταν 30%. Οι συμμετέχοντες με υψηλά επίπεδα στην προσλαμβανόμενη διομαδική απειλή, έτειναν να διαφωνούν με την στρατηγική του Ατομοκεντρισμού στο διατομικό επίπεδο.

Αναφορικά με την Αφομοίωση, επίσης η προσλαμβανόμενη διομαδική απειλή προέβλεψε την εξαρτημένη μεταβλητή ($\beta = -0,31$, $p = 0,006$). Το ποσοστό της εξηγούμενης διασποράς από την ανεξάρτητη μεταβλητή, όπως προκύπτει από το δείκτη R^2 , ήταν 10%. Οι συμμετέχοντες με υψηλά επίπεδα στην προσλαμβανόμενη διομαδική απειλή, έτειναν να διαφωνούν με την στρατηγική της Αφομοίωσης στο διατομικό επίπεδο.

Πίνακας 24

Ανάλυση παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της θετικής διάθεσης απέναντι στον Μοχάμαντ από την ευκρινή θνητότητα, τον τυφλό πατριωτισμό, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, την πολιτική αυτοτοποθέτηση και το αίσθημα προσλαμβανόμενης διομαδικής απειλής.

	Εναρμόνιση		Ατομοκεντρισμός		Αφομοίωση		Διαχωρισμός		Περιθωριοποίηση	
	Step (ΔR^2)	β	Step (ΔR^2)	β	Step (ΔR^2)	β	Step (ΔR^2)	β	Step (ΔR^2)	β
Ευκρινής θνητότητα	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Τυφλός πατριωτισμός	--	--	--	--	--	--	--	--	1(0,12)	-0,35**
ΠΚΚ	1(0,23)	-0,48	--	--	--	--	--	--	--	--
Πολ. Αυτοτοποθέτηση	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Προσλαμβανόμενη απειλή	--	--	1(0,30)	-0,55***	1(0,10)	-0,31**	1(0,10)	-0,32**	--	--
	$R^2 = 0,23$		$R^2 = 0,30$		$R^2 = 0,10$		$R^2 = 0,10$		$R^2 = 0,12$	

Σημείωση * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Σε διατομικό επίπεδο όσο αφορά το Διαχωρισμό, επίσης, η προσλαμβανόμενη διομαδική απειλή προέβλεψε την εξαρτημένη μεταβλητή ($\beta = -0,32$, $p = 0,005$). Το ποσοστό της εξηγούμενης διασποράς από την ανεξάρτητη μεταβλητή, όπως προκύπτει από το δείκτη R^2 , ήταν 10%. Οι συμμετέχοντες με υψηλά επίπεδα στην προσλαμβανόμενη διομαδική απειλή έτειναν να διαφωνούν με την στρατηγική του Διαχωρισμού στο

διατομικό επίπεδο. Τέλος, σε διατομικό επίπεδο στην Περιθωριοποίηση, ο τυφλός πατριωτισμός προέβλεψε την εξαρτημένη μεταβλητή ($\beta = -0,35, p = 0,003$). Το ποσοστό της εξηγούμενης διασποράς από την ανεξάρτητη μεταβλητή, όπως προκύπτει από το δείκτη R^2 , ήταν 12%. Οι συμμετέχοντες με υψηλά επίπεδα στον τυφλό πατριωτισμό έτειναν να διαφωνούν με την στρατηγική της Περιθωριοποίησης στο διατομικό επίπεδο (βλ Πίνακα 24).

Συζήτηση

Η παρούσα μελέτη αποτελεί την πρώτη μελέτη, απ' όσο γνωρίζουμε, η οποία επιχείρησε να μελετήσει τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής σε διομαδικό και διατομικό επίπεδο. Επίσης, μέσα από την παρούσα μελέτη μελετήθηκε η συμβολή υπαρξιακών, ιδεολογικών και διομαδικών διαστάσεων.

Διεργασίες επιπολιτισμοποίησης

Αναφορικά με την ιεράρχηση των επιπολιτισμικών προσδοκιών για υποτιμημένες μεταναστευτικές ομάδες, σχετικά αποτελέσματα εντοπίζουμε και στην μελέτη των Vezzali και Giovannini (2010) για Μαροκινούς μετανάστες στην Ιταλία και στην μελέτη των Montreuil και Bourhis (2001) για μετανάστες από την Αιτή στον Καναδά. Στην μελέτη των Vezzali και Giovannini (2010) υπάρχει πρόταξη του Διαχωρισμού, στην μελέτη των Montreuil και Bourhis (2001) η χαμηλότερη βαθμολογία είναι για την Περιθωριοποίηση, ενώ στην δική μας μελέτη και στην μελέτη των Vezzali και Giovannini (2010) η χαμηλότερη βαθμολογία είναι για την Αφομοίωση. Η διαφοροποίηση αυτή ενδεχομένως σχετίζεται και με το γεγονός ότι ο Καναδάς είναι από καιρό μια πολυπολιτισμική κοινωνία στην οποία εφαρμόζονται εδώ και χρόνια σημαντικές πολιτικές ένταξης, όπου ενδεχομένως η στρατηγική της Αφομοίωσης -αν και όχι πρώτη σε επιλογή- είναι μάλλον πιο επιθυμητή από την Περιθωριοποίηση. Το εύρημα ότι η Αφομοίωση αποτελεί την

λιγότερο επιθυμητή προσδοκία στον Ευρωπαϊκό νότο, επιβεβαιώνεται από μελέτες στην Ιταλία (Vezzali & Giovannini, 2010) και στην Ελλάδα (Pavlopoulos & Motti-Stefanidi, 2017). Ο Berry (2016), προβαίνοντας σε μια κριτική για τις πολιτικές στην Ευρώπη αναφορικά με την ένταξη των μεταναστών, υποστηρίζει ότι η πολυπολιτισμικότητα δεν απέτυχε στην Ευρώπη, όπως έχει υποστηριχθεί και από Ευρωπαίους ηγέτες, γιατί απλώς δεν εφαρμόστηκε ποτέ.

Αναφορικά με την διαχείριση πολιτισμικών στοιχείων (επιπολιτισμικός προσανατολισμός) η κοινωνία υποδοχής τοποθετήθηκε υπέρ της υιοθέτησης στοιχείων από την χώρα υποδοχής για τη γλώσσα, τις αξίες και την εργασία. Όπως προκύπτει από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων, υπάρχει μια σαφής προτίμηση από την κοινωνία υποδοχής οι μετανάστες από το Πακιστάν να υιοθετήσουν την ελληνική γλώσσα, τις ελληνικές αξίες και να εργάζονται σε μέρη όπου υπάρχουν Έλληνες και να μην είναι περιθωριοποιημένοι σε εργασίες μόνο με συμπατριώτες τους. Η ελλιπής γνώση της γλώσσας της κοινωνίας υποδοχής συχνά συνδέεται με δυσκολίες στην επικοινωνία αλλά και με ενεργοποίηση αρνητικών στερεοτύπων και προκαταλήψεων από μέρους της κοινωνίας υποδοχής (Κοιλιάρη, 1997). Σύμφωνα με κάποιες μελέτες, έχει προκύψει ότι η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο μετανάστης και η αρτιότητά της αποτελεί έναν καλό δείκτη του τύπου του επιπολιτισμού που έχει ακολουθήσει και της πρόσληψης που έχει για την ταυτότητά του (Berry et al., 1992. Sutherland, 1997). Η διατήρηση και χρήση της μητρικής γλώσσας ενδεχομένως αντικατοπτρίζει την επιθυμία του μετανάστη να διατηρήσει την εθνική του ταυτότητα και να διαχωριστεί από την κοινωνία υποδοχής (Κοιλιάρη, 1997), ενώ η γλωσσική σύγκλιση με την κοινωνία υποδοχής αντικατοπτρίζει την επιθυμία Αφομοίωσης και αποδοχής από το κυρίαρχο κοινωνικό περιβάλλον (Γεώργας & Παπαστυλιανού, 1993). Ωστόσο, σύμφωνα με τον Δαμανάκη (1997), μια άρτια δίγλωσση επικοινωνία εκφράζει μια διαπολιτισμική ταυτότητα.

Αναφορικά με τις διαστάσεις της υπηκοότητας, της διατήρησης των ηθών και των εθίμων, της θρησκείας και των γάμων η κοινωνία υποδοχής έδειξε προτίμηση για ένα προσανατολισμό Διαχωρισμού (διατήρηση στοιχείων από την χώρα προέλευσης). Όπως προκύπτει από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων, τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής θα ήθελαν οι Πακιστανοί μετανάστες στην Ελλάδα να διατηρήσουν την υπηκοότητά τους και να μην αποκτήσουν ελληνική, να διατηρήσουν τα ήθη και έθιμά τους και την θρησκεία τους και να συνάπτουν γάμους με συμπατριώτες/-τισσές τους. Το ζήτημα της υπηκοότητας θα συζητηθεί στην συνέχεια σε συνάρτηση και με τα ευρήματα από τις επαγωγικές στατιστικές αναλύσεις μέσα από όρους πολιτειότητας και ιστορικών και πολιτικών συνθηκών.

Στη μέση της βαθμολογίας (συνδυασμός στοιχείων από χώρα προέλευσης και χώρα υποδοχής) βρίσκονται οι διαστάσεις του πολιτισμού, της διαμονής και της φιλίας. Όπως προκύπτει από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων, τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής επιθυμούσαν οι Πακιστανοί μετανάστες στην Ελλάδα να διατηρήσουν / υιοθετήσουν στοιχεία και από τα δύο πολιτισμικά πλαίσια, να διαμένουν κοντά τόσο σε Έλληνες όσο και σε συμπατριώτες τους και να συνάπτουν φιλίες τόσο με Έλληνες όσο και με συμπατριώτες τους.

Προβλεπτικοί δείκτες προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης

Στο διομαδικό επίπεδο ανάλυσης, όπως αναμέναμε, η διάσταση του τυφλού πατριωτισμού συνδέθηκε θετικά με όλες τις αρνητικές στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης (Αφομοίωση, Διαχωρισμό, Περιθωριοποίηση). Η σύνδεση της Περιθωριοποίησης με τον τυφλό πατριωτισμό συμφωνεί με τα ευρήματα των Willis-Esqueda, Delgado και Pedroza (2016) σύμφωνα με τα οποία ο τυφλός πατριωτισμός σχετιζόταν με αρνητικές στάσεις απέναντι σε μετανάστες. Αντίστοιχη σύνδεση του εθνοκεντρισμού με στάσεις

Περιθωριοποίησης απέναντι σε μετανάστες εντοπίζουμε και στην μελέτη των Green, Sarrasin, Fasel και Staerklé (2011).

Σημαντικός παράγοντας πρόβλεψης των επιπολιτισμικών προσδοκιών αναδείχτηκε το αίσθημα διομαδικής απειλής και συνδέθηκε θετικά με αρνητικές προσδοκίες (Αφομοίωση, Διαχωρισμό, Περιθωριοποίηση) και αρνητικά με θετικές προσδοκίες (Ατομοκεντρισμός και Συναλλακτική Εναρμόνιση). Το εύρημα είναι αναμενόμενο και έρχεται σε συμφωνία τόσο με την θεωρία της διομαδικής επαφής (Allport, 1954. Pettigrew, 1997. Pettigrew & Tropp, 2006) όσο και με την θεωρία της ενοποιημένης απειλής (Stephan & Renfro, 2002. Stephan & Stephan, 2000) αλλά και την υπόθεση της πολυπολιτισμικότητας (Berry, Kalin & Taylor, 1977) στις οποίες θα αναφερθούμε στην συνέχεια όταν θα κάνουμε συγκριτική αναφορά για το διομαδικό και διατομικό επίπεδο.

Η δεξιά πολιτική αυτοτοποθέτηση συνδέθηκε θετικά μόνο με τη στρατηγική της Περιθωριοποίησης. Όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα, οι συμμετέχοντες που ανέφεραν ότι βρίσκονταν στο δεξιό χώρο της πολιτικής τοποθέτησης ανέφεραν συστηματικά υψηλότερα επίπεδα στην προσδοκία της Περιθωριοποίησης. Συναφή ευρήματα εντοπίζουμε και σε άλλες μελέτες στη βιβλιογραφία (Trifiletti, Dazzi, Hichy & Capozza, 2007. Andrighetto, Trifiletti, Pasin & Capozza, 2008).

Ωστόσο στο διομαδικό επίπεδο ανάλυσης καμιά από τις ανεξάρτητες μεταβλητές δεν κατάφερε να προβλέψει την προσδοκία της Εναρμόνισης. Αντίστοιχο εύρημα εντοπίζουμε και στην μελέτη των Andrighetto et al. (2008).

Η ευκρινής θνητότητα δεν κατάφερε να προβλέψει καμιά προσδοκία επιπολιτισμοποίησης ούτε στο διομαδικό αλλά ούτε και στο διατομικό επίπεδο. Το παραπάνω εύρημα ήταν αναμενόμενο δεδομένου ότι, όπως έχει προκύψει από προηγούμενη μελέτη (Έρευνα 2) η συνθήκη της θνητής φύσης διαφοροποιείται ανάλογα με ιδεολογικές διαστάσεις της κοσμοθεωρίας αναφορικά με τις διεργασίες

επιπολιτισμοποίησης. Ωστόσο μέσα από τα αποτελέσματα της μελέτης διερευνήθηκε και απορρίφθηκε η υπόθεση για γενικευμένη συντηρητική στροφή (Jost, Glaser, Kruglanski & Sulloway, 2003. Jost, Fitzsimons, & Kay, 2004. Paulhus & Trapnell, 1997).

Στο διομαδικό επίπεδο την προσδοκία της Εναρμόνισης δεν κατάφερε να προβλέψει καμιά ανεξάρτητη μεταβλητή, ενώ στο διατομικό επίπεδο προβλέφθηκε από τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία. Ανάλογα ευρήματα εντοπίζουμε και στην μελέτη των Trifiletti et al. (2007) και Andrighetto et al. (2008). Αναφορικά με την προσδοκία του Ατομοκεντρισμού στο διομαδικό επίπεδο προβλεπτικοί παράγοντες ήταν ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία και το αίσθημα της διομαδικής απειλής, ενώ στο διατομικό μόνο το αίσθημα της διομαδικής απειλής. Η προσδοκία του Ατομοκεντρισμού συνδέεται αντίστροφα με τις δύο παραπάνω διαστάσεις και αντίστοιχα ευρήματα εντοπίζουμε στις μελέτες των Andrighetto et al. (2008), Trifiletti et al. (2007) και Vezzali και Giovannini (2010). Αναφορικά με την Αφομοίωση υπήρξε θετική σύνδεση με τον τυφλό πατριωτισμό και την απειλή στο διομαδικό επίπεδο, ενώ αντίστροφη σχέση με την απειλή διαπιστώθηκε στο διατομικό επίπεδο. Στην μελέτη των Trifiletti et al. (2007) η Αφομοίωση συνδέθηκε με τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, ενώ στην μελέτη των Vezzali και Giovannini (2010) η Αφομοίωση συνδέθηκε θετικά με το αίσθημα διομαδικής απειλής αλλά και τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία. Αναφορικά με την προσδοκία του Διαχωρισμού σε διομαδικό επίπεδο υπήρξε μια θετική σύνδεση με τον τυφλό πατριωτισμό και το αίσθημα διομαδικής απειλής ενώ στο διατομικό επίπεδο υπήρξε η αντίστροφη σύνδεση του Διαχωρισμού με το αίσθημα απειλής. Αντίστοιχα ευρήματα με το διομαδικό επίπεδο, αναφορικά με τον τυφλό πατριωτισμό, εντοπίζουμε στην μελέτη των Trifiletti et al., (2007), όπου υπάρχει θετική σύνδεση του Διαχωρισμού με την ταύτιση της κοινωνίας υποδοχής με την ενδοομάδα. Η Περιθωριοποίηση σε διατομικό επίπεδο συνδέθηκε αρνητικά με τον τυφλό πατριωτισμό

ενώ στο διομαδικό επίπεδο συνδέθηκε θετικά με τον πατριωτισμό, την πολιτική αυτοτοποθέτηση και το αίσθημα της διομαδικής απειλής. Στην μελέτη των Trifiletti et al., (2007) και Andrighetto et al. (2008) η προσδοκία συνδέθηκε με τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία αλλά και με την δεξιά τοποθέτηση, επιβεβαιώνοντας εν μέρει τα ευρήματά μας. Αντίστοιχη σύνδεση με την απειλή εντοπίζουμε και στην μελέτη των Vezzali και Giovannini (2010), ωστόσο η σύνδεση -παρότι είναι επίσης αρνητική- δεν συμβάλλει στατιστικώς σημαντικά στην πρόβλεψη της προσδοκίας. Τέλος η προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης συνδέθηκε αρνητικά με την πολιτική αυτοτοποθέτηση και με το αίσθημα διομαδικής απειλής. Αντίστοιχα αποτελέσματα εντοπίζουμε και στην μελέτη των Trifiletti et al. (2007).

Η ανάγκη προστασίας της εσω-ομαδικής διακριτότητας από μια υποτιμημένη μεταναστευτική ομάδα μπορεί να ερμηνεύσει αυτά τα αποτελέσματα. Τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης είναι συμβατά με την θεωρία κοινωνικής ταυτότητας (Jetten et al., 2001. Tajfel, 1981) και με την θεωρία της βέλτιστης διακριτότητας (Brewer & Carorael, 2006).

Σύμφωνα με την θεωρία της βέλτιστης διακριτότητας (Brewer, 1991) τα άτομα ορίζουν τον εαυτό τους με όρους κοινωνικών ταυτοτήτων που είναι «βέλτιστα διακριτές» και τείνουν απορρίπτουν ταυτότητες που είναι είτε ιδιαίτερα αφομοιωμένες είτε ιδιαίτερα διαφορετικές. Σύμφωνα με τη θεωρία η διακριτότητα μιας κοινωνικής ταυτότητας είναι σχετιζόμενη με το πλαίσιο. Εξαρτάται από το πλαίσιο ή τις αναφορές ποια πιθανή κοινωνική ταυτότητα θα αποδοθεί σε μια συγκεκριμένη στιγμή. Το βέλτιστο επίπεδο διακριτότητας ή συμπερίληψης της κατηγορίας είναι συνάρτηση της σχετικής κλίσης των αντιτιθέμενων τάσεων για αφομοίωση και διαφοροποίηση. Για κάθε άτομο, η σχετική ισχύς των δύο αναγκών καθορίζεται από πολιτισμικές νόρμες, την ατομική κοινωνικοποίηση και τις πρόσφατες εμπειρίες (Brewer, 1991). Συνεπώς, οι διαφορές στο

διομαδικό και στο διατομικό επίπεδο θα μπορούσαν να αποδοθούν στη βάση της θεωρίας της βέλτιστης διακριτότητας.

Τα αποτελέσματα αναφορικά με την πρόσδεση με την εθνική ταυτότητα (τυφλός πατριωτισμός) έρχονται σε συμφωνία με την θεωρία κοινωνικής ταυτότητας (Jetten et al., 2001. Tajfel, 1981) και τη θεωρία της κοινωνικής κατηγοριοποίησης (Turner, 1987. 1999), σύμφωνα με την οποία, όταν η κοινωνική ταυτότητα είναι ισχυρή, τότε εντείνονται η διομαδική διαφοροποίηση και τα άτομα που υπάγονται σε άλλες ομάδες προσλαμβάνονται με όρους υπαγωγής στην ομάδα ένταξης. Σύμφωνα με τους Van Oudenhoven, Ward και Masgoret (2006), η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel, 1978. Tajfel & Turner, 1979) παρέχει ένα ακόμα θεωρητικό πλαίσιο ερμηνείας των διομαδικών διεργασιών ανάμεσα στους μετανάστες και στις κοινότητες υποδοχής. Η ένταξη σε μια ομάδα διαμορφώνει σημαντικές διαστάσεις της κοινωνικής ταυτότητας και οι άνθρωποι προσπαθούν να επιτυγχάνουν και να διατηρούν θετική αυτοεικόνα όταν προβαίνουν σε συγκρίσεις της ενδοομάδας με διάφορες εξωομάδες. Συνεπώς, ο εθνοκεντρισμός αποτελεί την αναπόφευκτη συνέπεια της κοινωνικής ταύτισης. Ο εθνοκεντρισμός εκδηλώνεται μέσα από την ενδοομαδική εύνοια και μέσα από την εξωομαδική υποτίμηση, ιδιαίτερα σε τομείς που σχετίζονται με στερεότυπα και αποδόσεις (Van Oudenhoven, Ward & Masgoret, 2006). Συνεπώς στην παρούσα μελέτη αναμένουμε ότι υψηλά επίπεδα πρόσδεσης με την εθνική ταυτότητα (τυφλός πατριωτισμός) θα σχετίζονται με αρνητικές προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης (Διαχωρισμό, Περιθωριοποίηση, Αφομοίωση).

Μέσα από τη σύγκριση των δεικτών παλινδρόμησης προκύπτει ότι οι ανεξάρτητες μεταβλητές προβλέπουν σε σημαντικότερο βαθμό τις θετικές προσδοκίες (Εναρμόνιση και Ατομοκεντρισμό) στο διατομικό επίπεδο και, αντίθετα, τις αρνητικές και αφομοιωτικές προσδοκίες στο διομαδικό.

Επιπρόσθετα, αναδεικνύεται ότι η διάσταση της απειλής και του τυφλού πατριωτισμού στις αρνητικές προσδοκίες αντιστρέφεται από το διατομικό στο διομαδικό επίπεδο. Στο πλαίσιο της αναθεώρησης της θεωρίας της επαφής ανάλογη κριτική αναφορικά με τη διαφορετική λειτουργία της θεωρίας στο διατομικό και στο διομαδικό επίπεδο εντοπίζουμε και στον Forbes (2004). Ενδεχομένως η αντιστροφή των δεικτών της διομαδικής απειλής και του τυφλού πατριωτισμού στο διατομικό επίπεδο να σχετίζεται με διαφορετική πρόσληψη του ατόμου από την μεταναστευτική ομάδα υπαγωγής. Ειδικότερα, η Αφομοίωση αποτελεί έναν επιπολιτισμικό προσανατολισμό που δεν απαντάται συχνά σε μετανάστες από το Πακιστάν στην Ελλάδα. Συνεπώς, όταν η αναφερόμαστε σε ένα συγκεκριμένο άτομο, φαίνεται ότι όσο περισσότερο αισθάνεται απειλή για το διομαδικό επίπεδο τόσο τείνει να μην υποστηρίζει την υιοθέτηση της στρατηγικής της Αφομοίωσης. Επιπρόσθετα, η στρατηγική του Διαχωρισμού είναι μια στρατηγική που συχνά υιοθετείται από μετανάστες από το Πακιστάν στην Ελλάδα. Στο διατομικό επίπεδο όμως παρατηρούμε ότι όσο περισσότερο αισθάνονται οι συμμετέχοντες διομαδική απειλή τόσο λιγότερο τείνουν να συμπαθούν έναν μετανάστη που υιοθετεί τη στρατηγική του Διαχωρισμού. Τέλος, αναφορικά με την Περιθωριοποίηση προκύπτει ότι όσο υψηλότερο επίπεδο εμφανίζουν οι συμμετέχοντες στον τυφλό πατριωτισμό, τόσο τείνουν να μην υποστηρίζουν την υιοθέτηση της στρατηγικής της Περιθωριοποίησης στο διατομικό επίπεδο. Ενδεχομένως το παρόν εύρημα σχετίζεται με την προτίμηση ατόμων με υψηλά επίπεδα τυφλού πατριωτισμού προς πιο αφομοιωτικές στρατηγικές στο διατομικό επίπεδο και περισσότερη προτίμηση για στρατηγικές αποκλεισμού στο διομαδικό επίπεδο. Η αλληλεπίδραση των ατόμων, ανάλογα με το αν λαμβάνει χώρα σε διομαδικό ή διατομικό πλαίσιο, φαίνεται ότι επιδρά στους προσανατολισμούς και τις αξιολογήσεις για τους άλλους. Τα άτομα τείνουν να είναι λιγότερο συνεργατικά και περισσότερο ανταγωνιστικά όταν ενεργούν ως μέλη ομάδας απ' ό,τι όταν ενεργούν ως άτομα (Dovidio, 2013).

Wildschut & Insko, 2007). Οι ομάδες μεταξύ τους έχουν σε μικρότερο βαθμό εμπιστοσύνη απ'ότι οι σχέσεις μεταξύ των ατόμων (Insko et al., 2001). Συνεπώς οι σχέσεις μεταξύ των ομάδων τείνουν να είναι πιο ανταγωνιστικές και λιγότερο συνεργατικές από αυτές στο διατομικό επίπεδο (φαινόμενο διατομικής-διομαδικής ασυνέχειας: Insko et al., 2001). Το φαινόμενο αυτό εμφανίζεται όταν ενεργοποιείται περισσότερο η διομαδική παρά η προσωπική ταυτότητα (Dovidio, 2013). Μια ερμηνεία για την ασυνέχεια ίσως να είναι το γεγονός ότι οι ομάδες κινητοποιούνται από τον φόβο της εξωομάδας. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των ομάδων είναι μεγαλύτερος στο διομαδικό παρά στο διατομικό επίπεδο, επειδή ο φόβος της έλλειψης εμπιστοσύνης για τις εξωομάδες είναι μεγαλύτερος από το φόβο για τα άτομα (Insko et al., 2001). Συνεπώς σύμφωνα με το φαινόμενο της διατομικής-διομαδικής ασυνέχειας θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε τα αποτελέσματα αναφορικά με την διαφορετική επίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών στο διομαδικό και στο διατομικό επίπεδο.

Στάσεις εντός του διατομικού επιπέδου ανάλυσης

Στη συνέχεια θα γίνει αναφορά στις επιμέρους διαστάσεις αξιολόγησης του Πακιστανού μετανάστη στο διατομικό επίπεδο. Σε συνάρτηση με τα παραπάνω, όπως προέκυψε από τις πολλαπλές συγκρίσεις αναφορικά με τη θετική στάση απέναντι στο Μοχάμαντ, εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές με τις πιο θετικές αξιολογήσεις να καταγράφονται όταν ο μετανάστης επέλεγε την Εναρμόνιση ή την Αφομοίωση και τις χαμηλότερες βαθμολογίες όταν επέλεγε τον Διαχωρισμό και τον Ατομοκεντρισμό. Αναφορικά με το πόσο χρήσιμος θα είναι για την ελληνική κοινωνία, οι υψηλότερες βαθμολογίες ήταν για την Εναρμόνιση και την Αφομοίωση και η χαμηλότερη για τον Διαχωρισμό. Αναφορικά με την διαφορετικότητά του από τα μέλη της ενδοομάδας οι υψηλότερες βαθμολογίες ήταν για την Αφομοίωση και οι χαμηλότερες για το Διαχωρισμό. Τέλος, αναφορικά με την απειλή σε διομαδικό επίπεδο, εντοπίστηκαν συστηματικές

διαφορές μεταξύ του Διαχωρισμού και της Περιθωριοποίησης με την Αφομοίωση, με την Αφομοίωση να εμφανίζει τα υψηλότερα επίπεδα.

Συγκεντρωτικά προκύπτει ότι ο Μοχάμαντ αξιολογείται θετικότερα όταν υιοθετεί ενταξιακή στρατηγική (Εναρμόνισης ή Αφομοίωσης), ωστόσο υιοθετώντας μια στρατηγική Αφομοίωσης προσλαμβάνεται ως αρκετά διαφορετικός από την ενδοομάδα του και υιοθετώντας αντίστοιχες ενταξιακές στρατηγικές (Εναρμόνισης ή Αφομοίωσης) θεωρείται περισσότερο χρήσιμο μέλος για την ελληνική κοινωνία. Όταν ο Μοχάμαντ, ως άτομο και όχι ως ομάδα Πακιστανών μεταναστών στην Ελλάδα, υιοθετεί στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που προτιμώνται για τους υψηλά αξιολογούμενους μετανάστες (Bourhis et al., 2013), προσλαμβάνεται ως διαφορετικός από την ομάδα υπαγωγής (υποτιμημένη μεταναστευτική ομάδα). Αντίθετα, όταν αξιολογείται το επίπεδο διομαδικής απειλής στην ομάδα της αφομοιωτικής στρατηγικής από το Μοχάμαντ ο βαθμός της προσλαμβανόμενης απειλής ήταν ο υψηλότερος.

Όταν η κοινωνία υποδοχής προσλαμβάνει ότι τα μέλη της μειονότητας επιθυμούν να υιοθετήσουν τον πολιτισμό της κοινωνίας υποδοχής, αναδύονται θετικές στάσεις της κοινωνίας υποδοχής απέναντι στα μέλη της μειονότητας, ενώ όταν η κοινωνία υποδοχής προσλαμβάνει ότι τα μέλη της μειονοτικής ομάδας δεν επιθυμούν την επαφή με την κοινωνία υποδοχής και δεν επιθυμούν την υιοθέτηση του πολιτισμικού πλαισίου της, τότε αναδύεται απειλή για την κοινωνία υποδοχής (Brown & Zagefka, 2011). Το παραπάνω ερμηνευτικό σχήμα θα μπορούσε να ερμηνεύσει σε μεγαλύτερο βαθμό τα ευρήματά μας αναφορικά με το διατομικό επίπεδο ανάλυσης. Παράλληλα, ερμηνεύει επίσης και το γεγονός των αρνητικών στάσεων απέναντι στον Πακιστανό μετανάστη που ακολουθεί τη στρατηγική επιπολιτισμοποίησης που τείνει να υιοθετεί η μεταναστευτική του ομάδα και εκφράζει έλλειψη διάθεσης για υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων από την κοινωνία υποδοχής. Μέσα από την υιοθέτηση μια στρατηγικής Διαχωρισμού αναδύονται αρνητικά

στερεότυπα, φέρνοντας την αξιολόγηση από το ατομικό επίπεδο ίσως πιο κοντά στο διομαδικό (ομάδα υπαγωγής). Αντίστοιχα, όπως υποστηρίζουν οι Brown και Zagefka (2011), όταν η κοινωνία υποδοχής προσλαμβάνει ότι τα μέλη της μειονοτικής ομάδας επιθυμούν να διατηρήσουν τον πολιτισμό τους, ίσως αναδύονται αρνητικές διομαδικές στάσεις στην κοινωνία υποδοχής και μειώνεται η υποστήριξη τόσο για τη διατήρηση της πολιτισμικής κληρονομιάς των μεταναστών όσο και για την Εναρμόνιση. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η θέση των Brown και Zagefka (2011) ενδεχομένως να ισχύει και δύο επίπεδα πιο πάνω, όταν ίσως αξιολογούνται στάσεις απέναντι σε μετανάστες γενικά και δεν γίνεται αναφορά στην χώρα / πολιτισμικό πλαίσιο προέλευσης. Ωστόσο, περαιτέρω μελέτες θα μπορούσαν να επιβεβαιώσουν την παρούσα υπόθεση.

Σύμφωνα με τους Jost, Banaji και Nosek (2004), με βάση την θεωρία δικαιολόγησης του συστήματος, η έκθεση σε επιπρόσθετα επιβεβαιωτικά στερεότυπα αυξάνει την δικαιολόγηση του συστήματος σε σύγκριση με την έκθεση σε μη επιβεβαιωτικά στερεότυπα. Συνεπώς, όταν στο διατομικό επίπεδο ανάλυσης συναντούμε έναν μετανάστη που ακολουθεί την επιπολιτισμική στρατηγική της ομάδας υπαγωγής, ενδεχομένως κινητοποιείται η κοινωνία υποδοχής να επιβεβαιώσει την υποτιμημένη συλλογική πλέον ταυτότητα του μετανάστη μέσα από την ένταξή του στην ευρύτερη κατηγορία των Πακιστανών μεταναστών. Ως εκ τούτου, μέσα από την παραπάνω θεωρητική τοποθέτηση θα μπορούσαμε εν μέρει να εμμενύσουμε το χαμηλό βαθμό θετικής διάθεσης που λαμβάνει ο Πακιστανός μετανάστης όταν ακολουθεί την στρατηγική του Διαχωρισμού και της Περιθωριοποίησης.

Ιδεολογικές, υπαρξιακές παράμετροι και διεργασίες επιπολιτισμοποίησης

Αναφορικά με την ιδεολογική τοποθέτηση επιβεβαιώθηκαν οι υποθέσεις σχετικά με την προτίμηση των προοδευτικών προς τις προσδοκίες του Ατομοκεντρισμού και της Συναλλακτικής Εναρμόνισης. Αντίστοιχα ευρήματα εντοπίζουμε και στην μελέτη των

Bourhis, Dayan και Sioufi (2013). Ωστόσο, δεν επιβεβαιώθηκε η υπόθεση για την Εναρμόνιση. Το παραπάνω ίσως οφείλεται ίσως στο γεγονός ότι η Εναρμόνιση ως στρατηγική ενέχει στοιχεία πολιτικής ορθότητας και ενδεχομένως να είναι μια προσδοκία που συνδέεται με κοινωνικά επιθυμητές απαντήσεις αλλά έχει πιθανόν και διαφορετική σύνδεση με την κάθε ιδεολογική τοποθέτηση.

Αναφορικά με τις προσδοκίες του Διαχωρισμού, της Αφομοίωσης και της Περιθωριοποίησης επιβεβαιώθηκε η υπόθεση για μεγαλύτερη προτίμηση των προσδοκιών από τους συντηρητικούς συμμετέχοντες. Αντίστοιχα ευρήματα εντοπίζουμε και στην μελέτη των Bourhis, Dayan και Sioufi (2013). Ωστόσο στην παραπάνω μελέτη η προτίμηση των συντηρητικών για υποτιμημένες ομάδες μεταναστών δεν εμφάνιζε υψηλότερα επίπεδα στην Αφομοίωση αλλά στις άλλες δύο προσδοκίες. Σύμφωνα με τους Jost et al. (2003), ο δεξιός πολιτικός συντηρητισμός αποτελεί μία μορφή επιβεβαίωσης του συστήματος και παρέχει στήριξη στο status quo ώστε να αντισταθεί στην αλλαγή και να εκλογικεύσει την ύπαρξη των ανισοτήτων.

Αντίστοιχη επιβεβαίωση των ευρημάτων εντοπίζουμε και αναφορικά με την προσωπική και συλλογική αίσθηση της απειλής από την μεταναστευτική ομάδα, με τους συντηρητικούς να εμφανίζουν συστηματικά υψηλότερα επίπεδα. Όπως προέκυψε από τις τρεις μετααναλύσεις (Burke et al., 2013. Jost et al., 2003. Onraet et al., 2013) το αίσθημα απειλής και έκθεσης σε απειλητικές καταστάσεις σχετίζεται με προάσπιση συντηρητικών και δεξιών στάσεων. Μάλιστα από την ανασκόπηση του μεγέθους επίδρασης προκύπτει ότι, όπως αναμενόταν, η επίδραση είναι μεγαλύτερη για το διομαδικό επίπεδο (συλλογική αίσθηση απειλής) σε σχέση με το διομαδικό (προσωπική αίσθηση απειλής).

Αναφορικά με τις διαστάσεις επιπολιτισμοποίησης οι προοδευτικοί υποστήριξαν την διατήρηση του Πακιστανικού πολιτισμού, το κέντρο την διατήρηση και των δύο πολιτισμικών πλαισίων και οι συντηρητικοί την υιοθέτηση του ελληνικού πολιτισμικού

πλαisiού. Για τις αξίες οι προοδευτικοί συμμετέχοντες υποστήριξαν την διατήρηση αξιών και από τα δύο πολιτισμικά πλαίσια ενώ κέντρο και συντηρητικοί υποστήριξαν την υιοθέτηση αξιών από το ελληνικό πολιτισμικό πλαίσιο. Ως προς τους γάμους, όλες οι ομάδες υποστήριξαν την σύναψη γάμων μεταναστών με συμπατριώτες τους, ωστόσο η τοποθέτηση των προοδευτικών ήταν προς το μέσο της κλίμακας, εύρημα που αναδεικνύει μια τάση για προτίμηση και μεικτών γάμων. Αναφορικά με τη γλώσσα παρατηρούμε μια σαφή προτίμηση των συντηρητικών για την υιοθέτηση της ελληνικής γλώσσας. Ως προς τη διαμονή προοδευτικοί και κέντρο τοποθετούνται υπέρ της διαμονής των μεταναστών σε μέρη όπου θα υπάρχουν συμπατριώτες τους και Έλληνες, ενώ οι συντηρητικοί δείχνουν μια σαφή προτίμηση για διαμονή των μεταναστών αποκλειστικά με συμπατριώτες τους. Τέλος αναφορικά με την υπηκοότητα οι προοδευτικοί τοποθετούνται υπέρ της διατήρησης δύο υπηκοοτήτων ενώ το κέντρο και οι συντηρητικοί τοποθετούνται υπέρ της διατήρησης αποκλειστικά της Πακιστανικής υπηκοότητας.

Ως προς τους δύο επιπολιτισμικούς προσανατολισμούς (στην ταυτότητα και στις σχέσεις) οι προοδευτικοί τάσσονται θετικότερα υπέρ διαστάσεων της επιπολιτισμοποίησης που σχετίζονται με διομαδική επαφή και οι συντηρητικοί τάσσονται υπέρ της υιοθέτησης συμβολικών όψεων του πολιτισμού και από τα δύο πολιτισμικά πλαίσια, με τους προοδευτικούς να στηρίζουν περισσότερο τη διατήρηση των συμβολικών πολιτισμικών στοιχείων από το Πακιστάν.

Όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα αναφορικά με την προσδοκία του Διαχωρισμού και την έκθεση στη θνητή φύση, παρατηρήθηκε συστηματική μετατόπιση στις τρεις ομάδες, με τους προοδευτικούς να εμφανίζουν τα χαμηλότερα επίπεδα. Τα μέλη όλων των ομάδων όταν εκτέθηκαν στην θνητή φύση εμφάνισαν χαμηλότερα επίπεδα υποστήριξης στην προσδοκία του Διαχωρισμού. Ενδεχομένως στην ομάδα των προοδευτικών και του κέντρου η μετατόπιση να σχετίζεται με προάσπιση της

κοσμοθεωρίας. Ίσως η μετατόπιση στην ομάδα των συντηρητικών να σχετίζεται με μετατόπιση είτε προς πιο αφομοιωτικές είτε προς πιο περιθωριοποιητικές τάσεις. Ωστόσο από τις αναλύσεις δεν προέκυψε αντίστοιχο εύρημα για την Αφομοίωση και την Περιθωριοποίηση. Μια εναλλακτική ερμηνεία για τη μείωση της υποστήριξης του Διαχωρισμού είναι ότι ενδεχομένως να αποτελεί κινητοποίηση των συμμετεχόντων για ανάκτηση του ελέγχου (Fritsche, Jonas & Fankhänel, 2008. Agroskin & Jonas, 2010) και για διατήρηση του συστήματος (Jost et al., 2003). Ο Διαχωρισμός αποτελεί μια στρατηγική που ενδεχομένως ενεργοποιεί αρνητικά στερότυπα που σχετίζονται με την συγκεκριμένη υποτιμημένη μεταναστευτική ομάδα, που τείνει να υιοθετεί την συγκεκριμένη στρατηγική. Συνεπώς, η χαμηλότερη υποστήριξη της στρατηγικής ίσως να σχετίζεται με πίεση για ένταξη με όρους της κοινωνίας υποδοχής. Η στρατηγική του Διαχωρισμού θέτει σαφή όρια μεταξύ των δύο ομάδων άρα αυξάνει την διακριτότητα και ενδεχομένως και την απειλή της εξωομάδας. Συνεπώς, και μέσα από την θεωρία της βέλτιστης διακριτότητας, σε συνάρτηση με τις στάσεις για τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό, στην συνθήκη της ευκρινούς θνητότητας μειώνεται η στήριξη στη συγκεκριμένη στρατηγική γιατί ίσως σε ένα λανθάνον διομαδικό επίπεδο επέρχεται μια γνωστική ασυμφωνία.

Είναι σημαντικό να εξετάσουμε περαιτέρω την στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση της θνητής φύσης και της ιδεολογικής τοποθέτησης με την Συναλλακτική Εναρμόνιση. Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα, στη συνθήκη της ευκρινούς θνητότητας οι προοδευτικοί εμφάνισαν συστηματικά χαμηλότερα επίπεδα ενώ οι συντηρητικοί εμφάνισαν συστηματικά υψηλότερα επίπεδα. Ενδεχομένως η επίδραση της θνητής φύσης λειτουργεί διαφορετικά στην ομάδα των συντηρητικών και των προοδευτικών. Στην ομάδα των προοδευτικών ενδεχομένως εμφανίζεται μια συντηρητική στροφή, ενώ στην ομάδα των συντηρητικών ίσως εμφανίζεται μια τάση για προάσπιση

της κοσμοθεωρίας με την έννοια της ανάκτησης ελέγχου για την διατήρηση του συστήματος. Σύμφωνα με τους Jost et al. (2003) οι συντηρητικές πολιτικές ιδεολογικές τοποθετήσεις παρέχουν μια σαφή και σταθερή αντίληψη για τον κόσμο, που λειτουργεί αποτελεσματικότερα στη διαχείριση του άγχους που προκαλεί η επίγνωση της θνητότητας, ενώ οι προοδευτικές ιδεολογίες είναι πιο επιρρεπείς στην αλλαγή και ως εκ τούτου είναι λιγότερο πιθανό να παρέχουν μία ασφαλή πηγή νοήματος και αυτοεκτίμησης ως απάντηση στην απειλή. Επιπρόσθετα και σε συνάρτηση με τα παραπάνω, την μετατόπιση των συντηρητικών στην έκθεση στην θνητή φύση στην προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης θα μπορούσαμε να την ερμηνεύσουμε και μέσα από το πρίσμα της τοποθέτησης των Agroskin και Jonas (2010) για ανάκτηση του ελέγχου. Με αυτήν την οπτική ίσως η παρατηρούμενη αύξηση της υποστήριξης της συγκεκριμένης προσδοκίας σχετίζεται με την κινητοποίηση των συντηρητικών να ελέγξουν τις θεσμικές διαδικασίες και να είναι αυτοί που θα καθορίσουν τις συνθήκες ανελιξιακής πλάνης (Wright, 2013) με στόχο την αποτροπή της κοινωνικής κινητικότητας.

Αναφορικά με την επίδραση της συνθήκης θνητότητας στο διομαδικό επίπεδο τα ευρήματα της παρούσας μελέτης υποστηρίζουν κυρίως την υπόθεση της συντηρητικής στροφής (Jost, Fitzsimons, & Kay, 2004), ειδικά σε όσους εμφάνιζαν σχετικά προοδευτικό προφίλ. Ειδικότερα, οι συμμετέχοντες με αριστερή αυτοτοποθέτηση και χαμηλά επίπεδα στον τυφλό πατριωτισμό επέδειξαν χαμηλότερη υποστήριξη για την προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης ύστερα από έκθεση στη θνητή φύση. Οι συμμετέχοντες με χαμηλά επίπεδα κοινωνικής κυριαρχίας ύστερα από έκθεση στην θνητή φύση εμφάνισαν υψηλότερα επίπεδα στην προσδοκία της Αφομοίωσης. Οι συμμετέχοντες στην ομάδα του χαμηλού αισθήματος διομαδικής απειλής επέδειξαν συστηματικά χαμηλότερη στήριξη στην προσδοκία του Ατομοκεντρισμού όταν εκτέθηκαν στην πειραματική ομάδα.

Επιπρόσθετα στην ομάδα συμμετεχόντων με υψηλά επίπεδα στον τυφλό πατριωτισμό, οι συμμετέχοντες της πειραματικής ομάδας εμφάνισαν λιγότερη υποστήριξη στη στρατηγική της Εναρμόνισης. Στην ομάδα υψηλών επιπέδων διομαδικής απειλής οι συμμετέχοντες στην πειραματική ομάδα εμφάνισαν λιγότερη στήριξη για την προσδοκία της Περιθωριοποίησης και περισσότερη στήριξη στην προσδοκία του Ατομοκεντρισμού. Ωστόσο θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι τόσο στην προσδοκία του Ατομοκεντρισμού όσο και σε αυτή της Περιθωριοποίησης κοινό στοιχείο είναι ότι δεν αναγνωρίζεται η ομάδα υπαγωγής (Trifiletti et al., 2007. Pavlopoulos & Motti-Stefanidi, 2017), και μάλιστα στην μεν Περιθωριοποίηση υπάρχει το στοιχείο της απειλής στον δε Ατομοκεντρισμό εξαλείφεται το στοιχείο της διομαδικής απειλής και προσδίδεται επιπλέον κοινωνική αξία σε κάποιον που θα είναι χρήσιμος να καλύψει τις τρέχουσες ανάγκες της κοινωνίας.

Επίσης αναδεικνύεται ένα μοτίβο αντίθεσης στην απόκτηση της ελληνικής υπηκοότητας ύστερα από έκθεση στην ευκρινή θνητότητα στους συμμετέχοντες που βρίσκονταν στις προοδευτικές ομάδες των συμμετεχόντων με χαμηλά επίπεδα στην πολιτική αυτοτοποθέτηση, στον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, στον τυφλό πατριωτισμό και στην διομαδική απειλή.

Όπως προκύπτει από τα ευρήματα, επιχειρώντας να εξετάσουμε την επίδραση της θνητής φύσης σε διατομικό επίπεδο μάλλον αναδεικνύεται ένα μοτίβο προάσπισης της κοσμοθεωρίας (Kosloff, Greenberg, Weise, & Solomon, 2010) ανάλογα με το ιδεολογικό υπόβαθρο των συμμετεχόντων. Σε διατομικό επίπεδο στην Αφομοίωση, τα άτομα με υψηλά επίπεδα στον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία εμφάνισαν στην πειραματική συνθήκη χαμηλότερα επίπεδα στην αξιολόγηση του Μοχάμαντ ως χρήσιμου μέλους της ελληνικής κοινωνίας και λιγότερο θετική διάθεση απέναντί του. Αντίστοιχα, στην ομάδα των συμμετεχόντων με υψηλά επίπεδα στον τυφλό πατριωτισμό εντοπίστηκαν

στην πειραματική ομάδα υψηλότερα επίπεδα απειλής στο διομαδικό και στο διατομικό επίπεδο. Ωστόσο η εμφάνιση υψηλότερων επιπέδων προσωπικής και συλλογικής προσλαμβανόμενης απειλής στο διατομικό επίπεδο στους συμμετέχοντες με χαμηλά επίπεδα προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία θα μπορούσε να θεωρηθεί είτε ως συντηρητική στρόφη είτε ως προάσπιση της κοσμοθεωρίας με την έννοια ότι ένα άτομο προσπαθεί να απαρνηθεί την ενδοομάδα του και χρησιμοποιεί μια ατομοκεντρική στρατηγική κοινωνικής ανέλιξης.

Όπως προκύπτει από τα ευρήματα για την στρατηγική της Περιθωριοποίησης, σε διατομικό επίπεδο παρατηρείται μια τάση για προάσπιση της κοσμοθεωρίας, με τους συμμετέχοντες με χαμηλά επίπεδα προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία να βλέπουν το Μοχάμαντ στην πειραματική ομάδα ως λιγότερο ειλικρινή, με τους συμμετέχοντες στην ομάδα με χαμηλά επίπεδα στην πολιτική αυτοτοποθέτηση (προοδευτικοί / αριστεροί) να βλέπουν το Μοχάμαντ ως λιγότερο ειλικρινή και με λιγότερο θετική διάθεση και τους συμμετέχοντες με υψηλά επίπεδα στην πολιτική αυτοτοποθέτηση να βλέπουν το Μοχάμαντ ως λιγότερο ευφυή. Η κρίση για την νοητική ικανότητα του Μοχάμαντ ίσως υποστηρίζεται από φιλελεύθερους νομιμοποιητικούς μύθους για την αξιοκρατία, που σχετίζονται με πιο συντηρητικές πολιτικά πεποιθήσεις του δεξιού χώρου.

Αναφορικά με τη στρατηγική του Διαχωρισμού σε διατομικό επίπεδο, παρατηρείται μια σαφής τάση για προάσπιση της κοσμοθεωρίας, με τους συμμετέχοντες στις ομάδες υψηλών επιπέδων στον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, στον τυφλό πατριωτισμό και στην δεξιά πολιτική αυτοτοποθέτηση να εμφανίζουν με συνέπεια χαμηλότερα επίπεδα στην διομαδική απειλή στην πειραματική ομάδα.

Όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα στην Εναρμόνιση σε διατομικό επίπεδο, τα άτομα με χαμηλά επίπεδα στον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία στην

πειραματική ομάδα αντιλαμβάνονται τους Πακιστανούς μετανάστες λιγότερο απειλητικούς στο διομαδικό επίπεδο και οι συμμετέχοντες στην ομάδα με χαμηλά επίπεδα στον τυφλό πατριωτισμό προσλαμβάνουν το Μοχάμαντ ως λιγότερο απειλητικό στο διατομικό επίπεδο, τους Πακιστανούς μετανάστες ως λιγότερο απειλητικούς στο διομαδικό επίπεδο και αξιολογούν ότι ο Μοχάμαντ είναι περισσότερο χρήσιμο μέλος της ελληνικής κοινωνίας.

Τέλος, αναφορικά με τον Ατομοκεντρισμό σε διατομικό επίπεδο, παρατηρείται επίσης μια τάση για προάσπιση της κοσμοθεωρίας, με τους συμμετέχοντες στην ομάδα με υψηλά επίπεδα στον τυφλό πατριωτισμό στην πειραματική ομάδα να εμφανίζουν χαμηλότερα επίπεδα στην αξιολόγηση του Μοχάμαντ ως χρήσιμου μέλους της ελληνικής κοινωνίας. Επιπρόσθετα, οι συμμετέχοντες στην ομάδα των ατόμων με υψηλά επίπεδα στην πολιτική αυτοτοποθέτηση (δεξιοί) στην πειραματική ομάδα εμφάνισαν χαμηλότερους δείκτες αναφορικά με την ειλικρίνεια και τη χρησιμότητα του Μοχάμαντ ως μέλους της ελληνικής κοινωνίας. Τέλος, οι συμμετέχοντες με χαμηλότερα επίπεδα στην πολιτική αυτοτοποθέτηση εμφάνισαν υψηλότερα επίπεδα διομαδικής απειλής. Το παρόν εύρημα θα μπορούσε να θεωρηθεί ως συντηρητική στροφή, ωστόσο θεωρούμε ότι μάλλον εκφράζει μια αποδοκιμασία προς ατομοκεντρικές στρατηγικές που έρχονται σε αντίθεση με τους συλλογικούς αγώνες και τις συλλογικές διεκδικήσεις δικαιωμάτων που αναμένουμε ότι θα υποστήριζαν οι συμμετέχοντες που βρίσκονται στον αριστερό χώρο.

Υπηκοότητα ως διάσταση επιπολιτισμοποίησης

Στη συνέχεια θα γίνει ξεχωριστή αναφορά στο ζήτημα της υπηκοότητας το οποίο φαίνεται να συνδέεται συστηματικά με την απειλή σε υπαρκτικό, διατομικό και διομαδικό επίπεδο αλλά και με το ιδεολογικό υπόβαθρο των συμμετεχόντων.

Το ζήτημα της υπηκοότητας (ιθαγένειας σύμφωνα με την ελληνική νομική ορολογία), και δη της απόκτησης υπηκοότητας από αλλοδαπούς, είναι ένα ζήτημα που

κατά καιρούς έχει προκαλέσει έντονες αντιπαραθέσεις σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο στην Ελλάδα. Η κυρίαρχη αντίληψη περί λαού στη συντηρητική ιδεολογία αποδίδει έμφαση, με διαφορετικούς βαθμούς έντασης, στην καταγωγή και στο «δίκαιο του αίματος» (Χριστόπουλος, 2015α).

Η χώρα ως το 2010 δεν προέβλεπε κάποια ρύθμιση κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας για τη δεύτερη γενιά μεταναστών -τα παιδιά, δηλαδή, των μεταναστών που γεννήθηκαν εδώ- σε αντίθεση με όλα τα υπόλοιπα κράτη μέλη της ΕΕ που είναι χώρες υποδοχής. Με το νόμο 3838 του 2010 δόθηκε η δυνατότητα στα παιδιά αλλοδαπών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα να αποκτούν ιθαγένεια, εφόσον οι γονείς τους είχαν κλείσει μια πενταετία «νόμιμης και μόνιμης» παραμονής στη χώρα. Στις αρχές του 2013 το Συμβούλιο της Επικρατείας εξέδωσε τη γνωστή απόφαση (460/2013) με την οποία η σχετική διάταξη του νόμου του 2010 κηρύχθηκε αντισυνταγματική: για την πλειοψηφία της Ολομέλειάς του τα πέντε χρόνια πρότερης παραμονής των γονέων δεν αρκούν προκειμένου να εξασφαλιστεί η ένταξη στο ελληνικό έθνος, ενώ η ιθαγένεια μπορεί να παρέχεται μόνο κατόπιν «εξατομικευμένης κρίσης» επί της συνείδησης εκάστου που την ζητάει (Χριστόπουλος, 2015β). Αυτός ο τρόπος κτήσης ιθαγένειας παραπέμπει στο δίκαιο της διαμονής, το *jus domicilii*, κατ' αντιδιαστολή προς το απλό δίκαιο του αίματος ή το απλό δίκαιο του εδάφους. Προσπαθεί να ξεπεράσει τα αδιέξοδα που το δίκαιο του αίματος προκαλεί στα παιδιά των μεταναστών αλλά και να αποφύγει το λεγόμενο *citizenship tourism* δηλαδή την επίσκεψη μιας χώρας με μόνο σκοπό την κτήση της ιθαγένειας δια της γέννησης εκεί (Χριστόπουλος, 2015β). Η πρόσφατη νομοθετική ρύθμιση της ιθαγένειας διέπεται από τρεις μέριμνες. Πρώτον, την εδραίωση της τομής στο δίκαιο της ελληνικής ιθαγένειας με όρους πολιτικής ηγεμονίας επί της ιδεολογίας του εθνοφυλετισμού. Δεύτερον, την εξασφάλιση της ελληνικής ιθαγένειας σε έναν ικανό αριθμό ανθρώπων που τη δικαιούνται, ώστε να διευθετηθεί μια μείζων κοινωνική

εκκρεμότητα, εστία ανασφάλειας στις ζωές εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων. Τρίτον, τη μέριμνα ο νόμος να είναι και διοικητικά βιώσιμος (Χριστόπουλος, 2015β).

Παρά την πρόσφατη νομοθετική ρύθμιση, θα χρειαστεί αρκετό διάστημα μέχρι η ελληνική κοινωνία υποδοχής να αποδεχτεί σε όλες της τις διαστάσεις την απόκτηση της ελληνικής υπηκοότητας από μετανάστες. Για αρκετά χρόνια σε επίπεδο μεταναστευτικής πολιτικής η Ελλάδα μάλλον πριμοδοτούσε αφομοιωτικές ή / και διαχωριστικές τάσεις.

Αντίθετα, κοινωνίες που υποστηρίζουν την διατήρηση της εθνοπολιτισμικής κληρονομιάς και παράλληλα την προαγωγή εθνικής ταυτότητας ανώτερης κλάσης εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα εξωομαδικής ανοχής. Ένα από αυτά τα παραδείγματα κρατών με τα παραπάνω στοιχεία είναι ο Καναδάς. Οι περισσότεροι κάτοικοι αναγνωρίζονται ως Καναδοί, σε αντίθεση με την ταυτοποίησή τους με βάση την εθνική/εθνοτική ομάδα, όπου η υποστήριξη της πολυπολιτισμικότητας και η εξωομαδική ανοχή είναι σχετικά υψηλή (Berry, 2000). Μια μελέτη στο Βέλγιο έδειξε ότι η ισχυρότερη εθνική ταυτότητα, διατυπωμένη με όρους πολιτειακής ιδεολογίας που σέβεται την πολιτισμική διαφορετικότητα και ενθαρρύνει τις διομαδικές αρμονικές σχέσεις, συνδέεται με περισσότερο θετικές στάσεις απέναντι σε μετανάστες (Billiet et al., 2003). Αντίστοιχες τάσεις παρατηρούμε και στην πολυπολιτισμική κοινωνία της Σιγκαπούρης. Σε επίπεδο ατόμων υπάρχουν αρκετά ευρήματα που υποστηρίζουν ότι η Εναρμόνιση (π.χ. διατήρηση της πολιτισμικής κληρονομιάς και υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων της εθνικής κουλτούρας) είναι προστατευτικός παράγοντας για ψυχολογική και κοινωνική ευεξία. Σύμφωνα με το μοντέλο της κοινής εσω-ομαδικής ταυτότητας (Gaertner, Dovidio, Banker, Houlette, Johnson & McGlynn, 2000), όταν μια μεταναστευτική ομάδα αναγνωρίζεται ως ενδοομάδα, σταδιακά θα λάβει μεταχείριση παρόμοια με αυτή των μελών της ενδοομάδας. Συνεπώς, όταν λαμβάνει χώρα η μετατόπιση των γνωστικών αναπαραστάσεων στο ανήκειν από μια εξωομάδα, στην ενδοομάδα αναδύεται μια συμπεριέχουσα κοινωνική

ταυτότητα εντός της ομάδας. Μέσα από την συμπεριέχουσα κοινωνική ταυτότητα προκύπτουν περισσότερο θετικές στάσεις που περιλαμβάνουν ενδοομαδική εύνοια στην υπερκείμενη κοινωνική ταυτότητα που περιλαμβάνει την παλαιότερη εξωομάδα (Gaertner et al., 2000).

Όταν η Εναρμόνιση, ως στρατηγική επιπολιτισμοποίησης, συνδυάζεται με την κατασκευή της εθνικής κουλτούρας ως μια εμπεριέχουσα ανώτερης τάξης ταυτότητα, αυτό οδηγεί σε οφέλη όχι μόνο για τα άτομα και τις εθνοπολιτισμικές τους ομάδες αλλά και για τις πλουραλιστικές κοινωνίες εν γένει. Ωστόσο, η Εναρμόνιση στο επίπεδο των ατόμων και στο επίπεδο των ομάδων δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς ευρεία αποδοχή της πολυπολιτισμικότητας. Η πολυπολιτισμική ιδεολογία είναι το κλειδί για θετικές διαπολιτισμικές σχέσεις και υπόσχεση για ένα μέλλον στην εποχή της αυξανόμενης παγκοσμιοποίησης (Brown & Zagefka, 2011).

Προτάσεις για πολιτικές αναφορικά με την επιπολιτισμοποίηση

Μέσα από την παρούσα μελέτη προέκυψαν κάποια χρήσιμα συμπεράσματα και προτάσεις που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν είτε σε πολιτικό είτε σε ερευνητικό επίπεδο. Αναφορικά με την χάραξη πολιτικών, σε ένα πρώτο επίπεδο έχει διατυπωθεί η θέση ότι μέσα από την υιοθέτηση στρατηγικών Εναρμόνισης τόσο από την μεταναστευτική ομάδα όσο και από την κοινωνία υποδοχής δημιουργούνται οι συνθήκες για περισσότερο αρμονικές σχέσεις και διομαδικές επαφές (Brown & Zagefka, 2011). Ωστόσο, όταν τόσο η κοινωνία υποδοχής όσο και η μεταναστευτική ομάδα δεν υιοθετούν προσανατολισμούς ένταξης, αναδεικνύεται ένας προβληματισμός αναφορικά με την συμπληρωματικότητα και την ποιότητα της διομαδικής επαφής (Brown & Zagefka, 2011). Συχνά διατυπώνεται ο προβληματισμός στις παρεμβάσεις αναφορικά με το εάν θα πρέπει τα μέλη της εξωομάδας να τα βλέπουμε ως άτομα, μειώνοντας την έμφαση στις κοινωνικές κατηγορίες, ή αν θα πρέπει να αναγνωρίσουμε τις διαφορές των ομάδων ως

στοιχεία που άπτονται της διαφορετικότητας και στα οποία θα πρέπει να επιχειρήσουμε να μειώσουμε τις προκαταλήψεις και τις διακρίσεις (Aboud & Fenwick, 1999. Brown & Hewstone, 2005. Paluck, 2006). Σύμφωνα με την τοποθέτηση των Cameron και Rutland (2006), παρεμβάσεις έμμεσης επαφής που έδιναν έμφαση και στις δύο υποομάδες και σε υπερκείμενες ταυτότητες παράλληλα ήταν πιο αποδοτικές και αποτελεσματικές. Προς αυτήν την κατεύθυνση θα πρέπει να κινηθούν οι πολιτικές που θα έχουν στόχο την βελτίωση των διομαδικών σχέσεων. Κοινωνικές πολιτικές που οδηγούν σε μείωση της διομαδικής επαφής -για παράδειγμα μέσα από ίδρυση ξεχωριστών σχολείων, θρησκευτικών σχολείων κ.α.- αναμένεται να έχουν αρνητικές επιπτώσεις για τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης και στην κοινωνία υποδοχής και στην μειονοτική ομάδα. Αναμένεται ότι μέσα από ανάλογες στρατηγικές μειώνεται η προσδοκία για Εναρμόνιση και ως εκ τούτου θα δημιουργηθούν ζητήματα στην διομαδική επαφή και συνύπαρξη. Σύμφωνα με τους Brown και Zagefka (2011), οι πεποιθήσεις αναφορικά με το τι πιστεύει η κάθε ομάδα για την άλλη θα έχουν επιπτώσεις στις επιπολιτισμικές προτιμήσεις και των δύο ομάδων. Σε καταστάσεις στις οποίες υπάρχουν αρνητικές στάσεις μεταξύ των ομάδων - για παράδειγμα σε περιπτώσεις όπου τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής αντιλαμβάνονται ότι τα μέλη της μειονότητας στηρίζουν σε μικρότερο βαθμό την ένταξή τους - ενδεχομένως θα ήταν πιο αποδοτικό πριν λάβει χώρα κάποια παρέμβαση να προηγούνται εκστρατείες ευαισθητοποίησης που θα επιχειρούν να μεταβάλλουν / τροποποιήσουν αυτές τις αρνητικές στάσεις. Είθισται οι παρεμβάσεις που επιχειρούν να βελτιώσουν τις διομαδικές σχέσεις να εστιάζονται στα μέλη της κοινωνίας υποδοχής, ενώ στην πραγματικότητα θα πρέπει να σχεδιαστούν πολιτικές που θα αυξάνουν την υποστήριξη της Εναρμόνισης και στις δύο ομάδες (Pettigrew & Tropp, 2006). Σημαντική διάσταση για την επιτυχή έκβαση των ενταξιακών πολιτικών είναι το επικρατές κοινωνικό κλίμα. Στην περίπτωση που τα επίπεδα προσλαμβανόμενης διάκρισης είναι υψηλά και επικρατεί

υψηλή διομαδική ένταση, αν τα μέλη της μειονότητας επιλέξουν στρατηγικές Εναρμόνισης κινδυνεύουν να βιώσουν απόρριψη και ενδεχομένως να εμφανίσουν χειρότερη ψυχολογική και κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή. Όπως προκύπτει και από την υπόθεση της επαφής (Brown & Hewstone, 2005), η θεσμική υποστήριξη είναι θεμελιώδης για την ανάδειξη νέων κοινωνικών αξιών που θα υπερασπίζονται την ανοχή και την διομαδική αλληλεπίδραση και εμπλέκονται με αιτιώδη σχέση μεταξύ των προσανατολισμών επιπολιτισμοποίησης και των διομαδικών σχέσεων.

Στο επίπεδο των ερευνών κοινής γνώμης (δημοσκοπήσεις) αναφορικά με τους μετανάστες, μέσα από την παρούσα μελέτη αναδεικνύεται ότι οι στάσεις της κοινωνίας υποδοχής διαφοροποιούνται ανάλογα με τη διατύπωση στάσεων στο διατομικό ή στο διομαδικό επίπεδο. Ενδεχομένως η αποτύπωση στάσεων απέναντι σε μετανάστες με τη μέχρι σήμερα μεθοδολογία να ενεργοποιεί στερεότυπα που σχετίζονται με την εξωομάδα, χωρίς απαραίτητα να αποτυπώνει τις στάσεις της κοινωνίας υποδοχής στο διατομικό επίπεδο. Ωστόσο, ακόμα και αν δεν πληρούνται όλες οι «αυστηρές» προϋποθέσεις που είχε θέσει ο Allport (1954), εντούτοις μέσα από την διομαδική επαφή διευκολύνεται η αποδόμηση των στερεοτύπων και βελτιώνεται η ποιότητα και η ποσότητα της διομαδικής επαφής (Pettigrew et al., 2011).

Έρευνα 4 – Πολιτισμικοί Προσανατολισμοί και Προσδοκίες Επιπολιτισμοποίησης για Μετανάστες και Πρόσφυγες: Αίσθημα Απειλής, Ιδεολογία και Διομαδικοί Παράγοντες

Στο πλαίσιο του τέταρτου ερευνητικού σχεδιασμού θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε την συμβολή ιδεολογικών, υπαρξιακών και διομαδικών παραμέτρων στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής απέναντι σε μετανάστες από την Αλβανία, το Πακιστάν και πρόσφυγες από την Συρία.

Η επιλογή της μελέτης προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης για πρόσφυγες, παράλληλα με το κοινωνιοψυχολογικό ενδιαφέρον, σχετίζεται με μια ιστορική συγκυρία που συνδέεται με το μαζικό κύμα προσφυγικών ροών που έφτασε στην Ελλάδα κατά το 2015. Στους πρόσφυγες και σε στάσεις της κοινωνίας υποδοχής κατά τα τελευταία έτη θα αναφερθούμε στη συνέχεια, σε υποκεφάλαιο της παρούσας ενότητας

Ύστερα από την ανάδειξη της διάστασης της προσλαμβανόμενης απειλής στον προηγούμενο ερευνητικό σχεδιασμό, στην παρούσα μελέτη επιχειρήθηκε η διερεύνηση διαστάσεων απειλής σε μεγαλύτερο εύρος. Η απειλή ορίστηκε με βάση δύο διαστάσεις· σε ένα πρώτο επίπεδο αποτυπώθηκαν μετρήσεις ενδοατομικής απειλής χωρίς αναφορά σε διομαδικές σχέσεις και μετανάστες (φόβος θανάτου, ευκρινής θνητότητα, οικονομική αβεβαιότητα) και στην συνέχεια αποτυπώθηκαν μετρήσεις που συνδέονται με το διομαδικό επίπεδο στο οποίο γίνεται αναφορά σε συγκεκριμένες ομάδες (ρεαλιστική και συμβολική απειλή, διομαδικός ανταγωνισμός).

Η συμβολή της παρούσας μελέτης συνίσταται στην θεωρητική σύνθεση μοντέλων που εξετάζουν ιδεολογικές, διομαδικές και υπαρξιακές παραμέτρους αναφορικά με τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης από την σκοπιά της κοινωνίας υποδοχής. Μέσα από αυτή την σύνθεση αποτυπώθηκαν δύο μοντέλα που εξέτασαν πώς η θεωρία της ενοποιημένης

απειλής και η θεωρία της ρεαλιστικής σύγκρουσης μπορούν να ερμηνεύσουν διεργασίες επιπολιτισμοποίησης στην κοινωνία υποδοχής. Μέσα από τον παρόντα ερευνητικό σχεδιασμό επιχειρείται η κατανόηση της επίδρασης υπαρξιακών, ιδεολογικών, διομαδικών δεικτών και διαστάσεων που σχετίζονται με την απειλή στην ερμηνεία φαινομένων διαπολιτισμικής επικοινωνίας και διομαδικών σχέσεων.

Στην παρούσα μελέτη επιχειρείται ο έλεγχος των υποθέσεων την επαφής, της πολυπολιτισμικότητας και της ασφάλειας. Η επαφή αξιολογείται τόσο μέσα από την πραγματική αυτοαναφερόμενη επαφή, όσο και μέσα από τον εστιασμένο στις σχέσεις επιπολιτισμικό προσανατολισμό που εκφράζει μια διάσταση προσδοκιών επαφής με την κάθε μεταναστευτική ομάδα.

Καινοτομία της παρούσας μελέτης είναι η συνεξέταση υπαρξιακών παραμέτρων προδιάθεσης και κατάστασης στην ίδια έρευνα. Στο πλαίσιο του τέταρτου ερευνητικού σχεδιασμού ο φόβος θανάτου αποτυπώνεται τόσο ως μέτρηση προδιάθεσης (αυτοαναφορά φόβου θανάτου) όσο και ως μέτρηση κατάστασης - έκθεση σε ευκρινή θνητότητα σε όσους συμμετέχοντες παρουσιάστηκε το ερωτηματολόγιο στην αρχή της χορήγησης.

Πρόσφυγες και κοινωνία υποδοχής: σύγχρονα δεδομένα. Ο αριθμός των προσφύγων που έφτασε στην Ελλάδα το 2015 ήταν 856.723. Πρόκειται για ένα προσφυγικό κύμα είκοσι φορές μεγαλύτερο από αυτό της προηγούμενης χρονιάς (41.065). Ωστόσο η ροή κατά το 2016 μειώθηκε στους 173.450 σύμφωνα με στοιχεία της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ (UNHCR, 2017).

Αναφορικά με την πρόθεση για παραμονή στην Ελλάδα, το 90,8% δήλωσε πως επιθυμεί να ζητήσει άσυλο σε μία άλλη χώρα της ΕΕ, με μόλις το 2,7% να θέλει να πράξει κάτι τέτοιο στην Ελλάδα (UNHCR, 2017). Ωστόσο, μετά το κλείσιμο της βαλκανικής οδού τα αιτήματα για χορήγηση ασύλου αυξήθηκαν και προς την Ελλάδα. Ειδικότερα το 2014 κατατέθηκαν 9.433, το 2015 13.192 και το 2016 51.091 αιτήματα για χορήγηση

ασύλου (Υπηρεσία Ασύλου 2016). Μείζον ζήτημα για την ελληνική κοινωνία το 2015, σύμφωνα με τους Σπυροπούλου και Χριστόπουλο (2016), είναι οι 50.000 εγκλωβισμένοι πρόσφυγες ύστερα από το κλείσιμο της βαλκανικής οδού το Φλεβάρη του 2015 (Triantafyllidou & Mantanika, 2016). Η ελληνική κοινωνία υποδοχής οφείλει να αντιληφθεί ότι η χώρα δεν αποτελεί απλώς έναν σταθμό transit για τους πρόσφυγες και να κατανοήσει ότι έχει γίνει χώρα προορισμός «έστω και από ατύχημα» (AIRE ECRE report, 2016. Σπυροπούλου & Χριστόπουλος, 2016).

Παρά την επίσημη δέσμευση των κρατών για προστασία των προσφύγων, όπως εμφανίζεται στην σύμβαση της Γενεύης, οι πολίτες δυτικών κρατών δεν συμπεριφέρονται πάντα στους πρόσφυγες με συμπόνοια και δίνοντας την απαραίτητη σημασία στην προστασία τους (Esses, Hamilton & Gaucher, 2017). Αντίθετα μερικές φορές μέλη της κοινωνίας υποδοχής αντιμετωπίζουν τους πρόσφυγες με μισαλλοδοξία, δυσπιστία και περιφρόνηση και με μια αίσθηση ότι υπάρχει ένας ανταγωνισμός ανάμεσα στην ευημερία της μιας ομάδας (ομάδα προσφύγων) έναντι της άλλης (κοινωνία υποδοχής) (Fakih & Marrouch, 2015).

Με πρόσφατη την έλευση προσφύγων από τη Συρία, αυτές οι αρνητικές στάσεις έχουν έρθει στο προσκήνιο τόσο στην Ευρώπη όσο και στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η άνοδος της δεξιάς ιδεολογίας και η αντίσταση στην είσοδο των προσφύγων τροφοδοτείται και διατηρείται από αρνητικές αναπαραστάσεις για τους πρόσφυγες στο δημόσιο λόγο και από δημοφιλείς απόψεις ότι οι πρόσφυγες απειλούν τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής (Esses, Hamilton & Gaucher, 2017).

Όπως προκύπτει μέσα από μελέτες κοινής γνώμης, σε δυτικές κοινότητες υποδοχής αποτυπώνονται αρνητικές στάσεις απέναντι σε πρόσφυγες. Στην μελέτη IPSOS που διεξήχθη τον Ιούλιο του 2016 σε 22 χώρες, περίπου το 40% των συμμετεχόντων συμφώνησε με το κλείσιμο των συνόρων στους πρόσφυγες κατά την παρούσα περίοδο

(IPSOS, 2016). Στις χώρες στις οποίες εμφανίστηκε μεγαλύτερη συμφωνία ήταν οι ΗΠΑ(54%), η Ιταλία (52%) και η Γαλλία (52%). Επίσης, περισσότεροι από τους μισούς συμμετέχοντες ανέφεραν ότι οι τρομοκράτες προσποιούνται τους πρόσφυγες προκειμένου να μπουν στην χώρα τους και να προκαλέσουν καταστροφές και βίαιες συγκρούσεις (61%) και ότι οι περισσότεροι από αυτούς που μπαίνουν στην χώρα ως πρόσφυγες στην πραγματικότητα δεν είναι πρόσφυγες, αλλά έρχονται για οικονομικούς λόγους και για να επωφεληθούν από παροχές υπηρεσιών (51%) (IPSOS, 2016). Αντίστοιχα, το Pew Research Center poll διεξήγαγε μια έρευνα κοινής γνώμης κατά το εαρινό διάστημα του 2016 σε 10 Ευρωπαϊκά Κράτη, όπου αποτυπώθηκαν οι στάσεις ότι οι πρόσφυγες αυξάνουν την πιθανότητα για τρομοκρατικές επιθέσεις, θα πάρουν τις δουλειές από τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής και θα καταναλώσουν κοινωνικές παροχές (Wike, Stokes, & Simmons, 2016).

Αναφορικά με τις στάσεις των Ελλήνων απέναντι στους πρόσφυγες το 2015 διεξήχθη μια έρευνα κοινής γνώμης από τη Διανέοσις (2015). Σύμφωνα με την μελέτη οι Έλληνες, υποεκτιμούν το μέγεθος των προσφυγικών ροών, ενώ οι γνώσεις τους για τις επιμέρους πτυχές του προβλήματος εμφανίζονται περιορισμένες. Ειδικότερα, μόνο ένας στους πέντε Έλληνες έχει ακριβή εικόνα για το μέγεθος του προσφυγικού ζητήματος. Αντίθετα, επιδοκιμάζουν έντονα τη στάση των κατοίκων των νησιών που υποδέχονται τους πρόσφυγες, τη δράση των ΜΚΟ, αλλά και τη δράση φορέων του κράτους -κυρίως του λιμενικού. Σύμφωνα με τον Hawley et al. (2012) όταν η κοινωνία υποδοχής προσλαμβάνει τον πληθυσμό των μεταναστών ως μικρό, οι μετανάστες δεν τείνουν να αποτελούν απειλή για πολιτικές αποφάσεις σε τοπικό επίπεδο.

Οι Έλληνες εξέφρασαν σε σημαντικό βαθμό θετικά αισθήματα και απόψεις συμπάθειας και αλληλεγγύης απέναντι στους πρόσφυγες. Ειδικότερα, 67% των πολιτών εκδηλώνει θετικά συναισθήματα απέναντι στους πρόσφυγες, 84% δηλώνει πως τους

συμπαθεί, 66% έχει θετική εντύπωση για τη λέξη «άσυλο», 58% έχει θετική εντύπωση για την έννοια “πολυπολιτισμική κοινωνία”, 66% απαντά πως δεν επιθυμεί η Ελλάδα να κλείσει τα σύνορά της όπως κάνουν -ή προτίθενται να κάνουν- άλλες χώρες της Ευρώπης. Το 66% των συμμετεχόντων συμφώνησε με την άποψη ότι “οι πρόσφυγες θα μπορούσαν να ενσωματωθούν στην ελληνική κοινωνία επειδή οι περισσότεροι είναι οικογενειάρχες και φιλήσυχοι άνθρωποι” και 61% είχε την άποψη ότι οι πρόσφυγες “θα μπορούσαν να κάνουν την Ελλάδα δεύτερη πατρίδα τους”. Το 60% των συμμετεχόντων πιστεύει ότι οι πρόσφυγες που θα μείνουν θα πρέπει να μένουν σε ενοικιαζόμενα διαμερίσματα και όχι σε ειδικούς καταυλισμούς, ενώ ένα 81% πιστεύει ότι πρέπει να τους δοθεί άδεια εργασίας (Διανόσεις 2015).

Αναφορικά με τις στάσεις της κοινωνίας υποδοχής απέναντι σε μετανάστες και πρόσφυγες, στην μελέτη των O'rouke και Sinnott (2006) οι συμμετέχοντες έτειναν να εκφράζουν με περισσότερο σθένος τοποθετήσεις αντίθεσης στη μετανάστευση σε σχέση με τις στάσεις απέναντι στους πρόσφυγες. Το αρνητικό συναίσθημα απέναντι σε πρόσφυγες σχετιζόταν συστηματικά θετικά με την ηλικία, τις διαστάσεις του πατριωτισμού και του σοβινισμού. Τέλος, οι συμμετέχοντες διαφοροποίησαν τις στάσεις τους αναφορικά με τις δύο ομάδες και ανέφεραν συστηματικά χαμηλότερα επίπεδα διομαδικής επιθετικότητας απέναντι στους πρόσφυγες σε σύγκριση με την ομάδα των μεταναστών (O'rouke & Sinnott 2006).

Συνεπώς, μέσα από όσα αναφέρθηκαν αναδεικνύεται η σημασία κατανόησης των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης απέναντι σε μια μαζική και νεοεισερχόμενη προσφυγική ομάδα στην ελληνική κοινωνία υποδοχής. Η ελληνική κοινωνία βρίσκεται για 8^η συνεχή χρονιά σε χρηματοπιστωτικό έλεγχο και μέτρα λιτότητας που ενδεχομένως αποτελούν ένα πλαίσιο στο οποίο εύκολα μπορούν να αναδυθούν ρητορικές και διομαδικού ανταγωνισμού και διομαδικής απειλής μέσα από την μαζική έλευση μεταναστών και

προσφύγων. Ειδική στίξη σε επίπεδο εκτίμησης αναγκών και πολιτικών θα πρέπει να δοθεί στο γεγονός ότι η συγκεκριμένη προσφυγική ροή αρχικά δεν επιθυμούσε την παραμονή στην χώρα και ότι μετά το κλείσιμο της βαλκανικής οδού αναμένεται να εμφανίσει αμφιθυμικά συναισθήματα για την ένταξη στην ελληνική κοινωνία. Οι θετικές στάσεις της ελληνικής κοινωνίας μπορεί να συνδέονται με την αλλαγή του πολιτικού παραδείγματος μετά τις εκλογές του 2015 στο οποίο έχουμε αναφερθεί στο εισαγωγικό κεφάλαιο αλλά μπορεί να συνδέονται και με την αίσθηση της κοινωνίας υποδοχής ότι οι πρόσφυγες βρίσκονται στην επικράτεια με καθεστώς προσωρινότητας και ότι για αυτούς η Ελλάδα αποτελεί χώρα transit. Ενώ στο διατομικό επίπεδο -στο πλαίσιο της κοσμοθεωρίας για «ελληνική φιλοξενία» που έχει τις ρίζες της σε αφηγήσεις από την Αρχαία Ελλάδα- αποτυπώνονται θετικές στάσεις απέναντι στους πρόσφυγες, εντούτοις όταν εξετάζουμε αντίστοιχα φαινόμενα σε ένα διομαδικό επίπεδο συχνά αναδύονται ξενοφοβικές στάσεις και διακρίσεις. Επίσης, ενώ συναντούμε θετικές στάσεις στην κοινωνία υποδοχής για την πολυπολιτισμικότητα, εντούτοις την ίδια περίοδο παρατηρούμε σε εθνικό και διεθνές επίπεδο στα δυτικά κράτη μια μεγάλη άνοδο ακροδεξιών πολιτικών κομμάτων και ακροδεξιών πρακτικών ακόμα και από πολιτικά κόμματα του κέντρου. Τέλος, παρά τις θετικές στάσεις που αποτυπώνονται απέναντι στους πρόσφυγες, η Ελλάδα σε επίπεδο θεσμικών πρακτικών βρισκόταν για αρκετά χρόνια σταθερά προσανατολισμένη προς μια εθνικιστική επιπολιτισμική ιδεολογία (δίκαιο αίματος) και αυτό το διάστημα βρίσκεται σε μια μετάβαση προς μια περισσότερο πολιτειακή επιπολιτισμική ιδεολογία (απόδοση ιθαγένειας σε παιδιά μεταναστών υπό προϋποθέσεις). Συνεπώς, συναξιολογώντας όλες τις παραπάνω παραμέτρους καθίσταται κατανοητό για ποιους λόγους η παρούσα μελέτη επιχειρεί να αποτυπώσει αρκετά ρευστές επιπολιτισμικές διαδικασίες και επιχειρεί να παράξει προτάσεις που θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην διαχείριση επιπολιτισμικών διεργασιών στην κοινωνία υποδοχής.

Ερευνητικοί Στόχοι και Υποθέσεις

Αναμένουμε ότι τα υψηλότερα επίπεδα απειλής (φόβος θανάτου, έκθεση στην ευκρινή θνητότητα, αίσθημα οικονομικής απειλής, διομαδικός ανταγωνισμός, συμβολική και ρεαλιστική απειλή) σε συνδυασμό με αρνητικές στάσεις απέναντι στους μετανάστες / πρόσφυγες (προκατάληψη, διομαδικό άγχος, αρνητικά στερότυπα, λανθάνων ρατσισμός) θα σχετίζονται περισσότερο είτε με προσδοκίες που συνδεόνται με την Αφομοίωση είτε με προσδοκίες που σχετίζονται με αρνητικές στάσεις απέναντι στους μετανάστες / πρόσφυγες (Περιθωριοποίηση, Διαχωρισμό).

Αναμένουμε ότι η διομαδική επαφή σε συνάρτηση με τις διαστάσεις της απειλής και τις στάσεις για τις διομαδικές σχέσεις θα προβλέπουν τις στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης.

Αναφορικά με την χώρα προέλευσης αναμένουμε να βρούμε υψηλότερα επίπεδα συμβολικής απειλής και αρνητικών διομαδικών στάσεων απέναντι στους μετανάστες από το Πακιστάν, καθώς αποτελούν μια υποτιμημένη ομάδα μεταναστών. Αναφορικά με την ομάδα των Αλβανών αναμένουμε, λόγω του μεγάλου αριθμού των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα, να εντοπίσουμε υψηλότερα επίπεδα ρεαλιστικής απειλής και διομαδικού ανταγωνισμού. Αναφορικά με την διάσταση της πολιτειότητας αναμένουμε για τους Αλβανούς μετανάστες εποπολιτισμικό προσανατολισμό Εναρμόνισης, και για τους Πακιστανούς μετανάστες επιπολιτισμικό προσανατολισμό Διαχωρισμού. Αναμένουμε περισσότερη συμβολική απειλή για τους Πακιστανούς μετανάστες και περισσότερη ρεαλιστική απειλή για τους Αλβανούς μετανάστες. Αναμένουμε υψηλά επίπεδα διομαδικού ανταγωνισμού τόσο για τους Αλβανούς όσο και για τους Πακιστανούς μετανάστες. Αναμένουμε σε υψηλότερο βαθμό αρνητικές διομαδικές στάσεις απέναντι

στους μετανάστες από το Πακιστάν. Αναμένουμε υψηλότερα επίπεδα διομαδικής επαφής με τους μετανάστες από την Αλβανία σε σύγκριση με τις άλλες δύο ομάδες.

Αναμένουμε ότι η κοινωνία υποδοχής θα εμφανίσει προτίμηση για τις προσδοκίες της Εναρμόνισης και της Αφομοίωσης για τους Αλβανούς μετανάστες ενώ περισσότερο το Διαχωρισμό και την Συναλλακτική Εναρμόνιση για τους μετανάστες από το Πακιστάν. Για τους πρόσφυγες από τη Συρία αναμένουμε ενδεχομένως την προτίμηση προς αφομοιωτικές προσδοκίες. Αναφορικά με την πολιτειότητα αναμένουμε υψηλότερους δείκτες για τους Αλβανούς μετανάστες και για ως προς την συμβολική διάσταση του πολιτισμού υψηλότερα επίπεδα για τους Πακιστανούς μετανάστες, με προτίμηση προς ένα μοντέλο Διαχωρισμού αναφορικά με αυτή τη διάσταση.

Αναμένουμε ότι η επαφή καθώς και υπαρξιακές και οι ιδεολογικές παράμετροι θα συμβάλλουν ως δείκτες προδιάθεσης στην ερμηνεία της σχέσης ανάμεσα στη διομαδική απειλή και τις αρνητικές στάσεις απέναντι σε μετανάστες και πρόσφυγες. Οι παραπάνω συσχετίσεις αναμένουμε ότι θα ερμηνεύουν σημαντικό μέρος των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης. Συνεπώς, μέσα από ένα εκλεκτικό μοντέλο για την ερμηνεία των διομαδικών στάσεων όπως εκφράζεται από τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης, θα επιχειρήσουμε να ελέγξουμε την θεωρία της ρεαλιστικής σύγκρουσης και την θεωρία της ενοποιημένης απειλής.

Τέλος, θα επιχειρήσουμε να ελέγξουμε την υπόθεση της επαφής του Allport (1954) μέσα από ένα μοντέλο διαμεσολάβησης. Αναμένουμε ότι η σχέση ανάμεσα στην επαφή και τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης θα διαμεσολαβείται από τις προϋποθέσεις της θεωρίας της επαφής.

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Το δείγμα της παρούσας μελέτης αποτελείται από Έλληνες φοιτητές Πανεπιστημιακών και Τεχνολογικών Ιδρυμάτων. Στην μελέτη συμμετείχαν συνολικά 529 φοιτητές. Στην συνέχεια αφαιρέθηκαν από το δείγμα όσοι φοιτητές δεν ανέφεραν να έχουν γεννηθεί οι ίδιοι και τουλάχιστον ο ένας γονιός τους στην Ελλάδα (28 συμμετέχοντες/-ουσες) και διενεργήθηκε έλεγχος ασυνήθιστων τιμών με τον δείκτη anomaly index (9 συμμετέχοντες/-ουσες). Το τελικό δείγμα της μελέτης όπως διαμορφώθηκε ύστερα από όσα αναφέραμε πιο πάνω ήταν 492 φοιτητές. Αναφορικά με την ομάδα στόχο 141 (28,7%) συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν το ερωτηματολόγιο που εστιαζόταν σε στάσεις απέναντι σε Σύριους πρόσφυγες, 178 (36,2%) συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν το ερωτηματολόγιο που εστιαζόταν σε στάσεις απέναντι σε Αλβανούς μετανάστες και 173 (35,2%) συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν το ερωτηματολόγιο που εστιαζόταν σε στάσεις απέναντι σε Πακιστανούς μετανάστες.

Αναφορικά με την σειρά εμφάνισης της κλίμακας του φόβου θανάτου 339 (68,9%) συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν ερωτηματολόγιο στο οποίο η κλίμακα ήταν στην αρχή της χορήγησης (πειραματική ομάδα) ενώ 153 (31,1%) κλήθηκαν να απαντήσουν ερωτηματολόγιο στο οποίο η κλίμακα ήταν στο τέλος της χορήγησης (ομάδα ελέγχου).

Αναφορικά με το φύλο στην μελέτη συμμετείχαν 105 άντρες (21,3%) και 387 (78,7%) γυναίκες. Αναφορικά με τη βαθμίδα φοίτησης 326 (66,7%) βρίσκονταν στο προπτυχιακό επίπεδο, 136 (27,8%) σε μεταπτυχιακό επίπεδο και τέλος 27 (5,5%) σε διδακτορικό επίπεδο σπουδών. Αναφορικά με την ηλικία των συμμετεχόντων η μέση ηλικία ήταν τα 24,8 έτη ($SD = 6,78$)

Στην μελέτη συμμετείχαν φοιτητές από 42 Πανεπιστημιακά και Τεχνολογικά Ιδρύματα (βλ. Πίνακα 25). Οι περισσότεροι φοιτητές που έλαβαν μέρος στην μελέτη προέρχονταν από το Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (136, 27,6%) και ακολουθούν οι φοιτητές από το Πανεπιστήμιο Κρήτης (115, 23,4%).

Πίνακας 25

Συχνότητες και ποσοστιαίες αναλογίες αναφορικά με το Πανεπιστημιακό ή Τεχνολογικό Ίδρυμα προέλευσης των συμμετεχόντων φοιτητών στη μελέτη

	<i>f</i>	%
Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών	136	27,6
Πανεπιστήμιο Κρήτης	115	23,4
Πάντειο Πανεπιστήμιο	46	9,3
Πανεπιστήμιο Πατρών	28	5,7
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων	25	5,1
ΤΕΙ Αθήνας	23	4,7
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης	18	3,7
ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδας	15	3,0
ΤΕΙ Πάτρας	12	2,4
ΤΕΙ Ιονίων Νήσων	11	2,2
Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών	6	1,2
Πανεπιστήμιο Πειραιά	6	1,2
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο	4	,8
Πανεπιστήμιο Αιγαίου	4	,8
Πανεπιστήμιο Λευκωσίας	4	,8
ΤΕΙ Θεσσαλίας	4	,8
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο	3	,6
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας	3	,6
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου	3	,6
ΤΕΙ Ηπείρου	3	,6
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης	2	,4
Μεσογειακό Αγρονομικό Ινστιτούτο Χανίων	2	,4
Άλλο	19	3,8

Σημείωση: Στην κατηγορία άλλο υπάγεται 1 φοιτητής/-τρια από τα εξής Πανεπιστημιακά Ιδρύματα: Αγγλικό Κολλέγιο, Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου, ΑΣΠΑΙΤΕ, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Coventry University, Deree, Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Open University Milton Keynes, Πανεπιστήμιο Αμβούργου, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου, Πανεπιστήμιο της Βιρτζίνια, Πανεπιστήμιο του Άστον Μπέρμιγχαμ, Πολυτεχνείο Κρήτης, ΤΕΙ Κρήτης, University of Kent, Vrije Universiteit of Amsterdam.

Μετρήσεις

Κοινωνιοδημογραφικοί δείκτες. Στην αρχή του ερωτηματολογίου ζητήθηκαν το φύλο, η ηλικία, η χώρα γέννησης του / της συμμετέχοντος/-ουσας, του πατέρα και της μητέρας του / της. Στην συνέχεια οι συμμετέχοντες δήλωναν το επίπεδο εκπαίδευσης στο οποίο βρίσκονταν (προπτυχιακό, μεταπτυχιακό, διδακτορικό) και έπειτα σημείωναν το τμήμα και το Πανεπιστήμιο ή το Τεχνολογικό ίδρυμα στο οποίο φοιτούσαν.

Φόβος Θανάτου. Χορηγήθηκε η κλίμακα Death Attitude Profile-Revised (Wong et al., 1993). Η κλίμακα αποτελείται συνολικά από 32 προτάσεις και έχει συνολικά 5 διαστάσεις: φόβος θανάτου, αποφυγή θανάτου, ουδέτερη αποδοχή, αποδοχή προσέγγισης και αποδοχή απόδρασης. Ωστόσο, στην παρούσα μελέτη χρησιμοποιήθηκαν δώδεκα προτάσεις των διαστάσεων φόβος θανάτου (π.χ. «η προοπτική του θανάτου μου προκαλεί άγχος», 6 προτάσεις) και αποφυγή του θανάτου (π.χ. «κάθε φορά που έρχεται στο μυαλό μου η σκέψη του θανάτου, προσπαθώ να τη διώξω μακριά», 6 προτάσεις) γιατί το περιεχόμενό τους βρίσκεται πιο κοντά στην προσέγγιση της θεωρίας διαχείρισης του τρόμου σε σχέση με τις υπόλοιπες διαστάσεις που περισσότερο αναπαριστούν ευρύτερες υπαρξιακές διαστάσεις μεταναθάτιων προσδοκιών. Οι συμμετέχοντες αξιολογούσαν το βαθμό συμφωνίας τους με τις προτάσεις σε επτάβαθμη κλίμακα Likert (1=διαφωνώ απόλυτα έως 7=συμφωνώ απόλυτα). Από το συνδυασμό των δύο διαστάσεων προέκυψε ένας συγκεκριμένος δείκτης όπου τα υψηλότερα επίπεδα δείχνουν μεγαλύτερο φόβο θανάτου από την πλευρά των συμμετεχόντων. Οι διαστάσεις της κλίμακας έχουν εμφανίσει αποδεκτούς δείκτες αξιοπιστίας και εγκυρότητας σε προηγούμενη μελέτη (Wong et al. 1993). Η προσαρμογή της κλίμακας στην ελληνική γλώσσα έγινε με ευθεία και αντίστροφη μετάφραση από δύο δίγλωσσους κριτές.

Τυφλός Πατριωτισμός. Στην συνέχεια χορηγήθηκαν 11 προτάσεις από την κλίμακα του τυφλού και του εποικοδομητικού πατριωτισμού των Schatz, Staub και Lavine

(1999). Η κλίμακα αποτελείται από 19 προτάσεις, αλλά στην παρούσα μελέτη χρησιμοποιήθηκαν μόνο οι ερωτήσεις που αξιολογούσαν την διάσταση του τυφλού πατριωτισμού. Οι έντεκα ερωτήσεις που αφορούν διαστάσεις του τυφλού πατριωτισμού εκφράζουν πεποιθήσεις για αμέριστη υποστήριξη για τις ενέργειες της Ελλάδας και μισαλλοδοξία και μη ανοχή στον σκεπτικισμό (π.χ. «Όσοι δεν υποστηρίζουν ολόψυχα την Ελλάδα θα έπρεπε να πάνε να ζήσουν κάπου αλλού»). Η κλίμακα αξιολόγησης της κάθε πρότασης είναι επτάβαθμη κλίμακα τύπου Likert, όπου οι συμμετέχοντες αξιολογούσαν το βαθμό συμφωνίας τους με τη στάση που αναφέρει η κάθε πρόταση (1 = διαφωνώ απόλυτα έως το 7 = συμφωνώ απόλυτα). Η προσαρμογή της κλίμακας στην ελληνική γλώσσα έγινε με ευθεία και αντίστροφη μετάφραση από δύο δίγλωσσους κριτές.

Πολιτική αυτοτοποθέτηση. Στη συνέχεια χορηγήθηκε μια δεκάβαθμη κλίμακα πολιτικής αυτοτοποθέτησης στην οποία οι συμμετέχοντες καλούνταν να προσδιορίσουν την πολιτική τους τοποθέτηση σε μια κλίμακα της οποίας ήταν προσδιορισμένα τα δύο άκρα (αριστερά και δεξιά) (Παυλόπουλος, 2014). Όσο υψηλότερη βαθμολογία εμφάνιζαν οι συμμετέχοντες τόσο περισσότερο έτειναν να αυτοτοποθετούνται προς τον χώρο της δεξιάς ιδεολογικο-πολιτικής τοποθέτησης. Αντίστοιχα, όσο πιο χαμηλή βαθμολογία εμφάνιζαν οι συμμετέχοντες τόσο περισσότερο αυτοτοποθετούνταν στον αριστερό χώρο ιδεολογικο-πολιτικής τοποθέτησης.

Διομαδικός Ανταγωνισμός. Χορηγήθηκε η κλίμακα μηδενικού αθροίσματος των Esses et al. (1998) για την ομάδα των μεταναστών και των προσφύγων. Η κλίμακα αξιολογεί το προσλαμβανόμενο αίσθημα διομαδικού ανταγωνισμού για στόχους που είναι αμοιβαίως αποκλειόμενοι και αποτυπώνει ανταγωνιστικές στάσεις απέναντι στις μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές προς την Ελλάδα. Χαρακτηριστική πρόταση της κλίμακας είναι «Όταν οι μετανάστες / πρόσφυγες αποκτούν οικονομικά οφέλη, οι Έλληνες που ήδη ζουν εδώ έχουν οικονομικές απώλειες». Στην ομάδα των προσφύγων έγινε

προσαρμογή σε κάποιες ερωτήσεις που αναφέρονταν στον εργασιακό τομέα (π.χ. στην ομάδα των μεταναστών: «Οι μετανάστες συνήθως ανοίγουν μικρές επιχειρήσεις, το οποίο σημαίνει ότι υπάρχουν λιγότερες διαθέσιμες ευκαιρίες επιχειρηματικότητας για τους Έλληνες που ζουν εδώ». Στην ομάδα των προσφύγων: «Οι πρόσφυγες που ήρθαν στη χώρα μπορεί να κάνουν δικές τους δουλειές, το οποίο σημαίνει ότι θα υπάρξουν λιγότερες ευκαιρίες επιχειρηματικότητας για τους Έλληνες»). Οι συμμετέχοντες αξιολόγησαν το βαθμό συμφωνίας τους με τις προτάσεις μέσα από επτάβαθμη κλίμακα Likert (1=διαφωνώ απόλυτα έως 7= συμφωνώ απόλυτα). Ο συγκεκριμένος δείκτης της κλίμακας δείχνει μεγαλύτερη συμφωνία με στάσεις που δηλώνουν μεγαλύτερο διομαδικό ανταγωνισμό για τους πρόσφυγες και τους μετανάστες. Η προσαρμογή της κλίμακας στην ελληνική γλώσσα έγινε με ευθεία και αντίστροφη μετάφραση από δύο δίγλωσσους κριτές.

Οικονομική αβεβαιότητα. Η κλίμακα της οικονομικής αβεβαιότητας αποτελεί μια προσαρμογή της κλίμακας οικονομικής απειλής που κατασκεύασε η Γρίβα (2016) και αποτελείται από 5 προτάσεις. Χαρακτηριστική πρόταση της κλίμακας είναι «Πόσο πιθανό θεωρείτε να βρεθείτε χωρίς δουλειά στο μέλλον». Μέσα από αυτή την κλίμακα αξιολογείται ο βαθμός της προσλαμβανόμενης οικονομικής απειλής που βιώνουν οι συμμετέχοντες φοιτητές. Οι συμμετέχοντες αξιολογούν το βαθμό συμφωνίας τους με τις προτάσεις της κλίμακας μέσα από επτάβαθμη κλίμακα Likert (1 = διαφωνώ απόλυτα έως 7 = συμφωνώ απόλυτα). Η υψηλότερη βαθμολογία στην κλίμακα σημαίνει και μεγαλύτερο βαθμό προσλαμβανόμενης οικονομικής απειλής.

Διομαδική Επαφή. Για την αξιολόγηση του βαθμού επαφής των Ελλήνων με μετανάστες διατυπώθηκαν 6 ερωτήσεις που αξιολογούσαν το βαθμό επαφής με μετανάστες ή με την συγκεκριμένη μεταναστευτική ομάδα μέσα από ερωτήσεις διωνυμικού τύπου (ναι-όχι). Χαρακτηριστικές προτάσεις για την κλίμακα είναι οι «Έχετε φίλους Αλβανούς μετανάστες; Έχετε φίλους Πακιστανούς μετανάστες; Έχετε φίλους

Σύριους πρόσφυγες;». Για τους συμμετέχοντες που είχαν συνάψει εργασιακή σχέση με μετανάστες ή πρόσφυγες ακολουθούσαν επιπλέον 4 ερωτήσεις διωνυμικού τύπου (ναι-όχι). Η κλίμακα είναι αυτοσχέδια και δημιουργήθηκε για την αξιολόγηση της επαφής των Ελλήνων συμμετεχόντων με τις ομάδες των Σύριων προσφύγων, των Αλβανών και των Πακιστανών μεταναστών. Υψηλότερη βαθμολογία στην κλίμακα σήμαινε και υψηλότερα επίπεδα διομαδικής επαφής των συμμετεχόντων με την αντίστοιχη μεταναστευτική / προσφυγική ομάδα.

Προκατάληψη. Χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα προκατάληψης των Spencer-Rodgers και McGovern's (2002). Οι συμμετέχοντες μέσα από 6 προτάσεις αξιολογούν τα συναισθήματά τους απέναντι σε μετανάστες γενικά ή μεταναστευτικές ομάδες με χρήση επτάβαθμης κλίμακας Thurstone μέσα από αντιθετικά ζεύγη συναισθημάτων (π.χ. θερμά / ψυχρά). Η υψηλότερη βαθμολογία σημαίνει υψηλότερα επίπεδα προκατάληψης.

Διομαδικό άγχος. Χορηγήθηκε η κλίμακα διομαδικού άγχους των Stephan και Stephan (1985, 1989). Οι συμμετέχοντες απαντούσαν σε ποιο βαθμό βίωσαν τα συναισθήματα που περιγράφονται κατά την επαφή τους με μετανάστες και με συγκεκριμένες μεταναστευτικές ομάδες. Οι συμμετέχοντες αξιολογούσαν μέσα από επτάβαθμη κλίμακα Thurstone το βαθμό συμφωνίας τους σε αντιθετικά ζεύγη (π.χ. καθόλου άγχος / πολύ άγχος, καχυποψία / εμπιστοσύνη). Η υψηλή βαθμολογία αναπαριστούσε υψηλότερα επίπεδα διομαδικού άγχους. Η κλίμακα αποτελούνταν από 9 προτάσεις. Η προσαρμογή της κλίμακας στην ελληνική γλώσσα έγινε με ευθεία και αντίστροφη μετάφραση από δύο δίγλωσσους κριτές.

Στερεότυπα. Ως βάση χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα των στερεοτύπων των Stephan και Stephan (1993, 1996) που αξιολογεί τις στάσεις των συμμετεχόντων αναφορικά με την ομάδα των μεταναστών. Η κλίμακα εμπλουτίστηκε με πέντε επίθετα και αφαιρέθηκαν δύο από την αρχική κλίμακα. Οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν σε μια κλίμακα από το 0 έως το

100% τον βαθμό στον οποίο πίστευαν ότι το κάθε στερεότυπο αντιπροσώπευε την μεταναστευτική ομάδα (π.χ. εγωιστές, άπληστοι). Η τελική κλίμακα αποτελείται από 13 στερεότυπα. Η υψηλή βαθμολογία σήμαινε υψηλότερο βαθμό αξιολόγησης στα αρνητικά στερεότυπα. Η προσαρμογή της κλίμακας στην ελληνική γλώσσα έγινε με ευθεία και αντίστροφη μετάφραση από δύο δίγλωσσους κριτές ενώ ακολούθησε και προσθήκη νέων προτάσεων.

Διομαδική Απειλή. Οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν την κλίμακα συμβολικής και ρεαλιστικής απειλής των Stephan και Stephan (1996) και κλήθηκαν να σημειώσουν το βαθμό συμφωνίας τους σε δεκατέσσερις προτάσεις μέσα από επτάβαθμη κλίμακα Likert (1=διαφωνώ απόλυτα, 7= συμφωνώ απόλυτα). Η διάσταση της συμβολικής απειλής αξιολογήθηκε μέσα από επτά προτάσεις. Ενδεικτικές προτάσεις της κλίμακας είναι οι «*Η μετανάστευση από την Αλβανία / το Πακιστάν υπονομεύει τον ελληνικό πολιτισμό - Η προσφυγική ροή από την Συρία υπονομεύει τον ελληνικό πολιτισμό*». Η διάσταση της ρεαλιστικής απειλής αξιολογήθηκε μέσα από επτά προτάσεις. Ενδεικτικές προτάσεις της κλίμακας είναι οι «*Οι Αλβανοί / Πακιστανοί μετανάστες - Σύριοι πρόσφυγες παίρνουν από την χώρα περισσότερα απ' όσα συνεισφέρουν*». Η υψηλή βαθμολογία σημαίνει υψηλότερο βαθμό προσλαμβανόμενης διομαδικής απειλής. Η προσαρμογή της κλίμακας στην ελληνική γλώσσα έγινε με ευθεία και αντίστροφη μετάφραση από δύο δίγλωσσους κριτές.

Λανθάνων Ρατσισμός. Χορηγήθηκε η κλίμακα του λανθάνοντος ρατσισμού των Pettigrew και Meertens (1995). Η κλίμακα αποτελείται από 4 προτάσεις που αξιολογούν τον λανθάνοντα ρατσισμό απέναντι στη ομάδα μεταναστών ή προσφύγων που αξιολογείται από το ερωτηματολόγιο. Χαρακτηριστικές προτάσεις της κλίμακας είναι οι «*Μερικοί άνθρωποι απλώς δεν προσπαθούν αρκετά. Έτσι και οι Αλβανοί / Πακιστανοί μετανάστες - Σύριοι πρόσφυγες που έχουν έρθει στην Ελλάδα, αν προσπαθούσαν περισσότερο, θα κατάφερναν να ζουν όπως οι Έλληνες*». Οι συμμετέχοντες αξιολόγησαν

σε επτάβαθμη κλίμακα (1=διαφωνώ απόλυτα, 7=συμφωνώ απόλυτα) το βαθμό συμφωνίας τους. Ο υψηλότερος βαθμός στην κάθε διάσταση αναπαριστά υψηλότερα επίπεδα στον λανθάνων ρατσισμό.

Προσδοκίες Επιπολιτισμοποίησης. Στη συνέχεια χορηγήθηκε η κλίμακα Host Community Acculturation Scale (HCAS) (Bourhis et al., 1997, 2009, 2013). Οι συμμετέχοντες αξιολογούν σε επτάβαθμη κλίμακα το βαθμό συμφωνίας τους για τις προσδοκώμενες επιπολιτισμικές στρατηγικές των μεταναστών / προσφύγων. Η κλίμακα αποτελείται συνολικά από 6 προτάσεις. Κάθε μία από τις προτάσεις αντιπροσωπεύει ένα διαφορετικό επιπολιτισμικό προσανατολισμό (Εναρμόνιση, Συναλλακτική Εναρμόνιση, Αφομοίωση, Περιθωριοποίηση, Διαχωρισμός, Ατομοκεντρισμός). Οι συμμετέχοντες αξιολογούν σε επτάβαθμη κλίμακα (1=διαφωνώ απόλυτα, 7=συμφωνώ απόλυτα) το βαθμό συμφωνίας τους. Ο υψηλότερος βαθμός στην κάθε διάσταση αναπαριστά υψηλότερα επίπεδα προτίμησης για καθέναν από τους επιπολιτισμικούς προσανατολισμούς. Η προσαρμογή της κλίμακας στην ελληνική γλώσσα έγινε με ευθεία και αντίστροφη μετάφραση από δύο δίγλωσσους κριτές.

Πολιτισμικός Προσανατολισμός. Τέλος χορηγήθηκε η κλίμακα προσδοκιών πολιτισμικού προσανατολισμού αναφορικά με τις προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής όσον αφορά διαστάσεις του πολιτισμού που θα διατηρούσαν ή θα εγκατέλειπαν οι μετανάστες / πρόσφυγες στην Ελλάδα. Χρησιμοποιήθηκε κλίμακα Thurstone και οι βαθμολογίες από το 1 έως το 3 αφορούσαν διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής, η βαθμολογία 4 αφορούσε τη διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων και από τα δύο πολιτισμικά πλαίσια και τέλος η βαθμολογία από 5 έως 7 αφορούσε υιοθέτηση των διαστάσεων του πολιτισμού της χώρας υποδοχής. Έγινε αξιολόγηση των εξής διαστάσεων: κουλτούρα, ήθη και έθιμα, αξίες, γάμοι, εργασία, γλώσσα, υπηκοότητα, διαμονή, θρησκεία, φιλίες.

Διαδικασία

Η μέθοδος συλλογής του δείγματος παρουσιάζει στοιχεία συμπτωματικής δειγματοληψίας και χιονοστοιβάδας. Συντάχθηκαν λίστες με ακαδημαϊκά και προσωπικά e-mail φοιτητών και επιχειρήθηκε η αποστολή και των 6 τύπων ερωτηματολογίων σε φοιτητές διαφόρων τμημάτων. Οι φοιτητές λάμβαναν με διακριτική κοινοποίηση μέσω e-mail ένα μήνυμα στο οποίο ενημερώνονταν για το σκοπό της μελέτης και καλούνταν να συμμετάσχουν εθελοντικά στην συμπλήρωση ενός διαδικτυακού ερωτηματολογίου (βλ. Παράρτημα).

Χορηγήθηκαν διαδικτυακά 6 διαφορετικές μορφές ερωτηματολογίων. Ειδικότερα, δημιουργήθηκαν τρία ερωτηματολόγια αναφορικά με τις στάσεις και τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης των Ελλήνων απέναντι σε Σύριους πρόσφυγες, σε Αλβανούς και Πακιστανούς μετανάστες. Τα τρία ερωτηματολόγια χωρίστηκαν σε δύο εκδόσεις που διαφοροποιούνταν στην σειρά των ερωτηματολογίων· όπου στην μία περίπτωση η κλίμακα του φόβου θανάτου βρισκόταν στην αρχή (έκδοση Α) ενώ στην δεύτερη περίπτωση η κλίμακα του φόβου θανάτου βρίσκονταν στο τέλος (έκδοση Β). Αναφορικά με την σειρά των υπόλοιπων κλιμάκων δεν υπήρχε διαφοροποίηση.

Η διαφοροποίηση των ερωτηματολογίων ως προς την κλίμακα του φόβου θανάτου σχεδιάστηκε προκειμένου να δημιουργηθεί ένας οιονεί πειραματικός χειρισμός αναφορικά με την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα. Οι συμμετέχοντες που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο στην αρχή αποτέλεσαν την πειραματική ομάδα και οι συμμετέχοντες που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο στο τέλος αποτελούσαν την ομάδα ελέγχου. Ειδικότερα, 339 (68,9%) συμμετέχοντες εκτέθηκαν στην θνητή φύση και 153 (31,1%) αποτελούσαν την ομάδα ελέγχου. Αναφορικά με την ομάδα στόχο προκύπτει ότι για τους Σύριους πρόσφυγες 88 (62,4%) συμμετέχοντες βρίσκονταν στην πειραματική συνθήκη και 53 (37,6%) στην ομάδα ελέγχου, για τους Αλβανούς μετανάστες 128 (71,9%) εντάχθηκαν

στην πειραματική ομάδα και 50 (28,1%) στην ομάδα ελέγχου και τέλος για τους Πακιστανούς μετανάστες 123 (71,1%) εντάχθηκαν στην πειραματική ομάδα και 50 (28,9%) στην ομάδα ελέγχου.

Αποτελέσματα

Η ενότητα των αποτελεσμάτων είναι διαρθρωμένη σε τρία επίπεδα. Στο πρώτο μέρος παρατίθενται οι περιγραφικοί δείκτες των μεταβλητών της μελέτης, στην συνέχεια γίνεται παράθεση των επαγωγικών αναλύσεων που είναι εστιασμένες στις μεταβλητές και τέλος γίνεται παράθεση των επαγωγικών αναλύσεων που είναι εστιασμένες στα άτομα.

Περιγραφικοί δείκτες

Στο πρώτο μέρος αυτής της ενότητας παρατίθενται περιγραφικά στοιχεία που σχετίζονται με τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης. Οι διεργασίες επιπολιτισμοποίησης διαρθρώνονται σε δύο επίπεδα, στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης και στις συστάδες του επιπολιτισμικού προσανατολισμού όπως προέκυψαν από την ομαδοποίηση των απαντήσεων από την κλίμακα διαχείρισης πολιτισμικών στοιχείων. Στο δεύτερο μέρος αυτής της ενότητας παρατίθενται οι περιγραφικοί δείκτες υπαρξιακών, ιδεολογικών και διομαδικών παραμέτρων.

Διεργασίες επιπολιτισμοποίησης.

Προσέγγιση εστιασμένη στις μεταβλητές. Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα, η σειρά προτίμησης των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης για τους μετανάστες και πρόσφυγες ήταν Ατομοκεντρισμός, Εναρμόνιση, Διαχωρισμός, Συναλλακτική Εναρμόνιση, Περιθωριοποίηση και Αφομοίωση. Τα αποτελέσματα ήταν σχεδόν τα ίδια και για τις τρεις ομάδες, με εξαίρεση την ομάδα των Σύριων όπου υπήρχε μια αντιστροφή στην κατάταξη, με την Περιθωριοποίηση να είναι ελαφρώς υψηλότερη από την Συναλλακτική Εναρμόνιση. Με βάση την κλίμακα οι συμμετέχοντες εμφάνισαν σαφή

προτίμηση για τις προσδοκίες του Ατομοκεντρισμού και της Εναρμόνισης, δεν διατύπωσαν σαφή θέση για την προσδοκία του Διαχωρισμού ενώ, τέλος, εμφάνισαν μεγαλύτερη διαφωνία για τις προσδοκίες της Αφομοίωσης, της Περιθωριοποίησης και της Συναλλακτικής Εναρμόνισης στο συνολικό δείγμα και στις τρεις ομάδες (βλ. Πίνακα 26).

Πίνακας 26

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις επιπολιτισμικών προσδοκιών κοινωνίας υποδοχής απέναντι σε πρόσφυγες και μετανάστες (συνολικά και ανά ομάδα).

	Συνολικό δείγμα		Αλβανοί		Πακιστανοί		Σύριοι	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Ατομοκεντρισμός	5,61	1,45	5,52	1,47	5,73	1,43	5,57	1,46
Εναρμόνιση	5,08	1,48	4,99	1,58	5,19	1,32	5,07	1,54
Διαχωρισμός	4,1	1,59	4,05	1,62	4,22	1,52	4,01	1,65
Συναλλακτική Εναρμόνιση	2,79	1,61	2,73	1,61	2,86	1,76	2,77	1,42
Περιθωριοποίηση	2,56	1,51	2,41	1,44	2,47	1,49	2,86	1,57
Αφομοίωση	2,17	1,29	2,1	1,21	2,25	1,44	2,15	1,19

Προσέγγιση εστιασμένη στα άτομα (τυπολογική προσέγγιση). Στην συνέχεια παρατίθενται στον Πίνακα 27 οι αριθμητικοί μέσοι αναφορικά με την προτίμηση διαχείρισης πολιτισμικών στοιχείων από την χώρα καταγωγής (χαμηλότερη βαθμολογία) ή την υιοθέτηση στοιχείων από την χώρα υποδοχής (υψηλότερη βαθμολογία). Αναφορικά με το συνολικό δείγμα οι υψηλότεροι μέσοι όροι σήμαιναν προτίμηση για υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων από την χώρα υποδοχής, ενώ οι χαμηλότεροι μέσοι όροι προτίμηση για διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων από την χώρα προέλευσης. Σε επίπεδο μέσων όρων η προτίμηση στο συνολικό δείγμα διαμορφώθηκε ιεραρχικά ως εξής:

Γλώσσα, Αξίες, Κουλτούρα, Θρησκεία, Εργασία, Διαμονή, Φιλίες, Υπηκοότητα, Ήθη και

έθιμα και Γάμοι. Με βάση την κλίμακα μέτρησης για το συνολικό δείγμα, αλλά και για τις επιμέρους ομάδες, εμφανίστηκε μια σχετική προτίμηση της κοινωνίας υποδοχής για την υιοθέτηση της ελληνικής γλώσσας και των αξιών της χώρας υποδοχής. Αντίστοιχα αποτυπώθηκε μια σχετική προτίμηση για διατήρηση των πολιτισμικών στοιχείων από την χώρα προέλευσης ως προς τα ήθη και τα έθιμα και τους γάμους. Ωστόσο στην ομάδα των Πακιστανών μεταναστών εμφανίστηκε μια σχετικά υψηλή προτίμηση για την διατήρηση της υπηκοότητας από την χώρα προέλευσης (βλ. Πίνακα 27).

Πίνακας 27

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις αναφορικά με τις προτιμήσεις για διαχείριση πολιτισμικών στοιχείων συνολικά και για κάθε ομάδα ξεχωριστά

	Συνολικά		Αλβανοί		Σύριοι		Πακιστανοί	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Κουλτούρα	4,09	1,18	4,22	1,11	3,83	1,12	4,17	1,26
Ήθη και έθιμα	3,83	1,25	3,99	1,16	3,87	1,27	3,56	1,31
Αξίες	4,24	1,23	4,38	1,25	4,29	1,19	4,01	1,23
Γάμοι	3,72	1,06	3,82	1,03	3,68	1,06	3,66	1,09
Εργασία	4,07	0,86	4,14	0,85	4,06	0,80	4,01	0,94
Γλώσσα	4,71	1,30	4,86	1,30	4,55	1,31	4,73	1,28
Υπηκοότητα	3,94	1,44	4,07	1,39	4,11	1,48	3,56	1,38
Διαμονή	4,07	1,07	4,24	1,02	4,04	1,14	3,89	1,04
Θρησκεία	4,07	1,46	4,08	1,36	4,17	1,53	3,92	1,50
Φιλίες	4,04	0,83	4,10	0,80	4,03	0,94	3,97	0,72

Όπως προέκυψε από τη διερευνητική ανάλυση παραγόντων κατά τον τέταρτο ερευνητικό σχεδιασμό, η κλίμακα διατήρησης πολιτισμικών στοιχείων αποτελείται από δύο παράγοντες: από έναν δείκτη επιπολιτισμικού προσανατολισμού με εστίαση στην ταυτότητα και έναν δείκτη επιπολιτισμικού προσανατολισμού με εστίαση στις σχέσεις. Για τον εντοπισμό συστάδων αναφορικά με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης προσανατολισμού στις σχέσεις και στην ταυτότητα διενεργήθηκαν δύο αναλύσεις συστάδων με τη μέθοδο K means (cluster analysis). Η ανάλυση συστάδων σκοπό έχει το διαχωρισμό ενός συνόλου παρατηρήσεων σε «φυσικές ομάδες», με τέτοιο τρόπο ώστε τα

μέλη κάθε ομάδας να είναι όσο το δυνατό περισσότερο «όμοια» μεταξύ τους, ενώ τα μέλη διαφορετικών ομάδων να είναι όσο το δυνατό περισσότερο «ανόμοια» (Αποστολάκης, 2003).

Στην πρώτη ανάλυση οι μεταβλητές αυτές ήταν οι τιμές των προτάσεων που φόρτιζαν στον παράγοντα των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης προσανατολισμού στις σχέσεις (προτάσεις: Γάμοι, Εργασία, Υπηκοότητα, Διαμονή, Φιλίες) και στη δεύτερη ανάλυση οι τιμές των προτάσεων που φόρτιζαν στον παράγοντα των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης προσανατολισμού στην ταυτότητα (προτάσεις: Κουλτούρα, Ήθη και έθιμα, Αξίες, Γλώσσα, Θρησκεία). Με βάση την κλίμακα για τη διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων από την χώρα προέλευσης και την χώρα υποδοχής ορίστηκε ότι τα χαμηλά επίπεδα θα εξέφραζαν έναν πολιτισμικό προσανατολισμό Διαχωρισμού, τα μεσαία επίπεδα έναν προσανατολισμό Εναρμόνισης και τα υψηλά επίπεδα έναν προσανατολισμό Αφομοίωσης.

Αναφορικά με την διάσταση των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης προσανατολισμού στις σχέσεις δημιουργήθηκαν 3 συστάδες οι οποίες αναπαριστούσαν τους προσανατολισμούς του Διαχωρισμού ($N = 43$, 8,8%), της Εναρμόνισης ($N = 421$, 86,4%) και της Αφομοίωσης ($N = 23$, 4,7%). Αναφορικά με την διάσταση των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης προσανατολισμού στην ταυτότητα δημιουργήθηκαν 3 συστάδες οι οποίες αναπαριστούσαν τους προσανατολισμούς του Διαχωρισμού ($N = 60$, 12,3%), της Εναρμόνισης ($N = 349$, 71,7%) και της Αφομοίωσης ($N = 78$, 16,0%).

Δείκτες υπαρξιακών, ιδεολογικών και διομαδικών παραμέτρων. Στην συνέχεια παρατίθεται πίνακας με τους μέσους όρους των δεικτών φόβος θανάτου, οικονομική αβεβαιότητα, πολιτική αυτοτοποθέτηση, τυφλός πατριωτισμός, διομαδική επαφή, ρεαλιστική και συμβολική απειλή, διομαδικός ανταγωνισμός (μηδενικό άθροισμα),

προκατάληψη, διομαδικό άγχος, θετικά και αρνητικά στερεότυπα, λανθάνων ρατσισμός για τους μετανάστες και πρόσφυγες (βλ. Πίνακα 28).

Πίνακας 28

Μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις, αριθμός προτάσεων και δείκτες εσωτερικής συνέπειας για τους δείκτες φόβος θανάτου, οικονομική αβεβαιότητα, πολιτική αυτοτοποθέτηση, τυφλός πατριωτισμός, διομαδική επαφή, ρεαλιστική και συμβολική απειλή, διομαδικό ανταγωνισμός-μηδενικό άθροισμα, προκατάληψη, διομαδικό άγχος, θετικά και αρνητικά στερεότυπα, λανθάνων ρατσισμός

	<i>M</i>	<i>SD</i>	Αριθμός προτάσεων	Cronbach's α
Φόβος θανάτου	4,01	1,23	12	0,89
Οικονομική αβεβαιότητα	4,81	1,26	5	0,80
Πολιτική αυτοτοποθέτηση	4,64	1,92	1	-
Τυφλός πατριωτισμός	2,48	0,69	11	0,74
Επαφή	2,02	1,90	6	0,80
Συμβολική απειλή	4,13	1,05	6	0,78
Ρεαλιστική απειλή	2,66	1,09	6	0,86
Διομαδικός ανταγωνισμός - μηδενικό άθροισμα	2,70	1,31	14	0,96
Προκατάληψη	3,33	1,08	6	0,91
Διομαδικό άγχος	3,26	0,93	9	0,82
Λανθάνων ρατσισμός	3,58	1,20	3	0,64

Αναφορικά με το φόβο θανάτου με βάση την κλίμακα μέτρησης οι συμμετέχοντες εμφάνισαν μέτρια επίπεδα. Αναφορικά με την οικονομική αβεβαιότητα οι συμμετέχοντες εμφάνισαν μέτρια επίπεδα. Αναφορικά με την πολιτική αυτοτοποθέτηση με βάση την κλίμακα οι συμμετέχοντες εμφάνισαν σχετικά χαμηλά επίπεδα με την κατανομή να είναι ελαφρώς ασύμμετρη αριστερά, δηλώνοντας μια σχετική προτίμηση προς την αριστερή πολιτική αυτοτοποθέτηση. Αναφορικά με τον τυφλό πατριωτισμό με βάση την κλίμακα σημειώθηκαν σχετικά χαμηλά επίπεδα, δηλώνοντας την διαφωνία των περισσότερων σε μια τοποθέτηση τυφλής υποστήριξης της Ελλάδας και των θέσεών της μέσα από μια εθνοκεντρική προσέγγιση. Ο δείκτης της επαφής με μέγιστη τιμή το 6 και ελάχιστη τιμή το 0 εμφάνισε σχετικά χαμηλά επίπεδα στο δείγμα. Από τους δείκτες της συμβολικής και

της ρεαλιστικής απειλής εμφανίστηκαν υψηλότεροι δείκτες για την συμβολική απειλή, με μεγάλο μέρος του δείγματος να εμφανίζει διαφωνία αναφορικά με την ρεαλιστική απειλή.

Χαμηλά επίπεδα εμφανίστηκαν επίσης αναφορικά με το διομαδικό ανταγωνισμό (μηδενικό άθροισμα). Τέλος, μέτρια προς χαμηλά επίπεδα εμφανίστηκαν για τις διαστάσεις προκατάληψη, διομαδικό άγχος και λανθάνων ρατσισμός (βλ. Πίνακα 28).

Πίνακας 29

Ανάλυση παραγόντων. Φορτίσεις στερεοτύπων στους δύο παράγοντες που προέκυψαν από την ανάλυση κυρίων συνιστωσών

	Παράγοντες	
	1 Αρνητικά στερεότυπα	2 Θετικά στερεότυπα
Επιθετικοί	0,81	-0,25
Άπληστοι	0,78	-0,24
Εγωιστές	0,76	-0,07
Ευέξαπτοι	0,75	0,01
Αλκοολικοί	0,72	-0,07
Ανήθικοι	0,69	-0,40
Τεμπέληδες	0,47	-0,38
Εργατικοί	0,12	0,82
Αξιόπιστοι	-0,23	0,81
Ειλκρινείς	-0,35	0,73
	$M = 58,19$	$M = 36,40$
	$SD = 17,73$	$SD = 17,55$

Για την κλίμακα των στερεοτύπων δεν έχει διενεργηθεί προηγούμενη παραγοντική ανάλυση. Συνεπώς, προκειμένου να διερευνηθεί πώς οι συμμετέχοντες ομαδοποιούν τα στερεότυπα για τους μετανάστες και πρόσφυγες στην Ελλάδα, διενεργήθηκε ανάλυση κυρίων συνιστωσών προκειμένου να εξετάσουμε πώς οι συμμετέχοντες του δείγματος ομαδοποιούν τα στερεότυπα απέναντι σε μετανάστες και πρόσφυγες. Στον πίνακα συναφειών η ορίζουσα είναι 0,01 και το κριτήριο Kaiser-Meyer-Olkin είναι 0,84. Η αποδιδόμενη στους παράγοντες διασπορά βρέθηκε να είναι ίση με 61,34%. Διενεργήθηκε ορθογώνια περιστροφή των αξόνων προκειμένου να διατηρηθούν οι διαστάσεις ανεξάρτητες. Στην ανάλυση των παραγόντων προέκυψαν δύο ισχυρές διαστάσεις (βλ.

Πίνακα 29). Αυτό σημαίνει ότι οι συμμετέχοντες μπορούν σε κάποιο βαθμό να εντοπίσουν και να απαντήσουν με ομοιόμορφο και συνεπή τρόπο στα επιμέρους ερωτήματα της κάθε θεωρητικής διάστασης. Το κατώτατο κριτήριο επιλογής για τις φορτίσεις ορίστηκε στο 0,4. Ο πρώτος παράγοντας αναφέρεται σε αρνητικά στερεότυπα (προτάσεις: Επιθετικοί, Άπληστοι, Εγωιστές, Ευέξαπτοι, Αλκοολικοί, Ανήθικοι, Τεμπέληδες, Cronbach's $\alpha = 0,87$) ενώ ο δεύτερος παράγοντας σε θετικά στερεότυπα (προτάσεις: Εργατικοί, Αξιόπιστοι, Ειλικρινείς, Cronbach's $\alpha = 0,76$) (βλ. Πίνακα 29).

Επαγωγικές αναλύσεις εστιασμένες στις μεταβλητές. Στην ενότητα αυτή θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα των δεικτών συνάφειας μεταξύ των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης και των υπαρξιακών, ιδεολογικών και διομαδικών δεικτών και στην συνέχεια θα παρατεθούν τα αποτελέσματα από τις αναλύσεις πολλαπλής παλινδρόμησης για την στατιστική πρόβλεψη των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης από τους παραπάνω δείκτες, τόσο στο συνολικό δείγμα όσο και ανά μεταναστευτική / προσφυγική ομάδα· τέλος επιχειρείται η αποτύπωση ενός μοντέλου δομικών εξισώσεων για την πρόβλεψη των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης μέσα από ανάλυση διαδρομών.

Δείκτες συνάφειας προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης με υπαρξιακούς, ιδεολογικούς και διομαδικούς δείκτες. Παρατίθενται οι δείκτες Pearson r ανάμεσα στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης και τους υπόλοιπους δείκτες συνολικά για την ομάδα μεταναστών και προσφύγων (βλ. Πίνακα 30).

Η Εναρμόνιση συσχετίστηκε αρνητικά μόνο με την οικονομική αβεβαιότητα και την ρεαλιστική απειλή. Η Συναλλακτική Εναρμόνιση συσχετίστηκε αρνητικά με τις διαστάσεις της διομαδικής απειλής και τον διομαδικό ανταγωνισμό (μηδενικό άθροισμα), με όλους τους δείκτες αρνητικών διομαδικών στάσεων (προκατάληψη, αρνητικά στερεότυπα, λανθάνοντα ρατσισμό) - με εξαίρεση το διομαδικό άγχος - και τον τυφλό πατριωτισμό. Η Συναλλακτική Εναρμόνιση συνδέθηκε θετικά με τα θετικά στερεότυπα

και την αριστερή πολιτική αυτοτοποθέτηση. Ο Ατομοκεντρισμός φάνηκε να συνδέεται αρνητικά με όλες τις διαστάσεις της διομαδικής απειλής και του διομαδικού ανταγωνισμού (μηδενικό άθροισμα). Συνδέθηκε επίσης αρνητικά με όλες τις αρνητικές διομαδικές στάσεις (προκατάληψη, διομαδικό άγχος, αρνητικά στερεότυπα, λανθάνοντα ρατσισμό), την πολιτική αυτοτοποθέτηση και τον τυφλό πατριωτισμό. Ο Ατομοκεντρισμός συνδέθηκε θετικά με τα θετικά στερεότυπα.

Η Αφομοίωση συνδέθηκε θετικά με τις δύο διαστάσεις της διομαδικής απειλής, το διομαδικό ανταγωνισμό (μηδενικό άθροισμα), την προκατάληψη, την πολιτική αυτοτοποθέτηση, τον τυφλό πατριωτισμό και όλους τους δείκτες αρνητικών διομαδικών στάσεων (διομαδικό άγχος, αρνητικά στερεότυπα, λανθάνοντα ρατσισμό). Η Αφομοίωση συνδέθηκε αρνητικά με την διάσταση της επαφής και τα θετικά στερεότυπα.

Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα, ο Διαχωρισμός συνδέθηκε περισσότερο με τον λανθάνοντα ρατσισμό, το διομαδικό ανταγωνισμό (μηδενικό άθροισμα) και την συμβολική απειλή. Επίσης φάνηκε να συνδέεται με όλες τις αρνητικές διομαδικές στάσεις (προκατάληψη, διομαδικό άγχος, αρνητικά στερεότυπα). Ο Διαχωρισμός συνδέθηκε θετικά με την πολιτική αυτοτοποθέτηση, με τους περισσότερο δεξιούς συμμετέχοντες να τείνουν να υποστηρίζουν την συγκεκριμένη προσδοκία. Ο Διαχωρισμός ήταν η μόνη προσδοκία που φάνηκε να συνδέεται θετικά με το φόβο θανάτου. Τέλος ο Διαχωρισμός φάνηκε να συνδέεται αρνητικά με την επαφή και τα θετικά στερεότυπα. Η Περιθωριοποίηση συσχετίστηκε θετικά με τις διαστάσεις της διομαδικής απειλής και τον διομαδικό ανταγωνισμό (μηδενικό άθροισμα), με όλους τους δείκτες αρνητικών διομαδικών στάσεων (προκατάληψη, διομαδικό άγχος, αρνητικά στερεότυπα, λανθάνοντα ρατσισμό), τη δεξιά πολιτική αυτοτοποθέτηση, τον τυφλό πατριωτισμό και την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα. Η Περιθωριοποίηση συσχετίστηκε αρνητικά με την επαφή και τα θετικά στερεότυπα (βλ. Πίνακα 30).

Πίνακας 30

Δείκτες συνάφειας Pearson r ανάμεσα στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης και υπαρξιακούς, ιδεολογικούς και διομαδικούς δείκτες στο συνολικό δείγμα

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1. Διαχωρισμός	--																			
2. Ατομοκεντρισμός	.00	--																		
3. Αφομοίωση	.03	-.46**	--																	
4. Εναρμόνιση	.07	.04	-.03	--																
5. Περιθωριοποίηση	.10*	-.27**	.43**	-.09	--															
6. Συναλλακτική Εναρμόνιση	-.13**	.11*	-.08	.07	-.12**	--														
7. Ευκρινής θνητότητα	-.03	.00	-.03	.07	-.09*	-.02	--													
8. Φόβος θανάτου	.11*	-.04	.05	.01	.08	-.04	-.01	--												
9. Οικονομική αβεβαιότητα	.06	-.07	-.01	-.09*	.03	.03	.04	.16**	--											
10. Πολιτική αυτοτοποθέτηση	.17**	-.29**	.32**	.03	.27**	-.29**	-.05	.07	-.06	--										
11. Τυφλός πατριωτισμός	.19**	-.29**	.37**	-.02	.36**	-.18**	.01	.15**	-.05	.43**	--									
12. Επαφή	-.10*	.03	-.11*	-.09	-.15**	.07	.02	.01	.04	-.17**	-.14**	--								
13. Συμβολική απειλή	.23**	-.40**	.38**	-.03	.38**	-.33**	-.02	.17**	.08	.46**	.43**	-.27**	--							
14. Ρεαλιστική απειλή	.16**	-.46**	.53**	-.09*	.54**	-.32**	-.08	.06	.06	.46**	.54**	-.19**	.63**	--						
15. Μηδενικό άθροισμα	.24**	-.42**	.49**	-.03	.48**	-.29**	-.05	.15**	.10*	.50**	.58**	-.12**	.62**	.79**	--					
16. Προκατάληψη	.17**	-.38**	.42**	-.01	.40**	-.27**	.01	.07	.05	.41**	.37**	-.17**	.60**	.60**	.55**	--				
17. Διομαδικό άγχος	.12*	-.29**	.31**	.00	.29**	-.06	.00	.05	.10*	.23**	.28**	-.33**	.40**	.44**	.38**	.50**	--			
18. Λανθάνων ρατσισμός	.33**	-.27**	.36**	.04	.42**	-.23**	.00	.13**	.07	.40**	.46**	-.21**	.59**	.62**	.60**	.50**	.42**	--		
19. Θετικά στερεότυπα	-.13**	.33**	-.32**	.06	-.30**	.25**	.00	-.03	-.06	-.30**	-.32**	.22**	-.53**	-.55**	-.50**	-.58**	-.40**	-.48**	--	
20. Αρνητικά στερεότυπα	.18**	-.29**	.39**	-.04	.27**	-.21**	.04	.05	.05	.30**	.29**	.16**	.42**	.47**	.48**	.48**	.26**	.40**	-.42**	--

Σημείωση. * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Η ευκρινής θνητότητα είναι κωδικοποιημένη με 1 για την έκθεση στην συνθήκη και 0 για την ομάδα ελέγχου.

Στατιστική πρόβλεψη προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης στο συνολικό δείγμα

και ανά ομάδα. Εφαρμόστηκαν μοντέλα στατιστικής πρόβλεψης των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης από δημογραφικές, υπαρξιακές, ιδεολογικές και διομαδικές μεταβλητές συνολικά και ανά ομάδα. Χρησιμοποιήθηκε η βηματική ανάλυση πολλαπλής παλινδρόμησης (μέθοδος *stepwise*). Ειδικότερα επιχειρήθηκε η πρόβλεψη των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης από το φύλο, την ηλικία, την έκθεση στην συνθήκη θνητότητας, το φόβο θανάτου, το αίσθημα οικονομικής αβεβαιότητας, την πολιτική αυτοτοποθέτηση, τον τυφλό πατριωτισμό, την επαφή, το διομαδικό ανταγωνισμό (μηδενικό άθροισμα), την ρεαλιστική και συμβολική απειλή, την προκατάληψη, τον λανθάνοντα ρατσισμό, το διομαδικό άγχος και τα θετικά και αρνητικά στερεότυπα.

Αναφορικά με την προσδοκία του Διαχωρισμού στο συνολικό δείγμα η εξαρτημένη μεταβλητή προβλέφθηκε από το λανθάνοντα ρατσισμό ($\beta = 0,32, t = 6,83, p = 0,001, \Delta R^2 = 0,11$) και τον φόβο θανάτου ($\beta = 0,10, t = 2,02, p = 0,044, \Delta R^2 = 0,01$). Στην ομάδα των Σύριων προσφύγων η εξαρτημένη μεταβλητή προβλέφθηκε από τον λανθάνοντα ρατσισμό ($\beta = 0,47, t = 5,70, p = 0,001, \Delta R^2 = 0,22$). Στην ομάδα των Αλβανών μεταναστών η εξαρτημένη μεταβλητή προβλέφθηκε από την συμβολική απειλή ($\beta = 0,34, t = 4,50, p = 0,001, \Delta R^2 = 0,12$). Στην ομάδα των Πακιστανών μεταναστών η εξαρτημένη μεταβλητή προβλέφθηκε από το διομαδικό άγχος ($\beta = 0,25, t = 3,13, p = 0,002, \Delta R^2 = 0,06$) (βλ. Πίνακα 31).

Αναφορικά με την προσδοκία του Ατομοκεντρισμού στο συνολικό δείγμα η εξαρτημένη μεταβλητή προβλέφθηκε από τη ρεαλιστική απειλή ($\beta = -0,40, t = -6,81, p = 0,001, \Delta R^2 = 0,24$), την συμβολική απειλή ($\beta = -0,21, t = -3,52, p = 0,001, \Delta R^2 = 0,02$), το διομαδικό άγχος ($\beta = -0,13, t = -2,73, p = 0,007, \Delta R^2 = 0,01$), το λανθάνοντα ρατσισμό ($\beta = 0,13, t = 2,19, p = 0,029, \Delta R^2 = 0,01$), και την επαφή ($\beta = -0,09, t = -2,03, p = 0,043, \Delta R^2 = 0,01$). Στην ομάδα των Σύριων προσφύγων η εξαρτημένη μεταβλητή προβλέφθηκε από

τη συμβολική απειλή ($\beta = -0,23, t = -2,02, p = 0,046, \Delta R^2 = 0,22$) και την προκατάληψη ($\beta = -0,23, t = -2,01, p = 0,046, \Delta R^2 = 0,03$). Στην ομάδα των Αλβανών μεταναστών η εξαρτημένη μεταβλητή προβλέφθηκε από την ρεαλιστική απειλή ($\beta = -0,49, t = -4,89, p = 0,001, \Delta R^2 = 0,27$) και το διομαδικό άγχος ($\beta = -0,18, t = -2,34, p = 0,021, \Delta R^2 = 0,02$). Στην ομάδα των Πακιστανών μεταναστών η εξαρτημένη μεταβλητή προβλέφθηκε από τη ρεαλιστική απειλή ($\beta = -0,49, t = -4,89, p = 0,001, \Delta R^2 = 0,27$), την προκατάληψη ($\beta = -0,22, t = -2,40, p = 0,018, \Delta R^2 = 0,22$) και τον λανθάνοντα ρατσισμό ($\beta = 0,18, t = 2,08, p = 0,040, \Delta R^2 = 0,02$) (βλ. Πίνακα 32).

Πίνακας 31

Βηματικές αναλύσεις πολλαπλής παλινδρόμησης (μέθοδος stepwise) για τη στατιστική πρόβλεψη του Διαχωρισμού από δημογραφικές, υπαρξιακές, ιδεολογικές και διομαδικές μεταβλητές

	Διαχωρισμός							
	Συνολικό δείγμα		Σύριοι		Αλβανοί		Πακιστανοί	
	Βήμα (ΔR^2)	β final	Βήμα (ΔR^2)	β final	Βήμα (ΔR^2)	β final	Βήμα (ΔR^2)	β final
Φύλο	--	--	--	--	--	--	--	--
Ηλικία	--	--	--	--	--	--	--	--
Συνθήκη θνητότητας	--	--	--	--	--	--	--	--
Φόβος θανάτου	2(0,01)	0,10*	--	--	--	--	--	--
Οικονομική αβεβαιότητα	--	--	--	--	--	--	--	--
Πολιτική αυτοτοποθέτηση	--	--	--	--	--	--	--	--
Τυφλός πατριωτισμός	--	--	--	--	--	--	--	--
Επαφή	--	--	--	--	--	--	--	--
Μηδενικό άθροισμα	--	--	--	--	--	--	--	--
Ρεαλιστική απειλή	--	--	--	--	--	--	--	--
Συμβολική απειλή	--	--	--	--	1(0,02)	0,34***	--	--
Προκατάληψη	--	--	--	--	--	--	--	--
Λανθάνων ρατσισμός	1(0,11)	0,32***	1(0,22)	0,47***	--	--	--	--
Διομαδικό άγχος	--	--	--	--	--	--	1(0,06)	0,25**
Θετικά στερεότυπα	--	--	--	--	--	--	--	--
Αρνητικά στερεότυπα	--	--	--	--	--	--	--	--
Συνολικό R^2	0,12		0,22		0,12		0,06	

* $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$

Πίνακας 32

Βηματικές αναλύσεις πολλαπλής παλινδρόμησης (μέθοδος *stepwise*) για τη στατιστική πρόβλεψη του Ατομοκεντρισμού από δημογραφικές, υπαρξιακές, ιδεολογικές και διομαδικές μεταβλητές

	Ατομοκεντρισμός							
	Συνολικό δείγμα		Σύριοι		Αλβανοί		Πακιστανοί	
	Βήμα (ΔR^2)	β final	Βήμα (ΔR^2)	β final	Βήμα (ΔR^2)	β final	Βήμα (ΔR^2)	β final
Φύλο	--	--	--	--	--	--	--	--
Ηλικία	--	--	--	--	--	--	--	--
Συνθήκη θνητότητας	--	--	--	--	--	--	--	--
Φόβος θανάτου	--	--	--	--	--	--	--	--
Οικονομική αβεβαιότητα	--	--	--	--	--	--	--	--
Πολιτική αυτοτοποθέτηση	--	--	--	--	--	--	--	--
Τυφλός πατριωτισμός	--	--	--	--	--	--	--	--
Επαφή	4(0,01)	-0,09*	--	--	--	--	--	--
Μηδενικό άθροισμα	--	--	--	--	--	--	--	--
Ρεαλιστική απειλή	1(0,24)	-0,40***	--	--	1(0,35)	-0,49***	1(0,25)	-0,49***
Συμβολική απειλή	2(0,02)	-0,21***	1(0,14)	-0,23*	--	--	--	--
Προκατάληψη	--	--	2(0,03)	-0,23*	--	--	2(0,03)	-0,22*
Λανθάνων ρατσισμός	4(0,01)	0,13*	--	--	--	--	3(0,02)	0,18*
Διομαδικό άγχος	3(0,01)	-0,13**	--	--	2(0,02)	-0,18*	--	--
Θετικά στερεότυπα	--	--	--	--	--	--	--	--
Αρνητικά στερεότυπα	--	--	--	--	--	--	--	--
Συνολικό R^2	0,28		0,17		0,37		0,32	

* $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$

Αναφορικά με την προσδοκία της Αφομοίωσης στο συνολικό δείγμα η εξαρτημένη μεταβλητή προβλέφθηκε από τη ρεαλιστική απειλή ($\beta = 0,41$, $t = 7,95$, $p = 0,001$, $\Delta R^2 = 0,30$), τα αρνητικά στερεότυπα ($\beta = 0,19$, $t = 4,16$, $p = 0,001$, $\Delta R^2 = 0,03$) και τον τυφλό πατριωτισμό ($\beta = 0,11$, $t = 2,27$, $p = 0,026$, $\Delta R^2 = 0,01$). Στην ομάδα των Σύριων προσφύγων η εξαρτημένη μεταβλητή προβλέφθηκε από την προκατάληψη ($\beta = 0,38$, $t = 4,41$, $p = 0,001$, $\Delta R^2 = 0,22$) και τον τυφλό πατριωτισμό ($\beta = 0,27$, $t = 3,18$, $p = 0,002$, $\Delta R^2 = 0,07$). Στην ομάδα των Αλβανών μεταναστών η εξαρτημένη μεταβλητή προβλέφθηκε από τη ρεαλιστική απειλή ($\beta = 0,46$, $t = 5,69$, $p = 0,001$, $\Delta R^2 = 0,32$) και τα αρνητικά

στερεότυπα ($\beta = 0,18, t = 2,22, p = 0,028, \Delta R^2 = 0,02$). Στην ομάδα των Πακιστανών μεταναστών η εξαρτημένη μεταβλητή προβλέφθηκε από το διομαδικό ανταγωνισμό (μηδενικό άθροισμα) ($\beta = 0,29, t = 2,31, p = 0,022, \Delta R^2 = 0,39$), την ρεαλιστική απειλή ($\beta = 0,28, t = 2,37, p = 0,019, \Delta R^2 = 0,02$) και τα αρνητικά στερεότυπα ($\beta = 0,16, t = 1,99, p = 0,048, \Delta R^2 = 0,02$) (βλ. Πίνακα 33).

Πίνακας 33

Βηματικές αναλύσεις πολλαπλής παλινδρόμησης (μέθοδος stepwise) για τη στατιστική πρόβλεψη της Αφομοίωσης από δημογραφικές, υπαρξιακές, ιδεολογικές και διομαδικές μεταβλητές

	Αφομοίωση							
	Συνολικό δείγμα		Σύριοι		Αλβανοί		Πακιστανοί	
	Βήμα (ΔR^2)	β final	Βήμα (ΔR^2)	β final	Βήμα (ΔR^2)	β final	Βήμα (ΔR^2)	β final
Φύλο	--	--	--	--	--	--	--	--
Ηλικία	--	--	--	--	--	--	--	--
Συνθήκη θνητότητας	--	--	--	--	--	--	--	--
Φόβος θανάτου	--	--	--	--	--	--	--	--
Οικονομική αβεβαιότητα	--	--	--	--	--	--	--	--
Πολιτική αυτοτοποθέτηση	--	--	--	--	--	--	--	--
Τυφλός πατριωτισμός	3(0,01)	0,11*	2(0,07)	0,27**	--	--	--	--
Επαφή	--	--	--	--	--	--	--	--
Μηδενικό άθροισμα	--	--	--	--	--	--	1(0,39)	0,29*
Ρεαλιστική απειλή	1(0,30)	0,41***	--	--	1(0,32)	0,46***	2(0,02)	0,28*
Συμβολική απειλή	--	--	--	--	--	--	--	--
Προκατάληψη Λανθάνων ρατσισμός	--	--	1(0,22)	0,38***	--	--	--	--
Διομαδικό άγχος	--	--	--	--	--	--	--	--
Θετικά στερεότυπα	--	--	--	--	--	--	--	--
Αρνητικά στερεότυπα	2(0,03)	0,19***	--	--	2(0,021)	0,18*	3(0,02)	0,16*
Συνολικό R^2	0,34		0,29		0,34		0,43	

* $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$

Αναφορικά με την προσδοκία της Εναρμόνισης στο συνολικό δείγμα η εξαρτημένη μεταβλητή προβλέφθηκε από την επαφή ($\beta = -0,13, t = -2,59, p = 0,010, \Delta R^2 = 0,01$), την ρεαλιστική απειλή ($\beta = -0,26, t = -3,28, p = 0,001, \Delta R^2 = 0,01$) και το διομαδικό ανταγωνισμό (μηδενικό άθροισμα) ($\beta = 0,20, t = 2,56, p = 0,011, \Delta R^2 = 0,02$).

Στην ομάδα των Σύριων προσφύγων και των Πακιστανών μεταναστών η εξαρτημένη μεταβλητή δεν κατάφερε να προβλεφθεί από τις ανεξάρτητες μεταβλητές. Στην ομάδα των Αλβανών μεταναστών η εξαρτημένη μεταβλητή προβλέφθηκε από την οικονομική αβεβαιότητα ($\beta = -0,21$, $t = -2,64$, $p = 0,009$, $\Delta R^2 = 0,04$) (βλ. Πίνακα 34).

Πίνακας 34

Βηματικές αναλύσεις πολλαπλής παλινδρόμησης (μέθοδος stepwise) για τη στατιστική πρόβλεψη της Εναρμόνισης από δημογραφικές, υπαρξιακές, ιδεολογικές και διομαδικές μεταβλητές

	Εναρμόνιση							
	Συνολικό δείγμα		Σύριοι		Αλβανοί		Πακιστανοί	
	Βήμα (ΔR^2)	β final	Βήμα (ΔR^2)	β final	Βήμα (ΔR^2)	β final	Βήμα (ΔR^2)	β final
Φύλο	--	--	--	--	--	--	--	--
Ηλικία	--	--	--	--	--	--	--	--
Συνθήκη θνητότητας	--	--	--	--	--	--	--	--
Φόβος θανάτου	--	--	--	--	--	--	--	--
Οικονομική αβεβαιότητα	--	--	--	--	1(0,04)	-0,21**	--	--
Πολιτική αυτοτοποθέτηση	--	--	--	--	--	--	--	--
Τυφλός πατριωτισμός	--	--	--	--	--	--	--	--
Επαφή	1(0,01)	-0,13**	--	--	--	--	--	--
Μηδενικό άθροισμα	3(0,02)	0,20*	--	--	--	--	--	--
Ρεαλιστική απειλή	2(0,01)	-0,13***	--	--	--	--	--	--
Συμβολική απειλή	--	--	--	--	--	--	--	--
Προκατάληψη Λανθάνων ρατσισμός	--	--	--	--	--	--	--	--
Διομαδικό άγχος	--	--	--	--	--	--	--	--
Θετικά στερεότυπα	--	--	--	--	--	--	--	--
Αρνητικά στερεότυπα	--	--	--	--	--	--	--	--
Συνολικό R^2	0,04		--		0,04		--	

* $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$

Αναφορικά με την προσδοκία της Περιθωριοποίησης στο συνολικό δείγμα η εξαρτημένη μεταβλητή προβλέφθηκε από τη ρεαλιστική απειλή ($\beta = 0,39$, $t = 7,02$, $p = 0,001$, $\Delta R^2 = 0,27$), το λανθάνοντα ρατσισμό ($\beta = 0,12$, $t = 2,27$, $p = 0,024$, $\Delta R^2 = 0,01$) και τον τυφλό πατριωτισμό ($\beta = 0,11$, $t = 2,20$, $p = 0,029$, $\Delta R^2 = 0,01$). Στην ομάδα των

Σύριων προσφύγων η εξαρτημένη μεταβλητή προβλέφθηκε από την ρεαλιστική απειλή ($\beta = 0,35, t = 4,02, p = 0,001, \Delta R^2 = 0,14$) και το διομαδικό άγχος ($\beta = 0,18, t = 2,02, p = 0,046, \Delta R^2 = 0,03$). Στην ομάδα των Αλβανών μεταναστών η εξαρτημένη μεταβλητή προβλέφθηκε από την ρεαλιστική απειλή ($\beta = 0,61, t = 9,48, p = 0,001, \Delta R^2 = 0,37$). Στην ομάδα των Πακιστανών μεταναστών η εξαρτημένη μεταβλητή προβλέφθηκε από την ρεαλιστική απειλή ($\beta = 0,23, t = 2,47, p = 0,015, \Delta R^2 = 0,32$), τον λανθάνοντα ρατσισμό ($\beta = 0,26, t = 3,41, p = 0,001, \Delta R^2 = 0,07$), τον τυφλό πατριωτισμό ($\beta = 0,24, t = 3,31, p = 0,001, \Delta R^2 = 0,04$), την επαφή ($\beta = 0,16, t = 2,46, p = 0,015, \Delta R^2 = 0,02$) και την προκατάληψη ($\beta = 0,19, t = 2,42, p = 0,017, \Delta R^2 = 0,02$) (βλ. Πίνακα 35).

Πίνακας 35

Βηματικές αναλύσεις πολλαπλής παλινδρόμησης (μέθοδος stepwise) για τη στατιστική πρόβλεψη της Περιθωριοποίησης από δημογραφικές, υπαρξιακές, ιδεολογικές και διομαδικές μεταβλητές

	Περιθωριοποίηση							
	Συνολικό δείγμα		Σύριοι		Αλβανοί		Πακιστανοί	
	Βήμα (ΔR^2)	β final	Βήμα (ΔR^2)	β final	Βήμα (ΔR^2)	β final	Βήμα (ΔR^2)	β final
Φύλο	--	--	--	--	--	--	--	--
Ηλικία	--	--	--	--	--	--	--	--
Συνθήκη θνητότητας	--	--	--	--	--	--	--	--
Φόβος θανάτου	--	--	--	--	--	--	--	--
Οικονομική αβεβαιότητα	--	--	--	--	--	--	--	--
Πολιτική αυτοτοποθέτηση	--	--	--	--	--	--	--	--
Τυφλός πατριωτισμός	3(0,08)	0,11*	--	--	--	--	3(0,04)	0,24***
Επαφή	--	--	--	--	--	--	4(0,02)	0,16*
Μηδενικό άθροισμα	--	--	--	--	--	--	--	--
Ρεαλιστική απειλή	1(0,27)	0,39***	1(0,14)	0,35***	1(0,37)	0,61***	1(0,32)	0,23*
Συμβολική απειλή	--	--	--	--	--	--	--	--
Προκατάληψη	--	--	--	--	--	--	5(0,02)	0,19*
Λανθάνων ρατσισμός	2(0,01)	0,12*	--	--	--	--	2(0,07)	0,26***
Διομαδικό άγχος	--	--	2(0,03)	0,18	--	--	--	--
Θετικά στερεότυπα	--	--	--	--	--	--	--	--
Αρνητικά στερεότυπα	--	--	--	--	--	--	--	--
Συνολικό R^2	0,30		0,17		0,37		0,47	

* $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$

Πίνακας 36

Βηματικές αναλύσεις πολλαπλής παλινδρόμησης (μέθοδος *stepwise*) για τη στατιστική πρόβλεψη της Συναλλακτικής Εναρμόνισης από δημογραφικές, υπαρξιακές, ιδεολογικές και διομαδικές μεταβλητές

	Συναλλακτική Εναρμόνιση							
	Συνολικό δείγμα		Σύριοι		Αλβανοί		Πακιστανοί	
	Βήμα (ΔR^2)	β final	Βήμα (ΔR^2)	β final	Βήμα (ΔR^2)	β final	Βήμα (ΔR^2)	β final
Φύλο	--	--	--	--	--	--	1(0,039)	0,17*
Ηλικία	--	--	--	--	--	--	--	--
Συνθήκη θνητότητας	--	--	--	--	--	--	--	--
Φόβος θανάτου	--	--	--	--	--	--	--	--
Οικονομική αβεβαιότητα	--	--	--	--	--	--	--	--
Πολιτική αυτοτοποθέτηση	4(0,01)	-0,13*	2(0,04)	-0,22*	--	--	--	--
Τυφλός πατριωτισμός	--	--	--	--	--	--	--	--
Επαφή	--	--	--	--	--	--	--	--
Μηδενικό άθροισμα	--	--	--	--	1(0,10)	-0,28***	--	--
Ρεαλιστική απειλή	1(0,10)	-0,20***	1(0,13)	-0,28**	--	--	--	--
Συμβολική απειλή	--	--	--	--	--	--	1(0,14)	-0,31***
Προκατάληψη	2(0,02)	-0,22***	--	--	2(0,03)	-0,31***	--	--
Λανθάνων ρατσισμός	--	--	--	--	--	--	--	--
Διομαδικό άγχος	3(0,02)	0,18***	--	--	3(0,04)	0,25**	--	--
Θετικά στερεότυπα	--	--	--	--	--	--	--	--
Αρνητικά στερεότυπα	--	--	--	--	--	--	3(0,03)	-0,19*
Συνολικό R^2	0,16		0,18		0,17		0,21	

Σημείωση * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

Αναφορικά με την προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης στο συνολικό δείγμα η εξαρτημένη μεταβλητή προβλέφθηκε από τη ρεαλιστική απειλή ($\beta = -0,20$, $t = -3,34$, $p = 0,001$, $\Delta R^2 = 0,10$), την προκατάληψη ($\beta = -0,22$, $t = -3,56$, $p = 0,001$, $\Delta R^2 = 0,02$), το διομαδικό άγχος ($\beta = 0,18$, $t = 3,29$, $p = 0,001$, $\Delta R^2 = 0,02$) και την πολιτική αυτοτοποθέτηση ($\beta = -0,13$, $t = -2,54$, $p = 0,012$, $\Delta R^2 = 0,01$). Στην ομάδα των Σύριων προσφύγων η εξαρτημένη μεταβλητή προβλέφθηκε από την ρεαλιστική απειλή ($\beta = -0,28$, $t = -3,03$, $p = 0,003$, $\Delta R^2 = 0,13$) και την πολιτική αυτοτοποθέτηση ($\beta = -0,22$, $t = -2,40$, $p = 0,018$, $\Delta R^2 = 0,04$). Στην ομάδα των Αλβανών μεταναστών η εξαρτημένη μεταβλητή

προβλέφθηκε από το διομαδικό ανταγωνισμό (μηδενικό άθροισμα) ($\beta = -0,28, t = -3,26, p = 0,001, \Delta R^2 = 0,10$), την προκατάληψη ($\beta = -0,31, t = -3,34, p = 0,001, \Delta R^2 = 0,03$) και το διομαδικό άγχος ($\beta = 0,25, t = 2,65, p = 0,009, \Delta R^2 = 0,04$).

Στην ομάδα των Πακιστανών μεταναστών η εξαρτημένη μεταβλητή προβλέφθηκε από την συμβολική απειλή ($\beta = -0,31, t = -3,53, p = 0,001, \Delta R^2 = 0,14$), το φύλο ($\beta = 0,17, t = 2,26, p = 0,025, \Delta R^2 = 0,04$) και τα αρνητικά στερότυπα ($\beta = -0,19, t = -2,17, p = 0,032, \Delta R^2 = 0,03$) (βλ. Πίνακα 36).

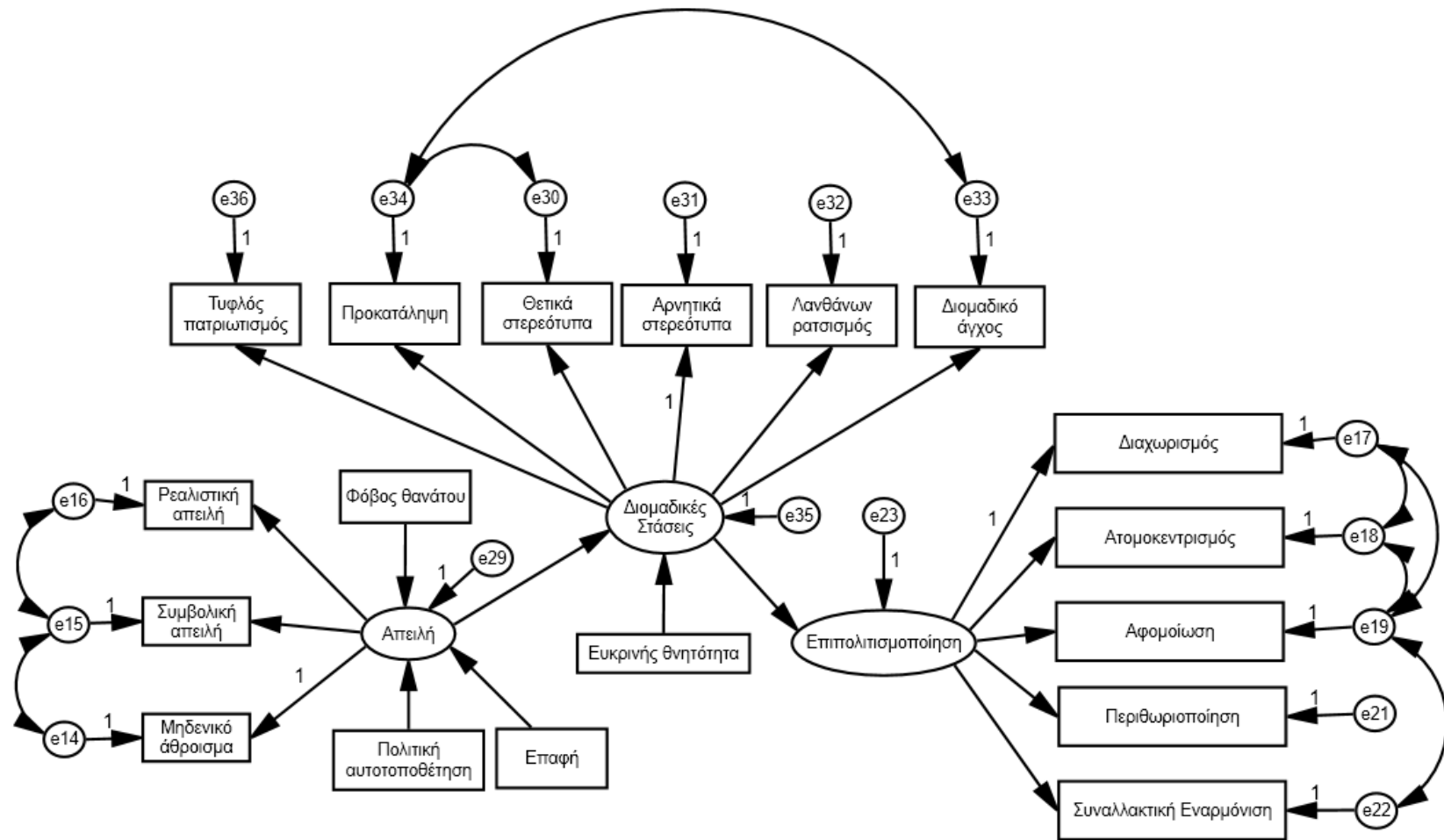
Στατιστική πρόβλεψη των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης μέσα από μοντέλα δομικών εξισώσεων. Ελέγξαμε την υπόθεση της ρεαλιστικής διομαδικής σύγκρουσης μέσα από ένα εκλεκτικό μοντέλο σύμφωνα με το οποίο η επαφή, υπαρξιακές και οι ιδεολογικές παράμετροι συμβάλλουν στην πρόβλεψη της προσλαμβανόμενης διομαδικής απειλής, η οποία στην συνέχεια προβλέπει της διομαδικές στάσεις, που αναμένεται να προβλέπουν της προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης απέναντι σε μετανάστες και πρόσφυγες. Προκειμένου να διενεργήσουμε τις αναλύσεις με το στατιστικό πακέτο AMOS, προχωρήσαμε σε αντικατάσταση απουσών τιμών με τον αλγόριθμο EM και στη συνέχεια διενεργήσαμε τις αναλύσεις με τη μέθοδο της μεγίστης πιθανοφάνειας.

Από το αρχικό μοντέλο αφαιρέθηκε η προσδοκία της Εναρμόνισης λόγω μη στατιστικώς σημαντικής σχέσης με το τελικό μοντέλο (βλ. Σχήμα 17). Όλοι οι δείκτες ήταν στατιστικώς σημαντικοί εκτός από την ευκρινή θνητότητα που εμφάνισε στατιστική συμαντικότητα $p = 0,065$, αποτυπώνοντας μια θετική τάση για την πρόβλεψη των αρνητικών διομαδικών στάσεων (βλ. Πίνακα 37). Παρατίθενται οι τιμές των σταθμισμένων συντελεστών παλινδρόμησης. Δείκτες καλής εφαρμογής του μοντέλου: $CMIN = 447,20, DF = 125, p < 0,001, CMIN/DF = 3,58, CFI = 0,90, TLI = 0,88, RMSEA = 0,07 (LO = 0,07, HI = 0,08), SRMR = 0,06, AIC = 539,20$.

Πίνακας 37

Συντελεστές παλινδρόμησης στην ανάλυση διαδρομών για την πρόβλεψη προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης από την απειλή διαμέσου των διομαδικών στάσεων (υπόθεση ρεαλιστικής σύγκρουσης)

		Estimate	S.E.	C.R.	P
Απειλή	Φόβος θανάτου	0,096	0,035	2,747	0,006
Απειλή	Πολιτική αυτοτοποθέτηση	0,328	0,024	13,483	<0,001
Απειλή	Επαφή	-0,078	0,023	-3,457	<0,001
Διομαδικές στάσεις	Απειλή	8,383	0,627	13,37	<0,001
Αρνητικά συναισθήματα	Ευκρινής θνητότητα	0,972	0,528	1,842	0,065
Επιπολιτισμοποίηση	Αρνητικές διομαδικές στάσεις	0,043	0,008	5,43	<0,001
Διομαδικός ανταγωνισμός	Απειλή	1			
Συμβολική απειλή	Απειλή	0,739	0,039	19,081	<0,001
Ρεαλιστική απειλή	Απειλή	0,857	0,033	26,109	<0,001
Ατομοκεντρισμός	Επιπολιτισμοποίηση	-1,699	0,343	-4,948	<0,001
Αφομοίωση	Επιπολιτισμοποίηση	1,752	0,338	5,18	<0,001
Περιθωριοποίηση	Επιπολιτισμοποίηση	2,016	0,372	5,424	<0,001
Συναλλακτική Εναρμόνιση	Επιπολιτισμοποίηση	-1,352	0,286	-4,734	<0,001
Θετικά στερεότυπα	Αρνητικές διομαδικές στάσεις	-1,148	0,101	-11,384	<0,001
Αρνητικά στερεότυπα	Αρνητικές διομαδικές στάσεις	1			
Λανθάνων ρατσισμός	Αρνητικές διομαδικές στάσεις	0,089	0,007	12,305	<0,001
Διομαδικό άγχος	Αρνητικές διομαδικές στάσεις	0,047	0,005	9,414	<0,001
Προκατάληψη	Αρνητικές διομαδικές στάσεις	0,078	0,006	12,138	<0,001
Τυφλός πατριωτισμός	Αρνητικές διομαδικές στάσεις	0,043	0,004	10,92	<0,001
Διαχωρισμός	Επιπολιτισμοποίηση	1			

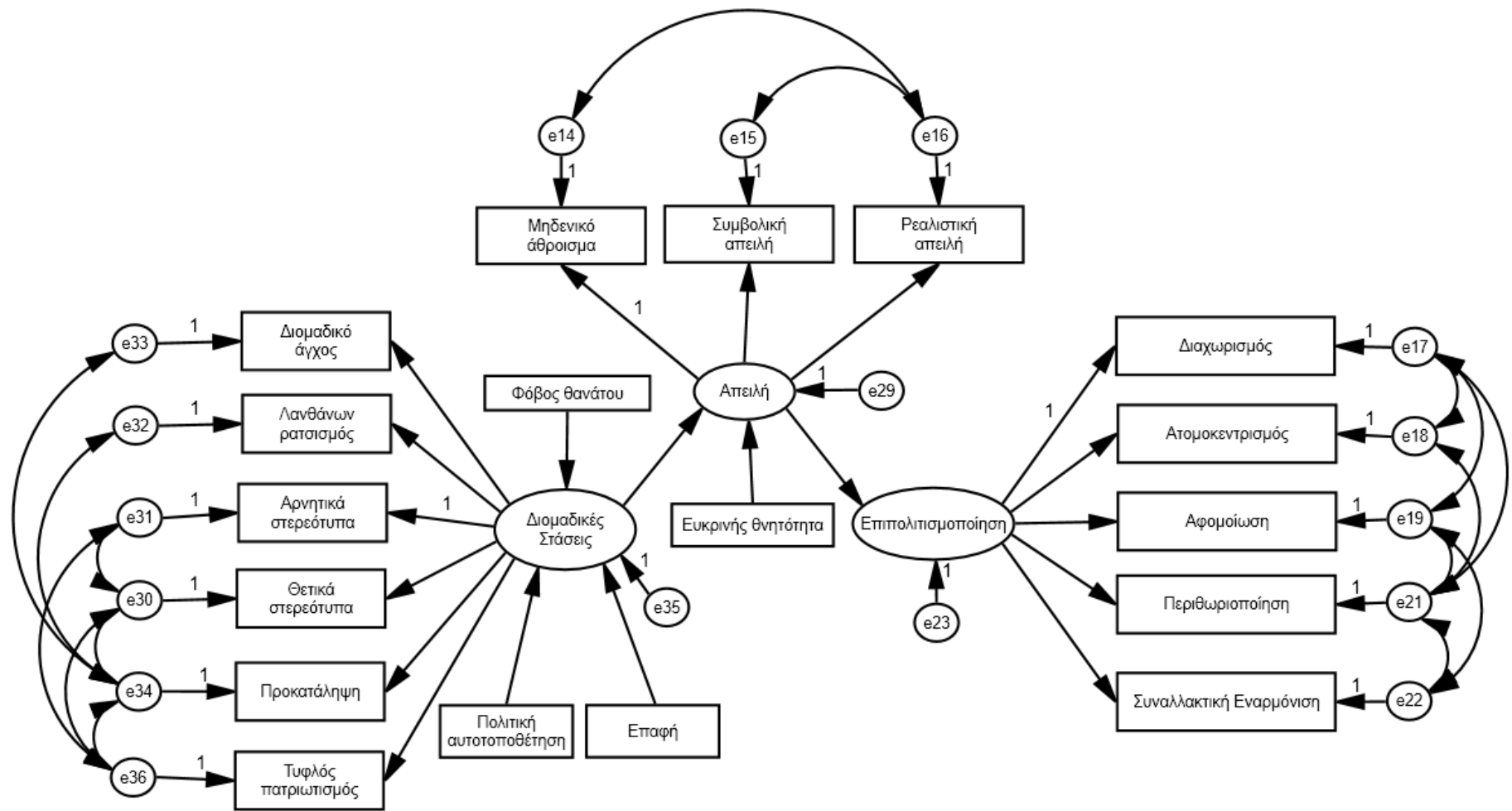

Σχήμα 17. Ανάλυση διαδρομών για την πρόβλεψη προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης από την απειλή διαμέσου των διομαδικών στάσεων (υπόθεση ρεαλιστικής σύγκρουσης)

Πίνακας 38

Συντελεστές παλινδρόμησης στην ανάλυση διαδρομών για την πρόβλεψη προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης από τις διομαδικές στάσεις διαμέσου της απειλής (υπόθεση θεωρίας ενοποιημένης απειλής)

		Estimate	S.E.	C.R.	P
Αρνητικές διομαδικές στάσεις	Φόβος θανάτου	0,853	0,317	2,692	0,007
Αρνητικές διομαδικές στάσεις	Πολιτική αυτοτοποθέτηση	2,947	0,281	10,488	<0,001
Αρνητικές διομαδικές στάσεις	Επαφή	-0,671	0,206	-3,264	0,001
Απειλή	Αρνητικές διομαδικές στάσεις	0,106	0,008	12,956	<0,001
Απειλή	Ευκρινής θνητότητα	-0,168	0,059	-2,828	0,005
Επιπολιτισμοποίηση	Απειλή	0,389	0,068	5,764	<0,001
Διομαδικός ανταγωνισμός	Απειλή	1			
Συμβολική απειλή	Απειλή	0,741	0,039	19,014	<0,001
Ρεαλιστική απειλή	Απειλή	0,867	0,033	26,225	<0,001
Διαχωρισμός	Επιπολιτισμοποίηση	1			
Ατομοκεντρισμός	Επιπολιτισμοποίηση	-1,722	0,342	-5,028	<0,001
Αφομοίωση	Επιπολιτισμοποίηση	1,803	0,342	5,274	<0,001
Περιθωριοποίηση	Επιπολιτισμοποίηση	2,063	0,386	5,338	<0,001
Συναλλακτική Εναρμόνιση	Επιπολιτισμοποίηση	-1,247	0,268	-4,651	<0,001
Θετικά στερεότυπα	Αρνητικές διομαδικές στάσεις	-1,158	0,098	-11,799	<0,001
Αρνητικά στερεότυπα	Αρνητικές διομαδικές στάσεις	1			
Λανθάνων ρατσισμός	Αρνητικές διομαδικές στάσεις	0,089	0,007	12,384	<0,001
Διομαδικό άγχος	Αρνητικές διομαδικές στάσεις	0,048	0,005	9,499	<0,001
Προκατάληψη	Αρνητικές διομαδικές στάσεις	0,081	0,007	12,333	<0,001
Τυφλός πατριωτισμός	Αρνητικές διομαδικές στάσεις	0,045	0,004	10,69	<0,001

Σχήμα 18. Ανάλυση διαδρομών για την πρόβλεψη προσδοκίων επιπολιτισμοποίησης από τις διομαδικές στάσεις διαμέσου της απειλής (υπόθεση θεωρίας ενοποιημένης απειλής)

Στην συνέχεια ελέγξαμε την υπόθεση της θεωρίας ενοποιημένης απειλής μέσα από ένα εκλεκτικό μοντέλο στο οποίο η επαφή, οι υπαρξιακές και οι ιδεολογικές παράμετροι συμβάλλουν στην πρόβλεψη των αρνητικών διομαδικών στάσεων, οι οποίες στην συνέχεια πυροδοτούν την αίσθηση της απειλής ύστερα από την συμβολή της ευκρινούς θνητότητας και στη συνέχεια προβλέπουν τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης απέναντι σε μετανάστες και πρόσφυγες. Από το αρχικό μοντέλο αφαιρέθηκε η προσδοκία της Εναρμόνισης λόγω μη στατιστικώς σημαντικής σχέσης με το τελικό μοντέλο (βλ. Σχήμα 18). Όλοι οι δείκτες ήταν στατιστικώς σημαντικοί (βλ. Πίνακα 38). Παρατίθενται οι τιμές των σταθμισμένων συντελεστών παλινδρόμησης. Δείκτες καλής εφαρμογής του μοντέλου: $CMIN = 406,44$, $DF = 117$, $p < 0,001$, $CMIN/DF = 3,47$, $CFI = 0,91$, $TLI = 0,89$, $RMSEA = 0,07$ ($LO = 0,06$, $HI = 0,08$), $SRMR = 0,05$ $AIC = 514,44$.

Από την ανασκόπηση των συντελεστών παλινδρόμησης προκύπτει ότι το εκλεκτικό μοντέλο για τον έλεγχο της υπόθεσης της θεωρίας της ενοποιημένης απειλής εμφάνισε καλύτερη εφαρμογή με τα δεδομένα της παρούσας μελέτης.

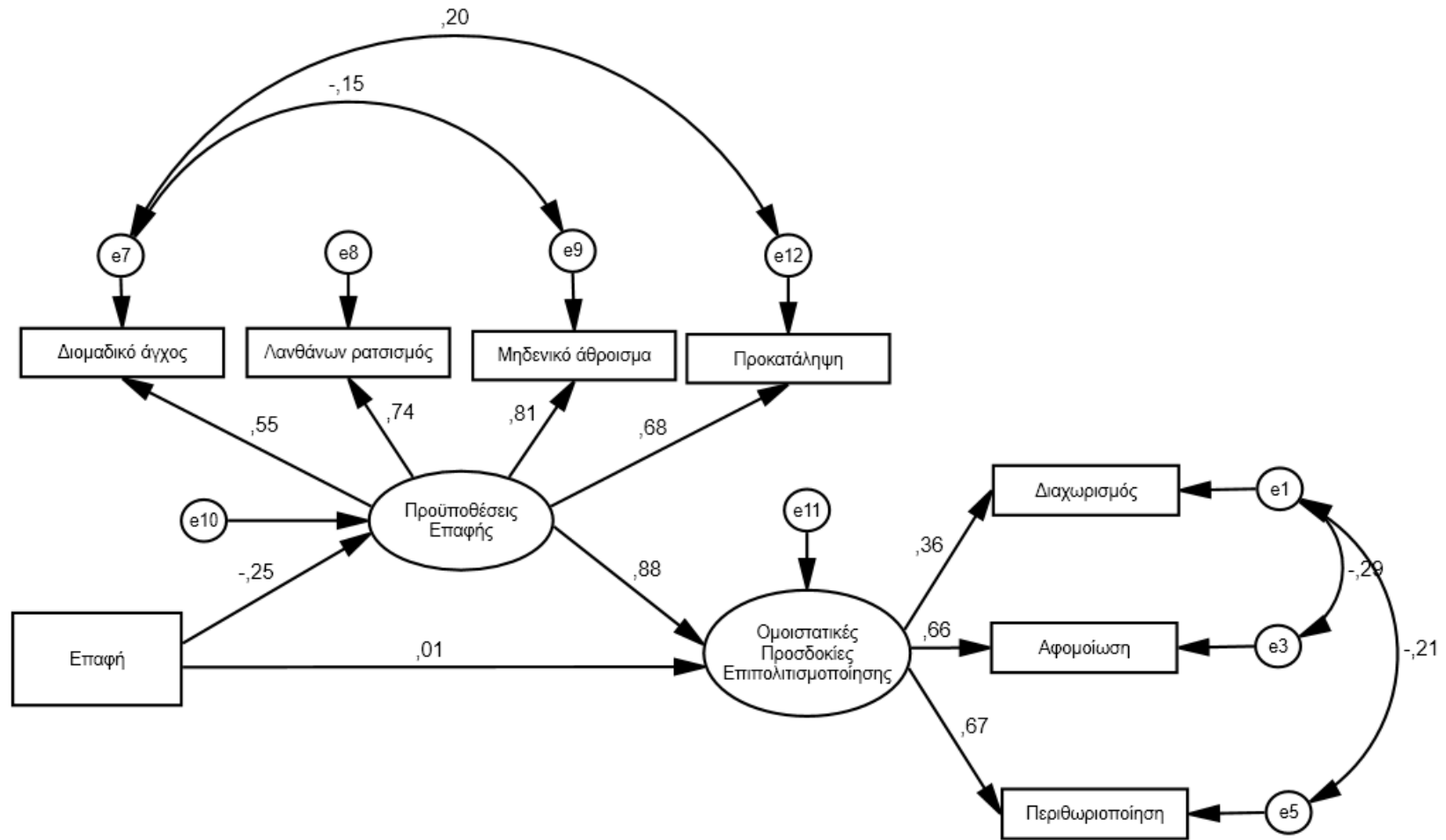
Έλεγχος προϋποθέσεων επαφής. Ελέγξαμε την υπόθεση ότι η σχέση της διομαδικής επαφής με τις ομοιοστατικές προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης (Διαχωρισμός, Αφομοίωση, Περιθωριοποίηση) διαμεσολαβείται από τις αντεστραμμένες προϋποθέσεις της επαφής. Μέσα από το μοντέλο προσπαθήσαμε να διερευνήσουμε αν οι συνθήκες τους Allport για την επαφή (συνεργασία, ίσο status, κοινοί στόχοι) μεσολαβούν την σχέση ανάμεσα στην επαφή και τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης. Η λανθάνουσα μεταβλητή περιείχε τον διομαδικό ανταγωνισμό (συνεργασία), τον λανθάνοντα ρατσισμό και την προκατάληψη (ίσο status) και το διομαδικό άγχος (δυνατότητα γνωριμίας). Παρότι η εφαρμογή του μοντέλου ήταν σε κάποιο βαθμό ικανοποιητική και αναδείχθηκε η πλήρης διαμεσολάβηση ανάμεσα στην επαφή και τις ομοιοστατικές / αρνητικές επιπολιτισμικές προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής από τις προϋποθέσεις της επαφής. Προκειμένου να

διενεργήσουμε τις αναλύσεις με το στατιστικό πακέτο AMOS προχωρήσαμε σε αντικατάσταση απουσών τιμών με τον αλγόριθμο EM και στη συνέχεια διενεργήσαμε τις αναλύσεις με τη μέθοδο της μεγίστης πιθανοφάνειας (βλ. Σχήμα 19). Μέσα από το μοντέλο προέκυψε πλήρης διαμεσολάβηση του διομαδικού άγχους στη σχέση επαφής και ομοιοστατικών προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης. Ο δείκτης της άμεσης επίδρασης ήταν 0,01, $p = 0,799$, ενώ ο δείκτης της έμμεσης επίδρασης ήταν -0,22, $p = 0,001$, αναδεικνύοντας πλήρη διαμεσολάβηση των προϋποθέσεων του Allport που εξετάστηκαν ανάμεσα στη σχέση της επαφής και των ομοιοστατικών προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης. Τα επίπεδα στατιστικής σημαντικότητας προέκυψαν ύστερα από έλεγχο με την μέθοδο Bootstrap (βλ. Πίνακα 39). Παρατίθενται οι τιμές των σταθμισμένων συντελεστών παλινδρόμησης. Δείκτες καλής εφαρμογής του μοντέλου: CMIN=62,57, DF=14, $p < 0,001$, CMIN/DF=4,47, CFI=0,95, TLI=0,91, RMSEA=0,08 (LO=0,06, HI=0,11), SRMR=0,04.

Πίνακας 39

Συντελεστές παλινδρόμησης στην ανάλυση διαμεσολάβησης για τον έλεγχο των προϋποθέσεων της επαφής.

		Estimate	S.E.	C.R.	P
Προϋποθέσεις επαφής	Επαφή	-0,068	0,014	-4,824	<0,001
Επιπολιτισμοποίηση	Επαφή	0,005	0,019	0,276	0,782
Επιπολιτισμοποίηση	Προϋποθέσεις επαφής	1,443	0,162	8,92	<0,001
Διαχωρισμός	Επιπολιτισμοποίηση	0,683	0,121	5,638	<0,001
Αφομοίωση	Επιπολιτισμοποίηση	1			
Περιθωριοποίηση	Επιπολιτισμοποίηση	1,203	0,109	11,014	<0,001
Διομαδικό άγχος	Προϋποθέσεις επαφής	1			
Λανθάνων ρατσισμός	Προϋποθέσεις επαφής	1,726	0,166	10,394	<0,001
Διομαδικός ανταγωνισμός	Προϋποθέσεις επαφής	2,074	0,195	10,623	<0,001
Προκατάληψη	Προϋποθέσεις επαφής	1,434	0,127	11,308	<0,001

Σχήμα 19. Δομικό μοντέλο εξισώσεων για την πρόβλεψη των ομοιοστατικών επιπολιτισμικών προσανατολισμών από την επαφή ύστερα από διαμεσολάβηση των προϋποθέσεων της επαφής.

Επαγωγικές αναλύσεις εστιασμένες στα άτομα

Στην ενότητα αυτή θα παρουσιαστούν οι στατιστικοί έλεγχοι που διενεργήθηκαν για τον εντοπισμό συστηματικών διαφορών μεταξύ των ομάδων του επιπολιτισμικού προσανατολισμού α) στην ταυτότητα (Διαχωρισμός, Εναρμόνιση, Περιθωριοποίηση) β) στις σχέσεις (Διαχωρισμός, Εναρμόνιση, Περιθωριοποίηση) και γ) στην ομάδα στόχο (Αλβανοί, Πακιστανοί, Σύριοι), ως προς υπαρξιακούς, ιδεολογικούς και διομαδικούς δείκτες.

Διενεργήθηκε στατιστικός έλεγχος με το κριτήριο χ^2 προκειμένου να εντοπιστούν διαφορές ως προς τις ομάδες των επιπολιτισμικών προσανατολισμών. Όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα, οι ομάδες διέφεραν μεταξύ τους συστηματικά $\chi^2(4) = 68,71, p = 0,001$, με τους συμμετέχοντες που επέλεξαν τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό της Εναρμόνισης στην ταυτότητα να επιλέγουν ως επιπολιτισμικό προσανατολισμό στις σχέσεις την Αφομοίωση ($N = 18, 41,9\%$), την Εναρμόνιση ($N = 325, 77,2\%$) και το Διαχωρισμό ($N = 6, 26,1\%$).

Διαφορές ως προς τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στην ταυτότητα. Στην ενότητα αυτή παρατίθενται τα αποτελέσματα των στατιστικών ελέγχων για τον εντοπισμό διαφορών αναφορικά με τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στην ταυτότητα, όπως προέκυψε μέσα από την ομαδοποίηση σε 3 συστάδες (Διαχωρισμός, Εναρμόνιση, Αφομοίωση). Στη συνέχεια παρατίθενται τα μοντέλα μονοπαραγοντικής ανάλυσης διακύμανσης που σχεδιάστηκαν για τη διεξαγωγή των στατιστικών ελέγχων. Οι έλεγχοι Levene κατέληξαν σε στατιστικώς ασήμαντο αποτέλεσμα στο μεγαλύτερο πλήθος των αναλύσεων.

Αναφορικά με τις διαστάσεις του φόβου θανάτου, της οικονομικής αβεβαιότητας και της επαφής δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές ως προς τις τρεις συστάδες επιπολιτισμικού προσανατολισμού στην ταυτότητα (βλ. Πίνακα 40).

Αναφορικά με την διάσταση της πολιτικής αυτοτοποθέτησης οι επιδράσεις της ανεξάρτητης μεταβλητής ήταν στατιστικώς σημαντικές $F(2, 455) = 20,98, p = 0,001, \eta^2 = 0,08$. Όσον αφορά την ομάδα, υψηλότεροι δείκτες εμφανίστηκαν για την Αφομοίωση ($M = 5,68, SE = 0,22$), στη συνέχεια την Εναρμόνιση ($M = 4,49, SE = 0,10$) και τέλος το Διαχωρισμό ($M = 3,89, SE = 0,25$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές μόνο ανάμεσα στην Αφομοίωση και τις άλλες δύο ομάδες, οι οποίες δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 40).

Αναφορικά με τις διαστάσεις της διομαδικής απειλής και τον διομαδικό ανταγωνισμό (μηδενικό άθροισμα) προέκυψαν συστηματικές διαφορές ως προς τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στην ταυτότητα. Ειδικότερα, αναφορικά με την συμβολική απειλή προέκυψαν συστηματικές διαφορές όπως προκύπτει από την επισκόπηση της τιμής του F κριτηρίου $F(2, 483) = 54,41, p = 0,001, \eta^2 = 0,18$. Οι υψηλότεροι μέσοι όροι διαμορφώθηκαν ιεραρχικά για την Αφομοίωση ($M = 5,19, SE = 0,11$), την Εναρμόνιση ($M = 3,98, SE = 0,05$) και το Διαχωρισμό ($M = 3,69, SE = 0,12$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές μόνο ανάμεσα στην Αφομοίωση και τις άλλες δύο ομάδες, οι οποίες δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 40).

Ως προς τη ρεαλιστική απειλή προέκυψαν συστηματικές διαφορές όπως προκύπτει από την επισκόπηση της τιμής του F κριτηρίου $F(2, 483) = 47,58, p = 0,001, \eta^2 = 0,17$. Οι υψηλότεροι μέσοι όροι διαμορφώθηκαν ιεραρχικά για την Αφομοίωση ($M = 3,63, SE = 0,11$), την Εναρμόνιση ($M = 2,53, SE = 0,05$) και το Διαχωρισμό ($M = 2,16, SE = 0,13$).

Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα σε όλες τις διαστάσεις (βλ. Πίνακα 40).

Αναφορικά με τον διομαδικό ανταγωνισμό (μηδενικό άθροισμα) προέκυψαν συστηματικές διαφορές όπως προκύπτει από την επισκόπηση της τιμής του F κριτηρίου $F(2\ 484) = 42,72, p = 0,001, \eta^2 = 0,15$. Οι υψηλότεροι μέσοι όροι διαμορφώθηκαν ιεραρχικά για την Αφομοίωση ($M = 3,82, SE = 0,14$), την Εναρμόνιση ($M = 2,55, SE = 0,06$) και το Διαχωρισμό ($M = 2,15, SE = 0,16$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στην Αφομοίωση και τις υπόλοιπες διαστάσεις που όμως δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 40).

Αναφορικά με το διομαδικό άγχος προέκυψαν συστηματικές διαφορές όπως προκύπτει από την επισκόπηση της τιμής του F κριτηρίου $F(2\ 478) = 14,31, p = 0,001, \eta^2 = 0,06$. Οι υψηλότεροι μέσοι όροι διαμορφώθηκαν ιεραρχικά για την Αφομοίωση ($M = 3,75, SE = 0,10$), την Εναρμόνιση ($M = 3,19, SE = 0,05$) και το Διαχωρισμό ($M = 3,04, SE = 0,12$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στην Αφομοίωση και τις υπόλοιπες διαστάσεις που όμως δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 40).

Ως προς τη διάσταση της προκατάληψης προέκυψαν συστηματικές διαφορές όπως προκύπτει από την επισκόπηση της τιμής του F κριτηρίου $F(2\ 481) = 34,39, p = 0,001, \eta^2 = 0,13$. Οι υψηλότεροι μέσοι όροι διαμορφώθηκαν ιεραρχικά για την Αφομοίωση ($M = 4,14, SE = 0,10$), την Εναρμόνιση ($M = 3,24, SE = 0,05$) και το Διαχωρισμό ($M = 2,79, SE = 0,12$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα και στις τρεις διαστάσεις οι οποίες διέφεραν όλες συστηματικά μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 40).

Αναφορικά με τα θετικά και τα αρνητικά στερεότυπα προέκυψαν συστηματικές διαφορές όπως προκύπτει από την επισκόπηση της τιμής των F κριτηρίων $F_{\text{θετικά}}(2, 452) =$

28,36, $p = 0,001$, $\eta^2 = 0,11$ και $F_{αρνητικά}(2, 440) = 21,61$, $p = 0,001$, $\eta^2 = 0,09$. Αναφορικά με τα θετικά στερεότυπα οι υψηλότεροι μέσοι όροι διαμορφώθηκαν ιεραρχικά για το Διαχωρισμό ($M = 62,16$, $SE = 2,29$), την Εναρμόνιση ($M = 60,41$, $SE = 0,92$) και την Αφομοίωση ($M = 44,88$, $SE = 1,92$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στην Αφομοίωση και τις υπόλοιπες διαστάσεις που όμως δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 40).

Αντίστροφη εικόνα με ίδιο μοτίβο πολλαπλών συγκρίσεων προέκυψε για τα αρνητικά στερεότυπα. Οι υψηλότεροι μέσοι όροι διαμορφώθηκαν ιεραρχικά για την Αφομοίωση ($M = 47,96$, $SE = 2,33$), την Εναρμόνιση ($M = 34,33$, $SE = 0,94$) και το Διαχωρισμό ($M = 32,21$, $SE = 1,95$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στην Αφομοίωση και τις υπόλοιπες διαστάσεις που όμως δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 40).

Ως προς τη διάσταση του λανθάνοντος ρατσισμού προέκυψαν συστηματικές διαφορές όπως προκύπτει από την επισκόπηση της τιμής του F κριτηρίου $F(2\ 482) = 29,22$, $p = 0,001$, $\eta^2 = 0,11$. Οι υψηλότεροι μέσοι όροι διαμορφώθηκαν ιεραρχικά για την Αφομοίωση ($M = 4,44$, $SE = 0,13$), την Εναρμόνιση ($M = 3,47$, $SE = 0,06$) και το Διαχωρισμό ($M = 3,12$, $SE = 0,15$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στην Αφομοίωση και τις υπόλοιπες διαστάσεις που όμως δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 40).

Αναφορικά με τη διάσταση του τυφλού πατριωτισμού προέκυψαν συστηματικές διαφορές όπως προκύπτει από την επισκόπηση της τιμής του F κριτηρίου $F(2\ 484) = 12,91$, $p = 0,001$, $\eta^2 = 0,05$. Οι υψηλότεροι μέσοι όροι διαμορφώθηκαν ιεραρχικά για την Αφομοίωση ($M = 2,82$, $SE = 0,08$), την Εναρμόνιση ($M = 2,44$, $SE = 0,04$) και το Διαχωρισμό ($M = 2,28$, $SE = 0,08$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο

του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στην Αφομοίωση και τις υπόλοιπες διαστάσεις που όμως δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 40).

Πίνακας 40

Μέσοι όροι υπαρξιακών, ιδεολογικών και διομαδικών δεικτών ως προς τις ομάδες επιπολιτισμικού προσανατολισμού στην ταυτότητα

	Επιπολιτισμικός προσανατολισμός στην ταυτότητα			df	F	η^2
	Διαχωρισμός	Εναρμόνιση	Αφομοίωση			
	M	M	M			
Φόβος θανάτου	3,73	4,02	4,18	2,484	2,34	0,01
Οικονομική αβεβαιότητα	4,61	4,80	4,99	2,484	1,54	0,01
Πολιτική αυτοτοποθέτηση	3,89 _β	4,49 _β	5,68 _α	2,455	20,98***	0,08
Συμβολική απειλή	3,69 _β	3,98 _β	5,19 _α	2,483	54,41***	0,18
Ρεαλιστική απειλή	2,16 _γ	2,53 _β	3,63 _α	2,483	47,58***	0,17
Μηδενικό άθροισμα	2,15 _β	2,55 _β	3,82 _α	2,484	42,72***	0,15
Επαφή	1,78	2,11	1,77	2,484	1,55	0,01
Διομαδικό άγχος	3,04 _β	3,19 _β	3,75 _α	2,478	14,31***	0,06
Προκατάληψη	2,79 _γ	3,24 _β	4,14 _α	2,481	34,39***	0,13
Θετικά στερεότυπα	62,16 _α	60,41 _α	44,88 _β	2,452	28,36***	0,11
Αρνητικά στερεότυπα	32,21 _β	34,33 _β	47,96 _α	2,440	21,61***	0,09
Λανθάνων ρατσισμός	3,12 _β	3,47 _β	4,44 _α	2,482	29,22***	0,11
Τυφλός πατριωτισμός	2,28 _β	2,44 _β	2,82 _α	2,484	12,91***	0,05

Σημείωση. * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Μέσοι όροι που μοιράζονται κοινό δείκτη δεν διαφέρουν συστηματικά μεταξύ τους σύμφωνα με το post hoc κριτήριο Scheffé για $p < 0,05$.

Στη συνέχεια διενεργήθηκε έλεγχος με το κριτήριο χ^2 προκειμένου να ελεγχθεί η επίδραση της πειραματικής ομάδας (έκθεση στην ευκρινή θνητότητα) και της ομάδας ελέγχου στις συστάδες τους επιπολιτισμικού προσανατολισμού στην ταυτότητα. Τα αποτελέσματα του κριτηρίου χ^2 δεν έδειξαν συστηματική επίδραση της έκθεσης στην ευκρινή θνητότητα και στις συστάδες του επιπολιτισμικού προσανατολισμού στην ταυτότητα ($\chi^2(2) = 0,86$, $p = 0,649$).

Διαφορές ως προς τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στις σχέσεις. Στην ενότητα αυτή παρατίθενται τα αποτελέσματα των στατιστικών ελέγχων για τον εντοπισμό διαφορών αναφορικά με τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στις σχέσεις όπως προέκυψε

μέσα από την ομαδοποίηση σε 3 συστάδες (Διαχωρισμό, Εναρμόνιση, Αφομοίωση). Στη συνέχεια παρατίθενται τα μοντέλα μονοπαραγοντικής ανάλυσης διακύμανσης που σχεδιάστηκαν για τη διεξαγωγή των στατιστικών ελέγχων. Οι έλεγχοι Levene κατέληξαν σε στατιστικώς ασήμαντο αποτέλεσμα στο μεγαλύτερο πλήθος των αναλύσεων.

Αναφορικά με τις διαστάσεις του φόβου θανάτου, της οικονομικής αβεβαιότητας και της επαφής δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές ως προς τις τρεις συστάδες επιπολιτισμικού προσανατολισμού στις σχέσεις (βλ. Πίνακα 41).

Αναφορικά με την διάσταση της πολιτικής αυτοτοποθέτησης οι επιδράσεις της ανεξάρτητης μεταβλητής ήταν στατιστικώς σημαντικές $F(2\ 455) = 10,67, p = 0,001, \eta^2 = 0,05$. Όσον αφορά την πολιτική αυτοτοποθέτηση υψηλότεροι δείκτες (δεξιοί συμμετέχοντες) εμφανίστηκαν για το Διαχωρισμό ($M = 5,95, SE = 0,30$) στη συνέχεια την Αφομοίωση ($M = 4,82, SE = 0,40$) και τέλος την Εναρμόνιση ($M = 4,50, SE = 0,10$) (κεντρώοι συμμετέχοντες). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές μόνο ανάμεσα στο Διαχωρισμό και τις άλλες δύο ομάδες, οι οποίες δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 41).

Αναφορικά με τις διαστάσεις της διομαδικής απειλής και τον διομαδικό ανταγωνισμό (μηδενικό άθροισμα) προέκυψαν συστηματικές διαφορές ως προς τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στην ταυτότητα. Ειδικότερα, αναφορικά με την συμβολική απειλή προέκυψαν συστηματικές διαφορές όπως προκύπτει από την επισκόπηση της τιμής του F κριτηρίου $F(2\ 483) = 36,60, p = 0,001, \eta^2 = 0,13$. Οι υψηλότεροι μέσοι όροι διαμορφώθηκαν ιεραρχικά για το Διαχωρισμό ($M = 5,21, SE = 0,15$), την Αφομοίωση ($M = 4,83, SE = 0,21$) και την Εναρμόνιση ($M = 3,98, SE = 0,05$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές μόνο ανάμεσα στην Εναρμόνιση και τις άλλες δύο ομάδες, οι οποίες δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 41).

Ως προς τη ρεαλιστική απειλή προέκυψαν συστηματικές διαφορές όπως προκύπτει από την επισκόπηση της τιμής του F κριτηρίου $F(2, 483) = 32,29, p = 0,001, \eta^2 = 0,13$. Οι υψηλότεροι μέσοι όροι διαμορφώθηκαν ιεραρχικά για το Διαχωρισμό ($M = 3,84, SE = 0,16$), την Αφομοίωση ($M = 3,23, SE = 0,21$) και την Εναρμόνιση ($M = 2,51, SE = 0,05$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα σε όλες τις διαστάσεις (βλ. Πίνακα 41).

Αναφορικά με τον διομαδικό ανταγωνισμό (μηδενικό άθροισμα) προέκυψαν συστηματικές διαφορές όπως προκύπτει από την επισκόπηση της τιμής του F κριτηρίου $F(2, 484) = 44,38, p = 0,001, \eta^2 = 0,16$. Οι υψηλότεροι μέσοι όροι διαμορφώθηκαν ιεραρχικά για το Διαχωρισμό ($M = 4,11, SE = 0,18$), την Αφομοίωση ($M = 3,76, SE = 0,25$) και την Εναρμόνιση ($M = 2,20, SE = 0,06$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στην Εναρμόνιση, και τις υπόλοιπες διαστάσεις που όμως δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 41).

Αναφορικά με το διομαδικό άγχος προέκυψαν συστηματικές διαφορές όπως προκύπτει από την επισκόπηση της τιμής του F κριτηρίου $F(2, 478) = 6,70, p = 0,001, \eta^2 = 0,03$. Οι υψηλότεροι μέσοι όροι διαμορφώθηκαν ιεραρχικά για το Διαχωρισμό ($M = 3,67, SE = 0,14$), την Αφομοίωση ($M = 3,59, SE = 0,19$) και την Εναρμόνιση ($M = 3,20, SE = 0,05$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στο Διαχωρισμό και την Εναρμόνιση ενώ η Αφομοίωση δεν διέφερε συστηματικά από τις υπόλοιπες διαστάσεις (βλ. Πίνακα 41).

Ως προς τη διάσταση της προκατάληψης προέκυψαν συστηματικές διαφορές όπως προκύπτει από την επισκόπηση της τιμής του F κριτηρίου $F(2, 481) = 32,49, p = 0,001, \eta^2 = 0,12$. Οι υψηλότεροι μέσοι όροι διαμορφώθηκαν ιεραρχικά για το Διαχωρισμό ($M = 4,47, SE = 0,16$), την Αφομοίωση ($M = 3,70, SE = 0,21$) και την Εναρμόνιση ($M = 3,19, SE = 0,05$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν

συστηματικές διαφορές ανάμεσα και στο Διαχωρισμό και τις άλλες δύο διαστάσεις οι οποίες δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 41).

Αναφορικά με τα θετικά και τα αρνητικά στερεότυπα προέκυψαν συστηματικές διαφορές όπως προκύπτει από την επισκόπηση της τιμής των F κριτηρίων $F_{\text{θετικά}}(2\ 452) = 21,80, p = 0,001, \eta^2 = 0,09$ και $F_{\text{αρνητικά}}(2\ 440) = 16,23, p = 0,001, \eta^2 = 0,07$. Αναφορικά με τα θετικά στερεότυπα, οι υψηλότεροι μέσοι όροι διαμορφώθηκαν ιεραρχικά για την Εναρμόνιση ($M = 60,13, SE = 0,85$), την Αφομοίωση ($M = 48,49, SE = 3,52$) και το Διαχωρισμό ($M = 43,57, SE = 2,63$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στην Εναρμόνιση και τις υπόλοιπες διαστάσεις που όμως δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 17).

Αντίστροφη εικόνα με ίδιο μοτίβο πολλαπλών συγκρίσεων προέκυψε για τα αρνητικά στερεότυπα. Οι υψηλότεροι μέσοι όροι διαμορφώθηκαν ιεραρχικά για το Διαχωρισμό ($M = 47,80, SE = 2,65$), την Αφομοίωση ($M = 47,33, SE = 3,62$) και την Εναρμόνιση ($M = 34,49, SE = 0,87$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στην Εναρμόνιση και τις υπόλοιπες διαστάσεις που όμως δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 41).

Ως προς τη διάσταση του λανθάνοντος ρατσισμού προέκυψαν συστηματικές διαφορές όπως προκύπτει από την επισκόπηση της τιμής του F κριτηρίου $F(2\ 482) = 19,21, p = 0,001, \eta^2 = 0,07$. Οι υψηλότεροι μέσοι όροι διαμορφώθηκαν ιεραρχικά για το Διαχωρισμό ($M = 4,52, SE = 0,18$), την Αφομοίωση ($M = 4,12, SE = 0,24$) και την Εναρμόνιση ($M = 3,46, SE = 0,06$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στην Εναρμόνιση και τις υπόλοιπες διαστάσεις που όμως δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 41).

Αναφορικά με τη διάσταση του τυφλού πατριωτισμού προέκυψαν συστηματικές διαφορές όπως προκύπτει από την επισκόπηση της τιμής του F κριτηρίου $F(2\ 484) =$

15,80, $p = 0,001$, $\eta^2 = 0,06$. Οι υψηλότεροι μέσοι όροι διαμορφώθηκαν ιεραρχικά για το Διαχωρισμό ($M = 3,03$, $SE = 0,10$), την Αφομοίωση ($M = 2,55$, $SE = 0,14$) και την Εναρμόνιση ($M = 2,42$, $SE = 0,03$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στην Διαχωρισμό και τις υπόλοιπες διαστάσεις που όμως δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 41).

Πίνακας 41

Μέσοι όροι υπαρξιακών, ιδεολογικών και διομαδικών δεικτών ως προς τις ομάδες επιπολιτισμικού προσανατολισμού στις σχέσεις

	Επιπολιτισμικός προσανατολισμός στις σχέσεις			<i>df</i>	<i>F</i>	η^2
	Διαχωρισμός <i>M</i>	Εναρμόνιση <i>M</i>	Αφομοίωση <i>M</i>			
Φόβος θανάτου	4,10	3,99	4,26	2, 484	0,65	0,00
Οικονομική αβεβαιότητα	5,06	4,78	4,84	2, 484	0,93	0,00
Πολιτική αυτοτοποθέτηση	5,95 _α	4,50 _β	4,82 _β	2, 455	10,67***	0,05
Συμβολική απειλή	5,21 _α	3,98 _β	4,83 _α	2, 483	36,60***	0,13
Ρεαλιστική απειλή	3,84 _α	2,51 _γ	3,23 _β	2, 483	32,29***	0,13
Μηδενικό άθροισμα	4,11 _α	2,20 _β	3,76 _α	2, 484	44,38***	0,16
Επαφή	1,61	2,04	2,35	2, 484	1,39	0,01
Διομαδικό άγχος	3,67 _α	3,20 _β	3,59 _{αβ}	2, 478	6,70***	0,03
Προκατάληψη	4,47 _α	3,19 _β	3,70 _β	2, 481	32,49***	0,12
Θετικά στερεότυπα	43,57 _β	60,13 _α	48,49 _β	2, 452	21,80***	0,09
Αρνητικά στερεότυπα	47,80 _α	34,49 _β	47,33 _α	2, 440	16,23***	0,07
Λανθάνων ρατσισμός	4,52 _α	3,46 _β	4,12 _α	2, 482	19,21***	0,07
Τυφλός πατριωτισμός	3,03 _α	2,42 _β	2,55 _β	2, 484	15,80***	0,06

Σημείωση. * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Μέσοι όροι που μοιράζονται κοινό δείκτη δεν διαφέρουν συστηματικά μεταξύ τους σύμφωνα με το post hoc κριτήριο Scheffé για $p < 0,05$.

Στη συνέχεια διενεργήθηκε έλεγχος με το κριτήριο χ^2 προκειμένου να ελεγχθεί η επίδραση της πειραματικής ομάδας (έκθεση στην ευκρινή θνητότητα) και της ομάδας ελέγχου στις συστάδες του επιπολιτισμικού προσανατολισμού στις σχέσεις. Τα αποτελέσματα του κριτηρίου χ^2 δεν έδειξαν συστηματική επίδραση της έκθεσης στην ευκρινή θνητότητα και στις συστάδες του επιπολιτισμικού προσανατολισμού στην ταυτότητα $\chi^2(2) = 1,89$, $p = 0,388$.

Διαφορές ως προς την ομάδα στόχο. Στην ενότητα αυτή παρατίθενται τα αποτελέσματα των στατιστικών ελέγχων για τον εντοπισμό διαφορών αναφορικά με την ομάδα στόχο (Αλβανοί, Πακιστανοί, Σύριοι) και μεταβλητές που αξιολογούσαν στάσεις στο διομαδικό επίπεδο και εξετάστηκαν στην παρούσα μελέτη. Στη συνέχεια παρατίθενται τα μοντέλα μονοπαραγοντικής ανάλυσης διακύμανσης που σχεδιάστηκαν για τη διεξαγωγή των στατιστικών ελέγχων. Οι έλεγχοι Levene κατέληξαν σε στατιστικώς ασήμαντο αποτέλεσμα στο μεγαλύτερο πλήθος των αναλύσεων.

Αναφορικά με την διάσταση της συμβολικής απειλής οι επιδράσεις της ανεξάρτητης μεταβλητής ήταν στατιστικώς σημαντικές $F(2, 486) = 12,32, p = 0,001, \eta^2 = 0,048$. Όσον αφορά την μεταναστευτική ομάδα στόχο υψηλότεροι δείκτες εμφανίστηκαν για την ομάδα των Πακιστανών ($M = 4,40, SE = 0,08$) στη συνέχεια των Σύριων ($M = 4,16, SE = 0,09$) και τέλος για την ομάδα των Αλβανών ($M = 3,86, SE = 0,08$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στην ομάδα Αλβανών μεταναστών με τις άλλες δύο ομάδες, οι οποίες όμως δεν διέφεραν μεταξύ τους. Αναφορικά με την διάσταση της ρεαλιστικής απειλής και το διομαδικό ανταγωνισμό (μηδενικό άθροισμα) οι επιδράσεις της ανεξάρτητης μεταβλητής δεν ήταν στατιστικώς σημαντικές (βλ. Πίνακα 42).

Αναφορικά με την διάσταση της επαφής οι επιδράσεις της ανεξάρτητης μεταβλητής ήταν στατιστικώς σημαντικές $F(2, 489) = 396,40, p = 0,001, \eta^2 = 0,619$. Όσον αφορά την μεταναστευτική ομάδα στόχο υψηλότεροι δείκτες εμφανίστηκαν για την ομάδα των Αλβανών ($M = 3,99, SE = 0,09$) στη συνέχεια των Πακιστανών ($M = 1,05, SE = 0,09$) και τέλος στην ομάδα των Σύριων ($M = 0,70, SE = 0,10$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στην κάθε ομάδα με τις άλλες δύο (βλ. Πίνακα 42).

Αναφορικά με την διάσταση της προκατάληψης οι επιδράσεις της ανεξάρτητης μεταβλητής ήταν στατιστικώς σημαντικές $F(2, 485) = 10,95, p = 0,001, \eta^2 = 0,04$. Όσον αφορά την μεταναστευτική ομάδα στόχο στόχο υψηλότεροι δείκτες εμφανίστηκαν για την ομάδα των Πακιστανών ($M = 3,60, SE = 0,08$) στη συνέχεια για την ομάδα των Αλβανών ($M = 3,28, SE = 0,08$) και τέλος των Σύριων ($M = 3,04, SE = 0,09$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στην ομάδα των Πακιστανών τις άλλες δύο ομάδες οι οποίες δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 42).

Αναφορικά με την διάσταση του διομαδικού άγχους οι επιδράσεις της ανεξάρτητης μεταβλητής ήταν στατιστικώς σημαντικές $F(2, 483) = 15,65, p = 0,001, \eta^2 = 0,08$. Όσον αφορά την μεταναστευτική ομάδα στόχο χαμηλότεροι δείκτες εμφανίστηκαν για την ομάδα των Αλβανών ($M = 2,93, SE = 0,07$) στη συνέχεια για την ομάδα των Πακιστανών ($M = 3,40, SE = 0,07$) και τέλος των Σύριων ($M = 3,51, SE = 0,08$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στην ομάδα των Αλβανών και τις άλλες δύο ομάδες οι οποίες δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 42).

Αναφορικά με την διάσταση του λανθάνοντος ρατσισμού οι επιδράσεις της ανεξάρτητης μεταβλητής ήταν στατιστικώς σημαντικές $F(2, 485) = 3,43, p = 0,03, \eta^2 = 0,014$. Όσον αφορά την μεταναστευτική ομάδα στόχο υψηλότεροι δείκτες εμφανίστηκαν για την ομάδα των Πακιστανών ($M = 3,76, SE = 0,09$) στη συνέχεια των Σύριων ($M = 3,57, SE = 0,10$) και τέλος για την ομάδα των Αλβανών ($M = 3,43, SE = 0,09$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στην ομάδα των Πακιστανών και Αλβανών μεταναστών (βλ. Πίνακα 42).

Πίνακας 42

Μέσοι όροι αναφορικά με τους δείκτες ανά ομάδα μεταναστών / προσφύγων

	Σύριοι	Αλβανοί	Πακιστανοί	<i>df</i>	<i>F</i>	η^2
	<i>M</i>	<i>M</i>	<i>M</i>			
Συμβολική απειλή	4,16 _α	3,85 _β	4,40 _α	2, 486	12,32 ^{***}	0,05
Ρεαλιστική απειλή	2,80	2,57	2,65	2, 486	1,55	0,01
Μηδενικό άθροισμα	2,73	2,73	2,66	2, 478	0,16	0,00
Επαφή	0,70 _γ	3,99 _α	1,05 _β	2, 489	396,4 ^{***}	0,62
Προκατάληψη	3,04 _β	3,28 _β	3,60 _α	2, 485	10,95 ^{***}	0,04
Διομαδικό άγχος	3,51 _α	2,93 _β	3,40 _α	2, 483	15,65 ^{***}	0,08
Λανθάνων ρατσισμός	3,57 _{αβ}	3,43 _β	3,76 _α	2, 485	3,43 [*]	0,01
Θετικά στερεότυπα	57,31	60,66	56,29	2, 455	2,75	0,01
Αρνητικά στερεότυπα	30,63 _β	42,41 _α	34,60 _β	2, 441	18,68 ^{***}	0,08
Διαχωρισμός	4,01	4,05	4,22	2, 485	0,73	0,00
Ατομοκεντρισμός	5,57	5,52	5,73	2, 485	0,92	0,00
Αφομοίωση	2,15	2,10	2,25	2, 482	0,56	0,00
Εναρμόνιση	5,07	4,99	5,19	2, 480	0,84	0,00
Περιθωριοποίηση	2,86 _α	2,41 _β	2,47 _{αβ}	2, 481	3,93 [*]	0,02
Συναλλακτική Εναρμόνιση	2,77	2,73	2,86	2, 481	0,33	0,00

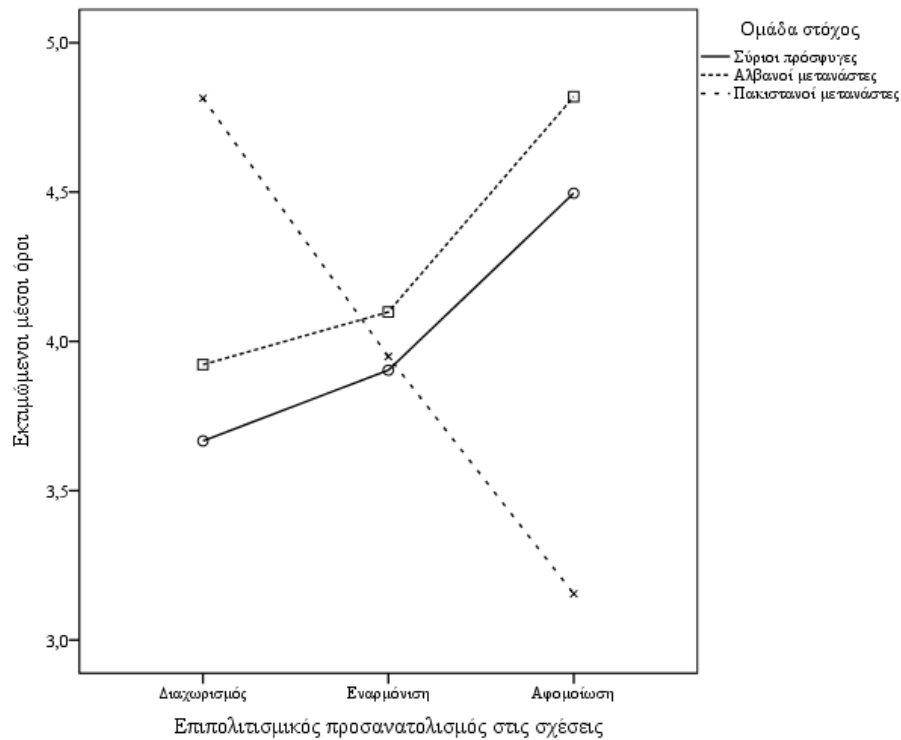
Σημείωση. * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Μέσοι όροι που μοιράζονται κοινό δείκτη δεν διαφέρουν συστηματικά μεταξύ τους σύμφωνα με το post hoc κριτήριο Scheffé για $p < 0,05$.

Αναφορικά με την διάσταση των αρνητικών στερεοτύπων οι επιδράσεις της ανεξάρτητης μεταβλητής ήταν στατιστικώς σημαντικές $F(2\ 441) = 18,68$, $p = 0,001$, $\eta^2 = 0,078$. Όσον αφορά την μεταναστευτική ομάδα στόχο υψηλότεροι δείκτες εμφανίστηκαν για την ομάδα των Αλβανών ($M = 42,41$, $SE = 1,31$) στη συνέχεια των Πακιστανών ($M = 34,60$, $SE = 1,37$) και τέλος για την ομάδα των Σύριων ($M = 30,63$, $SE = 1,51$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στην ομάδα Αλβανών μεταναστών και τις άλλες δύο ομάδες, οι οποίες δεν διέφεραν μεταξύ τους (βλ. Πίνακα 42). Αναφορικά με την διάσταση των θετικών στερεοτύπων οι επιδράσεις της ανεξάρτητης μεταβλητής δεν ήταν στατιστικώς σημαντικές (βλ. Πίνακα 42).

Αναφορικά με την προσδοκία του Διαχωρισμού, του Ατομοκεντρισμού, της Αφομοίωσης, της Εναρμόνισης και της Συναλλακτικής Εναρμόνισης οι επιδράσεις της ανεξάρτητης μεταβλητής ήταν στατιστικώς ασήμαντες (βλ. Πίνακα 42).

Αναφορικά με την προσδοκία της Περιθωριοποίησης οι επιδράσεις της ανεξάρτητης μεταβλητής ήταν στατιστικώς σημαντικές $F(2, 481) = 3,93, p = 0,020, \eta^2 = 0,016$. Όσον αφορά την μεταναστευτική ομάδα στόχο υψηλότεροι δείκτες εμφανίστηκαν για την ομάδα των Σύριων ($M = 2,86, SE = 0,127$) στη συνέχεια των Πακιστανών ($M = 2,47, SE = 0,115$) και τέλος για την ομάδα των Αλβανών ($M = 2,41, SE = 0,114$). Από τις πολλαπλές συγκρίσεις με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψαν συστηματικές διαφορές μόνο ανάμεσα στην ομάδα Αλβανών και των Σύριων (βλ. Πίνακα 42).

Διενεργήθηκε έλεγχος προκειμένου να εξεταστεί η αλληλεπίδραση της ομάδας στόχου με τους δύο επιπολιτισμικούς προσανατολισμούς (στην ταυτότητα και στις σχέσεις). Διενεργήθηκαν πολλαπλές διπαραγοντικές αναλύσεις διακύμανσης στους υπαρξιακούς, ιδεολογικούς και διομαδικούς δείκτες με ανεξάρτητες μεταβλητές την ομάδα στόχο και τις συστάδες των επιπολιτισμικών προσανατολισμών (Διαχωρισμός, Εναρμόνιση, Αφομοίωση). Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα εμφανίστηκε συστηματική αλληλεπίδραση της ομάδας στόχου και του επιπολιτισμικού προσανατολισμού στις σχέσεις για το φόβο θανάτου $F(8, 478) = 2,34, p = 0,018, \eta^2 = 0,04$. Η επίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών ήταν στατιστικώς ασήμαντη για τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό $F(2, 478) = 0,46, p = 0,633, \eta^2 = 0,00$, και για την ομάδα στόχο $F(2, 478) = 0,88, p = 0,412, \eta^2 = 0,00$. Ωστόσο, η αλληλεπίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών ήταν στατιστικώς σημαντική $F(4, 478) = 3,60, p = 0,007, \eta^2 = 0,03$ (βλ. Σχήμα 20).

Σχήμα 20. Εκτιμώμενοι μέσοι όροι στο φόβο θανάτου ως προς τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στις σχέσεις και την ομάδα στόχο.

Συζήτηση

Οι περισσότερες μελέτες που επιχειρούν να διερευνήσουν την επιπολιτισμοποίηση επιχειρούν την αποτύπωση των διεργασιών μέσα από στατικά περιγραφικά μοντέλα.

Μέσα από την παρούσα διατριβή επιχειρείται η σύνδεση δυναμικών κοινωνιοψυχολογικών παραμέτρων με τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης, όπως αποτυπώνονται στην κοινωνία υποδοχής. Μέσα από αυτήν την προσέγγιση επιχειρείται βαθύτερη κατανόηση κοινωνιοψυχολογικών παραγόντων που φαίνεται να συμβάλλουν δυναμικά στην διαμόρφωση και διατήρηση προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης με όλους τους περιορισμούς που έχει μια συγχρονική μελέτη.

Στόχος της παρούσας μελέτης ήταν η αποτύπωση διεργασιών επιπολιτισμοποίησης στην ελληνική κοινωνία υποδοχής μεταναστών και προσφύγων. Μέσα από την παρούσα μελέτη επιχειρήθηκε η διερεύνηση υπαρξιακών, ιδεολογικών και διομαδικών παραμέτρων

που συμβάλλουν στην πρόβλεψη προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης. Μελετήθηκαν τρεις διακριτές ομάδες, δύο μεταναστευτικές (Αλβανοί, Πακιστανοί) και μία προσφυγική (Σύριοι). Η παρούσα μελέτη αποτελεί την πρώτη που έχουμε στα υπ' όψιν η οποία επιχειρεί να διερευνήσει διεργασίες επιπολιτισμοποίησης της ελληνικής κοινωνίας υποδοχής απέναντι σε πρόσφυγες. Στόχος της παρούσας μελέτης ήταν να αποτυπώσει ένα εκλεκτικό μοντέλο για την πρόβλεψη των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης από διομαδικές στάσεις και υπαρξιακούς και ιδεολογικούς παράγοντες. Συνολικά η συμβολή της παρούσας μελέτης συνίσταται στην κατανόηση του πώς τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής ανταποκρίνονται στην πολιτισμική προσαρμογή μεταναστών και προσφύγων στην Ελλάδα καθώς και πώς επιδρούν σε αυτές τις προσδοκίες οι προσλαμβανόμενες απειλές και οι διομαδικές στάσεις.

Διεργασίες επιπολιτισμοποίησης

Σε ένα πρώτο επίπεδο θα εστιαστούμε στις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης όπως αυτές αποτυπώθηκαν μέσα από τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης και από τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στην ταυτότητα και στις σχέσεις. Αναφορικά με τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης με βάση την κλίμακα μέτρησης προέκυψε μια τάση για προτίμηση των προσδοκιών του Ατομοκεντρισμού, της Εναρμόνισης και του Διαχωρισμού και για τις τρεις ομάδες. Συνεπώς τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής εμφάνισαν περισσότερη προτίμηση για τον Ατομοκεντρισμό, την Εναρμόνιση και το Διαχωρισμό. Αντίστοιχα, με βάση την κλίμακα μέτρησης αποτυπώθηκε μια σχετική διαφωνία για τις προσδοκίες της Συναλλακτικής Εναρμόνισης και της Περιθωριοποίησης. Τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής είχαν χαμηλά επίπεδα συμφωνίας για την Συναλλακτική Εναρμόνιση και την Περιθωριοποίηση.

Αντίστοιχα ευρήματα αναφορικά με την πρόταξη του Ατομοκεντρισμού και της Εναρμόνισης συναντούμε και στην μελέτη των Montreuil και Bourhis (2001), σύμφωνα

με τους οποίους οι δύο αυτές προσδοκίες αφήνουν στους μετανάστες την ελευθερία είτε να διατηρήσουν στοιχεία της πολιτισμικής τους κληρονομιάς είτε να υιοθετήσουν στοιχεία από την πολιτισμική κληρονομιά της κοινωνίας υποδοχής. Σε προηγούμενη μελέτη της διατριβής η συγκεκριμένη προσδοκία είχε συνδεθεί και με θετικές στάσεις απέναντι στους μετανάστες και με χαμηλά επίπεδα κοινωνικής κυριαρχίας.

Ωστόσο η προσδοκία του Ατομοκεντρισμού είναι μια προσδοκία - μη προσδοκία επιπολιτισμοποίησης αφού στην ουσία τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής δεν παίρνουν θέση για την διατήρηση της πολιτισμικής κληρονομιάς μιας μεταναστευτικής ομάδας. Ενδεχομένως η παραπάνω θέση να σχετίζεται με τη χαμηλή ένταξη των μεταναστών, εν γένει, στην ελληνική κοινωνία και το ότι δεν έχουν αναπτυχθεί ισότιμες διομαδικές σχέσεις αλλά και σχέσεις στο διατομικό επίπεδο, ώστε η κοινωνία υποδοχής να πάρει θέση αναφορικά με τη διαχείριση πολιτισμικών στοιχείων. Επιπρόσθετα, η προσδοκία του Ατομοκεντρισμού αφήνει έξω το κομμάτι της αναγνώρισης της συμβολής του πολιτισμού στη μεταναστευτική ταυτότητα. Η προσδοκία του Ατομοκεντρισμού αποτελεί ένα επιπολιτισμικό προσανατολισμό που ελαχιστοποιεί τη δυνητική απειλή από την πολιτισμική ασυμβατότητα ανάμεσα σε χώρες και μετανάστες, ενώ παράλληλα εστιάζει σε διαπροσωπικές όψεις της επαφής με την έννοια περισσότερο της πολιτειότητας παρά της εθνικότητας (Chryssochoou & Lyons, 2010).

Υψηλή θέση στην προτίμηση των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής είχε, όπως αναμενόταν, η Εναρμόνιση. Αντίστοιχα αποτελέσματα αναφορικά με την προτίμηση της Εναρμόνισης εντοπίζουμε και στη βιβλιογραφία (Berry, 2006. Bourhis, Barrette, El-Geledi & Schmidt, 2009. Ljubic, Vedder, Dekker & van Geel, 2012. van Oudenhoven, Prins, & Buunk, 1998. Rohmann, Florack & Piontkowski, 2006). Ωστόσο θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η προσδοκία της Εναρμόνισης αποτελεί σε κάποιο βαθμό μια κοινωνικά επιθυμητή απάντηση / επιλογή και ενδεχομένως να μην αποτελεί μια τόσο

σαφή στάση υπέρ της διατήρησης στοιχείων και από τους δύο πολιτισμούς. Ενδεχομένως, όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα και έχει υποστηριχθεί από τους Pavlouros και Motti-Stefanidi (2017), αναδεικνύονται αμφιθυμικές στάσεις την ελληνικής κοινωνίας υποδοχής μέσα από το δίπολο του Ατομοκεντρισμού και της Εναρμόνισης.

Η υψηλότερη διαφωνία αποτυπώθηκε για την προσδοκία της Αφομοίωσης. Στη μελέτη των Maisonneuve και Teste (2007) η δεύτερη επιθυμητή προσδοκία ήταν η Αφομοίωση ενώ στη δική μας μελέτη βρίσκεται στο τέλος της κατάταξης και για τις δύο ομάδες. Αντίστοιχα ευρήματα εντοπίζουμε στις μελέτες των Pavlouros και Motti-Stefanidi (2017) στην Ελλάδα και των Vezalli και Giovanni (2010) στην Ιταλία. Το παραπάνω εύρημα ενδεχομένως να σχετίζεται με το ότι η ελληνική κοινότητα βρίσκεται κάπου στο τέλος της κατάταξης αναφορικά τις πολυπολιτισμικές πολιτικές (Banting & Kymlicka, 2013), ενώ σε χώρες περισσότερο πολυπολιτισμικές όπως ο Καναδάς η έννοια της Αφομοίωσης – αν και όχι πρώτη σε προτίμηση - δεν εμφανίζεται να έχει μια τόσο αρνητική χροιά. Η Αφομοίωση, σε μια κοινωνία υποδοχής σαν του Καναδά, πιθανώς αποτυπώνει περισσότερο την έννοια της ένταξης σε μια ευρύτερη κοινωνία υποδοχής.

Αναφορικά με τις συγκρίσεις των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης ανά ομάδα στόχο, η κοινωνία υποδοχής εμφάνισε διαφορές μόνο για την προσδοκία της Περιθωριοποίησης. Ενώ με βάση την κλίμακα μέτρησης η προσδοκία της Περιθωριοποίησης δεν αποτελεί μια προσδοκία συμφωνίας και για τις τρεις ομάδες, εντούτοις εμφανίζονται διαφορές μεταξύ της ομάδας των Αλβανών και των Σύριων, με την ομάδα των Σύριων να εμφανίζει σχετικά υψηλότερους δείκτες συμφωνίας. Αξίζει, ωστόσο, να επισημανθεί ότι η πρόταση της Περιθωριοποίησης στην κλίμακα σχετιζόταν με περιορισμό της ροής μεταναστών και προσφύγων προς την Ελλάδα. Συνεπώς, ίσως η συγκεκριμένη προσδοκία εκφράζει τον φόβο της κοινωνίας υποδοχής απέναντι στο

μεγάλο κύμα προσφυγικής ροής που λάμβανε χώρα το χρονικό διάστημα της συλλογής των δεδομένων.

Συνεπώς τα ευρήματα της παρούσας μελέτης μάλλον δεν επιβεβαίωσαν την υπόθεση των Fiske et al. (2002) σύμφωνα με την οποία τα μέλη υποτιμημένων ομάδων και ομάδων υψηλού status ενδεχομένως να πυροδοτούν διαφορετικές στάσεις απέναντι στους μετανάστες και πρόσφυγες, όπως υποστηρίζει το μοντέλο περιεχομένου των στερεοτύπων (Fiske, Cuddy, Glick, & Xu, 2002). Ωστόσο, θα αναμέναμε διαφοροποίηση σε περισσότερες προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης ανά ομάδα στόχο και δη διαφοροποίηση της ομάδας των Αλβανών (υψηλό κοινωνικό status, χρόνια επαφή, εξειδικευμένο προσωπικό) ως προς την ομάδα των Πακιστανών (χαμηλό κοινωνικό status, ορατότητα). Συναφείς μελέτες εμφάνισαν αντίστοιχα ευρήματα με τη δική μας μελέτη αναφορικά με την μη διαφοροποίηση ως προς την ομάδα στόχο (Bourhis & Bougie, 1998. Montreuil & Bourhis 2001. Vezalli & Giovanni, 2010). Η παρούσα μελέτη δεν κατάφερε να εντοπίσει προτίμηση της κοινωνίας υποδοχής για προσδοκίες Διαχωρισμού και Αφομοίωσης για υποτιμημένες ομάδες μεταναστών, όπως έχει αποτυπωθεί σε σχετικές μελέτες (Bourhis & Dayan, 2004. Safdar, Dupuis, Lewis, El-Geledi, & Bourhis, 2008). Σύμφωνα με τους Montreuil και Bourhis (2001), η μη διαφοροποίηση ανάλογα με την ομάδα στόχο ενδεχομένως ερμηνεύεται από την επίδραση της ομογενοποίησης της εξωομάδας στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής.

Όπως προκύπτει από συναφείς μελέτες, οι Αλβανοί μετανάστες τείνουν να υιοθετούν στρατηγικές Εναρμόνισης, οι Πακιστανοί το Διαχωρισμό και οι Σύριοι πρόσφυγες στην παρούσα φάση, είναι μάλλον πιο πιθανόν να κινηθούν προς στρατηγικές Διαχωρισμού και Περιθωριοποίησης. Περιθωριοποίηση για όσο διάστημα παραμένουν σε στρατόπεδα / χώρους συγκέντρωσης και ίσως Διαχωρισμό για όταν ξεκινούν να έχουν επαφή με την κοινωνία υποδοχής. Σύμφωνα με τους Amiot, de la Sablonniere, Terry και

Smith (2007) κατά το πρώτο στάδιο της επαφής, προκειμένου οι ομάδες να διατηρήσουν θετική διακριτότητα στην ενδοομάδα οδηγούνται στην επικύρωση της κοινωνικής και πολιτισμικής ταυτότητας προέλευσης, γεγονός που αναμένεται να οδηγήσει στην υιοθέτηση μιας στρατηγικής Διαχωρισμού τουλάχιστον στο πρώτο στάδιο της προσαρμογής στην χώρα υποδοχής. Αν επιχειρήσουμε να αποτυπώσουμε την συμπληρωματικότητα των προσδοκιών με τις συνήθειες / προσδοκώμενες στρατηγικές από μέρους της κάθε ομάδας στόχου με βάση το Διαδραστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης (Bourhis, Moise, Perreault & Senecal, 1997), λαμβάνοντας ως προτιμώμενη προσδοκία της κοινωνίας υποδοχής τον Ατομοκεντρισμό, το αποτέλεσμα θα είναι η εμφάνιση και για τις τρεις ομάδες προβληματικών διομαδικών σχέσεων με την κοινωνία υποδοχής. Αντίστοιχα, αν επιχειρήσουμε να αποτυπώσουμε τους πιθανούς συνδυασμούς όπως προκύπτουν από το μοντέλο επιπολιτισμικής συμφωνίας, λαμβάνοντας ως προσδοκία της κοινωνίας υποδοχής την Εναρμόνιση (Piontkowski, Rohmann & Florack, 2002), θα έχουμε μάλλον ένα συναινετικό μοντέλο για τους Αλβανούς μετανάστες, ένα μοντέλο με προβλήματα στην επαφή για τους Πακιστανούς μετανάστες και ένα μοντέλο με προβλήματα στην επαφή -έως και συγκρουσιακό- για τους Σύριους πρόσφυγες.

Στην παρούσα ενότητα, σε συνέχεια της συζήτησης αναφορικά με τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης θα συνοψίσουμε τα ευρήματα της μελέτης αναφορικά με τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στην ταυτότητα και στις σχέσεις.

Μέσα από τον πολιτισμικό προσανατολισμό στην ταυτότητα διερευνήθηκαν οι διεργασίες επιπολιτισμοποίησης που σχετίζονται με τη διατήρηση της πολιτισμικής ταυτότητας των μεταναστών, περιλαμβάνουν την διαχείριση συμβολικών στοιχείων του πολιτισμού (π.χ. γλώσσα, αξίες, ήθη και έθιμα) και αποτυπώνουν μια περισσότερο ιδιωτική σφαίρα διεργασιών επιπολιτισμοποίησης. Μέσα από τον πολιτισμικό προσανατολισμό στις σχέσεις αποτυπώνονται διεργασίες επιπολιτισμοποίησης που

σχετίζονται με την επαφή, την πολιτειότητα (π.χ. γάμοι, φιλίες, υπηκοότητα) και μια περισσότερο δημόσια σφαίρα διεργασιών επιπολιτισμοποίησης της μεταναστευτικής ομάδας. Όπως αναφέρεται και στα αποτελέσματα, για τον κάθε επιπολιτισμικό προσανατολισμό δημιουργήθηκαν τρεις συστάδες οι οποίες ήταν: Διαχωρισμός (διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων χώρας προέλευσης), Εναρμόνιση (διατήρηση / υιοθέτηση στοιχείων και από τα δύο πολιτισμικά πλαίσια) και Αφομοίωση (υιοθέτηση στοιχείων κυρίως από το πολιτισμικό πλαίσιο της κοινωνίας υποδοχής).

Όπως προέκυψε από τα ευρήματα, αποτυπώθηκε μεγαλύτερη προτίμηση για ένα μοντέλο Εναρμόνισης αναφορικά με τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στις σχέσεις σε σύγκριση με τον προσανατολισμό στην ταυτότητα. Μέσα από αυτό το εύρημα επιβεβαιώνεται η προτίμηση προσδοκιών Εναρμόνισης της κοινωνίας υποδοχής και στην αξιολόγηση των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης μέσα από τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στις σχέσεις και στην ταυτότητα. Ωστόσο, η μεγαλύτερη τάση που αποτυπώνεται στις σχέσεις ίσως εκφράζει τη διάσταση της προσδοκίας για επαφή και μια διάσταση που σχετίζεται με τη δημόσια σφαίρα. Διάκριση ανάμεσα στην δημόσια και ιδιωτική σφαίρα συναντούμε και στις μελέτες των Arends-Tóth και van de Vijver (2003) και Vermeulen και Penninx (2000). Όπως έχει αποτυπωθεί στις παραπάνω μελέτες, οι μετανάστες τείνουν να επιλέγουν την διατήρηση στοιχείων του πολιτισμού καταγωγής σε τομείς που σχετίζονται με την ιδιωτική σφαίρα. Στην μελέτη των Arends-Tóth και van de Vijver (2003) στην Ολλανδία, η κοινωνία υποδοχής εμφάνιζε προσδοκίες Αφομοίωσης τόσο για την ιδιωτική όσο και τη δημόσια σφαίρα. Στη δική μας μελέτη διαφαίνεται ένα μοτίβο Εναρμόνισης με σαφή υψηλότερη προτίμηση Εναρμόνισης στην δημόσια σφαίρα.

Όσον αφορά τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στην ταυτότητα ως προς τις απειλές σε ατομικό επίπεδο (φόβος θανάτου και οικονομική αβεβαιότητα) δεν παρατηρήθηκαν συστηματικές διαφορές μεταξύ των ομάδων. Συνεπώς, οι υπαρξιακές

παράμετροι δεν φάνηκαν να διαφοροποιούν την προτίμηση της κοινωνίας υποδοχής για την διατήρηση / υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων ταυτότητας από τους μετανάστες / πρόσφυγες.

Αναφορικά με την ιδεολογική τοποθέτηση οι περισσότερο δεξιόι συμμετέχοντες υποστήριξαν ένα αφομοιωτικό μοντέλο ενώ οι συμμετέχοντες με κεντρώα και αριστερή πολιτική αυτοτοποθέτηση δεν διαφοροποιήθηκαν μεταξύ τους. Μέσα από το παρόν εύρημα αποτυπώνεται μια τάση οι πιο δεξιόι, ως προς την πολιτική αυτοποθέτηση, συμμετέχοντες να εμφανίζουν μια σαφή προτίμηση για την υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων από την χώρα υποδοχής. Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης θα μπορούσαν να ερμηνευθούν στην βάση της θεωρίας της δικαιολόγησης του συστήματος (Jost et al., 2003), σύμφωνα με την οποία τα συντηρητικά μέλη της κοινωνίας θα τείνουν να δικαιώνουν τις ανισότητες, να εμφανίζουν μεγαλύτερη πρόσδεση με την εθνική ταυτότητα μέσα από υιοθέτηση αφομοιωτικών μοντέλων για την επιπολιτισμική ταυτότητα (προσδοκίες για υιοθέτηση πολιτισμικής ταυτότητας χώρας υποδοχής) και να εκφράζουν φοβικές στάσεις απέναντι στην επαφή (προσδοκίες για Διαχωρισμό ως προς τις σχέσεις της κοινωνίας υποδοχής και της μεταναστευτικής / προσφυγικής ομάδας).

Αναφορικά με τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στην ταυτότητα αναδύθηκε ένα μοτίβο αφομοιωτικού μοντέλου σχεδόν για όλες τις διαστάσεις που αξιολογούσαν απειλή και αρνητικές διομαδικές στάσεις. Τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής που εμφάνιζαν υψηλές τιμές στις διαστάσεις της απειλής και στο διομαδικό ανταγωνισμό εκδήλωσαν την προσδοκία οι μετανάστες να υιοθετήσουν τα πολιτισμικά στοιχεία ταυτότητας (π.χ. γλώσσα, θρησκεία, ήθη και έθιμα) της χώρας υποδοχής. Ειδικότερα, αναφορικά με τις διαστάσεις της απειλής (ρεαλιστική, συμβολική και διομαδικό ανταγωνισμό), προέκυψαν συστηματικά υψηλότεροι δείκτες για όσους έδειξαν προτίμηση προς ένα αφομοιωτικό μοντέλο και χαμηλότερους δείκτες για όσους επέλεξαν ένα μοντέλο Εναρμόνισης.

Εξάιρεση αποτέλεσε η περίπτωση της ρεαλιστικής απειλής, στην οποία εμφανίστηκαν συστηματικά χαμηλότεροι δείκτες για όσους επέλεξαν μια προσέγγιση Διαχωρισμού. Το ίδιο αφομοιωτικό μοντέλο επιβεβαιώθηκε για το διομαδικό άγχος, την προκατάληψη, τα αρνητικά στερεότυπα, το λανθάνοντα ρατσισμό και τον τυφλό πατριωτισμό. Οι συμμετέχοντες με υψηλά επίπεδα στην προσλαμβανόμενη διομαδική απειλή και τον ανταγωνισμό φάνηκαν να προτιμούν οι μετανάστες σε επίπεδο πολιτισμικής ταυτότητας να υιοθετήσουν πλήρως τα πολιτισμικά στοιχεία της κοινωνίας υποδοχής. Ωστόσο, η διάσταση του επιπολιτισμικού προσανατολισμού στην ταυτότητα εκφράζει έναν τομέα που σχετίζεται περισσότερο με την ιδιωτική σφαίρα και συχνά αποτελεί ένα χώρο στον οποίο οι μετανάστες επιχειρούν να διατηρήσουν περισσότερα στοιχεία από την πολιτισμική ταυτότητα της χώρας καταγωγής τους (Arends-Tóth & van de Vijver, 2003). Συνεπώς, αναδεικνύεται ότι, όταν εμφανίζονται συνθήκες προσλαμβανόμενης διομαδικής απειλής, αρνητικών διομαδικών στάσεων απέναντι σε μετανάστες και υψηλής πρόσδεσης της κοινωνίας υποδοχής με την εθνική ταυτότητα (τυφλός πατριωτισμός, λανθάνων ρατσισμός), οι προσδοκίες για τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στην ταυτότητα αποτυπώνουν ένα αφομοιωτικό μοντέλο σύμφωνα με το οποίο η προσδοκία είναι η υιοθέτηση στοιχείων ταυτότητας από την χώρα υποδοχής. Ωστόσο, αν συνυπολογίσουμε τη θέση των Arends-Tóth και van de Vijver (2003), αναδεικνύεται μια ασυμφωνία ανάμεσα στην τάση των μεταναστών να διατηρήσουν στοιχεία της πολιτισμικής τους ταυτότητας στο πλαίσιο της ιδιωτικής σφαίρας από τη μια και από την άλλη την προσδοκία της κοινωνίας υποδοχής στις συνθήκες που περιγράφηκαν πιο πάνω για πλήρη υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων ταυτότητας από την κοινωνία υποδοχής. Σε μελέτη των Kunst και Sam (2014) για μετανάστες δεύτερης γενιάς, οι ερευνητές επισημαίνουν ότι η σε μικρότερο βαθμό προθυμία της κοινωνίας υποδοχής για τη διατήρηση της

πολιτισμικής κληρονομιάς των μεταναστών ενδεχομένως κρύβει τον κίνδυνο ιδιαίτερα συγκρουσιακών αποτελεσμάτων σε διομαδικό επίπεδο.

Αξίζει να επισημανθεί ότι οι χαμηλότεροι δείκτες ρεαλιστικής απειλής και προκατάληψης εμφανίστηκαν σε όσους υποστήριζαν ένα μοντέλο Διαχωρισμού σύμφωνα με το οποίο οι μετανάστες θα ήταν θεμιτό να διατηρήσουν στοιχεία της πολιτισμικής τους ταυτότητας. Συνεπώς, και σε συνάρτηση με τα παραπάνω, μόνο σε συνθήκες χαμηλής προσλαμβανόμενης ρεαλιστικής απειλής και χαμηλής προκατάληψης η κοινωνία υποδοχής υποστήριξε τη διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων ταυτότητας των μεταναστών από την χώρα προέλευσης. Τα παραπάνω ευρήματα είναι σε συμφωνία με την θεωρία της ενοποιημένης απειλής σύμφωνα με την οποία υψηλότερα επίπεδα προκατάληψης σχετίζονται με υψηλότερα επίπεδα ρεαλιστικής απειλής και ως εκ τούτου με χαμηλότερη αποδοχή των μεταναστών / προσφύγων (Schweitzer, Perkoulidis, Krome, Ludlow & Ryan, 2005).

Οι υψηλότεροι δείκτες για τα θετικά στερεότυπα εμφανίστηκαν σε όσους επέλεξαν ένα μοτίβο Εναρμόνισης, επιβεβαιώνοντας την υπόθεση της επαφής. Μέσα από το παρόν εύρημα διαφαίνεται ότι η προτίμηση της Εναρμόνισης στο επίπεδο της πολιτισμικής ταυτότητας -και όχι απλώς η διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων από τη χώρα προσαρμογής- ενδεχομένως να προάγει περισσότερο θετικές στάσεις απέναντι στους μετανάστες. Τέλος, αναφορικά με την επαφή, όπως αναμενόταν, δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ τριών ομάδων. Τα ευρήματα από τις προσδοκίες για τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στην ταυτότητα επιβεβαιώνουν τόσο την θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας όσο και την υπόθεση της πολυπολιτισμικότητας.

Στη συνέχεια θα γίνει συνοπτική ανασκόπηση των ευρημάτων αναφορικά με τον πολιτισμικό προσανατολισμό στις σχέσεις. Αναφορικά με τις απειλές σε ατομικό επίπεδο (φόβος θανάτου και οικονομική αβεβαιότητα) ως προς τον επιπολιτισμικό

προσανατολισμό στις σχέσεις δεν παρατηρήθηκαν συστηματικές διαφορές μεταξύ των ομάδων. Οι υπαρξιακές παράμετροι δεν φάνηκαν να συνδέονται με τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στις σχέσεις. Ωστόσο, σε έλεγχο αναφορικά με την ομάδα στόχο και τον φόβο θανάτου, παρατηρήθηκε συστηματική αλληλεπίδραση μεταξύ των διαστάσεων. Ειδικότερα, ενώ για τους Αλβανούς και Σύριους τα υψηλά επίπεδα φόβου θανάτου συνδέονταν με στάσεις Αφομοίωσης, αναφορικά με την προσδοκώμενη επαφή (επιπολιτισμικός προσανατολισμός στις σχέσεις), η εικόνα ήταν πλήρως αντεστραμμένη για τους Πακιστανούς μετανάστες, με όσους εμφανίζουν υψηλά επίπεδα φόβου θανάτου να προτιμούν ένα μοντέλο Διαχωρισμού αναφορικά με την προσδοκώμενη επαφή (επιπολιτισμικός προσανατολισμός στις σχέσεις). Ενδεχομένως η υπόθεση για περισσότερο απορριπτικές στάσεις απέναντι σε υποτιμημένες ομάδες μεταναστών να επιβεβαιώνεται μέσα από μια υπαρξιακή σκοπιά. Ενώ για την ομάδα των Αλβανών και Σύριων ο υψηλός φόβος θανάτου σχετίζεται με μια προσέγγιση διατήρησης του συστήματος η οποία προσεγγίζει την έννοια του προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία, εντούτοις για τους Πακιστανούς μετανάστες αποτυπώνεται μια προσέγγιση που ενδεχομένως εκφράζει στοιχεία δεξιού αυταρχισμού σύμφωνα με τον οποίο ο στόχος είναι η αναζήτηση της ασφάλειας μέσα από το Διαχωρισμό και την μη ανάμειξη των πολιτισμικών στοιχείων των δύο ομάδων και ιδιαίτερα χαμηλές προσδοκίες για διομαδική επαφή.

Αναφορικά με την ιδεολογική τοποθέτηση οι συμμετέχοντες με δεξιά πολιτική αυτοτοποθέτηση εμφάνισαν συστηματική προτίμηση προς ένα μοτίβο Διαχωρισμού ως προς τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στις σχέσεις. Αντίστοιχα ευρήματα εντοπίζουμε συνολικά για τη διάσταση του πολιτισμού στην μελέτη των Andrighetto, Trifiletti, Pasin και Carozza (2008) στην Ιταλία. Συνεπώς, οι περισσότερο συντηρητικοί συμμετέχοντες έδειξαν μια σαφή προτίμηση για έναν προσανατολισμό Διαχωρισμού και

Περιθωριοποίησης σύμφωνα με τον οποίο η προσδοκία για τις σχέσεις ήταν οι μετανάστες / πρόσφυγες να συναναστρέφονται / επικοινωνούν περισσότερο μεταξύ τους και όχι με την κοινωνία υποδοχής. Το παραπάνω εύρημα έρχεται σε συμφωνία με το μοντέλο διπλής επεξεργασίας για τις κοινωνικές στάσεις του Duckitt (2001), σύμφωνα με το οποίο ο δεξιός αυταρχισμός σχετίζεται περισσότερο με στρατηγικές ασφάλειας και ελέγχου και όχι τόσο επιβολής, όπως στην περίπτωση των υψηλών επιπέδων στον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, όπου αναδεικνύονται περισσότερο αφομοιωτικές ή περιθωριοποιητικές στρατηγικές.

Στους δείκτες της απειλής (ρεαλιστική, συμβολική και διομαδικός ανταγωνισμός) οι συμμετέχοντες που επέλεξαν ένα μοτίβο Εναρμόνισης εμφάνιζαν συστηματικά τους χαμηλότερους δείκτες. Αντίστοιχο μοτίβο παρατηρήθηκε και για μεταβλητές που αξιολογούσαν αρνητικές διομαδικές στάσεις, όπως διομαδικό άγχος, αρνητικά στερεότυπα, λανθάνων ρατσισμός και προκατάληψη. Για τις διαστάσεις της προκατάληψης και του τυφλού πατριωτισμού χαμηλά επίπεδα αποτυπώθηκαν επίσης και για τις διαστάσεις της Αφομοίωσης. Ο επιπολιτισμικός προσανατολισμός στις σχέσεις θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι αποτελεί έναν δείκτη προσδοκιών επαφής των δύο ομάδων (κοινωνία υποδοχής και μεταναστευτική / προσφυγική ομάδα). Μέσα από τα παραπάνω ευρήματα επιβεβαιώνεται η υπόθεση της πολυπολιτισμικότητας, σύμφωνα με την οποία όσοι από τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής αισθάνονται ασφάλεια απέναντι στις μεταναστευτικές ομάδες τείνουν να προτιμούν ένα μοντέλο Εναρμόνισης ως προς τις σχέσεις μέσα από αμοιβαίες σχέσεις της μεταναστευτικής κοινότητας και της κοινωνίας υποδοχής και να εμφανίζουν θετικότερες διομαδικές στάσεις και χαμηλότερα επίπεδα απειλής και διομαδικού ανταγωνισμού.

Τέλος, αναφορικά με τη επαφή, παρά τις υποθέσεις μας, δεν προέκυψαν συστηματικές διαφορές μεταξύ των ομάδων. Όπως αποτυπώνεται από τα ευρήματα, η

πρόθεση για επαφή (επιπολιτισμικός προσανατολισμός στις σχέσεις) δεν διαφοροποιήθηκε ανάλογα με την αναφερόμενη διομαδική επαφή των μελών της κοινωνίας υποδοχής με τις μεταναστευτικές / προσφυγικές ομάδες. Ενδεχομένως μεταξύ των προσδοκιών για επαφή και της πραγματικής διομαδικής επαφής παρεμβάλλονται άλλες μεταβλητές, τις οποίες θα προσπαθήσουμε να ερμηνεύσουμε στην συνέχεια της παρούσας συζήτησης.

Συγκεντρωτικά αποτυπώνεται ότι για τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στις σχέσεις οι συμμετέχοντες που επέλεξαν την Εναρμόνιση (διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων και από τις δύο κουλτούρες) εμφάνιζαν συστηματικά χαμηλότερα επίπεδα τόσο στις προσλαμβανόμενες απειλές και τον διομαδικό ανταγωνισμό, όσο και χαμηλότερους δείκτες σε παραμέτρους που αξιολογούσαν αρνητικές διομαδικές στάσεις. Παράλληλα, οι συμμετέχοντες που επέλεξαν την Εναρμόνιση στον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στις σχέσεις εμφάνιζαν περισσότερο αριστερή πολιτική αυτοτοποθέτηση και παρουσίαζαν περισσότερο τους μετανάστες / πρόσφυγες μέσα από θετικά στερεότυπα. Τα παραπάνω ευρήματα επιβεβαιώνουν σε κάποιο βαθμό την υπόθεση της πολυπολιτισμικότητας όπως αποτυπώθηκε από τους Pavnoroulos και Motti (2017), σύμφωνα με την οποία όταν τα άτομα αισθάνονται ασφάλεια τείνουν να υιοθετούν στρατηγικές Εναρμόνισης αναφορικά με την διομαδική επαφή.

Παρότι η διαφοροποίηση που αναμενόταν στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης δεν εντοπίστηκε στο βαθμό που αναμέναμε από τις ερευνητικές υποθέσεις, στη συνέχεια της συζήτησης θα αναφερθούμε στους προσδιοριστές τής κάθε προσδοκίας όπως διαφοροποιήθηκαν από υπαρξιακές, ιδεολογικές και διομαδικές παραμέτρους.

Προσδιοριστικοί παράγοντες προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης

Οι προσδοκίες της Αφομοίωσης και της Περιθωριοποίησης εμφάνισαν σημαντικά υψηλότερους δείκτες πολλαπλής προσδιοριστίας σε σχέση με τις υπόλοιπες προσδοκίες,

επιβεβαιώνοντας την υπόθεση της πολυπολιτισμικότητας (αίσθημα ασφάλειας) στην οποία αναφερθήκαμε πιο πάνω. Η υπόθεση ότι υψηλά επίπεδα απειλής (υπαρξιακής και διομαδικής) και αρνητικών διομαδικών στάσεων θα συνδέονται με περισσότερο με την Αφομοίωση και την Περιθωριοποίηση επιβεβαιώθηκε από τα ευρήματα της παρούσας μελέτης.

Εξετάζοντας τα ευρήματα ανά προσδοκία με βάση την ομάδα στόχο εμφανίζεται σχετικά υψηλότερος δείκτης πολλαπλής προσδιοριστίας για την Αφομοίωση στους Σύριους πρόσφυγες, ενώ για τους Αλβανούς μετανάστες προκύπτουν υψηλότεροι δείκτες για τις προσδοκίες Περιθωριοποίηση, Ατομοκεντρισμός και Αφομοίωση. Για την ομάδα των Πακιστανών οι υψηλότεροι δείκτες ήταν στην Περιθωριοποίηση και στη Αφομοίωση. Σε συνθήκες απειλής φαίνεται ότι η κοινωνία υποδοχής διαφοροποιείται ανά ομάδα στόχο προτάσσοντας την προσδοκία της Αφομοίωσης για τους Σύριους πρόσφυγες ενώ για τους Αλβανούς και Πακιστανούς μετανάστες την Περιθωριοποίηση.

Η συζήτηση των ευρημάτων θα διεξαχθεί αρχικά για τους κοινωνιοδημογραφικούς δείκτες, στη συνέχεια για τους υπαρξιακούς δείκτες, για το δείκτη της ιδεολογίας, για τους δείκτες διομαδικής απειλής και ανταγωνισμού και τέλος για τους δείκτες στάσεων απέναντι στην διομαδική επαφή.

Αναφορικά με τις κοινωνιοδημογραφικές μεταβλητές δεν υπήρξε ουσιαστική συνεισφορά στην πρόβλεψη των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης. Ωστόσο αποτυπώνεται μια τάση για ισχυρότερη διαφωνία στην προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης για τους Πακιστανούς μετανάστες στους άντρες του δείγματος. Η προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης αποτελεί έναν προοδευτικό προσανατολισμό που σχετίζεται με περισσότερο θετικές στάσεις απέναντι σε μια μεταναστευτική ομάδα. Η σύσταση της συγκεκριμένης μεταναστευτικής ομάδας ως προς το φύλο διαφέρει από τις άλλες δύο ομάδες (Σύριους και Αλβανούς) καθώς αποτελείται σχεδόν αποκλειστικά από

άντρες μετανάστες. Συνεπώς, θα μπορούσαμε ίσως να υποστηρίξουμε ότι η διαφοροποίηση ως προς το φύλο της κοινωνίας υποδοχής να είναι στη βάση μιας προσλαμβανόμενης απειλής ως προς το επικρατές φύλο της μεταναστευτικής ομάδας. Ενδεχομένως οι άντρες του δείγματος να εμφάνιζαν σχετικά λιγότερο θετικές στάσεις απέναντι σε μετανάστες από το Πακιστάν ωστόσο, με βάση αυτή την υπόθεση, θα αναμέναμε διαφοροποιήσεις και σε άλλες πιο κυριαρχικές / ομοιοστατικές προσδοκίες όπως την Αφομοίωση, το Διαχωρισμό ή την Περιθωριοποίηση.

Αναφορικά με τις υπαρξιακές παραμέτρους που αξιολογήθηκαν μέσα από την παρούσα μελέτη, όπως αποτυπώνεται από τα ευρήματα, ο φόβος θανάτου συνδέθηκε θετικά με την προσδοκία του Διαχωρισμού και η οικονομική αβεβαιότητα αρνητικά με την προσδοκία της Εναρμόνισης για την ομάδα των Αλβανών μεταναστών. Ωστόσο, σε συναφειακό επίπεδο, όπως προκύπτει από τους δείκτες συσχέτισης, η οικονομική αβεβαιότητα συνδέθηκε αρνητικά με την Εναρμόνιση και στο συνολικό δείγμα. Τα ευρήματα έρχονται σε συμφωνία με την υπόθεση της πολυπολιτισμικότητας, σύμφωνα με την οποία υψηλά επίπεδα απειλής συνδέονται με χαμηλή υποστήριξη αρμονικής διομαδικής επαφής. Αναφορικά με την οικονομική αβεβαιότητα τα ευρήματα είναι στη βάση της υπόθεσης για οικονομική ευαλωτότητα που οδηγεί σε αναγνώριση της ύπαρξης των αδικαιολόγητων ανισότητων και υιοθέτηση πιο κομφορμιστικών/ συντηρητικών τάσεων (Staerklé et al., 2007).

Η υπόθεση για την συνεισφορά της διάστασης της ευκρινούς θνητότητας στην μελέτη δεν επιβεβαιώθηκε στις αναλύσεις παλινδρόμησης αλλά διατυπώθηκε μια συστηματική σχέση σε επίπεδο συσχέτισεων με την Περιθωριοποίηση. Οι συμμετέχοντες που εκτέθηκαν στην συνθήκη της ευκρινούς θνητότητας αποτύπωσαν μια τάση για χαμηλότερη προτίμηση για την προσδοκία της Περιθωριοποίησης. Η υπόθεση της επίδρασης των υπαρξιακών παραμέτρων στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης

επιβεβαιώθηκε εν μέρει. Αναφορικά με τον φόβο θανάτου παρατηρούμε μια συντηρητική στροφή όπως διατυπώνεται στη σχετική βιβλιογραφία (Rosenblatt, Greenberg, Solomon, Pyszczynski, & Lyon, 1989. Florian, Mikulincer, & Hirschberger, 2001. Jost et al., 2003) και οδηγεί σε αυτή την περίπτωση σε μια φοβική στάση Διαχωρισμού. Ωστόσο τα ευρήματα από την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα μάλλον είναι προς την αντίθετη κατεύθυνση και επιφέρουν μια ήπια τάση για ανεκτικότητα. Αν συνεξετάσουμε τα ευρήματα θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ίσως η ενεργοποίηση των συμβολικών συστημάτων είναι προς την κατεύθυνση της θεωρίας της διατήρησης του συστήματος. Η τάση για μείωση της Περιθωριοποίησης υπέρ του Διαχωρισμού επικυρώνει ένα σενάριο κοσμοθεωρίας που επιβεβαιώνεται μέσα από πολιτικές για την μη συμπερίληψη των μεταναστών μέχρι πρότινος στο ελληνικό έθνος και στην παραμονή τους εσαεί στην κατάσταση του μετανάστη. Η τοποθέτηση σχετίζεται με το δίκαιο αίματος που ίσχυε ως πρόσφατα στην Ελλάδα για την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας (υπηκοότητας). Σύμφωνα με τον Χριστόπουλο (2015), στο πλαίσιο των συντηρητικών πολιτικών ρητορικών για το ζήτημα της ιθαγένειας η γραμμή συνέχιζε να είναι αυτή που είχε χαράξει ο νομάρχης Θεσσαλονίκης λίγα χρόνια πιο πίσω, όταν με αφορμή τη γνωστή υπόθεση του Αλβανού σημαιοφόρου, δήλωσε «Έλληνας γεννιέσαι, δεν γίνεσαι».

Όπως προέκυψε από τις τρεις μετααναλύσεις των Jost et al. (2003), Onraet et al. (2013), και Burke et al. (2013), φαίνεται ότι το αίσθημα απειλής και έκθεσης σε απειλητικές καταστάσεις σχετίζεται με προάσπιση συντηρητικών και δεξιών στάσεων. Ωστόσο υπάρχουν τοποθετήσεις που αρνούνται την ύπαρξη σημαντικής σχέσης ανάμεσα στην συντηρητική ιδεολογία και τα υπαρξιακά κίνητρα για μείωση του φόβου και της απειλής (Anson et al., 2009. Brandt, Wetherell, & Reyna, 2014. Castano et al., 2011. Charney, 2014. Greenberg & Jonas, 2003. Malka et al., 2014). Σύμφωνα με τον Pyszczynski (2004) υπάρχουν δύο λόγοι για τους οποίους θα μπορούσε να υπάρχει μια

εκλεκτική σχέση ανάμεσα στην υπαρξιακή κινητοποίηση και την συντηρητική ιδεολογία και ρητορική: α) η ευκρινής θνητότητα ωθεί το άτομο στην αναζήτηση δομής και τάξης και στην υιοθέτηση εύκολων και γρήγορων λύσεων και β) το άτομο παγιδεύεται ανάμεσα στη δυναμική για ανάπτυξη και ανοιχτότητα και συγκρατείται από φόβους που το οδηγούν σε προσκόλληση σε παλιές και απλές απαντήσεις που διατηρούν το σύστημα. Συνεπώς, η προάσπιση προσδοκιών Διαχωρισμού και η μείωση της υποστήριξης της προσδοκίας της Περιθωριοποίησης θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια κινητοποίηση των συμμετεχόντων για ανάκτηση του ελέγχου (Fritsche, Jonas & Fankhänel, 2008. Agroskin & Jonas, 2010) και για διατήρηση του συστήματος (Jost et al., 2003).

Συγκεντρωτικά φαίνεται ότι οι προσωπικές – εσωτερικές απειλές συμβάλλουν σε κάποιο βαθμό στην ερμηνεία των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής απέναντι σε μετανάστες και πρόσφυγες.

Αναφορικά με την ιδεολογία, όπως προκύπτει από την πολιτική αυτοτοποθέτηση, οι περισσότερο αριστεροί συμμετέχοντες υποστηρίζουν θετικά την Συναλλακτική Εναρμόνιση τόσο στο συνολικό δείγμα όσο και στην ομάδα των Σύριων προσφύγων. Το παρόν εύρημα επιβεβαιώνεται και από τα ευρήματα του τέταρτου ερευνητικού σχεδιασμού, όπου στην συστάδα της προοδευτικής ιδεολογικής τοποθέτησης υπήρχαν οι υψηλότεροι δείκτες υποστήριξης της Συναλλακτικής Εναρμόνισης. Συναφή ευρήματα εντοπίζουμε και στη βιβλιογραφία (Andrighetto, Trifiletti, Pasin & Capozza, 2008. Bourhis, Dayan & Sioufi, 2013. Trifiletti, Dazzi, Hichy & Capozza, 2007). Το γεγονός ότι το παρόν εύρημα επιβεβαιώνεται και εντός της ομάδας των Σύριων προσφύγων ενδεχομένως σχετίζεται με τις αξίες της αριστερής ιδεολογίας για ανεκτικότητα, κοινωνική ισότητα, αλληλεγγύη και υποστήριξη ομάδων που βρίσκονται σε δύσκολη θέση και έχουν εξωθηθεί στην προσφυγιά.

Ως προς διαστάσεις της απειλής και του διομαδικού ανταγωνισμού (μηδενικό άθροισμα) ισχυρός δείκτης αναδείχθηκε η ρεαλιστική απειλή, προβλέποντας όλες τις προσδοκίες με εξαίρεση το Διαχωρισμό. Σύνδεση της Εναρμόνισης με χαμηλά επίπεδα ρεαλιστικής απειλής εντοπίζουμε και στην μελέτη των Celeste, Brown, Tip και Matera (2014). Η συμβολική απειλή συνδέθηκε αρνητικά με τον Ατομοκεντρισμό στο συνολικό δείγμα και στην ομάδα των Σύριων προσφύγων, αρνητικά με την Συναλλακτική Εναρμόνιση στην ομάδα των Πακιστανών μεταναστών και θετικά με το Διαχωρισμό στην ομάδα των Αλβανών μεταναστών. Η διάσταση του διομαδικού ανταγωνισμού συνδέθηκε θετικά με την Εναρμόνιση και την Αφομοίωση στην ομάδα των Πακιστανών μεταναστών και αρνητικά με την Συναλλακτική Εναρμόνιση στην ομάδα των Αλβανών μεταναστών.

Η διάσταση της επαφής συνδέθηκε αρνητικά με τον Ατομοκεντρισμό και την Εναρμόνιση στο συνολικό δείγμα, ενώ παράλληλα συνδέθηκε θετικά με την Περιθωριοποίηση για τους Πακιστανούς μετανάστες. Τα ευρήματά μας έρχονται σε αντίθεση με τα ευρήματα της βιβλιογραφίας αναφορικά με την σχέση της επαφής με την Εναρμόνιση και την Αφομοίωση (Berry, 2017. Gonzalez et al., 2010). Ωστόσο, το επίπεδο επαφής για την ομάδα των Πακιστανών και των Σύριων ήταν εν γένει αρκετά χαμηλό στο δείγμα μας. Αναφορικά με τον Ατομοκεντρισμό προκύπτει ότι όσο περισσότερο κάποιος έχει επαφή με άτομα μιας μεταναστευτικής ομάδας, τόσο αρχίζει να διαμορφώνει μια στάση απέναντι όχι στο άτομο αλλά στην ομάδα και, όταν αυτή η επαφή δεν λαμβάνει χώρα μέσα από ένα κλίμα ισότιμης επαφής σε κοινούς στόχους (Allport, 1954), τόσο αυξάνονται οι πιθανότητες για αρνητική διομαδική επαφή. Σύμφωνα με τους Gonzalez και Brown (2017) η αρνητική διομαδική επαφή δύναται να αυξήσει σημαντικά το άγχος και την σύγκρουση ανάμεσα σε δύο ομάδες, καθιστώντας την κοινωνική συνοχή ως σημαντική πρόκληση για την χάραξη πολιτικής σε περιβάλλοντα που χαρακτηρίζονται από ανάλογα είδη επαφής. Επίσης, όπως υποστηρίζουν ο Barlow et al. (2012), η αρνητική

επαφή επηρεάζει σε μεγαλύτερο βαθμό από την θετική επαφή τη διαμόρφωση στάσεων για την εξωομάδα. Οι Brown και Zagefka (2001) κάνουν αναφορά στον όρο κοινωνικό κλίμα ως σημαντικό παράγοντα βάσει του οποίου μπορούν να κατανοηθούν η ανάδυση και η διατήρηση των επιπολιτισμικών προσανατολισμών. Το κοινωνικό κλίμα στην Ελλάδα δεν είναι ιδιαίτερα υποστηρικτικό απέναντι στους μετανάστες, τόσο λόγω της χρηματοπιστωτικής κρίσης μέσα από μια συγχρονική οπτική (αύξηση της αβεβαιότητας) όσο και διαχρονικά λόγω πολιτικών που δεν ευνοούσαν την ένταξη των μεταναστών σε ένα πολυπολιτισμικό πλαίσιο (κατάταξη της Ελλάδας στις πολυπολιτισμικές πολιτικές: Banting & Kymlicka, 2013). Συναξιολογώντας τα παραπάνω προκύπτει ότι οι συνθήκες δεν είναι ευνοϊκές για την ανάπτυξη ενός κλίματος ασφάλειας και αποδοχής διαστάσεων της πολιτισμικής κληρονομιάς των μεταναστών.

Αξίζει να συσχετίσουμε τα παραπάνω με το γεγονός ότι στην ελληνική κοινωνία υποδοχής -σε συνάρτηση με όσα αναφέρθηκαν και πιο πάνω αναφορικά με την ένταξη των μεταναστών και την πρόσβαση στην ελληνική ιθαγένεια- συχνά, και ειδικά για μετανάστες ασιατικής προέλευσης, δεν υπάρχουν ευκαιρίες για ένταξη σε κοινή ενδοομαδική ταυτότητα με την κοινωνία υποδοχής. Σύμφωνα με τους Gaertner και Dovidio (2000), όταν λαμβάνει χώρα η μετατόπιση των γνωστικών αναπαραστάσεων στο ανήκειν από μια εξωομάδα, στην ενδοομάδα αναδύεται μια συμπεριέχουσα κοινωνική ταυτότητα εντός της ομάδας. Μέσα από την συμπεριέχουσα κοινωνική ταυτότητα προκύπτουν περισσότερο θετικές στάσεις που περιλαμβάνουν ενδοομαδική εύνοια στην υπερκείμενη κοινωνική ταυτότητα που περιλαμβάνει την παλαιότερη εξωομάδα. Η κοινή ενδοομαδική ταυτότητα μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την αύξηση της ευκρίνειας της υπάρχουσας κοινής υπερκείμενης σχέσης μεταξύ μελών και ομάδας (π.χ. στο σχολείο, σε φιλίες, στο έθνος) ή μέσα από την εισαγωγή παραγόντων (π.χ. κοινοί στόχοι, κοινή μοίρα) που η μία ομάδα διαμοιράζεται με τις άλλες ομάδες. Σύμφωνα με το μοντέλο δεν

απαιτείται κάθε ομάδα να εγκαταλείψει τελείως την παλαιότερή της ομάδα υπέρ της υπερκείμενης. Ωστόσο, σε αντίθεση με άλλα πολυπολιτισμικά κράτη (π.χ. Καναδάς, Σιγκαπούρη), στην Ελλάδα οι ευκαιρίες για συμπερίληψη των μεταναστών σε κοινή εσωομαδική ταυτότητα μάλλον είναι ανύπαρκτες.

Αναφορικά με την σχέση που αποτυπώθηκε ανάμεσα στην επαφή και την Περιθωριοποίηση αντίστοιχα αποτελέσματα εντοπίζουμε και στην μελέτη των Ρανλорουλος και Motti (2017). Αναφορικά με την σύνδεση της επαφής με την Περιθωριοποίηση και τον Ατομοκεντρισμό μάλλον δεν επιβεβαιώνουμε την υπόθεση των Ρανλорουλος και Motti (2017) ότι η Περιθωριοποίηση στο μοντέλο του Berry όπως προσλαμβάνεται από την κοινωνία υποδοχής στην Ελλάδα αποτελεί συνδυασμό των προσδοκιών της Περιθωριοποίησης και του Ατομοκεντρισμού γιατί θα αναμέναμε θετική σχέση και με τις δύο προσδοκίες.

Ο λανθάνων ρατσισμός συνδέθηκε αρνητικά με το Διαχωρισμό στο συνολικό δείγμα και για την ομάδα των Σύριων προσφύγων και θετικά με τον Ατομοκεντρισμό και την Περιθωριοποίηση στο συνολικό δείγμα και για την ομάδα των Πακιστανών μεταναστών. Η θετική σχέση ανάμεσα στον λανθάνοντα ρατσισμό και τις προσδοκίες του Ατομοκεντρισμού και της Περιθωριοποίησης ίσως λανθάνει σε εθνοκεντρικές ρητορικές που αναφέρονται σε προτίμηση «καλών» μεταναστών (υψηλό μορφωτικό επίπεδο, οικογενειάρχες) και στην αίσθηση της ανωτερότητας της μεταναστευτικής πορείας της κοινωνίας υποδοχής σε άλλα μέρη σε σύγκριση με την υποτιμημένη μεταναστευτική ή προσφυγική ομάδα. Η έννοια του λανθάνοντος ρατσισμού, όπως αποτυπώνεται και στις προτάσεις της κλίμακας, αναφέρεται σε ανωτερότητα της κοινωνίας υποδοχής έναντι της υποτιμημένης μεταναστευτικής ομάδας, δημιουργώντας μια ανελιξιακή πλάνη μόνο για όσους θα ακολουθήσουν μια ατομοκεντρική στρατηγική και θα αποκοπούν από την πολιτισμική και εθνική τους ομάδα καταγωγής. Η διαφοροποίηση που παρατηρείται

ανάλογα με την ομάδα των Σύριων και των Πακιστανών θα μπορούσε να ερμηνευθεί στη βάση της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας. Τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής που εμφανίζουν υψηλά επίπεδα στο λανθάνοντα ρατσισμό, δεδομένου ότι διατηρούν ακόμα σε κάποιο βαθμό θετικότερες στάσεις απέναντι στους πρόσφυγες, οι οποίοι θα παραμείνουν στη χώρα, προτάσσουν ως λύση την στρατηγική του Διαχωρισμού ενώ για τους Πακιστανούς μετανάστες προτείνουν ένα μοτίβο Περιθωριοποίησης και μείωσης της μεταναστευτικής ροής προς την Ελλάδα. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι πρόκειται για ένα μοντέλο εξωομαδικής υποτίμησης και για τις δύο ομάδες, προσαρμοσμένο στις ιδιαιτερότητες της κάθε ομάδας και σε μια ήπια πολιτική ορθότητα απέναντι στους Σύριους πρόσφυγες.

Στη συνέχεια θα γίνει αναφορά στην πρόσδεση της κοινωνίας υποδοχής με την εθνική ταυτότητα και τις προσδοκίες για την διαχείριση πολιτισμικών στοιχείων ταυτότητας από την πλευρά των μεταναστών και προσφύγων. Ο τυφλός πατριωτισμός συνδέθηκε θετικά με την Αφομοίωση στο συνολικό δείγμα και στην ομάδα των Σύριων προσφύγων και την Περιθωριοποίηση στο συνολικό δείγμα και στην ομάδα των Πακιστανών μεταναστών. Η υψηλή πρόσδεση της κοινωνίας υποδοχής με την εθνική ταυτότητα φαίνεται ότι συνδέεται με τις στρατηγικές της Αφομοίωσης και της Περιθωριοποίησης, εισάγοντας μια ρητορική τύπου «όσοι μπορούν ας προσαρμοστούν σε όλα ενώ όσοι δεν τα καταφέρουν ας περιθωριοποιηθούν». Σύνδεση του εθνοκεντρισμού και της διαπολιτισμικής επικοινωνίας συναντούμε και στις μελέτες των (Lin & Rancer, 2003. Neuliep & McCroskey, 1997. Toale & McCroskey, 2001).

Η προκατάληψη συνδέθηκε αρνητικά με την Συναλλακτική Εναρμόνιση στο συνολικό δείγμα και στην ομάδα των Αλβανών μεταναστών. Η Συναλλακτική Εναρμόνιση θα μπορούσε να αποτελεί μια έμμεση μέτρηση στάσεων για την θεσμική υποστήριξη της διομαδικής επαφής, όπως αποτυπώνεται από τον Allport (1954), ως

προϋπόθεση της επαφής για μείωση της προκατάληψης. Συνεπώς τα ευρήματα είναι προς την αναμενόμενη κατεύθυνση.

Το διομαδικό άγχος συνδέθηκε αρνητικά με το Ατομοκεντρισμό και την Συναλλακτική Εναρμόνιση στο συνολικό δείγμα και στην ομάδα των Αλβανών μεταναστών. Συνεπώς, όπως αποτυπώνεται από τα ευρήματα, όσο περισσότερο διομαδικό άγχος ανέφεραν τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής τόσο λιγότερο έτειναν να βλέπουν τους μετανάστες και τους πρόσφυγες όσο άτομα ξεχωριστά και τόσο λιγότερο έτειναν να υποστηρίζουν παρεμβάσεις και πολιτικές για την ένταξη μεταναστών και προσφύγων στην κοινωνία υποδοχής. Προηγούμενες μελέτες έχουν δείξει τη σημαντική συμβολή του διομαδικού άγχους στις διομαδικές σχέσεις (Brown & Hewstone, 2005. Capozza, Vezzali, Trifiletti, Falvo, & Favara, 2010).

Αναφορικά με τα στερεότυπα, τα θετικά δεν κατάφεραν να προβλέψουν καμιά προσδοκία επιπολιτισμοποίησης και σε καμία ομάδα στόχο. Τα αρνητικά στερεότυπα συνδέθηκαν θετικά με την Αφομοίωση στο συνολικό δείγμα για τις ομάδες των Αλβανών και Πακιστανών μεταναστών και αρνητικά με την Συναλλακτική Εναρμόνιση για την ομάδα των Πακιστανών μεταναστών.

Σύνθεση θεωριών διομαδικής επαφής και διεργασιών επιπολιτισμοποίησης.

Στόχος της παρούσας μελέτης ήταν να αποτυπώσει πώς υπαρξιακοί, ιδεολογικοί και διομαδικοί παράγοντες ερμηνεύουν τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης της ελληνικής κοινωνίας υποδοχής. Στην παρούσα μελέτη επιχειρήθηκε η σύνθεση θεωριών για τις διομαδικές σχέσεις (θεωρία Ενοποιημένης Απειλής, Συντελεστικό Μοντέλο Διομαδικής Σύγκρουσης, θεωρία της Επαφής, θεωρίας Ρεαλιστικής Σύγκρουσης Ομάδων, θεωρία Διαχείρισης του Τρόμου, θεωρία Διατήρησης του Συστήματος) με τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης. Η θεωρία της ρεαλιστικής διομαδικής σύγκρουσης (Sherif, 1966. Sherif & Sherif, 1964, 1966) δίνει κεντρικό ρόλο για τη διαμόρφωση διομαδικών στάσεων

στην απειλή. Ωστόσο, σε αντίθεση με την θεωρία της ενοποιημένης απειλής (Riek, Mania & Gaertner 2006. Stephan & Renfro 2002. Stephan & Stephan, 1996. Stephan, Ybarra, Martinez, Schwarzwald, & Tur-Kaspa, 1998), η θεωρία ρεαλιστικής διομαδικής σύγκρουσης υποστηρίζει ότι η απειλή έχει ως αποτέλεσμα την δημιουργία στερεοτύπων - και όχι το αντίθετο- και ότι με την παρέλευση του χρόνου τα στερεότυπα αποκρυσταλλώνονται σε πιο γενικευμένες μορφές προκατάληψης (Sherif & Sherif, 1966).

Μέσα από τα δύο μοντέλα θελήσαμε να ελέγξουμε τις υποθέσεις της θεωρίας ρεαλιστικής σύγκρουσης ομάδων και της θεωρίας της ενοποιημένης απειλής. Συναφή θεωρητική και εμπειρική τεκμηρίωση για την συγκριτική διερεύνηση των δύο παραπάνω μοντέλων συναντούμε στους Myers, Abrams, Rosenthal και Christian (2013), οι οποίοι ωστόσο μελέτησαν ως εξαρτημένη μεταβλητή την προκατάληψη. Για το σχεδιασμό της ανάλυσης διαδρομών βασιστήκαμε στην τοποθέτηση των Ward και Masgoret (2006), σύμφωνα με τους οποίους προσωπικές στάσεις, όπως η ιδεολογία, και καταστασιακές μεταβλητές αποτελούν εξωγενείς παράγοντες. Στο μοντέλο προσθέσαμε την διάσταση των υπαρξιακών παραμέτρων μέσα από το φόβο θανάτου. Η τοποθέτηση της επαφής στις εξωγενείς μεταβλητές υποστηρίχθηκε στην εμπειρική τοποθέτηση του Pettigrew's (1997). Επιπρόσθετα οι Brown και Hewstone (2005), ακολουθώντας την παραπάνω προσέγγιση σε έναν αριθμό μελετών, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η μεγέθυνση της επαφής οδηγεί σε περισσότερο θετικές στάσεις· ομοίως και μελέτες που χειρίστηκαν πειραματικά την μεταβλητή επαφή (Brown, Vivian, & Hewstone, 1999). Στο επίπεδο των ατομικών διαφορών η δεξιά / συντηρητική ιδεολογία και ο φόβος θανάτου συνδέθηκαν με αυξημένα επίπεδα απειλής (μοντέλο 1), με περισσότερο αρνητικές στάσεις απέναντι στις μεταναστευτικές / προσφυγικές ομάδες (μοντέλο 2) και, εν τέλει, με υποστήριξη περισσότερο ομοιοστατικών επιπολιτισμικών προσδοκιών (Αφομοίωση, Διαχωρισμό, Περιθωριοποίηση) και αρνητικά με τις θετικές προσδοκίες (Ατομοκεντρισμό και

Συναλλακτική Εναρμόνιση). Με όρους καταστασιακών μεταβλητών περισσότερη επαφή με μετανάστες οδηγούσε σε μικρότερο βαθμό υιοθέτησης αρνητικών διομαδικών στάσεων (μοντέλο 2).

Τα δεδομένα, με βάση τους συντελεστές παλινδρόμησης, εμφάνισαν σχετικά καλύτερη εφαρμογή στο δεύτερο μοντέλο που έλεγξε την υπόθεση της θεωρίας της ενοποιημένης απειλής σύμφωνα με την οποία αρνητικές προδιαθέσεις απέναντι σε μετανάστες συμβάλλουν στην πρόβλεψη της προσλαμβανόμενης απειλής. Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, επιχειρήθηκε η αποτύπωση και της αντίστροφης διαδρομής, ξεκινώντας από υπαρξιακές, ιδεολογικές και συμπεριφορικές παραμέτρους, συνεχίζοντας με την πρόσληψη της απειλής και το διομαδικό ανταγωνισμό, στη συνέχεια τις αρνητικές στάσεις απέναντι στη διομαδική επαφή όπως τροφοδοτούνται από την ευκρινή θνητότητα και, τέλος, την πρόβλεψη των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης. Στο μοντέλο η ευκρινής θνητότητα οριακά δεν συνέβαλε στην πρόβλεψη των αρνητικών διομαδικών στάσεων.

Εντούτοις, μέσα από το μοντέλο δεν μπορούμε να εξαγάγουμε αιτιώδεις σχέσεις και μάλιστα σύμφωνα με του Stephan και Renfro (2002) το μοντέλο είναι, μάλλον, κυκλικής αιτιότητας παρά μονής κατεύθυνσης. Οι ψυχολογικές και συμπεριφορικές συνέπειες της απειλής ανατροφοδοτούν τις συνθήκες που προηγούνται της προσλαμβανόμενης απειλής (αρνητικές διομαδικές στάσεις) οι οποίες με τη σειρά τους ενισχύουν, επίσης ανατροφοδοτικά το μοντέλο, καθώς οι σχέσεις μεταξύ των ομάδων εξελίσσονται.

Το εκλεκτικό υπαρξιακό και ιδεολογικό μοντέλο της θεωρίας ενοποιημένης απειλής που προτείνουμε παρέχει ένα θεωρητικό και εμπειρικό πλαίσιο για την ερμηνεία διομαδικών στάσεων και διεργασιών επιπολιτισμοποίησης στην κοινωνία υποδοχής. Το παρόν μοντέλο συνδυάζει στοιχεία από κλασικές θεωρίες της κοινωνικής ψυχολογίας (Allport, 1954) και πιο σύγχρονες προσεγγίσεις για την ερμηνεία των διομαδικών

στάσεων (Esses et al., 1998. Stephan et al., 1998), καθώς και θεωρητικά πλαίσια για την επιπολιτισμοποίηση και τις διομαδικές σχέσεις (Bourhis et al., 1997). Επίσης μέσα από το παρόν μοντέλο εξετάζεται η επίδραση τόσο ατομικών όσο και καταστασιακών παραγόντων αναφορικά με τις στάσεις απέναντι στους μετανάστες, ενσωματώνοντας συναισθηματικές (διομαδικό άγχος), συμπεριφορικές (επαφή) και γνωστικές (φόβος θανάτου) διαστάσεις διεργασιών που οδηγούν στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης. Το εκλεκτικό μοντέλο που προτείνουμε στην παρούσα μελέτη είναι σε συμφωνία με άλλες σύγχρονες θεωρητικές τοποθετήσεις όπως το Συντελεστικό Μοντέλο της Διομαδικής Σύγκρουσης (Esses et al., 2005), σύμφωνα με το οποίο ιδεολογικοί και καταστασιακοί παράγοντες, ως εξωγενείς μεταβλητές στην παρουσία συγκεκριμένων εξωομάδων, οδηγούν σε αύξηση της πρόσληψης του ανταγωνισμού. Ο προσλαμβανόμενος ανταγωνισμός έχει γνωστικές και συναισθηματικές διαστάσεις καθώς και διαστάσεις κινήτρων, εκδηλώνεται σε ρεαλιστικούς και συμβολικούς τομείς, οδηγεί σε αντιδράσεις μείωσης του ανταγωνισμού (Αφομοίωση), συμπεριλαμβανομένων αρνητικών στάσεων, αποφυγής (Διαχωρισμός) και αποκλεισμού (Περιθωριοποίηση). Σημαντικό στοιχείο του ενοποιημένου μοντέλου είναι η ανατροφοδοτική επιρροή παραγόντων κατάστασης και ιδεολογίας όπου η ιδεολογία αυξάνει την ευαισθησία των παραγόντων κατάστασης και οι παράγοντες κατάστασης ενισχύουν και ενδυναμώνουν την επίδραση της ιδεολογίας (Esses et al., 2005).

Και στα δύο μοντέλα η δεξιά αυτοτοποθέτηση, τα χαμηλά επίπεδα επαφής, ο φόβος θανάτου, οι αρνητικές διομαδικές στάσεις και η προσλαμβανόμενη απειλή συνδέθηκαν με υψηλότερα επίπεδα Αφομοίωσης, Περιθωριοποίησης, Διαχωρισμού και χαμηλότερα επίπεδα Ατομοκεντρισμού και Συναλλακτικής Εναρμόνισης.

Αξίζει να σχολιαστεί η επίδραση της θεωρίας του τρόμου μέσα από όρους προδιάθεσης (φόβος θανάτου) και κατάστασης (ευκρινής θνητότητα). Ο φόβος θανάτου

αποτελεί μια προδιαθεσική μεταβλητή γι' αυτό και εντάχθηκε στην αρχή του μοντέλου, ενώ η ευκρινής θνητότητα αποτελεί μια καταστασιακή μεταβλητή και επιλέχθηκε να ενταχθεί στη συνέχεια του μοντέλου στην πρόσληψη της απειλής (μοντέλο 1) ή στις αρνητικές διομαδικές στάσεις αντίστοιχα (μοντέλο 2). Τα ευρήματα αναφορικά με τον φόβο θανάτου ήταν προς την αναμενόμενη κατεύθυνση. Ωστόσο τα ευρήματα αναφορικά με την ευκρινή θνητότητα ήταν προς την αντίθετη κατεύθυνση στο δεύτερο μοντέλο και όχι στο πρώτο. Αναφορικά με την ευκρινή θνητότητα αναμέναμε ότι θα οδηγούσε σε περισσότερο αρνητικές διομαδικές στάσεις και θα αύξανε το αίσθημα της προσλαμβανόμενης διομαδικής απειλής. Ωστόσο, παρότι οριακά μη σημαντική η συμβολή της ευκρινούς θνητότητας στις αρνητικές διομαδικές στάσεις στο δεύτερο μοντέλο, η σχέση είναι θετικής κατεύθυνσης. Συνοψίζοντας, η ευκρινής θνητότητα φαίνεται να μειώνει την πρόσληψη της απειλής αλλά αποτυπώνεται μια τάση για υποστήριξη αρνητικών στάσεων για την διομαδική επαφή και ο φόβος θανάτου φαίνεται συστηματικά να σχετίζεται τόσο με αρνητικές διομαδικές στάσεις όσο και με μεγαλύτερη πρόσληψη της διομαδικής απειλής. Συναφή ευρήματα για σύνδεση της υπαρξιακής απειλής με λιγότερη αποδοχή και περισσότερο αρνητικές αξιολογήσεις απέναντι σε ομάδα μεταναστών εντοπίζουμε και στην μελέτη των Florack et al. (2003). Αναφορικά με την επίδραση της ευκρινούς θνητότητας θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε σε κάποιο βαθμό και την υπόθεση της ενίσχυσης της τάσης για έλεγχο όπως αποτυπώνεται από τους Fritsche, Jonas και Fankhänel (2008) και Agroskin και Jonas (2010). Η τοποθέτηση των παραπάνω ερευνητών βασίζεται την υπόθεση για δευτερογενή έλεγχο των Rothbaum et al. (1982). Σύμφωνα με την τοποθέτηση η ανάγκη για δευτερογενή έλεγχο έχει ως αποτέλεσμα την ανάγκη για γνωστική εγγύτητα, δεξιό αυταρχισμό (που συνδέεται με αναζήτηση ασφάλειας και ελέγχου) και προκατάληψη απέναντι σε μετανάστες (Agroskin & Jonas, 2010). Συνεπώς η τάση για αρνητικές στάσεις απέναντι σε μετανάστες, όπως

αποτυπώθηκε στο πρώτο μοντέλο δομικών εξισώσεων, και η λειτουργία της ευκρινούς θνητότητας για μείωση της διομαδικής απειλής συνάδουν με την παραπάνω θεώρηση. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τους Jost et al. (2003), υπάρχει μια εκλεκτική συνάφεια ανάμεσα στις υπαρξιακές ανάγκες για μείωση της προσλαμβανόμενης απειλής και τις συντηρητικές πολιτικές και ρητορικές, στο μέτρο που ο συντηρητισμός εν γένει τείνει να προσφέρει σχετικά απλές, αποφασιστικές, άκαμπτες, οικείες, συμβατικές, αποτελεσματικές, διχοτομικές, ιεραρχικές και έγκυρες λύσεις σε κοινωνικά προβλήματα και προκλήσεις.

Σε συνάρτηση με τα ευρήματα σε συναφειακό επίπεδο, όπου η ευκρινής θνητότητα είχε την τάση να σχετίζεται με χαμηλότερα επίπεδα Περιθωριοποίησης και ο φόβος θανάτου με Διαχωρισμό, μέσα από την οπτική της θεωρίας διαχείρισης του τρόμου το υπαρξιακό άγχος ενδεχομένως συμβάλλει στην κατεύθυνση προς στρατηγικές που σχετίζονται με δικαιολόγηση του συστήματος και όχι με προάσπιση της κοσμοθεωρίας (Jost et al., 2003).

Δεδομένης της συμβολής της επαφής στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης, όπως αποτυπώθηκε στο προηγούμενο μοντέλο, επιχειρήθηκε στην συνέχεια η διερεύνηση της υπόθεσης της επαφής αναφορικά με τις ομοιοστατικές / αρνητικές προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης. Μέσα από το μοντέλο προσπαθήσαμε να διερευνήσουμε αν οι συνθήκες του Allport (1954) για την επαφή (συνεργασία, ίσο status, κοινοί στόχοι) μεσολαβούν την σχέση ανάμεσα στην επαφή και τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης μέσα από μια λανθάνουσα μεταβλητή. Η λανθάνουσα μεταβλητή εμπεριείχε τις διαστάσεις: διομαδικός ανταγωνισμός (συνεργασία), λανθάνων ρατσισμός και προκατάληψη (ίσο status) και διομαδικό άγχος (δυνατότητα γνωριμίας). Παρότι η εφαρμογή του μοντέλου δεν ήταν απόλυτα ικανοποιητική, εντούτοις αναδείχθηκε η πλήρης διαμεσολάβηση ανάμεσα στην επαφή και τις ομοιοστατικές / αρνητικές

επιπολιτισμικές προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής. Μέσα από τα ευρήματα επιβεβαιώσαμε την υπόθεση της επαφής στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης μέσα από ένα μοντέλο δομικών εξισώσεων.

Διαφορές μεταξύ των μεταναστευτικών ομάδων. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε σε διαφορές που προέκυψαν σε διομαδικούς δείκτες ανά ομάδα στόχο. Σύμφωνα με μελέτη των Turper et al. (2015) στις ΗΠΑ, προέκυψε ότι περισσότερο επιθυμητοί ήταν μετανάστες με υψηλή εξειδίκευση σε σύγκριση με άλλες ομάδες μεταναστών που εμφάνιζαν χαμηλά επίπεδα εξειδίκευσης. Στην δική μας μελέτη, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι η ομάδα των Αλβανών μεταναστών είναι μια ομάδα με σχετικά υψηλότερο επίπεδο εξειδίκευσης σε σύγκριση με τους Πακιστανούς μετανάστες. Επίσης, όπως προέκυψε από την παραπάνω μελέτη, η κοινωνία υποδοχής έτεινε να υποστηρίζει τις ομάδες μεταναστών που συνέβαλλαν στην εθνική οικονομία και ήταν λιγότερο πιθανόν να καταναλώσουν εθνικούς πόρους και ωφέλη από το κράτος (Turper et al., 2015). Σε αντίστοιχη μεταφορά στη δική μας μελέτη ίσως αναδεικνύεται ένας κίνδυνος για ξενοφοβία και εκδήλωση διακρίσεων εις βάρος της ομάδας των Σύριων προσφύγων στην Ελλάδα στο άμεσο μέλλον.

Η υπόθεση για υψηλότερα επίπεδα συμβολικής απειλής για τους Πακιστανούς μετανάστες επιβεβαιώθηκε από τα ευρήματα της παρούσας μελέτης. Μέσα από το παρόν εύρημα επιβεβαιώθηκε η θεωρία Ομοιότητας-Έλξης (Byrne, 1971). Η ερευνητική υπόθεση είχε βασιστεί τόσο στην θεωρία της Ομοιότητας-Έλξης όσο και στην τοποθέτηση των Montreuil και Bourhis (2001) για υποτιμημένες ομάδες μεταναστών. Η θεωρητική τοποθέτηση του Byrne (1971) προσφέρει ένα ερμηνευτικό πλαίσιο με βάση το οποίο εξηγείται γιατί οι άνθρωποι δεν αξιολογούν θετικά τις πολιτισμικές διαφορές (Byrne, 1971). Η πολιτισμική ομοιότητα, εν γένει, ίσως να επιβραβεύεται γιατί επικυρώνει την πίστη σε μια κοσμοθεωρία που αποτελείται από πεποιθήσεις και αξίες οι οποίες είναι

σωστές. Όπως αποτυπώθηκε σε στάσεις απέναντι σε προσλαμβανόμενα «διαφορετικούς» μετανάστες ή κουλτούρες που εμφάνιζαν υψηλή προσλαμβανόμενη απόσταση, οι στάσεις ήταν λιγότερο θετικές σε σύγκριση με μετανάστες ή κουλτούρες από παρόμοια πολιτισμικά πλαίσια (Ward, Bochner, & Furnham, 2001). Όπως έχει διατυπωθεί από τους Esses et al. (2001), η μεγαλύτερη προσλαμβανόμενη πολιτισμική απόσταση σχετίζεται με αρνητικές στάσεις σε μετανάστες για τομείς που σχετίζονται με την ταυτότητα.

Δεν επιβεβαιώθηκε η υπόθεση για υψηλότερα επίπεδα ρεαλιστικής απειλής και διομαδικού ανταγωνισμού για τους Αλβανούς μετανάστες. Όπως έχει διατυπωθεί από τους Esses et al. (2001), η προσλαμβανόμενη πολιτισμική εγγύτητα σχετίζεται με περισσότερο αρνητικές στάσεις σε μετανάστες για τομείς που σχετίζονται με επαφή και διομαδικό ανταγωνισμό. Συνεπώς αναμέναμε διαφοροποίηση με επίταση των διαφορών προς τους Αλβανούς μετανάστες. Όπως επισημαίνουν οι Vezalli και Giovanni (2010) σε περιόδους οικονομικής κρίσης οι υλικές απειλές και η βλάβη στην οικονομική ευημερία της ομάδας μπορεί να είναι πιο σημαντικές για μέλη της κοινωνίας υποδοχής, τα οποία ενδεχομένως να φοβούνται ότι θα χάσουν την οικονομική τους δύναμη. Ωστόσο, η μη εμφάνιση διαφοροποίησης στην ρεαλιστική απειλή και στο διομαδικό ανταγωνισμό ίσως σχετίζεται με το ότι πλέον η πρόσληψη της απειλής είναι σε κάποιο βαθμό ομογενοποιημένη στην υπερκείμενη κατηγορία των αλλοδαπών χωρίς να γίνεται διάκριση αναφορικά με την ομάδα στόχο (Kosic & Phalet, 2006). Επίσης, από το 2012 επισημαίνεται σε δημοσιογραφικές αναφορές μια τάση των Αλβανών μεταναστών να εγκαταλείπουν την Ελλάδα λόγω της οικονομικής κρίσης (Δουμάνης 2012. Koleka & Maltezos, 2012. Χριστόπουλος, 2014).

Αναφορικά με τη διάσταση της ρεαλιστικής και συμβολικής απειλής και του διομαδικού ανταγωνισμού αξίζει να επισημάνουμε ότι οι υψηλότεροι δείκτες εμφανίστηκαν στην συμβολική απειλή και για τις τρεις ομάδες. Θα μπορούσαμε να

υποστηρίζουμε ότι στο πεδίο της συμβολικής απειλής εμφανίζονται μεγαλύτεροι δείκτες γιατί η κοινωνία υποδοχής ίσως σε εμφανίζει μεγαλύτερη πρόσδεση στην πολιτισμική της ταυτότητα. Προβαίνοντας σε συγκρίσεις με τις εξωομάδες σε ένα τομέα που πιθανώς αισθάνεται η ίδια ότι βρίσκεται σε πλεονεκτικότερη θέση η κοινωνία υποδοχής αναβαθμίζει την κοινωνική της ταυτότητα σύμφωνα με την θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel, 1978. Tajfel & Turner, 1979).

Όπως αναμενόταν προέκυψαν συστηματικές διαφορές για την διάσταση της επαφής, με τους συμμετέχοντες να αναφέρουν υψηλό βαθμό επαφής για τους Αλβανούς μετανάστες, χαμηλό για τους Πακιστανούς μετανάστες και πολύ χαμηλό για τους Σύριους πρόσφυγες. Το εύρημα αυτό είναι αναμενόμενο και σχετίζεται με την ιστορική επαφή κάθε ζεύγους εθνικών ομάδων, την εγγύτητα σε χωρικό και πολιτισμικό επίπεδο και το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο ανάπτυξης της μεταναστευτικής ομάδας κατά τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα.

Η υπόθεση για υψηλότερη προκατάληψη απέναντι στους Πακιστανούς μετανάστες επιβεβαιώθηκε από την παρούσα μελέτη. Παρότι δεν επιβεβαιώθηκαν συστηματικές διαφορές αναφορικά με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης όπως στην μελέτη των Montreuil και Bourhis (2001), εντούτοις εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές που επιβεβαιώνουν τη θέση για υποτιμημένους και υψηλά αξιολογούμενους μετανάστες αναφορικά με τη διάσταση της προκατάληψης, με την κοινωνία υποδοχής να εμφανίζει συστηματικά υψηλότερους δείκτες για την ομάδα των Πακιστανών μεταναστών.

Η υπόθεση για περισσότερο διομαδικό άγχος απέναντι στους Πακιστανούς και τους Σύριους μετανάστες επιβεβαιώθηκε και έρχεται σε συμφωνία με την υπόθεση της επαφής (Allport 1954. Pettigrew, 1997). Όπως έχει αποτυπωθεί στη βιβλιογραφία, η επαφή μειώνει την προκατάληψη επειδή μειώνει τα αισθήματα του διομαδικού άγχους (González et al., 2010. Turner, Hewstone, Voci, Paolini, & Christ, 2007. Paolini et al.,

2004). Συνεπώς, μέσα από την παρούσα μελέτη εντοπίστηκαν υψηλότερα επίπεδα διομαδικού άγχους για ομάδες με τις οποίες τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής δεν έρχονται συχνά σε επαφή.

Περισσότερο αρνητικές διομαδικές στάσεις, εν γένει, απέναντι στους Πακιστανούς μετανάστες ήταν αναμενόμενες στη βάση του ότι αποτελούν μια ορατή μειονότητα, μια υποτιμημένη ομάδα μεταναστών, χαμηλού κοινωνικοοικονομικού status και με σχετικά μεγαλύτερη πολιτισμική απόσταση από την κοινωνία υποδοχής. Όπως επισημαίνεται και στη βιβλιογραφία, τα μέλη ορατών μειονοτήτων συχνά βιώνουν ξενοφοβία που απορρέει από ρατσιστικά στερεότυπα (Esses et al., 2001. Khan & Pedersen, 2010).

Αναφορικά με τα αρνητικά στερεότυπα προέκυψαν συστηματικές διαφορές, με τους συμμετέχοντες να αναφέρουν τα υψηλότερα επίπεδα για τους Αλβανούς μετανάστες. Το παρόν εύρημα έρχεται κάπως σε αντιπαράθεση με την θεωρία της επαφής. Θα αναμέναμε ότι ίσως από την επαφή, που για την ομάδα των Αλβανών μεταναστών είναι σημαντικά πιο υψηλή σε σύγκριση με τις δύο άλλες ομάδες, θα δημιουργούνταν οι συνθήκες για άμβλυνση των αρνητικών στερεοτύπων. Ωστόσο, όταν η επαφή δεν λαμβάνει χώρα στις συνθήκες που έχουν περιγραφεί από τον Allport (1954), η διομαδική επαφή μπορεί και να αυξήσει τα στερεότυπα και την προκατάληψη.

Γενική Συζήτηση – Συμπεράσματα

Η θεωρητική τοποθέτηση της παρούσας διατριβής βρίσκεται κάτω από την ομπρέλα των σύγχρονων κοινωνιοψυχολογικών θεωριών για τις διομαδικές σχέσεις και την επιπολιτισμοποίηση. Μέσα από την παρούσα διατριβή επιδιώχθηκαν δύο στόχοι. Ο πρώτος ήταν να αποτυπωθούν οι διεργασίες επιπολιτισμοποίησης από την σκοπιά της κοινωνίας υποδοχής σε διάφορα επίπεδα (διατομικό-διομαδικό, θετικά αξιολογούμενες-υποτιμημένες μεταναστευτικές ομάδες, μέλη της κοινωνίας υποδοχής με θετικές στάσεις-μέλη της κοινωνίας υποδοχής με συντηρητικές στάσεις απέναντι στους μετανάστες, εργαζόμενοι-φοιτητές). Ο δεύτερος στόχος της παρούσας διατριβής ήταν να εξετάσει πώς ιδεολογικές, διομαδικές και υπαρξιακές παράμετροι ερμηνεύουν τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης.

Βασικός στόχος της παρούσας διατριβής ήταν η σύνθεση μοντέλων από το χώρο της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας και των πιο σύγχρονων μοντέλων για τη μελέτη των διομαδικών στάσεων της Κοινωνικής Ψυχολογίας. Σε θεωρητικό επίπεδο η σημασία της σύνδεσης μοντέλων από τους δύο κλάδους της Ψυχολογίας έχει επισημανθεί και στη συναφή βιβλιογραφία (Jahoda 2011. Smith, Fischer, Vignoles, & Bond, 2013. Ward & Leong, 2006). Αναφορικά με την σύνδεση των δύο κλάδων της Ψυχολογίας και τους περιορισμούς θα αναφερθούμε στην συνέχεια, σε επόμενη ενότητα.

Όπως έχει επισημανθεί και στην εισαγωγή, οι διεργασίες επιπολιτισμοποίησης συνιστούν μια αμφίδρομη διαδικασία κατά την οποία τόσο μετανάστες όσο και η κοινωνία υποδοχής καλούνται να «προσαρμοστούν» (Bourhis et al., 1997a). Στο πλαίσιο των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης οι διομαδικές σχέσεις είναι σαφώς ασύμμετρες, με τη μεγαλύτερη θεσμική ισχύ να ανήκει στην κοινωνία υποδοχής που θα κληθεί να επεξεργαστεί και θεσμοθετήσει συστήματα και διαδικασίες που θα ασκήσουν σημαντική επίδραση στην προσαρμογή και τη ζωή των μεταναστών.

Εντούτοις, οι περισσότερες μελέτες στην επιπολιτισμοποίηση αναφέρονται κυρίως στις επιπολιτισμικές στρατηγικές των μεταναστών ενώ, αντίθετα, δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς οι προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής (González & Brown, 2017). Συνεπώς, είναι σημαντικό να κατανοήσουμε την οπτική της κοινωνίας υποδοχής και των προσδοκιών της προκειμένου να συμβάλουμε στην προαγωγή της πολυπολιτισμικότητας (González & Brown, 2017), την ευόδωση αρμονικών διομαδικών σχέσεων και την εξομάλυνση συγκρουσιακών σχέσεων στις κοινωνίες υποδοχής.

Στην συνέχεια θα επιχειρηθεί μια σύνοψη των βασικών ευρημάτων που προέκυψαν από την κάθε μελέτη και ακολούθως θα επιχειρηθεί μια σύνθεση των ευρημάτων. Στην Έρευνα 1 επιχειρήθηκε η διερεύνηση ιδεολογικών, υπαρξιακών και διομαδικών παραμέτρων στις προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής απέναντι σε μετανάστες στην Ελλάδα. Στόχος της παρούσας μελέτης ήταν να αποτυπώσει το «κλίμα» των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης απέναντι σε μετανάστες χωρίς να γίνει διάκριση ως προς την εθνική προέλευση. Μέσα από τη μελέτη διερευνήθηκε η επίδραση μεταβλητών που τοποθετούνται στην ιδεολογική και υπαρξιακή σφαίρα και εντάσσονται στη σφαίρα των ατομικών διαφορών και μεταβλητών που εντάσσονται στο διομαδικό επίπεδο (ρατσισμός). Καινοτομία της παρούσας μελέτης ήταν ότι διερευνήθηκαν ομάδες που εμφανίζουν διαφορετικότητα αναφορικά με τον προσανατολισμό απέναντι στους μετανάστες (αστυνομικοί, εργαζόμενοι σε ΜΚΟ που παρέχουν υπηρεσίες σε μετανάστες), με αποτέλεσμα να ελεγχθούν παράμετροι που σχετίζονται με την διαφορετικότητα της κοσμοθεωρίας για τη μετανάστευση και πώς αυτό αποτυπώνεται στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης.

Αναφορικά με την ιεραρχική κατάταξη των προσδοκιών, πιο επιθυμητή προσδοκία αναδείχτηκε ο Ατομοκεντρισμός και η Εναρμόνιση και ακολουθούν η Συναλλακτική Εναρμόνιση, ο Διαχωρισμός, η Περιθωριοποίηση και, τέλος, η Αφομοίωση. Μέσα από την

πρώτη έρευνα αναδεικνύεται η σημασία της ελλιπώς μελετημένης προσδοκίας του Ατομοκεντρισμού ενώ παράλληλα προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι η Αφομοίωση εμφανίζεται στο τέλος της κατάταξης. Αντίστοιχα ευρήματα για την προσδοκία της Αφομοίωση σε κοινότητες υποδοχής στον Ευρωπαϊκό Νότο εντοπίζουμε και στη βιβλιογραφία (Pavlopoulos & Motti-Stefanidi, 2017. Vezzali & Giovanni, 2010).

Στην συνέχεια θα αναφερθούμε συνοπτικά στα αποτελέσματα που προέκυψαν αναφορικά με τις διαστάσεις που σχετίζονταν με τον αξιακό προσανατολισμό και το επαγγελματικό status. Οι συμμετέχοντες με αξιακό προσανατολισμό στην ιεραρχία αναφέρουν υψηλότερη προτίμηση στην Αφομοίωση και το Διαχωρισμό (αρνητικές προσδοκίες ως προς διομαδικές σχέσεις) ενώ οι συμμετέχοντες με αξιακό προσανατολισμό στην ισοτιμία εμφάνισαν υψηλότερη προτίμηση στον Ατομοκεντρισμό και στην Συναλλακτική Εναρμόνιση (θετικές προσδοκίες ως προς διομαδικές σχέσεις). Αναφορικά με το επαγγελματικό status η ομάδα των φοιτητών εμφάνισε υψηλότερη προτίμηση για το Διαχωρισμό και χαμηλότερη για την Περιθωριοποίηση. Παρατηρήθηκε μια αλληλεπίδραση ανάμεσα στον αξιακό προσανατολισμό και το επαγγελματικό status, με τους εργαζόμενους με προσανατολισμό στις ανθρωπιστικές επιστήμες να εκφράζουν μεγαλύτερη προτίμηση για την προσδοκία του Ατομοκεντρισμού. Συνεπώς, οι εργαζόμενοι με αξιακό προσανατολισμό στην ισοτιμία τείνουν να βλέπουν τους μετανάστες περισσότερο ως άτομα, ανεξάρτητα από την μεταναστευτική ομάδα υπαγωγής, με αποτέλεσμα να αναφέρουν υψηλότερα επίπεδα Ατομοκεντρισμού σε σύγκριση με τις άλλες ομάδες. Όπως διαισθητικά αναμενόταν οι εργαζόμενοι με αξιακό προσανατολισμό στην ισοτιμία τείνουν να έχουν περισσότερες ευκαιρίες για ισότιμη αλληλεπίδραση με μετανάστες, όπου η προσδοκία του Ατομοκεντρισμού αποτελεί μια επιλογή που προάγει τις διατομικές και διομαδικές σχέσεις. Συμμετέχοντες με αξιακό προσανατολισμό στην ισοτιμία ίσως συνδέονται με χαμηλά επίπεδα αποδοχής της

κοινωνικής κυριαρχίας. Όπως προέκυψε από τις περισσότερες μελέτες ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία συνδέθηκε αρνητικά με τον Ατομοκεντρισμό.

Αναφορικά με την θεωρία διαχείρισης τρόμου, στην παρούσα μελέτη δεν αποτυπώθηκε μια σαφής τάση είτε προάσπισης της κοσμοθεωρίας είτε συντηρητικής στροφής. Ωστόσο, με βάση τα ευρήματα του μοντέλου δομικών εξισώσεων ίσως να αποτυπώνεται μια ήπια τάση στροφής προς τον συντηρητισμό που σχετίζεται με την μείωση του λανθάνοντος ρατσισμού και την επίταση του έκδηλου ρατσισμού στην συνθήκη της ευκρινούς θνητότητας. Ωστόσο, την υπόθεση της συντηρητικής στροφής δεν υποστηρίζει η διαφοροποίηση στην Περιθωριοποίηση καθώς και οι συμμετέχοντες στην ευκρινή θνητότητα εμφανίζουν χαμηλότερη προτίμηση. Το εύρημα για την διαφοροποίηση στην συνθήκη της ευκρινούς θνητότητας θα μπορούσε να ερμηνευτεί στη βάση της ενεργοποίησης συμβολικών συστημάτων για ανάκτηση ελέγχου (Agroskin & Jonas, 2010. Fritsche, Jonas & Fankhänel, 2008). Η ενεργοποίηση συμβολικών συστημάτων είναι απόρροια της έκθεσης στην ευκρινή θνητότητα, οπότε αναμένεται ύστερα από την ενεργοποίηση αυτών των συστημάτων το άτομο να κινητοποιείται είτε για να προασπίσει την κοσμοθεωρία του είτε, εν προκειμένω, για να αναλάβει τον έλεγχο ώστε να λύσει την αναδυόμενη σε συμβολικό επίπεδο γνωστική ασυμφωνία. Η προσδοκία της Περιθωριοποίησης όπως είναι διατυπωμένη στην κλίμακα HCAS αποτυπώνει αρνητική στάση για τους μετανάστες και την μετανάστευση, χωρίς ωστόσο να αποτυπώνεται ουσιαστικά θέση για την διατήρηση της πολιτισμικής κληρονομιάς των μεταναστών. Συνεπώς, μέσα από την ενεργοποίηση συμβολικών αμυνών αποσύρεται η προτίμηση προς την Περιθωριοποίηση η οποία στη συνέχεια κατευθύνεται προς άλλες προσδοκίες που εκφράζουν θέση και παρέχουν στα μέλη της κοινωνίας υποδοχής την αίσθηση του ελέγχου. Τέλος, η αυτοεκτίμηση δεν φάνηκε να συνδέεται με την επίδραση

της ευκρινούς θνητότητας στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης γι' αυτό και δεν χρησιμοποιήθηκε η έννοια στις επόμενες μελέτες.

Αναφορικά με τις ιδεολογικές παραμέτρους, επιβεβαιώθηκε το μοντέλο των Duckitt και Sibley (2016) για την προκατάληψη. Συνεπώς, όπως προέκυψε από τα ευρήματα της Έρευνας 1, ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία συνδέθηκε με τις προσδοκίες της Αφομοίωσης, της Περιθωριοποίησης και του Ατομοκεντρισμού (αντίστροφη σχέση) και ο δεξιός αυταρχισμός συνδέθηκε με τις προσδοκίες του Διαχωρισμού και της Συναλλακτικής Εναρμόνισης (αντίστροφη σχέση). Τέλος, αναφορικά με τις διομαδικές παραμέτρους, ο έκδηλος ρατσισμός συνδέθηκε με όλες τις προσδοκίες που σχετίζονται με αρνητική διομαδική έκβαση και εκφράζουν ομοιοστατική τάση (Αφομοίωση, Περιθωριοποίηση, Διαχωρισμό) ενώ ο λανθάνων ρατσισμός συνδέθηκε με την Περιθωριοποίηση και τον Διαχωρισμό.

Βασικός άξονας σύνδεσης της Έρευνας 1 με την Έρευνα 2 ήταν η υπόθεση των Bourhis et al. (1997a, 1997b), σύμφωνα με την οποία τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής δύνανται να διαφέρουν αναφορικά με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης, ανάλογα με το πώς η κυριαρχούσα ομάδα της χώρας υποδοχής προσλαμβάνει την εθνική προέλευση των μεταναστών. Στην Έρευνα 2 επιχειρήθηκε η διερεύνηση της επίδρασης ιδεολογικών και υπαρξιακών παραμέτρων στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης απέναντι σε τρεις διαφορετικές ομάδες μεταναστών. Μέσα από την παρούσα έρευνα επιχειρήθηκαν διεργασίες επιπολιτισμοποίησης για θετικά αξιολογούμενη (μετανάστες από τις ΗΠΑ) και υποτιμημένες μεταναστευτικές ομάδες (μετανάστες από την Αλβανία και το Πακιστάν), ενώ παράλληλα διερευνήθηκε ο ρόλος της εθνικής ταυτότητας στις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης. Μέσα από την δεύτερη έρευνα διερευνήθηκε η επιπολιτισμική σύγκλιση ανάμεσα στις προσδοκίες και τις προσλαμβανόμενες επιπολιτισμικές στρατηγικές. Σε συνέχεια με την προηγούμενη έρευνα, υλοποιήθηκε εμπλουτισμός των

αξιολογούμενων ιδεολογικών παραμέτρων και, αναφορικά με τις υπαρξιακές μετρήσεις, επιχειρήθηκε μια ερευνητική καινοτομία σχετικά με την συνεξέταση υπαρξιακών δεικτών, τόσο ως κατάσταση όσο και ως προδιάθεση. Επιπρόσθετα, μέσα από την Έρευνα 2 διερευνήθηκε σε σημαντικότερο βάθος η αλληλεπίδραση ιδεολογικών και υπαρξιακών παραμέτρων αναφορικά με τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης στην κοινωνία υποδοχής αναφορικά με τρεις διακριτές μεταναστευτικές ομάδες.

Σχετικά με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης δεν αποτυπώθηκε ιδιαίτερη διαφοροποίηση αναφορικά με την κατάταξη των προσδοκιών σε σύγκριση με την προηγούμενη έρευνα. Ωστόσο, υπήρξε διαφοροποίηση που στήριξε το επιχείρημα για θετικά αξιολογούμενες και υποτιμημένες μεταναστευτικές ομάδες με βάση το status των μεταναστευτικών ομάδων. Παράλληλα, αναδείχτηκε σχετικά υψηλότερη συχνότητα στην Συναλλακτική Εναρμόνιση για την ομάδα των Πακιστανών μεταναστών. Τα ευρήματα της Έρευνας 2 επιβεβαίωσαν, σε κάποιο βαθμό, την υπόθεση των Fiske et al. (2002) με βάση το Μοντέλο Περιεχομένου των Στερεοτύπων. Το Μοντέλο Περιεχομένου των Στερεοτύπων ξεκινάει από την παραδοχή ότι ένας από τους παράγοντες που επηρεάζει τις διαστάσεις που χαρακτηρίζουν τις διομαδικές σχέσεις είναι το status. Το υψηλό status σχετίζεται με πρόσληψη αυξημένης ικανότητας, ενώ το χαμηλό status σχετίζεται με πρόσληψη μειωμένης ικανότητας (Cuddy et al., 2007, Fiske et al., 2002). Συνεπώς, τα ευρήματα της παρούσας μελέτης επιβεβαιώνουν σε κάποιο βαθμό τη διαφοροποίηση ανάμεσα σε θετικά αξιολογούμενες και υποτιμημένες μεταναστευτικές ομάδες με βάση τη σχετική ποσοστιαία εμφάνιση όπως έχει προταθεί από την διεθνή βιβλιογραφία (Montreuil & Bourhis, 2001. Safdar, Dupuis, Lewis, El-Geledi, & Bourhis, 2008). Επίσης, η προσδοκία της Αφομοίωσης σταθερά βρισκόταν στην τελευταία θέση της κατάταξης και για τις τρεις μεταναστευτικές ομάδες, συγκλίνοντας στα ευρήματα με την προηγούμενη μελέτη.

Όσον αφορά τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές, εντοπίστηκαν συστηματικές διαφορές, με την κοινωνία υποδοχής να υποστηρίζει ότι οι Αμερικανοί μετανάστες τείνουν να υιοθετούν την στρατηγική της Εναρμόνισης, οι Αλβανοί την Εναρμόνιση και την Αφομοίωση και οι Πακιστανοί το Διαχωρισμό. Αντίστοιχη επιβεβαίωση των προσλαμβανόμενων στρατηγικών με αυτοαναφερόμενες στρατηγικές για τις τρεις ομάδες συναντούμε και στην βιβλιογραφία (Κατέρη & Καραδήμας, 2009. Παυλόπουλος και συν., 2009. Robinson, 2010. Sigad & Eisikovits 2009. Wong-Rieger & Quintana 1987).

Αναφορικά με τα μοτίβα των διομαδικών σχέσεων όπως προκύπτουν από το Διαδραστικό Μοντέλο Επιπολιτισμοποίησης (Bourhis et al. 1997a), αναδεικνύεται για τους Αλβανούς και τους Αμερικανούς μετανάστες ένα περισσότερο συναινετικό – προβληματικό μοντέλο (συνδυασμός επικρατούσας προσδοκίας Ατομοκεντρισμού για Αμερικανούς και Εναρμόνισης για τους Αλβανούς με επικρατούσα προσλαμβανόμενη στρατηγική Εναρμόνισης και για τις δύο ομάδες), ενώ για τους Πακιστανούς μετανάστες ένα σαφώς λιγότερο συναινετικό και περισσότερο συγκρουσιακό μοντέλο διομαδικών σχέσεων με την κοινωνία υποδοχής (συνδυασμός προσδοκίας Ατομοκεντρισμού και προσλαμβανόμενης στρατηγικής Διαχωρισμού).

Αναφορικά με την επίδραση ιδεολογικών, υπαρξιακών και διομαδικών παραμέτρων αποτυπώθηκαν διαφορετικά μοτίβα για την κάθε μεταναστευτική ομάδα. Η συμβολή της Έρευνας 2 έγκειται στο ότι, ενώ σε επίπεδο διαφοροποίησης των προσδοκιών δεν εντοπίστηκαν μεγάλες διαφορές, εντούτοις οι παράγοντες που προέβλεπαν την κάθε προσδοκία διαφοροποιήθηκαν σε σημαντικό βαθμό από την εθνική προέλευση των μεταναστών.

Για την προσδοκία της Αφομοίωσης αποτυπώθηκε ένα μοτίβο θετικής σύνδεσης της προσδοκίας με τον προσανατολισμό για την κοινωνική κυριαρχία και για τις τρεις ομάδες. Το μοντέλο διπλής επεξεργασίας των Duckitt και Sibley (2016) για την σύνδεση

της Αφομοίωσης και της Περιθωριοποίησης με την κοινωνική κυριαρχία επιβεβαιώθηκε και από την παρούσα μελέτη. Η διάσταση της πολιτικής τοποθέτησης -είτε ως πολιτικής αυτοτοποθέτησης είτε ως δεξιού αυταρχισμού- συνδέθηκε αποκλειστικά με την πρόβλεψη προσδοκιών στην ομάδα των Πακιστανών μεταναστών. Η δεξιά πολιτική τοποθέτηση συνδέεται με αναζήτηση ασφάλειας, συνεπώς είναι πιο πιθανό μια πολιτισμικά διαφορετική ομάδα να προσλαμβάνεται ως απειλητική. Η διάσταση της πολυπολιτισμικής ιδεολογίας κατάφερε να προβλέψει μόνο δύο προσδοκίες, μία για την ομάδα των Αλβανών και μία για την ομάδα των Πακιστανών. Οι ιδεολογικές παράμετροι δεν κατάφεραν να προβλέψουν την προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης τόσο για τους Αλβανούς όσο και για τους Αμερικανούς μετανάστες.

Αναφορικά με τις διομαδικές διαστάσεις, ισχυρός παράγοντας για την πρόβλεψη των προσδοκιών σε αρκετές ομάδες αναδείχτηκε η πρόσδεση με την εθνική ταυτότητα. Ο πατριωτισμός είτε ως έκφραση εθνοκεντρισμού (τυφλός πατριωτισμός) είτε ως έκφραση πατριωτισμού με κριτική διάθεση (εποικοδομητικός πατριωτισμός) -φάνηκε να προβλέπει αρκετές προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης σε κάθε ομάδα. Η επίδρασή του ήταν σαφώς μικρότερη για την ομάδα των Πακιστανών.

Αναφορικά με τις υπαρξιακές διαστάσεις, οι μεταθανάτιες προσδοκίες (υπαρξιακό άγχος ως προδιάθεση) κατάφεραν να προβλέψουν δύο προσδοκίες, μία για την ομάδα των Αλβανών και μία για την ομάδα των Πακιστανών. Η ευκρινής θνητότητα (υπαρξιακό άγχος ως κατάσταση) συνέβαλε στην πρόβλεψη της Περιθωριοποίησης για την ομάδα των Πακιστανών. Ωστόσο, μεγαλύτερη διαφοροποίηση αποτυπώθηκε όταν λήφθηκε υπ' όψιν το ιδεολογικό και υπαρξιακό υπόβαθρο των συμμετεχόντων με αποτέλεσμα να διαφανεί η διάκριση ανάμεσα στην υψηλά αξιολογούμενη ομάδα (Αμερικανοί), την αφομοιωμένη ομάδα (Αλβανοί) και την υποτιμημένη ομάδα των μεταναστών (Πακιστανοί). Από τις αναλύσεις αυτές προέκυψε μια τάση προάσπισης της κοσμοθεωρίας σε όσους εμφάνιζαν

υψηλά επίπεδα σε συντηρητικές ιδεολογίες (τυφλός πατριωτισμός, δεξιός αυταρχισμός και προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία) και σε όσους εμφάνιζαν υψηλά επίπεδα σε προοδευτικές ιδεολογίες (εποικοδομητικός προσανατολισμός και πολυπολιτισμική ιδεολογία). Ωστόσο τα αποτελέσματα αναφορικά με την επίδραση της ευκρινούς θνητότητας δεν ήταν πάντα συνεπή σε όλες τις ιδεολογικές διαστάσεις, για αυτό αναφερόμαστε σε τάση. Για παράδειγμα δεν αποτυπώθηκε για όλες τις ομάδες και με συνέπεια εντός της ίδιας διάστασης οι συμμετέχοντες με υψηλή κοινωνική κυριαρχία να υποστηρίζουν περισσότερο αρνητικές, ως προς τις διομαδικές σχέσεις, προσδοκίες και παράλληλα οι συμμετέχοντες με χαμηλά επίπεδα στην κοινωνική κυριαρχία να υποστηρίζουν θετικές, ως προς τις διομαδικές σχέσεις, προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης. Οι μεταθανάτιες προσδοκίες για σύνδεση με το σύμπαν συνδέθηκαν θετικά με την προσδοκία της Εναρμόνισης για τους Αλβανούς μετανάστες. Αντίστοιχα η ένωση με το Θεό συνδέθηκε θετικά με τον Διαχωρισμό για τους Πακιστανούς μετανάστες. Οι επίγειες μεταθανάτιες προσδοκίες δεν συνδέθηκαν με καμιά προσδοκία επιπολιτισμοποίησης.

Μέσα από την Έρευνα 2 επιχειρήσαμε να προσεγγίσουμε το ζήτημα της διαφοροποίησης της πρόβλεψης της πολυπολιτισμικής ιδεολογίας και της προσδοκίας της Εναρμόνισης συνολικά και ανά μεταναστευτική ομάδα. Αναφορικά με την πρόβλεψη της Εναρμόνισης από υπαρξιακούς, ιδεολογικούς και διομαδικούς δείκτες, ισχυρός δείκτης σε όλες τις αναλύσεις παλλινδρόμησης αναδείχτηκε ο εποικοδομητικός πατριωτισμός συνολικά και στις τρεις μεταναστευτικές ομάδες. Στην ομάδα των Αμερικανών μεταναστών προστέθηκε επιπλέον η διάσταση της πολιτικής τοποθέτησης, με τους συμμετέχοντες που ανέφεραν δεξιά πολιτική αυτοτοποθέτηση και εποικοδομητικό πατριωτισμό να προβλέπουν την προσδοκία Εναρμόνισης. Οι υψηλότεροι δείκτες παλλινδρόμησης εντοπίστηκαν για την ομάδα των Πακιστανών μεταναστών. Ο εποικοδομητικός πατριωτισμός αποτέλεσε ισχυρό παράγοντα για την πρόβλεψη της

Εναρμόνισης για τους Πακιστανούς μετανάστες. Ωστόσο, χρήσιμο είναι να επισημανθεί ότι στις κατηγορικές μετρήσεις για τις επιπολιτισμικές προσδοκίες οι ίδιες διαστάσεις προέβλεπαν την προσδοκία της Εναρμόνισης αλλά σε διαφορετικές ομάδες, με την ένωση με το σύμπαν να εμφανίζεται για τους Αλβανούς, τον εποικοδομητικό πατριωτισμό για τους Αμερικανούς και την δεξιά πολιτική αυτοτοποθέτηση για τους Πακιστανούς μετανάστες.

Η πολυπολιτισμική ιδεολογία συνδέθηκε θετικά τόσο με τον τυφλό πατριωτισμό όσο και με την πίστη σε ένα σενάριο μεταθανάτιας ύπαρξης για ένωση με το σύμπαν. Η σύνδεση της πολυπολιτισμικής ιδεολογίας με τις προσδοκίες για ένωση με το σύμπαν ίσως αποτυπώνει ένα σενάριο κοσμοθεωρίας για μεταθανάτια ύπαρξη που όμως δεν επιζητά την επικύρωση ενός συγκεκριμένου σεναρίου (π.χ. ένωση με το Θεό, πρόσδεση με συγκεκριμένη θρησκεία) αλλά ίσως ενεργοποιεί συμβολικά συστήματα κοινής μοίρας / κοινής ανθρωπότητας (Campbell, 1958. Motyl, Hart, Pyszczynski, Weise, Maxfield, & Siedel, 2011). Τη σύνδεση της πολυπολιτισμικής ιδεολογίας και της Εναρμόνισης με την πρόσδεση με την εθνική ταυτότητα συναντούμε και σε άλλες μελέτες στην βιβλιογραφία (Citrin, Johnston & Wright, 2012. Citrin, & Sears, 2014. Spry & Hornsey, 2007). Ωστόσο, στη σύνδεση του τυφλού πατριωτισμού με την πολυπολιτισμική ιδεολογία ίσως λανθάνουν περισσότερο αφομοιωτικές προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής. Σύμφωνα με τον Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey, και Barrette (2010) οι μεταναστευτικές πολιτικές που υιοθετούν μια εθνικιστική μεταναστευτική ιδεολογία, όπως στην Ελλάδα, ορίζουν ποιος μπορεί και ποιος πρέπει να είναι πολίτης του κράτους με κριτήρια εθνοτικά ή θρησκευτικά. Η Ελλάδα μέχρι πρότινος εμφάνιζε στοιχεία εθνικιστικού ιδεολογικού προσανατολισμού για τους μετανάστες και κατά τα τελευταία χρόνια επιχειρεί σε επίπεδο ενταξιακών πολιτικών να πραγματοποιήσει βήματα προς τον πολιτειακό προσανατολισμό. Ωστόσο, σε συνάρτηση με την επιπολιτισμική ιδεολογία της Ελλάδας, όπως προκύπτει

από το μοντέλο του Bourhis et al. (2010), η μέτρηση της πολυπολιτισμικής ιδεολογίας ίσως να εκφράζει διαστάσεις εθνικιστικού ιδεολογικού προσανατολισμού. Η Ελλάδα, όπως έχει επισημανθεί και σε άλλα σημεία της διατριβής, βρίσκεται σε μια μεταβατική φάση κατά την οποία συντελείται αλλαγή υποδείγματος αναφορικά με το μεταναστευτικό, όπως τεκμηριώνεται τόσο από θεσμικές αλλαγές (νέος κώδικας ιθαγένειας) όσο και σε επίπεδο πολιτικών ρητορικών. Η όποια προοδευτική αλλαγή του υποδείγματος δεν αναμένεται να αποτυπωθεί άμεσα στα μέλη της κοινωνίας υποδοχής και μάλιστα αν δεν συνδέεται από συνεπείς συντεταγμένες θεσμικές παρεμβάσεις με μακροχρόνιο σχεδιασμό, κινδυνεύει να ανατραπεί από συντηρητικές αντιδραστικές δυνάμεις.

Αξίζει να επισημάνουμε ότι όλες οι προτάσεις της κλίμακας την πολυπολιτισμικής ιδεολογίας αξιολογούν στάσεις απέναντι στην αποδοχή της διαφορετικότητας χωρίς όμως να γίνεται αναφορά σε διαστάσεις ισοτιμίας, δικαιωμάτων και δη πολιτικών. Σύμφωνα με κριτική που έχει διατυπωθεί για την πολυπολιτισμική ιδεολογία - ειδικά για τη διάσταση των «σημαντικών διαφορών» - η συγκεκριμένη ιδεολογία μπορεί να τροφοδοτεί εθνικιστικές τάσεις και ρατσισμό μέσα από την χρήση πολιτισμικών ερμηνειών για την νομιμοποίηση πεποιθήσεων και διαφορών ανάμεσα σε φυλετικές και εθνικές ομάδες (Prashad, 2003). Με τους μετανάστες από τα Βαλκάνια –και κυρίως την Αλβανία– το ζήτημα λύθηκε σχεδόν αυτόματα – σε μια εικοσαετία – μέσα από την χωρίς άλλη επιλογή διαδικασία της κοινωνικής και εργασιακής αφομοίωσης. Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Ηλιάδης (2011), με όσους έρχονται από την Αφρική και την Ασία τα πράγματα δεν θα είναι τόσο απλά και το κράτος δεν θα μπορέσει να αρκεστεί στην «κοινωνική μηχανική» της –ανεπιθύμητης ούτως ή άλλως– αφομοίωσης. Περαιτέρω μελέτες θα κληθούν να διερευνήσουν αυτή την υπόθεση και να παρατηρήσουν τις επερχόμενες αλλαγές σε επίπεδο ρητορικών και θεσμικών παρεμβάσεων, καθώς η Ελλάδα μεταβαίνει από το ένα

υπόδειγμα (εθνικιστική επιπολιτισμική ιδεολογία) σε ένα άλλο (πολιτειακή επιπολιτισμική ιδεολογία).

Σε πολιτικό επίπεδο η λύση που προτάθηκε απέναντι στον «απομονωτισμό» της πολυπολιτισμικότητας είναι ένας δραστήριος «μυώδης φιλελευθερισμός», όπως τον αποκάλεσε ο βρετανός πρωθυπουργός, ο οποίος θα μπορούσε να δώσει τη λύση, προωθώντας μια κοινή «εθνική ταυτότητα», ανοιχτή βέβαια σε όλους (Kymlicka, 2007). Το παραπάνω, σύμφωνα με τον Ηλιάδη (2011), δεν σημαίνει ότι οι μετανάστες πρέπει να αφομοιωθούν σε έναν κυρίαρχο εθνικισμό –όπως έγινε με τους Αλβανούς στην Ελλάδα– αλλά ότι το κράτος πρέπει ενεργά να προωθήσει συγκεκριμένες φιλελεύθερες αξίες (δημοκρατία, ανθρώπινα δικαιώματα, σεβασμό στους νόμους), και όχι να παραμείνει ουδέτερο στις επιλογές των πολιτών του. Ωστόσο, ο «μυώδης φιλελευθερισμός» δεν είναι τίποτε άλλο από μια «ήπια» πολιτική αφομοίωσης των μεταναστών στις φιλελεύθερες αξίες των δυτικών κοινωνιών. Ο Žizek (2010) κατηγόρησε τη φιλελεύθερη πολυπολιτισμικότητα ότι κρύβει μια «παλιά βαρβαρότητα με ανθρώπινο πρόσωπο». Η κριτική του στηρίχθηκε στο ότι, ενώ διακηρύσσεται ο σεβασμός του «Άλλου», αυτό συμβαίνει μόνο όσο αυτός παραμένει σε απόσταση, χωρίς να ενοχλεί την ιδιωτική ζωή ή τις πολιτικές κοινότητες της κοινωνίας υποδοχής, όσο δηλαδή παραμένει απομονωμένος σε παράλληλες κοινότητες μέσα στις δυτικές κοινωνίες.

Μια πιο εφαρμόσιμη πρόταση σε επίπεδο πολιτικών πιθανόν να είναι το μοντέλο της συμπολιτισμικότητας (Rosenthal & Levy, 2010) σύμφωνα με το οποίο διατηρείται μια ουδετερότητα κατά την οποία οι διαφορές δεν αποσιωπούνται και οι ομοιότητες δεν υπερτονίζονται ενώ παράλληλα, επισημαίνονται οι ιστορικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ της κοινωνίας υποδοχής και της κάθε μεταναστευτικής ομάδας. Μια συναφής έννοια, στο χώρο της πολιτικής επιστήμης, σύμφωνα με τον Ηλιάδη (2011), είναι η έννοια της «δημοκρατικής πολυπολιτισμικότητας». Η διαφορά της από την φιλελεύθερη εκδοχή της

εντοπίζεται κυρίως στο ότι δεν προσπαθεί να στερήσει από τον «Άλλο» την ιδιότητά του ως τέτοιου, αλλά να τον αναγνωρίσει ως μέρος του «εαυτού», αναγνωρίζοντας ότι οι πολιτισμικές διαφορές είναι *εσωτερικές* σε κάθε κουλτούρα.

Επιπρόσθετα, χρήσιμη θα ήταν η παράλληλη αποτύπωση και διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στην πολυπολιτισμική ιδεολογία, την πολιτισμική αχρωματοψία και την συμπολιτισμική (polycultural) ιδεολογία. Δεδομένων των διαφορών ιστορικών αλληλεπιδράσεων της κοινωνίας υποδοχής με κάποιες από τις μεταναστευτικές ομάδες ίσως κρίνεται σκόπιμη η υιοθέτηση ενός μοντέλου συμπολιτισμικής ιδεολογίας όπου δίνεται έμφαση περισσότερο στην διασύνδεση παρά στον διαχωρισμό των φυλετικών και εθνικών ομάδων αυξάνοντας την διαπερατότητα των ορίων και επιτρέποντας στους ανθρώπους να αισθάνονται πιο συνδεδεμένοι μεταξύ τους. Συνεπώς, δεν χρειάζεται να αγνοήσουμε την εθνική ταυτότητα κάποιου (πολιτισμική αχρωματοψία) ή να τον αφομοιώσουμε στην κυρίαρχη ή πιο κοινή πολιτισμική ταυτότητα με βάση το πλαίσιο στο οποίο βρίσκεται. Η συμπολιτισμική ιδεολογία δεν απαιτεί την δημιουργία κοινών στόχων ή αλληλεξάρτησης, καθώς η αμοιβαία πολιτισμική επιρροή υπάρχει ήδη και θα πρέπει απλώς να φωτιστεί με κάποιο τρόπο (Rosenthal & Levy, 2010). Σύμφωνα με την συμπολιτισμικότητα, η προκατάληψη απορρέει εν μέρει από την άγνοια αναφορικά με ιστορικές και σύγχρονες αλληλεπιδράσεις ανάμεσα σε διαφορετικές φυλετικές και εθνικές ομάδες και, μέσα από την εστίαση σε παρελθούσες αλληλεπιδράσεις και σχέσεις ανάμεσα στις ομάδες, θα επέλθει μείωση της προκατάληψης (Prashad, 2003).

Μεθοδολογική καινοτομία της συγκριτικής αποτύπωσης των επιπολιτισμικών προσανατολισμών από την πρώτη και τη δεύτερη μελέτη, σε μετρικό επίπεδο, είναι, ότι επιχειρήθηκε η αποτύπωση των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης στο μοντέλο του Bourhis όχι μόνο μέσα από αξιολόγηση της κάθε προσδοκίας με κλίμακα Likert (Έρευνα 1), αλλά και μέσα από αποκλειστική επιλογή μίας επιθυμητής προσδοκίας (Έρευνα 2).

Επίσης, σημαντικό είναι ότι, παρά τη διαφορετικότητα στη μέτρηση (γενικά μετανάστες – συγκεκριμένες μεταναστευτικές ομάδες), σε επίπεδο κατάταξης παρατηρείται μια σχετική ομοιομορφία στους επιπολιτισμικούς προσανατολισμούς που αποτυπώνονται στις δύο μελέτες.

Μέσα από την Έρευνα 2 αποτυπώθηκαν διεργασίες επιπολιτισμοποίησης ανάμεσα σε διαφορετικές μεταναστευτικές ομάδες. Όπως προέκυψε μέσα από την εφαρμογή στοιχείων από το μοντέλο αμοιβαιότητας (επιπολιτισμική σύγκλιση) των Bourhis et al. (1997a), οι μετανάστες από το Πακιστάν αναμένεται να έχουν τις περισσότερες συγκρουσιακές σχέσεις με την κοινωνία υποδοχής. Μέσα από το συγκεκριμένο εύρημα προσανατολιστήκαμε στην διερεύνηση του κατά πόσο οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης για μια υποτιμημένη, πολιτισμικά διαφορετική και χαμηλού status μεταναστευτική ομάδα διαφοροποιούνται στο διατομικό και στο διομαδικό επίπεδο. Θεωρητική αφετηρία για την διάκριση ανάμεσα στα δύο επίπεδα ήταν η θεωρητική τοποθέτηση του Doise (1986). Συνεπώς, στην Έρευνα 3 εστίασαμε στη μελέτη διεργασιών επιπολιτισμοποίησης απέναντι σε μια υποτιμημένη μεταναστευτική ομάδα στο διομαδικό και διατομικό επίπεδο. Όπως και στις προηγούμενες έρευνες, διερευνήθηκε η επίδραση ιδεολογικών, διομαδικών και υπαρξιακών παραμέτρων στα δύο επίπεδα ανάλυσης. Το διομαδικό επίπεδο αποτυπώθηκε μέσα από τις προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής για τη συγκεκριμένη μεταναστευτική ομάδα, ενώ το διατομικό επίπεδο αποτυπώθηκε μέσα από έναν ερευνητικό χειρισμό μέσα από ιστορίες επιπολιτισμοποίησης ενός μετανάστη στην Ελλάδα. Η καινοτομία της Έρευνας 3 συνίσταται στην ανάδειξη διαφορετικών μοτίβων προσδοκιών στα δύο επίπεδα και στη μελέτη διαστάσεων επιπολιτισμοποίησης αναφορικά με συγκεκριμένους τομείς της καθημερινής ζωής. Μέσα από την Έρευνα 3 αποτυπώθηκε επίσης η διαφοροποιημένη επίδραση ιδεολογικών, διομαδικών και υπαρξιακών παραμέτρων στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης στα δύο επίπεδα. Στην Έρευνα 3

εισάγεται η αξιολόγηση του αισθήματος απειλής σε ατομικό και διομαδικό επίπεδο και αποτυπώνεται και στα δύο επίπεδα ο σημαντικός ρόλος του αισθήματος διομαδικής απειλής στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης.

Ειδικότερα, αναφορικά με την ιεράρχηση των προσδοκιών σε διομαδικό επίπεδο, παρατηρούμε ότι η Συναλλακτική Εναρμόνιση περνά στις λιγότερο επιθυμητές προσδοκίες με την Αφομοίωση σταθερά να είναι η λιγότερο επιθυμητή, ενώ παρατηρούμε μια άνοδο του Διαχωρισμού στην τρίτη θέση μετά τον Ατομοκεντρισμό και την Αφομοίωση. Ωστόσο σε διατομικό επίπεδο οι πιο επιθυμητές προσδοκίες για τον μετανάστη από το Πακιστάν είναι Εναρμόνιση, Αφομοίωση, Περιθωριοποίηση, Διαχωρισμός και Ατομοκεντρισμός.

Αναφορικά με τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό, υπάρχει μια σαφής προτίμηση από την κοινωνία υποδοχής οι μετανάστες από το Πακιστάν να υιοθετήσουν την ελληνική γλώσσα, τις ελληνικές αξίες και να εργάζονται σε μέρη όπου υπάρχουν Έλληνες ώστε να μην είναι περιθωριοποιημένοι σε εργασίες μόνο με συμπατριώτες τους. Αναφορικά με τις διαστάσεις της υπηκοότητας, της διατήρησης των ηθών και των εθίμων, της θρησκείας και των γάμων, η κοινωνία υποδοχής έδειξε προτίμηση για έναν προσανατολισμό Διαχωρισμού (διατήρηση στοιχείων από την χώρα προέλευσης). Στη μέση της βαθμολογίας (συνδυασμό στοιχείων από χώρα προέλευσης και χώρα υποδοχής) βρίσκονται οι διαστάσεις του πολιτισμού, της διαμονής και της φιλίας.

Αναφορικά με την πρόβλεψη των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης στο διομαδικό επίπεδο, η διάσταση του τυφλού πατριωτισμού συνδέθηκε θετικά με όλες τις αρνητικές στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης (Αφομοίωση, Διαχωρισμό, Περιθωριοποίηση). Σημαντικός παράγοντας πρόβλεψης των επιπολιτισμικών προσδοκιών αναδείχτηκε το αίσθημα διομαδικής απειλής και συνδέθηκε θετικά με αρνητικές προσδοκίες (Αφομοίωση, Διαχωρισμό, Περιθωριοποίηση) και αρνητικά με θετικές προσδοκίες (Ατομοκεντρισμό

και Συναλλακτική Εναρμόνιση).

Στο διομαδικό επίπεδο, την προσδοκία της Εναρμόνισης δεν κατάφερε να προβλέψει καμιά ανεξάρτητη μεταβλητή, ενώ στο διατομικό επίπεδο προβλέφθηκε από τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία. Αναφορικά με την προσδοκία του Ατομοκεντρισμού στο διομαδικό επίπεδο, προβλεπτικοί παράγοντες ήταν ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία και το αίσθημα της διομαδικής απειλής, ενώ στο διατομικό μόνο το αίσθημα της διομαδικής απειλής. Η προσδοκία του Ατομοκεντρισμού συνδέεται αντίστροφα με τις δύο παραπάνω διαστάσεις. Αναφορικά με την Αφομοίωση υπήρξε θετική σύνδεση με τον τυφλό πατριωτισμό και την απειλή στο διομαδικό επίπεδο, ενώ αντίστροφη σχέση με την απειλή είχε αρνητική συσχέτιση στο διατομικό επίπεδο. Αναφορικά με την προσδοκία του Διαχωρισμού σε διομαδικό επίπεδο υπήρξε μια θετική σύνδεση με τον τυφλό πατριωτισμό και το αίσθημα διομαδικής απειλής ενώ στο διατομικό επίπεδο υπήρξε η αντίστροφη σύνδεση του Διαχωρισμού με το αίσθημα απειλής. Η Περιθωριοποίηση σε διατομικό επίπεδο συνδέθηκε αρνητικά με τον τυφλό πατριωτισμό ενώ στο διομαδικό επίπεδο συνδέθηκε θετικά με τον πατριωτισμό, την πολιτική αυτοτοποθέτηση και το αίσθημα της διομαδικής απειλής. Τέλος η Συναλλακτική Εναρμόνιση στο διομαδικό επίπεδο συνδέθηκε αρνητικά με την πολιτική αυτοτοποθέτηση και με το αίσθημα διομαδικής απειλής. Η ανάγκη προστασίας της ενδοομαδικής διακριτότητας από μια υποτιμημένη μεταναστευτική ομάδα μπορεί να ερμηνεύσει αυτά τα αποτελέσματα.

Σημαντικό εύρημα της παρούσας μελέτης ήταν η αποτύπωση της διαφοροποιημένης επίδρασης της απειλής και του τυφλού πατριωτισμού στις αρνητικές προσδοκίες που αντιστρέφεται από το διατομικό στο διομαδικό επίπεδο. Συναφή κριτική έχει δεχθεί και η θεωρία της διομαδικής επαφής σύμφωνα με την οποία ενδεχομένως να επιτελείται διαφορετική λειτουργία της θεωρίας στο διατομικό και στο διομαδικό επίπεδο

(Forbes, 2004). Ο ανταγωνισμός μεταξύ των ομάδων είναι μεγαλύτερος στο διομαδικό παρά στο διατομικό επίπεδο επειδή ο φόβος της έλλειψης εμπιστοσύνης για τις εξωομάδες είναι μεγαλύτερος από το φόβο για τα άτομα (Insko et al., 2001).

Αναφορικά με τις στάσεις εντός του διατομικού επιπέδου προκύπτει ότι ο μετανάστης από το Πακιστάν αξιολογείται θετικότερα όταν υιοθετεί ενταξιακή στρατηγική (Εναρμόνισης ή Αφομοίωσης), ωστόσο υιοθετώντας μια στρατηγική Αφομοίωσης προσλαμβάνεται ως αρκετά διαφορετικός από την ενδοομάδα του και υιοθετώντας αντίστοιχες ενταξιακές στρατηγικές (Εναρμόνισης ή Αφομοίωσης) θεωρείται περισσότερο χρήσιμο μέλος για την ελληνική κοινωνία. Όταν ο μετανάστης, ως άτομο και όχι ως ομάδα Πακιστανών μεταναστών στην Ελλάδα, υιοθετεί στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης που προτιμώνται για τους υψηλά αξιολογούμενους μετανάστες (Bourhis et al., 2013), προσλαμβάνεται ως διαφορετικός από την ομάδα υπαγωγής (υποτιμημένη μεταναστευτική ομάδα). Αντίθετα, όταν αξιολογείται το επίπεδο διομαδικής απειλής στην ομάδα της αφομοιωτικής στρατηγικής από το μετανάστη, ο βαθμός της προσλαμβανόμενης απειλής ήταν ο υψηλότερος. Σύμφωνα με τους Jost, Banaji και Nosek (2004), με βάση την θεωρία δικαιολόγησης του συστήματος, η έκθεση σε επιπρόσθετα επιβεβαιωτικά στερότυπα αυξάνει την δικαιολόγηση του συστήματος σε σύγκριση με την έκθεση σε μη επιβεβαιωτικά στερεότυπα. Ωστόσο, τα αποτελέσματα στο διομαδικό επίπεδο είναι συμβατά με την θεωρία κοινωνικής ταυτότητας (Jetten et al., 2001. Tajfel, 1981) και με την θεωρία της βέλτιστης διακριτότητας (Brewer & Caporael, 2006).

Καινοτομία της Έρευνας 3 είναι ότι επιχειρήθηκε η αποτύπωση του ιδεολογικού προσανατολισμού μέσα από τρεις συστάδες (συντηρητικοί-κέντρώοι-προοδευτικοί) που αποτελούνται από την πολιτική αυτοτοποθέτηση, τον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία και τον τυφλό πατριωτισμό. Αναφορικά με την ιδεολογική τοποθέτηση, επιβεβαιώθηκαν οι υποθέσεις σχετικά με την προτίμηση των προοδευτικών προς τις

προσδοκίες του Ατομοκεντρισμού και της Συναλλακτικής Εναρμόνισης και των συντηρητικών για τις προσδοκίες του Διαχωρισμού, της Αφομοίωσης και της Περιθωριοποίησης. Ως προς τους δύο επιπολιτισμικούς προσανατολισμούς (στην ταυτότητα και στις σχέσεις) οι προοδευτικοί τάσσονται θετικότερα υπέρ διαστάσεων της επιπολιτισμοποίησης που σχετίζονται με διομαδική επαφή και οι συντηρητικοί τάσσονται υπέρ της υιοθέτησης συμβολικών όψεων του πολιτισμού και από τα δύο πολιτισμικά πλαίσια, με τους προοδευτικούς να στηρίζουν περισσότερο τη διατήρηση των συμβολικών πολιτισμικών στοιχείων από το Πακιστάν.

Η ευκρινής θνητότητα δεν κατάφερε να προβλέψει καμιά προσδοκία επιπολιτισμοποίησης ούτε στο διομαδικό αλλά ούτε και στο διατομικό επίπεδο. Ωστόσο, όταν διερευνήσαμε την επίδρασή της εντός των ομάδων με βάση το ιδεολογικό υπόβαθρο των συμμετεχόντων, αναδείχτηκαν κάποια μοτίβα συντηρητικής στροφής στο διομαδικό επίπεδο και προάσπισης της κοσμοθεωρίας στο διατομικό επίπεδο. Η παρούσα μεθοδολογική καινοτομία για μελέτη της ιδεολογίας μέσα από συστάδες προέκυψε ως συνέχεια ύστερα από την ανομοιογένεια στα μοτίβα στην Έρευνα 2, και μέσα από αυτό το χειρισμό, επιχειρήθηκε η περαιτέρω διερεύνηση της αλληλεπίδρασης του υπαρξιακού άγχους και της ιδεολογίας στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης. Στο διομαδικό επίπεδο ο Διαχωρισμός συνδέθηκε με την ευκρινή θνητότητα και παρατηρήθηκε συστηματική μετατόπιση στις τρεις ομάδες, με τους προοδευτικούς να εμφανίζουν τα χαμηλότερα επίπεδα. Τα μέλη όλων των ομάδων, όταν εκτέθηκαν στην θνητή φύση, εμφάνισαν χαμηλότερα επίπεδα υποστήριξης στην προσδοκία του Διαχωρισμού. Ενδεχομένως, στην ομάδα των προοδευτικών και των κεντρώων η μετατόπιση να σχετίζεται με προάσπιση της κοσμοθεωρίας. Ίσως η μετατόπιση στην ομάδα των συντηρητικών να σχετίζεται με μετατόπιση είτε προς πιο αφομοιωτικές είτε προς πιο περιθωριοποιητικές τάσεις. Ωστόσο, από τις αναλύσεις δεν προέκυψε αντίστοιχο εύρημα για την Αφομοίωση και την

Περιθωριοποίηση. Μια εναλλακτική ερμηνεία για τη μείωση της υποστήριξης του Διαχωρισμού είναι ότι ενδεχομένως αποτελεί κινητοποίηση των συμμετεχόντων για ανάκτηση του ελέγχου (Fritsche, Jonas & Fankhänel, 2008. Agroskin & Jonas, 2010). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση της θνητής φύσης και της ιδεολογικής τοποθέτησης με την Συναλλακτική Εναρμόνιση. Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα, στη συνθήκη της ευκρινούς θνητότητας οι προοδευτικοί την υποστήριζαν λιγότερο, ενώ οι συντηρητικοί την υποστήριζαν περισσότερο σε σχέση με την ομάδα τους. Ενδεχομένως, η επίδραση της θνητής φύσης λειτουργεί διαφορετικά στην ομάδα των συντηρητικών και των προοδευτικών. Στην ομάδα των προοδευτικών ενδεχομένως εμφανίζεται μια συντηρητική στροφή, ενώ στην ομάδα των συντηρητικών ίσως εμφανίζεται μια τάση για προάσπιση της κοσμοθεωρίας με την έννοια της ανάκτησης ελέγχου για την διατήρηση του συστήματος. Στους συντηρητικούς αποτυπώνεται μια φαινομενικά προοδευτική στροφή που όμως μπορεί να ερμηνευθεί ως ανάκτηση ελέγχου με στόχο τη διατήρηση του συστήματος.

Αναφορικά με το διατομικό επίπεδο αναδεικνύεται μια τάση προάσπισης της κοσμοθεωρίας. Ειδικότερα, για την στρατηγική της Περιθωριοποίησης σε διατομικό επίπεδο, παρατηρείται μια τάση για προάσπιση της κοσμοθεωρίας, με τους συμμετέχοντες με χαμηλά επίπεδα προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία να βλέπουν το μετανάστη στην πειραματική ομάδα ως λιγότερο ειλικρινή, με τους συμμετέχοντες στην ομάδα με χαμηλά επίπεδα στην πολιτική αυτοτοποθέτηση (προοδευτικοί / αριστεροί) να βλέπουν το μετανάστη ως λιγότερο ειλικρινή και με λιγότερο θετική διάθεση και τους συμμετέχοντες με υψηλά επίπεδα στην πολιτική αυτοτοποθέτηση να βλέπουν το μετανάστη ως λιγότερο ευφυή. Αναφορικά με τη στρατηγική του Διαχωρισμού σε διατομικό επίπεδο, παρατηρείται μια σαφής τάση για προάσπιση της κοσμοθεωρίας, με τους συμμετέχοντες στις ομάδες υψηλών επιπέδων στον προσανατολισμό στην κοινωνική

κυριαρχία, στον τυφλό πατριωτισμό και στην δεξιά πολιτική αυτοτοποθέτηση να εμφανίζουν με συνέπεια χαμηλότερα επίπεδα στην διομαδική απειλή στην πειραματική ομάδα. Στη συνθήκη της Εναρμόνισης, άτομα με χαμηλά επίπεδα στον προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, στην πειραματική ομάδα, αντιλαμβάνονται τους Πακιστανούς μετανάστες λιγότερο απειλητικούς στο διομαδικό επίπεδο και οι συμμετέχοντες στην ομάδα με χαμηλά επίπεδα στον τυφλό πατριωτισμό προσλαμβάνουν τον μετανάστη ως λιγότερο απειλητικό στο διατομικό επίπεδο, τους Πακιστανούς μετανάστες ως λιγότερο απειλητικούς στο διομαδικό επίπεδο και αξιολογούν ότι ο μετανάστης είναι περισσότερο χρήσιμο μέλος της ελληνικής κοινωνίας. Τέλος, στην συνθήκη του Ατομοκεντρισμού παρατηρείται επίσης μια τάση για προάσπιση της κοσμοθεωρίας με τους συμμετέχοντες στην ομάδα με υψηλά επίπεδα στον τυφλό πατριωτισμό, στην πειραματική ομάδα, να εμφανίζουν χαμηλότερα επίπεδα στην αξιολόγηση του μετανάστη ως χρήσιμου μέλους της ελληνικής κοινωνίας.

Ύστερα από την ανάδειξη της σημαντικής συμβολής της προσλαμβανόμενης απειλής στην Έρευνα 3, για την ερμηνεία των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης αναδείχτηκε η σημαντικότητα της περαιτέρω μελέτης της απειλής τόσο στο ενδοατομικό όσο και στο διομαδικό επίπεδο. Βασικός άξονας για τον σχεδιασμό της Έρευνας 4 ήταν η σύνδεση μοντέλων απειλής και κοινωνιοψυχολογικών παραμέτρων αναφορικά με την επιπολιτισμοποίηση από την σκοπιά της κοινωνίας υποδοχής. Στην Έρευνα 4, πέρα από τις διαφορές σε επίπεδο εθνικής προέλευσης των μεταναστών, επιχειρείται η αποτύπωση της μεγάλης εικόνας μέσα από την προσπάθεια ερμηνείας των διομαδικών σχέσεων με βάση το μοντέλο της επιπολιτισμοποίησης.

Συνεπώς, στην Έρευνα 4 επιχειρείται μια σύνθεση ιδεολογικών, διομαδικών και υπαρξιακών παραμέτρων στην ερμηνεία διεργασιών επιπολιτισμοποίησης στην κοινωνία υποδοχής. Διερευνήθηκαν οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης για δύο μεταναστευτικές

και μία προσφυγική ομάδα. Καινοτομία της παρούσας μελέτης ήταν η αξιολόγηση επιπολιτισμικών προσδοκιών απέναντι σε πρόσφυγες σε συνδυασμό με την ιστορική συγκυρία της διέλευσης και άφιξης μεγάλου προσφυγικού κύματος από την Ελλάδα την περίοδο διεξαγωγής της μελέτης. Μέσα από την συγκριτική αξιολόγηση των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης για μετανάστες με χρόνια παραμονή στην Ελλάδα και αποκρυσταλλωμένες αντιλήψεις στην κοινωνία υποδοχής, θα μπορούσαν να εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα για την νεοαφιχθείσα ομάδα προσφύγων και τις προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής για τη διατήρηση της πολιτισμικής κληρονομιάς τους.

Μετά την αποτύπωση της συμβολής του αισθήματος απειλής στην πρόβλεψη των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης, επιχειρείται μια σύνθεση κοινωνιοψυχολογικών θεωριών απειλής στο επίπεδο των ατομικών διαφορών (ιδεολογικό, υπαρξιακό) και το επίπεδο των διομαδικών στάσεων. Αντικείμενο μελέτης στην Έρευνα 4 ήταν οι προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης απέναντι σε Αλβανούς, Πακιστανούς και Σύριους. Στην Έρευνα 4 εισάγεται η μέτρηση της διομαδικής επαφής και επιχειρείται η αξιολόγηση των υποθέσεων της επαφής, της ασφάλειας και της πολυπολιτισμικότητας στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης. Μέσα από δύο μοντέλα θελήσαμε να ελέγξουμε τις υποθέσεις της θεωρίας ρεαλιστικής σύγκρουσης ομάδων και της θεωρίας της ενοποιημένης απειλής εμπλουτίζοντας το μοντέλο με υπαρξιακές, ιδεολογικές και διομαδικές μετρήσεις. Επιμέρους στόχος της τέταρτης έρευνας ήταν ο έλεγχος των προϋποθέσεων του Allport (1956) για την διομαδική επαφή μέσα από τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης. Συγκεντρωτικά, η συμβολή της παρούσας μελέτης συνίσταται στην κατανόηση του πώς τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής ανταποκρίνονται στην πολιτισμική προσαρμογή μεταναστών και προσφύγων στην Ελλάδα καθώς και πώς επιδρούν σε αυτές τις προσδοκίες οι προσλαμβανόμενες απειλές και οι διομαδικές στάσεις.

Ειδικότερα, αναφορικά με την κατάταξη των προσδοκιών, παρατηρείται ένα

μοτίβο που παρατηρήθηκε και στην προηγούμενη μελέτη με πρόταξη του Ατομοκεντρισμού, στην συνέχεια της Εναρμόνισης, του Διαχωρισμού, της Συναλλακτικής Εναρμόνισης, της Περιθωριοποίησης και τέλος, με συνέπεια σε όλες τις έρευνες της Αφομοίωσης. Στην συνέχεια θα αναφερθούμε συνοπτικά σε ευρήματα που προέκυψαν με βάση τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στην ταυτότητα και στις σχέσεις. Μέσα από τον πολιτισμικό προσανατολισμό στην ταυτότητα διερευνήθηκαν οι διεργασίες επιπολιτισμοποίησης που σχετίζονται με τη διατήρηση της πολιτισμικής ταυτότητας των μεταναστών, περιλαμβάνουν την διαχείριση συμβολικών στοιχείων του πολιτισμού (π.χ. γλώσσα, αξίες, ήθη και έθιμα) και αποτυπώνουν μια περισσότερο ιδιωτική σφαίρα διεργασιών επιπολιτισμοποίησης. Μέσα από τον πολιτισμικό προσανατολισμό στις σχέσεις αποτυπώνονται διεργασίες επιπολιτισμοποίησης που σχετίζονται με την επαφή, την πολιτειότητα (π.χ. γάμοι, φιλίες, υπηκοότητα) και μια περισσότερο δημόσια σφαίρα διεργασιών επιπολιτισμοποίησης της μεταναστευτικής ομάδας. Συγκριτικά με τις δύο διαστάσεις αποτυπώθηκε μεγαλύτερη προτίμηση για ένα μοντέλο Εναρμόνισης αναφορικά με τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στις σχέσεις σε σύγκριση με τον προσανατολισμό στην ταυτότητα.

Αναφορικά με τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στην ταυτότητα και την ιδεολογία, οι συμμετέχοντες με δεξιά πολιτική τοποθέτηση υποστήριξαν ένα αφομοιωτικό μοντέλο ενώ οι συμμετέχοντες με κεντρώα και αριστερή πολιτική αυτοτοποθέτηση δεν διαφοροποιήθηκαν μεταξύ τους. Παράλληλα αναδύθηκε ένα μοτίβο αφομοιωτικού μοντέλου σχεδόν για όλες τις διαστάσεις που αξιολογούσαν απειλή και αρνητικές διομαδικές στάσεις. Οι χαμηλότεροι δείκτες ρεαλιστικής απειλής και προκατάληψης εμφανίστηκαν σε όσους υποστήριξαν ένα μοτίβο σύμφωνα με το οποίο οι μετανάστες θα ήταν θεμιτό να διατηρήσουν στοιχεία της πολιτισμικής τους ταυτότητας. Συνεπώς, και σε συνάρτηση με τα παραπάνω, μόνο σε συνθήκες χαμηλής προσλαμβανόμενης ρεαλιστικής

απειλής και χαμηλής προκατάληψης η κοινωνία υποδοχής υποστήριξε τη διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων ταυτότητας των μεταναστών από την χώρα προέλευσης. Τέλος, οι υψηλότεροι δείκτες για τα θετικά στερεότυπα εμφανίστηκαν σε όσους επέλεξαν ένα μοτίβο Εναρμόνισης, επιβεβαιώνοντας την υπόθεση της επαφής.

Αναφορικά με τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στις σχέσεις και την ιδεολογία, οι συμμετέχοντες με δεξιά πολιτική αυτοτοποθέτηση εμφάνισαν συστηματική προτίμηση προς ένα μοτίβο Διαχωρισμού ως προς τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στις σχέσεις. Συγκεντρωτικά αποτυπώνεται ότι για τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στις σχέσεις οι συμμετέχοντες που επέλεξαν την Εναρμόνιση (διατήρηση πολιτισμικών στοιχείων και από τις δύο κουλτούρες) εμφάνιζαν συστηματικά χαμηλότερα επίπεδα τόσο στις προσλαμβανόμενες απειλές και διομαδικό ανταγωνισμό, καθώς και σε παραμέτρους που αξιολογούσαν αρνητικές διομαδικές στάσεις. Παράλληλα οι συμμετέχοντες που επέλεξαν την Εναρμόνιση στον επιπολιτισμικό προσανατολισμό στις σχέσεις εμφάνιζαν περισσότερο αριστερή πολιτική αυτοτοποθέτηση και παρουσίαζαν περισσότερο τους μετανάστες / πρόσφυγες μέσα από θετικά στερεότυπα. Τα παραπάνω ευρήματα επιβεβαιώνουν σε κάποιο βαθμό την υπόθεση της πολυπολιτισμικότητας.

Οι υπαρξιακές παράμετροι δεν φάνηκαν να σχετίζονται με τους επιπολιτισμικούς προσανατολισμούς στην ταυτότητα και στις σχέσεις. Ωστόσο, σε έλεγχο εντός των μεταναστευτικών ομάδων, ενώ για τους Αλβανούς και Σύριους τα υψηλά επίπεδα φόβου θανάτου συνδέονταν με στάσεις Αφομοίωσης αναφορικά με την προσδοκώμενη επαφή (επιπολιτισμικός προσανατολισμός στις σχέσεις), η εικόνα ήταν πλήρως αντεστραμμένη για τους Πακιστανούς μετανάστες, με όσους εμφανίζουν υψηλά επίπεδα φόβου θανάτου να προτιμούν ένα μοντέλο Διαχωρισμού αναφορικά με την προσδοκώμενη επαφή (επιπολιτισμικός προσανατολισμός στις σχέσεις).

Αναφορικά με τους προβλεπτικούς δείκτες των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης

προέκυψε ότι οι προσδοκίες της Αφομοίωσης και της Περιθωριοποίησης εμφάνισαν σημαντικά υψηλότερους δείκτες πολλαπλής προσδιοριστίας σε σχέση με τις υπόλοιπες προσδοκίες, επιβεβαιώνοντας την υπόθεση της πολυπολιτισμικότητας (αίσθημα ασφάλειας) στην οποία αναφερθήκαμε πιο πάνω. Η υπόθεση ότι υψηλά επίπεδα απειλής (υπαρξιακής και διομαδικής) και αρνητικών διομαδικών στάσεων θα συνδέονται με περισσότερο με την Αφομοίωση και την Περιθωριοποίηση επιβεβαιώθηκε από τα ευρήματα της παρούσας μελέτης.

Με βάση την ομάδα στόχο εμφανίζεται σχετικά υψηλότερος δείκτης πολλαπλής προσδιοριστίας για την Αφομοίωση στους Σύριους πρόσφυγες, ενώ για τους Αλβανούς μετανάστες προκύπτουν υψηλότεροι δείκτες για τις προσδοκίες Περιθωριοποίηση, Ατομοκεντρισμός και Αφομοίωση. Για την ομάδα των Πακιστανών οι υψηλότεροι δείκτες ήταν στην Περιθωριοποίηση και στη Αφομοίωση. Σε συνθήκες απειλής φαίνεται ότι η κοινωνία υποδοχής διαφοροποιείται ανά ομάδα στόχο προτάσσοντας την προσδοκία της Αφομοίωσης για τους Σύριους πρόσφυγες ενώ για τους Αλβανούς και Πακιστανούς μετανάστες την Περιθωριοποίηση.

Για την ομάδα των Αλβανών, συστηματικοί προβλεπτικοί παράγοντες για τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης αναδείχτηκαν μεταβλητές που σχετίζονταν με οικονομικές παραμέτρους (διομαδικός ανταγωνισμός, οικονομική αβεβαιότητα, ρεαλιστική απειλή). Για την ομάδα των Σύριων σημαντικοί προβλεπτικοί παράγοντες αναδείχτηκαν για τον Ατομοκεντρισμό και την Αφομοίωση, η προκατάληψη και για την Περιθωριοποίηση και την Συναλλακτική Εναρμόνιση, η ρεαλιστική απειλή. Τέλος για την ομάδα των Πακιστανών προβλεπτικοί παράγοντες αναδείχτηκαν ο διομαδικός ανταγωνισμός και η πρόσληψη της διομαδικής απειλής. Σε αυτή την ομάδα η Περιθωριοποίηση προβλέφθηκε σημαντικά από τις περισσότερες διομαδικές παραμέτρους

(τυφλός πατριωτισμός, επαφή, ρεαλιστική απειλή, προκατάληψη και λανθάνων ρατσισμός).

Στην Έρευνα 4 επιχειρήθηκε η σύνθεση θεωριών για τις διομαδικές σχέσεις (θεωρία Ενοποιημένης Απειλής, Συντελεστικό Μοντέλο Διομαδικής Σύγκρουσης, θεωρία της Επαφής, θεωρία Ρεαλιστικής Σύγκρουσης Ομάδων, θεωρία Διαχείρισης του Τρόμου, θεωρία Διατήρησης του Συστήματος) με τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης. Η θεωρία της ρεαλιστικής διομαδικής σύγκρουσης (Sherif, 1966) δίνει κεντρικό ρόλο στην απειλή για τη διαμόρφωση διομαδικών στάσεων. Ωστόσο, σε αντίθεση με την θεωρία της ενοποιημένης απειλής (Riek, Mania & Gaertner 2006), η θεωρία ρεαλιστικής διομαδικής σύγκρουσης υποστηρίζει ότι η απειλή έχει ως αποτέλεσμα την δημιουργία στερεοτύπων και όχι το αντίθετο και, με την παρέλευση του χρόνου, τα στερεότυπα αποκρυσταλώνονται σε πιο γενικευμένες μορφές προκατάληψης (Sherif & Sherif, 1966). Για το σχεδιασμό της ανάλυσης διαδρομών βασιστήκαμε στην τοποθέτηση των Ward και Masgoret (2006), σύμφωνα με τους οποίους προσωπικές στάσεις όπως η ιδεολογία, και καταστασιακές μεταβλητές αποτελούν εξωγενείς παράγοντες. Στο μοντέλο προσθήσαμε την διάσταση των υπαρξιακών παραμέτρων μέσα από το φόβο θανάτου. Η τοποθέτηση της επαφής στις εξωγενείς μεταβλητές υποστηρίχθηκε στην εμπειρική τοποθέτηση του Pettigrew's (1997). Τα δεδομένα με βάση τους συντελεστές παλινδρόμησης είχαν καλύτερη εφαρμογή στο δεύτερο μοντέλο επιβεβαιώνοντας την θεωρία της ενοποιημένης απειλής σύμφωνα με την οποία αρνητικές προδιαθέσεις απέναντι σε μετανάστες συμβάλλουν στην πρόβλεψη της προσλαμβανόμενης απειλής. Εντούτοις, μέσα από το μοντέλο δεν μπορούμε να εξάγουμε αιτιώδεις σχέσεις και μάλιστα σύμφωνα με τους Stephan και Renfro (2002) το μοντέλο είναι, μάλλον, κυκλικής αιτιότητας παρά μονής κατεύθυνσης.

Και στα δύο μοντέλα η δεξιά αυτοτοποθέτηση, τα χαμηλά επίπεδα επαφής, ο φόβος θανάτου, οι αρνητικές διομαδικές στάσεις και η προσλαμβανόμενη απειλή συνδέθηκαν με υψηλότερα επίπεδα Αφομοίωσης, Περιθωριοποίησης, Διαχωρισμού και χαμηλότερα επίπεδα Ατομοκεντρισμού και Συναλλακτικής Εναρμόνισης. Αξίζει να σχολιαστεί η επίδραση της θεωρίας του τρόμου μέσα από όρους προδιάθεσης (φόβος θανάτου) και κατάστασης (ευκρινής θνητότητα). Ο φόβος θανάτου αποτελεί μια προδιαθεσική μεταβλητή γι' αυτό και εντάχθηκε στην αρχή του μοντέλου, ενώ η ευκρινής θνητότητα αποτελεί μια καταστασιακή μεταβλητή και επιλέχθηκε να ενταχθεί στη συνέχεια του μοντέλου, στην πρόσληψη της απειλής (μοντέλο 1) ή στις αρνητικές διομαδικές στάσεις αντίστοιχα (μοντέλο 2). Τα ευρήματα αναφορικά με τον φόβο θανάτου ήταν προς την αναμενόμενη κατεύθυνση. Ωστόσο, τα ευρήματα αναφορικά με την ευκρινή θνητότητα ήταν προς την αντίθετη κατεύθυνση στο δεύτερο μοντέλο και όχι στο πρώτο. Συνοψίζοντας η ευκρινής θνητότητα φαίνεται να μειώνει την πρόσληψη της απειλής αλλά αποτυπώνεται μια τάση για υποστήριξη αρνητικών στάσεων για την διομαδική επαφή, ενώ ο φόβος θανάτου φαίνεται συστηματικά να σχετίζεται τόσο με αρνητικές διομαδικές στάσεις όσο και με μεγαλύτερη πρόσληψη της διομαδικής απειλής. Αναφορικά με την επίδραση της ευκρινούς θνητότητας, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε σε κάποιο βαθμό και την υπόθεση της επίτασης της τάσης για έλεγχο όπως αποτυπώνεται από τους Fritsche, Jonas και Fankhänel, (2008) και Agroskin και Jonas, (2010). Σε συνάρτηση με τα ευρήματα σε συναφειακό επίπεδο όπου η ευκρινής θνητότητα είχε την τάση να σχετίζεται με χαμηλότερα επίπεδα Περιθωριοποίησης και ο φόβος θανάτου με Διαχωρισμό, ενδεχομένως το υπαρξιακό άγχος να συμβάλλει στην υποστήριξη προσδοκιών που σχετίζονται με δικαιολόγηση του συστήματος και όχι με προάσπιση της κοσμοθεωρίας (Jost et al., 2003).

Σε έλεγχο που πραγματοποιήθηκε για την επιβεβαίωση των προϋποθέσεων της

διομαδικής επαφής κατά τον Allport (1954) αναδείχθηκε η πλήρης διαμεσολάβηση ανάμεσα στην επαφή και τις ομοιοστατικές / αρνητικές επιπολιτισμικές προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής. Σε έλεγχο διαφορών εντός των μεταναστευτικών ομάδων, όπως προκύπτει από τη διάσταση της επαφής, η κοινωνία υποδοχής αναφέρει μεγαλύτερη επαφή με Αλβανούς μετανάστες, σε μικρότερο βαθμό με Πακιστανούς μετανάστες και σε πολύ χαμηλό βαθμό με Σύριους πρόσφυγες. Οι υποθέσεις για υψηλότερα επίπεδα συμβολικής απειλής και προκατάληψης για τους Πακιστανούς μετανάστες επιβεβαιώθηκαν από τα ευρήματα της παρούσας μελέτης. Περισσότερο αρνητικές διομαδικές στάσεις, εν γένει, απέναντι στους Πακιστανούς μετανάστες ήταν αναμενόμενες στη βάση του ότι αποτελούν μια ορατή μειονότητα, μια υποτιμημένη ομάδα μεταναστών, χαμηλού κοινωνικοοικονομικού status και με σχετικά μεγαλύτερη πολιτισμική απόσταση από την κοινωνία υποδοχής. Η υπόθεση για περισσότερο διομαδικό άγχος απέναντι στους Πακιστανούς και τους Σύριους μετανάστες επιβεβαιώθηκε και έρχεται σε συμφωνία με την υπόθεση της επαφής (Allport 1954. Pettigrew, 1997). Αναφορικά με τα αρνητικά στερεότυπα προέκυψαν συστηματικές διαφορές, με τους συμμετέχοντες να αναφέρουν τα υψηλότερα επίπεδα για τους Αλβανούς μετανάστες. Το παρόν εύρημα έρχεται σε συμφωνία με την θεωρία της διομαδικής επαφής όταν αυτή δεν λαμβάνει χώρα με τις προϋποθέσεις που έχει ορίσει ο Allport (1954), οπότε η διομαδική επαφή μπορεί και να αυξήσει τα στερεότυπα και την προκατάληψη.

Στην συνέχεια θα επιχειρηθεί μια οριζόντια αποτίμηση των ευρημάτων από τις τέσσερις έρευνες της παρούσας διατριβής. Αναφορικά με την επιπολιτισμοποίηση συναντούμε ένα συνεπές μοτίβο με υψηλότερη προτίμηση των θετικών – ως προς τις διομαδικές σχέσεις – προσδοκιών (Ατομοκεντρισμός, Εναρμόνιση, Συναλλακτική Εναρμόνιση) σχεδόν σε όλες τις μελέτες. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ότι η πρώτη προτιμώμενη προσδοκία είναι ο Ατομοκεντρισμός. Ο Ατομοκεντρισμός, ενώ αποτελεί μια

στρατηγική που σχετίζεται με θετικές στάσεις απέναντι σε μεταναστευτικές ομάδες (Bourhis & Dayan, 2004), εντούτοις αποτελεί μια προσδοκία που σχετίζεται με πολιτισμική αποδέσμευση του ατόμου από την πολιτισμική ομάδα προέλευσης (Bourhis & Dayan, 2004. Bourhis, Montaruli, El-Geledi, Harvey & Barrette, 2010). Σύμφωνα με τους Chryssochoou και Lyons (2011) ο Ατομοκεντρισμός αποτελεί μια προσδοκία που ελαχιστοποιεί την (δυνητικά απειλητική) πολιτισμική ασυμβατότητα ανάμεσα στην κοινωνία υποδοχής και στην μεταναστευτική κοινότητα. Αξίζει να επισημανθεί ότι η προσδοκία του Ατομοκεντρισμού εμφανίζει κοινά στοιχεία με την ιδεολογία της πολιτισμικής αχρωματοψίας (Rosenthal & Levy, 2010), σύμφωνα με την οποία η προκατάληψη είναι απόρροια της προσήλωσης στις κατηγορίες ενώ η αποκατηγοριοποίηση των ατόμων θα οδηγήσει σε μείωση της προκατάληψης και βελτίωση των διομαδικών σχέσεων. Ωστόσο παρά την σύνδεση προοδευτικών αντιλήψεων με την ιδεολογία της πολιτισμικής αχρωματοψίας, σύμφωνα με τους Rosenthal και Levy (2010) δεν ενδείκνυται ως μέθοδος ένταξης περιθωριοποιημένων και διαχωρισμένων μεταναστευτικών ομάδων όπως οι μετανάστες από το Πακιστάν και οι πρόσφυγες από την Συρία. Σε αυτό εντάσσεται η κριτική του Χριστόπουλου (2004) στις ενταξιακές μεταναστευτικές πολιτικές στην Ελλάδα σύμφωνα με τις οποίες υπονοείται ότι κάποιες μεταναστευτικές ομάδες σε θεσμικό επίπεδο θεωρούνται ως μη αφομοιώσιμες (Χριστόπουλος, 2004).

Αναφορικά με την ιεραρχική αποτύπωση των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης, παρατηρούμε μια μετατόπιση στην Έρευνα 3 και 4 όπου στην κατάταξη των προσδοκιών η Συναλλακτική Εναρμόνιση μετατοπίζεται από την τρίτη στην τέταρτη θέση με επίταση του Διαχωρισμού στην ιεραρχία. Η παρούσα αλλαγή ενδεχομένως να σχετίζεται με το ότι αξιολογούνται περισσότερο υποτιμημένες και χαμηλού status μεταναστευτικές ομάδες σε αυτές τις έρευνες.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ότι η Αφομοίωση αποτελεί την λιγότερο επιθυμητή προσδοκία σε όλες τις μελέτες. Όπως έχουμε επισημάνει στην ενότητα των συζητήσεων της κάθε έρευνας, αντίστοιχα ευρήματα εντοπίζουμε και σε άλλες μελέτες στον Ευρωπαϊκό Νότο (Pavlopoulos & Motti Stefanidi, 2017. Vezzali και Giovanni, 2010). Στη Γερμανία η Αφομοίωση εμφανίζεται να είναι πρώτη επιλογή και η Εναρμόνιση η τελευταία. Αντίστοιχα σε πολυπολιτισμικά κράτη, όπως ο Καναδάς, η Αφομοίωση έρχεται δεύτερη μετά την Εναρμόνιση. Η Αφομοίωση, σε μια κοινότητα υποδοχής σαν του Καναδά, πιθανώς αποτυπώνει περισσότερο την έννοια της ένταξης σε μια ευρύτερη κοινότητα υποδοχής. Σύμφωνα με τον Esser (1980) το τελευταίο βήμα στις επιπολιτισμικές διαδικασίες σε βάθος χρόνου είναι η «Αφομοίωση ταυτότητας», όπως εκφράζεται μέσα από όρους ομοιότητας ανάμεσα στα μέλη των ομάδων της μειονότητας και της πλειοψηφίας σε επίπεδο συμπεριφοράς, προσανατολισμών και αλληλεπιδράσεων. Το παραπάνω εύρημα που ήταν συνεπές και στις τέσσερις έρευνες ενδεχομένως να σχετίζεται με το ότι η ελληνική κοινότητα βρίσκεται κάπου στο τέλος της κατάταξης αναφορικά με τις πολυπολιτισμικές πολιτικές (Banting & Kymlicka, 2013). Ίσως θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η έντονη απόκλιση ανάμεσα στην Εναρμόνιση και την Αφομοίωση μάλλον δεν συνδέεται με πολυπολιτισμική ιδεολογία αλλά και με το θεσμικό πλαίσιο για την ένταξη και λειτουργική ενσωμάτωση των μεταναστών. Σύμφωνα με την Βεντούρα (2006), η μετανάστευση στον Ευρωπαϊκό χώρο, εν γένει, αντιμετωπίζεται μέσα από ένα παροντισμό που εννοεί να παρουσιάζει όλα τα φαινόμενα ως καινοφανή ενώ παράλληλα προσλαμβάνεται από αρκετούς στην Ελλάδα ως «ιστορικό ατύχημα» (Χριστόπουλος, 2009). Συνεπώς οι παραπάνω θέσεις μάλλον επιβεβαιώνονται μέσα από την έλλειψη προοπτικής για την οργανική ένταξη των μεταναστών σε ένα μελλοντικό πλαίσιο, μέσα από την αποστροφή για την προσδοκία της Αφομοίωσης.

Αν εξετάσουμε τις προσδοκίες σε ένα οριζόντιο επίπεδο θα αποκαλυφθεί μια σχετικά στατική εικόνα· ωστόσο μέσα από την παρούσα διατριβή φωτίζονται όψεις τόσο αμοιβαιότητας – μέσα από την αξιολόγηση των προσλαμβανόμενων στρατηγικών στην δεύτερη μελέτη – όσο και δυναμικές διαστάσεις που φαίνεται να συμβάλλουν στην ερμηνεία και πρόβλεψη των προσδοκιών από μοντέλα διομαδικών σχέσεων της Κοινωνικής Ψυχολογίας.

Συνεπώς, μέσα από την παρούσα διατριβή αναδεικνύεται το γεγονός ότι η ιεράρχηση των προσδοκιών δεν διαφοροποιείται ιδιαίτερα από την εθνική / εθνοτική προέλευση των συμμετεχόντων, αλλά η σχετική προτίμηση διαφοροποιείται μεταξύ των αξιολογούμενων μεταναστευτικών ομάδων.

Αναφορικά με τις θεωρίες των διομαδικών σχέσεων επιβεβαιώθηκε η σύνδεση του ρατσισμού (Έρευνα 1), του τυφλού πατριωτισμού (Έρευνες 2,3,4) και της προσλαμβανόμενης απειλής (Έρευνες 3 και 4) με προσδοκίες αρνητικές ως προς την διομαδική έκβαση. Παράλληλα επιβεβαιώθηκαν οι προϋποθέσεις της θεωρίας της διομαδικής επαφής στο μοντέλο της επιπολιτισμοποίησης (Έρευνα 4), ενώ διερευνήθηκε (Έρευνα 4) η διάσταση της επαφής τόσο μέσα από την πραγματική επαφή όσο και μέσα από τις προσδοκίες για επαφή (επιπολιτισμικός προσανατολισμός στις σχέσεις). Τέλος, επιχειρήθηκε η διερεύνηση της συμβολής σύνθετων κοινωνιοψυχολογικών μοντέλων (θεωρία ρεαλιστικής σύγκρουσης, συντελεστικό μοντέλο διομαδικής σύγκρουσης και θεωρία ενοποιημένης απειλής) στις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης από την σκοπιά της κοινωνίας υποδοχής (Έρευνα 4).

Αναφορικά με τις ιδεολογικές θεωρίες επιβεβαιώθηκε στις περισσότερες μελέτες το μοντέλο της διπλής επεξεργασίας για την προκατάληψη των Duckitt και Sybley (2016). Ο προσανατολισμός στην κοινωνική κυριαρχία συνδέθηκε κυρίως με προσδοκίες που συνδέονται με την πρόσληψη του κόσμου ως «ζούγκλα» και στον οποίο είναι

νομιμοποιημένη η άσκηση βίας και η κοινωνική ανισότητα (θετική σύνδεση με την Αφομοίωση και την Περιθωριοποίηση και αρνητική με τον Ατομοκεντρισμό). Ο δεξιός αυταρχισμός συνδέθηκε κυρίως με προσδοκίες που συνδέονται με την πρόσληψη του κόσμου ως απειλητικού, όπου η εξωομάδα προσλαμβάνεται ως απειλή στην ασφάλεια, την τάξη και την παράδοση (θετική σύνδεση με το Διαχωρισμό, την Περιθωριοποίηση και αρνητική με την Συναλλακτική Εναρμόνιση). Σημαντική ήταν η συμβολή της θεωρίας διατήρησης του συστήματος (Jost et al. 2003) στην ερμηνεία των ευρημάτων που σχετίζονταν τόσο με τη σύνδεση προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης με τις νομιμοποιητικές ιδεολογίες όσο και την πολιτική αυτοτοποθέτηση.

Αναφορικά με τις υπαρξιακές παραμέτρους, μέσα από την παρούσα διατριβή αναδεικνύονται νέα πεδία έρευνας και τεκμηρίωσης υπαρξιακών διαστάσεων στις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης. Ωστόσο, η επίδραση της ευκρινούς θνητότητας δεν κατάφερε να αναδείξει μια συνεκτική και σαφή εικόνα αναφορικά με τον έλεγχο των δύο αντικρουόμενων υποθέσεων για την προάσπιση της κοσμοθεωρίας και την συντηρητική στροφή, ενώ παράλληλα αναδείχθηκαν άλλες υποθέσεις κατανόησης της επίδρασης της θνητής φύσης μέσα από αυτή της διατήρησης του ελέγχου σε διομαδικό επίπεδο. Σε ένα πρώτο επίπεδο η υπόθεση της γενικευμένης συντηρητικής στροφής δεν αποτυπώθηκε αφού, όπως αναμέναμε, οι συμμετέχοντες που θα είχαν εκτεθεί στην θνητή φύση θα εμφάνιζαν σχετική ή απόλυτη προτίμηση προς αρνητικές, ως προς τις διομαδικές σχέσεις, προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης. Ήπια συντηρητική στροφή συναντούμε στην Έρευνα 1 με την απόσβεση της επίδρασης του λανθάνοντος ρατσισμού παράλληλα με την επίταση του έκδηλου ρατσισμού στην πειραματική συνθήκη αναφορικά με την πρόβλεψη των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης. Αναφορικά με κάποιες στρατηγικές αποτυπώθηκε προάσπιση της κοσμοθεωρίας ενώ παράλληλα αποτυπώθηκε και συντηρητική στροφή σε κάποιους συμμετέχοντες που εμφάνιζαν χαμηλά επίπεδα συντηρητισμού. Σε δύο έρευνες

επισημάνθηκε η μείωση της προτίμησης της Περιθωριοποίησης ύστερα από έκθεση στην ευκρινή θνητότητα. Επιπρόσθετα, προτάθηκε η εναλλακτική ερμηνεία της διαφορετικής λειτουργίας της έκθεσης της ευκρινούς θνητότητας στην Συναλλακτική Εναρμόνιση με τους προοδευτικούς να συντηρητικοποιούνται και με τους συντηρητικούς να εμφανίζουν ηπιότερες στάσεις που αποδίδονται κυρίως στην ανάγκη για έλεγχο (μείωση γνωστικής ασυμφωνίας) και διατήρηση του συστήματος. Τα ευρήματα της παρούσας διατριβής δεν καταλήγουν σε σαφή συμπεράσματα αναφορικά με την λειτουργία της ευκρινούς θνητότητας στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής. Διαφαίνεται ότι η έκθεση στην ευκρινή θνητότητα επηρεάζει σε κάποιο βαθμό τις προσδοκίες, ωστόσο αυτή η σχέση προτείνεται να διερευνηθεί περαιτέρω από άλλες μελέτες στο μέλλον.

Αναφορικά με το άγχος θανάτου ως προδιάθεση, η παρούσα μελέτη διανοίγει ένα νέο κανάλι για την διερεύνηση διεργασιών επιπολιτισμοποίησης και διομαδικών στάσεων απέναντι σε μετανάστες. Καινοτομία της παρούσας μελέτης είναι ότι διερευνήθηκαν οι μεταθανάτιες προσδοκίες ως όψεις κοσμοθεωρίας και φαίνεται να σχετίζονται σε κάποιο βαθμό με κάποιες από τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης. Επίσης, μεθοδολογική πρωτοτυπία της Έρευνας 4 είναι ότι αποτύπωσε στην ίδια μελέτη την διαφοροποιημένη λειτουργία τους άγχους θανάτου ως προδιάθεσης και ως κατάστασης μέσα από τον συναφειακό και οιονεί πειραματικό σχεδιασμό. Ενδεχομένως επόμενες μελέτες να ήταν σκόπιμο να διερευνήσουν την διαφοροποιητική επίδραση της διομαδικής απειλής όταν ενεργοποιείται πριν από την έκθεση στην ευκρινή θνητότητα και μετά από αυτή. Σύμφωνα με τους Pyszczynski, Solomon και Greenberg (2015), αν δεν εισαχθούν περαιτέρω απειλές, εκτός της έκθεσης στην ευκρινή θνητότητα, δεν ενεργοποιούνται αποτελεσματικά οι συμβολικές άμυνες. Η επιβεβαίωση της θέσης των Pyszczynski, Solomon και Greenberg (2015) ίσως σχετίζεται με τα αποτελέσματα για την ευκρινή θνητότητα που προέκυψαν κατά την Έρευνα 1 για την σύνδεση ρατσισμού και προσδοκιών

επιπολιτισμοποίησης και την Έρευνα 4 για την σύνδεση της ευκρινούς θνητότητας με τις ιδεολογικές παραμέτρους στα δύο μοντέλα δομικών εξισώσεων. Προτείνεται επίσης επόμενοι πειραματικοί σχεδιασμοί να διερευνήσουν περαιτέρω χειρισμούς ενεργοποίησης θετικών διομαδικών στάσεων και επιθυμίας για αρμονικές διομαδικές σχέσεις με μετανάστες και πρόσφυγες μέσα από χειρισμό Κοινής Μοίρας / Κοινής Ανθρωπότητας ή επίτασης της αίσθησης της Κοινής Ενδοομαδικής Ταυτότητας.

Κριτική αποτίμηση θεωριών επιπολιτισμοποίησης στην κοινωνία υποδοχής

Όπως υποστηρίζει ο Feyerabend (2006) *«η συνθήκη της συνέπειας, που απαιτεί από τις νέες υποθέσεις να συμφωνούν με τις ήδη αποδεκτές θεωρίες είναι αδικαιολόγητη επειδή συντηρεί την παλαιότερη και όχι την καλύτερη θεωρία»* (σ.41).

Αναμφισβήτητα, σύμφωνα με τους Horenczyk, Jasinskaja-Lahti, Sam, και Vedder (2015), το μοντέλο του Berry άσκησε και ασκεί μεγάλη επιρροή στην μελέτη των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης. Ωστόσο, ο Berry εστίασε περισσότερο στις μεταναστευτικές ομάδες, ενώ ο Bourhis ήταν ο πρώτος που παρουσίασε ένα συνεκτικό μοντέλο επιπολιτισμικής αμοιβαιότητας στο οποίο λαμβάνονταν υπ' όψιν οι προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής και οι στρατηγικές της κάθε μεταναστευτικής ομάδας (Bourhis et al., 1997a,b). Σημαντική συμβολή των εργασιών του Bourhis ήταν η διαφοροποίηση των υποθέσεων με βάση την συγκεκριμένη εθνική / πολιτισμική προέλευση και το status της κάθε μεταναστευτικής ομάδας (Montreuil & Bourhis, 2001. Safdar, Dupuis, Lewis, El-Geledi, & Bourhis, 2008). Ωστόσο, στις περισσότερες μελέτες του δεν διευκρινίζεται με συγκεκριμένο τρόπο πώς προσδιορίζεται η έννοια των θετικά αξιολογούμενων και υποτιμημένων μεταναστών. Ειδικότερα δεν διευκρινίζεται αν η διάκριση βασίζεται σε πολιτισμική απόσταση - καθώς και πώς αυτή αξιολογείται, - στο κοινωνικοοικονομικό status ή σε φυλετικά κριτήρια (ορατότητα μεταναστευτικής ομάδας).

Μία από τις θετικές επιδράσεις του Διαδραστικού Μοντέλου Επιπολιτισμοποίησης

είναι ότι εντάσσει στο θεωρητικό του πλαίσιο μεταβλητές πλαισίου που σχετίζονται με θεσμική αναγνώριση των μεταναστών και μεταναστευτικές και ενταξιακές πολιτικές, ιδεολογικές και ιστορικές παραμέτρους. Τόσο ο Bourhis όσο και ο Berry ανέπτυξαν περισσότερο πολύπλοκα μοντέλα για την αξιολόγηση της επιπολιτισμοποίησης, χωρίς ωστόσο να παραγάγουν αξιόπιστα και ευρέως χρησιμοποιούμενα μέσα αξιολόγησης των διαστάσεων της επιπολιτισμοποίησης και των μεταβλητών πλαισίου (ιδεολογία, πρόσληψη απειλής), ενώ παράλληλα αρκετά από τα μέσα μέτρησης που παράχθηκαν παρείχαν κατηγορική κατάταξη των ατόμων σε στρατηγικές και προσδοκίες. Για τον σκοπό αυτό μέσα από την παρούσα διατριβή αναγκαστήκαμε να χρησιμοποιήσουμε μέσα αξιολόγησης από το χώρο της Κοινωνικής Ψυχολογίας. Ωστόσο, τόσο σε αυτό το στάδιο όσο και σε ένα επόμενο στάδιο αξιολόγησης των επιπολιτισμικών διεργασιών αμοιβαιότητας, αναδύεται το ερώτημα κατά πόσο αυτές οι έννοιες είναι συμβατές και ποια θα είναι η βαρύτητά του και η σημασία τους σε ένα απαρτιωμένο μοντέλο επιπολιτισμοποίησης.

Εμφανής είναι η απουσία μετρήσεων που να σχετίζονται με την ιστορική διάσταση της επαφής και των διομαδικών σχέσεων με τις μεταναστευτικές ομάδες και σε επόμενο στάδιο θα ήταν σκόπιμη η συμπερίληψη αντίστοιχων διαστάσεων αλλά και διεπιστημονική συνεργασία Διαπολιτισμικών Ψυχολόγων με Ιστορικούς αλλά και επιστήμονες στο χώρο των Πολιτικών Επιστημών, της Νομικής και πολιτικούς και κυβερνητικούς παράγοντες. Απότοκος της συνεργασίας ειδικών από το χώρο της Ιστορικής επιστήμης και της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας είναι το μοντέλο της συμπολιτισμικότητας των Rosenthal και Levy (2010).

Θα πρέπει να αναγνωριστεί στον Bourhis ότι ήταν ο πρώτος που κατασκεύασε ένα μέσο μέτρησης για την αξιολόγηση των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης της κοινωνίας υποδοχής και αναγνώρισε τη συμβολή των διαστάσεων του πολιτισμού (π.χ. εργασία,

διαμονή). Παρολαυτά η κλίμακα HCAS, όταν αξιολογεί περισσότερες από μία διαστάσεις, έχει την τάση να επαναλαμβάνει εννοιολογικά αρκετές φορές τις συναφείς ερωτήσεις, με αποτέλεσμα να αποτυπώνεται κόπωση στους συμμετέχοντες και ενδεχομένως να ομογενοποιούν τις απαντήσεις τους. Επίσης, η διάκριση των έξι προσδοκιών σε επίπεδο πολιτισμού μπορεί να έχει περισσότερο νόημα από την ίδια διάκριση σε επίπεδο διαμονής. Δύσκολα θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε την έννοια της ατομοκεντρικής προσδοκίας σε επίπεδο διαμονής και να την διακρίνουμε από την Εναρμόνιση. Συνεπώς, η παρούσα μελέτη, μέσα από την απόπειρα για δημιουργία ενός μέσου αξιολόγησης του επιπολιτισμικού προσανατολισμού σε τομείς, ίσως αποτελεί μια πρόταση για την αξιολόγηση των προσδοκιών στην κοινωνία υποδοχής συμπληρωματική με την κλίμακα HCAS.

Αναφορικά με την ιεράρχηση των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης, έχει εκφραστεί ένας σχετικός σκεπτικισμός ειδικά όσον αφορά την πρώτη προτίμηση. Σε μελέτη των Jasinskaja-Lahti, Liebkind, Horenczyk και Schmitz (2003) εξετάστηκε η σύγκλιση ή απόκλιση των επιπολιτισμικών στρατηγικών των επαναπατρισθέντων από την πρώην Σοβιετική Ένωση, τη Φινλανδία, τη Γερμανία και το Ισραήλ με τις επιπολιτισμικές προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής και η μεταξύ τους σχέση με τις προσλαμβανόμενες διακρίσεις και το επιπολιτισμικό στρες, όπως αναφέρονται στο διαδραστικό μοντέλο επιπολιτισμοποίησης (Bourhis et al. 1997). Οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι η Εναρμόνιση αποτελούσε μια προσδοκία για την κοινωνία υποδοχής / στρατηγική για τη μεταναστευτική ομάδα που σχετιζόταν έντονα με κανονιστική συμφωνία με την νόρμα (πολιτικά ορθή / κοινωνικά επιθυμητή επιλογή) της ένταξης των μεταναστών (Horenczyk, 1996, 2000), και προτάθηκε μια νέα ταξινόμηση των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης με βάση την δεύτερη επιλογή (προσδοκία και στρατηγική).

Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι όταν χρησιμοποιήθηκε το αρχικό μοντέλο ταξινόμησης του Berry η ενσωμάτωση ήταν η πλέον προτιμώμενη επιλογή μεταξύ των μεταναστών. Επιπλέον, αποτυπώθηκε σύγκλιση προσδοκιών της κοινωνίας υποδοχής και στρατηγικών των μεταναστών στις τρεις χώρες -με εξαίρεση την Φινλανδία στην οποία η κοινωνία υποδοχής υποστήριζε κυρίως την Αφομοίωση. Ωστόσο, όταν όλες οι απαντήσεις ταξινομήθηκαν με βάση τη δεύτερη επιλογή (στρατηγική και προσδοκία), τα προφίλ ήταν αποκλίνοντα (δυσαρμονικά) και το προφίλ των διομαδικών σχέσεων ήταν συγκρουσιακό και στις τρεις χώρες. Με βάση την ταξινόμια στην δεύτερη επιλογή, επιβεβαιώθηκε σε σημαντικό βαθμό ότι στους μετανάστες οι επιπολιτισμικές στρατηγικές των οποίων ήταν σε απόκλιση με τις προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής (συγκρουσιακή διομαδική έκβαση), εντοπίστηκαν υψηλότερα επίπεδα προσλαμβανόμενων διακρίσεων ή αναφερόμενου επιπολιτισμικού στρες.

Σύμφωνα με τους Snauwaert, Soenens, Vanbeselaere και Boen (2003), το μοντέλο του Berry εστιάζει περισσότερο στην επαφή. Στο μοντέλο των Bourhis et al. (1997) εμπλουτίστηκε το ζήτημα της επαφής με το ζήτημα της υιοθέτησης του πολιτισμού (Horenczyk, Jasinskaja-Lahti, Sam, & Vedder, 2015). Μια τρίτη θεώρηση είναι το αποκαλούμενο μοντέλο ταύτισης που βασίζεται στο μοντέλο του Hutnik's (1986, 1991). Όπως υποστηρίζουν οι Liebkind (2001) και Snauwaert et al. (2003), οι διαφορές ανάμεσα στα τρία αυτά μοντέλα συχνά δεν φωτίζονται ιδιαίτερα. Ειδικότερα, σύμφωνα με τους Snauwaert et al. (2003), υπάρχει μια τάση τα τρία αυτά μοντέλα επιπολιτισμοποίησης να παράγουν διαφορετικά αποτελέσματα αναφορικά με τους προτιμώμενους επιπολιτισμικούς προσανατολισμούς.

Σε επίπεδο θεωρίας η ασυμβατότητα γλωσσών στο επιστημονικό παράδειγμα της επιπολιτισμοποίησης θα μπορούσε να θεαθεί τόσο μέσα από την οπτική του Kuhn (1962) όσο και αυτή του Feyerabend (1991). Οι παραπάνω θεωρητικοί υποστήριξαν ότι οι

θεωρητικές γλώσσες παρουσιάζουν μια ριζικά εγγενή ασυμμετρία, μια ασυμβατότητα μεταξύ τους. Κατά συνέπεια δεν υπάρχει, σύμφωνα με την άποψη αυτή, μια δυνατότητα «ένα προς ένα» αντιστοίχισης καμιάς θεωρίας με την πραγματικότητα. Ωστόσο, η επιστημολογική θέση που προτείνεται μέσα από την παρούσα διατριβή βρίσκεται πιο κοντά στην επιστημολογική θέση του Putnam (1975a), ο οποίος αντέταξε την οπτική ότι οι θεωρητικές γλώσσες μπορούν καταρχήν να τέμνονται και να αντιστοιχίζονται μεταξύ τους, στα πλαίσια της αντιστοίχισης των παραπάνω θεωρητικών συστημάτων με την πραγματικότητα. Όπως και για τον Putnam, τα διαφορετικά επιπολιτισμικά υποδείγματα αποτελούν εφαρμοσμένες αναπαραστάσεις της ίδιας της πραγματικότητας (Putnam, 1975a, b). Η αντιπρόταση του Feyerabend ήταν η δημιουργία μιας τρίτης γλώσσας στη βάση της οποίας θα επικοινωνούν οι δύο αρχικά ασύμβατες γλώσσες, με την προϋπόθεση ότι η τρίτη γλώσσα θα εμπεριέχει την παράδοση των γενητόρων της (Feyerabend, 1987). Στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής επιχειρείται ο συγκερασμός διαφορετικών υποδειγμάτων τόσο εντός της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας όσο και από το συναφές αλλά διακριτό πεδίο της Κοινωνικής Ψυχολογίας.

Συμβολή της παρούσας μελέτης

Μέσα από την παρούσα διατριβή φωτίστηκε η πολυπλοκότητα των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης στην κοινωνία υποδοχής. Όπως προέκυψε από τα ευρήματα της παρούσας διατριβής, αποτυπώθηκε διαφοροποίηση των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης ανάλογα με το επίπεδο ανάλυσης (διατομικό - διομαδικό), ανάλογα με την εθνική καταγωγή και το status της μεταναστευτικής ομάδας, ανάλογα με την κοσμοθεωρία των μελών υποδοχής, ανάλογα με τις ιδεολογικές και υπαρξιακές παραμέτρους, ανάλογα με την προσλαμβανόμενη απειλή και, τέλος, ανάλογα με τις στάσεις για τις διομαδικές σχέσεις.

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να διατυπώσει κάποιες ερευνητικές αφετηρίες για την μελέτη διεργασιών επιπολιτισμοποίησης μέσα από το φακό των δυναμικών θεωριών της Κοινωνικής Ψυχολογίας. Αρκετά από τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης, αν παρέμεναν στο ερμηνευτικό επίπεδο των κατηγορικών και στατικών μοντέλων της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας, δεν θα μπορούσαν να αποτυπώσουν εν εξελίξει δυναμικές διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα στην κοινωνία υποδοχής σε μια δεδομένη στιγμή. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η διάκριση σε θεσμικό, διομαδικό και διαπροσωπικό επίπεδο. Όπως προέκυψε μέσα από την παρούσα διατριβή, οι διεργασίες επιπολιτισμοποίησης στην κοινωνία υποδοχής δύνανται να διαφοροποιούνται στα παραπάνω τρία επίπεδα. Ωστόσο, το θεσμικό επίπεδο δεν μελετήθηκε με ανεξάρτητο χειρισμό αλλά μέσα από την προσδοκία της Συναλλακτικής Εναρμόνισης και μέσα από ιδεολογικές παραμέτρους. Όπως αποτυπώθηκε μέσα από τους ερευνητικούς σχεδιασμούς, μία προσδοκία μπορεί να ερμηνεύεται ως απειλητική στο διομαδικό επίπεδο, ως θεμιτή στο διατομικό και ακόμα ως αδύνατη ή μη εφικτή σε ένα θεσμικό επίπεδο. Επίσης, αυτές οι τρεις διαστάσεις διαπερνώνται από τη διάσταση του χρόνου και της ιστορικότητας. Σύμφωνα με το βιο-οικολογικό μοντέλο των Bronfenbrenner και Ceci (1994), το χρονοσύστημα αποτελεί μια σημαντική διάσταση αλλαγής των ατόμων και του περιβάλλοντος. Με αυτήν την έννοια και οι τρεις διαστάσεις (θεσμικό, διομαδικό, διατομικό) επηρεάζονται από την ιστορική διάσταση των μετρήσεων και υπόκεινται σε αλληλεξάρτηση και συνεξάρτηση μεταξύ τους, παράλληλα με τις ιστορικές σχέσεις με τις μεταναστευτικές ομάδες.

Μέσα από αυτήν την μελέτη επιχειρήθηκε η αποδόμηση της αναπαράστασης ότι οι μετανάστες είναι μια ομοιογενής ομάδα με ίδια χαρακτηριστικά και ίδιες στάσεις από την κοινωνία υποδοχής. Μέσα από την μελέτη υποτύπων (Hewstone & Brown, 1986) και των διασταυρούμενων κατηγοριών (Deschamps, 1977) αναδεικνύεται ένας δρόμος για την αποδόμηση στερεοτύπων. Μέσα από τη διατριβή με την μελέτη διαφορετικών

μεταναστευτικών ομάδων και σε διαφορετικά επίπεδα (διατομικό και διομαδικό), επιχειρείται η διασταύρωση των κατηγορικών υπαγωγών όσον αφορά την εθνική καταγωγή και την οπτική του ατόμου πέρα από την ομάδα υπαγωγής. Δεδομένου ότι η απλή κατηγοριοποίηση οδηγεί σε μεγαλύτερη ενδοομαδική εύνοια απ' ότι η διασταυρωμένη κατηγοριοποίηση, μέσα από την παρούσα διατριβή φωτίζονται όψεις της αποκατηγοριοποίησης (Ατομοκεντρισμός στο διατομικό επίπεδο) (Miller & Brewer, 1984), υποκατηγοριοποίηση (προσδοκίες στο διατομικό επίπεδο) και διασταυρωμένη κατηγοριοποίηση (διομαδικό επίπεδο με διαφορετικές μεταναστευτικές ομάδες).

Μέσα από τη χρήση σύνθετων κοινωνιοψυχολογικών μοντέλων, στις τέσσερις έρευνες της παρούσας διατριβής, αποτυπώθηκε σημαντική διαφοροποίηση ως προς τους παράγοντες που συμβάλλουν στην πρόβλεψη προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης αναφορικά τόσο με την εθνική καταγωγή όσο και το status της κάθε μεταναστευτικής ομάδας στην κοινωνία υποδοχής.

Η πορεία της παρούσας διατριβής ξεκίνησε μέσα από διεργασίες επιπολιτισμοποίησης απέναντι σε μετανάστες, συνέχισε με εστίαση σε συγκεκριμένες μεταναστευτικές ομάδες, και στον τελευταίο σχεδιασμό, αποτυπώθηκαν προτάσεις για την ερμηνεία των διομαδικών σχέσεων και των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης, τόσο απέναντι σε διακριτές ομάδες αλλά και εν γένει απέναντι σε μετανάστες στην Ελλάδα. Μέσα από αυτόν τον κύκλο φωτίστηκαν διαφορετικά φαινόμενα και όψεις των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης στην ελληνική κοινωνία υποδοχής.

Ωστόσο, η διάσταση της ιστορικότητας αποτελεί ερμηνευτικό πλαίσιο αλλά και περιορισμό ακόμα και σε διαχρονικές μελέτες, πολλώ δε μάλλον στις τέσσερις συγχρονικές μελέτες της παρούσας διατριβής. Τη συμβολή της ιστορικής διάστασης και της διαχρονικής αλληλεπίδρασης της κοινωνίας υποδοχής με τις μεταναστευτικές ομάδες

έχουν επισημάνει οι Rosenthal και Levy (2010) μέσα από το μοντέλο για την συμπολιτισμικότητα.

Περιορισμοί και Προτάσεις

Στην ενότητα αυτή θα αναφερθούμε γενικά σε περιορισμούς των ερευνών της παρούσας διατριβής και θα αποτυπωθούν κάποιες προτάσεις για διενέργεια στο μέλλον μελετών που θα κληθούν να απαντήσουν νέα ερωτήματα σε συνέχεια των ευρημάτων της παρούσας διατριβής.

Οι παρούσες έρευνες παρουσιάζουν κάποιους περιορισμούς αναφορικά με την ερμηνεία και γενίκευση των ευρημάτων τους. Ένας περιορισμός που απαντάται σε όλες τις μελέτες σχετίζεται με την επιλογή του δείγματος. Ακολουθήθηκε βολική δειγματοληψία, συνεπώς το δείγμα των μελετών είναι συμπτωματικό. Στην πρώτη μελέτη επιχειρήθηκε η συμπερίληψη διαφορετικών δειγμάτων με βάση διαφορετικούς αξιακούς προσανατολισμούς (προσανατολισμός στην ισοτιμία και στην ιεραρχία) και επαγγελματικά status (εργαζόμενοι, φοιτητές). Στις επόμενες μελέτες συμπεριλήφθηκε δείγμα φοιτητών από Πανεπιστημιακά και Τεχνολογικά Ιδρύματα της Αθήνας, της Κρήτης και της Πάτρας. Η στόχευση για επιλογή δείγματος από φοιτητές στις επόμενες έρευνες άπτονταν της επιδιωκόμενης ομοιογένειας του δείγματος που σχετίζεται με την διττή φύση του ερευνητικού σχεδιασμού (οινεί πειραματικός σχεδιασμός και συναφειακή στρατηγική). Συνεπώς, προτείνεται η γενίκευση των ευρημάτων να γίνεται σε πληθυσμό που εμφανίζει αντίστοιχα χαρακτηριστικά με αυτό του δείγματος. Αναφορικά με το φύλο οι περισσότεροι/-ες συμμετέχοντες/-ουσες ήταν γυναίκες και φοιτητές/-τριες τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Ένας από τους περιορισμούς της παρούσας διατριβής σχετίζεται με το ότι χορηγήθηκαν ερωτηματολόγια με διαδικτυακή και έντυπη χορήγηση, ωστόσο, από αναλύσεις μεταξύ των ομάδων δεν εμφανίστηκαν συστηματικές διαφορές ως προς τις

προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης. Ειδικότερα για την Έρευνα 1, στις ομάδες των έντυπων ερωτηματολογίων στην ομάδα των αστυνομικών και εργαζομένων σε μεταναστευτικές Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων δεν έγινε παρουσία του ερευνητή αλλά μέσα από βοηθούς ερευνητή που ανέλαβαν να συντονίσουν την διαδικασία στο χώρο εργασίας τους. Στη βιβλιογραφία δεν έχει διατυπωθεί μια συνεκτική τοποθέτηση αναφορικά με την διαφοροποίηση των απαντήσεων των συμμετεχόντων αναφορικά με την διαδικτυακή και την έντυπη χορήγηση ερωτηματολογίων. Ωστόσο σε μελέτη των Evans, Garcia, Garcia και Baron (2003) βρέθηκε ότι η διαδικτυακή χορήγηση ήταν περισσότερο κατάλληλη διαδικασία χορήγησης για μελέτες που αξιολογούσαν φυλετική προκατάληψη.

Ένας ακόμα περιορισμός, όπως επισημαίνουν και οι Geschke, Mummendey, Kessler και Funke (2010), σχετίζεται με την αξιολόγηση των προσδοκιών με την κλίμακα HCAS μέσα από μία πρόταση για την κάθε προσδοκία. Ωστόσο, όπως επισημαίνουν οι Geschke et al. (2010) η ύπαρξη λανθάνουσας δομής με τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης (μοντέλο δομικών εξισώσεων) αποτυπώνει μια συνεκτική λανθάνουσα δομή. Όπως προκύπτει και από τα ευρήματα των ερευνών της παρούσας διατριβής σε επίπεδο μέτρησης η αξιολόγηση των προσδοκιών μέσα από μία πρόταση είναι μια αποδεκτή ερευνητική στρατηγική. Εξαίρεση στην παραπάνω δομή αποτέλεσε η προσδοκία της Εναρμόνισης.

Περιορισμός των Ερευνών 1 και 2 είναι η έλλειψη διάκρισης ανάμεσα σε προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης στην ιδιωτική και στην δημόσια σφαίρα όπως έχουν προταθεί από τους Arends-Tóth και Vijver (2002). Προκειμένου να αντιμετωπιστεί ο παραπάνω περιορισμός επιχειρήθηκε η δημιουργία κλίμακας που να αποτυπώνει τον επιπολιτισμικό προσανατολισμό της κοινωνίας υποδοχής για τους μετανάστες και πρόσφυγες ανά τομείς και ανά διαστάσεις (προσανατολισμός στις σχέσεις και στην

ταυτότητα) στις έρευνες 3 και 4. Η κλίμακα αυτή είναι δισδιάστατη και αποτυπώνει κυρίως της προσδοκίες του Διαχωρισμού, της Εναρμόνισης και της Αφομοίωσης. Η κλίμακα αξιοποιήθηκε σε επίπεδο προτάσεων, σε επίπεδο διαστάσεων (έρευνα 3) και σε επίπεδο συστάδων (έρευνα 4).

Οι μελέτες που εμπεριέχονται στην παρούσα διατριβή είναι μελέτες ποσοτικής μεθοδολογίας. Ειδικότερα χρησιμοποιήθηκε σύνθετος συναφειακός σχεδιασμός παράλληλα με χρήση οιονεί πειραματικού σχεδίου και στις τέσσερις έρευνες της παρούσας διατριβής. Η παράλληλη χρήση δύο ερευνητικών μεθόδων αύξησε την πολυπλοκότητα, με αποτέλεσμα να χρειαστεί σε αρκετές μελέτες να διερευνηθούν τα υπό μελέτη φαινόμενα μέσα από σχεδιασμούς τόσο εντός όσο και μεταξύ των ομάδων. Η χρήση της πειραματικής μεθοδολογίας σε σημαντικό βαθμό εξαρτήθηκε από την επιλογή μελέτης άδηλων διεργασιών, που σχετίζονται με το υπαρξιακό άγχος και την συμβολή υπαρξιακών παραμέτρων στις στάσεις και την συμπεριφορά. Ωστόσο, ιδιαίτερα χρήσιμη είναι η συμβολή της ποιοτικής μεθοδολογίας για την διερεύνηση ιδιαίτερων θεμάτων που σχετίζονται με τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης στην κοινωνία υποδοχής. Αντίστοιχες σημαντικές ερευνητικές εργασίες στην Ελλάδα έχουν γίνει από τους Θεοδώρου (2017), Sapountzis (2013) και Φίγγου και Σουρβίνου (2013).

Η παρούσα διατριβή αποτελείται από συγχρονικές έρευνες και ως εκ τούτου δεν μπορούμε να εξαγάγουμε αιτιώδεις σχέσεις για την σχέση μεταξύ των μεταβλητών. Ωστόσο, οι αναλύσεις βασίστηκαν σε τεκμηριωμένες θεωρητικές τοποθετήσεις που έχουν επιβεβαιωθεί σε διάφορα πολιτισμικά πλαίσια.

Ένας ακόμα περιορισμός της παρούσας μελέτης είναι ότι οι μετρήσεις των προσδοκιών βασίζονται, εν μέρει, σε στάσεις. Σύμφωνα με κριτική που έχει ασκηθεί από το χώρο της κοινωνικής ψυχολογίας συχνά οι στάσεις / προσδοκίες έχουν μια αμφιλεγόμενη σύνδεση με την συμπεριφορά (Bohner & Wänke, 2002). Αν συνεξετάσουμε

την κριτική των στάσεων σε συνάρτηση με όσα αναφέρθηκαν πιο πάνω για την σύνδεση της κοινωνικής επιθυμητότητας και της πολιτικής ορθότητας για την προσδοκία της Εναρμόνισης, προκύπτει ότι η υψηλή υποστήριξη της Εναρμόνισης δεν σημαίνει αυτόματα ότι τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής θα υποστηρίξουν έμπρακτα την συγκεκριμένη προσδοκία στην καθημερινή τους ζωή. Υπάρχουν κοινωνίες στις οποίες η Αφομοίωση είναι αναπόφευκτη -για παράδειγμα, λόγω της μεγάλης εξάρτησης από την κοινωνία υποδοχής ή επειδή η κουλτούρα υποδοχής με την κουλτούρα προέλευσης έχουν υψηλή πολιτισμική εγγύτητα (Sirflorú & Van Oudenhoven, 2013). Συνεπώς στην δική μας μελέτη θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η ομάδα των Αλβανών έχει υψηλή εγγύτητα (χωρική και πολιτισμική) και χρόνια σχέση με την κοινωνία υποδοχής. Ωστόσο, η επιπολιτισμοποίηση λαμβάνει χώρα σε τρία επίπεδα: σε συναισθηματικό, συμπεριφορικό και σε γνωστικό επίπεδο (Ward, 2001)- συνεπώς δεν αποτελεί απλώς στάσεις απέναντι σε μετανάστες. Αντίστοιχα οι Castillo και Caver (2009) αναφέρουν ότι η συναισθηματική διάσταση αναφέρεται σε διαδικασίες δόμησης της κοινωνικής ταυτότητας και σε πρόσδεση με την πολιτισμική κληρονομιά. Η συμπεριφορική διάσταση του επιπολιτισμού αναφέρεται στην αποδοχή και συμπερίληψη πολιτισμικών πρακτικών της εξωομάδας στην ενδοομάδα. Η γνωστική διάσταση αναφέρεται σε συγκεκριμένες αξίες και πεποιθήσεις (π.χ. ατομικισμός, κολεκτιβισμός, οικογένεια) που σχετίζεται με το πλαίσιο της κοινωνίας υποδοχής και της μεταναστευτικής κοινωνίας προέλευσης.

Μέσα από την Έρευνα 3 επιχειρήθηκε η αποτύπωση της διαφορετικότητας των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης στο διατομικό και διομαδικό επίπεδο. Ωστόσο, ο ερευνητικός χειρισμός μέσα από βινιέτες ίσως εμφανίζει κάποιους περιορισμούς. Η συγκεκριμένη προσέγγιση είναι χρήσιμη όταν επιχειρούμε να εξετάσουμε ζητήματα που θα ήταν δύσκολο να τα χειριστούμε πειραματικά (Hughes, 1998). Ωστόσο, υπάρχει πιθανότητα κάποιες φορές οι βινιέτες να μην είναι τόσο ρεαλιστικές ώστε να

κινητοποιήσουν τους συμμετέχοντες να κατανοήσουν πλήρως το πλαίσιο (Aguinis & Bradley, 2014). Επίσης, περιορισμός της παρούσας διατριβής είναι πως παρά το γεγονός ότι έγινε προσπάθεια για μελέτη των προσδοκιών σε επίπεδο διατομικό, εντούτοις μέσα από τις ιστορίες και δη μέσα από την αξιολόγηση με το συγκεκριμένο δείκτη θετικής διάθεσης απέναντι στον μετανάστη, δεν μπορούμε να είμαστε απόλυτα σίγουροι ότι η παραπάνω στάση εκφράζει απόλυτα και την προτίμηση της συγκεκριμένης προσδοκίας. Μέσα από το συγκεκριμένο δείκτη επιτυγχάνεται η απόσπαση μιας υπόρρητης προτίμησης η οποία, αν είχε τεθεί σε ευθεία ερώτηση, ενδεχομένως να ενεργοποιούσε αυτόματα στα μέλη της κοινωνίας υποδοχής την κοινότητα υπαγωγής του συγκεκριμένου μετανάστη και να λαμβάναμε μια απάντηση για το διομαδικό επίπεδο.

Αναφορικά με την απόσπαση αποτυπώθηκε ένας περιορισμός στις έρευνες 1 και 4, στην μεν 1 υπήρχε μικρή απόσπαση ενώ στην έρευνα 4 δεν εντάχθηκε κάποια συνθήκη απόσπασης και ίσως να μην δόθηκε ο απαραίτητος χρόνος, για να ενεργοποιηθεί η ανάδυση των συμβολικών αμυνών και οι συμμετέχοντες να παρέμειναν στο επίπεδο των πρωτογενών αμυνών. Η επίδραση της ευκρινούς θνητότητας ήταν χαμηλότερη από την αναμενόμενη στις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης, ωστόσο, ίσως αυτό να οφείλεται στη φύση της εξαρτημένης μεταβλητής. Σύμφωνα με τον Greenberg (προσωπική επικοινωνία, Φεβρουάριος 10, 2016) διαφορετικά κίνητρα μπορεί να ωθούν τα άτομα να επιλέξουν ακόμα και την ίδια προσδοκία επιπολιτισμοποίησης και ίσως θα ήταν σκόπιμο, όπως προτάθηκε, να διερευνηθούν περαιτέρω υπαρξιακές, ιδεολογικές και κοινωνικές παράμετροι που παρεμβάλλονται στην ενεργοποίηση των συμβολικών αμυνών.

Επιπρόσθετα, όπως αποτυπώθηκε από τους Pyszczynski, Solomon και Greenberg (2015) στην τελευταία ανασκόπηση της θεωρίας διαχείρισης τρόμου, αν δεν εισαχθούν περαιτέρω απειλές εκτός της έκθεσης στην ευκρινή θνητότητα, δεν ενεργοποιούνται αποτελεσματικά οι συμβολικές άμυνες. Συνεπώς, παρότι στην Έρευνα 4 δεν εντάχθηκε

τυπικά συνθήκη απόσπασης, ωστόσο μεσολάβησαν αρκετές μετρήσεις, κάποιες από τις οποίες σχετίζονταν και με ενεργοποίηση της διομαδικής απειλής με αποτέλεσμα η ευκρινής θνητότητα να εμφανίσει αλληλεπίδραση με την διομαδική απειλή.

Σε μετρικό επίπεδο ο λανθάνων ρατσισμός στην έρευνα 4 και η Εναρμόνιση στην έρευνα 2 εμφάνισαν οριακό δείκτη αξιοπιστίας. Ωστόσο οι δείκτες συνάφειας της τάξης του 0,6 -αν και οριακοί- παραμένουν αποδεκτοί σε διερευνητικές / συναφειακές μελέτες (Hair et al., 2006. Robinson et al., 1991).

Ένας ακόμα περιορισμός της παρούσας μελέτης σχετίζεται με την ιστορική συγκυρία διενέργειας της παρούσας διατριβής, μια περίοδο ιδιαίτερα μεταβατική σε πολλά επίπεδα για την ελληνική κοινωνία. Σε περιόδους οικονομικής κρίσης, αντίστοιχης με αυτή που βιώνει η Ελλάδα τα τελευταία οκτώ χρόνια, προσλαμβανόμενες ρεαλιστικές απειλές στην οικονομική ευμάρεια της κοινωνίας υποδοχής είναι πιο ευκρινείς σε όλη την κοινωνία υποδοχής και όχι μόνο στη συντηρητική κοινότητα ή σε όσους εμφανίζουν υψηλά επίπεδα κοινωνικής κυριαρχίας. Συνεπώς, σε αυτές τις συνθήκες είναι κάπως αναμενόμενο ότι η κοινωνία υποδοχής ίσως βιώσει πιο έντονα αισθήματα φόβου για απώλεια οικονομικής ισχύος. Η αύξηση της ευκρίνειας υλικών απειλών, από την άλλη, ίσως συνδέεται με περισσότερο αρνητικές στάσεις και συναισθήματα απέναντι σε μετανάστες και πρόσφυγες. Όπως υποστηρίζουν οι Vezalli και Giovanni (2010), σε αντίστοιχες περιόδους γενικευμένης ευημερίας, άλλες μορφές απειλής, όπως οι συμβολικές απειλές, μπορεί να είναι σημαντικές και να έχουν σημαντικό ρόλο στην υποστήριξη κοινωνικών ανισοτήτων, ενώ στην παρούσα περίοδο, όπως φάνηκε και από τις παλινδρομήσεις, η ρεαλιστική απειλή αναδείχτηκε ισχυρός παράγοντας πρόβλεψης των αρνητικών ομοιοστατικών επιπολιτισμικών προσανατολισμών.

Στην συνέχεια θα αναφερθούν προτάσεις για περαιτέρω μελέτη και ακολούθως θα επιχειρηθεί η αποτύπωση προτάσεων σε επίπεδο πολιτικών και παρεμβάσεων για την

διευκόλυνση και εξομάλυνση των διομαδικών σχέσεων και την τροποποίηση στάσεων της κοινωνίας υποδοχής απέναντι στους μετανάστες.

Καθίσταται σαφές ότι περισσότερες μελέτες απαιτούνται για διερευνηθεί αν τα ευρήματα της παρούσας μελέτης επιβεβαιώνονται και σε άλλες κοινωνίες. Ειδικότερα, θα ήταν σκόπιμο να διερευνηθεί αν τα παρόντα αποτελέσματα θα μπορούσαν να γενικευτούν σε πολιτισμικά πλαίσια με διαφορετικές επικρατούσες υπαρξιακές κοσμοθεωρίες.

Ερευνητικοί σχεδιασμοί στο μέλλον προτείνεται να διερευνήσουν με ποιόν τρόπο η παραμονή των μεταναστών, ο χρόνος που περνούν στην κοινωνία υποδοχής και η ποιότητα και η ποσότητα των διομαδικών σχέσεων διαμορφώνουν μοτίβα διομαδικής και διαπολιτισμικής επαφής. Προτείνεται η συμπερίληψη συμπεριφορικών, γνωστικών και συναισθηματικών διαστάσεων της επιπολιτισμοποίησης σε συνάρτηση με ιδεολογικές, διομαδικές και υπαρξιακές διαστάσεις στην κοινωνία υποδοχής αλλά και στην μεταναστευτική κοινότητα. Ενδεχομένως οι παραπάνω διαστάσεις να μην επιδρούν με τον ίδιο τρόπο στις δύο ομάδες και μελλοντικοί ερευνητικοί σχεδιασμοί θα μπορούσαν να απαντήσουν περισσότερα για την συμβολή των παραπάνω μετρήσεων ώστε και να γίνει ένας διάλογος αναφορικά με την ασυμβατότητα κάποιων από τις παραπάνω έννοιες στη μία και στην άλλη ομάδα.

Επίσης, μέσα από συγχρονικές μελέτες δεν μπορούμε να εξαγάγουμε αιτιώδεις σχέσεις για τις διομαδικές σχέσεις. Για τον παραπάνω λόγο προτείνεται η διενέργεια ενός διαχρονικού ερευνητικού σχεδιασμού για την μελέτη των διεργασιών επιπολιτισμοποίησης. Μέσα από ανάλογες μελέτες θα μπορούσε να διερευνηθεί η μεταβολή των προσδοκιών επιπολιτισμοποίησης καθώς θα αλλάζει η σύσταση της ελληνικής κοινωνίας υποδοχής και καθώς θα διαμορφώνεται μια νέα θεσμική σχέση της κοινωνίας υποδοχής με την μεταναστευτική κοινότητα. Με βάση την ιστορική συγκυρία της έλευσης και παραμονής σημαντικού αριθμού προσφύγων στην Ελλάδα, επόμενη

διαχρονική μελέτη θα ήταν χρήσιμο να συνεξετάζει την προσαρμογή και τις διεργασίες επιπολιτισμοποίησης των προσφύγων παράλληλα με τις μεταναστευτικές πολιτικές ένταξης και τις δημόσιες ρητορικές αναφορικά με τους πρόσφυγες και την μετανάστευση στην Ελλάδα. Η παρούσα πρόταση αποκτά περισσότερο ενδιαφέρον στη βάση της θέσπισης θεμελιωδών αλλαγών στον ελληνικό Κώδικα Ιθαγένειας αλλά και σε συνάρτηση με την αλλαγή υποδείγματος σε επίπεδο πολιτικών ρητορικών απέναντι στην μετανάστευση όπως έχει αναφερθεί στην εισαγωγή.

Προτείνεται η διενέργεια της μελέτης σε μεγαλύτερα δείγματα ώστε να είναι εφικτό να διενεργηθούν περαιτέρω αναλύσεις αναφορικά με τη ρυθμιστική επίδραση της μεταναστευτικής ομάδας και να μην αντιμετωπίζονται οι μετανάστες ως μια συμπαγής ομάδα με κοινά χαρακτηριστικά, αλλά να λαμβάνονται στα υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε μεταναστευτικής και εθνοτικής ομάδας. Θα ήταν σημαντικό σε επόμενη μελέτη να υλοποιηθεί σύνθετος ερευνητικός σχεδιασμός που να περιλαμβάνει τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης και τις προσλαμβανόμενες στρατηγικές στην ομάδα της κοινωνίας υποδοχής και τις αναφερόμενες στρατηγικές επιπολιτισμοποίησης των μεταναστών σε συνάρτηση με τις προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής όπως προσλαμβάνονται από τους μετανάστες. Μέσα από το συγκεκριμένο σχεδιασμό θα δοθεί η δυνατότητα για επικύρωση του Διαδραστικού Μοντέλου Επιπολιτισμοποίησης των Bourhis et al. (1997) και του Μοντέλου Επιπολιτισμικής Σύγκλισης των Piontkowski et al. (2002).

Σύμφωνα με τους Zagefka et al. (2013), η προσδοκία της Εναρμόνισης διασφαλίζει περισσότερο θετική έκβαση για τις διομαδικές σχέσεις. Όπως προτείνουν οι παραπάνω ερευνητές για να δημιουργήσουμε περισσότερο συναινετικές στάσεις μεταξύ των δύο ομάδων (μεταναστευτική κοινότητα και κοινωνία υποδοχής) είναι σκόπιμο να διαχειριστούμε την προκατάληψη τόσο στην κοινωνία υποδοχής όσο και στην

μεταναστευτική κοινότητα. Μέσα από την παραπάνω θέση αναδεικνύεται αφενός το κενό που καλύπτει η παρούσα μελέτη και αφετέρου αναδεικνύεται η ανάγκη επόμενη μελέτη να διερευνήσει την σύνδεση της προκατάληψης εντός και μεταξύ των δύο ομάδων.

Μέσα από τα ευρήματα της παρούσας διατριβής ανοίγεται ένας διάλογος για θέματα αποκλεισμού και προκατάληψης απέναντι σε διακριτές μεταναστευτικές ομάδες και αναδεικνύονται τρόποι αντιμετώπισης των διακρίσεων απέναντι σε ευπαθείς ομάδες. Σύμφωνα με τους El-Geledi και Bourhis (2012), η δημιουργία των συνθηκών ώστε τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής να έρθουν σε άμεση επαφή, ιδιαίτερα, με μέλη υποτιμημένων μεταναστευτικών ομάδων για τα οποία έχουν μια στερεοτυπική άποψη ίσως αποτελεί το πρώτο βήμα για την αλλαγή των αρνητικών στάσεων απέναντι σε υποτιμημένες μειονότητες (El-Geledi & Bourhis, 2012).

Μέσα από την παρούσα μελέτη διατυπώνονται προτάσεις για πολιτικά προγράμματα και οργανώσεις που έχουν ως στόχο να βελτιώσουν τις σχέσεις και την συνοχή ανάμεσα σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες διαφορετικών εθνικών ομάδων και δίνεται έμφαση στην ανάγκη διαπολιτισμικού διαλόγου ανάμεσα και εντός της κάθε πλευράς με στόχο την ενδυνάμωση της αλλαγής των στάσεων. Σε επίπεδο πολιτικών, παρά τις αντιφατικές στάσεις που αποτυπώνονται στα ευρήματα μεταξύ των τριών ομάδων στην έρευνα 3, αποτυπώθηκε η αναγνώριση της κοινωνίας υποδοχής για θεσμικές παρεμβάσεις απέναντι στην υποτιμημένη ομάδα μεταναστών.

Μέσα από την παρούσα μελέτη προέκυψαν κάποια χρήσιμα συμπεράσματα και προτάσεις που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για πολιτικές και θεσμικές παρεμβάσεις. Αναφορικά με την χάραξη πολιτικών, σε ένα πρώτο επίπεδο έχει διατυπωθεί η θέση ότι μέσα από την υιοθέτηση στρατηγικών Εναρμόνισης τόσο από την μεταναστευτική ομάδα όσο και από την κοινωνία υποδοχής δημιουργούνται οι συνθήκες για περισσότερο αρμονικές σχέσεις και διομαδικές επαφές (Brown & Zagefka, 2011). Ωστόσο, όταν τόσο η

κοινωνία υποδοχής όσο και η μεταναστευτική ομάδα δεν υιοθετούν προσανατολισμούς ένταξης, αναδεικνύεται ένας προβληματισμός αναφορικά με την συμπληρωματικότητα και την ποιότητα της διομαδικής επαφής (Brown & Zagefka, 2011). Οι σύγχρονες τοποθετήσεις κινούνται προς την κατεύθυνση μοντέλων αμοιβαιότητας για την τροποποίηση στάσεων της κοινωνίας υποδοχής και των μεταναστευτικών κοινοτήτων απέναντι στις διομαδικές σχέσεις.

Σύμφωνα με τους Zagefka et al. (2013), προκειμένου να επέλθει αλλαγή των στάσεων αναφορικά με μια θετικότερη αποδοχή της Εναρμόνισης, είναι αναγκαία η παρέμβαση στην κοινωνία υποδοχής, διότι τα αποτελέσματα για την ομάδα αυτή είναι σημαντικά ισχυρότερα από ό, τι για την μεταναστευτική κοινότητα. Επομένως, ένα εύλογο συμπέρασμα για την βελτίωση των διομαδικών στάσεων σε επίπεδο επιπολιτισμοποίησης θα ήταν ταυτόχρονα να αυξάνεται η ετοιμότητα για την υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας υποδοχής από τις μεταναστευτικές κοινότητες και παράλληλα να μειώνεται το αίτημα της κοινωνίας υποδοχής για υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας υποδοχής.

Χρήσιμο θα ήταν να διερευνηθεί περαιτέρω ο ρόλος υπαρξιακών παραμέτρων στην τροποποίηση ανεκτικότερων στάσεων της κοινωνίας υποδοχής απέναντι σε μετανάστες. Για παράδειγμα, η υπενθύμιση κοινών ανθρώπινων εμπειριών περιόρισε την επίταση αρνητικών αντιδράσεων στις εξωομάδες, ως απάντηση στην ευκρινή θνητότητα (Motyl et al., 2011). Ευρήματα από αντίστοιχες μελέτες θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν από εκστρατείες για την βελτίωση των διομαδικών σχέσεων και την δημιουργία εδάφους για διαπολιτισμικό διάλογο και πολιτισμική ενσυναίσθηση στην κοινωνία υποδοχής.

Συχνά, διατυπώνεται ο προβληματισμός αναφορικά με το εάν στις παρεμβάσεις θα πρέπει τα μέλη της εξωομάδας να τα βλέπουμε ως άτομα, μειώνοντας την έμφαση στις κοινωνικές κατηγορίες ή αν θα πρέπει να αναγνωρίσουμε τις διαφορές των ομάδων ως

στοιχεία που άπτονται της διαφορετικότητας και στα οποία θα πρέπει να επιχειρήσουμε να μειώσουμε την προκατάληψη και τις διακρίσεις (Aboud & Fenwick, 1999. Brown & Hewstone, 2005. Paluck, 2006).

Σύμφωνα με τους Rosenthal και Levy (2010), στο πλαίσιο της πολιτισμικής ιδεολογίας έχουν διατυπωθεί τρεις κατευθύνσεις. Η πρώτη, η πολυπολιτισμικότητα δίνει έμφαση στην αναγνώριση και τον σεβασμό στις διαφορές με κίνδυνο την πυροδότηση στερετύπων και δικαιολόγηση ανισοτήτων στη βάση πολιτισμικών διαφορών. Η θεωρία πολυπολιτισμικότητας δίνει έμφαση στην διατήρηση της διαφορετικότητας των πολιτισμών, στην «αντίσταση» στην αφομοίωση της διαφορετικότητας και στην αναγνώριση των «σημαντικών διαφορών» μεταξύ των ομάδων, και εισηγείται ισχυρές ενταξιακές πολιτικές που να δίνουν πρόσβαση και δικαιώματα στους μετανάστες και τις μειονότητες.

Η δεύτερη είναι η ιδεολογία της πολιτισμικής αχρωματοψίας (Ryan, Hunt, Weible, Peterson, & Casas, 2007) κατά την οποία τονίζονται οι ομοιότητες και η μοναδικότητα του ατόμου και προτάσσεται με λανθάνοντα τρόπο ένα μοντέλο αφομοίωσης με κίνδυνο η διαδικασία της επιπολιτισμοποίησης να λαμβάνει χώρα με δυσμενείς επιπτώσεις για τα μέλη των μεταναστευτικών ομάδων χαμηλού status (Rosenthal & Levy, 2010). Ωστόσο, η Ελλάδα το παρόν διάστημα έχει να διαχειριστεί την ένταξη μεταναστευτικών ομάδων χαμηλού status με επικρατούσες μεταναστευτικές ομάδες την ομάδα των Ασιατών μεταναστών – που δεν έχει καταφέρει να τους εντάξει εδώ και αρκετά χρόνια – και των προσφύγων κυρίως από τη Συρία και τα υπόλοιπα αραβικά κράτη που βρίσκονται σε πόλεμο. Επίσης, παρότι η προσφυγική ροή σημειώνει καμπή σε σύγκριση με την περίοδο 2015-2016, οι σύγχρονες πολιτικές εξελίξεις και ο μαινόμενος πόλεμος της Τουρκίας με την Συρία στο Αφρίν, ενδεχομένως να εκκινήσουν και δεύτερο μεγάλο κύμα μετακίνησης προς την Ελλάδα μεγάλου όγκου προσφυγικού πληθυσμού που τώρα βρίσκεται στην

Τουρκία. Η θεωρία της πολιτισμικής αχρωματοψίας έχει ως βάση της την Θεωρία Κοινής Ενδοομαδικής Ταυτότητας, σύμφωνα με την οποία η προώθηση μιας κοινής υπερκείμενης ταυτότητας θα βοηθήσει στην άμβλυση των διαφορών και στην ένταξη μεταναστών και κοινωνίας υποδοχής σε μια υπερκείμενη ταυτότητα. Ωστόσο στην Ελλάδα δεν υπάρχει μια υπερκείμενη ταυτότητα που να μπορούν να ενταχθούν οι δύο ομάδες. Κάποιες μεταναστευτικές ομάδες, σε ομάδες εστίασης, έχουν αναφερθεί θετικά στην Ευρωπαϊκή ταυτότητα. Ωστόσο η στάση των Ελλήνων απέναντι σε αυτή την υπερκείμενη ταυτότητα, ενόψει της χρόνιας χρηματοπιστωτικής κρίσης και του ελέγχου που ασκούν οι θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο στην Ελλάδα, έχει δημιουργήσει μια αμφιθυμική στάση της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ταυτότητα. Η πολιτισμική αχρωματοψία βασίζεται σε ισχυρές πολιτικές μη διάκρισης και πρόσβασης σε δικαιώματα και μάλλον δεν βρίσκεται κοντά στις μεταναστευτικές και ενταξιακές πολιτικές της Ελλάδας. Θα μπορούσαμε να συνδέσουμε την προσδοκία της κοινωνίας υποδοχής για Ατομοκεντρισμό, που αποτυπώνεται με συνέπεια σε όλες τις έρευνες, με την ιδεολογία της πολιτισμικής αχρωματοψίας. Ωστόσο, αξίζει να επισημάνουμε ότι η πολιτική έκφραση της πολιτισμικής αχρωματοψίας συνδέεται με ισχυρές πολιτικές πρόσβασης σε δικαιώματα· σε επίπεδο μεταναστευτικών πολιτικών δεν εντοπίζεται κάτι ανάλογο στην Ελλάδα, αποτυπώνοντας μια αμφιθυμία της ελληνικής κοινωνίας αναφορικά με την ένταξη. Ενώ σε επίπεδο στάσεων διατυπώνεται μια θετική στάση για την ένταξη, εντούτοις αυτή η θετική στάση ίσως αποτυπώνει προσδοκίες στο διατομικό και όχι στο διομαδικό επίπεδο αφού, όπως έχει επισημανθεί και σε προηγούμενη ενότητα ο Ατομοκεντρισμός αποτελεί μια προσδοκία που ελαχιστοποιεί την (δύνητικά απειλητική) πολιτισμική ασυμβατότητα ανάμεσα στην κοινωνία υποδοχής και στην μεταναστευτική κοινότητα και εστιάζει σε διαπροσωπικές όψεις επαφής περισσότερο με όρους πολιτειότητας παρά εθνικότητας (Chryssochoou & Lyons, 2011).

Η τρίτη είναι η θεωρία της συμπολιτισμικότητας (Kelley, 1999. Prashad, 2003) σύμφωνα με την οποία αναγνωρίζεται το φυλετικό και εθνικό υπόβαθρο αλλά, αντί να υπάρχει εστίαση στις διαφορές μεταξύ των πολιτισμικών ομάδων, δίνεται περισσότερο έμφαση στις σχέσεις μεταξύ των διαφορετικών ομάδων και στις αλληλεπιδράσεις και την αμοιβαία επιρροή. Η συμπολιτισμικότητα δίνει έμφαση στο ότι δεν υπάρχουν «καθαρές» κουλτούρες που ανήκουν σε συγκεκριμένες εθνικές ή φυλετικές ομάδες και ότι οι κουλτούρες δεν θα πρέπει να προσλαμβάνονται και να χρησιμοποιούνται ως ένας τρόπος για να διαχωρίζονται οι ομάδες (Prashad, 2001). Σε επίπεδο ιστορίας υπάρχουν κοινές αναφορές που θα μπορούσαν να φωτιστούν ανάμεσα στους Έλληνες και τους Πέρσες για τους Σύριους, για την αυτοκρατορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου για τους Πακιστανούς και τους Σύριους, ενώ για τους Αλβανούς υπάρχουν πολλές κοινές αναφορές και επιρροές τόσο από τα χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας όσο και από ιδρύσεως του Ελληνικού κράτους και την συμβολή τους στον αγώνα της ανεξαρτησίας των Ελλήνων. Παράλληλα, θα μπορούσαν να φωτιστούν πολιτισμικά στοιχεία κοινής ταυτότητας που σχετίζονται με διαστάσεις του πολιτισμού, όπως κοινά στοιχεία της μεσογειακής κουζίνας και της ταυτότητας των μεσογειακών λαών σε πολιτισμικές πρακτικές (π.χ. «μάτιασμα») για τους Σύριους ή στοιχεία κοινών πολιτισμικών πρακτικών που σχετίζονται με τα Βαλκάνια για τους Αλβανούς μετανάστες. Ωστόσο, δεν θα πρέπει να υποτιμώνται και οι διαφορές που σχετίζονται με την διαφορετική επικρατούσα θρησκεία μεταξύ των ομάδων.

Σύμφωνα με την τοποθέτηση των Cameron και Rutland (2006), παρεμβάσεις έμμεσης επαφής που έδιναν έμφαση και στις δύο υποομάδες και σε υπερκείμενες ταυτότητες παράλληλα ήταν πιο αποδοτικές και αποτελεσματικές. Προς αυτήν την κατεύθυνση θα πρέπει να κινηθούν οι πολιτικές που θα έχουν στόχο την βελτίωση των διομαδικών σχέσεων. Κοινωνικές πολιτικές που οδηγούν σε μείωση της διομαδικής επαφής, για παράδειγμα μέσα από ίδρυση ξεχωριστών σχολείων, θρησκευτικών σχολείων

κ.ά. αναμένεται να έχουν αρνητικές επιπτώσεις για τις προσδοκίες επιπολιτισμοποίησης και στην κοινωνία υποδοχής και στην μειονοτική ομάδα. Αναμένεται ότι μέσα από ανάλογες στρατηγικές μειώνεται η προσδοκία για Εναρμόνιση και ως εκ τούτου θα δημιουργηθούν ζητήματα στην διομαδική επαφή και συνύπαρξη. Σύμφωνα με τους Brown και Zagefka (2011), οι πεποιθήσεις αναφορικά με το τι πιστεύει η κάθε ομάδα για την άλλη θα έχουν επιπτώσεις στις επιπολιτισμικές προτιμήσεις και των δύο ομάδων. Σε καταστάσεις στις οποίες υπάρχουν αρνητικές στάσεις μεταξύ των ομάδων - για παράδειγμα σε περιπτώσεις όπου τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής αντιλαμβάνονται ότι τα μέλη της μειονότητας στηρίζουν σε μικρότερο βαθμό την ένταξή τους - ενδεχομένως θα ήταν πιο αποδοτικό πριν λάβει χώρα κάποια παρέμβαση να προηγούνται καμπάνιες ευαισθητοποίησης που θα επιχειρούν να μεταβάλουν / τροποποιήσουν αυτές τις αρνητικές στάσεις. Είθισται οι παρεμβάσεις που επιχειρούν να βελτιώσουν τις διομαδικές σχέσεις να εστιάζονται στα μέλη της κοινωνίας υποδοχής, ενώ στην πραγματικότητα θα πρέπει να σχεδιαστούν πολιτικές που θα αυξάνουν την υποστήριξη της Εναρμόνισης και στις δύο ομάδες (Pettigrew & Tropp, 2006). Σημαντική διάσταση για την επιτυχή έκβαση των ενταξιακών πολιτικών είναι το ευρύτερο κοινωνικό κλίμα. Στην περίπτωση που τα επίπεδα προσλαμβανόμενης διάκρισης είναι υψηλά και επικρατεί υψηλή διομαδική ένταση, αν τα μέλη της μειονότητας επιλέξουν την Εναρμόνιση κινδυνεύουν να βιώσουν απόρριψη και ενδεχομένως να εμφανίσουν χειρότερη ψυχολογική και κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή. Όπως προκύπτει και από την υπόθεση της επαφής (Brown & Hewstone, 2005), η θεσμική υποστήριξη είναι θεμελιώδης για την ανάδειξη νέων κοινωνικών αξιών που θα υπερασπίζονται την ανοχή και την διομαδική αλληλεπίδραση και εμπλέκονται με αιτιώδη σχέση μεταξύ των προσανατολισμών επιπολιτισμοποίησης και των διομαδικών σχέσεων.

Όποιο κι αν θα είναι το ενταξιακό υπόδειγμα που θα ακολουθήσει η Ελλάδα το επόμενο χρόνο, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να ακολουθηθούν πολιτικές με συνέπεια και μακροχρόνιο σχεδιασμό. Εξίσου σημαντικό είναι τα ευρήματα των ερευνών για τη διαπολιτισμική επαφή και την αποτελεσματικότερη και αποδοτικότερη ένταξη των μεταναστευτικών ομάδων να φτάνουν στα κέντρα λήψης αποφάσεων και να λαμβάνονται υπ' όψιν στον μεσοπρόθεσμο και μακροπρόθεσμο πολιτικό σχεδιασμό και όχι να λαμβάνονται αποφάσεις μόνο στο πλαίσιο διαχείρισης διαρκών καταστάσεων κρίσεων. Ως Δούρειος Ίππος για την διασύνδεση της γνώσης από την έρευνα με τις πολιτικές αποφάσεις θα μπορούσε να λειτουργήσει η συμμετοχή Διαπολιτισμικών και Κοινωνικών ψυχολόγων σε ειδικές επιτροπές της βουλής (π.χ. Επιτροπή Κοινωνικών Υποθέσεων, Επιτροπή Μορφωτικών Υποθέσεων) και του Ευρωκοινοβουλίου αλλά και η συμμετοχή ψυχολόγων σε θέσεις κλειδιά εντός του κυβερνητικού σχήματος.

Στο επίπεδο των ερευνών κοινής γνώμης (δημοσκοπήσεις) αναφορικά με τους μετανάστες, μέσα από την παρούσα μελέτη αναδεικνύεται ότι οι στάσεις της κοινωνίας υποδοχής διαφοροποιούνται ανάλογα με τη διατύπωση στάσεων στο διατομικό ή στο διομαδικό επίπεδο. Ενδεχομένως, η αποτύπωση στάσεων απέναντι σε μετανάστες με τη μέχρι σήμερα μεθοδολογία ενεργοποιεί στερεότυπα που σχετίζονται με την εξωομάδα, χωρίς απαραίτητα να αποτυπώνει τις στάσεις της κοινωνίας υποδοχής στο διατομικό επίπεδο. Ωστόσο, ακόμα και αν δεν πληρούνται όλες οι «αυστηρές» προϋποθέσεις που είχε θέσει ο Allport (1954), εντούτοις μέσα από την διομαδική επαφή διευκολύνεται η αποδόμηση των στερεοτύπων και βελτιώνεται η ποιότητα και η ποσότητα της διομαδικής επαφής (Pettigrew et al., 2011).

Στην βιβλιογραφία έχουν διατυπωθεί επιπλέον κάποιες γενικότερες προτάσεις για την βελτίωση των διομαδικών σχέσεων στις οποίες θα αναφερθούμε στην συνέχεια.

Σύμφωνα με τους Geschke, Mummendey, Kessler και Funke (2010) θεσμικοί παράγοντες

όπως η κυβέρνηση, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και φορείς της εκπαίδευσης οφείλουν να υποστηρίζουν ένα κλίμα πολυπολιτισμικότητας για την προαγωγή των διομαδικών σχέσεων. Ο Altemeyer (1994) επισημαίνει τις ευκαιρίες που προσφέρονται από τις αντιπαραθέσεις σε επίπεδο αξιών κατά τη διάρκεια ταξιδιών. Ο Slavin (1995) έχει παρουσιάσει μια σειρά αποτελεσματικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων για το σχολικό πλαίσιο και οι Wagner, van Dick, Petzel και Auernheimer (2001) επικεντρώνονται στις δυνατότητες των εκπαιδευτικών να αλλάζουν τις στάσεις των μαθητών. Σύμφωνα με τον Berry (1997), ειδικά για την τροποποίηση στάσεων που σχετίζονται με την επιπολιτισμοποίηση, προτείνονται μέτρα σε εκπαιδευτικό, εργασιακό και θεσμικό / νομοθετικό επίπεδο. Σημαντική προϋπόθεση, ωστόσο, για όλες αυτές τις παρεμβάσεις είναι μια πολιτική αλλαγή στον αυτοπροσδιορισμό του έθνους. Μια τέτοια αλλαγή επέρχεται με αργούς ρυθμούς και αυτό είναι κάτι που ισχύει τόσο για την Ελλάδα, με την πρόσφατη ψήφιση του νέου κώδικα ιθαγένειας, όσο και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες στη Γερμανία για παράδειγμα, όπως επισημαίνουν οι Zick, Wagner, Van Dick, και Petzel (2001).

Με όποιο τρόπο και αν αναγνώσει κάποιος τα αποτελέσματα της παρούσας διατριβής, είναι σημαντικό οι όποιες πολιτικές και παρεμβάσεις να λαμβάνουν υπόψη τα εμπειρικά δεδομένα και να μην κατευθύνονται μόνο από πολιτικές ή/και ιδεολογικές σκοπιμότητες. Μέσα στα πλαίσια αυτού του διαλόγου σε επιστημονικό και δημόσιο επίπεδο επιχειρεί να συνεισφέρει η παρούσα διατριβή.

Βιβλιογραφία

- Abdollahi, A. (2006, July). *Terror management in Iran*. Presented at meeting of the International Society for Political Psychology, Barcelona, Spain.
- Aberson, C. L., Healy, M., & Romero, V. (2000). Ingroup bias and self-esteem: A meta-analysis. *Personality & Social Psychology Review*, 4, 157–173.
doi:10.1207/s15327957pspr0402_04
- About, F. E., & Fenwick, V. (1999). Exploring and evaluating school-based interventions to reduce prejudice. *Journal of Social Issues*, 55(4), 767–786. doi:10.1111/0022-4537.00146
- Αγγελίδης, Δ. (2015 Ιούνιος 21). *Λήστεψαν μετανάστη και τον πέταξαν στον ακάλυπτο*. Ανακτήθηκε από <https://www.efsyn.gr/arthro/listepsan-metanasti-kai-ton-petaxan-ston-akalypto>
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levenson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper & Row.
- Agroskin, D. & Jonas, E. (2010). Out of control: how and why does perceived lack of control lead to ethnocentrism?, *Review of Psychology*, 17(2), 79–90.
- Aguinis, H., & Bradley, K. J. (2014). Best practice recommendations for designing and implementing experimental vignette methodology studies. *Organizational Research Methods*, 17(4), 351–371. doi:10.1177/1094428114547952
- Ahrens Dorf, P. J. (2000). The fear of death and the longing for immortality: Hobbes and Thucydides on human nature and the problem of anarchy. *American Political Science Review*, 94(3), 579–593. doi:10.2307/2585832
- Ai, A. L. (2000). Spiritual well-being, spiritual growth, and spiritual care for the aged: A cross-faith and interdisciplinary effort. *Journal of Religious Gerontology*, 11, 3–28.
doi:10.1300/j078v11n02_02
- Ai, A. L. (2010). Qigong. In M. S. Micozzi (Ed.), *Fundamentals of complementary & integrative medicine*, (4th ed., pp. 438–454). St Louis, MO: Elsevier Health Sciences.
- Ai, A. L., Kastenmüller, A., Tice, T. N., Wink, P., Dillon, M., & Frey, D. (2014). The

Connection of Soul (COS) scale: An assessment tool for afterlife perspectives in different worldviews. *Psychology of Religion and Spirituality*, 6(4), 316–329.
doi:10.1037/a0037455

Ai, A. L., Lemieux, C., Richardson, R., Tice, T. N., Plummer, C., Huang, B., & Ellison, C. (2013). Character strengths and deep connections: Spiritual-secular pathways to resilience among black and white H-KR volunteers. *Journal for THE Scientific Study of Religion*, 52, 537–556. doi:10.1111/jssr.12043

Ai, A. L., Wink, P., Tice, T. N., Bolling, S. F., Wasin, A., & Shearer, M. (2009). Prayer and reverence in naturalistic, aesthetic, and socio-moral contexts predicted fewer complications following coronary artery bypass. *Journal of Behavioral Medicine*, 32, 570–581. doi:10.1007/s10865-009-9228-1

AIRE & ECRE (2016). *With Greece. Recommendations for refugee protection, Report on Greece*. Retrieved from:
www.asylumineurope.org/sites/default/files/resources/with_greece.pdf

Allen, M. L., Elliott, M. N., Fuligni, A. J., Morales, L. S., Hambarsoomian, K., & Schuster, M. A. (2008). The relationship between Spanish language use and substance use behaviors among Latino youth: A social network approach. *Journal of Adolescent Health*, 43(4), 372–379. doi:10.1016/j.jadohealth.2008.02.016

Allport, C. W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Altemeyer, B. (1981). *Right-wing authoritarianism*. Winnipeg, Canada: The University of Manitoba Press.

Altemeyer, B. (1988). *Enemies of freedom: Understanding right-wing authoritarianism*. San Francisco, CA: Jossey-Bass/Pfeiffer.

Altemeyer, B. (1994). Reducing prejudice in right-wing authoritarians. In M. P. Zanna & J. M. Olson (Eds.), *The psychology of prejudice* (Vol. 7, pp. 131–148). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Altemeyer, B. (1998). The Other “Authoritarian Personality.” *Advances in Experimental Social Psychology Volume 30*, 47–92. doi:10.1016/s0065-2601(08)60382-2

- Altemeyer, B., & Hunsberger, B. (1992). Authoritarianism, Religious Fundamentalism, Quest, and Prejudice. *International Journal for the Psychology of Religion*, 2(2), 113–133. doi:10.1207/s15327582ijpr0202_5
- Amiot, C. E., de la Sablonnière, R., Terry, D. J., & Smith, J. R. (2007). Integration of Social Identities in the Self: Toward a Cognitive-Developmental Model. *Personality and Social Psychology Review*, 11(4), 364–388. doi:10.1177/1088868307304091
- Andrighetto, L., Trifiletti, E., Pasin, A. & Capozza, D. (2008). Predictive validity of the host community acculturation scale: The effects of social dominance orientation and the belief in biological determinism. *TPM—Testing, Psychometrics, Methodology in Applied Psychology*, 15(2), 91–107.
- Anthias, F., & Lazaridis, G. (2000). *Gender and migration in Southern Europe: Women on the move*. Berg Publishers.
- Αποστολάκης, Ι. (2003). Στατιστική Επεξεργασία Δεδομένων στην Υγεία, Αθήνα: Παπαζήση
- Arango, J. (2004). Theories of international migration. In D., Joly (Ed), *International migration in the new millennium: global movement and settlement*. Routledge.
- Arends-Tóth, J., & van de Vijver, F. J. (2002). Multiculturalism and acculturation: views of Dutch and Turkish-Dutch. *European Journal of Social Psychology*, 33(2), 249–266. doi:10.1002/ejsp.143
- Arends-Tóth, J., & van De Vijver, F. J. (2003). Multiculturalism and acculturation: views of Dutch and Turkish–Dutch. *European Journal of Social Psychology*, 33(2), 249–266. doi:10.1002/ejsp.143
- Arends-Tóth, J., & Van de Vijver, F. J. R. (2007). Acculturation Attitudes: A Comparison of Measurement Methods. *Journal of Applied Social Psychology*, 37(7), 1462–1488. doi:10.1111/j.1559-1816.2007.00222.x
- Arndt, J., & Greenberg, J. (1999). The Effects of a Self-Esteem Boost and Mortality Salience on Responses to Boost Relevant and Irrelevant Worldview Threats. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(11), 1331–1341. doi:10.1177/0146167299259001
- Arndt, J., Cook, A., & Routledge, C. (2004). The blueprint of terror management:

- Understanding the cognitive architecture of psychological defense against the awareness of death. In J. Greenberg, S. L., Koole, and T. Pyszczynski (Eds.), *Handbook of experimental existential psychology* (pp.35–53). New York: Guilford.
- Αφουξενίδης, Α. (2012). Εισαγωγή: τάσεις και προοπτικές της μετανάστευσης σε διεθνές επίπεδο. Στο Α., Αφουξενίδης, Ν., Σαρρής, & Ο., Τσακηρίδη, (Επιμ.) *Ενταξη των Μεταναστών: αντιλήψεις, πολιτικές, πρακτικές*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα
- Babiker, I., Cox, J., & Miller, P. (1980). The measurement of cultural distance and its relationship to medical consultations, symptomatology and examination performance of overseas students at Edinburgh University. *Social Psychiatry, 15*(3), 109–116. doi:10.1007/bf00578141
- Balmory, M. (2002). Άβελ ή το πέρασμα της Εδέμ. Αθήνα: Εξάντας-Νήματα.
- Banting, K., & Kymlicka, W. (2006-2012). The multicultural policy index. Retrieved from: www.queensu.ca/mcp/
- Banting, K., & Kymlicka, W. (2013). Is there really a retreat from multiculturalism policies? New evidence from the multiculturalism policy index. *Comparative European Politics, 11*(5), 577–598. doi:10.1057/cep.2013.12
- Barker, V., Giles, H., Noels, K., Duck, J., Hecht, M., & Clément, R. (2001). The English-only movement: A communication analysis of changing perceptions of language vitality. *Journal of Communication, 51*(1), 3–37. doi:10.1093/joc/51.1.3
- Barlow, F. K., Paolini, S., Pedersen, A., Hornsey, M. J., Radke, H. R. M., Harwood, J. & Sibley, C. G. (2012). The contact caveat: Negative contact predicts increased prejudice more than positive contact predicts reduced prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin, 38*, 1629–1643. doi: 10.1177/0146167212457953
- Bar-Tal, D., & Staub, E. (1997). Introduction: Patriotism: Its scope and meaning. In D. Bar-Tal, & Staub, E. & E. Staub (Eds.), *Patriotism: In the lives of individuals and nations* (pp. 45–90). Chicago: Nelson Hall.
- Bassett, J. F. (2010). The Effects of Mortality Salience and Social Dominance Orientation on

Attitudes Toward Illegal Immigrants. *Social Psychology*, 41(1), 52–55.

doi:10.1027/1864-9335/a000008

Bassett, J. F., & Connelly, J. N. (2011). Terror Management and Reactions to Undocumented Immigrants: Mortality Salience Increases Aversion to Culturally Dissimilar Others.

The Journal of Social Psychology, 151(2), 117–120.

doi:10.1080/00224540903365562

Batson, C. D., & Burris, C. T. (1994). Personal religion: Depressant or stimulant of prejudice and discrimination? In M. P. Zanna & J. M. Olson (Eds.), *The psychology of prejudice* (Vol. 7, pp. 149–169). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Baumeister, R. F., & Vohs, K. D. (2007). Realistic group conflict theory. *Encyclopedia of Social Psychology*, 2, 725–726. doi:10.4135/9781412956253.n434

Becker, E. (1997). *The denial of death*. (1st Edition). New York: Free Press.

Ben-Ari, O. T., Florian, V., & Mikulincer, M. (1999). The impact of mortality salience on reckless driving: A test of terror management mechanisms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(1), 35–45. doi:10.1037/0022-3514.76.1.35

Bennett, J. M. (Ed.). (2015). *The SAGE encyclopedia of intercultural competence*. SAGE Publications.

Βεντούρα, Λ. (2004). Εθνικισμός, ρατσισμός και μετανάστευση στην σύγχρονη Ελλάδα. Στο Μ., Παύλου & Δ., Χριστόπουλος, Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη (σ. 174–204). Αθήνα: ΚΕΜΟ – Εκδόσεις Κριτική.

Βεργόπουλος, Κ. (1978). *Εθνικισμός και οικονομική ανάπτυξη: Η Ελλάδα στο μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Εξάντας.

Bering, J. M. (2006). The folk psychology of souls. *Behavioral and Brain Sciences*, 29(5), 453–462. doi:10.1017/s0140525x06009101

Berry J. W. (2016). Comparative analysis of Canadian multiculturalism policy and the multiculturalism policies of other countries. *Psychology in Russia: State of the Art*, 9(1), 4–23. doi:10.11621/pir.2016.0101

- Berry, J. W. (1984). Multicultural policy in Canada: A social psychological analysis. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 16(4), 353–370.
- Berry, J. W. (1992). Acculturation and Adaptation in a New Society. *International Migration*, 30, 69–85. doi:10.1111/j.1468-2435.1992.tb00776.x
- Berry, J. W. (1997). Immigration, Acculturation, and Adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), 5–34. doi:10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x
- Berry, J. W. (2000). Sociopsychological costs and benefits of multiculturalism. In J., Dacyl & C., Westin (Eds.), *Governance of cultural diversity* (pp. 297–354). Stockholm: UNESCO.
- Berry, J. W. (2005). Conceptual approaches to acculturation. In K., M., Chun, P., B., Organista & G., Marin (Eds.), *Acculturation: Advances in theory, measurement and applied research* (pp. 17–38). Washington: American Psychological Association.
- Berry, J. W. (2006). Contexts of acculturation. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp. 27–42). Cambridge, UK: Cambridge University Press. doi:10.1017/cbo9780511489891.006
- Berry, J. W. (2017). Introduction: Understanding and Managing Cultural Diversity. In J., Berry, (Ed.) *Mutual intercultural relations*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Berry, J. W. Poortinga, Y. H. Segall, H. M. & Dasen, P. R. (1992). *Cross-cultural psychology*. Cambridge University Press.
- Berry, J. W., & Kalin, R. (1995). Multicultural and ethnic attitudes in Canada: An overview of the 1991 National Survey. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement*, 27(3), 301.
- Berry, J. W., Kalin, R. & Taylor, D. (1977). *Multiculturalism and ethnic attitudes in Canada*. Ottawa: Supply & Services.
- Berry, J. W., Kim, U., Minde, T., & Mok, D. (1987). *Comparative Studies of Acculturative Stress*. *International Migration Review*, 21(3), 491. doi:10.2307/2546607
- Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L., & Vedder, P. (2006). *Immigrant Youth: Acculturation*,

Identity, and Adaptation. Applied Psychology, 55(3), 303–332. doi:10.1111/j.1464-0597.2006.00256.x

Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Breugelmans, S. M., Chasiotis, A., & Sam, D. L. (2011).

Cross-Cultural Psychology: Research and Applications. Cambridge University Press.

Berry, J.W. (2006). Contexts of Acculturation. In D.L.Sam & J. W. Berry (Eds). *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology.* (pp 27–42). Cambridge: Cambridge University Press.

Berry, J.W. (2006). Attitudes towards immigrants and ethnocultural groups in

Canada. *International Journal of Intercultural Relations, 30 (6), 719–734. doi: 10.1016/j.ijintrel.2006.06.004*

Besevegis, E., & Pavlopoulos, V. (2008). Acculturation patterns and adaptation of immigrants

in Greece. In M. Finklestein & K. Dent-Brown (Eds.), *Psychosocial stress in immigrants and members of minority groups as a factor of terrorist behavior* (NATO Science for Peace and Security Series, E: Human and Societal Dynamics, vol. 40, pp. 23–34). Amsterdam: IOS Press. doi:10.3233/978-1-58603-872-4-23

Billiet, J., Maddens, B. & Beerten, R. (2003). National identity and attitude toward foreigners

in a multinational state: a replication. *Political Psychology, 24(2), 241–257. doi:10.1111/0162-895x.00327*

Bobo, L. (1983). Whites' opposition to busing: Symbolic racism or realistic group

conflict?. *Journal of Personality and Social Psychology, 45(6), 1196–1210. doi:10.1037//0022-3514.45.6.1196*

Bogardus, E. S. (1925). Measuring Social Distance. *Journal of Applied Sociology, 9, 299–308.*

Bogardus, E. S. (1933). A Social Distance Scale. *Sociology and Social Research, 3, 265–271.*

Bohner, G., & Wänke, M. (2002). *Attitudes and attitude change* (Social Psychology). Hove, UK: Psychology Press.

Borgen, F. H., & Barnett, D. C. (1987). Applying cluster analysis in counseling psychology

research. *Journal of Counseling Psychology, 34(4), 456–468. doi:10.1037/0022-0167.34.4.456*

- Bourhis, R. V., & Dayan, J. (2004). Acculturation orientations towards Israeli Arabs and Jewish immigrants in Israel. *International Journal of Psychology, 39*(2), 118–131. doi:10.1080/00207590344000358
- Bourhis, R. Y., & Bougie, V. (1998). Le modèle d'acculturation interactif: une étude exploratoire. *Revue québécoise de psychologie, 19*(3), 75–114.
- Bourhis, R. Y., & Dayan, J. (2004). Acculturation orientations towards Israeli Arabs and Jewish immigrants in Israel. *International Journal of Psychology, 39*(2), 118–131. doi:10.1080/00207590344000358
- Bourhis, R. Y., Barrette, G., El-Geledi, S., & Schmidt, R. (2009). Acculturation orientations and social relations between immigrant and host community members in California. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 40*(3), 443–467. doi:10.1177/0022022108330988
- Bourhis, R. Y., Dayan, J., & Sioufi, R. (2013). Political identification and acculturation orientations towards 'valued' and 'devalued' minorities in Israel. In E. Tartakovsky (Ed.), *Immigration: Policies, challenges and impact*. (pp. 115-140). NY: Nova Science Publishers, Inc.
- Bourhis, R. Y., Moise, L. C., Perreault, S., & Senecal, S. (1997a). Towards an Interactive Acculturation Model: A Social Psychological Approach. *International Journal of Psychology, 32*(6), 369–386. doi:10.1080/002075997400629
- Bourhis, R. Y., Moise, L. C., Perreault, S., & Senecal, S. (1997b). Immigration und Multikulturalismus in Kanada: Die Entwicklung eines interaktiven Akkulturationsmodells [Immigration and multiculturalism in Canada: The interactive acculturation model]. In A. Mummendey, & B. Simon (Eds.), *Identität und Verschiedenheit*. Bern, Switzerland: Verlag Hans Huber.
- Bourhis, R. Y., Montaruli, E., El-Geledi, S., Harvey, S.-P., & Barrette, G. (2010). Acculturation in Multiple Host Community Settings. *Journal of Social Issues, 66*(4), 780–802. doi:10.1111/j.1540-4560.2010.01675.x
- Bourhis, R.Y. & El-Geledi, S. (2010) Assimilation and Acculturation. In: J.M. Levine & M.A.

- Hogg (Eds.) *Encyclopedia of Group Processes & Intergroup Relations*. vol.1. (pp. 30–37) Los Angeles, CA: Sage
- Bourhis, R.Y. & Montreuil, A. (2013). *Methodological issues related to the Host Community Acculturation Scale (HCAS) and the Immigrant Acculturation Scale (IAS): An update*. UQAM Working Paper, Département de Psychologie, Université du Québec à Montréal. (Updated: January 2013).
- Bourhis, R.Y. (2001). Acculturation, language maintenance, and language shift. In : J. Klatter-Folmer and P. Van Avermaet (Eds). *Theories on maintenance and loss of minority language*. (pp. 5–37). Munster, Germany : Waxmann Verlag.
- Bourhis, R.Y., Montreuil, A., Barrette, G. & Montaruli, E. (2009). Acculturation and Immigrant-host Community Relations in Multicultural Settings. In S. Demoulin, J.P. Leyens & J. Dovidio (Eds). *Intergroup Misunderstandings: Impact of Divergent Social Realities*. (pp. 39–61). New York: Psychology Press.
- Breugelmans, S. M., Van De Vijver, F. J., & Schalk-Soekar, S. G. (2009). Stability of majority attitudes toward multiculturalism in the Netherlands between 1999 and 2007. *Applied Psychology*, 58(4), 653–671. doi:10.1111/j.1464-0597.2008.00368.x
- Brewer, M. B. (1991). The Social Self: On Being the Same and Different at the Same Time. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17(5), 475–482.
doi:10.1177/0146167291175001
- Brewer, M. B., & Caporael, L. R. (2006). Social identity motives in evolutionary perspective. In R. Brown & D. Capozza (Eds.), *Social identities: Motivational, emotional, cultural influences* (pp. 135–152). New York: Psychology Press.
- Brewer, M. B., Hong, Y.-Y., & Li, Q. (2004). Dynamic entitativity: Perceiving groups as actors. In V. Yzerbyt, C. M. Judd, & O. Corneille (Eds.), *The psychology of group perception: Perceived variability, entitativity, and essentialism* (pp. 25–38). New York, NY: Psychology Press.
- Bronfenbrenner, U., & Ceci, S. J. (1994). Nature-nature reconceptualized in developmental perspective: A bioecological model. *Psychological Review*, 101(4), 568–586.

doi:10.1037/0033-295x.101.4.568

Brown, R. & Hewstone, M. (2005). An integrative theory of intergroup contact. *Advances in Experimental Social Psychology*, 37, 255–343. doi:10.1016/s0065-2601(05)37005-5

Brown, R. & Zagefka, H. (2011). The Dynamics of Acculturation: An Intergroup Perspective. In J., M., Olson & M., P., Zanna, (Eds.) *Advances in Experimental Social Psychology*, 44, Burlington: Academic Press, pp. 129–184. doi:10.1016/b978-0-12-385522-0.00003-2

Brown, R., & Hewstone, M. (2005). An integrative theory of intergroup contact. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, 37, 255–343. San Diego, CA, US: Elsevier Academic Press. doi:10.1016/s0065-2601(05)37005-5

Brown, R., Vivian, J., & Hewstone, M. (1999). Changing attitudes through intergroup contact: The effects of group membership salience. *European Journal of Social Psychology*, 29(56), 741–764. doi:10.1002/(sici)1099-0992(199908/09)29:5/6%3C741::aid-ejsp972%3E3.0.co;2-8

Burke, B. L., Kosloff, S., & Landau, M. J. (2013). Death goes to the polls: A meta-analysis of mortality salience effects on political attitudes. *Political Psychology*, 34(2), 183–200. doi:10.1111/pops.12005

Burke, B. L., Martens, A., & Faucher, E. H. (2010). Two Decades of Terror Management Theory: A Meta-Analysis of Mortality Salience Research. *Personality and Social Psychology Review*, 14(2), 155–195. doi:10.1177/1088868309352321

Byrne, D. (1971). *The attraction paradigm*. New York: Academic Press.

Βεντούρα, Λ. (2006). Ευρώπη και μεταναστεύσεις κατά τον 20^ό αιώνα. Στο Χ., Μπάγκαβος, & Δ., Παπαδοπούλου, (Επιμ.), *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα: Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής – Gutenberg, 83–126.

Caetano, R., Ramisetty-Mikler, S., Wallisch, L. S., McGrath, C., & Spence, R. T. (2008). Acculturation, drinking, and alcohol abuse and dependence among Hispanics on the Texas-Mexico border. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 32(2), 314–

321. doi:10.1111/j.1530-0277.2007.00576.x

Γαλάνης, Δ. (2013 Απρίλιος 18). *Φράουλες, αίμα και κέρδη στη Μανωλάδα. Το Βήμα κοινωνία.*

Ανακτήθηκε από <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=508506>

Cameron, L., & Rutland, A. (2006). Extended contact through story reading in school:

Reducing children's prejudice towards the disabled. *Journal of Social Issues*, 62(3), 469–488. doi:10.1111/j.1540-4560.2006.00469.x

Campbell, D. T. (1958). Common fate, similarity, and other indices of the status of aggregates of persons as social entities. *Systems research and behavioral science*, 3(1), 14–25.

Campbell, D.T. (1965). Ethnocentric and other altruistic motives. In D., Levine (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation* (pp. 283-311). Lincoln: University of Nebraska Press.

Capozza, D., Vezzali, L., Trifiletti, E., Falvo, R., & Favara, I. (2010). Improving intergroup relationships within and outside the contact situation: The role of common ingroup identity and emotions of anxiety and empathy. *TPM – Testing, Psychometrics, Methodology in Applied Psychology*, 17(1), 17–36.

Castano, E., & Dechesne, M. (2005). On defeating death: Group reification and social identification as immortality strategies. *European Review of Social Psychology*, 16(1), 221–255. doi:10.1080/10463280500436024

Castano, E., Leidner, B., Bonacossa, A., Nikkah, J., Perrulli, R., Spencer, B., & Humphrey, N. (2011). Ideology, fear of death, and death anxiety. *Political Psychology*, 32(4), 601–621. doi:10.1111/j.1467-9221.2011.00822.x

Castano, E., Leidner, B., Bonacossa, A., Nikkah, J., Perrulli, R., Spencer, B., & Humphrey, N. (2011). Ideology, Fear of Death, and Death Anxiety. *Political Psychology*, 32(4), 601–621. doi:10.1111/j.1467-9221.2011.00822.x

Castel, R. (2003). *L'insécurité sociale, qu'est ce qu'être protégé*, Paris: Seuil.

Castillo, L. G., & Caver, K. A. (2009). Expanding the concept of acculturation in Mexican American rehabilitation psychology research and practice. *Rehabilitation Psychology*, 54(4), 351-362. doi:10.1037/a0017801

- Cavounidis, J. (2002). Gendered patterns of migration to Greece. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 110, 221–238.
- Γεώργας, Δ. & Παπαστυλιανού, Α. (1993). *Επιπολιτισμός Ποντίων και Βορειοηπειρωτών στην Ελλάδα. Ψυχολογικές διεργασίες προσαρμογής*. Αθήνα: Γ.Γ.Α.Ε.
- Γκουμάτση, Σ., Προδρομίτης Γ., Παπαστάμου, Σ. (2010). Όψεις συμβολικής νομιμοποίησης και απονομιμοποίησης του κοινωνικού συστήματος. Στο Σ. Παπαστάμου, Γ., Προδρομίτης, Β., Παυλόπουλος, (επιμ.), *Κοινωνική νόηση, σκέψη και συμπεριφορά: 29 έλληνες κοινωνικοί ψυχολόγοι ανα-κρίνουν την επιστήμη τους*. Αθήνα, Πεδίο. 645–674.
- Celeste, L., Brown, R., Tip, L. K., & Matera, C. (2014). Acculturation is a two-way street: Majority–minority perspectives of outgroup acculturation preferences and the mediating role of multiculturalism and threat. *International Journal of Intercultural Relations*, 43(B), 304–320. doi:10.1016/j.ijintrel.2014.10.002
- Christie, R., & Jahoda, M. (Eds.) (1954). *Studies in the scope and method of the authoritarian personality*. Glencoe, IL: Free Press.
- Chrysochoou, X. (2004). *Cultural diversity: Its social psychology*. London: Blackwell.
- Chrysochoou, X., & Lyons, E. (2010). Perceptions of (in)compatibility between identities and participation in the national polity of people belonging to ethnic minorities. In A. E., Azzi, X., Chrysochoou, B., Klandermans & B., Simon (Eds.), *Identity and participation in culturally diverse societies: A multidisciplinary perspective* (pp. 69–88). West-Sussex, United Kingdom: Wiley-Blackwell.
doi:10.1002/9781444328158.ch4
- Chrysochoou, X., & Lyons, E. (2011). Perceptions of (In)Compatibility between Identities and Participation in the National Polity of People belonging to Ethnic Minorities. In A. E., Azzi, X., Chrysochoou, B., Klandermans, B., & Simon (Eds.). *Identity and participation in culturally diverse societies: A multidisciplinary perspective* (pp. 69–88). John Wiley & Sons. doi:10.1002/9781444328158.ch4
- Citrin, J., & Sears, D. O. (2014). *American identity and the politics of multiculturalism*.

Cambridge University Press. doi:10.1017/cbo9781139028967

- Citrin, J., Johnston, R., & Wright, M. (2012). Do Patriotism and Multiculturalism Collide? Competing Perspectives from Canada and the United States. *Canadian Journal of Political Science*, 45(03), 531–552. doi:10.1017/s0008423912000704
- Coenders, M., Lubbers, M., & Scheepers, P. (2005) *Majorities' Attitudes towards Migrants and Minorities*. Vienna: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia.
- Cohen, F., Ogilvie, D. M., Solomon, S., Greenberg, J., & Pyszczynski, T. (2005). American Roulette: The Effect of Reminders of Death on Support for George W. Bush in the 2004 Presidential Election. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 5(1), 177–187. doi:10.1111/j.1530-2415.2005.00063.x
- Cohen, F., Ogilvie, D. M., Solomon, S., Greenberg, J., & Pyszczynski, T. (2005). American roulette: The effect of reminders of death on support for George W. Bush in the 2004 presidential election. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 5(1), 177–187. doi:10.1111/j.1530-2415.2005.00063.x
- Cohen, F., Solomon, S., Maxfield, M., Pyszczynski, T., & Greenberg, J. (2004). Fatal attraction: the effects of mortality salience on evaluations of charismatic, task-oriented, and relationship-oriented leaders *Psychological Science*, 15(12), 846–851. doi:10.1111/j.0956-7976.2004.00765.x
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2013). *Research methods in education*. Routledge.
- Cohrs, J. C., & Asbrock, F. (2009). Right-wing authoritarianism, social dominance orientation and prejudice against threatening and competitive ethnic groups. *European Journal of Social Psychology*, 39(2), 270-289.
- Cornelius, W. (2002). Ambivalent reception: Mass public responses to the “new” Latino immigration to the United States. In M. M. Suárez-Orozco & M. M. Páez (Eds.), *Latinos: Remaking America* (pp. 165-189). Berkeley: University of California Press.
- Costigan, C. L. (2010). Embracing complexity in the study of acculturation gaps: Directions for future research. *Human Development*, 53(6), 341–349. doi:10.1159/000322607
- Crowell, T. A. (2000). *Attitudes towards refugees surviving human rights abuses before and*

after exposure to refugee related information. Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering, 61(2B), 1132–1247.

- Γρίβα, Α.Μ. (2016) Κοινωνικές αναπαραστάσεις της παγκοσμιοποίησης και διαμόρφωση πεποιθήσεων για την κοινωνική δικαιοσύνη και τις κοινωνικές διεκδικήσεις. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- Cuddy, A. J., Fiske, S. T., & Glick, P. (2007). The BIAS map: behaviors from intergroup affect and stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(4), 631–648. doi:10.1037/0022-3514.92.4.631
- Curry, P. (2000) “... she never let them in”: Popular reactions to refugees arriving in Dublin. In M., MacLachlan, & M., O’Connell (Eds.), *Cultivating pluralism: Psychological, social and cultural perspectives on a changing Ireland*. Dublin, Ireland: Oak Tree Press.
- Δάμα, Γ. (2013 Ιανουάριος 18). *Ποιος ήταν ο Σαχτζάτ Λουκμάν*. Ελευθεροτυπία. Ανακτήθηκε από <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=336690>
- Daniels, J. P., & von der Ruhr, M. (2005). God and the global economy: religion and attitudes towards trade and immigration in the United States. *Socio-Economic Review*, 3(3), 467–489. doi:10.1093/ser/mwi020
- Dechesne, M., Janssen, J., & van Knippenberg, A. (2000). Derogation and distancing as terror management strategies: The moderating role of need for closure and permeability of group boundaries. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(6), 923–932. doi:10.1037/0022-3514.79.6.923
- Dechesne, M., Pyszczynski, T., Arndt, J., Ransom, S., Sheldon, K. M., Van Knippenberg, A., & Janssen, J. (2003). Literal and symbolic immortality: The effect of evidence of literal immortality on self-esteem striving in response to mortality salience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 722–737. doi:10.1037/0022-3514.84.4.722
- Deconcy, J.P. & Dru V. (2010). *Ο αυταρχισμός*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- De Gray, A. D. N. J. (2005). Like it or not, life-extension research extends beyond

- biogerontology. *EMBO Reports*, 6(11), 1000–1000. doi:10.1038/sj.embor.7400565
- Deitz, S. (2014). Religiosity and Attitudes toward Immigrants and Immigration. *SIU Online Research Papers: OpenSIUC*. Retrieved from: <http://opensiuc.lib.siu.edu/gsrp/514>
- Δελιχάς, Γ. (2016 Ιούνιος 14). «Νέα Μανωλάδα» μοιάζει η Θήβα. Ανακτήθηκε από www.efsyn.gr/arthro/nea-manolada-moiazei-i-thiva
- Deschamps, J.-C. (1977). Effect of crossing category membership on quantitative judgement. *European Journal of Social Psychology*, 7(4), 517–521. doi:10.1002/ejsp.2420070410
- Deshpande, O., Carrington, R. M., & Rao, A. S. (2005). Attitudes of Asian-Indian Hindus toward end-of-life care. *Journal of the American Geriatrics Society*, 53, 131–135. doi:10.1111/j.1532-5415.2005.53025.x
- Devine, P. G. (1989). Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56(1), 5–18. doi:10.1037/0022-3514.56.1.5
- Dewhirst, J. (1976). Coast Salish Summer Festivals: Rituals for Upgrading Social Identity. *Anthropologica*, 18(2), 231–273.
- Δημούλης, Δ. (2001). *Το δίκαιο της πολιτικής. Μελέτες συνταγματικής θεωρίας και ερμηνείας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Διαμαντούρος Ν. (2004). Πρόλογος. Στο Μ., Παύλου & Δ., Χριστόπουλος, Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη (σ. 9–27). Αθήνα: ΚΕΜΟ – Εκδόσεις Κριτική.
- Διανέοσις (2015). Το Προσφυγικό Πρόβλημα Και Οι Έλληνες: Μια Έρευνα. Διαθέσιμο στο: <http://www.dianeosis.org/2016/02/oi-ellines-kai-to-prosfygiko-provlima/>
- Dillon, M., & Wink, P. (2007). *In the course of a lifetime; Tracing religious belief, practice, and change*. Berkeley, CA: University of California Press. doi:10.1525/california/9780520249004.001.0001
- Doise, W., & Mapstone, E. T. (1986). *Levels of explanation in social psychology*. Cambridge University Press.

- Doise, W., Staerklé, C. (2002). From social to political psychology: The societal approach (pp. 151–172). In K., Monroe (ed.), *Political Psychology*, Mahwah: Lawrence Erlbaum.
- Dona, G., & Berry, J. W. (1994). Acculturation attitudes and acculturative stress of Central American refugees. *International Journal of Psychology*, 29(1), 57–70.
doi:10.1080/00207599408246532
- Dovidio, J. F. (2013). Bridging intragroup processes and intergroup relations: Needing the twain to meet. *British Journal of Social Psychology*, 52(1), 1–24.
doi:10.1111/bjso.12026
- Δουμάνης, Θ. (2012, Απρίλιος, 9). Οι Αλβανοί φεύγουν από την Ελλάδα. Αλλά η επιστροφή στην πατρίδα δεν είναι «ρόδινη». *Lifo*. Διαθέσιμο στο:
www.lifo.gr/now/society/8727
- Duckitt, J. (2001). A dual-process cognitive-motivational theory of ideology and prejudice. *Advances in Experimental Social Psychology*, 33, 41–113. doi:10.1016/s0065-2601(01)80004-6
- Duckitt, J. (2006). Differential effects of right wing authoritarianism and social dominance orientation on outgroup attitudes and their mediation by threat from and competitiveness to outgroups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(5), 684–696. doi:10.1177/0146167205284282
- Duckitt, J., & Fisher, K. (2003). The Impact of Social Threat on Worldview and Ideological Attitudes. *Political Psychology*, 24(1), 199–222. doi:10.1111/0162-895x.00322
- Duckitt, J., & Sibley, C. G. (n.d.). The Dual Process Motivational Model of Ideology and Prejudice. *The Cambridge Handbook of the Psychology of Prejudice*, 188–221.
doi:10.1017/9781316161579.009
- Dupuis, D. R., & Safdar, S. (2010). Terror management and acculturation: Do thoughts of death affect the acculturation attitudes of receiving society members? *International Journal of Intercultural Relations*, 34(5), 436–451. doi:10.1016/j.ijintrel.2010.04.006
- Dupuis, D. R., & Safdar, S. (2010). Terror management and acculturation: Do thoughts of death affect the acculturation attitudes of receiving society members? *International*

Journal of Intercultural Relations, 34(5), 436–451. doi:10.1016/j.ijintrel.2010.04.006

ΔιαΝΕΟσις (Απρίλιος 2015). *Μετανάστευση, μειονότητες, ανθρώπινα δικαιώματα. Τι πιστεύουν οι Έλληνες*. Πανελλαδική έρευνας, έκθεση αποτελεσμάτων. Διαθέσιμο στο http://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2016/02/ti_pistevoun_oi_ellines_spreads_C.pdf

Echabe, A. E. & Gonzales, J. (1996). Images of immigrants: a study on the xenophobia and permeability of intergroup boundaries. *European Journal of Social Psychology*, 26(3), 341–352.

Ελευθεροτυπία (2010). *Η ρατσιστική υποδοχή των προσφύγων του 1922*. Διαθέσιμο στο: <http://www.iospress.gr/ios2010/ios20100124.htm>

ΕΛΣΤΑΤ (2014). *Απογραφή Πληθυσμού-Κατοίκων 2011*. Πειραιάς: Ελληνική Στατιστική Αρχή. Ανακτήθηκε από <http://www.statistics.gr/el/2011-census-pop-hous>

El-Geledi, S., & Bourhis, R. Y. (2012). Testing the impact of the Islamic veil on intergroup attitudes and host community acculturation orientations toward Arab Muslims. *International Journal of Intercultural Relations*, 36(5), 694–706. doi:10.1016/j.ijintrel.2012.03.006

Epstein, J. A., Botvin, G. J., & Diaz, T. (1998). Linguistic acculturation and gender effects on smoking among Hispanic youth. *Preventive Medicine*, 27(4), 583–589. doi:10.1006/pmed.1998.0329

Erikson, R. S., & Tedin, K. L. (2003). *American Public Opinion* (6th ed.). New York, NY: Longman.

Esser, H. (1980). *Aspekte der Wanderungssoziologie* [Aspects of the sociology of migration]. Darmstadt, Germany: Luchterhand.

Esses, V. M., & Jackson, L. M. (2008). Applying the unified instrumental model of group conflict to understanding ethnic conflict and violence: The case of Sudan. *Explaining the breakdown of ethnic relations: Why neighbors kill*, 223–243. doi:10.1002/9781444303056.ch10

Esses, V. M., Dovidio, J. F., Jackson, L. M., & Armstrong, T. L. (2001). The Immigration

- Dilemma: The Role of Perceived Group Competition, Ethnic Prejudice, and National Identity. *Journal of Social Issues*, 57(3), 389–412. doi:10.1111/0022-4537.00220
- Esses, V. M., Dovidio, J. F., Semanya, A. H., & Jackson, L. M. (2004). Attitudes toward Immigrants and Immigration: The Role of National and International Identity. In D., Abrams, M. A., Hogg, & J. M., Marques, (Eds.). *Social psychology of inclusion and exclusion*. Psychology Press.
- Esses, V. M., Hamilton, L. K., & Gaucher, D. (2017). The Global Refugee Crisis: Empirical Evidence and Policy Implications for Improving Public Attitudes and Facilitating Refugee Resettlement. *Social Issues and Policy Review*, 11(1), 78–123. doi:10.1111/sipr.12028
- Esses, V. M., Jackson, L. M., & Armstrong, T. L. (1998). Intergroup Competition and Attitudes Toward Immigrants and Immigration: An Instrumental Model of Group Conflict. *Journal of Social Issues*, 54(4), 699–724. doi:10.1111/0022-4537.911998091
- Esses, V. M., Jackson, L. M., Dovidio, J. F., Hodson, G. (2005). Instrumental relations among groups: group competition, conflict and prejudice. In J. F., Dovidio, P. E., Glick, Rudman, L. A. (Eds.), *On the nature of prejudice: fifty years after Allport* (pp. 227-243). Oxford: Blackwell Publishing Ltd. doi:10.1002/9780470773963.ch14
- Ευθυμιάδου, Χ. (2014). *Κοινωνικές Προεκτάσεις Διγλωσσίας στο Δημοτικό Σχολείο*. Στο: Πρακτικά 2ου Διεθνούς Συνεδρίου «Σταυροδρόμι Γλωσσών και Πολιτισμών: Ελληνο-Αλβανική Επαφή», Πολύδρομο-Παιδαγωγική Σχολή, ΑΠΘ, σ. 22–28.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2017). Member States' Support to Emergency Relocation Mechanism Retrieved from: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/press-material/docs/state_of_play_-_relocation_en.pdf
- Eurostat (2011), Migrants in Europe. A statistical portrait of the first and second generation, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurostat (2012), Population and Social Conditions, Katya Vasileva, Catalogue number: KS-

SF-12-031-EN-N, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Evans, D. C., Garcia, D. J., Garcia, D. M., & Baron, R. S. (2003). In the Privacy of Their Own Homes: Using the Internet to Assess Racial Bias. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(2), 273–284. doi:10.1177/0146167202239052

Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας του Συμβουλίου της Ευρώπης (ECRI), (2015), *Έκθεση για την Ελλάδα*, CRI(2015)1, 24.2.2015.

Ζήση, Α., Χτούρης, Σ., Χίου, Μ., & Ρεντάρη, Μ. (2013). Η ανάδυση του ξενοφοβικού εαυτού στην τρέχουσα ελληνική κοινωνική εμπειρία: Ευρήματα από ομάδες εστίασης. *Ψυχολογία*, 20(1), 68–81.

Ζολώτας, Ξ. (1926). *Η Ελλάς εις το στάδιο της εκβιομηχανίσεως*. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

Ζωγραφάκης, Σ., Κόντης, Α. & Μητράκος, Θ. (2008), Οι επιδράσεις της απασχόλησης των μεταναστών στην ελληνική οικονομία. Στο Τ., Καβουνίδη, Α., Κόντης, Θ., Λιανός, & Ρ., Φακιολάς (Επιμ.), *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες – πολιτικές – προοπτικές*, Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.

Fakih, A., & Marrouch, W. (2015). The economic impacts of Syrian refugees: Challenges and current opportunities in host countries. *Georgetown Journal of International Affairs*. Retrieved from: <http://journal.georgetown.edu/the-economic-impacts-of-syrian-refugees-challenges-and-opportunities-in-host-countries/>

Φ.Ε.Κ. 184 Α' (14-08-1904). *Περί Εισαγωγής και εκπαιδύσεως εν τω Στρατιωτικό Σχολείω των Ευελπίδων αλλοδαπών ελληνικής ή αλβανικής καταγωγής*. Εθνικό Τυπογραφείο.

Feldman, S. (2003). Values, ideology, and structure of political attitudes. In D. O. Sears, L. Huddy, & R. Jervis (Eds.), *Oxford handbook of political psychology* (pp. 477–508). New York, NY: Oxford University Press.

Feyerabend, P. K. (1991). *Ενάντια στη μέθοδο: Για μια αναρχική θεωρία της γνώσης*, Αθήνα: Σύγχρονα θέματα.

Φίγγου, Ε. & Σουρβίνου, Μ.Ν. (2013). Μετανάστευση και «ιδιότητα του πολίτη» στην Ελλάδα: Ομάδες εστίασης νέων συζητούν για το νέο μεταναστευτικό νόμο. *Scientific*

Annals-School of Psychology, 10, 419–445

- Fischer, R. (2015). Multilevel Approaches in Organizational Settings: Opportunities, Challenges, and Implications for Cross-Cultural Research. In F. J., Van de Vijver, D. A., Van Hemert, & Y. H. Poortinga. *Multilevel analysis of individuals and cultures* (pp. 175-198). Psychology Press.
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J. C., Glick, P., & Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology, 82*(6), 878–902.
doi:10.1037/0022-3514.82.6.878
- Florack, A., Piontkowski, U., Rohmann, A., Balzer, T., & Perzig, S. (2003). Perceived intergroup threat and attitudes of host community members towards immigrant acculturation. *Journal of Social Psychology, 143*(5), 633–648.
doi:10.1177/0146167205284282
- Florian, V., & Mikulincer, M. (1997). Fear of death and the judgment of social transgressions: A multidimensional test of terror management theory. *Journal of Personality and Social Psychology, 73*(2), 369–380. doi:10.1037/0022-3514.73.2.369
- Florian, V., & Mikulincer, M. (1997). Fear of Death and The Judgment of Social Transgressions: A multidimensional test of terror management theory. *Journal of Personality and Social Psychology, 73*, 369–380. doi:10.1037/0022–3514.73.2.369
- Florian, V., & Mikulincer, M. (1998). Terror management in childhood: Does death conceptualization moderate the effects of mortality salience on acceptance of similar and different others. *Personality and Social Psychology Bulletin, 24*(10), 1104–1112.
- Florian, V., & Mikulincer, M. (2004). A Multifaceted Perspective on the Existential Meanings. In J., Greenberg, S. L., Koole, & T. A., Pyszczynski, T. A. (Eds.), *Handbook of experimental existential psychology*, 54–72.
- Florian, V., Mikulincer, M., & Hirschberger, G. (2001). An existentialist view on mortality salience effects: Personal hardiness, death-thought accessibility, and cultural worldview defence. *British Journal of Social Psychology, 40*(3), 437–453.

doi:10.1348/014466601164911

Florian, V., Mikulincer, M., & Hirschberger, G. (2001). An existentialist view on mortality salience effects: Personal hardiness, death-thought accessibility, and cultural worldview defence. *British Journal of Social Psychology*, *40*(3), 437–453.

doi:10.1348/014466601164911

Florian, V., Mikulincer, M., & Hirschberger, G. (2002). The anxiety-buffering function of close relationships: Evidence that relationship commitment acts as a terror management mechanism. *Journal of Personality and Social Psychology*, *82*(4), 527–542. doi:10.1037/0022-3514.82.4.527

Forbes, H. (2004). Ethnic conflict and the contact hypothesis. In Y., T., Lee, C., McAuley, F., Moghaddam, & S., Worchel (Eds.), *The psychology of ethnic and cultural conflict* (pp. 69–88). New York: Praeger.

Franken, A. (2005). *The truth (with jokes)*. Penguin Group: New York, New York.

Fritsche, I., Jonas, E., Ablasser, C., Beyer, M., Kuban, J., Manger, A. M., et al. (2013). The power of we: Evidence for group-based control. *Journal of Experimental Social Psychology*, *49*(1), 19–32. doi:10.1016/j.jesp.2012.07.014.

Fritsche, I., Jonas, E., & Fankhänel, T. (2008). The role of control motivation in mortality salience effects on ingroup support and defense. *Journal of Personality and Social Psychology*, *95*(3), 524–541. doi:10.1037/a0012666

Gaertner, S. L., & Dovidio, J. F. (2000). Reducing intergroup bias: The common ingroup identity model. New York: Psychology Press. doi:10.4324/9781315804576

Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., Banker, B. S., Houlette, M., Johnson, K. M., & McGlynn, E. A. (2000). Reducing intergroup conflict: From superordinate goals to decategorization, recategorization, and mutual differentiation. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, *4*(1), 98–114. doi:10.1037/1089-2699.4.1.98

Geschke, D., Mummendey, A., Kessler, T., & Funke, F. (2010). Majority members' acculturation goals as predictors and effects of attitudes and behaviours towards migrants. *British Journal of Social Psychology*, *49*(3), 489–506.

doi:10.1348/014466609x470544

- Gogonas, N. (2009). Language Shift in Second Generation Albanian Immigrants in Greece, *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 30(2), 95–110.
- Gogonas, N. (2010), *Bilingualism and Multiculturalism in Greek Education: Investigating Ethnic Language Maintenance among Pupils of Albanian and Egyptian Origin in Athens*, Cambridge: Cambridge Scholars.
- Goldberg, H., & Lewis, R. (1978). *Money madness*. London: Springwood Books.
- Goldstein, J. L., & Peters, M. E. (2014). Nativism or Economic Threat: Attitudes Toward Immigrants During the Great Recession. *International Interactions*, 40(3), 376–401. doi:10.1080/03050629.2014.899219
- González, R., & Brown, R. (2017). The influence of direct and extended contact on the development of acculturation preferences among majority members. In L., Vezzali, & S., Stathi, (Eds), *Intergroup Contact Theory: Recent Developments and Future Directions*. Series “Current Issues in Social Psychology” (pp.31–52) Psychology Press. Routledge
- González, R., Sirlopú, D., & Kessler, T. (2010). Prejudice among Peruvians and Chileans as a function of identity, intergroup contact, acculturation preferences, and intergroup emotions. *Journal of Social Issues*, 66, 803–824. doi:10.1111/j.1540-4560.2010.01676.x
- Green, E. G., Sarrasin, O., Fasel, N., & Staerklé, C. (2011). Nationalism and patriotism as predictors of immigration attitudes in Switzerland: A municipality-level analysis. *Swiss Political Science Review*, 17(4), 369–393. doi:10.1111/j.1662-6370.2011.02030.x
- Greenberg, J., & Jonas, E. (2003). Psychological motives and political orientation--The left, the right, and the rigid: Comment on Jost et al. (2003). *Psychological Bulletin*, 129(3), 376–382. doi:10.1037/0033-2909.129.3.376
- Greenberg, J., Arndt, J., Simon, L., Pyszczynski, T., & Solomon, S. (2000). Proximal and Distal Defenses in Response to Reminders of One’s Mortality: Evidence of a

Temporal Sequence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(1), 91–99.

doi:10.1177/0146167200261009

Greenberg, J., Landau, M. J., Kosloff, S., Soenke, M., & Solomon, S. (2016). How our means for feeling transcendent of death foster prejudice, stereotyping, and intergroup conflict: Terror management theory. In T. D., Nelson, (Ed.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* (pp. 107-148), NY: Psychology Press.

Greenberg, J., Landau, M., Kosloff, S., & Solomon, S. (2009). How Our Dreams of Death Transcendence Breed Prejudice, Stereotyping, and Conflict. In T.D., Nelson (Ed.) *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination*, Psychology Press. 309–329.

Greenberg, J., Porteus, J., Simon, L., Pyszczynski, T., & Sheldon, S. (1995). Evidence of a terror management function of cultural icons: The effects of mortality salience on the inappropriate use of cherished cultural symbols. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(11), 1221–1228. doi:10.1177/01461672952111010

Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S., Pinel, E., Simon, L., & Jordan, K. (1993). Effects of Self-Esteem on Vulnerability-Denying Defensive Distortions: Further Evidence of an Anxiety-Buffering Function of Self-Esteem. *Journal of Experimental Social Psychology*, 29(3), 229–251. doi:10.1006/jesp.1993.1010

Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S., Simon, L., & Breus, M. (1994). The role of consciousness and accessibility of death-related thoughts in mortality salience effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 627–637. doi:10.1037/0022-3514.67.4.627

Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S., Rosenblatt, A., & et al. (1990). Evidence for terror management theory II: The effects of mortality salience on reactions to those who threaten or bolster the cultural worldview. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(2), 308–318. doi:10.1037/0022-3514.58.2.308

Greenberg, J., Simon, L., Pyszczynski, T., Solomon, S. & Chatel, D. (1992). Terror management and tolerance: Does mortality salience always intensify negative

reactions to others who threaten one's worldview?, *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 212–220. doi:10.1037//0022-3514.63.2.212

- Greenberg, J., Solomon, S., & Pyszczynski, T. (1997). Terror management theory of self-esteem and cultural worldviews: Empirical assessments and conceptual refinements. In M., Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, 29, 61–139. London: Academic Press. doi:10.1016/s0065-2601(08)60016-7
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2006). *Multivariate data analysis*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall. Chicago.
- Halloran, M. J., & Kashima, E. S. (2004). Social Identity and Worldview Validation: The Effects of Ingroup Identity Primes and Mortality Salience on Value Endorsement. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(7), 915–925. doi:10.1177/0146167204264080
- Harmon-Jones, E., Simon, L., Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S., & McGregor, H. (1997). Terror management theory and self-esteem: Evidence that increased self-esteem reduced mortality salience effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(1), 24–36. doi:10.1037/0022-3514.72.1.24
- Hatton, T. J. & Williamson, J. G. (2005). What fundamentals drive world migration? In J.G., Borjas, & J., Crisp, (Eds), *Poverty, international migration and asylum*, Palgrave Macmillan – United Nations University-World Institute for Development Economics Research.
- Hatziprokopiou, P. (2003). Albanian immigrants in Thessaloniki, Greece: processes of economic and social incorporation. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29(6), 1033–1057.
- Hatziprokopiou, P. (2004). Balkan immigrants in the Greek city of Thessaloniki: Local processes of incorporation in an international perspective. *European Urban and Regional Studies*, 11(4), 321–338.
- Hewstone, M., & Brown R. (1986). Contact is not enough: An intergroup perspective on the contact hypothesis. In M., Hewstone, & R., Brown (Eds.) *Contact and Conflict in*

- Intergroup Encounters* (pp. 1–44). Oxford: Basil Blackwell.
- Hewstone, M., Islam, M. R., & Judd, C. M. (1993). Models of crossed categorization and intergroup relations. *Journal of Personality and Social Psychology*, *64*(5), 779–793. doi:10.1037/0022-3514.64.5.779
- Hillman, A. L., & Weiss, A. (1999). Beyond international factor movements: cultural preferences, endogenous policies and the migration of people, an overview. In R., Faini, J., de Melo, K.F., Zimmermann, (Eds.), *Migration: The Controversies and the Evidence*. Cambridge University Press, Cambridge, 76–91. doi:10.1017/cbo9780511628405.007
- Hirschberger, G., & Ein-Dor, T. (2006). Defenders of a Lost Cause: Terror Management and Violent Resistance to the Disengagement Plan. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *32*(6), 761–769. doi:10.1177/0146167206286628
- Ηλιάδης, Χ. (2011 Φεβρουάριος 20). Το τέλος της πολυπολιτισμικότητας; *Ενθέματα*. Ανακτήθηκε από <https://enthemata.wordpress.com/2011/02/20/iliadis/>
- Ho, A. K., Sidanius, J., Kteily, N., Sheehy-Skeffington, J, Pratto, F., Henkel, K. E., Foels, R., & Stewart, A. L. (2015). The nature of social dominance orientation: Theorizing and measuring preferences for intergroup inequality using the new SDO7 scale. *Journal of Personality and Social Psychology*, *109*(6), 1003–1028. doi:10.1037/pspi0000033
- Hofstede, G. (1983). Dimensions of national cultures in fifty countries and three regions. *Expiscations in cross-cultural psychology*, 335–355.
- Hogg, M. A. (2007). Uncertainty–identity theory. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, *39*, (pp. 69–126). San Diego, CA: Academic Press.
- Horenczyk, G. (2000). Conflicted identities: Acculturation attitudes and the immigrants’ construction of their social worlds. In E. Olshtain&G. Horenczyk (Eds.), *Language, identity, and immigration* (pp. 13–30). Jerusalem, Israel: Magnes.
- Huber, J., & Inglehart, R. (1995). Expert interpretations of party space and party locations in societies. *Party Politics*, *1*, 73–111. doi:10.1177/1354068895001001004
- Hughes, R. (1998). Considering the vignette technique and its application to a study of drug

injecting and HIV risk and safer behaviour. *Sociology of Health & Illness*, 20(3), 381–400. doi:10.1111/1467-9566.00107

Θεοδωρίδης, Ν. (2015). Καταγραφή φαινομένων, ζητημάτων και κρουσμάτων ρατσισμού, διακρίσεων, ξενοφοβίας αλλά και Ερευνητικών Μελετών ή Καλών Πρακτικών της Διοίκησης στους 6 κρίσιμους τομείς της Απασχόλησης, της Νομοθεσίας, της Εκπαίδευσης, της Στέγασης, της Ρατσιστικής Βίας και της Υγείας & Πρόνοιας. *Έκθεση 2015*.

Θεοδώρου, Ρ. (2017). Προσλαμβανόμενες Διεργασίες Επιπολιτισμοποίησης Μεταναστών και Γηγενών: Συμβολή στην Υπόθεση της Πολιτισμικής Σύγκλισης. Διδακτορική διατριβή. Τμήμα Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.

Inglehart, R., & Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. Cambridge University Press.

Insko, C. A., Schopler, J., Gaertner, L., Wildschut, T., Kozar, R., Pinter, B., Finkel, B., Brazil, D. M., Cecil, C. L., Montoya, M. R. (2001). Interindividual–intergroup discontinuity reduction through the anticipation of future interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(1), 95–111. doi:10.1037/0022-3514.80.1.95

INSTAT & IOM (2014), *Return Migration and Reintegration in Albania, 2013*. Retrieved from:
http://www.instat.gov.al/media/255982/return_migration_and_reintegration_in_albania_2013.pdf,

IPSOS (2011). *Supreme being, the afterlife, and evolution*. Retrieved from www.ipsos-na.com/download/pr.aspx?id=10670

IPSOS (2016). *Global study shows many around the world uncomfortable with levels of immigration*. Retrieved from www.ipsos-mori.com/researchpublications/researcharchive/3771/Global-study-shows-many-around-the-world-uncomfortable-withlevels-of-immigration.aspx

Jackson, J. W. (1993). Contact theory of intergroup hostility: A review and evaluation of the

- theoretical and empirical literature. *International Journal of Group Tensions*, 23(1), 43–65.
- Jahoda, G. (2011). Past and present of cross-cultural psychology. In F. J., van de Vijver, A., Chasiotis, & S. M. Breugelmans, (Eds.) (2011). *Fundamental questions in cross-cultural psychology* (pp. 37-63). United Kingdom: Cambridge University Press.
- Jetten, J., Spears, R., & Manstead, A. S. R. (2001). Similarity as a source of differentiation: The role of group identification. *European Journal of Social Psychology*, 31(6), 621–640. doi:10.1002/ejsp.72
- Jonas, E., & Fischer, P. (2006). Terror management and religion: Evidence that intrinsic religiousness mitigates worldview defense following mortality salience. *JPSP*, 91, 553–567.
- Jonas, E., Martens, A., Niesta, D., Fritsche, I., Sullivan, D., & Greenberg, J. (2008). Focus theory of normative conduct and terror management theory: The interactive impact of mortality salience and norm salience on social judgment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(6), 1239–1251. doi:10.1037/a0013593
- Jonas, E., McGregor, I., Klackl, J., Agroskin, D., Fritsche, I., Holbrook, C., Nash, N., Proulx, T., & Quirin, M. (2014). Threat and defense: From anxiety to approach. In *Advances in experimental social psychology*, 49, (pp. 219-286). Academic Press.
- Jost, J. T., & Andrews, R. (2011). System Justification Theory. *The Encyclopedia of Peace Psychology*. doi:10.1002/9780470672532.wbepp273
- Jost, J. T., & Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British journal of social psychology*, 33(1), 1–27. doi:10.1111/j.2044-8309.1994.tb01008.x
- Jost, J. T., Federico, C. M., & Napier, J. L. (2009). Political ideology: Its structure, functions, and elective affinities. *Annual Review of Psychology*, 60, 307–337. doi:10.1146/annurev. psych.60.110707.163600
- Jost, J. T., & Hunyady, O. (2005). Antecedents and Consequences of System-Justifying Ideologies. *Current Directions in Psychological Science*, 14(5), 260–265.

doi:10.1111/j.0963-7214.2005.00377.x

Jost, J. T., & Major, B. (2001). Emerging perspectives on the psychology of legitimacy. In J., T., Jost, & B., Major (Eds.), *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*, Cambridge University Press. 3–30.

Jost, J. T., Fitzsimons, G., & Kay, A. C. (2004). The ideological animal. In J. Greenberg, S. L. Koole, & T. Pyszczynski (Eds.), *Handbook of experimental existential psychology* (pp. 263–283). New York: Guilford Press.

Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, *129*(3), 339–375.

doi:10.1037/0033-2909.129.3.339

Jost, J. T., Stern, C., Rule, N. O., & Sterling, J. (2017). The Politics of Fear: Is There an Ideological Asymmetry in Existential Motivation? *Social Cognition*, *35*(4), 324–353.

doi:10.1521/soco.2017.35.4.324

Καραγιαννάκη, Α.Ε. (2012). *Συσχετίζοντας την προκατάληψη και την αυτοεκτίμηση με το φόβο του θανάτου*. Πτυχιακή Εργασία. Φιλοσοφική Σχολή, Τομέας Ψυχολογίας, Τμήμα Φιλοσοφίας Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας (Πρόγραμμα Ψυχολογίας), Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.

Κασιμάτη, Κ. (2003). Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης. Η περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών μεταναστών. Αθήνα: Gutenberg.

Kashima, E. S. (2010). Culture and Terror Management: What is “Culture” in Cultural Psychology and Terror Management Theory? *Social and Personality Psychology Compass*, *4*(3), 164–173. doi:10.1111/j.1751-9004.2009.00248.x

Kashima, E. S., Halloran, M., Yuki, M., & Kashima, Y. (2004). The effects of personal and collective mortality salience on individualism: Comparing Australians and Japanese with higher and lower self-esteem. *Journal of Experimental Social Psychology*, *40*(3), 384–392.

Κατέρη, Ε. & Καραδήμας, Ε. (2009). Η επίδραση της κατασκευής του εαυτού στον επιπολιτισμό Αλβανών και Ινδών μεταναστών στην Ελλάδα: οι επιπτώσεις στην

ψυχική υγεία, *Ψυχολογία*, 16(3), 302–320.

- Kay, A. C., Gaucher, D., McGregor, I., & Nash, K. (2010). Religious conviction as compensatory control. *Personality and Social Psychology Review*, 14(1), 37–48. doi:10.1177/1088868309353750
- Kay, A. C., Whitson, J. A., Gaucher, D., & Galinsky, A. D. (2009). Compensatory control: Achieving order through the mind, our institutions, and the heavens. *Current Directions in Psychological Science*, 18(5), 264–268. doi:10.1111/j.1467-8721.2009.01649.x
- Katz, P. A., & Zalk, S. R. (1978). Modification of children's racial attitudes. *Developmental Psychology*, 14(5), 447–461. doi:10.1037/0012-1649.14.5.447
- Kerlinger, F. N. (1984). *Liberalism and conservatism: The nature and structure of social attitudes* (Vol. 1). Lawrence Erlbaum Assoc Incorporated.
- ΚΕΕΡΦΑ (2015α Αύγουστος 9). *ΚΕΕΡΦΑ: Ρατσιστική σύλληψη του επικεφαλής της Πακιστανικής Κοινότητας Ελλάδος*. Ανακτήθηκε από www.stokokkino.gr/article/1000000000014518/Ratsistiki-sullipsi-tou-epikefalistic-Pakistanikis-Koinotitas-Ellados
- ΚΕΕΡΦΑ (2015β Φεβρουάριος 15). *Καταγγελία: Χρυσανγίτες χτύπησαν μετανάστες με σιδηρογροθιές*. Ανακτήθηκε από <http://news247.gr/eidiseis/koinonia/kataggelia-xrysaygites-xtuphsan-metanastesme-sidhrogrothies.3307080.html>
- Khan, S., & Pedersen, A. (2010). Black African Immigrants to Australia: Prejudice and the Function of Attitudes. *Journal of Pacific Rim Psychology*, 4(2), 116–129. doi:10.1375/prp.4.2.116
- Khokhar, H. A. A. (n.d.). Handbook for overseas Pakistanis. Retrieved from <http://www.mofa.gov.pk/documents/handbook.pdf>
- Knutsen, O. (1998). Europeans move towards the center: A comparative longitudinal study of left-right placement in Western Europe. *International Journal of Public Opinion Research*, 10, 292–316. doi:10.1093/ijpor/10.4.292
- Kökdemir, D., & Yeniçeri, Z. (2010). Terror management in a predominantly Muslim country:

- The effects of mortality salience on university identity and on preference for the development of international relations. *European Psychologist*, 15(2), 165–174. doi:10.1027/1016–9040/a000012
- Koleka, B. & Maltezou, R. (2012, Απρίλιος, 6). Feature-For Albanians, taste of capitalism turns sour in Greece. Retrieved from: www.reuters.com/article/albania-greece-migrants-idUSL6E8F38XL20120406
- Κοιλιάρη, Α. (1997). *Ξένος στην Ελλάδα: μετανάστες, γλώσσα και κοινωνική ένταξη: στάσεις της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες ομιλητές*. Παρατηρητής. Θεσσαλονίκη.
- Κοιλιάρη, Α. (2014). Μαθητές Αλβανικής Καταγωγής και Αλβανική Γλώσσα: Στάσεις, Δεξιότητες, Επιθυμίες Στο: *Πρακτικά 2ου Διεθνούς Συνεδρίου «Σταυροδρόμοι Γλωσσών και Πολιτισμών: Ελληνο-Αλβανική Επαφή»*, Πολύδρομο-Παιδαγωγική Σχολή, ΑΠΘ.
- Κόντης, Α. (2006). Οι οικονομικές επιπτώσεις της απασχόλησης των μεταναστών κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας στο Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν. Αθήνα: Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής.
- Kosic, A., & Phalet, K. (2006). Ethnic categorization of immigrants: The role of prejudice, perceived acculturation strategies and group size. *International Journal of Intercultural Relations*, 30(6), 769–782. doi:10.1016/j.ijintrel.2006.06.003
- Kosloff, S., Greenberg, J., Weise, D., & Solomon, S. (2010). The effects of mortality salience on political preferences: The roles of charisma and political orientation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46(1), 139–145. doi:10.1016/j.jesp.2009.09.002
- Kosterman, R., & Feshbach, S. (1989). Toward a measure of patriotic and nationalistic attitudes. *Political Psychology*, 10, 257–274.
- Kruglanski, A. W., & Webster, D. M. (1996). Motivated closing of the mind: “Seizing” and “freezing”. *Psychological Review*, 103(2), 263–283. doi:10.1037/0033-295x.103.2.263
- Kuhn, T. (1962). *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*. Θεσσαλονίκη: Σύγχρονα θέματα.
- Kunovich, R. M., & Hodson, R. (1999). Conflict, Religious Identity, and Ethnic Intolerance in

Croatia. *Social Forces*, 78(2), 643–668. doi:10.2307/3005570

Kunst, J. R., & Sam, D. L. (2014). “It's on Time That They Assimilate”—Differential acculturation expectations towards first and second generation immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*, 39, 188–195. doi: 10.1016/j.ijintrel.2013.10.007

Kymlicka, W. (2007) The new debate on minority rights (and postscript), in: AS Laden & D. Owen (Eds) *Multiculturalism and Political Theory* (pp. 25–59) Cambridge: Cambridge University Press.

Labrianidis, L. & Pratsinakis, M. (2016), *Greece's new emigration at times of crisis*, GreeSE Paper no. 99, Hellenic Observatory on Greece and Southeast Europe, LSE, May 2016.

Λαμπριανίδης, Λ. Λυμπεράκη, Α. (2005). *Αλβανοί Μετανάστες στη Θεσσαλονίκη: Διαδρομές Ενημερίας και Παραδρομές Δημόσιας Εικόνας*, Αθήνα: Πατάκης.

Lancaster, A., Bowman, N. D., & Harvell, L. A. (2016). “Death Is Coming, but I’m Too Scared to Think About It”: Defining and Distinguishing the Roles of Death and Fear as Motivators to Cognitive, Affective, and Behavioral Change. In L. A., Harvell, & G. S., Nisbett (Eds.). *Denying death: An interdisciplinary approach to terror management theory* (pp. 136-149). Psychology Press.

Landau, M. J., Johns, M., Greenberg, J., Pyszczynski, T., Martens, A., Goldenberg, J. L., & Solomon, S. (2004). A function of form: terror management and structuring the social world. *Journal of personality and social psychology*, 87(2), 190–210. doi:10.1037/0022-3514.87.2.190

Landau, M. J., Solomon, S., Greenberg, J., Cohen, F., Pyszczynski, T., Arndt, J., ... Cook, A. (2004). Deliver us from Evil: The Effects of Mortality Salience and Reminders of 9/11 on Support for President George W. Bush. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(9), 1136–1150. doi:10.1177/0146167204267988

Landau, M. J., Solomon, S., Pyszczynski, T., & Greenberg, J. (2007). On the Compatibility of Terror Management Theory and Perspectives on Human Evolution. *Evolutionary Psychology*, 5(3), 147470490700500. doi:10.1177/147470490700500303

- Λαφαζάνη, Δ. (1999). Το κύμα των ξένων ξάφνιασε την ελληνική κοινωνία. *Το Βήμα*, 19.12.1999.
- Lazaretou, S., (2016). Fleeing of human capital : The new trend on migration of Greeks in the years of the crisis. Bank of Greece, *Bulletin of Economics* 43.
- Lazaridis, G. (2000). Filipino and Albanian women migrant workers in Greece: Multiple layers of oppression. In F., Anthias & G., Lazaridis (Eds) *Gender and migration in Southern Europe: Women on the move* (pp. 49–89). Oxford: Berg Publishers.
- Leghari, I. U. (2009, June). *Pakistani immigrants in Greece: from changing pattern of migration to Diaspora politics and transnationalism*. Paper presented at the 4th LSE PhD Symposium on Contemporary Greece London School of Economics, Hellenic Observatory. Athens, Greece. Retrieved from http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/hellenicObservatory/pdf/4th_%20Symposium/PAPERS_PPS/ETHNICITY_IMMIGRATION/LEGHARI.pdf
- Leming, M. R. (1980). Religion and death: A test of Homans' Thesis. *Omega-The Journal of Death and Dying*, 10(4), 347–364. doi:10.2190/ppdf-dt3r-4j9n-quv2
- Leong, C. H., & Liu, J. H. (2013). Whither multiculturalism? Global identities at a cross-roads. *International Journal of Intercultural Relations*, 37(6), 657–662. doi:10.1016/j.ijintrel.2013.09.004
- Leong, C.-H., & Ward, C. (2006). Cultural values and attitudes toward immigrants and multiculturalism: The case of the Eurobarometer survey on racism and xenophobia. *International Journal of Intercultural Relations*, 30(6), 799–810. doi:10.1016/j.ijintrel.2006.07.001
- Lin, Y., & Rancer, A. S. (2003). Ethnocentrism, intercultural communication apprehension, intercultural willingness-to-communicate, and intentions to participate in an intercultural dialogue program: Testing a proposed model. *Communication Research Reports*, 20(1), 62–72. doi:10.1080/08824090309388800
- Λιανός, Θ.Π., & Καβουνίδη, Τ. (2012). *Μεταναστευτικά ρεύματα στην Ελλάδα κατά τον 20^ο αιώνα, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, Αθήνα*.

- Livi, S., Leone, L., Falgares, G., & Lombardo, F. (2014). Values, ideological attitudes and patriotism. *Personality and Individual Differences*, *64*, 141–146.
doi:10.1016/j.paid.2014.02.040
- Ljujic, V., Vedder, P., Dekker, H., & van Geel, M. (2012). Serbian adolescents' Romaphobia and their acculturation orientations towards the Roma minority. *International Journal of Intercultural Relations*, *36*(1), 53–61. doi:10.1016/j.ijintrel.2010.11.015
- Ljujic, V., Vedder, P., Dekker, H., & van Geel, M. (2012). Serbian adolescents' Romaphobia and their acculturation orientations towards the Roma minority. *International Journal of Intercultural Relations*, *36*(1), 53–61. doi:10.1016/j.ijintrel.2010.11.015
- Lorenzi-Cioldi, F. (2002). *Les représentations des groupes dominants et dominés*. Collections et agrégats, Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.
- Lyall, H. C., & Thorsteinsson, E. B. (2007). Attitudes to the Iraq war and mandatory detention of asylum seekers: Associations with authoritarianism, social dominance, and mortality salience. *Australian Journal of Psychology*, *59*(2), 70–77.
doi:10.1080/00049530601148421
- Mair, P. (2007). Left-right orientations. In R. J. Dalton & H. D. Klingemann (Eds.), *The Oxford handbook of political behavior* (pp. 206–222). Oxford, UK: Oxford University Press. doi:10.1093/oxfordhb/9780199270125.003.0011
- Μακρυνιώτη Δ. (2013). *Παρουσίαση των θεμελιωδών αρχών διαπολιτισμικότητας*. Πρόγραμμα διαπολιτισμικής επιμόρφωσης δημοσίων υπαλλήλων που συναλλάσσονται με υπηκόους τρίτων χωρών ή χειρίζονται θέματα που σχετίζονται με αυτούς. Αθήνα.
- Μάνος, Ι., Παπαδοπούλου, Δ. & Μακρυγιάννη Β. (2017). *Κοινότητες στην Ελλάδα. Μελετώντας Πτυχές της Αλβανικής Μετανάστευσης στην Ελλάδα. Αθήνα: Κέντρο για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη (CDRSEE)*.
Διαθέσιμο στο:
http://cdrsee.org/sites/default/files/Communities%20in%20Greece_GR.pdf
- Maisonneuve, C., & Testé, B. (2007). Acculturation preferences of a host community: The effects of immigrant acculturation strategies on evaluations and impression formation.

International Journal of Intercultural Relations, 31(6), 669–688.

doi:10.1016/j.ijintrel.2007.06.001

- Mari, S., Volpato, C., Papastamou, S., Chrysochoou, X., Prodromitis, G., & Pavlopoulos, V. (2017). How political orientation and vulnerability shape representations of the economic crisis in Greece and Italy. *International Review of Social Psychology*, 30(1), 52-67. doi:10.5334/irsp.95
- Μαρβάκης, Α. (2004). Κοινωνική ένταξη ή κοινωνικό απαρχαίνι; Στο Μ., Παύλου & Δ., Χριστόπουλος, Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη (σ. 88–120). Αθήνα: ΚΕΜΟ – Εκδόσεις Κριτική.
- Μαρβάκης, Α., Παρσανόγλου, Δ., & Παύλου, Μ. (2009). Μετανάστες στην Ελλάδα. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Marques, J. M., Paez, D., & Abrams, D. (1998). Social identity and intragroup differentiation as subjective social control. In S., Worchel, (Ed.), *Social identity: International perspectives* (pp.124–141). Sage.
- Marques, J. M., Páez, D., & Abrams, D. (n.d.). Social Identity and Intragroup Differentiation as Subjective Social Control. *Social Identity: International Perspectives*, 125–141. doi:10.4135/9781446279205.n9
- Martin, L. L., & van den Bos, K. (2014). Beyond Terror: Towards a paradigm shift in the study of threat and culture. *European Review of Social Psychology*, 25 (1), 32–70. doi:10.1080/10463283.2014.923144
- Martínez, C., Saiz, J., & Angosto, J. (2016). Prejudice, Social Dominance, and Similarity among People who Favor Integration of Minorities. *The Spanish Journal of Psychology*, 19. doi:10.1017/sjp.2016.16
- May, R. (1977). *The meaning of anxiety*. New York: W. W. Norton. doi:10.1037/10760-000
- McGregor, H. A., Lieberman, J. D., Greenberg, J., Solomon, S., Arndt, J., Simon, L., & Pyszczynski, T. (1998). Terror management and aggression: Evidence that mortality salience motivates aggression against worldview-threatening others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(3), 590–605. doi:10.1037/0022-3514.74.3.590

- McGregor, H. A., Lieberman, J. D., Greenberg, J., Solomon, S., Arndt, J., Simon, L., & Pyszczynski, T. (1998). Terror management and aggression: evidence that mortality salience motivates aggression against worldview-threatening others. *Journal of personality and social psychology*, 74(3), 590–605. doi:10.1037/0022-3514.74.3.590
- McGregor, H. A., Lieberman, J. D., Greenberg, J., Solomon, S., Arndt, J., Simon, L., & Pyszczynski, T. (1998). Terror management and aggression: Evidence that mortality salience motivates aggression against worldview-threatening others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(3), 590–605. doi:10.1037/0022-3514.74.3.590
- McKay, S., & Pittam, J. (1993). Determinants of Anglo-Australian stereotypes of the Vietnamese in Australia. *Australian Journal of Psychology*, 45(1), 17–23. doi:10.1080/00049539308259114
- Migration Policy Group (2015). The Migrant Integration Policy Index (MIPEX). Brussels : Migration Policy Group/British Council, Retrieved from: www.mipex.eu.
- Mikulincer, M., & Florian, V. (2002). The Effects of Mortality Salience on Self-Serving Attributions-Evidence for the Function of Self-Esteem as a Terror Management Mechanism. *Basic and Applied Social Psychology*, 24(4), 261–271. doi:10.1207/s15324834basp2404_2
- Mikulincer, M., Florian, V., & Hirschberger, G. (2003). The Existential Function of Close Relationships: Introducing Death Into the Science of Love. *Personality and Social Psychology Review*, 7(1), 20–40. doi:10.1207/s15327957pspr0701_2
- Miller, N., & Brewer, M. B. (1984). The Social Psychology of Desegregation: An Introduction. *Groups in contact*, 1–8. doi:10.1016/b978-0-12-497780-8.50007-3
- Moghaddam, F. M. (1998). *Social psychology: Exploring universals across cultures*. WH Freeman.
- Montreuil, A. & Bourhis, R. (2001). Majority acculturation orientations toward “valued” and “devalued” immigrants. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(6), 698–719. doi:10.1177/0022022101032006004
- Montreuil, A., & Bourhis, R. Y. (2001). Majority acculturation orientations toward “valued”

- and “devalued” immigrants. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32 (6), 698–719. doi:10.1177/0022022101032006004
- Montreuil, A., & Bourhis, R. Y. (2004). Acculturation orientations of competing host communities toward valued and devalued immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*, 28(6), 507–532. doi:10.1016/j.ijintrel.2005.01.002
- Morray, J. P. (1959). *Pride of state*. Boston: Beacon.
- Motyl, M., Hart, J., Pyszczynski, T., Weise, D., Maxfield, M., & Siedel, A. (2011). Subtle priming of shared human experiences eliminates threat-induced negativity toward Arabs, immigrants, and peace-making. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47(6), 1179–1184. doi:10.1016/j.jesp.2011.04.010
- Motyl, M., Pyszczynski, T., Cox, C. R., Siedel, A., Weise, D., & Maxfield, M. (2009). *One big family: The effects of mortality salience and priming a sense of common humanity on intergroup prejudice*. Colorado: Unpublished manuscript, University of Colorado, Colorado Springs.
- Μπαλαμπανίδης, Δ. (2016). *Γεωγραφίες της Εγκατάστασης των Μεταναστών στην Αθήνα, 2000-2010: Στεγαστικές Διαδρομές, Πρόσβαση στην Ιδιοκτησία και Εθνοφυλετικοί Χωροκοινωνικοί Διαχωρισμοί*, Διδακτορική Διατριβή, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.
- Μπαλτσιώτης Λ. (2004). Ιθαγένεια και Πολιτογράφηση στην Ελλάδα της Μετανάστευσης: (Αντι)φάσεις μιας Αδιέξοδης Πολιτικής. Στο Μ., Παύλου & Δ., Χριστόπουλος (Επιμ.) Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη (σ. 303–337). Αθήνα: ΚΕΜΟ – Εκδόσεις Κριτική.
- Myers, C., Abrams, D., Rosenthal, H. E., & Christian, J. (2013). Threat, prejudice and stereotyping in the context of Japanese, North Korean, and South Korean intergroup relations. *Current Research in Social Psychology*, 20(7), 76–85.
- Nelson, L. J., Moore, D. L., Olivetti, J., & Scott, T. (1997). General and Personal Mortality Salience and Nationalistic Bias. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(8), 884–892. doi:10.1177/0146167297238008
- Neuliep, J. W., & McCroskey, J. C. (1997). The development of intercultural and interethnic

- communication apprehension scales. *Communication Research Reports*, 14(2), 145–156. doi:10.1080/08824099709388656
- Niemiec, R., Kashdan, T. B., Breen, W. E., Brown, K. W., Cozzolino, P. J., Levesque- Bristol, C., et al. (2010). Being present in the face of existential threat: The role of trait mindfulness in reducing defensive responses to mortality salience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99, 344–365. doi:10.1037/e549962013-015
- Niesta, D., Fritsche, I., & Jonas, E. (2008). Mortality Salience and Its Effects on Peace Processes. *Social Psychology*, 39(1), 48–58. doi:10.1027/1864-9335.39.1.48
- Noor, N. M., & Leong, C. H. (2013). Multiculturalism in Malaysia and Singapore: Contesting models. *International journal of intercultural relations*, 37(6), 714–726. doi:10.1016/j.ijintrel.2013.09.009
- Norenzayan, A., & Hansen, I. G. (2006). Belief in supernatural agents in the face of death. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(2), 174–187. doi:10.1177/0146167205280251
- Norušis, M. J. (1988). *SPSS/PC+ advanced statistics V2. 0: for the IBM PC/XT/AT and PS/2*. SPSS Incorporated.
- Ντάλλα, Μ., Παυλόπουλος, Β., & Μόττη-Στεφανίδη, Φ. (2009, Δεκέμβριος). Στάσεις Ελλήνων φοιτητών απέναντι στη μετανάστευση: Ο ρόλος της αίσθησης ασφάλειας, της προσωπικής ευημερίας και της εθνικής ταυτότητας. Ανακοίνωση στο 7ο Πανελλήνιο Συνέδριο Κοινωνικής Ψυχολογίας, Σπάρτη.
- O'Rourke, K. H., & Sinnott, R. (2006). The determinants of individual attitudes towards immigration. *European Journal of Political Economy*, 22(4), 838–861. doi:10.1016/j.ejpoleco.2005.10.005
- Ommundsen, R., & Larsen, K. S. (1997). Attitudes Toward Illegal Aliens: The Reliability and Validity of a Likert-Type Scale. *The Journal of Social Psychology*, 137(5), 665–667. doi:10.1080/00224549709595488
- Onraet, E., Dhont, K., & Van Hiel, A. (2014). The relationships between internal and external threats and right-wing attitudes: A three-wave longitudinal study. *Personality and*

- Social Psychology Bulletin*, 40(6), 712–725. doi:10.1177/0146167214524256
- Onraet, E., Van Hiel, A., Dhont, K., & Pattyn, S. (2013). Internal and External Threat in Relationship With Right-Wing Attitudes. *Journal of Personality*, 81(3), 233–248. doi:10.1111/jopy.12011
- Onraet, E., Van Hiel, A., Dhont, K., & Pattyn, S. (2013). Internal and External Threat in Relationship With Right-Wing Attitudes. *Journal of Personality*, 81(3), 233–248. doi:10.1111/jopy.12011
- Paluck, E. L. (2006). Diversity training and intergroup contact: A call to action research. *Journal of Social Issues*, 62(3), 577–595. doi:10.1111/j.1540-4560.2006.00474.x
- Panati, C. (1996). *Sacred origins of profound things: The stories behind the rites and rituals of the world's religions*. New York, NY: Penguin Books.
- Παπαδάτος, Δ. (2013 Ιανουάριος 18). *Η δολοφονία του Σερνταρ και τα καλά παιδιά*. Το κουτί της Πανδώρας. Ανακτήθηκε από www.koutipandoras.gr/article/dimosthenis-panadatos-i-dolofonia-toy-serntar-kai-ta-kala-paidia
- Παπαστάμου, Σ., & Προδρομίτης Γ. (2003). *Τρομοκρατία και Εξουσία: Ο Αντίλογος της Συνεκτικότητας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Papastamou, S., Prodromitis, G., & Iatridis, T. (2005). Perceived threats to democracy: An examination of political affiliation and beliefs about terrorism, state control, and human rights. *Analyses of social issues and public policy*, 5(1), 249–262. doi:10.1111/j.1530-2415.2005.00070.x
- Παπαστεργίου, Β. & Τάκου, Ε. (2013) *Έντεκα μύθοι και περισσότερες αλήθειες. Η μετανάστευση στην Ελλάδα*. Αθήνα/Βρυξέλλες: Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ.
- Park, Y. C., & Pyszczynski, T. (2016). Cultural universals and differences in dealing with death. In L. A., Harvell, & L. A., Nisbett (Eds.), *Denying death: An interdisciplinary approach to terror management theory*, (pp. 193-213). New York: Psychology Press.
- Park, Y. C., & Pyszczynski, T. (2017). Reducing Defensive Responses to Thoughts of Death: Meditation, Mindfulness, and Buddhism. *Journal of Personality and Social Psychology*. doi:10.1037/pspp0000163

- Παρσάνογλου, Δ.(2009). Όταν οι κοινωνικές επιστήμες αναπαράγουν ιδεολογικά σχήματα: το αβασάνιστο άλλοθι του «ξαφνιάσματος» της ελληνικής κοινωνίας από τη μετανάστευση. Στο Μ., Παύλου & Α. Σκουλαρίκη (Επιμ.) Μειονότητες και μετανάστες. Λόγος και πολιτικές. Αθήνα: ΚΕΜΟ3 Εκδόσεις Βιβλιόραμα.
- Παυλόπουλος, Β. (2013, Νοέμβριος). *Δεξιά/αριστερά ή παλιό κρασί σε καινούργιο βαρέλι: Ανιχνεύοντας το αξιακό υπόβαθρο της πολιτικής συμπεριφοράς*. Ανακοίνωση στο 9^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Κοινωνικής Ψυχολογίας, Παλαιοκερασιά Φθιώτιδας.
- Παυλόπουλος, Β. (2014). Κρίση αξιών ή οι αξίες της κρίσης: Σταθερότητα και μεταβολή προσωπικών και πολιτικών αξιών στην Ελλάδα της ύφεσης. *Ψυχολογία*, 21(3), 334–353.
- Παυλόπουλος, Β., & Μπεξεβέγκης, Η. (2008). Θεωρητικές προσεγγίσεις για τη μετανάστευση και τον επιπολιτισμό. Στο Η. Μπεξεβέγκης (Επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα: Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή* (σελ. 17–37). Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.
- Παυλόπουλος, Β., Ντάλλα, Μ., Καλογήρου, Σ., Μαρκούση, Δ., & Μόττη-Στεφάνιδη, Φ. (2009). Επιπολιτισμός και προσαρμογή μεταναστών εφήβων στο σχολικό πλαίσιο. *Ψυχολογία*, 16(3), 402–424.
- Παύλου, Μ., & Σκουλαρίκη, Α. (2009) Εισαγωγή. Στο Μ., Παύλου & Α. Σκουλαρίκη (Επιμ.) Μειονότητες και μετανάστες. Λόγος και πολιτικές (σ. 9–20). Αθήνα: ΚΕΜΟ3 Εκδόσεις Βιβλιόραμα.
- Παύλου, Μ. & Χριστόπουλος, Δ. (2004). Εισαγωγή επιμελητών. Στο Μ., Παύλου & Δ., Χριστόπουλος (Επιμ.) Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη (σ. 29–38). Αθήνα: ΚΕΜΟ – Εκδόσεις Κριτική.
- Παύλου, Μ. (2009). Λόγος και πολιτικές για τους μετανάστες. Στο Μ., Παύλου & Α. Σκουλαρίκη (Επιμ.) Μειονότητες και μετανάστες. Λόγος και πολιτικές. Αθήνα: ΚΕΜΟ3 Εκδόσεις Βιβλιόραμα.
- Paulhus, D. L., & Trapnell, P. D. (1997). Terror management theory: Extended or overextended. *Psychological Inquiry*, 8(1), 40–43.
- Paulhus, D. L., & Trapnell, P. D. (1997). Terror management theory: Extended or

- overextended. *Psychological Inquiry*, 8(1), 40–43. doi:10.1207/s15327965pli0801_8
- Pavlopoulos, V., & Motti-Stefanidi, F. (2017). Intercultural relations in Greece. In J. W. Berry (Ed.), *Mutual intercultural relations* (pp. 187–209). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Peña, Y., & Sidanius, J. (2002). U.S. Patriotism and Ideologies of Group Dominance: A Tale of Asymmetry. *The Journal of Social Psychology*, 142(6), 782–790. doi:10.1080/00224540209603936
- Peterson, C., & Seligman, M. E. P. (2004). *Universal virtues? Lessons from history. Character strengths and virtues: A handbook and classification* (pp. 33–52). New York, NY: American Psychological Association & Oxford University Press.
- Pettigrew, T. F. (1997). Generalized Intergroup Contact Effects on Prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(2), 173–185. doi:10.1177/0146167297232006
- Pettigrew, T. F., & Meertens, R. W. (1995). Subtle and blatant prejudice in Western Europe. *European journal of social psychology*, 25(1), 57–75. doi:10.1002/ejsp.2420250106
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751–783. doi:10.1037/0022-3514.90.5.751
- Pettigrew, T. F., Tropp, L. R., Wagner, U., & Christ, O. (2011). Recent advances in intergroup contact theory. *International Journal of Intercultural Relations*, 35(3), 271–280. doi:10.1016/j.ijintrel.2011.03.001
- Phalet, K. & G'ung'or, D. (2004). Religie, etnische relaties en burgerschap. In K. Phalet & J. terWal (eds.), *Moslim in Nederland III* (Being Muslim in the Netherlands III). The Hague: Social and Cultural Planning Office.
- Piontkowski, U., Rohmann, A., & Florack, A. (2002). Concordance of Acculturation Attitudes and Perceived Threat. *Group Processes & Intergroup Relations*, 5(3), 221–232. doi:10.1177/1368430202005003003
- Prashad, V. (2001). *Everybody was Kung Fu fighting: Afro-Asian connections and the myth of cultural purity*. Boston: Beacon Press.

- Prashad, V. (2003). Bruce Lee and the Anti-imperialism of Kung Fu: A Polycultural Adventure. *Positions: East Asia Cultures Critique*, 11(1), 51–90.
doi:10.1215/10679847-11-1-51
- Pratto, F. & Lemieux, A. (2001). The psychological ambiguity of immigration and its implications for promoting immigration policy. *Journal of Social Issues*, 57(3), 413–427. doi:10.1111/0022-4537.00221
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M., & Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(4), 741–763. doi:10.1037/0022-3514.67.4.741
- Proulx, T., & Inzlicht, M. (2012). The five “A”s of meaning maintenance: Finding meaning in the theories of sense-making. *Psychological Inquiry*, 23(4), 317–335.
doi:10.1080/1047840x.2012.702372
- Putnam, H. (1975a). *Mind, Language and Reality*. Cambridge University Press.
- Putnam, H. (1975b). *Reason, Truth and History*. Cambridge University Press.
- Pyszczynski, T., Abdollahi, A., Solomon, S., Greenberg, J., Cohen, F., & Weise, D. (2006). Mortality Salience, Martyrdom, and Military Might: The Great Satan Versus the Axis of Evil. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(4), 525–537.
doi:10.1177/0146167205282157
- Pyszczynski, T., Greenberg, J., Koole, S., & Solomon, S. (2010). Experimental existential psychology: Coping with the facts of life. In S. Fiske & D. Gilbert (Eds.), *Handbook of social psychology* (pp. 724–757). New York, NY: Wiley.
- Pyszczynski, T., Greenberg, J., & Solomon, S. (1999). A dual-process model of defense against conscious and unconscious death-related thoughts: An extension of terror management theory. *Psychological Review*, 106(4), 835–845. doi:10.1037/0033-295x.106.4.835
- Pyszczynski, T., Greenberg, J., Solomon, S., Arndt, J., & Schimel, J. (2004). Why Do People Need Self-Esteem? A Theoretical and Empirical Review. *Psychological Bulletin*, 130(3), 435–468. doi:10.1037/0033-2909.130.3.435

- Pyszczynski, T., Maxfield, M., Cox, C., Seidel, A., Greenberg, J., & Solomon, S. (2006). *Priming a sense of common humanity reverses the effect of mortality salience on implicit anti-Arab prejudice*. Unpublished manuscript, University of Colorado, Colorado Springs.
- Pyszczynski, T., Solomon, S., & Greenberg, J. (2003). *In the wake of 9/11: The psychology of terror*. Washington, DC: American Psychological Association. doi:10.1037/10478-000
- Pyszczynski, T., Solomon, S., & Greenberg, J. (2015). Thirty Years of Terror Management Theory. *Advances in Experimental Social Psychology*, 1–70. doi:10.1016/bs.aesp.2015.03.001
- Pyszczynski, T., Solomon, S., & Greenberg, J. (2003). *In the Wake of 9/11: The Psychology of Terror*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Quinton, W. J., Cowan, G., & Watson, B. D. (1996). Personality and attitudinal predictors of support of Proposition 187 –California’s anti-illegal immigrant initiative. *Journal of Applied Social Psychology*, 26, 2204–2223. doi:10.1111/j.1559-1816.1996.tb01796.x
- Ray, J. J., & Furnham, A. (1984). Authoritarianism, conservatism, and racism. *Ethnic and Racial Studies*, 7, 406–412. doi:10.1080/01419870.1984.9993454
- Renkema, L. J., Stapel, D. A., & Van Yperen, N. W. (2008). Go with the flow: conforming to others in the face of existential threat. *European Journal of Social Psychology*, 38(4), 747–756. doi:10.1002/ejsp.468
- Renkema, L. J., Stapel, D. A., Maringer, M., & van Yperen, N. W. (2008). Terror Management and Stereotyping: Why Do People Stereotype When Mortality Is Salient? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(4), 553–564. doi:10.1177/0146167207312465
- Riek, B. M., Mania, E. W., & Gaertner, S. L. (2006). Intergroup threat and outgroup attitudes: A meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Review*, 10(4), 336–353. doi:10.1037/e633942013-435

- Riek, B. M., Mania, E. W., & Gaertner, S. L. (2006). Intergroup threat and outgroup attitudes: A metaanalytic review. *Personality and Social Psychology Review*, *10*(4), 336–353. doi:10.1207/s15327957pspr1004_4a
- Riek, B. M., Mania, E. W., & Gaertner, S. L. (2006). Intergroup threat and outgroup attitudes: A meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Review*, *10*(4), 336-353. doi:10.1037/e633942013-435
- Robinson, L. (2009). Cultural identity and acculturation preferences among South Asian adolescents in Britain: an exploratory study. *Children & Society*, *23*(6), 442-454. doi:10.1111/j.1099-0860.2008.00179.x
- Robinson, J. P., Shaver, P. R., & Wrightsman, L. S. (1991). Criteria for scale selection and evaluation. *Measures of Personality and Social Psychological Attitudes*, *1*(3), 1–16. doi:10.1016/b978-0-12-590241-0.50005-8
- Roblain, A., Azzi, A., & Licata, L. (2016). Why do majority members prefer immigrants who adopt the host culture? The role of perceived identification with the host nation. *International Journal of Intercultural Relations*, *55*, 44–54. doi:10.1016/j.ijintrel.2016.08.001
- Rohmann, A., Florack, A., & Piontkowski, U. (2006). The role of discordant acculturation attitudes in perceived threat: An analysis of host and immigrant attitudes in Germany. *International Journal of Intercultural Relations*, *30*(6), 683–702. doi:10.1016/j.ijintrel.2006.06.006
- Rohmann, A., Florack, A., & Piontkowski, U. (2006). The role of discordant acculturation attitudes in perceived threat: An analysis of host and immigrant attitudes in Germany. *International Journal of Intercultural Relations*, *30*(6), 683–702. doi:10.1016/j.ijintrel.2006.06.006
- Rohmann, A., Florack, A., & Piontkowski, U. (2006). The role of discordant acculturation attitudes in perceived threat: An analysis of host and immigrant attitudes in Germany. *International Journal of Intercultural Relations*, *30*(6), 683–702. doi:10.1016/j.ijintrel.2006.06.006

- Rokeach, M. (1954). The nature and meaning of dogmatism. *Psychological Review*, *61*, 194–204
- Rokeach, M. (1960). *The open and closed mind. Investigations into the nature of belief systems and personality systems*. New York: Basic Books
- Rosenberg, M. (1989). *Society and the adolescent self-image*. (Rev. ed.). Middeltown, CT: Wesleyan University Press.
- Rosenblatt, A., Greenberg, J., Solomon, S., Pyszczynski, T., & Lyon, D. (1989). Evidence for terror management theory: I. The effects of mortality salience on reactions to those who violate or uphold cultural values. *Journal of Personality and Social Psychology*, *57*(4), 681–690. doi:10.1037/0022-3514.57.4.681
- Rosenthal, L., & Levy, S. R. (2010). The Colorblind, Multicultural, and Polycultural Ideological Approaches to Improving Intergroup Attitudes and Relations. *Social Issues and Policy Review*, *4*(1), 215–246. doi:10.1111/j.1751-2409.2010.01022.x
- Rothbaum, F., Weisz, J. R., & Snyder, S. S. (1982). Changing the world and changing the self: A two-process model of perceived control. *Journal of Personality and Social Psychology*, *42*(1), 5–37. doi:10.1037/0022-3514.42.1.5
- Rothschild, Z. K., Abdollahi, A., & Pyszczynski, T. (2009). Does peace have a prayer? The effect of mortality salience, compassionate values, and religious fundamentalism on hostility toward out-groups. *Journal of Experimental Social Psychology*, *45*(4), 816–827. doi:10.1016/j.jesp.2009.05.016
- Rovolis, A., & Tragaki, A. (2006). Ethnic characteristics and geographical distribution of immigrants in Greece. *European Urban and Regional Studies*, *13*(2), 99–111. doi:10.1177/0969776406062521
- Rubin, J. B. (1996). *Psychotherapy and Buddhism: Toward an integration* (pp. 13–20). New York, NY: Plenum Press.
- Ryan, C. S., Casas, J. F., & Thompson, B. K. (2010). Interethnic Ideology, Intergroup Perceptions, and Cultural Orientation. *Journal of Social Issues*, *66*(1), 29–44. doi:10.1111/j.1540-4560.2009.01631.x

- Safdar, S., Dupuis, D. R., Lewis, R. J., El-Geledi, S., & Bourhis, R. Y. (2008). Social axioms and acculturation orientations of English Canadians toward British and Arab Muslim immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*, *32*(5), 415–426.
doi:10.1016/j.ijintrel.2008.03.002
- Salvanou, E. (2013). “Migrants’ nights”: Subjectivity and agency of working-class Pakistani migrants in Athens, Greece. *Oral History Forum*, *33*(1), 1–19.
- Sam, D. L., & Berry, J. W. (Eds.). (2006). *The Cambridge handbook of acculturation psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
doi:10.1017/cbo9780511489891
- Sanford, N. (1973). Authoritarian personality in contemporary perspective. In J. N. Knutson (Ed.), *Handbook of political psychology* (pp. 139–170). San Francisco: Jossey-Bass.
- Sapountzis, A. (2013). Dominant group members talk about the acculturation of immigrants in Greece: Who is in charge of the acculturation process. *Hellenic Journal of Psychology*, *10*(1), 24–46.
- Schaller, M., Boyd, C., Yohannes, J., & O’Brien, M. (1995). The prejudiced personality revisited: Personal need for structure and formation of erroneous group stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, *68*(3), 544–555. doi:10.1037/0022-3514.68.3.544
- Schatz, R. T., Staub, E., & Lavine, H. (1999). On the varieties of national attachment: Blind versus constructive patriotism. *Political Psychology*, *20*(1), 151–174.
doi:10.1111/0162-895x.00140
- Schatz, R. T., Staub, E., & Lavine, H. (1999). On the varieties of national attachment: Blind versus constructive patriotism. *Political Psychology*, *20*(1), 151–174.
doi:10.1111/0162-895x.00140
- Schildkraut, D. J. (2011). National identity in the United States. In S. J. Schwartz, K. Luyckx, & V. L. Vignoles (Eds.), *Handbook of identity theory and research* (pp. 809-829). New York: Springer.
- Schimmel, J., Simon, L., Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S., Waxmonsky, J., & Arndt,

- J. (1999). Stereotypes and terror management: Evidence that mortality salience enhances stereotypic thinking and preferences. *Journal of Personality and Social Psychology, 77*(5), 905–926. doi:10.1037/0022-3514.77.5.905
- Schoenrade, P. A. (1989). When I die... : Belief in afterlife as a response to mortality. *Personality and Social Psychology Bulletin, 15*, 91–100.
doi:10.1177/0146167289151009
- Schwartz, S. J., Vignoles, V. L., Brown, R., & Zagefka, H. (2014). The Identity Dynamics of Acculturation and Multiculturalism. In V., Benet-Martínez, & Y. Y., Hong, (Eds.) *The Oxford handbook of multicultural identity*. (pp. 57-95) UK: Oxford University Press.
doi:10.1093/oxfordhb/9780199796694.013.014
- Schwartz, S. J., Weisskirch, R. S., Hurley, E. A., Zamboanga, B. L., Park, I. J. K., Kim, S. Y., Umaña-Taylor A., Castillo, L. G., Brown, E., & Greene, A. D. (2010). Communalism, familism, and filial piety: Are they birds of a collectivist feather? *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology, 16*(4), 548–560. doi:10.1037/a0021370
- Schweitzer, R., Perkoulidis, S., Krome, S., Ludlow, C., & Ryan, M. (2005). Attitudes towards refugees: The dark side of prejudice in Australia. *Australian Journal of Psychology, 57*(3), 170–179. doi:10.1080/00049530500125199
- Shanahan, D. No change of view: Turn back the boats. (2002, September 5). *The Australian*, p. 2.
- Shaver, P. R., & Mikulincer, M. (2002). Attachment-related psychodynamics. *Attachment & Human Development, 4* (2), 133–161. doi:10.1080/14616730210154171
- Sherif, M. (1966). *In Common Predicament: Social Psychology of Intergroup Conflict and Cooperation*. Boston, MA: Houghton-Mifflin.
- Sherif, M. (1967). *Social Interaction. Process and Products*. Chicago, IL: Al-dine.
- Sherif, M., & Sherif, C. W. (1964). *Reference groups; exploration into conformity and deviation of adolescents*. Harper and Row.
- Sibley, C. G., & Ward, C. (2013). Measuring the preconditions for a successful multicultural society: A barometer test of New Zealand. *International Journal of Intercultural*

Relations, 37(6), 700–713.

- Sidanius, J. & Pratto, F. (1999). Social dominance theory: A new synthesis. In J. Sidanius & F. Pratto, *Social dominance* (pp. 31–57). New York: Cambridge University Press.
- Sigad, L. I., & Eisikovits, R. A. (2009). Migration, Motherhood, Marriage: Cross-Cultural Adaptation of North American Immigrant Mothers in Israel. *International Migration*, 47(1), 63–99. doi:10.1111/j.1468-2435.2008.00495.x
- Sirlopú, D., & Van Oudenhoven, J. P. (2013). Is multiculturalism a viable path in Chile? Intergroup and acculturative perspectives on Chilean society and Peruvian immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*, 37(6), 739–749. doi:10.1016/j.ijintrel.2013.09.011
- Smart, N. (1999). *World philosophies*. New York, NY: Macmillan.
- Smith, P. B., Fischer, R., Vignoles, V. L., & Bond, M. H. (2013). *Understanding social psychology across cultures: Engaging with others in a changing world*. Sage.
- Sniderman, P., Hagendoorn, L. & Prior, M. (2003). Predisposing factors and situational triggers: exclusionary reactions towards immigrant minorities. *American Political Science Review*, 98(1), 35–49. doi:10.1017/s000305540400098x
- Solomon, S., Greenberg, J., & Pyszczynski, T. (1991). A terror management theory of social behavior: The psychological functions of self-esteem and cultural worldviews. In M. Zanna (Eds.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 24, pp. 91–159). Orlando, FL: Academic Press.
- Solomon, S., Greenberg, J., & Pyszczynski, T. (1998). Tales from the Crypt: On the Role of Death in Life. *Zygon? Journal of Religion and Science*, 33(1), 9–43. doi:10.1111/0591-2385.1241998124
- Solomon, S., Greenberg, J., & Pyszczynski, T. (2000). Pride and Prejudice. *Current Directions in Psychological Science*, 9(6), 200–204. doi:10.1111/1467-8721.00094
- Solomon, S., Greenberg, J., & Pyszczynski, T. (2004). The cultural animal: Twenty years of terror management theory and research. In J. Greenberg, S. L., Koole, & T. Pyszczynski (Eds.), *Handbook of experimental existential psychology* (pp.13–34).

New York: Guilford.

- Spencer-Rodgers, J. & McGovern, T. (2002). Attitudes toward the culturally different: the role of intercultural communication barriers, affective responses, consensual stereotypes, and perceived threat. *International Journal of Intercultural Relations*, 26(6), 609–631. doi:10.1016/s0147-1767(02)00038-x
- Spry, C., & Hornsey, M. (2007). The influence of blind and constructive patriotism on attitudes toward multiculturalism and immigration. *Australian Journal of Psychology*, 59(3), 151–158. doi:10.1080/00049530701449489
- Staerklé, C., Delay, C., Gianettoni, L., & Roux, P. (2007). Régulation disciplinaire et redistributive : le double effet du sentiment de vulnérabilité matérielle. *Bulletin de Psychologie*, 491(5), 397–405. doi:10.3917/bupsy.491.0397
- Staub, E. (1989). *The roots of evil: The origins of genocide and other group violence*. New York: Cambridge University Press.
- Staub, E. (1997). Blind versus constructive patriotism: Moving from embeddedness in the group to critical loyalty and action. In D. Bar-Tal & E. Staub (Eds.), *Patriotism in the lives of individuals and nations* (pp. 213–228). Chicago: Nelson-Hall.
- Stein, B. N. (1986). The experience of being a refugee: Insights from the research literature. In C. L., Williams & J. Westermeyer (Eds.), *Refugee mental health in resettlement countries* (pp. 5–23). Washington: Hemisphere.
- Stephan, W. G., & Renfro C. L. (2002). The role of threat in intergroup relations. In D., Mackie & E., Smith (Eds.), *From prejudice to intergroup emotions: Differentiated reactions to social groups* (pp. 265–283). New York: Psychology Press
- Stephan, W. G., & Renfro C. L. (2002). The role of threat in intergroup relations. In D., Mackie & E., Smith (Eds.), *From prejudice to intergroup emotions: Differentiated reactions to social groups* (pp. 265–283). New York: Psychology Press
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. In S., Oskamp, (Ed.) *Reducing prejudice and discrimination* (pp. 23–45). Psychology Press.

- Stephan, W. G., & Stephan, C.W. (1996). Predicting Prejudice. *International Journal of Intercultural Relations*, 20, 409–426. doi:10.1016/0147-1767(96)00026-0
- Stephan, W. G., Ybarra, O., & Bachman, G. (1999). Prejudice toward immigrants: An integrated threat theory. *Journal of Applied Social Psychology*, 29(1), 2221–2237. doi:10.1111/j.1559-1816.1999.tb00107.x
- Stephan, W. G., Ybarra, O., Martinez, C., Schwarzwald, J., & Tur-Kaspa, M. (1998). Prejudice toward immigrants to Spain and Israel: An integrated threat theory analysis. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29(4), 559–576. doi:10.1177/0022022198294004
- Stephan, W. G., Ybarra, O., & Morrison, K. R. (2016). Intergroup Threat Theory In T. D., Nelson, (Ed.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* (pp. 275-278), NY: Psychology Press.
- Stephan, W.G. & Stephan, C.W. (1985). Inter-group anxiety. *Journal of Social Issues*, 41, 157–176. doi:10.1111/j.1540-4560.1985.tb01134.x
- Stephan, W.G. & Stephan, C.W. (1989). Emotional Reactions to interracial achievement outcomes. *Journal of Applied Social Psychology*, 19, 608–621. doi:10.1111/j.1559-1816.1989.tb00273.x
- Stephan, W.G. & Stephan, C.W. (1992). Reducing intercultural anxiety through intercultural contact. *International Journal of Intercultural Relations*, 16, 89–106. doi:10.1016/0147-1767(92)90007-h
- Stephan, W. G., & Stephan, C.W. (1996). *Intergroup relations*. Boulder, CO: Westview.
- Stone, W. F., Lederer, G., & Christie, R. (Eds.). (2012). *Strength and weakness: The authoritarian personality today*. Springer Science & Business Media.
- Storm, I. (2011). Christian nations? Ethnic christianity and anti-immigration attitudes in four western european countries. *Nordic Journal of Religion and Society*, 24(1), 75-96.
- Suarez-Orozco, C., & Suarez-Orozco, M. (2001). *Children of immigrants*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Sutherland, M. B. (1997). *Educational Provision for the Languages of Immigrant and*

Indigenous Minorities. Education of Ethnic Minorities: Unity and Diversity

- Σαπουντζής, Α. (2013). Ιδεολογικά διλήμματα για τον επιπολιτισμό των παιδιών των μεταναστών στα πλαίσια του ελληνικού σχολείου. *Scientific Annals-School of Psychology, 10*, 447–473.
- Σιδερίδης, Γ. Δ. (2002). Η κλίμακα θετικού και αρνητικού συναισθήματος (PANAS). Στο Α. Σταλίκας, Σ. Τριλίβα & Π. Ρούσση (Εκδ.), *Τα Ψυχομετρικά Εργαλεία στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Σπυροπούλου, Γ. & Χριστόπουλος, Δ. (2016). Προσφυγικό: «Θα τα καταφέρουμε»; Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Στάμου, Μ. Κ. (2013). Κοινωνιογνωστική επεξεργασία του συναισθήματος και επίπεδα κοινωνιοψυχολογικής ανάλυσης: από τα χαρακτηριστικά στις ικανότητες. Αδημοσίευτη Διατριβή, Βιβλιοθήκη Παντείου, Τμήμα Ψυχολογίας, ψηφιακή αναζήτηση 10-09-2015 στο <http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&lang=el&pid=iid:5635>
- Στατιστικά στοιχεία παράνομης μετανάστευσης (2015). *Συλληφθέντες μη νόμιμοι μετανάστες, για παράνομη είσοδο & παραμονή ανά υπηκοότητα 11μηνο 2015*. Διαθέσιμο στο http://www.astynomia.gr/images/stories/2015/statistics15/allodapwn/11_statistics_all_2015_sull_yphkoothta.xls
- Σχινάς, Α. (1964). Περί υπερλεξισμού, κειμενοκολλησεως και αθανασίας, *Πάλι - Ένα τετράδιο αναζητήσεων*, 2–3, 118.
- Τσιμπιρίδου, Φ. (2009). Μετανάστες και Πολιτισμός: Σκέψεις για την εννοιολόγηση και χρήση των αναλυτικών εργαλείων στο ζήτημα της «μετανάστευσης» Στο Μ., Παύλου & Δ., Χριστόπουλος (Επιμ.) *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, (σ. 141–173) Αθήνα: ΚΕΜΟ – Εκδόσεις Κριτική.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Tajfel, H., Billig, M., Bundy, R., & Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup

- behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 1, 149–178.
- Theodorou, R., & Pavlopoulos, V. (2016, September). *Perceived Cultural Distance of different ethnocultural groups in Greece: A pilot study*. Poster presentation in International Conference IME-2016: Intercultural Mediation in contemporary Europe: challenges and possibilities, September 9, 2016, Airotel Stratos Vassilikos Hotel, Athens, Greece
- Thomsen, L., Green, E. G., & Sidanius, J. (2008). We will hunt them down: How social dominance orientation and right-wing authoritarianism fuel ethnic persecution of immigrants in fundamentally different ways. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44(6), 1455–1464. doi:10.1016/j.jesp.2008.06.011
- Toale, M. C., & McCroskey, J. C. (2001). Ethnocentrism and trait communication apprehension as predictors of interethnic communication apprehension and use of relational maintenance strategies in interethnic communication. *Communication Quarterly*, 49(1), 70–83. doi:10.1080/01463370109385615
- Tonchev, P. (2007) *Asian migrants in Greece: Origins, status and prospects* [in Greek]. Athens: Institute of International Economic Relations, Asia Unit. Retrieved from http://www.idec.gr/iier/new/EN/Research/asian_migrants_en.pdf
- Triandafyllidou, A. (2000). The political discourse on immigration in southern Europe: A critical analysis. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 10(5), 373–389. doi:10.1002/1099-1298(200009/10)10:5<373::aid-casp595>3.0.co;2-r
- Triantafyllidou, A., Maroufouf, M., Dimitriadi, A., & Yousef, K. (2014). *Migration in Greece: Recent Developments in 2014*. Athens: Hellenic Foundation for European & Foreign Policy, Report prepared for the OECD Network of International Migration Experts, Paris, 6-8. Retrieved from: http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2014/10/Migration-in-Greece-Recent-Developments-2014_2.pdf
- Triantafyllidou, A. (2015). *Migration in Greece*. Athens: Hellenic Foundation for European & Foreign Policy. Retrieved from: <http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2014/10/2015.pdf>

- Triandafyllidou, A., & Mantanika, R. (2016). *Migration in Greece: Recent developments in 2016*. Athens: Hellenic Foundation for European & Foreign Policy. Retrieved from <http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2014/10/2016.pdf>
- Trifiletti, E., Dazzi, C., Hichy, Z., & Capozza, D. (2007). A validation of HCAS: The host community acculturation scale. *Testing, Psychometrics, Methodology in Applied Psychology, 13*, 225–236.
- Trifiletti, E., Dazzi, C., Hichy, Z., & Capozza, D. (2007). A validation of HCAS: The host community acculturation scale. *Testing, Psychometrics, Methodology in Applied Psychology, 13*, 225–236.
- Turner, J. C. (1987). A self-categorization theory. In J. C. Turner, M. A. Hogg, P. J. Oakes, S. D. Reicher, & M. S. Wetherell (Eds.), *Rediscovering the social group: A self-categorization theory* (pp. 42–67). Oxford, UK: Blackwell.
- Turner, J. C. (1999). Some current issues in research on social identity and self-categorization theories. In N. Ellemers, R. Spears, & B. Doosje (Eds.), *Social identity: Context, commitment, content* (pp. 6–34). Oxford, UK: Blackwell.
- Turper, S., Iyengar, S., Aarts, K., & van Gerven, M. (2014). Who is Less Welcome?: The Impact of Individuating Cues on Attitudes towards Immigrants. *Journal of ethnic and migration studies, 41*(2), 239–259. doi: 10.1080/1369183x.2014.912941
- UNHCR (2017). Most common nationalities of Mediterranean sea arrivals from January 2017. Retrieved from: data.unhcr.org/mediterranean/country.php?id=83
- UNHCR (2017). Operational portal refugee situation. Διαθέσιμο στο: <http://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean/location/5179>
- Van den Bos, K., Poortvliet, P. M., Maas, M., Miedema, J., & Van den Ham, E.-J. (2005). An enquiry concerning the principles of cultural norms and values: The impact of uncertainty and mortality salience on reactions to violations and bolstering of cultural worldviews. *Journal of Experimental Social Psychology, 41*(2), 91–113. doi:10.1016/j.jesp.2004.06.001
- Van de Vijver, F. J., Breugelmans, S. M., & Schalk-Soekar, S. R. (2008). Multiculturalism:

- Construct validity and stability. *International Journal of Intercultural Relations*, 32(2), 93–104. doi:10.1016/j.ijintrel.2007.11.001
- Van Oudenhoven, J. P., Prins, K. S., & Buunk, B. P. (1998). Attitudes of minority and majority members towards adaptation of immigrants. *European journal of social psychology*, 28(6), 995–1013. doi:10.1002/(sici)1099-0992(199811)28:6<995::aid-ejsp908>3.0.co;2-8
- Van Oudenhoven, J. P., Ward, C., & Masgoret, A. M. (2006). Patterns of relations between immigrants and host societies. *International Journal of Intercultural Relations*, 30(6), 637–651. doi:10.1016/j.ijintrel.2006.09.001
- Veremis, T. (2003). 1922: Political continuations and realignments in the Greek state. *Crossing the Aegean, an appraisal of the 1923 compulsory population exchange between Greece and Turkey*, Berghahn Books, New York-Oxford.
- Verkuyten, M., & Hagendoorn, L. (1998). Prejudice and Self-Categorization: The Variable Role of Authoritarianism and In-Group Stereotypes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(1), 99–110. doi:10.1177/0146167298241008
- Vermeulen, H., & Penninx, R. (2000). *Immigrant integration: The Dutch case*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Vess, M., Routledge, C., Landau, M. J., & Arndt, J. (2009). The dynamics of death and meaning: The effects of death-relevant cognitions and personal need for structure on perceptions of meaning in life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(4), 728–744. doi:10.1037/a0016417
- Vezalli, L., & Giovanni, D. (2010). Social Dominance Orientation, realistic and symbolic threat: Effects on Italians' acculturation orientations, intergroup attitudes and emotions towards immigrants. *TPM-Testing, Psychometrics, Methodology in Applied Psychology*, 17, 141–159.
- Ward, C. (2001). The As, Bs, Cs of acculturation. In D. Matsumoto (Ed.), *Handbook of culture and psychology* (pp. 411–445). Oxford, UK: Oxford University Press.
- Ward, C., Bochner, S., & Furnham, A. (2001). *The psychology of culture shock (2nd ed.)*.

- Hove, UK: Routledge. doi:10.4324/9780203992258
- Ward, C., & Masgoret, A. M. (2006). An integrative model of attitudes toward immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*, 30(6), 671–682. doi:10.1016/j.ijintrel.2006.06.002
- Ward, C., & Leong, C. H. (2006). Intercultural relations in plural societies. In D. L., Sam, & J. W., Berry, (Eds.). *The Cambridge handbook of acculturation psychology*, (pp. 484–503). United Kingdom: Cambridge University Press.
- Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 1063–1070. doi:10.1037/0022-3514.54.6.1063
- Wegner, D. M. (1994). Ironic processes of mental control. *Psychological Review*, 101(1), 34–52. doi:10.1037/0033-295x.101.1.34
- Wegner, D. M., & Smart, L. (1997). Deep cognitive activation: A new approach to the unconscious. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 65(6), 984–995. doi:10.1037/0022-006x.65.6.984
- Weise, D. R., Arciszewski, T., Verhiac, J.-F., Pyszczynski, T., & Greenberg, J. (2012). Terror Management and Attitudes Toward Immigrants. *European Psychologist*, 17(1), 63–72. doi:10.1027/1016-9040/a000056
- Weise, D. R., Pyszczynski, T., Cox, C. R., Arndt, J., Greenberg, J., Solomon, S., & Kosloff, S. (2008). *Interpersonal Politics*. *Psychological Science*, 19(5), 448–455. doi:10.1111/j.1467-9280.2008.02108.x
- Westen, D. (2007). *The political brain: The role of emotion in deciding the fate of the nation*. New York: Public Affairs Books.
- White, R. W. (1959). Motivation reconsidered: The concept of competence. *Psychological Review*, 66(5), 297–333. doi:10.1037/h0040934
- Whitley, B. E. J., & Kite, M. E. (2010). *The psychology of prejudice and discrimination* (2nd ed.). Belmont, CA: Wadsworth.
- Wicklund, R. A., & Vida-Grim, R. (2004). Bellezza in interpersonal relations. In J. Greenberg,

- S. L. Koole, & T. Pyszczynski (Eds.), *Handbook of experimental existential psychology* (pp. 369–382). New York: Guilford Press.
- Wike, R., Stokes, B., & Simmons, K. (2016). Europeans fear wave of refugees will mean more terrorism, fewer jobs. Retrieved August 16, 2016 from <http://www.pewglobal.org/2016/07/11/europeansfear-wave-of-refugees-will-mean-more-terrorism-fewer-jobs/>
- Wilder, D. (1986). Social categorization: Implications for creation and reduction of intergroup bias. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* 19, (pp. 291–355). New York: Academic Press.
- Wildschut, T., & Insko, C. A. (2007). Explanations of interindividual – intergroup discontinuity: A review of the evidence. *European Review of Social Psychology*, 18(1), 175–211. doi:10.1080/10463280701676543
- Willis-Esqueda, C., Delgado, R. H., & Pedroza, K. (2016). Patriotism and the impact on perceived threat and immigration attitudes. *The Journal of Social Psychology*, 157(1), 114–125. doi:10.1080/00224545.2016.1184125
- Wilson, G. D. (1973). *The psychology of conservatism*. London: Academic Press.
- Wilson, G. D. (1973). The temperamental basis of attitudes. In G. D. Wilson (Ed.), *The psychology of conservatism* (pp. 187–196). London: Academic Press.
- Wong P., Reker G., & Gesser G. (1994). Death Attitude Profile-Revised. In R. A., Neimeyer (Ed.) *Death Anxiety Handbook*. (pp. 121–148) Taylor & Francis, Washington.
- Wong, P.T.P. (2002). *From Death Anxiety to Death Acceptance: A meaning management model*. Ανακτήθηκε στις 20 Μαΐου 2013 από το Διαδίκτυο: http://www.meaning.ca/archives/archive/art_death-acceptance_P_Wong.htm
- Wong-Rieger, D. & Quintana, D. (1987). Comparative acculturation of Southeast Asian and Hispanic immigrants and sojourners. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 18(3), 345–362. doi:10.1177/0022002187018003005
- Worchel, S., & Coutant, D. (1997). The tangled web of loyalty: Nationalism, patriotism, and ethnocentrism. In D., Bar-Tal & E., Staub (Eds.), *Patriotism: In the lives of*

individuals and nations. Chicago: Nelson Hall.

- Wright, S. (2013). Περιορισμένα διομαδικά όρια: ανελιξιακή πλάνη, αμφισημία και ανοχή στην αδικία. Στο Ξ., Χρυσόχου & Τ., Ιατρίδης (Επιμ.), *Όψεις ηγεμονίας στις φιλελεύθερες κοινωνίες. Κοινωνιοψυχολογικές προσεγγίσεις της κοινωνικής αναπαραγωγής και μεταβολής*, Αθήνα: Πεδίο.
- Χλέτσος, Μ. (2003). Η πολιτική οικονομία της μετανάστευσης. Στο Χ., Ναζάκης & Μ., Χλέτσος (Επιμ.) *Μετανάστες και μετανάστευση. Οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές πτυχές*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Χριστόπουλος Δ. (2004). Οι μετανάστες στην ελληνική πολιτική κοινότητα. Στο Μ., Παύλου & Δ., Χριστόπουλος (Επιμ.) *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη* (σ. 338–366). Αθήνα: ΚΕΜΟ – εκδ. Κριτική.
- Χριστόπουλος, Δ. (2009). "Πρώτη φορά μας ξανασυμβαίνει": προσλήψεις για την ασφάλεια και την μετανάστευση. *Σύγχρονα θέματα: τριμηνιαία έκδοση επιστημονικού προβληματισμού και παιδείας*, 107, 90–99.
- Χριστόπουλος, Δ. (2012). *Ποιος είναι έλληνας πολίτης; Το καθεστώς ιθαγένειας από την ίδρυση του ελληνικού κράτους ως τις αρχές του 21ου αιώνα*, Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Χριστόπουλος, Δ. (2014, Μάιος, 17). Αλβανοί ήρθαν και φεύγουν. *Athens Voice*. Διαθέσιμο στο: www.athensvoice.gr/politiki/alvano-i-irthan-kai-feygoyn
- Χριστόπουλος, Δ. (2015α). *Η κρίση των δικαιωμάτων*, Αθήνα: Χρόνος.
- Χριστόπουλος, Δ. (2015β Μάιος 29). *Αριστερά και ιθαγένεια: τίποτε δεν είναι αυτονόητο*, Ανακτήθηκε από <https://enthemata.wordpress.com/2015/05/29/ithageneia-2/>
- Χρυσόχου, Ξ. (2004). *Πολυπολιτισμική πραγματικότητα: οι κοινωνικοψυχολογικοί προσδιορισμοί της πολιτισμικής πραγματικότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Yen, C. L., & Cheng, C. P. (2010). Terror management among Taiwanese: Worldview defence or resigning to fate? *Asian Journal of Social Psychology*, 13, 185–194. doi:10.1111/j.1467-839x.2010.01328.x
- Υπηρεσία Ασύλου (2016). Δελτίο τύπου το έργο της υπηρεσίας ασύλου 2016. Διαθέσιμο στο: asylo.gov.gr/wp-content/uploads/2017/01/%CE%94%CE%A4-

[%CF%80%CE%B5%CF%80%CF%81%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B5%CC%81%CE%BD%CE%B1-2016-17.1.2016.pdf](#)

Υπουργείο Εσωτερικών – EMN (2009). *Ετήσια Έκθεση για τα Στατιστικά Στοιχεία για τη Μετανάστευση και τη Διεθνή Προστασία – Ελλάδα, Έτος Αναφοράς: 2009*. Υπουργείο Εσωτερικών – EMN-European Migration Network.

Zagefka, H., Binder, J., & Brown, R. (2010). *Acculturation attitudes, fit, prejudice: Majority and minority perspectives in a longitudinal 3-nation study*. Royal Holloway: University of London.

Zagefka, H., Binder, J., Brown, R., Kessler, T., Mummendey, A., Funke, F., Demoulin, S., Leyens, J.-P. & Maquil, A. (2014). The relationship between acculturation preferences and prejudice: Longitudinal evidence from majority and minority groups in three European countries. *European Journal of Social Psychology*, 44(6), 578-589.

Zakrisson, I. (2005). Construction of a short version of the Right-Wing Authoritarianism (RWA) scale. *Personality and Individual Differences*, 39(5), 863–872.
doi:10.1016/j.paid.2005.02.026

Zick, A., Wagner, U., Van Dick, R., & Petzel, T. (2001). Acculturation and prejudice in Germany: Majority and minority perspectives. *Journal of Social Issues*, 57(3), 541-557.

Zimmermann, K. F., Bauer, T. K., & Lofstrom, M. (2000). Immigration policy, assimilation of immigrants and natives' sentiments towards immigrants: evidence from 12 OECD-countries. Retrieved from:
papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID251988_code001129130.pdf?abstractid=251988&mirid=1

Zizek, S. (2010 October 3) Liberal multiculturalism masks an old barbarism with a human face, *The Guardian*, Ανακτήθηκε από <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2010/oct/03/immigration-policy-roma-rightwing-europe>

Παράρτημα

Κλίμακα Επιπολιτισμικού Προσανατολισμού

Παρακαλούμε, σημειώστε σε ποιο βαθμό επιθυμείτε οι μετανάστες από το Πακιστάν να διατηρήσουν στοιχεία από την χώρα τους ή να υιοθετήσουν στοιχεία από την Ελλάδα. Το μεσαίο σημείο δηλώνει συνδυασμό στοιχείων και από τις δύο χώρες.

Πακιστανικός Πολιτισμός	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Ελληνικός Πολιτισμός
Πακιστανικά ήθη και έθιμα	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Ελληνικά ήθη και έθιμα
Αξίες από το Πακιστάν	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Αξίες από την Ελλάδα
Γάμοι με Πακιστανούς/-ές	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Γάμοι με Έλληνες/-ίδες
Εργασία κυρίως με Πακιστανούς	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Εργασία κυρίως με Έλληνες
Πακιστανική γλώσσα	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Ελληνική γλώσσα
Πακιστανική υπηκοότητα	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Ελληνική υπηκοότητα
Διαμονή σε γειτονιές με Πακιστανούς	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Διαμονή σε γειτονιές με Έλληνες
Κυρίαρχη θρησκεία του Πακιστάν	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Κυρίαρχη θρησκεία της Ελλάδας
Παρέα/φιλίες με Πακιστανούς	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Παρέα/φιλίες με Έλληνες

Ιστορίες Επιπολιτισμοποίησης και κλίμακα αξιολόγησης του μετανάστη

Στην συνέχεια παρατίθεται ένα κείμενο για την ιστορία ενός μετανάστη στην Ελλάδα. Διαβάσετε το κείμενο και, στη συνέχεια, απαντήστε στις ερωτήσεις.

(Αφομοίωση)

Ο Μοχάμαντ είναι από το Πακιστάν και διαμένει στην Ελλάδα εδώ και 10 χρόνια. Όταν έφτασε στην Ελλάδα αναλογίστηκε πώς θα ήταν η κατάσταση και τι θα έπρεπε να κάνει. Το Πακιστάν και η Ελλάδα είναι πολύ διαφορετικές χώρες. Όπως ανέφερε: «Ποτέ δεν υιοθέτησα τη δική μου κουλτούρα. Ο ένας λόγος είναι επειδή θεωρώ ότι κάποιος θα πρέπει να προσαρμοστεί στην κουλτούρα στην οποία ζει και από την άλλη, επειδή φοβόμουν ότι, αν δεν υιοθετούσα την ελληνική κουλτούρα, αυτό θα αποτελούσε εμπόδιο για τα παιδιά μου, κατά την ανάπτυξή τους. Δεν με ενδιαφέρει αν τα εγγόνια μου δεν θα μιλούν ουρντού. Μάλιστα θα προτιμούσα η κόρη μου παντρευτεί Έλληνα, με την προϋπόθεση, βέβαια, ότι αυτός θα είναι καλός σύντροφος». Ως αποτέλεσμα αυτής της ευέλικτης στάσης του ο Μοχάμαντ έχει πολλούς φίλους Έλληνες. Μάλιστα, έχει ήδη μια πενταετία που εργάζεται στο δήμο. Τα περνάει πολύ καλά με τους συναδέλφους του και συχνά βρίσκεται μαζί τους και εκτός εργασίας. Πρόσφατα, ο Μοχάμαντ έκανε αίτηση για την ελληνική υπηκοότητα. Ανέφερε σχετικά: «Αισθάνομαι Έλληνας εδώ και αρκετό καιρό. Δεν θέλω να διατηρήσω δεσμούς με το Πακιστάν».

(Ατομοκεντρισμός)

Ο Μοχάμαντ είναι από το Πακιστάν και διαμένει στην Ελλάδα εδώ και 10 χρόνια. Όταν έφτασε στη Ελλάδα αναλογίστηκε πώς θα ήταν η κατάσταση και τι θα έπρεπε να κάνει. Το Πακιστάν και η Ελλάδα είναι πολύ διαφορετικές χώρες. Όπως ανέφερε: «Ποτέ δεν υιοθέτησα πλήρως την κουλτούρα μου. Αδιαφορώ αν τα εγγόνια μου δεν θα μιλούν ουρντού ή αν η κόρη μου παντρευτεί Έλληνα». Στο εργασιακό του πλαίσιο έχει επαφή με Έλληνες αλλά δεν επιδιώκει επαφές πέρα από το πλαίσιο της δουλειάς. Ο Μοχάμαντ είναι εργατικός και πιστεύει ότι οι άλλοι θα πρέπει να τον κρίνουν μόνο μέσα από τα προσωπικά του προσόντα και επιτεύγματα και όχι από τη φυλή του ή τη θρησκεία του. Ο Μοχάμαντ κάνει παρέα και με Έλληνες και με συμπατριώτες του αλλά γενικά δε διατηρεί στενές επαφές μαζί τους. Ο Μοχάμαντ μέχρι σήμερα δεν έχει επιθυμήσει να αποκτήσει ελληνική υπηκοότητα αλλά δεν τον ενδιαφέρει και να διατηρήσει δεσμούς με το Πακιστάν.

(Εναρμόνιση)

Ο Μοχάμαντ είναι από το Πακιστάν και διαμένει στην Ελλάδα εδώ και 10 χρόνια. Όταν έφτασε στη Ελλάδα αναλογίστηκε πώς θα ήταν η κατάσταση και τι θα έπρεπε να κάνει. Το Πακιστάν και η Ελλάδα είναι πολύ διαφορετικές χώρες. Όπως ανέφερε: «Εγώ και η γυναίκα μου ενταχθήκαμε σε μια προοδευτική μειονότητα της πακιστανικής κοινότητας. Είμαστε θρήσκοι και ακολουθούμε όλα τα έθιμα της πατρίδας μας αλλά δεν παραμένουμε απομονωμένοι από το ευρύτερο πλαίσιο. Ως αποτέλεσμα αυτής της ευέλικτης στάσης μου, οι συνεργάτες στη δουλειά με εκτιμούν και αποδέχονται το ότι επιλέγω να διατηρήσω τη δική μου κουλτούρα. Στις ισλαμικές γιορτές, πάντα παίρνω μια μέρα άδεια και κατά το Ραμαζάνι οι συνεργάτες μου, τείνουν να μην πίνουν καφέ ή να τρώνε μπροστά μου διάφορα σνακ». Ο Μοχάμαντ είχε σκεφτεί να αποκτήσει την ελληνική υπηκοότητα αλλά εν τέλει δεν βρήκε ιδιαίτερα πλεονεκτήματα στο να προχωρήσει στις απαραίτητες διαδικασίες. Θεωρεί ότι είναι Πακιστανός παρά την ευχάριστη και θετική επαφή που έχει με τους Έλληνες.

(Περιθωριοποίηση)

Ο Μοχάμαντ είναι από το Πακιστάν και διαμένει στην Ελλάδα εδώ και 10 χρόνια. Όταν έφτασε στη Ελλάδα αναλογίστηκε πώς θα ήταν η κατάσταση και τι θα έπρεπε να κάνει. Το Πακιστάν και η Ελλάδα είναι πολύ διαφορετικές χώρες. Όπως ανέφερε: «Ποτέ δεν υιοθέτησα

την κουλτούρα μου. Εξάλλου τι νόημα θα είχε να συμπεριφερόμαι ως Πακιστανός, εδώ, σε αυτή τη χώρα; Δυστυχώς και η ελληνική κουλτούρα δεν μου ταιριάζει. Αλλά, κάποιος θα πρέπει να προσπαθήσει να προσαρμοστεί, έστω και μόνο για τα παιδιά του. Αδιαφορώ αν τα εγγόνια μου δεν θα μιλάνε ουρντού ή αν η κόρη μου παντρευτεί Έλληνα». Ο Μοχάμαντ στο εργασιακό του πλαίσιο δεν έχει επαφή με Έλληνες. «Οι Έλληνες όταν βγαίνουν έξω, σχεδόν πάντα, πίνουν αλκοόλ και όταν τους λέω ότι δεν πίνω αλκοόλ μου μεταφέρουν μια αμηχανία ή μου εκφράζουν μια αποδοκιμασία. Αυτή τους η στάση δεν τους τιμά ιδιαίτερα και αισθάνομαι ότι δεν με σέβονται». Ο Μοχάμαντ, επειδή έχει εγκαταλείψει την πακιστανική κουλτούρα και παράλληλα δεν αισθάνεται άνετα με τους Έλληνες, συχνά νιώθει μετέωρος σε δυο κουλτούρες.

(Διαχωρισμός)

Ο Μοχάμαντ είναι από το Πακιστάν και διαμένει στην Ελλάδα εδώ και 10 χρόνια. Όταν έφτασε στη Ελλάδα αναλογίστηκε πώς θα ήταν η κατάσταση και τι θα έπρεπε να κάνει. Το Πακιστάν και η Ελλάδα είναι πολύ διαφορετικές χώρες. Όπως ανέφερε: «Εγώ με η γυναίκα μου είμαστε πολύ θρήσκοι και ακολουθούμε όλα τα έθιμα του Πακιστάν. Αυτό είναι πολύ σημαντικό για εμάς. Παράλληλα, έχουμε στείλει τις κόρες μας σε σχολείο στο Πακιστάν. Διαφορετικά θα ήταν αδύνατο για αυτές να επιστρέψουν πίσω στο Πακιστάν γιατί θα είχαν γίνει Ελληνίδες. Θέλω, οι κόρες μου, να παραμείνουν στο Πακιστάν, όσο περισσότερο μπορούν, ώστε να μπορέσουν να έχουν ένα ευοίωνα μέλλον στην χώρα μας εκεί». Στο πλαίσιο της δουλειάς του δεν έχει σχεδόν καθόλου επαφή με Έλληνες. «Οι Έλληνες όταν βγαίνουν έξω, σχεδόν πάντα, πίνουν αλκοόλ και όταν τους λέω ότι δεν πίνω αλκοόλ μου μεταφέρουν μια αμηχανία ή μου εκφράζουν μια αποδοκιμασία. Αυτή τους η στάση δεν τους τιμά ιδιαίτερα και αισθάνομαι ότι δεν με σέβονται». Συνεπώς, προτιμώ να πηγαίνω σε καφεενία Πακιστανών. Εκεί με καλοδέχονται πάντα και υπάρχουν άτομα που καταλαβαίνουν πως αισθάνομαι».

Ποια είναι η γνώμη σας για τα παρακάτω χαρακτηριστικά του Μοχάμαντ; Σημειώστε με X αυτό που ταιριάζει καλύτερα στην άποψή σας.

Ανίκανος	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Ικανός
Έξυπνος	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Χαζός
Προσπονητός	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Ειλικρινής
Εχθρικός	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Φιλικός
Ζεστός	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Ψυχρός
Άχρηστο μέλος στην ελληνική κοινωνία	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Χρήσιμο μέλος στην ελληνική κοινωνία
Όμοιος με τους πιο πολλούς Πακιστανούς μετανάστες	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Διαφορετικός από τους πιο πολλούς Πακιστανούς μετανάστες

Βάλτε σε κύκλο τον αριθμό που δείχνει πόσο συμφωνείτε ή διαφωνείτε εσείς προσωπικά με κάθε πρόταση:

Καθόλου	Ελάχιστα	Λίγο	Μέτρια	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
1	2	3	4	5	6	7

1. Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι ο Μοχάμαντ αποτελεί απειλή για εσάς προσωπικά;	1	2	3	4	5	6	7
2. Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι ο Μοχάμαντ αποτελεί απειλή για την ελληνική κοινωνία;	1	2	3	4	5	6	7
3. Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι οι μετανάστες από το Πακιστάν αποτελούν απειλή για εσάς προσωπικά;	1	2	3	4	5	6	7
4. Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι οι μετανάστες από το Πακιστάν αποτελούν απειλή για την ελληνική κοινωνία;	1	2	3	4	5	6	7

Διαδικτυακοί ιστότοποι ερωτηματολογίων

Έρευνα 1

Ερωτηματολόγιο έκθεσης στην ευκρινή θνητότητα

https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSciG1Ca46qM_oEieOmdfJKbSpOOgfoloO_YAuKLUQLC7GYflw/viewform

Ερωτηματολόγιο ομάδας ελέγχου

https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdFkTm-IWWWICGzXRybu_x4eRVfj7hx-AYOfg_OOQWNsapn2Q/viewform

Έρευνα 2

Ερωτηματολόγιο 2^{ης} μέτρησης

<https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLScfzKYfJypEySO9CzqBSAyNMPkT2r7ysQv6yUKuNiFvBUYUaQ/viewform>

Έρευνα 4

Επιπολιτισμικές προσδοκίες για Σύριους πρόσφυγες (έκδοση Α)

https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSe9PKLyWQSeh0_QjOGnoueNkn3R5diBnSteQxQ6-tatudmrZg/viewform,

Επιπολιτισμικές προσδοκίες για Σύριους πρόσφυγες (έκδοση Β)

https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSfg5pZUfCltn1KiQ5ZdrzRANwKofK_6LvHW_CUuWDW4zGHrw/viewform,

Επιπολιτισμικές προσδοκίες για Αλβανούς μετανάστες (έκδοση Α)

<https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSc9a3XvRSskRaAfQYezTmgr-ERzjYfJ6hxvLB5w1mSavX29bA/viewform>,

Επιπολιτισμικές προσδοκίες για Αλβανούς μετανάστες (έκδοση Β)

https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdTnCjH-EPH2-dnHi5pGmxCAvh0LG8py-o3byC_8TWoF8fHQ/viewform,

Επιπολιτισμικές προσδοκίες για Πακιστανούς μετανάστες (έκδοση Α)

<https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSfg7mJ91ZW2fmrnwQbq2FPFSUviip0MwqrXmSRPituNIYOsqg/viewform>,

Επιπολιτισμικές προσδοκίες για Πακιστανούς μετανάστες (έκδοση Β)

https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSfAx3521_00UA8HRe7XqeNURK0si8QAbfrUZcVwGNT2j_ZIEA/viewform.